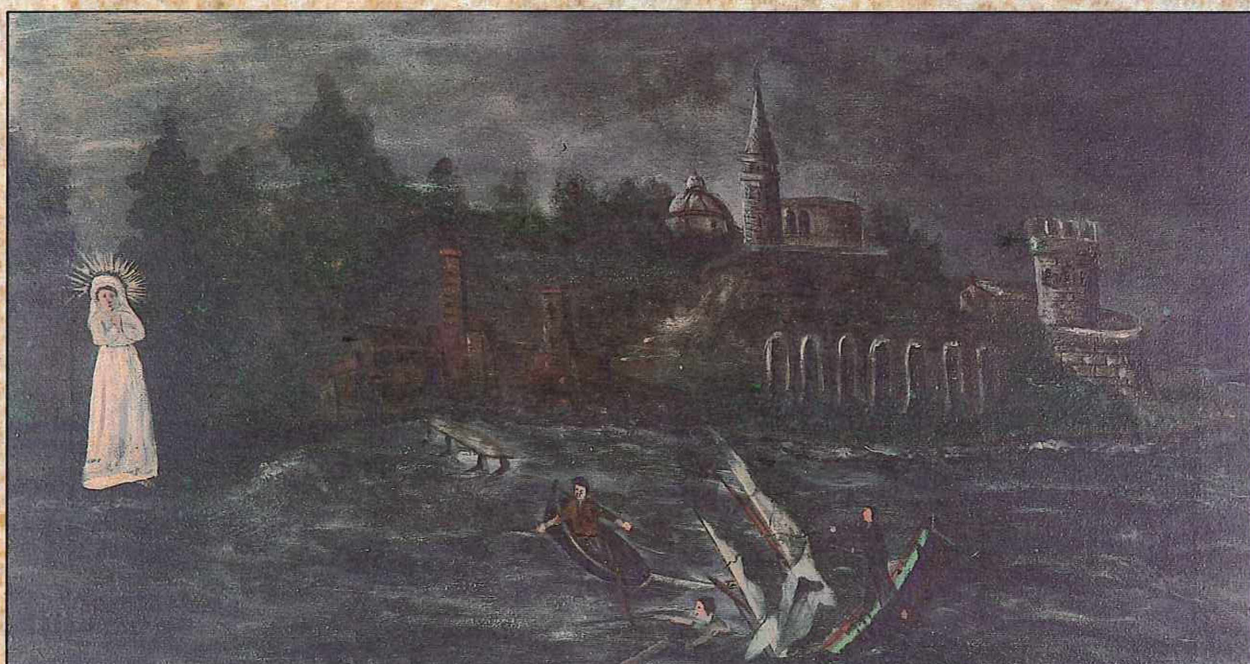

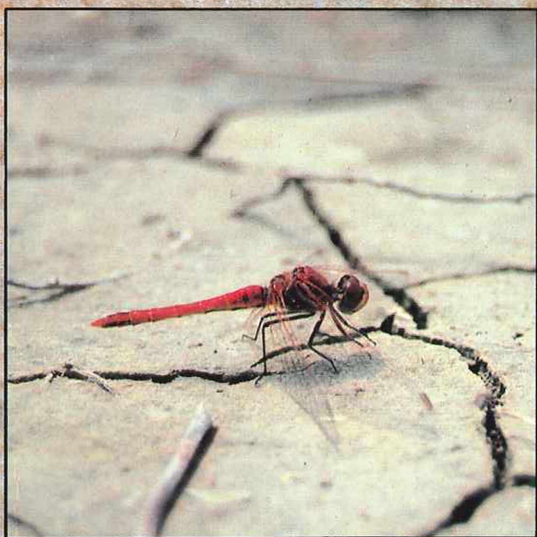
ANNALES

Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin
Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine
1/91

IL NAUFRAGIO DELLA BRAZERA "EUROPA" CHE SI CAPOVOLSE NELLA VALLE DI
FIESSO, PRESSO PIRANO NELLA NOTTE 4 MAGGIO 1904 INVOCANDO L'AIUTO DELLA
BEATA VERGINE SI SALVÒ; ANDREA RAVALICO, PADRONE, ED I DUE MARINAI
ANTONIO PIEROBON, ED ANTONIO GOINA.

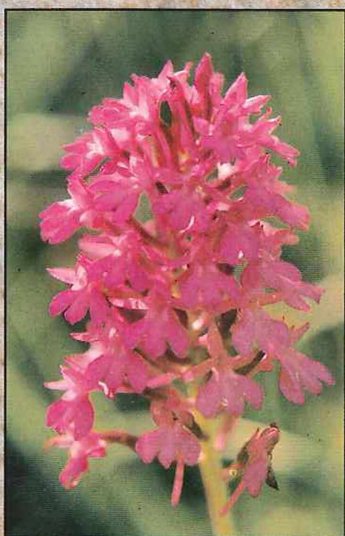

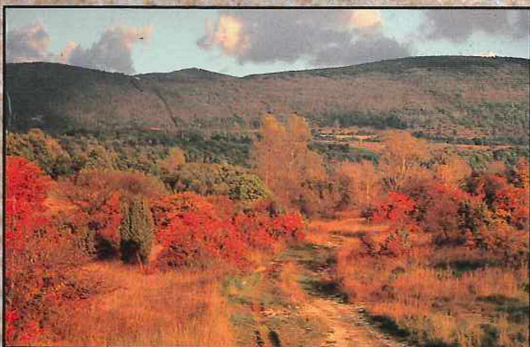
1

2

3

4

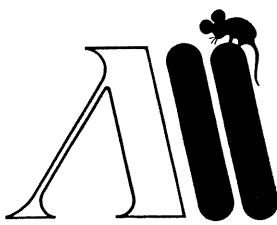
5

UDK 908(497.12-15)(082)

YU ISSN 0353-8281

ANNALES

**Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin
Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine
1/91**

KOPER 1991

UREDNIŠKI ODBOR:	<i>Flavij Bonin, Radovan Cunja, Darko Darovec, Vesna Comezel, Aleksej Kalc, Alenka Malej, Dario Marušič, Amalia Petronio, Vida Rožac-Darovec, Alenka Šauperl-Zorko, Duška Žitko, Salvator Žitko, Jože Žumer</i>
Glavni urednik:	Darko Darovec
Odgovorni urednik:	Salvator Žitko
Tajnik:	Leander Cunja
Lektor:	Ciril Kovač
Prevodi:	Daniela Bertoni (ital.), Devana Jovan-Laković (slov.), Marjeta Morovič (hrv.), Amalia Petronio (ital.), Janez Skela (angl., nem.), Birgit Volčanšek-Babič (nem.)
Drugi lektorji:	Lilijana Dugan (ital.), Roger Metcalfe (angl.), Metka Morovič (hrv.), Janez Skela (nem.)
Recenzenti:	mag. Ciril Krušnik, dr. Milan Lovka, dr. Darja Mihelič, Iztok Škornik, dr. Julij Titl, Matej Župančič
Oblikovalec:	Dušan Podgornik
Prelom:	Marko Jeklar
Risbe:	Dragica Knific Lunder, Maruša Rupert
Izdajatelj:	Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Sedež uredništva:	Pokrajinski arhiv Koper, YU-66000 Koper, Goriška 6, tel.: (066) 21-824
Tisk:	Tiskarna Povše, Ljubljana, 1991
Žiro račun:	Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 51400 678 9721
Blagajnik:	Albina Rožac
ČASOPISNI SVET:	dr. Duša Krnel-Umek (predsednik), dr. Julij Titl (podpredsednik), Daniela Bertoni, dr. Miroslav Bertoša, Tomaž Bizajl, mag. Lucija Čok, Ervin Dolenc, dr. Jadran Ferluga, Danica Filipčič, Damjan Guček, Sonja Hoyer, Evgen Koštial, dr. Darja Mihelič, mag. Darko Ogrin, Milan Pahor, Tine Šajn, Tomo Šajn, Raul Šiškovič, dr. Vinko Šribar, Dušan Štolfa, dr. Janez Šumrada, Zdravko Vatovec, Matej Župančič

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. avgusta 1991.

Sofinancirajo: Skupščina občine Koper, Raziskovalni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Skupščina skupnosti obalnih občin Koper, Zavarovalna družba ADRIATIC ter drugi sponzorji.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada: 700 izvodov

VSEBINA / INDICE GENERALE

Uvodna beseda (Uredništvo)	5	<i>L'umanista padovano Palladio Fosco in Dalmazia e in Istria (1493-1520) (con particolare riguardo a Skradin e Capodistria).</i>	
<i>Presentazione (La Redazione)</i>	6		
ČLANKI IN RAZPRAVE / ARTICOLI E SAGGI			
Ivan Gams: Analiza imen za obalno regijo	7	Darja Mihelič: Mestni vsakdan v obdobju baroka v luči različnih pisanih virov (Piran, 1600-1602)	91
<i>Analisi dei nomi usati per designare la regione costiera.</i>		<i>Vita quotidiana in una città in epoca barocca alla luce di varie fonti scritte (Pirano, 1600-1602).</i>	
Irena Rejec Brancelj: Antropogeno spreminjanje obalne linije v okolici Kopra	13	Daniela Juričič: Dvigrad - mesto, ki ga ni več	103
<i>Mutamenti antropogeni della linea costiera nei dintorni di Capodistria.</i>		<i>Duecastelli - una città che non esiste più.</i>	
Darko Ogrin: Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo - pokrajinsko ekološka členitev	19	Flavij Bonin: Vloga vojaških ladij v primorskih mestih v 16. in 17. stoletju	111
<i>L'area tra il Monte Tajano (Slavnik) ed il Monte Varda di Covedo (Kubed) - suddivisione ecologica del territorio.</i>		<i>Il ruolo delle navi da guerra nelle città costiere nel XVI e nel XVII secolo.</i>	
Mitja Kaligarič: Prispevek k poznavanju razširjenosti orhidej (Orchidaceae) Slovenske Istre	33	Duška Žitko: Ex voto; votivne podobe pomorcev	121
<i>Un contributo sulla diffusione delle orchidee (Orchidaceae) nell'Istria slovena.</i>		<i>Gli ex-voto -immagini votive della gente di mare.</i>	
Mitja Kaligarič & Andraž Čarni: Travniki na Krasu in v Istri se zaraščajo	41	Leon Marin: Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih	135
<i>I prati del Carso e dell'Istria si inselvano.</i>		<i>La divisione amministrativa e territoriale dell'Istria negli ultimi due secoli.</i>	
Iztok Geister: Nekaj o kačjih pastirjih okrog Škocjanske luže	47	Gorazd Marušič: Angelo Calafati. Prispevki k biografiji	149
<i>Sulle libellule attorno allo stagno di San Canziano.</i>		<i>Calafati. Contributo alla biografia.</i>	
Elica Boltin Tome: Arheološke najdbe na kopnem in na morskem dnu v Viližanu in Simonovem zalivu pri Izoli	51	Petar Strčić: Prilog poznavanju iredentističke djelatnosti Carla Combija pedesetih i šestdesetih godina 19. stoljeća	155
<i>Scoperte archeologiche in terraferma e sul fondo del mare a Villisan e nella baia di San Simone presso Isola.</i>		<i>Sull'attività irredentistica di Carlo Combi negli anni '50 e '60 del XIX secolo.</i>	
Salvator Žitko: Listina rižanskega placita - dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja	59	Marta Verginella: Oporoka - da ali ne? Odnos do življenja in smrti v publicistiki 19. stoletja	161
<i>Il documento del Placito del Risano - dilemmi e controversie nella storiografia locale e straniera.</i>		<i>Testamento - sì o no? L'atteggiamento nei confronti della vita e della morte nella pubblicistica del XIX secolo.</i>	
Darko Darovec: Oblike zavarovalstva v severni Istri v obdobju Beneške republike	69	Igor Presl: Za družino, dom, cesarja	171
<i>Forme di assicurazione nell'Istria settentrionale al tempo della Repubblica di Venezia.</i>		<i>Per la famiglia, la patria (la casa), l'imperatore.</i>	
Krešimir Čvrljak: Padovanski humanist Palladio Fosco v Dalmaciji in Istri (1493-1520). (S posebnim ozirom na Skradin in Koper)	81	Nadja Terčon: Leto dni med gojenci pomorske letalske šole. Iz dnevnika Pavlina Zuleta 1929/1930	179
		<i>Un anno tra gli allievi dell'Accademia dell'aviazione navale. Dal diario di Pavlin Zule. 1929/1930.</i>	
		Tatjana Hojan: Zveza slovanskih učiteljev v Trstu in njeno delo za mladinski list (1921-1926)	187

L'Unione degli insegnanti slavi a Trieste e la sua attività a favore del foglio giovanile (1921-1926).

Lucija Čok: Italijanski jezik - sredstvo vzgajanja in vsebina sobivanja ljudi v Slovenski Istri. Strokovni, pedagoški in družbeni vidiki pouka italijanskega jezika v slovenskih šolah Obale 193
La lingua italiana - strumento educativo ed elemento di convivenza nell'Istria slovena. Aspetti professionali, pedagogici e sociali dell'insegnamento della lingua italiana nelle scuole slovene della costa.

Loredana Bogliun Debeljuh: Le istituzioni scolastiche del Gruppo nazionale italiano (GNI) nella realtà pluriethnica dell'istruoquarnerino 203
Šolske ustanove italijanske narodnosti v večetnični skupnosti Istre in Kvarnera

France Ostanek: Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri. Gradivo za obdobje od leta 1860-1956 213
Il confine linguistico sloveno-croato in Istria. Materiale per il periodo tra il 1860 e il 1956

ZAPISKI IN GRADIVO / NOTE E FONTI

Branko Marušič: Prispevek k istrski toponomastiki 225
Contributi alla toponomastica istriana.

Milica Kacin Wohinz: Predlogi Itala Saura za raznoroditev Slovencev in Hrvatov v Italiji (1939-1941) 237
Le proposte di Italo Saura per la snazionalizzazione degli Sloveni e dei Croati in Italia (1939-1941).

Nada Morato: Preteklost Kort v luči njenih ljudi; legende, zgodovinske pripovedke in spominske pripovedi 245
Il passato di Corte d'Isola (Korte) attraverso i suoi abitanti: leggende, racconti storici, memorie.

Zora Žagar: Muzej solinarstva v Sečoveljskih solinah 259
Il Museo nelle saline di Sicciole

Majda Skrinar: Ureditve parkirne hiše v Piranu . . 261
Sulla realizzazione di un'autorimessa a Pirano.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV / ATTIVITA' DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETA'

Duša Krnel-Umek: Na poti k dokončni rešitvi prostorskega vprašanja Pokrajinskega arhiva v Kopru 265
Verso la soluzione definitiva del problema della sede dell'Archivio regionale di Capodistria

Vida Rožac-Darovec: Delo Zgodovinskega društva za južno Primorsko v objavah v tisku (1989-1991) 266

L'attività della Società storica del Litorale attraverso gli articoli sulla stampa.

Petar Strčić: Čakavski sabor Istre i Kvarnerskog primorja 267
Il Sabor ciacavo dell'Istria e del Litorale quarnerino

Božo Jakovljevič: Kulturne novosti na Buzetskem 270
Novità culturali nel Pinguentino

Darko Darovec: Poročilo o delu na fondu Kapitelskega arhiva Koper v Pokrajinskem arhivu v Kopru, namenjenem restituciji (1991) . . 273
Resoconto sulla sistemazione del fondo dell'Archivio capitolare di Capodistria custodito presso l'Archivio regionale e destinato alla restituzione (1991)

OCENE IN POROČILA / RECENSIONI E RELAZIONI

Ivano Cavallini: Musica, cultura e spettacolo in Istria tra '500 e '600; **Roberto Starec:** Strumenti e suonatori in Istria (**Dario Marušič**) . . 275

Andrej Medved: Poetike osemdesetih let v slikarstvu in kiparstvu (**Slavko Gaberc**) 277

Koper zwischen Rome un Venedig/Capodistria tra Roma e Venezia (**Darko Darovec**) 279

Milan Pahor: Slovensko denarništvo v Trstu - denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880-1918 (**Vida Rožac-Darovec**) 280

IN MEMORIAM

In memoriam dr. Danilo Klen (1910-1990) (**Darko Darovec**) 282

In memoriam dr. Branko Marušič (1926 -1991) (**Robert Matijašič**) 282

ODMEVI - AKTUALNOSTI / ECHI ED ATTUALITA'

Tomo Vidic: Evropska voda in implozija L'acqua europea e l'implosione. 283

NAVODILO AVTORJEM (Uredništvo) 285

ISTRUZIONI PER AUTORI (La Redazione) 287

Kazalo k slikam na ovitku 289

Kazalo k slikam ex voto 289

UVODNA BESEDA

Z znanstveno humanistično in družboslovno tradicijo bogato območje severne Istre je v zadnjih desetletjih z lastno publicistično dejavnostjo - z izjemo kratkotrajnega izhajanja zbornika Slovensko morje in zaledje v letih 1977 do 1984 - utrpelo precejšen zastoj.

Tako je iz občutja potrebe po tovrstni dejavnosti vznikla med strokovnjaki pobuda za izdajanje zbornika ANNALES. Pobuda je naletela na plodna tla, ker so bili že v prejšnjem obdobju postavljeni temelji z ustanovitvijo nekaterih regionalnih strokovnih društev (Geografsko društvo Primorje, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Društvo arhitektov Obale), sekcij republiških društev (Slovensko slavistično društvo, Slovensko sociološko društvo) in z razvejano kulturno dejavnostjo knjižnic, gledališča, muzejev, ki jo je med drugimi dopolnjeval tudi klub Istra.

Posebna zasluga pripada izdajatelju - Zgodovinskemu društvu za južno Primorsko - ker je sprožilo iniciativo in obenem strnilo še strokovne potenciale iz kulturnih institucij (Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski muzej Koper, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, Matična knjižnica Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, Morska biološka postaja Piran). To je društvo doseglo tudi zaradi že uveljavljenega projekta bivše Obalne raziskovalne skupnosti "Kultura na narodnostno mešanem območju slovenske Istre". Pri tem so bili društvu v oporo tudi strokovni nasveti delavcev Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, precej konkretnih predlogov pa sta prispevali tudi slovenski zamejski kulturni ustanovi, Narodna in študijska knjižnica - Odsek za zgodovino in Slovenski raziskovalni inštitut iz Trsta. Neposredna delovna povezava je bila vzpostavljena še s Čakavskim saborom iz Pulja, pomanjkljivo pa je bilo sodelovanje s Skupnostjo Italijanov.

Vsebinsko bo zbornik posegal na razna raziskovalna področja tako humanističnih kot družboslovnih in naravoslovnih ved na območju občin Koper, Izola, Piran, Sežana, Postojna, Ilirska Bistrica, zajemal pa bo še tržaško pokrajino in bližnje dele hrvaške Istre. Veliko pozornosti bo posvečal tudi vprašanju morja, slovenski pomorski problematiki in ekologiji ter problematiki današnjega in polpreteklega časa, saj so te teme zaradi svoje razgibanosti hvaležne za strokovno obdelavo.

Anali svojo pot začenejo v letu, ko bomo stopili na pot lastne državnosti in suverenosti in bo nova država v iskanju najustreznejše ustavne ureditve nedvomno morala upoštevati tudi policentrizem in regionalne posebnosti. Ni potrebno posebej poudarjati, da je bila ravno južnoprimorska regija, zlasti njen istrski del, stoletja odrezan od svojega naravnega zaledja in vpet v različne politične sisteme in kulturne tokove. Prebivalstvo, ki se je po velikih migracijah v zadnjih desetletjih v veliki meri ustalilo, potrebuje za tesnejše zlitje z novim okoljem dodatno izobraževanje in spoznavanje tako splošnih kot specifičnih oblik tukajšnjega gospodarskega, družbenega in kulturnega razvoja.

Prepričani smo, da bo vsebinska zasnova tej potrebi čimbolj ustrezala in da bodo Anali izpolnili dobršen del nalog in zahtev, ki nam jih narekujejo čas in prostor. Seveda bo zbornik svoje poslanstvo opravil, če mu bo uspelo pritegniti najširši krog sodelavcev in če bo njegova vsebina motivirala tudi druge, ki živijo izven tega prostora, pa se z njim tako ali drugače ukvarjajo. In ne nazadnje, uspeh Analov bo toliko večji, kolikor bolj bodo s svojo vsebino pritegnili širši krog bralcev in ne bodo ostali le v ozkem okolju strokovnjakov in poznavalcev.

Uredništvo Analov se zahvaljuje vsem sodelavcem, ki so pomagali sestaviti in oblikovati to številko. Poudariti moramo še, da smo na veliko mero posluha in spodbude naleteli pri koprskih občinskih funkcionarjih in pri Skupnosti obalnih občin Koper, pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani, deloma pa tudi pri delovnih organizacijah, predvsem pri glavnem pokrovitelju - zavarovalni družbi Adriatic iz Kopra. Vsem se priporočamo tudi v bodoče in se jim zahvaljujemo, da so s svojim nemajhnim finančnim prispevkom pripomogli k izdaji prve številke ANNALES ter tako s svojim razumevanjem in naklonjenostjo znova odprli možnosti znanstveni in strokovni publicistiki naše regije.

Uredniški odbor

PRESENTAZIONE

Negli ultimi decenni l'attività pubblicistica nell'Istria settentrionale, nonostante una ricca tradizione umanistica e di studi sociali, ha subito, se si eccettua il breve periodo in cui vide la luce la rivista "Slovensko morje in zaledje", una notevole battuta d'arresto.

Tra gli studiosi si avvertiva il bisogno di ripristinare siffatta attività ed è sorta quindi l'iniziativa di pubblicare la rivista ANNALES. L'idea ha trovato terreno fertile anche perchè sorretta dalla precedente costituzione di alcune società regionali (Società geografica del Litorale, Società storica del Litorale, Società degli architetti della Costa), di sezioni di società a carattere repubblicano (Società slavistica slovena, Società sociologica slovena) e da un'intensa attività nelle biblioteche e poi a livello di teatro, museo e non ultimo il Klub Istra.

Un merito particolare va riconosciuto all'editore, la Società storica del Litorale, per essersi fatta promotrice dell'iniziativa e soprattutto per essere riuscita a radunare anche i potenziali degli enti culturali (Archivio regionale di Capodistria, Museo regionale di Capodistria, Museo del mare "Sergej Mašera" di Pirano, Biblioteca centrale "Srečko Vilhar" di Capodistria, Biblioteca civica di Pirano, Istituto intercomunale per la tutela dei beni culturali e ambientali di Pirano, Stazione di biologia marina di Pirano), grazie anche al già avviato progetto dell'ex Comunità costiera per le ricerche sulla "Cultura del territorio nazionalmente misto dell'Istria slovena".

Per quanto concerne i contenuti, il volume miscelaneo spazierà su un gran numero di settori di ricerca, da quelli umanistici, alle scienze sociali, alla storia naturale, riferiti alle zone comprese nei comuni di Capodistria, Isola, Pirano, Sesana, Postumia, Villa del Nevoso ed anche alla provincia di Trieste e alle zone limitrofe dell'Istria croata. Un accento particolare verrà dato ai problemi del mare, alla marineria slovena, all'ecologia, ai problemi di oggi e agli avvenimenti degli ultimi decenni, un periodo questo che, per la sua complessità, ben si presta ad essere oggetto di analisi approfondite.

Gli ANNALES iniziano le pubblicazioni nell'anno in cui ci si è avviati sulla strada della statualità e della sovranità: il nuovo stato, nel cercare l'ordinamento costituzionale più appropriato, dovrà indubbiamente tener conto del policentrismo e delle particolarità regionali. E' superfluo sottolineare che per secoli proprio la regione del Litorale, e in particolare la sua parte istriana, era rimasta divisa dal suo retroterra naturale ed era stata inclusa in vari sistemi politici e correnti culturali. La popolazione che, dopo le massicce emigrazioni degli ultimi decenni, si è in gran parte stabilizzata, necessita, per una più intima fusione con il nuovo ambiente, di conoscenze più dirette sulle linee generali e specifiche dello sviluppo sociale, culturale ed economico locale.

Siamo convinti che l'impostazione della rivista corrisponderà in maniera ottimale a queste istanze e che gli ANNALES saranno all'altezza della funzione che viene loro dettata dallo spazio e dal periodo in cui viviamo. Naturalmente la rivista adempierà ai suoi compiti soltanto se potrà contare su una collaborazione quanto più vasta e nella misura in cui il suo contributo servirà a motivare anche tutti gli altri che vivono al di fuori di quest'area, ma che di essa si occupano in varia maniera. Ed infine, non ultimo, il successo degli ANNALES sarà tanto più grande quanto più riuscirà ad attirare con i suoi contenuti una larga fascia di lettori e non resterà relegato ad una ristretta cerchia di specialisti ed amanti di cose patrie.

La redazione della rivista ringrazia tutti i collaboratori che hanno contribuito a comporre ed impostare questo numero.

Dobbiamo rilevare infine che hanno mostrato molta comprensione ed hanno offerto il loro sostegno diversi funzionari comunali, la Comunità dei comuni costieri di Capodistria, l'Istituto scientifico della Facoltà di Lettere e Filosofia di Lubiana ed anche alcune organizzazioni di lavoro, prima fra tutte la Società assicuratrice ADRIATIC, sponsor principale della rivista.

Nella speranza che anche in futuro potremo contare sul loro appoggio, ringraziamo tutti coloro che con un non indifferente contributo finanziario hanno reso possibile l'uscita di questo primo numero degli ANNALES, consentendoci con la loro comprensione e benevolenza di dar nuova vita alla pubblicistica scientifica della nostra regione.

La Redazione

ANALIZA IMEN ZA OBALNO REGIJO

Ivan GAMS

dr. doc. Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Ažkerčeva 12, YU
dott. docente nella Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Lubiana

POVZETEK

Obalna regija je v imenoslovju slovenskih regij edinstvena v tem, da se v javnosti zanjo uporablja več kot deset imen (Obala, Obalna regija, Koprsko, Koprsko Primorje, Koprška pokrajina, Primorje, Slovenska Istra, Istrska Slovenija, Šavriini, Šavrinska brda, Šavrinsko gričevje, Obmorska regija, Koprška regija). V okviru Slovenije je njena posebnost v tem, da ima razvito pomorstvo, morsko ribištvo in obmorski turizem ter da je zaradi italijanskega avtohtonega prebivalstva dvojezična (slovensko-italijanska). Ta posebnost naj bi bila nakazana tudi v imenu regije. V članku je analiza uporabljenih regionalnih imen z gledišča zgodovine, pojmovne ustreznosti in pogostosti rabe, z željo, da bi v bodoče uporabljali ustreznije ime glede na snovno opredelitev in obseg regije. Ne moremo pričakovati, da bi vsi raziskovalci uporabljali isto ime in enak obseg obalne regije, ki je sama v sebi heterogena. Slovenska regionalna geografija pa je poklicana, da po načelu geografske homogenosti opredeli obseg obalne regije kot geografsko kolikor toliko homogene pokrajine v odnosu do sosednjih regij ter ji da standardno ime.

UVOD

Od drugih regij v R Sloveniji se obalna regija "odlikuje" po tem, da se zanjo javlja veliko imen: Obala, Obalna regija, Obmorska Slovenija, Obmorska regija, Šavrinsko Primorje, Šavrinska brda, Šavrinsko gričevje, Slovenska Istra, Istrska Slovenija, Koprsko, Koprsko Primorje, Koprška pokrajina, Koprsko obmorje, Šavrinsko primorje, Primorje, Obmorska Slovenija (glej literaturo v seznamu!). Razumljiva je zato želja, da bi poenotili rabo regionalnega imena. Geografi, ki so najbolj poklicani za poenotenje, so na 15. zborovanju slovenskih geografov od 24 do 27. oktobra 1990 v Portorožu organizirali javni posvet, ki je pokazal na neenotnost v njihovih vrstah kot tudi med prisotnimi drugimi strokovnjaki iz regije.

Kot pri drugih regijah v Sloveniji tudi pri obalni regiji (v bodoče bo to nevtrarno ime okrajšano v o.r.) prvi zapisi zgoraj navedenih variantnih imen niso nastali kot plod sporazuma v okviru ene stroke ali med strokami. Imena so se razvijala nenačrtno. V Sloveniji ni z zakonom določene institucije, ki bi predpisovala regionalna imena. V takih razmerah enotnega imena o.r. ne moremo pričakovati. Če gre za različno vsebino in obseg regije, enotno ime tudi ni primerno. Kar lahko storimo, je, da razširjamo znanje o pojmu regija in da kritično pretrsemo dosežanja imena o.r.

Zgodovinski pregled uveljavljanja regionalnih imen

Ko je bila koprška regija v okviru beneške republike (1279-1797), so se v njej, kot tudi v ostali beneški Istri, uveljavila regionalna imena po vplivnih, predvsem obalnih mestih (npr. *Bujščina*). V obalni regiji je še iz tega časa pri prebivalcih živa zavest o pripadnosti Piranu (*Piranščina*), Izoli in Kopru (*Koprščina*). Potreba po skupnem imenu o.r. je nastala po drugi svetovni vojni oziroma ukinitvi jugoslovanske cone B leta 1954 s sedežem v Kopru. Po začetnih opisih "koprškega okraja" (Klemenčič, 1950, Goljak, 1957) se začenjajo javljati različna imena. Poglejmo si njihov redosled po strokah!

V slovenski **geografiji** uredniki periodike od avtorjev niso zahtevali enotnega imena. V petdesetih letih se javljajo študije z imeni Šavrinsko Primorje (Savnik, 1951), Šavrinsko gričevje (Briški, 1956; Kokole, 1956). Šavrinsko in izpeljanke iz tega imena je pojasnil A. Melik v svoji knjigi Slovensko Primorje (1960, str. 65). Prevzema Rutarjevo (1986) trditev, da se tamkajšnji prebivalci imenujejo Šavriini in se sklicuje na Ramovševo dialektološko karto, ki ima šavrinski dialekt v južnem delu o.r.. Iz tega

izvaja: "Zato se nam je zdelo primerno, da pokrajino imenujemo po prebivalcih Šavrinško." Dodaja, da je označba gričevje manj primerna od brda in v nadaljnjem tekstu uporablja le Šavrinška brda.

Istočasno pa se v geografski literaturi prične javljati ime Koprsko Primorje. Med prvimi uporabniki so Meze (1956), Briški (1956) in Šifrer (1965). To ime kasneje v geografiji vedno bolj prevladuje, še zlasti, ko ga dosledno uporablja tudi S. Ilešič (1979). Zasledimo ga pri Plutu (1977, 1978), Jurinčiču (1985), Lahu (1990) itd.

Že v 50. letih se v geografski literaturi javlja tudi ime Slovenska Istra (Bohinec, 1956), vendar redko. Edini geografski zbornik, ki v naslovu govori o Slovenski Istri, je 16. številka *Geographica Slovenica* (Narodnostno mešana območja v SR Sloveniji - Prekmurje, Slovenska Istra, 1985). V njem so štiri prispevki, ki imajo v svojem podnaslovu ime Slovenska Istra.

Poleg teh imen uporabljajo geografi že zgodaj imena Koprška pokrajina (Bohinec 1956). Nekateri avtorji pa so uporabljali različna imena (npr. Bohinec, 1956a in 1986b, Slovenska Istra in Koprška pokrajina, J. Titl: 1985b koprška regija; 1988: Slovenska Istra; 1985a Koprsko).

Podkomisija za geografsko imenoslovje v Zvezi geografskih društev Slovenije je leta 1985 sprejela od iniciativnega odbora za ustanovitev geografskega društva v Kopru dopis s prilogami z naslovom Pripombe in predlogi za poimenovanje Koprške regije. V njej dr. Titl pravi, da prebivalci osrednjega in zahodnega dela Istre imenujejo ozemlje Koprščina. V smislu slovenskega jezika pa bi bilo po mnenju dr. Titla primernejše ime Koprsko. Avtor zaključuje: "Zaradi tega menimo, da se obravnavano regijo poimenuje po Kopru, in sicer kot Koprsko Primorje. Ta naziv bolj natančno določuje to regijo kot naziv Koprsko" (Titl, 1985b). Iniciativni odbor za ustanovitev društva v Kopru je v spremnem dopisu soglašal s Titlovim predlogom in želel mnenje podkomisije. V objavljenem stališču (v imenu podkomisije Gams, 1985) se je podkomisija ZGDS strinjala s "Koprskim Primorjem" in to mnenje je bilo objavljeno tudi v Delu.

V zborniku 15. zborovanja slovenskih geografov leta 1990 v Portorožu je objavljenih 38 strokovnih študij. Od njih je v dvajsetih primerih v naslovu navedeno ime Koprsko Primorje. Poleg tega se javljata še Koprsko (1x) in Pri-morje (1x). V ostalih naslovih so omenjeni deli regije ali so brez imena regije. Kljub prevladi imena Koprsko Primorje se je urednik odločil za Primorje kot naslov zbornika. V predgovoru utemeljuje odločitev z neenotnostjo imena in dejstvom, da imajo geografi v Kopru svoje društvo z imenom Geografsko društvo Primorje. Z zborovanjem povezan posvet o imenu o.r. z udeležbo drugih strokovnjakov iz regije ni prispeval k poenotenju imena. Precej diskutantov se je zavzemalo za ime Slovenska Istra.

V 60. letih se je v ustanovah regionalnega planiranja uveljavilo ime **Obalno-kraška regija**. Prvotno je ob-

segala tri obalne in sežansko občino, ki je pretežno na Krasu. (gl. Statistične letopise RS za ta leta). V Kopru locirane službe so pred ojačanjem občinskih samouprav takrat obsegale tudi ozemlje v globljem zaledju, kjer je bila t.im. kraška regija (občine Postojna, Cerknica, Ilirska Bistrica, ki zdaj sestavljajo t.im. Notranjsko regijo). V regionalno-planerski (družbenoplanski) službi je to ime ostalo vse do zdaj in se je delno razširilo na sorodne stroke (glej Vrišer, 1990).

Ker ima o.r. geografsko dokaj drugačne značilnosti od Krasa in ker sredstva javnega obveščanja stremijo k skrajšanju dvozložnih imen v enobesedna, se je preko obalno-kraške regije razvilo in povsem prevladalo ime Obala.

Analiza imen za obalno regijo

Če je med slovenskimi pokrajinami posebnost o.r. v tem, da premore, ker leži ob Tržaškem zalivu, kot edina morski promet, obmorski turizem in morsko ribištvo, je ime **Obala** upravičeno, saj so te dejavnosti osredotočene prav nanjo. Na obali je večina neagrarnih zmogljivosti in večina prebivalstva. Samo v mestnih naseljih Koper, Izola, Piran in Portorož živi 58 % vsega prebivalstva obalnih občin. Strokovnjaki pa to ime odklanjajo. Obalno regijo sestavljajo trije glavni deli: obala, flišna brda in Podgorski Kras. Obala je med njimi ozemeljsko najmanjša, tudi če pojem razširimo na obalno (naplavno) ravnino (11%). Obala kot regionalno ime lahko zato zavaja k napačni predstavi. Bolj kot "Obale" navajenega prebivalca Slovenije ime pušča v negotovosti druge, ki ne vedo, za katero obalo gre (Jadransko? Kvarnersko? Istrsko? Tržaško?). Ugovor, da nejasnost med občim imenom obalo in regionalnim imenom lahko odpravimo z rabo velike ali male začetnice, (Obala, obala) zbledi v primeru, če ime slišimo, če je zapisano na začetku stavka ali je v pridevniški obliki (obalni). Omenjene pomanjkljivosti do neke mere zabriše ime **Obalna regija**, ki kot regijsko ime ni novo (Aljančič, 1968). Njegova pomanjkljivost - neprecizno lociranje na zemljevidu - pa je podobna kot pri Obali.

Ime **Obalno - kraška regija** je pojmovno pomanjkljivo, ker Kras v R Sloveniji ne sega do morja, po besedni zvezi pa bi pričakovali prav obalo Krasa. Gravitacijsko območje obalnih mest sega v glavnem le na Podgorski Kras. Ozemlje Krasa v okviru sežanske občine pa je prometno in zaposlitveno vedno manj navezana na "Obalo" in ta navezanost se bo v primeru razrahljanja državne meje v bližini Trsta še zmanjšala. Dve besedi, povezani v regionalno ime in ločeni z vezajem, v Sloveniji običajno pomenita podobno pokrajino, ki ju loči reka (Kranjsko-Sorško polje, Krško - Brežiška ravan, Dravsko-Ptujsko polje) ali razvodje (Kamniško-Savinjske Alpe). V primeru Obalno-kraške regije pa take pokrajinske homogenosti ni.

Manj pomislekov zbuja ime Obalna regija (Aljančič, 1968). Podobno kot Obala je za vso regijo preozko ime **Šavrska brda** ali **Šavrinsko gričevje**. Od teh dveh imen ima prednost prvo. Nekaj gričevja, zlasti ob gornji dolini Dragonje, se nad ravnino dviga preko 150-200 m. Ta relativna višina pa je v geografiji mejna za gričevje. Pri obeh imenih je sporna izvedba iz Šavrinov, to je, prebivalcev, ki govorijo poseben dialekt samo v južnem delu in od katerih nekateri ne marajo biti Šavrini zaradi domnevno slabe konotacije. Mednje se tudi ne prištevajo v no-vejšem času vse bolj številni doseljenci iz drugih regij Slovenije in Jugoslavije ter Italijani. V geografiji sta se imeni Šavrska brda in Šavrinsko gričevje najbolj uveljavili v geomorfologiji. Njima v prid je dejstvo, da zavzemajo brda oz. gričevje največji del o.r.

Koprsko (jezikovno je Koprščina manj ustrezna). J. Titl (1985) je utemeljil rabo tega imena z naslednjim. Koper je bil v letih 1868 - 1919 sedež okrajnega glavarstva, po vključitvi cone B v Jugoslavijo sedež okraja, v letih 1959-1965 upravno politično središče za celotno Primorsko. Leta 1984 je imel Koper 64 različnih funkcij, pomembnih za celotno obalno regijo in širše zaledje. To so upravne, kulturne, sodne funkcije, PTT, gospodarska zbornica, pokrajinski arhiv, sedež italijanskega konzulata in škofije, RTV; ima luko, podjetja kot Interevropa in Slavnik. Koper je največji zaposlitveni center o.r.. Na mezoregionalni ravni obsega njegova gravitacija vso o.r. Na nižji ravni pa se vidno uveljavlja zlasti Piran (glej Vrišer, 1990), ki je tudi drugače (turistično in pomorsko) orientiran kot industrijski in luški Koper. Prebivalstvo, ki je navezano na Piran in Izolo, odklanja regionalno ime Koprsko. V teh dveh občinah biva okoli 4/10 o.r. Ostalih 6/10 je v občini Koper. Regionalnih imen po gravitacijskih funkcijah glavnega mesta ni malo (Goriško, Tržaško, Škofjeloško, Novomeško, Kočevsko, Ribniško. Zadnji dve imeni izhajata iz imena središča in prebivalstva). Geografi ime Koprsko navadno povezujejo v Koprsko Primorje. Samo Koprsko pišeta Klemenčič (1975) in Titl (1985).

Slovenska Istra.

V času beneške vladavine se je severna meja Istre do Kranjske in Avstrije večkrat spreminjala. V času avstro-ogrske Istre, v letih 1822-1918, je Istra segala na severu do Milj. Njej so pripadale Ricmanje, to je, današnje obmestje Trsta. Od tod je meja potekala na vzhod, na razvodje na Brkinih (vključene so bile Kozjane) in po njih proti jugovzhodu, tako da je Istri pripadala tudi desna stran zgornje Reke (Žabiče, Podgraje-glej Enciklopedijo Slovenije, IV, str. 180-181). Vendar se zdaj Brkinci nimajo za Istrane. V vaseh ob cesti Kozina- Rupa v Podgrajskem podolju pravijo domačini: "Nismo Čiči ne Brkini, mi smo jušto na konfini". Onstran "konfina" so zanje istrske, zdaj republiki Sloveniji pripadajoče vasi od Staroda na jv. do Skandanščine na sz., istrska pa sta Slavniško pogorje in

Čičarija. Severni rob Slavniškega pogorja in Čičarije je tudi najbolj prirodna meja istrskega polotoka. Neugodno je neskladje imena Istrska Slovenija z obsegom zgodovinske Istre, ki je za slabo polovico večja. Predlog, da bi ime Slovenska Istra zaradi slovensko - italijanskega prebivalstva zamenjali z nacionalno bolj indiferentno Istrsko Slovenijo (to ime rabi Žumer, 1990), je dvomljive vrednosti, ker se v obeh primerih Slovenija lahko pojmuje kot republika ali kot nacionalno ozemlje Slovencev.

Ime Slovenska Istra se do tega stoletja ni pojavljalo (prim. Rutar, 1896). Zadnji čas pa ob rastočem regionalizmu pridobiva pomen, ki izhaja iz posebne zgodovinske preteklosti, etnografskih in kulturnih posebnosti. V tem smislu je razumljiva uporaba imena v etnografskih delih, manj pa v delih, ki govorijo o sedanjih socialnih vprašanjih, saj je delež predvojnih Istranov manjši od deleža kasnejših priseljencev.

Primorje. Ime opravičuje dejstvo, da je od vseh regij v republiki Sloveniji samo o.r. zares ob morju. Iz tega dejstva izhajajo vse njene specifičnosti v okviru Slovenije. V geografiji pa je bilo to ime do izida knjige Primorje (1990) izjemnost, ker je bilo pridržano za širšo makroregijo. Uveljavil ga je A. Melik (1960) s knjigo o Slovenskem Primorju. S Primorjem je zamenjal ime precej razsežnejše in manj homogene kronske dežele Primorske iz časa pred prvo svetovno vojno. Obe imeni imata isti izvor, vendar je ime Primorska glede na lego pri morju bolj in Primorje manj, a v okviru današnje meje republike Slovenije še vedno preveč ohlapno. Za približni obseg Melikovega Primorja se javlja tudi ime Submediteranska Slovenija (Gams, 1983, 1989). Da bi poudarili lego o.r. ob morju, sta že bili zapisani imeni Obmorska regija (Aljančič, 1968) in Obmorska Slovenija (Gams, 1989, str. 83). Ime Primorje v širšem smislu kot o.r. pa je najti tudi izven geografije (npr. Plahuta, 1985) in ni pričakovati, da bi v javnosti izpadlo iz rabe. Zato bi uvajanje imena Primorje za o.r., ne glede na njegovo pomensko upravičenost, pomenilo uvajanja imena regije v ožjem in širšem obsegu, kar bi povečalo že tako precejšnjo zmedo pri imenih slovenskih regij (Gams, 1986). Pomanjkljivost imena je tudi v nedovoljnem lociranju regije na karti Jugoslavije, katere del je jadransko Primorje, in sveta.

Koprsko Primorje. Bolj kot v drugih strokah je ime prevladalo v regionalni geografiji. O tem priča na koncu članka navedena literatura. Z imenom Primorje so označene specifičnosti o.r., beseda Koprsko pa to primorje locira na karti Jugoslavije in sveta. Kot druga dvobesedna imena pri uveljavljanju v javni rabi ni konkurenčno (na primer z Obalo ali s Koprskim) zaradi dolžine. Ugovori so podobni kot je navedeno pri besedi Koprsko.

V negeografskih strokah ni tolikšne prevlade enega imena, kot je to v geografiji (Koprsko Primorje). Slovenska Istra izstopa v zgodovinopisju (Boltin-Tome, 1979, Plahuta, 1985, Žagar, 1984), deloma v demografiji (Me-

dic, 1987). Sicer pa se javljajo različna imena (Obmorska regija - Aljančič, 1968, Koprsko - Juriševič, 1961; Koprsko-Šrbar, 1956, Koprsko Primorje - Brodar 1958 itd.)

Namesto zaključka

Besedo regija rabimo v različnih pomenih. Nekaterim je to območje enega pojava (npr. vinogradniška regija). V tem primeru je omejitev lažja in manj sporna. Težja in subjektivna pa postane, če skušamo regijo opredeliti z vidika kompleksne tematike. Kot primer za to so različno omejene regije v že omenjenem zborniku Primorje, ki se vse proglašajo za gravitacijske. Gravitacijo namreč predstavljajo različne prvine, nakupi raznih vrst blaga, dnevno odhajanje na delo, upravne funkcije naselij različnega ranga itd.; po vsaki prvini pa lahko različno omejimo regijo. Čim mnogovrstnejšo tematiko vzamemo za kriterij, spornejša je omejitev pokrajine. Tako, kot primer, dopuščajo naravnogeografske ali družbenogeografske

regije različno, često subjektivno omejitve. Lahko je ozemlje omejiti z mejami občin (v primeru o.r. občin Kopra, Izole in Pirana). V teh mejah o.r. največkrat obravnavajo - in to v veliki meri - zaradi razpoložljivih statističnih podatkov. Toda za tako ozemlje je primerneje uporabiti ime "območje obalnih občin" (Gams, 1984) in ne regija. Od nje zahtevamo namreč kaj več, kot da vsi kraji pripadajo nekim občinam, ki se na vsakih nekaj desetletij spremenijo in ki še hitreje spreminjajo medsebojne meje.

Kritični bralec pričakuje od imena regije, da bo napovedalo vsebino, po kateri je opredeljeno ozemlje. S tega vidika so pomanjkljiva imena Šavrinska brda, Šavrinsko gričevje in Obala, ker nakazujejo le del ozemlja o.r. Ime Slovenska Istra pa, nasprotno, napoveduje preveč. Imena kot Obalna regija in Koprsko Primorje so manj sporna, če pomenijo ozemlje z dogovorjenimi mejami. Obseg o.r. kot vsestransko geografsko homogene pokrajine pa lahko določimo na osnovi analize širšega ozemlja, kar je posel regionalne geografije. Dosedanje regionalne geografije Slovenije pa si glede ob-

Slika št. 1: Ex voto Bortola Vezoli, 1787, o. pl, 37 x 30 cm

sega o.r. niso enotne. A. Melik (1960, str. 56-91 in 141-187) deli ozemlje o.r. na dve enoti z nazivoma "Slovenska Istrska ali Šavrinska obala" in "Šavrinska brda". Slednja vključuje tudi Bržanijo in Hrastovski dol, ne pa Podgorskega Krasa. Ilešič (1979) o.r. pejsažno omejuje na flišno Koprsko primorje (str. 411), družbenogeografsko (str. 420) pa na ozemlje obalnih občin. Drugo besedo piše dosledno z malo začetnico (Slovensko primorje). Naravnogeografska regionalizacija Slovenije (Gams, 1983, 1989) omejuje Koprsko Primorje na območje obalne ravnine in flišnih brd, ne vključuje pa Podgorskega Krasa, češ da je del sosednje pokrajine - Krasa.

Njegovo jugovzhodno nadaljevanje je naravnogeografsko bliže Čičariji kot Krasu.

Slovenske geografske institucije pripravljajo novo regionalno geografijo Slovenije, ki obeta temeljitejšo analizo in omejitev o.r. v okviru Jugozahodne Slovenije.

V naslednji tabeli so najbolj pogosta imena o.r. subjektivno ocenjena z vidika pojmovne smiselnosti (skladnost imena z vsebino in obsegom o.r.), uveljavljenosti v javni rabi in uveljavljenosti v geografiji. Razpon točk je 0-5

Ime	Pojmovna smiselnost	Uveljavljenost		Skupno točk
		v javni rabi	v geografiji	
Obala	1	5	1	7
Šavrinska brda	2	0	3	5
Koprsko	4	2	2	8
Koprsko primorje	5	1	5	11
Slovenska Istra	3	3	3	9

RIASSUNTO

La regione costiera rappresenta un caso unico tra le provincie slovene in quanto per indicarla sono in uso più di dieci nomi diversi (Obala, Obalna regija, Koprsko, Koprsko Primorje, Koprška pokrajina, Primorje, Slovenska Istra, Istrska Slovenija, Šavrini, Šavrinska brda, Šavrinsko gričevje, Obmorska regija, Koprška regija). In ambito sloveno la sua particolarità sta nel fatto che vi sono sviluppati la marineria, la pesca ed il turismo rivierasco e che è una zona bilingue per la presenza di popolazione italiana autoctona. Questa particolarità dovrebbe venire in espressione anche nel nome di questa regione. Nell'articolo i nomi usati per indicarla vengono analizzati da un punto di vista storico, della loro adeguatezza concettuale, della frequenza d'uso con l'intento di far sì che in futuro venga introdotto un nome consono. Non possiamo attenderci che tutti i ricercatori usino lo stesso nome e lo stesso ambito della regione, che di per sé è così eterogenea. La geografia regionale slovena ha il compito, secondo i canoni dell'omogeneità, di definire il territorio della regione come una provincia in qualche modo geograficamente omogenea in rapporto alle aree vicine e quindi di darle un nome standard.

LITERATURA

- Aljančič P.** : Pomen industrijske cone za Koper in Obmorsko regijo. Ekonomska revija 1968, št.2
- Bohinec V.** : Koprška pokrajina. Turistični vestnik 1956a, IV, št.3
- Bohinec V.** : Po vaseh in mestih Slovenske Istre. Turistični vestnik 1956b, IV, št. 3
- Boltin - Tome, E.** : Slovenska Istra v antiki in njen gospodarski vzpon. Slovensko morje in zaledje. Koper 1979
- Briški A.** : Agrarna geografija Šavrinskega gričevja. Geografski zbornik, IV, Ljubljana 1956,
- Brodar S.** : Črni kal, nova paleolitska postaja v Slovenskem Primorju. Razprave IV. r. SAZU, Ljubljana 1958
- Gams I.** : O zmedi in samovolji pri uporabi naših pokrajinskih imen (Poročilo Podkomisije za zemljepisna imena in terminologijo ZGDS). Geografski vestnik 1979
- Gams I.** : Geografske značilnosti Slovenije. Mladinska knjiga. Ljubljana 1983, 1989
- Gams I.** : Metodologija geografske razčlenitve ozemlja. Geografski vestnik 1984, Ljubljana
- Goljak R.** : Vodnik po Koprskem okraju. Koper 1957
- Ilešič S.** : Pogledi na geografijo. Partizanska knjiga. Ljubljana 1979
- Jurinčič I.** : Funkcijska geomorfologija Koprškega Primorja. Geografski obzornik št.1. Ljubljana 1985
- Juriševič F.** : Nekaj kmetijskih vprašanj na Koprskem. Jadranski koledar 1961. Trst
- Lah A.** : Slovensko Primorje. Mladinska knjiga. Ljubljana 1980
- Klemenčič T.** : Gospodarska problematika koprškega okraja. Ekonomska revija 1950, Ljubljana
- Klemenčič V.** : Italijansko prebivalstvo na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem v SR Sloveniji. V : Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1975
- Kokole V.** : Morfologija Šavrinskega gričevja in njegovega obrobja. Geografski zbornik, IV, Ljubljana 1956
- Medic K.** : Socialno demografske značilnosti Slovenske Istre po I.1945. Revija za narodnostna vprašanja. Ljubljana 1987
- Melik A.** : Slovensko Primorje. Slovenska matica. Ljubljana 1960
- Meze D.** : Prometna povezava Koprškega Primorja z zaledjem. Geografski zbornik V, Ljubljana 1958
- Plahuta S.** : Partizansko gospodarstvo v Slovenskem primorju. Jadranski koledar, Trst 1985
- Plut D.** : 1977, Fizičnogeografska regionalizacija Koprškega Primorja s pomočja faktorske analize. Geografski vestnik 1977
- Plut D.** : Vrednotenje posegov družbe v geografsko okolje in bodoči družbeni prostorski razvoj Koprškega primorja. Naše okolje III,5-6, Ljubljana 1978
- Primorje.** Zbornik I5. zborovanja slovenskih geografov. Zveza geografskih društev Slovenije. Ljubljana 1990
- Rutar S.** : Trst in Istra. Slovenska matica. Ljubljana 1896
- Savnik R.** : Solarstvo Šavrinskega Primorja. Geografski vestnik Ljubljana 1951
- Šifrer M.** : Nova geomorfološka dognanja v Koprskem Primorju. Geografski zbornik LX, Ljubljana 1965
- Šribar V.** : Arheološko delo na Koprskem. Založba Lipa. Koper 1956.
- Titl J.** : Socialno geografski problemi na koprskem podeželju. Lipa. Koper 1965
- Titl J.** : Razvoj tržne pridelave vrtnin na Koprskem in njen pomen za oskrbo obalnih mest ter večjih potrošnih središč v SR Sloveniji. V: III. jugoslovanski agrarnogeografski simpozij Maribor 1985a
- Titl J.** : Pripombe in predlogi za poimenovanje Koprške regije. Geografski obzornik, 4, Ljubljana 1985b
- Titl J.** : Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri. Lipa. Koper 1988
- Vrišer I.** : Ekonomskogeografska regionalizacija republike Slovenije (na podlagi vplivnih območij centralnih naselij in dejavnostne sestave prebivalstva). Geografski zbornik XXX, SAZU, Ljubljana 1990
- Žumer J.** : Recentni razvoj klifov na obalah Istrske Slovenije. V : Geomorfologija in geoeкологија. 5. znanstveno posvetovnje geomorfolgov Jugoslavije. Ljubljana 1990

ANTROPOGENO SPREMINJANJE OBALNE LINIJE V OKOLICI KOPRA

Irena REJEC BRANCELJ

prof. geografije, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana, Trg francoske revolucije 7, YU
laureata in geografia, Istituto di Geografia dell' Università di Lubiana

POVZETEK

V prispevku je obravnavano spreminjanje obalne linije pod vplivom človeka v okolici Kopra. S primerjavo kartografskega gradiva in aerofotoposnetkov med leti 1785 in 1988 so bile ugotovljene prostorske spremembe in osvetljeni dogodki, ki so vplivali na spreminjanje razmerja med kopnim in morjem. Do leta 1785 je bilo razmerje med kopnim in morjem na obravnavanem območju 4,7 : 95,3. V Koprskem zalivu je ležal otok z mestom Koper na površini 0,40 km². Kasneje se je obseg kopnega sveta večal na račun morskih plitvin južno in vzhodno od mesta.

Nekdanji plitvi morski zalivi: Semedelski, Škocijanski in zaliv Polje so postali del kopnega sveta. Tako je leta 1988 znašalo razmerje med kopnim in morjem 54,9 : 45,1. Kopne površine so se v zadnjih 200 letih povečale za 3,46 km², ali v primerjavi z letom 1785 za osemkrat. Koprski zaliv se je torej zmanjšal od okoli 21 km² leta 1785 na okoli 17 km² leta 1988 ali za 20%. Večji del izobate 2,5 m je danes že del kopnega sveta.

Večina sprememb je bila povezana s širjenjem solin, kasneje koprške luke (Škocijanski zaliv), urbanih (Semedelski zaliv) in kmetijskih površin (zaliv Polje).

UVOD

Človek oziroma človeška družba s svojo dejavnostjo povzroča številne spremembe v pokrajini. Najbolj opazne so zunanje, površinske spremembe oziroma spremembe v fiziognomiji pokrajine. Če izvajamo študije o širjenju naselij in izrabi tal, se tudi geografi s to problematiko pravzaprav zelo malo ukvarjajo. Slovenska obala, še posebno mesto Koper, pa lahko služita za nazoren prikaz antropogenih učinkov v pokrajini. S primerjavo kartografskega gradiva lahko ugotovimo, kako se je pod vplivom človeka spreminjala obalna linija v okolici Kopra in kako se je spreminjalo razmerje med kopnim in morjem. Do največjih sprememb je prišlo v zadnjih 200 letih, zato je pozornost usmerjena le v to obdobje.

Poleg Piranskega je Koprski zaliv največja zajeda morja v kopno na slovenski obali. Njegov obseg je pravzaprav težko označiti, ker na zunanji strani za omejitev nima prave opore. S pojmom Koprski zaliv v nadaljevanju označujemo zajedo morja, ki sega od Debelega rtiča na severu do rta Viližan na jugu (slika na strani 15). Površina tako označenega zaliva je leta 1957 znašala 19,2 km² (vse meritve se opirajo na karto Vojno-geografskega inštituta iz leta 1957, list TRST, merilo 1 : 50 000). Razdalja med obema rtoma je 5,35 km. Dolžina zaliva,

segajoča od najbolj vzhodne točke zaliva do točke, kjer se obe daljici pravokotno sekata, je 5,75 km.

Do konca 19. stoletja je imel Koprski zaliv v marsičem drugačno podobo kot danes. V notranjem delu se je dvigal flišni otok, na katerem se je razvil Koper. Morje se je v kopnino zajedalo v treh manjših zalivih: Semedelskem, Škocijanskem in zalivu Polje. Kakor je značilno za ves Tržaški zaliv, so tudi tu globine morja zelo majhne. V zunanjem delu zaliva dosega 20 m, v večjem delu vzhodnega, notranjega dela zaliva pa le do 10 m. Severo-vzhodno, vzhodno in jugozahodno od starega mestnega jedra poteka izobata 2,5 m, ki je po letu 1975 povsod že del kopnega sveta (glej tudi sliko na strani 17!).

Obrežne oblike, ki so povsod posledica geološke zgradbe, lahko razdelimo na dva tipa. V južnem in severozahodnem delu zaliva je visoka in strma obala s klifi. Ob akumulacijskih ravninah Rižane in Badaševce pa je obala ravna in nizka.

Pregled dosedanjih objav

Celovitejšega pregleda o antropogenih spremembah obalne linije na slovenski obali ali v okolici Kopra doslej še ni bilo. Deloma so se posamezni avtorji dotaknili tega

problema pri proučevanju historičnega razvoja mesta Koper (Žitko S., 1988; Boltin-Tome E., 1979), ob prikazu sprememb mestnega prostora v posameznih obdobjih. Sprememb obalne linije v Piranskem zalivu pa sta se v svojih razpravah dotaknila še dva avtorja. Žumer (1990) je pisal o pozidavi in drugih spremembah abrazijskih teras in o hitrosti pomikanja klifov pri Valdoltri ter na severni obali Pirana. O nasipavanju morskih plitvin v okolici Portoroža za potrebe turizma pa je pisal Jeršič (1990). Opozorim naj še na knjigo Laga in Rossita (1981) *Descriptio Histriae*. V njej je sistematično in kronološko predstavljena vrsta kartografskega gradiva o istrskem polotoku do konca 18. stoletja, torej do začetkov geodetske kartografije. Vendar se v analizo tega gradiva nisem posebej spuščala, saj je bil v prispevku poudarek na spremembah zadnjih dvesto let.

Material in metode

Podlaga za proučevanje antropogenih učinkov na spreminjanje obalne linije v okolici Kopra so bili kartografski viri in literatura. Uporabljeni so bili naslednji kartografski viri:

1. avstrijska topografska karta iz leta 1784-85 v merilu 1:28800 (fotokopija); vir: Pokrajinski muzej Koper
2. avstrijska topografska karta iz leta 1801-06 v merilu 1:28800 (fotokopija); vir: Pokrajinski muzej Koper
3. Carta Agraria del Circondario di Capodistria v merilu 1:50000, Trst, 1872 (original); vir: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper
4. Deutsche Heereskarte. Blatt - Nr.53A I. SW, Capodistria v merilu 1:25000. Leto izdaje: 1943 (osnova je italijanska karta iz leta 1929).
5. Karta Vojno-geografskega instituta. List 45, Trst 4, v merilu 1:50000. Leto izdaje: 1957.

6. Karta Vojno-geografskega instituta. Lista Koper 4 in Dekani 3 v merilu 1:25000. Leto izdaje: 1974.

7. Aerofotoposnetki CAS 88, R 4070/32 in R 4068/32, Geodetski zavod RS, Ljubljana, 1988

Zaradi lažje primerjave so bile karte s pomočjo kvadratne mreže poenotene na skupno merilo 1:25000. Opravljene so bile nekatere meritve s planimetrom in kurvimetrom za ugotovitev površinskih sprememb. Na koncu je bila izdelana sumarna karta prostorskih sprememb v ožjem delu Koprškega zaliva v letih 1784 do 1988.

Rezultati

Spreminjanje razmerja med kopnim in morjem v okolici Kopra v zadnjih 200 letih je prikazano na sliki 2, na kateri so vrisane postopne spremembe. Večina jih je nastala v jugovzhodnem delu zaliva, zato sem podrobno analizirala le ožji del Koprškega zaliva, in sicer od zaliva Semedela do zaliva Polje.

Do leta 1785 je bilo razmerje med kopnim in morjem na obravnavanem območju 4.7 : 95.3 (glej sliko 2). V Koprskem zalivu je ležal otok z mestom Koper na površini 0.40 km². V nadaljnjih obdobjih se je obseg kopnega sveta večal na račun morskih plitvin. Do leta 1872 se je kopno povečalo na račun morja za 0.73 km² ali za 8.5 %. To širjenje je predvsem posledica razširitve solin. Do leta 1954 se je kopno povečalo za nadaljnjih 0.60 km², kar so omogočila melioracijska dela na ankaranski bonifiki (bonifika je izraz za izboljšana tla). Zaliv Polje, nekdanji plitvi morski zaliv, je postal del kopnega. Največji premik v korist kopnega ugotovimo leta 1975, in sicer v zvezi z izgradnjo koprške luke, ko so pridobili 0.98 km² novih površin. Tudi najnovejše širjenje kopnega sveta (leta 1988) gre na račun koprške luke. Izgradnja

Tabela 1.: Prostorska razmerja v ožjem delu Koprškega zaliva

leto*	površina morja (km ² ; %)	površin kopnega (km ² ; %)	sprememba * (km ² ; %)
1784	8.16; 95.3	0.40; 4.7	
1872	7.43; 86.8	1.13; 13.2	0.73; 8.5
1954	6.83; 79.8	1.73; 20.2	0.60; 7.0
1975	5.85; 68.3	2.71; 31.7	0.98; 11.5
1988	4.70; 54.9	3.86; 45.1	1.15; 13.4
		skupaj	3.46; 40.4

* Izhodišče za računanje deležev je bila površina kopnega sveta leta 1785.

terminala za premog, novih manipulativnih površin za kontejnerski promet in drugih površin so povzročili širjenje na račun Škocjanskega zaliva in območja med ustjem Rižane in Ankaranom. Med letoma 1975 in 1988 se je kopno povečalo za nadaljnjih 1.15 km^2 oziroma 13.4%. To je tudi najboljšežnejša sprememba doslej. Razmerje med morjem in kopnim je leta 1988 znašalo 54.9:45.1.

Skupno povečanje kopnih površin v obdobju zadnjih 200 let (1785 - 1988) znaša torej 3.46 km^2 , torej je kopnega za 40.4% več kot leta 1785.

Površina kopnega sveta se je v obravnavanem obdobju povečala za 8-krat. Koprski zaliv se je torej zmanjšal od okoli 21 km^2 leta 1785 na okoli 17 km^2 leta 1988 ali za okoli 20 %. Kot vidimo iz slike 2, je večji del izobate 2.5 m danes že del kopnega sveta.

Komentar

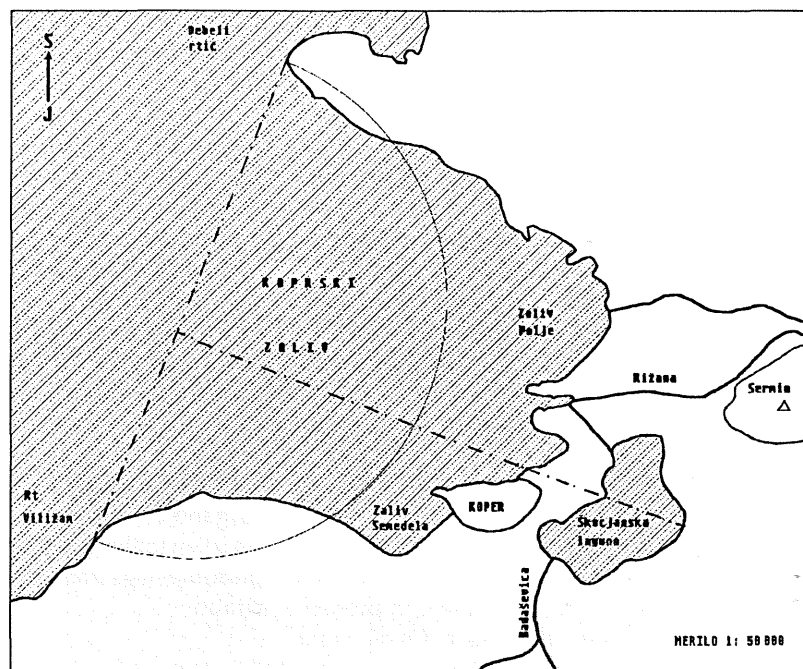
Koprška občina spada danes med najrazvitejše v Sloveniji, kar je predvsem posledica hitrega razvoja zadnjih 20 - 30 let. Vse do druge svetovne vojne je bil Koper le lokalno trgovsko središče brez zametkov industrije. Prevladujoče panoge gospodarstva so bile ribištvo, solinarstvo in vinogradništvo. Kot je značilno za celotno Koprsko primorje, je Koper s svojimi proizvodi oskrboval Trst vse do političnih sprememb po drugi svetovni vojni. Po londonskem sporazumu je bil Trst 1954 priključen Italiji in Koper je dobil novo vlogo v gospodarskem in uprav-

nem pogledu. Začel se je naglo industrializirati in urbanizirati. Razvoj industrije, trgovine in prometa na eni strani in naraščanje števila prebivalcev na drugi strani sta zahtevala vse več prostora za nemoteno širjenje. Staro mestno jedro je bilo že zgodaj zapolnjeno in tako je postalo zanimivo opuščeno zemljišče solin. Velika melioracijska in regulacijska dela so odprla novo možnost za širjenje mesta izven historičnega jedra. Osvetliti želimo nekatere dogodke iz preteklosti, ki so odigrali pomembno vlogo pri dogajanjih v tej pokrajini. Pri spreminjanju obravnavane pokrajine lahko ločimo dve obdobji: obdobje, ko je bil Koper še na otoku, in drugo, ko se je začel širiti na sosednje kopno.

1. obdobje: Mesto na otoku

Za primorska mesta je značilno, da segajo njihove korenine v antiko in da so uspela z njo obdržati kontinuiteto. Antične naselbine so najpogostejše nastajale na mestih, ki so bila naravno zavarovana: vrh vzpetine, okljuk reke, otok, polotok ipd. Na močno razčlenjeni jadranski obali je bilo zato veliko priložnosti in kot nam kažejo stare karte (primerjaj Lago in Rosit, 1981), ima večina istrskih mest tako lego. Tudi pri Kopru segajo prva poročila v antiko. Boltin-Tome (1979) navaja, da so bili na otoku najdeni rimski naselbinski ostanki. Vendar pa zaradi spremenjene oblike obale ne moremo pričakovati ostankov rimskega pristanišča, ki je nedvomno obstajalo. Do pozne antike naj bi bilo mesto lokalno tržišče za kmetijske pridelke.

Koprski zaliv

Od 8. do 13. stoletja se je oblast nad mestom spreminjala, kar nam kaže tudi njegovo ime: rimski Capris, bizantinski Justinopolis in oglejski Caput Histriae. Eno od najpomembnejših obdobji Kopra se je pričelo s prihodom Benečanov leta 1279. Benečani so osvojili Koper, ga preimenovali v Capo d'Istria in mu podredili velik del Beneške Istre (Omladič L., 1974). Zaradi lažjega obvladovanja mesta so podrli na morski strani del obzidja in mesto na otoku z nasipom povezali s kopnim. Na nasipu so zgradili Levji grad. V tem času se je v mestu začela živahna gradbena dejavnost. Gradili so cerkve, palače in obnovili vodovod. Pitno vodo je namreč Koper dobival po lesenih žlebovih, ki so bili na stojalih, zabitih v dno lagune. Benečani so tudi pospeševali razvoj trgovine in prometa, ker jim je to prinašalo koristi (Omladič L., 1974). V 16. in 17. stoletju so tudi Koper prizadele vojne in kužne bolezni. Od 9000 do 10000 ljudi, kolikor jih je bilo v mestu v prvi polovici 16. stoletja, je število po epidemiji kuge v letih 1552-54 upadlo na 2310. V 17. stoletju se je število prebivalcev ponovno povzpelo na 4000, novi izbruh kuge v letih 1630-31 pa je povzročil, da je to število padlo na 1800 prebivalcev. (Grafenauer B., 1979)

Vendar si je mesto po vseh teh udarcih kmalu opomoglo, okrepilo se je z dotokom novih prebivalcev iz zaledja in gospodarsko še naprej cvetelo. To je trajalo vse do začetka 18. stoletja oziroma do proglasitve Trsta za prosto pristanišče 1719. leta. Pomen Kopra se je potem zelo zmanjšal. Večji del pomorskega prometa se je preusmeril v Trst, ki je postal pomembno središče tudi za zaledje Koprškega primorja in obalnih mest.

Opisano obdobje je Kopru prineslo novo vlogo, ki postavi v ospredje trgovske, prometne in upravne funkcije mesta. Ta doba mu tudi v zunanjem pogledu vtisne svojevrsten beneški pečat, ki ga je staro mestno jedro ohranilo vse do danes.

Iz tega obdobja imamo ohranjen tudi najstarejši načrt mesta Koper, in sicer je to risba iz leta 1619 (ohranjena je v arhivu Pokrajinskega muzeja v Kopru). Mesto je bilo tedaj obdano z obzidjem, ki je imelo več vrat z izhodom v pristanišče bark oziroma ladij. Na ribiški značaj mesta opozarja šest pristanov, od katerih sta bila dva pomembnejša. Na zahodni strani mesta je bilo pristanišče za težje ladje (*galere pongono scala*) in na vzhodu za manjše (*per navili et galere sottili*). Druga pristanišča so bila verjetno za manjše barke in čolne koprskih ribičev. Južno od mesta je plitvina, ki je bila opisana kot močvirje (*paludi*). Po njej je vodil do kopnine nasip s cesto, sredi nasipa pa je bil Levji grad.

Leta 1797 se je končalo obdobje 500-letne nadoblasti Benečanov. Mesto so osvojili Avstrijci in izvedli vrsto ukrepov za izboljšanje razmer v njem. Da bi omogočili nadaljnje širjenje mesta na otoku in pridobili nove površine, so porušili že načeto mestno obzidje in preselili pokopališče z otoka v Semedelo in Škocjan. Okoli mesta

so zgradili krožno cesto in tudi nasip med obalo in otokom so spremenili v cesto. Leta 1827 so zgradili še cesto na nasipu od otoka proti Semedeli. V tem času so začeli tudi z izsuševalnimi deli v neposredni mestni okolici.

Na podlagi različnih del, ki so se v tem času izvajala v mestu, lahko zaključimo, da je mesto v tem času seglo do obale otoka in se je širilo. Očitno so bile zato plitvine v neposredni okolici zelo privlačne, saj so se že prva dela usmerila v te predele. Toda morske plitvine južno od mesta in ob izlivu Rižane so v tem času služile še vedno eni izmed najpomembnejših dejavnosti Kopra - solinarstvu.

Eden izmed prvih vidnejših posegov človeka v obmorskih predelih je bila prav gotovo ureditev solin na za to primernih mestih. Široke, obsežne in ravne ploskve aluvialnih ravnin ob izlivu Rižane in Badaševce, ne prevelik dotok sladke vode s kopnega, ugodne podnebne razmere in ugodna prometna povezava z notranjostjo so pogojevale nastanek solin v okolici Kopra. Po podatkih Savnika (1951) so bile koprške soline po obsegu in pridobivanju soli takoj za piranskimi, ki so bile med istrskimi največje. Obsegale so okoli 360 ha in so bile razdeljene na dva dela: prvi del se je raztezal južno od Kopra, drugi, večji del, pa severovzhodno od Kopra, ob izlivu Rižane. Avstrija je začela omejevati solno proizvodnjo in tako so bile po letu 1834 najprej opuščene Škocjanske soline (Žitko S., 1982) in po letu 1911 še preostale.

Območje nekdanjih solin je bilo skoraj tri desetletja neobdelan in neobljuden svet, ki sta ga občasno preplavljala morje in narasla Rižana. Zamočvirjeni svet je postal leglo komarjev, ki so prenašali malarijo in tako so leta 1926 ugotovili v Kopru 200 primerov te bolezni (Savnik R., 1951). Rešitev tega problema pa je med drugim ovirala velika razparceliranost in drobno lastništvo na ozemlju solin.

V 30-ih letih tega stoletja se pojavita dva načrta: soline naj se obnovijo ali izsušijo, tekoče vode pa naj se regulirajo. Prevladala je druga možnost in leta 1929 so se začela prva dela. O melioracijskih delih, ki so zajela okoli 150 ha površin bivših solin v Semedeli in okoli 600 ha nekdanjih solin pri Ankaranu in v neposrednem zaledju, piše Plut (1980).

Karta iz leta 1932 nam kaže prve velike spremembe glede razmerja med kopnim in morjem. Melioracijska dela so dokončno povezala Koper s kopnim in s tem zbrisala otoški značaj mesta. Še večje spremembe so na ankaranski bonifiki, kjer je morska plitvina nekdanjega zaliva Polje s temi deli postala del kopnega. Novo, morju iztrgano zemljišče je tudi jugovzhodno od izliva Rižane ob izlivu razbremenilnika v Škocjanski zaliv. Večina novo pridobljenega zemljišča je bila predvidena za kmetijsko izrabo.

2. obdobje: Širjenje mesta z otoka na sosednje kopno

Po letu 1950 so se začela nova melioracijska in vzdrževalna dela, ki naj bi odpravila obstoječe pomanjkljivosti. Uredila pa naj bi tudi razmere v srednjem in zgornjem toku Rižane in Badaševica, predvsem s poglobljanjem strug pritokov, obzidavanjem bregov in ureditvijo številnih odvodnih kanalov (Plut D., 1980). Karta iz leta 1957 kaže, da se je Koper širil izven starega mestnega jedra na obrobje, pa tudi že na območje bivših semedelskih solin. Urbanizacija, ki se je začela vzporedno z razvojem industrije, se je v prvem obdobju usmerila na bližnja pobočja Semedele. Zanimiv pa je postal tudi ravninski svet ob regulirani Badaševici, kjer je začelo nastajati novo naselje Šalara. Preko ankaranske bonifike so speljali novo cesto od Bertokov proti Ankaranu.

Vzporedno z razvojem industrije se je v povojnih letih začel razvijati tudi promet. Lega Kopra, njegova navezanost na morje in odvisnost od njega v preteklosti so imele tudi v teh letih pomembno vlogo. Prišlo je do načrta za izgradnjo večje luke in prva dela so se začela v letu 1957. Zaradi nadaljnega širjenja luke so zaprli Škocjanski zaliv in začeli z zasipati morske plitvine.

Škocjanska laguna je bila plitev morski zaliv z največjo globino 2 m. Njegova površina je leta 1975 znašala 200 ha, vanj pa sta se izlivala razbremenilnik Rižane in Badaševica. Za zasipavanje in dokončno izsušitev lagune pa je bilo potrebno urediti odtok Badaševice, ki je bila

speljana ob robu semedelske bonifike v morje, in regulirati razbremenilnik Rižane ter nasuti področje Škocjanske lagune.

Karta iz leta 1974 kaže največje spremembe v neposredni okolici Koprškega zaliva doslej. Hitra rast industrije je privabila veliko število prebivalcev v neposredno bližino mesta. To potrjujejo nova naselja: Semedela, Šalara, Olmo in Žusterna. Na semedelski bonifiki so se razširili industrijski obrati, trgovine, skladišča, upravne stavbe in tudi rekreacijske površine ter prometna mreža. Severovzhodno od Kopra se je razširila koprška luka, na delu ankaranske bonifike pa tovorni in potniški železniški promet.

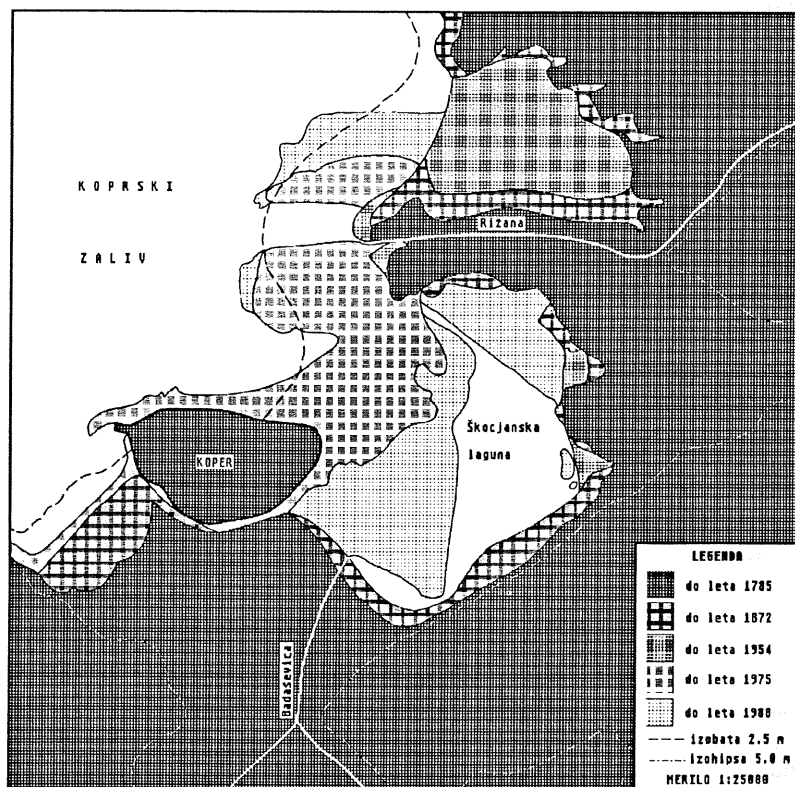
Tudi načrtovana dela hočejo izrabiti ta morju iztrgani svet in so povezana predvsem z razvojem luške dejavnosti v Kopru. V letu 1988 je bil že zasut večji del Škocjanskega zaliva, luka pa se širi tudi na območje severno od izliva Rižane.

Zaključek

Poleg Piranskega je Koprski zaliv na vsej slovenski obali največja zajedla morja v kopno. Ta široki in plitvi zaliv je imel do konca 19. stoletja v marsičem drugačno podobo kot danes. Morje se je zajedalo v kopno v treh manjših zalivih, v notranjem delu zaliva se je nahajal flišni otok, na katerem se je širilo mesto Koper.

Flišni otok v notranjosti Koprškega zaliva je bil poseljen že v antiki. V času negotove politične situacije pozne

Spreminjanje obalne linije v okolici Kopra med leti 1785 in 1988.

antike je bila v ospredju obrambna funkcija otoka. Mesto je predstavljalo lokalno trgovsko središče, imelo pa je tudi določene upravne funkcije.

Novo vlogo mu prinese padec pod oblast Beneške republike v 13. stoletju, ki mu vtisne pečat v zunanjem izgledu. Benetke pospešujejo njegov gospodarski razcvet in to postavi v ospredje trgovske, prometne in upravne funkcije. V tem času otok z nasipom prvič povežejo s kopnim.

Konec 18. stoletja, s padcem Beneške republike in s prihodom Avstrijcev, pride do vrste sprememb. Mesto se razširi do obale, pojavijo se težnje za razširitev in s tem postanejo zanimive plitvine neposredno ob mestu. Začno se prva izsuševalna dela, zgrajena je cesta na nekdanjem nasipu in cesta v smeri proti Semedeli.

Eden vidnejših posegov v tem delu je nedvomno ureditev solin, ki naj bi imele korenine že v antiki, velik razvoj in širjenje pa doživijo v 12. stoletju. Za gospodarsko življenje Kopra so bile zelo pomembne, saj so predstavljale ob ribištvu in vinogradništvu osnovno go-

spodarsko dejavnost mesta. Z njihovim propadom konec 19. stoletja je povezana naslednja faza sprememb.

V tridesetih letih 20. stoletja se namreč začno velika melioracijska in regulacijska dela, ki so iztrgala morju obsežne površine. Zabrisan je otoški značaj mesta in nekdanji zaliv Polje postane del kopnega. Dela se nadaljujejo po 2. svetovni vojni in omogočijo širjenje Kopra izven historičnega jedra ter nastajanje novih naselij na nekdanjih zamočvirjenih tleh v spodnjih in srednjih delih dolin rek. Nadaljnje širjenje na morske plitvine je povezano predvsem z razvojem koprskе luke in drugih dejavnosti. Tako je prišlo do zapiranja in zasipavanja Škocjanskega zaliva.

V zadnjih dvesto letih (1785 do 1988) so se koprne površine v Koprskem zalivu povečale za 3,46 km² ali v primerjavi z letom 1785 za osem-krat. Koprski zaliv se je torej zmanjšal od okoli 21 km² leta 1785 na okoli 17 km² leta 1988 ali za 20%. Večji del izobate 2,5 m je danes že del kopnega sveta.

RIASSUNTO

Il contributo tratta dei mutamenti subiti dalla linea costiera nei dintorni di Capodistria a seguito dell'azione dell'uomo. La comparazione del materiale cartografico e delle fotografie aeree per il periodo compreso tra il 1785 e il 1988 ha permesso di stabilire la dimensione di queste trasformazioni e di individuare le cause che hanno inciso sul cambiamento del rapporto tra la terraferma e il mare. Fino al 1785 questo rapporto era di 4,7:95,3 e l'isola su cui sorgeva Capodistria aveva un'area di 0,40 km². In seguito la superficie della terraferma aumentò a scapito dei bassi fondali a sud e a est della città, costituiti dai golfi di Semedella, di San Canziano e di Valle Campi tanto che nel 1988 il rapporto tra terraferma e mare si era stabilito sui valori di 54,9:45,1. L'area continentale ha registrato negli ultimi duecento anni un aumento di 3,46 km², ossia di 8 volte rispetto alle dimensioni del 1785. Il golfo di Capodistria è quindi passato dai circa 21 km² del 1785 ai 17 km² del 1988, con una flessione pari al 20%. Gran parte dell'isobata 2,5 m è oggi già parte della terraferma. La fisionomia della costa ha subito questi mutamenti soprattutto a causa dello sviluppo delle saline, e più tardi del porto (golfo di S. Canziano), delle superfici urbane (golfo di Semedella) e di quelle rurali (Valle Campi).

LITERATURA

Benussi B.: Manuale di geografia, storia e statistica della Regione Giulia. Parenzo, 1903

Benussi B.: L'Istria, nei due suoi millenni di storia. Trieste, 1924

Boltin-Tome E.: Slovenska Istra v antiki in njen gospodarski vzpon

Slovensko morje in zaledje, št. 2-3, Koper, 1979

Grafenauer B.: Slovenska Istra in Beneška Slovenija pod Benetkami do srede 18. stoletja. v: Zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1979, str. 325-327

Jeršič M.: Turistična transformacija Portoroža.

Primorje, zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov. Portorož, 1990, stran 221-232

Lago L., Rossit C.: Descriptio Histriae. La penisola Istriana in alcuni momenti significativi della sua

tradizione cartografica sino a tutto il secolo XVIII. Atti del centro di ricerche storiche - Rovigno, No. 5 Edizioni Lint. Trieste, 1981

Omladič L.: Vse o koprski občini, Koper, 1974

Plut D.: Geografske značilnosti poplavnega sveta ob Rižani in Badaševici, Geografski zbornik XIX, Ljubljana, 1980

Rejec I.: Antropogeno spreminjanje obalne linije v okolici Kopra, Seminarska naloga. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo FF. Ljubljana, 1981

Savnik R.: Solarstvo Šavrinskega primorja. Geografski vestnik Ljubljana 23(1951)

Žitko S.: Zgodovina mesta in okolice. V: Koper: turistični vodnik po mestu in okolici. Koper, 1988, str. 13-28

ŽUMER J.: Recentni razvoj klifov na obalah Istrske Slovenije. Geomorfologija in geoekologija - zbornik referatov 5. znanstvenega posvetovanja geomorfologov Jugoslavije, Ljubljana, 1990, str. 143-148

POKRAJINA MED SLAVNIKOM IN KUBEJSKO VARDO - POKRAJINSKO EKOLOŠKA ČLENITEV

Darko OGRIN

mag. geografije, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU
mag. in geografia, Facoltà di Lettere e Filosofia di Lubiana

POVZETEK

Za pokrajinsko-ekološko členitev smo izbrali pokrajino na prehodu iz flišnega v kraški del Slovenske Istre. Ker je študijsko območje označeno z večtisočletno človekovo dejavnostjo in je prvotno naravno okolje že močno spremenjeno, smo kot najbolj primerno delovno metodo izbrali t.i. "sintetično metodo".

Kameninsko je pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo sestavljena iz treh enot. Kraški del pokrajine je sestavljen iz krednih in paleocenskih apnencev. Flišni del je eocenske starosti, Rižana in Osapska reka ter nekateri potoki so ob svojem toku nasuli kvartarne in aluvialne ravnice. Flišni in kraški del pokrajine (razen Slavnika in Čičarije) so bili prvotno v isti nadmorski višini. Selektivna erozija je flišne predele znižala.

Klimatske razmere so posledica višinskih pasov in oddaljenosti od morja. Klimatsko najugodnejša so območja v spodnji Rižanski dolini ter prisojna pobočja do n.v. 200 m. Flišno gričevje v višinah 200-400 m je klimatsko ugodnejše od obeh kraških planot, najostreje razmere pa ima Slavniško in Kojniško-žbevnjsko pogorje.

Kameninske razmere so, vsaj v začetni fazi nastajanja prsti, narekovale tudi tipe tal. Na nanosih rek in potokov so se razvila težja in vlažnejša obrečna tla. Na flišu sta nastali rendzina in rjava karbonatna tla, ki pa sta na območjih primernih za poselitev in kmetijsko izrabo, spremenjeni v rigolana tla. Na kraškem delu pokrajine se je razvila tanka in nesklenjena rendzina, ki se izmenjuje s pokarbonatnimi tlemi.

Razmerje med kraškim in flišnim delom pokrajine je bilo pomembno tudi za poselitev. Zaradi neugodnih talnih in vodnih razmer je apnenčasti del pokrajine slabše poseljen. Poselitev je bila usmerjena na flišni del pokrajine, zlasti v nižje, položnejše in prisojnejše predele.

Součinkovanje vseh pokrajinsotvornih elementov se kaže v vegetacijski odeji in kmetijski izrabi, zato ta dva elementa sodita med odločilnejše pri izločanju pokrajinsko-ekoloških enot. Naravna gozdna združba na flišnem delu pokrajine je gozd hrasta in ojstrice, s tem da je v prisojah prevladujoč toploljubni puhavec, v osojah pa je več gradna. Kraški del pokrajine je prvotno pokrival nizek gozd gabrovca in ojstrice, ki pa je bil zaradi živinorejske usmeritve kraških predelov spremenjen v pašnike. Združba gabrovca in ojstrice prehaja na območjih Slavnika in Kojnika v gozd bukve in ojstrice. V prisojnih, sončni pripeki izpostavljenih in pred burjo zaščitene Stenah pa srečujemo posamezne predstavnike zimzelene mediteranske vegetacije.

Pred poklicnim prestrukturiranjem prebivalstva je bila opazna usmeritev v tri tipe kmetijske proizvodnje. Priobalni predeli so bili usmerjeni v intenzivno vrtnarsko-vinogradniško-sadjarsko poljedelstvo, v višjih-flišnih-predelih sta prevladovala normalno poljedelstvo in živinoreja, medtem ko so bili kraški predeli usmerjeni predvsem v živinorejo.

Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo je bila v končni fazi proučevanja razdeljena na 21 ekotopov kulturne pokrajine. Izločili smo 4 enote na akumulacijskih ravninah, 12 na flišnem svetu in 5 na kraškem svetu.

UVOD

Za pokrajinsko ekološko členitev smo izbrali pestro in na kratkih razdaljah hitro se spreminjajočo prehodno pokrajino med flišnim in kraškim delom Slovenske Istre. Študijsko območje, ki smo ga po dveh razglednih vrhovih na njegovem obrobju poimenovali "pokrajino med Slav-

nikom in Kubejsko Vardo", omejujeta na severovzhodu slavniško pogorje in reka Glinščica, na jugozahod razvodnica med reko Rižano in Mirno, Rižano in Dragonjo ter Rižano in Badaševico. Na jugovzhod je območje zaključeno z mejo proti Hrvaški, na severozahod pa s

Škofijskim prevalom oz. državno mejo z Italijo. (slika spodaj)

Pestrost obravnavane pokrajine izhaja iz menjajoče se kameninske zgradbe, kjer se severovzhodno od opisane razvodnice flišne plasti izmenjujejo z apneniškiimi, dokler na Podgorskem krasu ne prevlada apnenec. Posledica kameninske zgradbe je reliefna razgibanost. Flišni predeli, ki so erozijsko manj odporni, so v povprečju nižji od kraških in razrezani v doline in hudourniške grape, madtem ko imajo višji apnenčasti predeli značaj zakraselih kraških planot.

Mejo med delom pokrajine, kjer prevladuje kraški značaj in delom, kjer prevladujejo flišne poteze, predstavljata dolini Rižane in Osapske reke, ki sta odprti proti Tržaškemu zalivu. Obe dolini tako predstavljata nekakšen "kanal", po katerem se klimatske poteze krajev ob obali prenašajo v notranjost. Z oddaljevanjem od morja in naraščanjem nadmorske višine sub-mediteranske klimatske poteze slabijo, do veljave pa prihajajo kontinentalne značilnosti podnebja.

Reliefnim, talnim in klimatskim razmeram se prilagaja tudi naravno rastje, kakor tudi značilnosti v kmetijski izrabi. Slednje so se v preteklosti, ko je bilo kmetovanje prevladujoč proizvodni način, kazale tudi v nekaterih družbenogeografskih potezah v omenjeni pokrajini, danes pa ta vpliv ni več tako očiten.

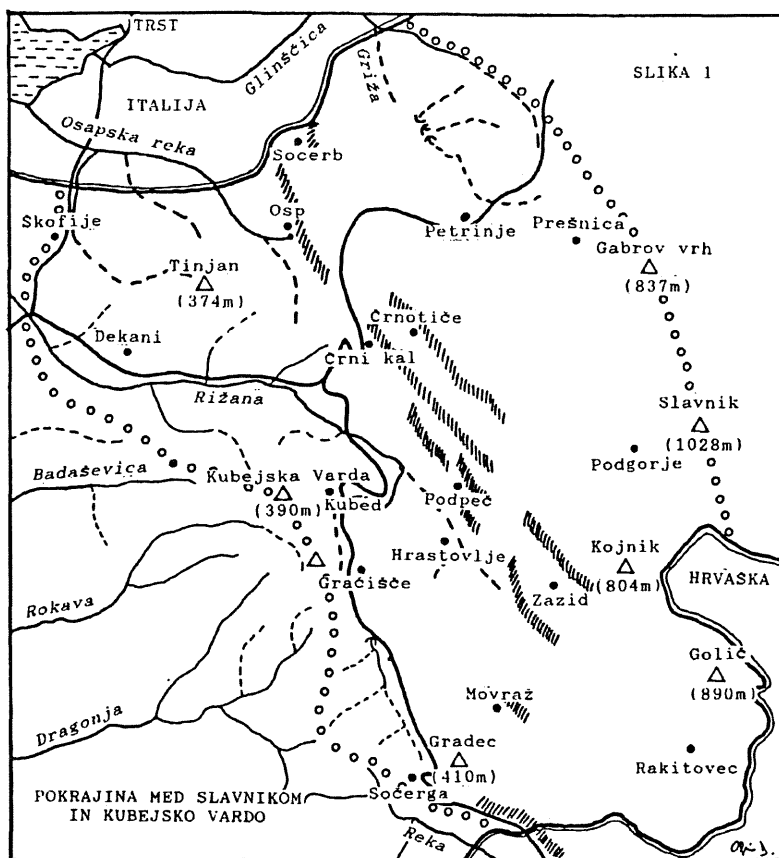
Pojem **pokrajinska ekologija** je v geografijo uvedel

Carl Troll. Uvedbo je utemeljil s spoznanjem, da homogeni abiotski naravi ustreza tudi homogeni živi svet, kar je možno zlasti jasno ugotavljati pri rastlinstvu. Definiral ga je kot študij poglavitnih kompleksov odnosov med združbami živega sveta in njihovim okoljem v kakem delu pokrajine (C. Troll, 1971). Z uvedbo tovrstnega proučevanja je združil biološko-ekološko obravnavo, to je, proučevanje odnosov med življenjskimi združbami in njihovim okoljem (*vertikalni vidik*) in geografsko raziskavo, to je, regionalno diferenciacijo zemeljskega površja (*horizontalni vidik*). Najmanjši homogeni del pokrajine, za katerega so značilni enaki orografski, edafski, klimatski, hidrološki in biotski faktorji, je poimenoval **ekotop**.

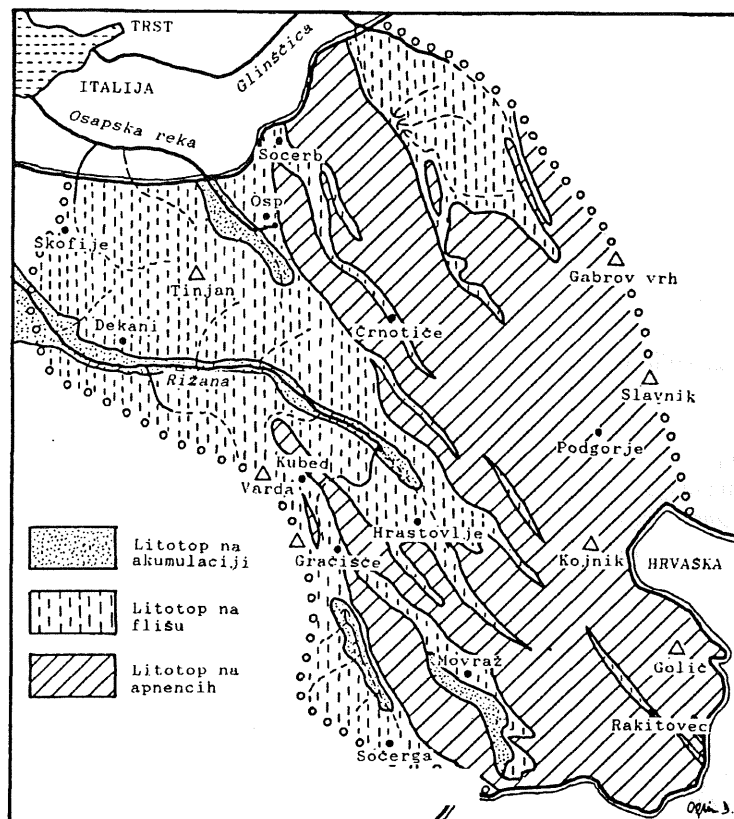
Glavni cilj pokrajinsko-ekoloških raziskovanj je po temtatem **ugotavljanje arealov homogenosti**, v prvi vrsti za rastlinstvo in zlasti za kulturne rastline, ki so kot indikator ekoloških pogojev in kot sestavni del človeške prehrane, v ospredju zanimanja. (I. Gams, 1981; I. Gams, 1986)

1. METODOLOŠKA IZHODIŠČA

V množici metod, ki jih lahko uporabljamo pri raziskovanju homogenih enot, sta se v grobem izoblikovali dve smeri raziskovanja: **metoda celote** in **sintetična metoda** (D. Plut, 1980; I. Gams, 1986). Prva metoda, ki

Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo

Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo - litotopi

temelji na opazovanju pejsaža, se je izkazala za zelo uporabno pri določanju ekotopov v naravnih pokrajinah, oz. v pokrajinah, kjer je vpliv človeka neznaten.

Za kulturno pokrajino, kakršno je ozemlje med Slavnikom in Kubejsko Vardo, v kateri obstaja med vegetacijo in naravo neko kvazi-naravno ravnovesje, ki ga vzdržuje človek s svojim poseganjem, je primernejša sintetična metoda. Z njo analiziramo ozemlje ločeno po elementih za katere menimo, da so pomembni za živi svet (relief, kameninska zgradba, klima...) in določimo posamezne "tope" - to je dele pokrajine, ki imajo enako ali podobno kameninsko zgradbo (*litotopi*), sorodne klimatske poteze (*klimatopi*), enake talne pogoje (*edafotopi*) ipd. Bolj poudarjamo tiste elemente, ki so odločujoči pri diferenciaciji pokrajine. Posamezne "tope" nato prikažemo na kartah ustreznega merila, ki je odvisno od pestrosti ozemlja in natančnosti željenih rezultatov, ter v končni fazi karte računalniško ali ročno prekrivamo ter izločamo homogene enote - *ekotope*. Pri analizi kulturne pokrajine dobimo **ekotope kulturne pokrajine**, ki se nekoliko razlikujejo od ekotopske sestave naravne pokrajine, v veliki meri pa kljub vsemu še vedno kažejo navezanost na naravne pogoje.

Merilo karte, na osnovi katere sta potekala pokrajinsko ekološka analiza in prikaz pokrajine med Slavnikom in Kubejsko Vardo, je bilo 1:50.000. To je merilo,

ki prikaza homogenih ekotopov ne prenese. Glede na hierarhijo enot, ki jo je izdelal D. Plut (1980) ustrezajo enote, ki smo jih dobili pri našem proučevanju, **pokrajinsko ekološkimi kompleksom**, to je nekakšni vmesni stopnji med homogenimi ekotopi in heterogenimi mikro, mezo in makrohorami.

2. ANALIZA DELNIH POKRAJINSKO EKOLOŠKIH KOMPLEKSOV

2.1. Kameninska zgradba in izločitev litotopov

Pokrajino med Slavnikom in Kubejsko Vardo sestavljajo trije sklopi litoloških enot. To so litotopi na apnencih, na flišu in na kvartarnih ter aluvialnih nanosih. (slika zgoraj)

Litotop na apnencih (kraški litotop) gradijo, po geološki karti SFRJ - list Trst, apnenci kredne in paleocenske starosti. Kredni apnenci sestavljajo Slavnik in Čičarijo, medtem ko so apnenci Podgorske planote in ostalega kraškega sveta paleocenske starosti.

Flišni litotop je eocenske starosti. Bolj kot starost je pri flišu pomembna njegova erozijska neodpornost, zato so flišni predeli nižji od kraških in razrezani v podolgovate hrbte in vmesne rečne in potočne doline, medtem ko je kraški svet ohranil planotast značaj.

Tretji litotop - **kvarterni in aluvialni nanosi rek in potokov**, je v neposredni zvezi z lastnostmi fliša. Rečnemu omrežju, ki ima hudourniški značaj, je kljub skromni vodnatosti uspelo ustvariti dokaj obsežne nanose flišnih sedimentov. Nanosi so najboljšežnejši ob spodnjem toku Rižane in Osapske reke. Po obeh dolinah navzgor je akumulacija manjša, kljub temu pa je zelo pomembna za kmetijsko izrabo, kajti to so skoraj edine ravne površine na flišnatem območju. Večje površine aluvialnih nanosov so še ob ponorih Lukinskega potoka in v Movraški Vali.

2.2. Reliefne značilnosti in višinska struktura

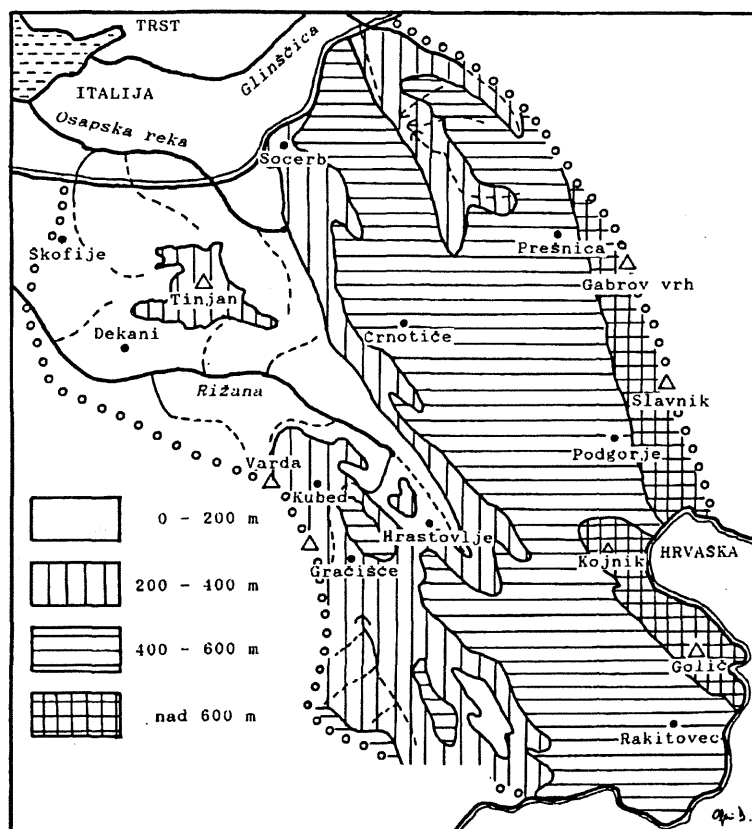
Geološka in tektonska dogajanja v preteklosti se kažejo v današnjih reliefnih razmerah. Celotno območje ima luskasto strukturo, ki je v zemeljski zgodovini nastala zaradi pritiskov iz severovzhoda. Ti bočni pritiski, ki so izoblikovali antiklinalo Čičarije s Slavnikom, so povzročili močna gubanja, gnetenja in prelamljanja skladov paleocenskega apnenca ter eocenskega fliša. Posledice teh pritiskov se kažejo v narivih apnenca na mlajši fliš in v pretržjih apnenca. (M. Pleničar)

Tako tektonsko predelan teritorij so zajeli erozijski procesi. Selektivna erozija je odstranila in znižala manj odporne flišne kamenine. Površinsko rečno omrežje je v predkraškem obdobju na območju apnenca ustvarilo

številne plitve doline, ki potekajo v smeri jugovzhod-severozahod. Po nastopu zakrasevanja so kot sledovi teh vodotokov ostale številne suhe doline - podgorska, petrinjska, črnotiška, zazijska, rakitovška, kubejska, movraška idr. (V. Kokole, 1956)

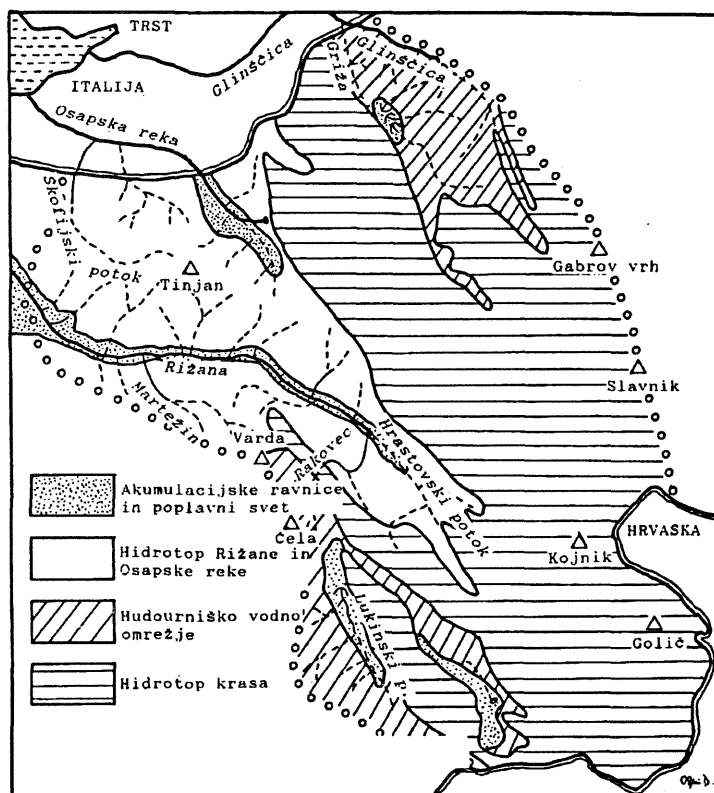
Erozijsko preoblikovanje se je po nastopu zakrasevanja intenzivno nadaljevalo na flišnem delu pokrajine. "Praosapska reka", ki je ob stiku fliša z apnencem tekla proti severozahodu, je na stiku ustvarila strukturno stopnjo, ki se spusti v več stopnjah z nivoja Podgorske planote (420-500 m n.v.) do nivoja 60 m v dolini Osapske reke. Ko je Rižana z zadenjsko erozijo pretočila "Praosapsko reko", sta strukturno stopnjo naprej oblikovali Rižana in Osapska reka.

Odras vseh teh procesov je današnja **višinska struktura** (slika spodaj). Najmanj je sveta nad 600 oz. 800 m n.v. Predstavljata ga slaviško in kojniško-žbevnisko pogorje. Največji po obsegu je višinski pas 400 - 600 m (32% celotne površine), to je področje Podgorsko-socerbske in Rakitovsko-movraške kraške planote. Tretji višinski pas, 200-400 m, lahko razdelimo na tri dele. Prvi del sestavlja flišna krpa med Grižo in Glinščico v višinah 350-400 m, drugi del je prehodni višinski pas Bržanije, tretjega pa tvori jedro Šavrinskih brd. Najnižji višinski pas (0-200m) se razprostira ob obeh rekah in tvori jedro obravnavane pokrajine.

Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo - višinska struktura

Pokrajina med Slavnikom in
Kubejsko Vardo - hidrotopi

2.3. Hidrološke razmere in izločitev hidrotopov

Hidrološke razmere so odraz litološke zgradbe in padavinskih razmer. Zaradi prepustnosti apnenca kraški svet Podgorsko-rakitovške planote nima površinsko tekočih voda.

Drugi sklop hidrotopov tvori normalno razvita rečna mreža na flišnem delu pokrajine. Glavni hidrološki objekti so: Rižana s pritoki, Osapska reka, Griža, Glinščica in Lukinski potok.

Najpomembnejša vodotoka sta Rižana in Osapska reka. Obe reki imata del porečja v kraškem svetu (dokazane so zveze izvira Rižane z brkinskimi ponikalnicami - P. Habič, 1988), zato imata vodo tudi v poletnem času, kar je izrednega pomena za vodno oskrbo. Reki imata mediteranski pluvialni rečni režim, z viškom pretokov v decembru, novembru in februarju in nižkom pretokov v poletnih mesecih.

Rečni mreži, ki sta se razvili v povirnem delu Glinščice in ob Lukinskem potoku, sta si po svojem hudourniškem značaju podobni. Obe omrežji imata dovolj vode le ob viških padavin spomladi in v jeseni ter ob močnejšem deževju, sicer so struge suhe, kakor pri večini hudournikov in potokov v tej pokrajini. Skupna jima je tudi značilnost, da tečeta na stiku fliša z apnencem in na tem stiku ponikata. Zlasti ponori ob Lukinskem potoku ob

večjih deževjih niso sposobni sprejeti vse vode, zato tu voda zastaja.

Razvila se je neke vrste poplavna pokrajina, ki so jo pred leti skušali meliorirati. Ob večjih deževjih je občasno poplavljen tudi Movraška Vala.

Pred pričetkom melioracijskih del je redno poplavljal tudi Rižana. Izredne poplavne površine so zajele 657,5 ha, redne pa 421,5 ha (D. Plut, 1981). Kljub določeni rednosti poplav pred pričetkom melioracij pa se v pokrajinski podobi ni izoblikovala značilna poplavna pokrajina, razen od Dekanov navzdol, kjer je bila zamočvirjenost bolj posledica visoke gladine talne vode zaradi bližine morja kakor pa posledica poplav.

Glede na opisane razmere lahko pokrajino med Slavnikom in Kubejsko Vardo razdelimo na pet hidrotopov (slika zgoraj):

- **Hidrotop krasa**, ki nima površinske rečne mreže.
- **Hidrotop porečja Rižane in Osapske reke**. Obe reki imata vodo čez vse leto. Ob hudih sušah presahne le Osapska reka v zgornjem toku.
- **Hudourniško vodno omrežje ob Lukinskem potoku ter Griži in Glinščici**, ki ima vodo le ob nalivih in padavinskih viških. **Akumulacijske ravnice**. Značilen je visok nivo talne vode, kljub temu pa poplav tu ni in je ta svet normalno obdelan.
- **Poplavni svet** sestavljajo dalje ravnice ob Rižani in

Osapski reki ter ravnice ob ponorih Lukinskega potoka.

2.4. Talni pogoji in vegetacija

Na tipe tal, ki se uveljavljajo med Slavnikom in Kubejsko Vardo je v začetnem stadiju tlottvornih procesov odločujoče vplivala matična osnova. Na treh osnovnih litoloških enotah so se razvili tudi trije osnovni tipi prsti:

- obrečna tla na kvartarnih in aluvialnih ravninah,
- rendzina in rjava karbonatna tla - na flišu
- rendzina in pokarbonatna tla na apnencu (po D. Stepničiču, 1974)

Razgiban mikorelief na flišu vpliva po eni strani na razprostranjenost in debelino posameznih talnih oblik, po drugi strani pa ustvarja lokalne regije s posebnimi pedološkimi razmerami. Na strmih pobočjih je zlasti močan vpliv erozije, ki preprečuje, da bi se tla umirila in naravno razvila.

Ker je flišno območje zelo primerno za kmetijstvo, je človek skozi stoletja s kulturnimi terasami skrbno branil vsak košček zemlje pred erozijo. Dostikrat je na talne razmere usodno vplival z nerazsodnim krčenjem gozda. Erozija je zaradi opustošene vegetacije odstranila preperelino, na površje pa je prišla matična flišna osnova.

Razvila so se številna erozijska žarišča, ki so jih ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja skušali odpraviti s pogozdovanjem.

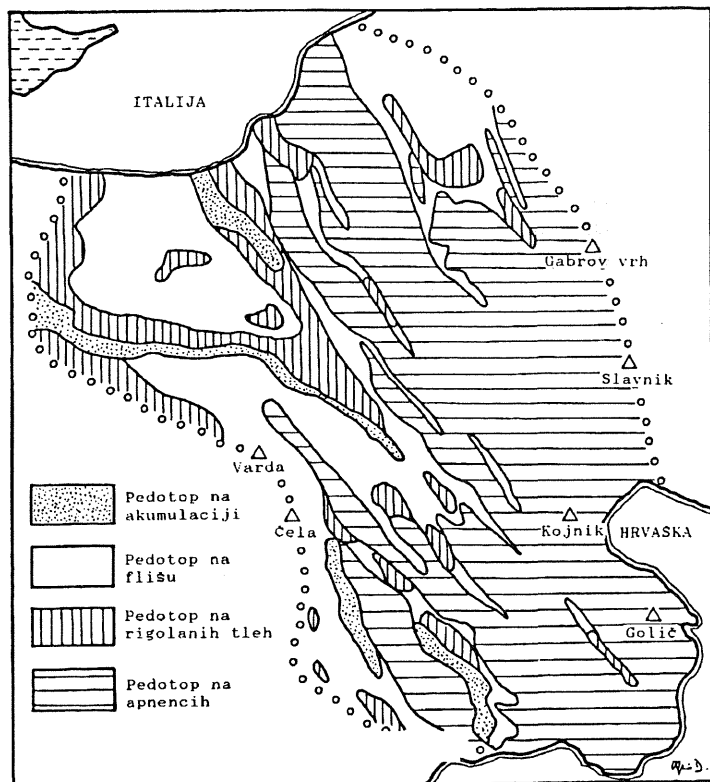
Tla na terasah je človek občasno globoko prekopaval, pri čemer je nemalokrat izkopal razmeroma mehko flišno matično osnovo. Tako je prekinil naravni tok talnega razvoja in popolnoma spremenil stratigrafijo profila. D. Stepničič (1974) imenuje tako antropogeno spremenjena tla **rigolana tla**.

2.4.1. Izločitev pedotopov

Osnovni kriterij za izločitev pedotopov (slika spodaj) so bili talni tipi. **Pedotop na flišni akumulaciji** sestavlja dva talna tipa: obrečna rjava tla in slabo razvita obrečna tla. (F. Lovrenčak, 1980)

Obrečna rjava tla so se razvila v tistih delih dolin, kjer akumulacija gradiva ne poteka več. Tla niso pretirano vlažna, zato so ugodna za rast kulturnih rastlin. Na tem talnem tipu imamo najboljše njivske in travniške površine v obravnavani pokrajini. Travniško rastje tvori po M. Wrabru (1968) združba visoke pahovke (*Arrhenatheretum elatioris*).

Slabo razvita obrečna tla so se razvila v bližini struge, kjer akumulacija gradiva še traja, zlasti ob visoki vodi. Ta svet ni primeren za kmetijsko izrabo, zato ga poraščajo razne hidrofilne rastline: vrbe (*Salix* sp.), črne jelše (*Alnus*

Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo - pedotopi

glutinosa), topoli (*Populus* sp.), trstičje (*Phragmites communis*), od travnatega rastja pa prevladuje združba ruš-nate masnice. (M. Wraber, 1968)

Drugi pedotop sestavljajo **tla na flišu** (rendzine, rjava karbonatna tla, rjava nasičena in rjava sprana tla - D. Štepančič, 1974; F. Lovrenčak, 1990). Za razvoj tal na flišu so pomembne razlike v količini kremenca v nekarbonatnem delu lapornate in peščenjakove komponente. Peščenjak, v katerem se količina kremenca giblje od 15 do 40%, je proti preperevanju in eroziji odpornejši kot lapor, v katerem je kremen komajda prisoten. Zaradi tega se je v predelih z bolj peščenim flišem razvila plitvejša karbonatna rendzina, tako na strmih pobočjih, kakor tudi na blago položnih planotah in hrbtih gričev. Na lapornatem flišu se, zunaj kultiviranih predelov, pojavljajo pretežno rjava karbonatna tla, ki so globlja od rendzine. Rjava nasičena in rjava sprana tla so zastopana v manjši meri.

Gozdno rastje, ki prerašča tla na flišu, sestavljajo združbe hrastov in ojstrice (*Sesleria autumnalis* *Quercus petraea*), beli gaber (*Carpinus betulus*); v osojah in nekoliko kislejših pobočjih pa raste tudi domači kostanj (*Castanea sativa*) kakor tudi drugi elementi kislh hras-tovih gozdov. Na toplejših, prisojnih pobočjih sta zas-topana še hrast puhavec (*Q. pubescens*) in gabrovce (*Ostrya carpinifolia*) ter nekateri drugi elementi toplo-ljubne vegetacije. Med travniško-pašniškim rastjem pa prevladuje po M. Wrabru (1968) združba pokončne stoklase in kršina (*Bromo erecti* *Chrisopagetum grylly*).

Kot poseben pedotop smo izločili predele, kjer ima-mo **rigolana tla**. Ta talni tip je najpogostejši v predelih z lapornatim flišem, ki pri rigolanju ne pomeni velike mehanične ovire. Leži v pasu do n.v. 200 m, kjer je poselitev najintenzivnejša, pogoji za kmetijstvo pa naj-ugodnejši.

Tla na apnencu. Na apnencu sta razvita dva talna tipa: *rendzina* in *pokarbonatna tla* (F. Lovrenčak, 1990). Rendzina je do 40 cm globoka prst, ilovnata ali ilovnato-glinasta in zaradi plitvosti sušna. Z rendzino se menjavajo reliktna in policiklična pokarbonatna tla.

Odeja prsti na kraškem svetu pokrajine med Slav-nikom in Kubejsko Vardo ni sklenjena. Predeli z bolj sklenjeno prstjo se prepletajo s skalnatimi predeli, zato je bil ta svet v preteklosti izkoriščen v glavnem za pašnike in deloma za travnike. Po poklicni prestrukturitvi pre-bivalstva in depopulaciji ter opustitvi živinoreje so se začele nekdanje travniške in pašniške površine zaraščati. Med drevesnimi vrstami, ki zaraščajo nekdanje travnike in pašnike, prevladuje črni bor (*Pinus nigra*), ki se je razširil iz pogozdenih kraških goličav. V napredovanju je naravna združba gabrovca in ojstrice (*Sesleria autumnalis* - *Ostryetum carpinifolia*), na prisojnih pobočjih strukturnih stopenj pa tudi hrast puhavec (*Quercus pu-bescens*). Grmiščni sloj tvorijo brin (*Juniperus communis*),

ruj (*Cotinus coggygia*), šipek (*Rosa* sp.), kristusov trn (*Paliunis spina* - Christi), črni trn (*Prunus spinosa*) in rešeljika (*Prunus mahaleb*). Med travniškim in pašniškim rastjem prevladuje združba pokončne stoklase in kršina (*Bromo erecti* *Chrisopagetum grylly* - M. Wraber, 1967).

2.5. Klimatske razmere

Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo ima po Gamsovi klimatogeografski delitvi Slovenije (I. Gams, 1972) submediteransko podnebje. Podnebne razlike znotraj pokrajine ustvarjajo lega ob morju oz. odprtost in oddaljenost od morja, ter nadmorska višina in mikrolega v reliefu. Glede na podatke meteoroloških postaj (Arhiv HMZ Slovenije; J. Pučnik, 1980), opisov v strokovni literaturi (I. Gams, 1990; D. Ogrin, 1990) in glede na terenska opažanja, lahko obravnavano območje raz-delimo na šest klimatopov (slika na naslednji strani):

- a) obalni klimatop
- b) prehodni klimatop
- c) klimatop strukturnih stopenj
- č) klimatop gričevja med 200 in 400 m n.v.
- d) klimatop kraških planot (400-600 m n.v.)
- e) klimatop slavnškega in kojniško-žbevnškega po-gorja (nad 600 m)

Obalni klimatop

Pripada mu ozemlje do zožitve Rižanske doline pri Dekanih, flišni hrbet do Pridvora in višinski pas do 200 m pod zahodnim in jugozahodnim pobočjem Tinjana. Ti predeli so na široko odprti proti morju in imajo tako v klimatskih potezah kakor tudi v izrabi tal najbolj me-diteranski značaj.

Klimatske razmere tega pasu ponazarjajo podatki me-teorološke postaje Koper (podatki so za obdobje 1931-1960). Povprečne letne temperature se gibljejo okrog 13,8°C, povprečje v vegetacijski dobi (april- september) znaša 19,4°C, srednje minimalne temperature v januarju pa 1,6°C. Vegetacijska doba (temperaturni prag 5°C) je v primerjavi z drugimi klimatopi tu najdaljša - 286 dni. Slana je redkejši pojav, v Kopru se pojavi prvič v sezoni okoli 15. novembra (drugod do 25 dni prej), zadnjič pa okoli 31. marca (drugod še v drugi polovici aprila).

Glede vlažnostnih razmer je ta klimatop na slabšem od drugih, saj prejme okoli 1000 mm padavin letno, od tega približno polovico v vegetacijski dobi. Kljub temu pa je efekt suše v poletnih mesecih tu manjši kot npr. na Podgorski planoti, kjer pade več padavin, ki pa zaradi sušnosti prsti in kraškega značaja površja manj zaležejo.

Prehodni klimatop

Predstavlja prehod h klimi Podgorsko-Rakitovski pla-note in nad 200 m ležečega flišnega gričevja. Leži med

zožitvijo Rižanske doline pri Dekanih in doline Osapske reke pri državni meji z Italijo ter izohipso 300 m na prisojni strani oz. 200 m na osojni strani.

Če v prejšnjem klimatopu zaradi nizkih pobočij in blagih strmin ni tako velike razlike med prisojnimi in osojnimi pobočji ter dolinskim dnom, je v tem klimatopu ta razlika očitna. Prisojna pobočja so toplejša od osojnih in od dna dolin, kjer se tudi v poletnih mesecih pojavlja inverzija. Razlike se kažejo v izrabi tal in v vegetaciji. Vinogradi, oljčni nasadi in nasadi sadnega drevja se držijo bolj prisojnih leg, dna dolin so večinoma izkoriščena za njive in travnike, osojna pobočja (Brda) so bila v preteklosti pašniške površine. Med naravno vegetacijo prevladujejo hrastovi gozdovi, in sicer po prisojnih bolj topljubilni elementi kot so hrast puhavec (*Q. pubescens*) in mali jesen (*Fraxinus ornus*), v podrasti pa je precej ostrolistnega beluša (*Asparagus acutifolius*). Osojna pobočja večinoma porašča združba hrasta gradna (*Q. petraea*).

Pogled v klimatske razmere tega klimatopa nam nudijo tudi podatki za meteorološko postajo Kortine (n.v. 120 m) na desnem, prisojnim pobočju nad srednjo Rižansko dolino. Temperature zaostajajo za približno $0,5^{\circ}\text{C}$ za onimi v Kopru (povprečna letna temperatura $12,8^{\circ}\text{C}$, povprečje v vegetacijski dobi $18,8^{\circ}\text{C}$). Vegetacijska doba je dolga okoli 250 dni, slana se v povprečju

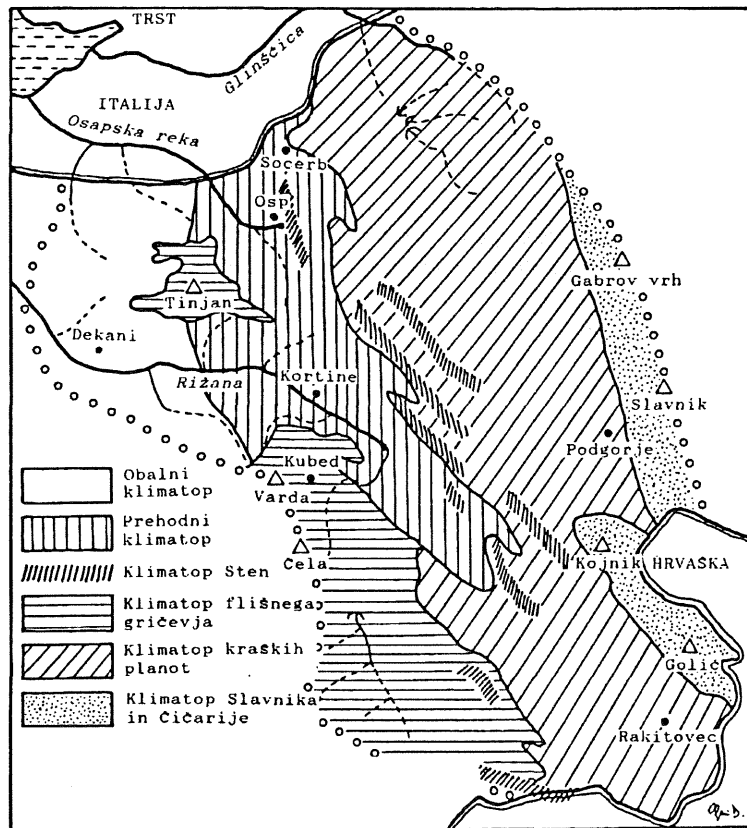
pojavlja med 10. novembrom in 7. aprilom. Pri tem pa moramo opozoriti na pomembne razlike med pobočji in dnom doline, kjer je slana pogostejša in se pojavlja dlje v pomlad. Letna količina padavin je na Kortinah za okoli 200 mm višja kot v Kopru.

Klimatop strukturnih stopenj

Apnenčaste strukturne stopnje nad Ospom, Črnim Kalom, Loko, Bezovico, Podpečjo in Movražem ločujemo kot poseben klimatop zaradi njihove izrazite prisojnosti in zavetne lege. V teh strmih, zavetnih in sončni pripeki izpostavljenih rastiščih so našli ugodne pogoje za uspevanje nekateri predstavniki prave mediteranske vegetacije kot hrast črnika (*Quercus ilex*), samonikli lovor (*Laurus nobilis*), širokolistna zelenika (*Phillyrea latifolia*) in terebint (*Pistacia terebinthus*).

Klimatop gričevja med 200 in 400 m n.v.

K temu klimatopu uvrščamo najvišje predele Tinjana in flišne hrbte na razvodnici proti Mirni, Dragonji in Rokavi do Sv. Antona. Splošna značilnost teh predelov je, da zaradi pomaknjenosti v notranjost, odprtosti proti kontinentalnim vplivom in višje nadmorske višine izgubljajo nekatere poteze, ki so značilne za submediteransko podnebje. Oljka, kot kultura mediteranskega podnebja, v tem pasu ne uspeva več. Vinska trta še

Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo - klimatopi

uspeva, vendar se z naraščajočo nadmorsko višino njen delež manjša, nad 300 m n.v. pa je skorajda ne zasledimo več.

Klimatske razmere tega klimatopa lahko ponazorimo s podatki meteorološke postaje Kubed (n.v. 262 m). Povprečne letne temperature so za skoraj 1,5°C nižje kot na 1 km oddaljenih in 150 m nižje ležečih Kortinah. Prav tako so nižja povprečja v vegetacijski dobi (Kubed 17,6°C). Srednje minimalne januarske temperature so v Kubedu pod 0°C (-0,8°C). Ustrezno krajša je tudi vegetacijska doba.

Na ostrejšše klimatske razmere kažejo tudi fenološki podatki, po katerih Kubed zaostaja v vegetacijskih ritmih v primerjavi s Koprom za 7 do 14 dni. Tudi sezona s slano je v tem klimatopu daljša. V Kubedu, ki leži v dnu suhe doline, se le-ta pojavlja še v drugi polovici aprila, v Movražu, ki je v izraziti depresiji, pa še ob koncu aprila, neredko tudi v začetku maja.

Klimatop kraških planot

Zavzema Podgorsko-socerbsko in Rakitovško-movraško planoto, ki ležita v višinah od 400 do 550 m. Obe planoti, še zlasti Rakitovško-movraška, ki leži višje in je bolj pomaknjena v notranjost, sta po nekaterih klimatskih potezah bolj podobni krajem s kontinentalnim podnebjem v notranjosti Slovenije kot pa bližje ležečim krajem ob morju. Po podatkih za Podgorje (n.v. 518 m) so temperature v teh krajih za približno 4°C nižje kot v krajih ob morju. Povprečne letne temperature se gibljejo med 9 in 10°C, povprečje v vegetacijski dobi je med 15 in 16°C, srednje januarske temperature pa se gibljejo okoli 0°C. Ustrezno krajša je tudi vegetacijska doba, ki znaša 212 dni in je za mesec dni krajša kot v nižje ležečih klimatopih. Letna količina padavin se giblje med 1300 in 1500 mm.

Ostrejšše klimatske razmere se kažejo tudi v kmetijstvu. Vinogradi niso več gospodarsko pomembni: kar jih je, se držijo izrazito zatišnih leg (Prešnica), oljke in druge mediteranske kulture in rastline tu ne uspevajo več. Razvoj vegetacije zaostaja za 15 dni za razvojem v zgornji Rižanski dolini.

Klimatop Slavniškega in Kojniško-žbevniskega pogorja

Obsega nad 600 m visok svet Slavnika in Kojnika. Ker v tem predelu ni meteorološke postaje, lahko sklepamo na klimatske razmere s pomočjo nadmorske višine in vegetacijske odeje. Po M. Wrabru (1968) prehaja ob vznožju Slavnika in Kojnika zadnji pas submediteranske klimaksne vegetacije, ki ga gradi združba gabrovca in ojstrice, v višinski vegetacijski pas združbe bukke in ojstrice (*Sesleria autumnalis* - fagetum).

2.6. Fiziotopi

Rastlinska odeja in kmetijska izraba sta v veliki meri sinteza vplivov delnih pokrajinsko ekoloških kompleksov, zato sta bili prevladujoča dejavnika pri pokrajinsko ekološki delitvi ozemlja med Slavnikom in Kubejsko Vardo. Oba dejavnika sta zelo odvisna od človekove aktivnosti in družbenogeografskih sprememb, zato so določeni predeli obravnavane pokrajine v prehodni fazi vegetacijskega razvoja (zaraščanje kulturnih teras in nekdanjih pašnih površin).

Glede na podatke iz literature in podatke, zbrane na terenu, lahko študijsko območje razdelimo na več fiziotopov:

- **Travniški in pašniški svet** zavzema vršna slemena Slavnika in Čičarije ter travnate površine pod Tinjanom ter na obeh kraških planotah.

- **Kraška gmajna** predstavlja prehod iz prejšnjega v "gozdne" fiziotope in je odraz družbeno-ekonomskih sprememb (poklicnega prestrukturiranja, depopulacije).

- **Nasadi bora.** Združba je prvotno antropogenega nastanka (pogozdovanje erozijskih žarišč in kraških goličav), sedaj pa se sama širi.

- **Združba gabrovca in ojstrice** prerašča pretežno kraške dele pokrajine, strnjene sestave tvori ob vznožju Slavnika in Kojnika.

- **Združba hrastov na osojah** predstavlja alternativo združbi gabrovca na flišu.

- **Združba hrastov na prisojajih.** Prevladujejo toploljubni hrast puhavec in drugi elementi toploljubne vegetacije.

- **Združba bukke in ojstrice** predstavlja na Slavniku in Kojniku prehod od submediteranskih vegetacijskih združb k srednjeevropskim.

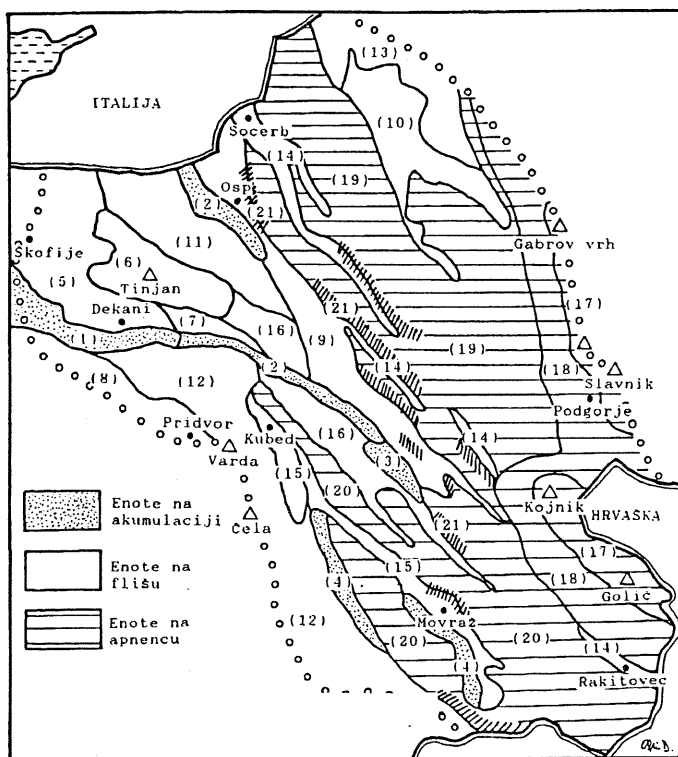
Obdelovalne površine lahko razdelimo na dva fiziotopa:

- **Fiziotop intenzivnega vrtnarsko-vinogradniškega-sadjarskega poljedelstva** (A. Briški, 1956). Zaradi ugodnih naravnih pogojev se je ta oblika kmetijstva razvila v priobalnih delih pokrajine (okolica Dekanov, Škofij, in na flišnem hrbtu Bertoki - Sv. Anton).

- **Fiziotop z normalnim poljedelstvom in živinorejo** (A. Briški, 1956) zavzema višje predele flišnega gričevja, kjer so pogoji za kmetijstvo nekoliko slabši. Precej pomembno je še vinogradništvo. Živinoreja je po podatkih študije A. Briškega, zaradi poklicnega prestrukturiranja prebivastva, skoraj izumrla.

3. RAZČLENITEV POKRAJINE NA POKRAJINSKO EKOLOŠKE ENOTE

Členitev od enot višjega reda do enot nižjega reda je potekala postopoma. Postopek je razviden iz sheme. V končni fazi je bila pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo razdeljena na 21 pokrajinsko ekoloških enot (slika na naslednji strani):

Pokrajina med Slavnikom in Kubejsko Vardo - pokrajinsko ekološke enote

1. Akumulacijske ravnice

1.1. Ob spodnjem toku

1.1.1. Rižane (1)

1.2. Ob srednjem in zgornjem toku

1.2.1. Rižane in Osapske reke (2)

1.2.2. Hrastoveljski Dol (3)

1.3. Ob ponorih

1.3.1. Lukinskega potoka in Movraškega hudournika (Vale)(4)

2. Flišni svet

2.1. Prisoje

2.1.1. Med Plavjami, Škofijami in Dekani (5)

2.1.2. Tinjan nad 200 m (6)

2.1.3. Ob srednjem toku Rižane (7)

2.1.4. Flišni hrbet Pobegi-Čežarji-Sv. Anton (8)

2.1.5. Pod strukturnimi stopnjami (Bržanija) (9)

2.1.6. Med Glinščico in Grižo (10)

2.2. Osoje

2.2.1. Tinjan (11)

2.2.2. Flišno gričevje od Butarov do Dekanskega hriba (12)

2.2.3. Med Glinščico in Grižo (13)

2.3. Vložki fliša med apnenci

2.3.1. Flišne proge (socerbsko-kastelška, črnotiška, Plasa, Obodin, zazijska, rakitovška) (14)

2.3.2. Kubejsko podolje in suha dolina Movraž-Gračiče (15)

2.4. Flišni osamelci

2.4.1. Brda (Hrastovsko, Bezoviško, Loško, Brdo, Črnokalsko, Brdine) (16)

3. Kraški svet

3.1. Nad 600 m

3.1.1. Travišča Slavniškega in Kojniško-žbevniskega pogorja (17)

3.1.2. Prisojna pobočja Slavniškega in Kojniško-žbevniskega pogorja (18)

3.2. Kraške planote

3.2.1. Podgorsko-socerbska (19)

3.2.2. Rakitovsko-movraška z Lačno in Krasom (20)

3.3. Strukturne stopnje

3.3.1. Sklop strukturnih stopenj od Ospa do Zazida, Movraška stena in Pečine pod Sočergo (21)

4. OSNOVNE POTEZE POKRAJINSKO EKOLOŠKIH KOMPLEKSOV

4.1. Akumulacijske ravnice ob spodnjem toku Rižane

Ravnica je bila pred izvedbo melioracij v 30.tih letih

tega stoletja od Dekanov navzdol zamočvirjena. Danes spominjajo na nekdanjo močvirno pokrajino posamezne oaze trstičja in druge akvatične vegetacije. Zaradi ugodnih klimatskih razmer se tu raztezajo nasadi povrtnin, plantaže sadnega drevja, na višjih vršajih in terasah tudi nasadi vinske trte in oljk.

4.2. Akumulacijske ravnice ob zgornjem in srednjem toku Rižane in Osapske reke

Naplavino ob obeh rekah sestavlja flišni material, ki sta ga reki s pritoki nanosili iz bližnjega flišnega zaledja. Na naplavini se je razvila nekoliko težja in vlažnejša prst, ki je primerna predvsem za njive in travnike. Klimatske razmere so zaradi zoženja obeh dolin in višjih pobočij nekoliko ostrejšje od razmer v spodnjem delu dolin.

4.3. Hrastovski dol

Pokrajina je nadaljevanje zgornje Rižanske doline. Kot posebno enoto smo ga izločili zaradi pestrejšje lito-loške zgradbe, saj po sredi dola poteka luska apnenca, ki je zaradi večje erozijske odpornosti nad nivojem drugega dola. Pestrejša je tudi izraba, apnenčasta luska pa se je po opustitvi paše zarasla. Akumulacijska ravnica ob Hrastovskem potoku je izkoriščena za travnike in njive, vinogradi pa so večinoma na višji flišni terasi.

4.4. Akumulacijska ravnica ob ponorih lukinskega potoka in movraškega hudournika (Vale)

Vale so nanosi hudournikov, ki pritečejo s flišnega sveta in poniknejo v sosednja kraška območja. Tipične Vale, ki so se izoblikovale ob Lukinskem potoku, so ostale delno zamočvirjene tudi po izvedbi melioracijskih del. Za kmetijsko izrabo je ugodnejša Movraška vala, ki je zamočvirjena le v okolici ponora v Pučiču. Zaradi višje nadmorske višine (200-300 m) in lege v notranjosti imajo slabše klimatske razmere od akumulacijskih ravnin ob Rižani.

4.5. Prisojni svet med Plavjami, Škofijami in Dekani

Prisojna pobočja, ki se spuščajo izpod Tinjana, smo razdelili na dve enoti glede na nadmorsko višino. Spodnji del prisoj (do n.v. 150-200 m), ki ga tu opisujemo, je položnejši (nakloni 5-10°) in ima ugodnejše klimatske razmere kot višje ležeče prisoje. Zato so ti predeli intenzivno obdelani in zasajeni z oljčnimi nasadi in vinsko trto.

4.6. Prisojna pobočja Tinjana nad 200 m

Višje ležeče prisoje, zlasti strmejši predeli, so bolj zaraščeni. Bolj izkrčen je le terasni nivo v višini 200-210 m, ki se razteza med Rozarjem in Stepani ter vznožjem vrha Tinjana. Tu so urejeni travniki in njive, vinske trte je

razmeroma malo, oljk pa sploh ne. Nekdanje pašniške površine pod samim vrhom se zaraščajo.

4.7. Prisojna pobočja ob srednjem toku Rižane

Prisoje od zožitve Rižanske doline pri Sv. Nedelji do Kortin predstavljajo nadaljevanje prisoj iz okolice Dekanov. V primerjavi s slednjimi je tu manj položnega sveta, zato se predeli, ki so strmejši in do ravnice ob Rižani poraščeni z gozdom, izmenjujejo s tistimi položnejšimi, ki so sterasirani in zasajeni s kulturnimi rastlinami.

4.8. Flišni hrbet Pobegi-Čezarji-Sv. Anton

Širok in položen flišni hrbet, ki se spušča od Sv. Antona (n.v. 200 m) proti Bertokom (n.v. 20 m) nudi ugodne naravne pogoje za poselitev in kmetijsko izrabo. V preteklosti so bili ti kraji usmerjeni v intenzivno vrtnarsko-vinogradniško-sadjarstvo, s težiščem na pridelavi ranin. Poselitev tu ni potekala po strnjenih vaseh kot v drugih predelih obravnavane pokrajine, ampak v obliki zaselkov in razloženih naselij. V novem času je te predele - zaradi bližine Kopra - zajel nov val urbanizacije, ki poteka ob glavni prometnici.

4.9. Prisojni svet pod strukturnimi stopnjami (Bržanija)

Z imenom Bržanija označujemo prisojna, položna pobočja, ki se spuščajo izpod strukturnih stopenj v zgornjo Rižansko in Osapsko dolino. V osnovi so iz laporja, ki pa je ponekod prekrit z do 2 m debelim slojem apnenčastega pobočnega materiala. Ugodni reliefni, talni, vodni in klimatski pogoji so omogočili gosto poselitev in usmeritev v kmetijstvo, ki je značilno za Sredozemlje (vinogradništvo, oljkarstvo, nekdanje povrtninarstvo). V preteklosti je bila skoraj celotna Bržanija (razen najstrmejših predelov in erozijskih žarišč) sterasirana. Opuščene terase se zaraščajo z nizkimi in redkimi hrastovimi gozdovi.

4.10. Prisojna pobočja flišnega sveta med Glinščico in Grižo s petrinjsko in prešniško flišno progno

Ugodni reliefni, talni in vodni pogoji, ki se jim zaradi prisojnosti pridružuje še ugodna klima, so na razmeroma malem prostoru, v primerjavi s sosednjo Podgorsko-socerbsko planoto, omogočili dokaj gosto poselitev. Prisojna pobočja so sterasirana in izkoriščena za njive in travnike. V zatišnih legah so tudi vinogradi, ki pa niso gospodarsko pomembni.

4.11. Osojna pobočja Tinjana

Za vsa osojna pobočja flišnega sveta ozemlja med Slavnikom in Kubejsko Vardo velja, da so strmejša od prisojnih. Tinjanska so strma od 15-20°. Poraščena so z združbami hrastov, le južnovzhodni del, ki je nekoliko manj strm, je v preteklosti služil za pašnike, ki se danes zaraščajo.

4.12. Osojna pobočja od Butarov do Dekanskega hriba

V povprečju je ta osojni svet višji od tinjanskega in ponekod tudi strmejši (do 30°). Porašča ga tudi podobna vegetacija, le da je ponekod več kostanja. S posameznimi kmetijami in zaselki so poseljena le temena flišnih hrbtov (Butari, Galantiči, Poletiči, Mohoreč), kjer je nekaj več ravnega sveta, primerne za obdelovanje. Zaradi slabe dostopnosti so ta naselja doživela močno depopulacijo.

4.13. Osoje med Glinščico in Grižo

Vložek eocenskega fliša med obema hudourniškima vodotokoma so površinsko tekoče vode razrezale v manjše hrbte in pobočja. Osojna so strma od 19-14° in poraščena s hrastovim in kostanjevim gozdom.

4.14. Flišne proge (socerbsko-kastelška, črnotiška, Plasa, Obodin, zazijska in rakitovška)

Kot Flišne proge smo poimenovali podolgovate vložke fliša med apnenci Podgorskega krasa. Skupne značilnosti vseh prog so: ugodne talne in vodne razmere, ki so omogočile poselitev; majhna površina; nižja lega v reliefu zaradi selektivne erozije, v primerjavi s kraškim sosedstvom (uvale, suhe doline) in izraba za njive in deloma vinograde. Med seboj se razlikujejo po nadmorski višini (od 325-530 m) in oddaljenosti od morja, kar se kaže v klimatskih potezah in nekaterih značilnostih izrabe tal.

4.15. Kubejsko podolje in Suha dolina Movraž-Smokvica-Gračišče

Oba dela te enote kakor tudi nadaljevanje Kubejskega podolja proti Sočergi so po V. Kokoletu (1956) ostanki dolin, ki jih je v predkraškem obdobju izdelal vodotok, ki je tekkel proti današnji Rižani. Kubejsko podolje je nastalo na stiku apnenca s flišem, suha dolina pa na flišni progi med kraškima Lačno in Krasom. V primerjavi s prejšnjo enoto je zlasti Kubejsko podolje obsežnejše in bolj odprto proti Rižanski dolini. Zaradi nižje lege in ugodnejše klime je tu več vinogradniških površin.

4.16. Flišni osamelci (Brda)

Brda imenujejo domačini flišne osamelce, ki se dvi-

gajo nad levim oz. desnim bregom Rižane nasproti Bržaniji. Nastala so z erozijskim delovanjem, ko so Rižana in njeni pritoki pretočili "Praosapsko reko". Od sosednjega, sklenjenega flišnega sveta jih ločijo globoke potočne (hudourniške) doline in dolina Rižane. V preteklosti so bila Brda pašniške površine vasi na Bregu, danes so večinoma zaraščena. Posamezna brda (Loško, Brdo, Črnokalsko, Brdine) so bila po drugi svetovni vojni stezarsirana in zasajena z vinsko trto in sadnim drevjem. Del teh nasadov je bil kasneje tudi zaradi neugodnih naravnih razmer (izpostavljenost burji) opuščen.

5.17. Travišča slavniskega in kojniško-žbevniskega pogorja

Slemenata oba pogorja so bila v preteklosti skrčena in spremenjena v pašnike. Po opustitvi živinoreje se ponovno zaraščajo. Na sedanji antropogeni gozdni meji je sicer bukev, deloma tudi črni gaber, nekdanje pašniške površine pa se zaraščajo predvsem s črnim borom, ki je konkurenčnejši od obeh ostalih drevesnih vrst.

4.18. Prisojna pobočja slavniskega in kojniško-žbevniskega pogorja

V to enoto štejemo pobočja, ki se vzpenjajo nad platojem Podgorske oz. Rakitovške kraške planote v višinah nad 500 m. Pobočja so strma (25-30°) in poraščena z gozdom. Gozdno vegetacijo sestavljata dva pasova: do n.v. 600-700 m prevladuje združba gabrovca in ojstrice, ponekod tudi hrasta in ojstrice, nad to mejo pa se začne uveljavljati gozd bukvje in ojstrice.

4.19. Podgorsko-socerbska kraška planota

Ta planota je površinsko največja enota obravnavane pokrajine, v kateri je združen ves kraški svet med Slavnikom in Kojnikom na severozahodu in sistemom strukturnih stopenj na jugozahodu. Izvzete so flišne proge. Za planoto so značilni vrtačasta zgradba in posamezni holmi, ki štrlijo nekaj deset metrov iz osnovnega nivoja (450-500 m). Zaradi kraškega površja in slabih talnih razmer je bila planota v preteklosti območje pašništva in živinoreje. Nekdanje pašniške površine se danes zaraščajo.

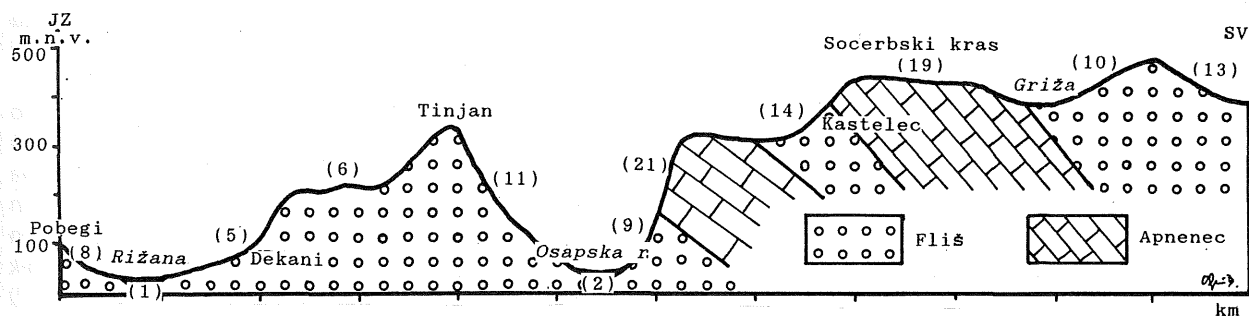
4.20. Rakitovško-movraška kraška planota z Lačno in Krasom

V primerjavi s prejšnjo enoto je reliefno bolj razgibana in manj zakrasela (zlasti Lačna in Kras). Podobno kakor Podgorsko-socerbska planota je bila tudi Rakitovško-movraška planota pašnik.

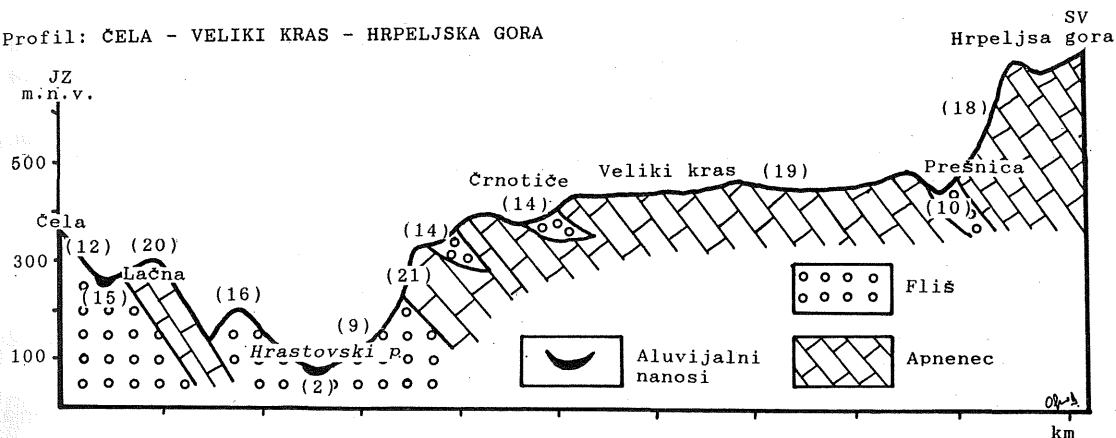
4.21. Sklop strukturnih stopenj od Ospa do Zazida, movraška stena in pečine pod Sočergo

Profil: POBEGI - TINJAN - GLINŠČICA

Profil: ČELA - VELIKI KRAS - HRPELJSKA GORA

Zgornji profil: Pobeži - Tinjan - Glinščica
Spodnji profil: Čela - Veliki kras - Hrpeljska gora

Sistem stekturnih stopenj - Sten, s katerimi se končuje planotast kraški svet, smo kot posebno enoto izločili iz dveh razlogov: nadpovprečnih strmin in značilnega pokrajinskega videza ter posebo ugodne mikroklimi, ki

se kaže v uspevanju nekaterih tipičnih mediteranskih rastlin, ki v drugih delih obravnavane pokrajine ne uspevajo. Stene so imele v preteklem zgodovinskem dogajanju pomembno strateško vlogo.

RIASSUNTO

Per questa descrizione eco-paesaggistica abbiamo scelto la regione di passaggio tra la zona arenaceo-marnosa (flysch) e quella carsica dell'Istria inclusa nella repubblica di Slovenia. Per quanto riguarda il sistema di indagine abbiamo ritenuto opportuno usare il cosiddetto "metodo sintetico" in quanto l'area in questione è caratterizzata dall'attività plurimillennaria dell'uomo e l'ambiente naturale ha subito notevoli mutamenti.

Tra il Monte Taiano (Slavnik) ed il colle Varda di Covedo (Kubed) si possono riscontrare tre fasce distinte per quanto attiene alla composizione dei terreni: la parte carsica è costituita da calcari del cretaceo e del paleocene; la zona di flysch risale all'eocene mentre il Risano, il rio Ospo ed alcuni altri torrenti lungo il loro corso hanno coperto le pianure del quartario e quelle alluvionali. A parte il Monte Taiano e la Cicceria le zone carsiche e flyschoidi si trovavano in origine alla stessa altezza sul livello del mare. L'erosione selettiva ha fatto poi abbassare le zone arenaceo-marnose.

Le condizioni climatiche sono determinate dalle differenze di altitudine e dalla maggiore o minore distanza dal mare. Le aree con il clima più gradevole sono le zone della bassa valle del Risano ed i pendii soleggiati sino ai 200 m d'altezza. Le colline di flysch tra i 200 e i 400 m presentano condizioni climatiche più favorevoli rispetto ad entrambi gli altopiani carsici mentre la situazione peggiore si riscontra sullo Slavnik e sulle alture del Kojnik e della Žbevnica.

Almeno nella prima fase di formazione dei terreni i caratteri litologici hanno determinato anche i tipi di suolo. Lungo i fiumi ed i torrenti si sono formati terreni di deposito più pesanti e umidi, nelle zone arenaceo-marnose si sono sviluppate rendzine e terre calcaree marrone che nelle aree idonee all'insediamento umano e allo sfruttamento agricolo si sono trasformate in terreni antropogeni. Nella zona carsica della regione si riscontra invece uno strato

sottile di rendzina disgiunta alternato a terreno calcareo.

Il rapporto tra parte calcarea e zona flyschoida è stato importante anche per la colonizzazione. La zona calcarea risulta meno abitata per via delle peggiori condizioni idrografiche e del suolo. L'insediamento risulta prevalente sui terreni arenaceo-marnosi, soprattutto nelle aree meno elevate, sui pendii più dolci e nelle zone più soleggiate.

L'influsso combinato di tutti gli elementi caratterizzanti il paesaggio si riflette anche sul manto vegetale e sullo sfruttamento agricolo, per tale motivo questi due elementi sono stati determinanti per la suddivisione in unità eco-paesaggistiche (fisico-geografiche). Nella zona arenaceo-marnosa l'associazione boschiva naturale è quella "querceto-sesleria" con prevalenza di "termofila roverella" nelle parti più soleggiate e di rovere in quelle ombrose. In origine la zona carsica era ricoperta da un basso bosco di carpino nero e sesleria, che però è stato trasformato in pascolo a causa dell'indirizzo economico di queste zone (allevamento). Sulle pendici del Monte Taiano e del Kojnik l'associazione querceto-sesleria cede il passo ad un bosco di faggi e seslerie. Nella zona del ciglione carsico (Stene!) esposta al sole e difesa dalla bora si incontrano isolati esemplari di vegetazione mediterranea sempreverde.

Prima della conversione professionale della popolazione si riscontra tre tipi di produzione agricola. La fascia costiera era una zona di intensa produzione orto-viti-frutticola, nelle zone di flysch più alte prevalevano l'agricoltura e l'allevamento mentre nelle aree carsiche ci si dedicava soprattutto all'allevamento.

Nell'ultima fase dell'indagine la regione tra il Monte Taiano ed il Vardo di Covedo è stata suddivisa in 21 ecotipi. Sono state evidenziate 4 unità nelle pianure di accumulazione, 12 nella zona di flysch e 5 nel mondo carsico.

VIRI IN LITERATURA

1. **A. Briški:** Agrarna geografija Šavriškega gričevja, Geografski zbornik, 1956, Ljubljana
2. **I. Gams:** Geomorfološki oris Istre, Proteus 1967/68, št. 7, Ljubljana, 1967
3. **I. Gams:** Prispevek h klimatogeografski delitvi Slovenije, Geografski obzornik, 1972, Ljubljana
4. **I. Gams:** Problemi geografskega raziskovanja ekotopov in pokrajinske ekologije v Sloveniji, Geografski vestnik 1975, Ljubljana
5. **I. Gams:** Osnove pokrajinske ekologije, Ljubljana, 1986
6. **I. Gams:** Klima Koprškega primorja in njen pomen, Primorje - zbornik XV. zborovanja slovenskih geografov, Portorož 1990
7. Geološka karta SFRJ, list Trst 1 : 100.000
8. **P. Habič:** Sledenje kraških voda v Sloveniji, Geografski vestnik, 1989, Ljubljana, 1990
9. **V. Kokole:** Morfologija Šavriškega gričevja in njegovega obrobja, Geografski zbornik, 1956, Ljubljana
10. Letna poročila Hidrometeorološkega zavoda Slovenije, Arhiv HMZ, Ljubljana
11. **F. Lovrenčak:** Prsti in rastje poplavnega sveta, Geografski zbornik, 1979, Ljubljana, 1980
12. **F. Lovrenčak:** Pedogeografske in vegetacijskeogeografske razmere v Koprskem primorju, Primorje - zbornik XV. zborovanja slovenskih geografov, Portorož, 1990
13. **A. Melik:** Primorska Slovenija, Ljubljana, 1960
14. **D. Ogrin:** Nekaj klimatskih značilnosti pokrajine ob Rižanski dolini, Primorje - zbornik XV. zborovanja slovenskih geografov, Portorož 1990
15. **M. Pleničar:** Tolmač za list Trst (Tolmač geološke karte Trst 1: 100.000)
16. **D. Plut:** Geografske značilnosti poplavnega sveta ob Rižani in Badaševici, Geografski zbornik, 1979, Ljubljana
17. **D. Plut:** Raziskovalne zasnove in delovne metode pokrajinske ekologije, Geografski vestnik, 1980, Ljubljana
18. **D. Plut:** Prikaz in ocena naravnogeografskih potez Koprškega primorja z vidika načrtovanj prostorskega razvoja, Slovensko morje in zaledje, št. 4-5, Koper 1981
19. **J. Pučnik:** Velika knjiga o vremenu, Ljubljana 1980
20. **D. Štepančič:** Tla na eocenskem flišu Šavriškega gričevja, Ljubljana, 1974 (disertacija)
21. **J. Tittl:** Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju, Koper 1965
22. **C. Troll:** Landscape Ecology and Biocenology - A Terminological Study, Geoforum 8, 1971
23. **M. Wraber:** Kratek prikaz vegetacijske odeje v Slovenski Istri, Proteus 1967/68, št. 7, Ljubljana, 1968
24. **T. Wraber:** Samoniklo nahajališče lovorja (*Laurus nobilis*) v Sloveniji, Slovensko morje in zaledje, št. 1, Koper 1977
25. **T. Wraber:** Rastline od Krasa do morja (Sprehodi v naravo), Ljubljana, 1988

PRISPEVEK K POZNAVANJU RAZŠIRJENOSTI ORHIDEJ (ORCHIDACEAE) SLOVENSKE ISTRE

Mitja KALIGARIČ

asistent, Oddelek za biologijo Pedagoške fakultete v Mariboru, 62000 Maribor, Koroška 160, YU
assistente, Cattedra di biologia della facoltà di Pedagogia di Maribor

POVZETEK

V članku obravnavam razširjenost vrst iz družine Orchidaceae na območju Istre in Čičarije v mejah republike Slovenije.

Jugozahodni del, Koprsko gričevje, je flišnato, severni in vzhodni del pa sta iz apnenca. Zato je tudi vegetacija od morja do Čičarije precej pestra. Evmediteranska vegetacija -ORNO-QUERCETUM ILICIS H-ić (56) 58- je razvita le fragmentarno, na flišu in na nižjih legah na apnencu prevladuje združba OSTRYO-QUERCETUM PUBESCENTIS (Ht.), Trinajstić 74. Na Kraški planoti je na globljih tleh razvita združba SESLERIO-QUERCETUM PETREAE (Poldini 64 n.n.), Poldini 82. V višjih legah pa je razvita sekundarna združba SESLERIO-OSTRYETUM Ht. et H-ić 50, nizki sestoji submediteranskega ilirskega gozda. Še višje in na osojnih pobočjih Čičarije pa je razvita združba SESLERIO-FAGETUM (Ht. 50) M. Wraber (57) 60. Na flišu so gozdovi največkrat izkrčeni in spremenjeni v travišča (BROMO-CHRYSO-POGONETUM GRYLLI), na apnencu pa travniki v glavnem pripadajo združbi CARICI-CENTAUREETUM RUPESTRIS Ht. 31.

Floro tega območja so v drugi polovici prejšnjega stoletja proučevali M. Tommasini, A. Loser, A. Stefani, C. Marchesetti in E. Pospichal. Po tem je bilo to območje floristično precej zanemarjeno, šele v zadnjih dvajsetih letih se floristična dejavnost oživlja.

Tako razširjenost posameznih vrst, kot sem jo uspel ugotoviti v zadnjih desetih letih, primerjam z dobro raziskanim stanjem v drugi polovici prejšnjega stoletja (po podatkih omenjenih petih avtorjev).

Na Koprskem gričevju in v Čičariji ter njenem predgorju so zelo pogoste naslednje vrste: *Anacamptis pyramidalis*, *Cephalanthera longifolia*, *Gymnadenia conopsea*, *Listera ovata*, *Orchis purpurea*, *Orchis morio*, *Orchis tridentata*, *Orchis militaris* in *Platanthera bifolia*.

V Čičariji so dokaj pogoste naslednje vrste: *Orchis mascula*, *Orchis ustulata*, *Dactylorhiza maculata*, *Dactylorhiza sambucina*, *Traunsteinera globosa* in *Neottia nidus-avis*.

Na Koprskem gričevju so pogoste vrste *Ophrys sphegodes* s. l. (incl. *O. atrata* in *O. tommasinii* = *O. araneola* = *O. litigiosa*) in *Orchis simia*.

Nekoliko redkeje vrste so: *Cephalanthera damasonium*, *Himantoglossum adriaticum* (je ni v Čičariji), *Limodorum abortivum*, *Ophrys apifera*, *Ophrys holosericea*, *Orchis coriophora* in *Platanthera chlorantha*.

Redke vrste pa so:

Epipactis helleborine (Izola, Osp), *Gymnadenia odoratissima* (Izola - Sv. Donat), *Ophrys fusca* (med Črnotičami in Podpečjo), *Ophrys insectifera* (pod Topolovcem), *Orchis laxiflora* (vlažni travniki - Sečovlje, Strunjan, Lucija, spodnji del doline Dragonje, pri Gračišču, pri Sočergi, pri Movražu), *Orchis papilionacea* (med Črnotičami in Podpečjo), *Serapias vomeracea* (Medljan pod Cetorami, pri vasi Dragonja, Sv. Štefan v dolini Dragonje, Škrline - ustje Dragonje in Rokave), *Spirantes spiralis* (Šared nad Izolo), *Coeloglossum viride* (vzhodno od Slavnika, Ostrič)

Pregledu dodajam tudi nekatere vrste, ki jih sam nisem našel, so pa s tega območja znane iz preteklosti. Zaradi izsuševanja vlažnih travnikov nisem uspel potrditi pojavljanja vrst *Dactylorhiza incarnata*, *Dactylorhiza majalis* in *Epipactis palustris*. V Čičariji pa sta bili najdeni tudi vrsti *Cephalanthera rubra* (Pospichal 1897-99) in *Goodyera repens* (Acceto 1990).

PREGOVOR

Že več kot deset let zbiram podatke o flori Slovenske Istre, še posebej pa sem zasledoval pojavljanje orhidej. Tako v pričujočem prispevku podajam literaturne in lastne podatke o razširjenosti posameznih vrst, ki jim dodajam vselej še kratek komentar. Objavljeni podatki precej dopolnjujejo sliko razširjenosti orhidej na tem območju, saj ugotavljamo, da je tukaj orhidej mnogo in so nekatere prav pogoste, med navedenimi taksoni pa so tudi redkosti. Pričujoči podatki pomenijo tudi droben prispevek k mednarodni akciji v okviru organizacije OP-TIMA (Organisation for the phyto-taxonomic investigation of the Mediterranean area), katere cilj je ugotoviti točno razširjenost vseh mediteranskih vrst orhidej.

Ob objavi tega prispevka sem vesel, da se lahko tudi na tem mestu zahvalim svojemu botaničnemu učitelju, profesorju Tonetu Wraberju za strokovno in moralno pomoč pri mojem delu. Za posredovano lokaliteto vrste *Epipactis latina* se lepo zahvaljujem gospodu K. Robatschu iz Celovca, za sporočeno lokaliteto vrste *Serapias vomeracea* pa kolegu N. Joganu. Za kritične spodbude in skupne ekskurzije na terenu, posebej v prvih letih, pa se zahvaljujem kolegu Lovrencu Lipeju.

UVOD

1. Geografska predstavitev območja

Pojem Slovenska Istra razumem na tem mestu nekoliko širše, kot je sicer v navadi, saj sem vključil vanj še slovenski del Čičarije, v dinarski smeri potekajoče gorovje, ki sega na zahodu do Kozine, kjer se prične Tržaški Kras, ter Podgorsko planoto. Meja s flišnim koprskim gričevjem je črnokalski kraški rob. Koprsko gričevje je flišna pokrajina (Melik jo imenuje Šavrinska brda), ki obsega ves flišni svet do hrvaške meje. Pojem Slovenska Istra pa obsega poleg naštetega še preostali, apnenčasti svet v mejah republike Slovenije, to je, okolico Sočerge, Movraža in Rakitovca.

Apnenčasti svet Čičarije in njenega predgorja do meje s flišem predstavljajo kredni apnenci in dolomiti ter eocenski apnenci (Podgorska planota). Za to pokrajino so značilni številni kraški pojavi; nadmorska višina nekaterih vrhov presega 1000 metrov. Značilna za to območje je relativno ostra zima z močno burjo in poletnim sušnim obdobjem.

Predgorje Čičarije ima zaradi nižje nadmorske višine milejše zime, v splošnem pa veljajo za apnenčasto podlago naslednje značilnosti - propustna je za vodo, zato je suha; kjer so tla kamnita, se tudi precej segrejejo. Zato je apnenčasta podlaga v toplen podnebnju ugodna za uspevanje termofilnih mediteranskih rastlin.

Nasprotno pa je fliš (Koprsko gričevje) vododržna kamnina; vlaga, ki se v tleh zadržuje, pa povzroča, da so tla hladna, manj primerna za uspevanje mediteranskih vrst. Fliš je eocenski morski sediment, v katerem se izmenjujejo plasti laporja in peščenjaka. Kamnina razmeroma hitro razpada, tako da vodna in vetrovna erozija intenzivno preobrazata površje. Tej pa se je pridružil še človek, ki je že skoraj popolnoma uničil primarno vegetacijo in tako še pospešil delo podnebnih dejavnikov.

Tla na apnencu so v glavnem plitva, mestoma skeletna, le v nekaterih bukovih in gabrovih gozdovih so globlja, rjava. Globlja tla so tudi v vrtačah, kjer se prst nabira na dnu.

Na flišu so tla rodovitna, sivorjave barve, veliko je antropogenih tal. Primarna so ostala tla le v nekaterih gozdovih in na strmih pobočjih, kjer pa so zaradi erozije zelo plitka, z zelo tankim zgornjim rjavim horizontom ali brez njega ter le iz zdobljenega in le delno preperelega substrata - laporja in peščenjaka. V rečnih dolinicah so tla globlja zaradi nanosov in zato precej rodovitna in tudi danes skoraj v celoti kmetijsko obdelana.

Podnebje v obalnem pasu je submediteransko, saj je povprečna letna temperatura že precej nižja od tiste v južnejših predelih Jadrana. Nekoliko bolj v notranjosti, v Čičariji in njenem predgorju, pa z nadmorsko višino povprečna letna temperatura precej pade (vpliv kontinentalne klime); največje razlike so v zimskem času.

2. Floristične in vegetacijske razmere območja

Slovenska Istra spada po razdelitvi M. Wraberja (1969) v submediteransko fitogeografsko območje. Od morja pa do vrhov Čičarije tako najdemo več različnih tipov vegetacije. Evmediteranska klimatogena združba *Orno-Quercetum ilicis* H-ic (56) 58 je razvita le fragmentarno na otočkih apnenca sredi fliša - na Steni in na Sv. Štefanu v dolini Dragonje, v Ospu, nad Črnim Kalom, Loko in nad Podpečjo. Tudi klimatogena združba *Carpinetum orientalis croaticum*, H-ic 39, ki naj bi nekoč pokrivala obalni pas, je danes precej degradirana in spremenjena v drugačne sestoje.

Na flišu in na nižjih legah na apnencu je od gozdnih najbolj razširjena združba *Ostryo-Quercetum pubescentis* (Ht.) Trinajstić 74, ki ima več subasociacij. Na apnencu je na najtoplejših, soncu izpostavljenih legah razvita subasociacija *Pistacietosum terebinthi* M. Wraber (54) 60, z vrsto *Pistacia terebinthus*. Sicer je na apnencu najpogostejša oblika subasociacija *Cornetosum maris* Poldini 82, na flišu pa poraščajo topla in srednje topla pobočja gozdovi subasociacije *Hieracietosum racemosi* Poldini 82. Na bolj osovinih mestih na flišu, predvsem v grapah, kamor pride manj svetlobe, pa se razvijejo sestoje združbe *Ornithogalo pyrenaici-Carpinetum* betuli Marinček, Poldini et Zupančič 83. Na apnencu je, posebej na globljih tleh na Kraški planoti, razvit hrastov gozd

zdržbe *Seslerio autumnalis-Quercetum petraeae* (Poldini 64 n.n.) Poldini 82.

V višjih legah - na prisojnih pobočjih Čičarije in njenega predgorja - je razvita sekundarna zdržba *Seslerio - Ostryetum* Ht. et H-ič 50, nizki sestoji submediteranskega ilirskega gozda. V še višjih legah in na osojnih pobočjih Čičarije je razvita klimatogena zdržba *Seslerio autumnalis-Fagetum* (Ht. 50) M. Wraber (57)60, kamnit, svetel bukov gozd. Najdemo pa tudi gozd na globljih tleh, z višjimi drevesi večjega obsega, kjer je v podrasti veliko ilirskih in srednjeevropskih vrst. To je zdržba *Lamio orvalae-Fagetum submediterraneum* Dakskobler, Marinček, Papež et Zupančič 1986 (n.n.).

Na flišu so gozdovi največkrat izkrčeni in spremenjeni v travišča, ki še niso dovolj raziskana; večinoma pripadajo še nepopolno definirani zdržbi *Bromo-Chrysopogonetus grylli*.

Na apnencu travniki v glavnem pripadajo zdržbi *Carici humilis-Centaureetum rupestris* Ht. 31, na globljih tleh, tam kjer še danes večinoma kosijo, pa je razvita zdržba *Danthonio-Scorzoneretum villosae* Ht. et H-ič (56) 58.

Pred obdobjem človeka je bilo kraško območje pokrito z gozdovi. Domnevajo, da so to bili hrastovi in bukov gozdovi, ki jih je človek pričel krčiti že zelo zgodaj. Dolga stoletja so človeku služile velike izkrčene površine kot pašniki. Še pred sto leti so te travnike kosili ali vsaj "čistili" in na njih pasli; danes pa se počasi, a vztrajno spet zaraščajo s sekundarnim gozdom.

3. Zgodovina proučevanja flore na območju

Prvi pomembnejši raziskovalec flore je bil G. G. Zanichelli, katerega podatki so izšli posthumno leta 1730 v Benetkah. Leta 1860 je A. Loser izdal popis rastlin koprške okolice in ga leta 1864 še dopolnil. V obdobju med letoma 1827 in 1879 je bila zelo živahna dejavnost M. Tommasinija, katerega podatki pa so bili objavljeni v glavnem šele proti koncu stoletja. Leta 1851 je objavil zelo zanimivo in do sedaj edino tako obsežno študijo o orhidejah in njihovi razširjenosti v Istri, Kvarneru, na Krasu, Goriškem in v Furlaniji (Die Orchideen des österreichisch-illyrischen Küstenlandes). Ob stoletnici smrti je E. Aichinger povzel in na novo osvetlil omenjeno delo (1890: 183-191). Leta 1895 je izšla "*La flora di Pirano*" A. Stefanija, ki prinaša mnogo novih podatkov za ozemlje takratne piranske občine. Največ florističnih podatkov pa je zbranih v obsežnih delih C. Marchesettija (*La flora di Trieste e de' suoi dintorni*, 1896- 97) in E. Pospichala (*Flora des österreichischen Küstenlandes*, 1897- 99). Po tem obdobju je floristična dejavnost v teh krajih skoraj povsem zamrla (Justin je obiskal le Čičarijo) in se začela oživljati po drugi svetovni vojni, ko slovensko floro pro-

učujejo še živeči slovenski botaniki, pa tudi tuji amaterski botaniki, ki potujejo skozi območje Slovenske Istre.

Material in metode

Rastlinski material sem določeval največ po ključu iz Male flore Slovenije, uporabljal pa sem tudi drugo slovo, predvsem Pignattijevo delo "*Flora d'Italia*". Večino vrst imam dokumentiranih v obliki herbarija, nekatere redkeje pa imam fotografirane. Pri vsaki posamezni vrsti, ki jo obravnavam, najprej na kratko podajam razširjenost po virih, nato pa še lokalitete po lastni ugotovitvi; za pogoste vrste posameznih lokalitet ne navajam. Na koncu pregleda vrst je še seznam nekaterih taksonov, ki so jih na obravnavanem in na sosednjih območjih našli drugi avtorji; skoraj izključno gre za izjemna pojavljanja nekaterih vrst ali pa za napačne navedbe. Zaradi stalnega citiranja petih osnovnih del, ki služijo kot vir (Tommasini, Loser, Stefani, Marchesetti in Pospichal), pri vsakem nahajališču, ki ga citiram, ne omenjam letnice izdaje in strani v knjigi, ker gre pri vseh avtorjih za ista dela in bi se tako podatki vseskozi ponavljali.

Rezultati in diskusija

1. Pregled vrst

1. *Anacamptis pyramidalis* (L.) L. C. Rich.

Vsi viri poročajo, da je to splošno in zelo razširjena vrsta, kar velja še danes. Uspeva na vsem območju na suhih travnikih, redkejša je le v Čičariji. (Slika 3 na zavihku naslovnice)

2. *Cephalanthera damasonium* (Miller) Druce

Starejši viri (razen Stefanija, ki je ne omenja) navajajo nekaj nahajališč. Razširjena je v gozdovih Koprškega gričevja in Čičarije, vendar je manj pogosta kot naslednja vrsta.

3. *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch

Vsi viri navajajo več nahajališč, uspeva na celotnem območju in je pogosta vrsta, posebej na gozdnih robovih in v svetlih gozdičih.

4. *Coeloglossum viride* (L.) Hartm.

Marchesetti navaja Slavnik, Pospichal pa Čuk nad Rodikom. To bolj celinsko vrsto sem našel vzhodno od Slavnika in pod Ostričem v Čičariji.

5. *Dactylorhiza maculata* (L.) Soo'

Starejši avtorji jo navajajo za "gorske gozdove" (mišljena je Čičarija), posebej navajajo Slavnik. Tudi sam sem opazoval to vrsto le v Čičariji, kjer v senčnih, gozdnatih predelih ni redka.

6. *Dactylorhiza sambucina* (L.) Soo'

Vsi starejši avtorji navajajo le Slavnik, Pospichal pa tudi Komen in Lipico na Krasu in Žabnik v Čičariji. Vrsta je po lastnih opazovanjih pogosta v višjih legah Čičarije (Slavnik, Žabnik, Ostrič, Kavčice - Lipnik).

7. *Epipactis helleborine* (L.) Cr.

To bolj celinsko vrsto je našel Stefani pod Kaštelom, Marchesetti omenja Piran in dolino Dragonje, ki jo citira tudi Pospichal. Sam sem jo našel v Izoli in Ospu.

8. *Epipactis microphylla* (Ehrh.) Swartz

Viri (razen Stefanija) omenjajo le nekaj nahajališč (Trst, Slavnik, Padna, Opčine) in jo štejejo za redko. Tudi sam sem jo našel le na nekaj nahajališčih na Koprskem gričevju, in sicer: Izola: Sv. Donat; Izola: Ronek, Padna, Krkavče, Sočerga. Je izrazita vrsta gozdnih robov.

9. *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Brown

Vsi viri jo navajajo kot zelo pogosto vrsto po vsem ozemlju, kar se sklada tudi z mojimi opazovanji.

10. *Gymnadenia odoratissima* (L.) L. C. Rich.

Tommasini jo ima za "redkejšo vrsto". Loser, Stefani in Marchesetti navajajo Pomjan, slednji doda tudi Osp. Pospichal pa jo je našel v Truškah. To vrsto sem našel le na suhem travniku na Sv. Donatu nad Izolo, kjer uspeva vsako leto v številnih primerkih.

11. *Himantoglossum adriaticum* H. Baumann

Starejši viri to vrsto navajajo še kot *H. hircinum* in omenjajo precej nahajališč na Koprskem gričevju, vendar pripominjajo, da ni pogosta vrsta. Sam sem jo zabeležil po celotnem Koprskem gričevju, vendar posamič; na Krasu pa sem jo zasledil le pri Podgorju. Uspeva predvsem v polsenci gozdnih obronkov.

12. *Limodorum abortivum* (L.) Swartz

Navajajo jo vsi viri, vendar navajajo le nekaj nahajališč (Trst, Pomjan, Markovec nad Kopro, Lucija, Seča,

Strunjan, dolina Dragonje). Edino Pospichal piše, da je pogosta vrsta. Razširjena je po celotnem območju, vendar raztreseno, pogostejša je na Koprskem gričevju (okolica Izole - več nahajališč, dolina Dragonje, Kubed, Gračišče, Movraž, Korte itd.). Najraje ima siromašna, suha tla, na Krasu pa še posebej robove borovih gozdičev.

13. *Listera ovata* (L.) R. Br.

Vsi viri jo štejejo za pogosto vrsto, tudi po lastnih opazovanjih je po vsem območju splošno razširjena.

14. *Neottia nidus-avis* (L.) Rich.

Starejši avtorji navajajo Slavnik, Marchesetti in Pospichal tudi nekaj nahajališč na Krasu. Vrsta je, po mojih opazovanjih, pogosta v gozdovih po vsej Čičariji. V nižjih legah je doslej še nisem zasledil.

15. *Ophrys apifera* Hudson

Viri navajajo nekaj nahajališč v Slovenski Istri, vendar po mojih opazovanjih vrsta ni prav pogosta, saj poznam le nekaj nahajališč v dolini Dragonje, v okolici Izole, Strunjana, Kopra in pri Sočergi.

16. *Ophrys fusca* Link

Od starejših avtorjev to vrsto omenja le Tommasini (1851: 44) in sicer pod opombo, da bi glede na splošno razširjenost v Dalmaciji lahko uspevala tudi v Kvarneru. Za Istro je od starejših avtorjev ne omenja nihče, zato je Fiorijeva (1923: 314) navedba "Istria" vprašljiva, posebej še, ker je Pignatti (1982: 708) za Istro ne omenja več; v Italiji uspeva ta vrsta šele od Emilie-Romagne proti jugu (ibid.). Pač pa je v Istri zagotovo to vrsto zabeležil K. Robatsch, in sicer v Rovinju (1971: 65-73) in v Rovinjskem selu (1978: 331-338).

Leta 1990 sem na vrsto *O. fusca* naletel tudi sam (Kaligarič, 1991, v tisku) in sicer na Krasu med Črnotičami in Podpečjo, kjer je na razmeroma mezofilnem košenem travniku površine okrog 300 - 400 m² uspevalo nad šestdeset primerkov. To nahajališče je v tem koncu Sredozemlja (kjer je vrsta predstavljena s podvrsto *O. fusca* subsp. *fusca*) najbolj severno, leži pa nekoliko izven strnjenege areala, ki se pokriva z območjem sklerofilne vedno zelene vegetacije.

17. *Ophrys holosericea* (Burm. fil.) Greuter

Vsi starejši avtorji jo imajo za dokaj razširjeno vrsto, kar se ujema tudi z mojimi opazovanji. Je zelo variabilna. Največje populacije so na suhih travnikih ob reki Dragonji in na opuščenih terasah ter erodiranih površinah Koprskega gričevja. Na Krasu je manj pogosta.

18. *Ophrys insectifera* L.

Ta kontinentalna vrsta v Mali flori Slovenije sploh ni omenjena za submediteransko fitogeografsko območje, saj do sedaj ni bilo navedb, ki bi to potrjevale, razen herbarijskega primerka v ljubljanskem herbariju (LJU), ki sta ga leta 1974 na Zidovniku pri Sežani nabrala M. Lovka in T. Wraber. Od starejših avtorjev to vrsto omenja le Pospichal za okolico Pazina.

V Slovenski Istri poznam le eno samo nahajališče, in sicer na travnatem pobočju na levem bregu Dragonje pod Topolovcem. Pogosteje se ta vrsta pojavlja šele na obrobju submediteranskega fitogeografskega območja, in sicer - po mojih opazovanjih - na obrobju Pivške in Postojnske kotline.

19. *Ophrys sphegodes* Miller (incl. *O. sphegodes*, subsp. *atrata* (Lindley) E. Mayer in *O. sphegodes*, subsp. *tommasinii* Vis. = *O. araneola* Reichenb. = *O. litigiosa* E. G. Camus)

Viri jo navajajo kot pogosto vrsto in podajajo več nahajališč, večkrat pa si nasprotujejo interpretacije podvrst oziroma drugih nižjih taksonov in zato tudi podatki o njihovi razširjenosti. Po mojih opazovanjih je ta vrsta na flišnem Koprskem gričevju zelo pogosta na suhih travnikih in erodiranih površinah. Zdaleč najpogostejša je tipična podvrsta *Ophrys sphegodes*, subsp. *sphegodes*, ki tudi prva zacveti. Nekoliko kasneje cveti *O. sphegodes*, subsp. *atrata*, ki je manj pogosta. V okolici Izole in Hrastovelj pa sem našel tudi na tipično obliko taksona *Ophrys sphegodes*, subsp. *tommasinii*.

Za veliko primerkov po mojih izkušnjah subspecifične pripadnosti ni bilo mogoče določiti, zato obravnavam vse tri podvrste kot enotno vrsto, ki pa je na tem območju zelo pogosta in (morda zato) zelo variabilna.

20. *Orchis coriophora* L.

Omenjajo jo vse starejši viri, ki ne navajajo posameznih nahajališč, pač pa jo smatrajo za razširjeno v okolici Trsta, Kopra, Pirana ter v Istri. Tudi po lastnih opazovanjih vrsta ni redka na izrazito suhih travnikih na flišu, vendar pa je ne najdemo povsod; največ nahajališč poznam iz okolice Kopra, Izole in Pirana ter iz doline Dragonje. Na Krasu je manj pogosta, v Čičariji pa je nisem še zasledil. V Slovenski Istri je prisotna le kot podvrsta *O. coriophora*, subsp. *fragrans* (Pollini) Richter (Ravnik 1977:11), katere sistematsko vrednost pa vrednotijo različno; v zadnjem času je nekateri sploh ne priznavajo.

21. *Orchis laxiflora* Lam

Starejši avtorji omenjejo nekaj nahajališč - Koper, Piran, Trst, Seča, Osp, Sečovelje in dolina Dragonje. V

herbariju ljubljanske univerze (LJU) so primerki, ki jih je nabral v Kubedu M. Lovka leta 1973 in na Ronku pri Strunjanu T. Wraber leta 1972. Na Koprskem gričevju sem našel na to vrsto vselej na vlažnejših tleh v Sečoveljah, Strunjanu, Luciji, dolini Dragonje pri vasi Dragonja, pri Gračišču, pri Sočergi (kjer so jo našli tudi Kofol, Koželj & Kralj (1979:371) in pri Movražu.

22. *Orchis mascula* (L.) L.

Stefani je ne omenja, drugi avtorji pa navajajo le nekaj nahajališč Loser- Markovec nad Kopro, Tommasini Lipico, Marchesetti dodaja Osp, Pospichal pa navaja Pomjan in Koper. Sam sem jo opazoval na Koprskem gričevju na bolj mezofilnih predelih, in sicer pri Hrvojih, pri Topolovcu, pri Krkavčah ter med Sočergo in Pregaro. Na Krasu in v Čičariji pa je pogostejša.

23. *Orchis militaris* L.

Viri omenjajo več nahajališč v Slovenski Istri in jo smatrajo za dokaj pogosto vrsto, kar potrjujejo tudi lastna opazovanja. Največkrat jo srečamo na Koprskem gričevju, pogosta je tudi na Krasu, v višjih legah Čičarije pa je še nisem zasledil. Pri Gračišču in med Črnotičami in Podpečjo sem našel križanca z vrsto *Orchis simia*.

24. *Orchis morio* L.

Vsi viri poročajo, da je to po vsem območju zelo razširjena vrsta. Tudi lastna opazovanja to potrjujejo. Pospichal navaja za zahodno Istro takson *O. morio*, subsp. *picta*, ki je bolj pritlične rasti in malocvetna. Tudi take primerke sem srečeval na opazovanem območju, vendar je njihova taksonomska vrednost vprašljiva.

25. *Orchis papilionacea* L.

Tommasini navaja Piran (misli najbrž na apnenčasti del takratne piranske občine - Savudrijski polotok), Marchesetti in Pospichal pa sta bolj natančna in navajata Savudrijo. T. Wraber (1975: 53) pa jo je leta 1975 našel tudi na Steni in na Sv. Štefanu v dolini Dragonje. Sam sem to mediteransko vrsto našel (Kaligarič 1991, v tisku) na istem travniku kot vrsto *Ophrys fusca*, in sicer na Krasu med Črnotičami in Podpečjo. Fleischmannove navedbe za Vipavsko dolino so najbrž napačne (T. Wraber, 1975. 10), Krašanovo nahajališče pri Pevmi pri Gorici (ki je danes na italijanskem ozemlju) (ibid.) pa je danes najbrž že pozidano.

26. *Orchis purpurea* Hudson

Ta vrsta je na flišnem Koprskem gričevju tako pogosta kot težko kjerkoli drugje, saj ji zelo ustrezajo topla, toda

vlažna tla, kjer uspeva v senci gozdov, pa tudi na travnikih in grmiščih. Prav tako jo štejejo za zelo pogosto vsi starejši avtorji. Na Krasu in v Čičariji je manj pogosta.

27. *Orchis simia* Lam.

Tommasini in Stefani jo imata za redko vrsto, ostali avtorji pa navajajo več nahajališč. Po lastnih opazovanjih trdim, da je to splošno razširjena in dokaj pogosta vrsta na celem Koprskem gričevju na suhih travnikih in erodiranih površinah. Na Krasu je redka, v Čičariji pa je še nisem zasledil. Omenil sem že križanca z vrsto *Orchis mascula*, večkrat pa se križa tudi z vrsto *Orchis tridentata*.

28. *Orchis tridentata* Scop.

Vsi starejši viri jo imajo za pogosto vrsto, kar velja še danes; je nekoliko bolj kserofilna in bolj občutljiva na vpliv človeka (košnja, občasno gnojenje) kot vrsta *O. morio*; obe vrsti pa veljata med tukajšnjimi orhidejami za najmanj občutljivi. Znani so križanci z vrsto *O. ustulata* (*O. x dietrichiana Bogenh.*), najdeni tudi na severnem pobočju Slavnika (T. Wraber, 1972, LJU)

29. *Orchis ustulata* L.

Starejši avtorji omenjajo nahajališča na Krasu in v Čičariji, le Pospichal navaja še Buje v Istri. Sam sem to vrsto prav tako opazoval le na Kraški planoti - pri Podgorju, Prapročah, pri Rakitovcu in nad Podpečjo. Od Slavnika do Žabnika je relativno pogosta vrsta.

30. *Platanthera bifolia* (L.) Rich.

Vsi avtorji jo imajo za pogosto vrsto travnikov in gozdnih robov, kar potrjujejo tudi moja opazovanja na celotnem območju.

31. *Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.

Vrsta je občutno redkejša od prejšnje, uspeva pa na nekoliko bolj vlažnih oziroma kislih tleh. Starejši viri navajajo nahajališča Lipica, Strunjan, Seča, Malija, Dekani in Žavlj pri Trstu. Sam sem jo našel na Koprskem gričevju le na nekaj nahajališčih v okolici Izole in v dolini Dragonje, vselej v senčnih gozdovih. V Čičariji in njenem predgorju je pogostejša; pogosto jo srečamo na robovih gozdov črnega bora.

32. *Serapias vomeracea* (Burm.) Briq.

Ta mediteranska vrsta je v Slovenski Istri redka, starejši avtorji navajajo le nahajališča Trst, Savudrijo, Koper, Debeli rtič, Milje in vasi Žavlj, Kontovel in Dolino pri Trstu. Sam sem jo našel le v Medljanu pri

Cetorah, pri vasi Dragonja in na Sv. Štefanu v dolini Dragonje, na Sv. Donatu nad Izolo, N. Jogan (1988, ustno) pa me je opozoril na nahajališče Škrline na ustju Rokave in Dragonje pod Koštabono.

Zanimivi sta dve precej severni nahajališči te vrste, najdeni v zadnjem času - v Vipavski dolini pod Nanosom (Robatsch 1978: 332) in pri Senožečah (Golz & Reinhard 1986: 757). (Slika 2 na zavihku naslovnice)

33. *Spirantes spiralis* (L.) Chevall.

Vrsto omenja Tommasini z nahajališči v Trstu, Piranu in na istrski obali, Marchesetti in Pospichal pa navajata le Žavlj pri Trstu. V mejah Slovenije sem doslej opazoval to vrsto le na suhem travniku na Šaredu nad Izolo. Od Savudrije proti jugu je pogostejša.

34. *Traunsteinera globosa* (L.) Rchb.

Vsi viri navajajo le Slavniki, Pospichal tudi Žabnik v Čičariji. Sam sem opazoval to vrsto na travnatih pobočjih vrhov Čičarije: na Slavniku, Lipniku, Kavčičah, Ostriču in Žabniku.

Dodatek - vrste, ki so jih na tem območju in v okolici ugotovili drugi avtorji

Nekaj redkejših vrst je, ki so jih na tem območju našli v preteklosti na močvirnatih travnikih, ki jih danes že težko najdemo negnojene, če jih že ravno niso izsušili. Taka vrsta je *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo', za katero že Loser piše, da je redka, Stefani navaja Koper, Pospichal dodaja Žavlj in Osp, Marchesetti pa še Dolino. Tudi *Dactylorhiza majalis* (Rchb.) Hunt & Summerk., ki jo je v Dolini in v Ospu videl Marchesetti, spada v to skupino; prav tako vrsta *Epipactis palustris* (L.) Cr., za katero Pospichal navaja Plavje in Osp, Marchesetti pa dodaja še Žavlj, Dolino, Boko in Koper. Redka vrsta na tem območju, ki je sam nisem srečal, je *Cephalanthera rubra* (L.) L. C. Rich., ki jo Marchesetti in Pospichal navajata za Kokuš pri Bazovici in Žabnik v Čičariji, našli pa so jo v zadnjem času tudi zahodno od Trsta prav blizu morja (L. Poldini, ustno 1990). Prav tako v Čičariji nisem srečal kisloljubne vrste *Goodyera repens* (L.) R. Br., ki se širi z borovimi nasadi in je nekoč tu ni bilo. T. Wraber jo je našel na Povirski gori (1981:146), M. Accetto (1990:7) pa na nekaj mestih v Čičariji - pri Golcu, na Kraljini Glavi, pri Materiji, na Gorici pri Hrpeljah in ob začetku ceste Hrpelje - Slavniki. Od redkosti naj omenim vrsto *Orchis provincialis* Balb., ki je bila najdena samo enkrat v Rojanu pri Trstu, kjer jo je našel J. Kugy (Pospichal 1897:280). Drugače je ta vrsta razširjena v južni Istri. Prav tako je botanična redkost vrsta *Serapias triloba* Viv., najdena leta 1833 v Žavljah in leta 1888 pri nekdanjih solinah pri Trstu (Pospichal 1897:287). Med napačnimi navedbami

pa naj omenim lokaliteto vrste *Ophrys bertolonii* Mor., ki jo postavlja Bertoloni v svoji Flori iz leta 1829 med Izolo in Piranom, toda že vsi kasnejši avtorji ugotavljajo,

da gre verjetno za napačno navedbo. K. Robatsch (ustno, 1991) pa poroča o najdbi novo opisane vrste *Epipactis latina* (Rossi & E. Klein) B. & H. Baumann v Črnem Kalu.

RIASSUNTO

Nell'articolo viene esaminata la diffusione delle specie appartenenti alla famiglia delle Orchidacee nel territorio dell'Istria e della Cicceria compreso entro i confini della Repubblica di Slovenia.

La parte sudoccidentale di questa zona, cioè le colline del Capodistriano, è composta da terreni arenaceo-marnosi (flysch) mentre la parte settentrionale e quella orientale sono calcaree: di conseguenza anche la vegetazione presente tra il mare e la Cicceria è piuttosto varia. La vegetazione eumediterranea ORNO-QUERCETUM ILICIS H-ić (56) 58, ha una diffusione frammentaria, sui terreni flyschoidi e nelle zone calcaree più basse predomina l'associazione OSTRYO-QUERCETUM PUBESCENTIS (Ht.) Trinajstić 74. Sui terreni più profondi dell'altopiano carsico è sviluppata l'associazione SESLERIO-QUERCETUM PETRAE (Poldini 64 n.n.) Poldini 82 mentre nelle zone più alte è presente l'associazione secondaria SESLERIO- OSTRYETUM Ht. et H-ić 50 una formazione di basso bosco illirico submediterraneo. Ad altitudini superiori e sui pendii ombrosi della Cicceria prospera invece l'associazione vegetale SESLERIO-FAGETUM (Ht.50) M.Wraber (57) 60. Le aree di flysch sono state in gran parte disboscate e trasfornate in prati (BROMO-CHRYSOPOGONETUM GRYLLI) mentre nelle zone calcaree i prati sono costituiti per lo più dall'associazione CARICI-CENTAUREETUM RUPESTRIS Ht.31.

Nel secolo scorso la flora di questa zona è stata studiata da M.Tommasini, A.Loser, A.Stefani, C.Marchesetti ed E.Pospichal. Trascurate poi per molti decenni, le ricerche floristiche relative a questo territorio sono riprese da circa vent'anni.

In questo lavoro ho messo a confronto la diffusione delle singole specie che sono riuscito ad individuare negli ultimi dieci anni con la ben studiata situazione della seconda metà del secolo scorso (in base ai dati dei cinque autori citati).

Sui colli del Capodistriano, nella Cicceria e nella sua zona pedemontana risultano molto diffuse le seguenti specie: *Anacamptis pyramidalis*, *Cephalanthera longifolia*, *Gymnadenia conopsea*, *Listera ovata*, *Orchis purpurea*, *Orchis morio*, *Orchis tridentata*, *Orchis militaris* e *Platanthera bifolia*.

Nella Cicceria sono abbastanza diffuse queste specie: *Orchis mascula*, *Orchis ustulata*, *Dactylorhiza maculata*, *Dactylorhiza sambucina*, *Traunsteinera globosa* e *Neottia nidus-avis*.

Sulle colline della zona di Capodistria sono frequenti le specie *Ophrys sphegodes* s.l. (incl. *O. atrata* e *O. tommasinii* = *O. arneola* = *O. litigiosa*) ed *Orchis simia*.

Specie un po' più rare sono le seguenti: *Cephalanthera damasonium*, *Himantoglossum adriaticum* (non esiste in Cicceria), *Limodorum abortivum*, *Ophrys apifera*, *Ophrys holosericea*, *Orchis coriophora* e *Platanthera chlorantha*.

Ecco infine le specie rare:

Epipactis helleborine (Isola, Ospo)

Gymnadenia odoratissima (Isola - S. Donato)

Ophrys fusca (tra Črnotiče e Podpeč)

Ophrys insectifera (sotto Topolovec)

Orchis laxiflora (pratini umidi - Sicciole /Sečovlje/, Strugnano /Strunjan/, S. Lucia /Lucija/, parte inferiore della vallata del fiume Dragogna, presso Gračišče, nei pressi di Socerga /Sočerga/, dintorni di Valmorasa /Movraž/)

Orchis papilionacea (tra Črnotiče e Podpeč)

Serapias vomeracea (Modiano (Medljan) sotto Settore (Četore), presso l'abitato di Dragogna, S. Stefano (S. Štefan) nella valle del torrente Dragogna, Škrline - confluenza del Dragogna e del Pinjevec)

Spirantes spiralis (Ceredo (Šared) sopra Isola)

Coeloglossum viride (ad est del monte Slavnik (Tajano), Ostrič).

A questa rassegna aggiungo infine anche alcune specie che personalmente non sono riuscito a trovare, ma che risultano presenti in passato nella zona. Il disseccarsi dei prati umidi non ha permesso di confermare la presenza delle specie *Dactylorhiza incarnata*, *Dactylorhiza majalis* ed *Epipactis palustris*. Nella Cicceria sono state riscontrate anche le specie *Cephalanthera rubra* (Pospichal 1897-99) e *Goodyera repens* (Acceto 1990).

LITERATURA

- Accetto, M.:** Floristične novosti iz gozdov slovenske Čičarije in Vremščice. Biološki vestnik 38 (1990)2, s. 1-14
- Fiori, A.:** Nuova flora analitica d' Italia. Vol.1, Firenze, 1923-25
- Golz, P. & H. R. Reinhard:** Orchideen in Jugoslavien. Arbeitskreis Heimische Orchideen 18(4), s. 688-827
- Kaligarič, M.:** Pregled kukavičnic na flišnem območju v okolici Izole. Proteus 41 (1979): 200-202
- Kaligarič, M.:** Popis, razširjenost in ekologija kukavičnic izolske okolice. Raziskovalna naloga, 1980 (rokopis).
- Kaligarič, M.:** Botanična podlaga za naravovarstveno vrednotenje slovenske Istre. Varstvo narave 16 (1990), s. 17-44
- Kaligarič, M.:** Floristične novosti iz Slovenije. Znanstvena revija (v tisku)
- Kofol, A., Koželj, T. & M. Kralj:** Geologi in biologi na ekskurziji po Istri. Proteus 41 (1979) : 371-375.
- Loser, A.:** Specielles Verzeichniss der in der Umgebung von Capodistria einheimischen Pflanzen. Österreichische Botanische Zeitschrift 10(1860)
- Loser, A.:** Nachtrage zu meinem Verzeichnisse der im Gebiete von Capodistria wildwachsenden Phanerogamen. Österreichische Botanische Zeitschrift 14(1864)
- Marchesetti, C.:** Flora di Trieste e de' suoi dintorni. Trieste, 1896-97
- Martinčič, A. & F. Sušnik:** Mala flora Slovenije. Ljubljana, 1984
- Mayer, E.:** Seznam praprotnic in cvetnic slovenskega ozemlja. Ljubljana, 1952
- Melik, A.:** Slovensko primorje. Slovenija 2, Ljubljana, 1960
- Pignatti, S.:** Flora d' Italia. Vol 3, 1982
- Pospichal E.:** Flora des österreichischen Küstenlandes 1-2, Leipzig und Wien, 1897-99
- Ravnik, V.:** Naše kukavice (Orchis in prstaste kukavice Dactylorhiza). II. sistematski del, 2. Proteus 40 (1977): 9-12.
- Robatsch, K.:** Beiträge zur orchideenflora Österreich (mit besonderer Berücksichtigung Kärntens) und des Mediterrangebietes. Carinthia 81(1971), s. 65-73
- Robatsch, K.:** Beiträge zur Orchideenflora Österreichs (mit besonderer Berücksichtigung Kärntens und des Mediterrangebietes). Carinthia 88(1978), s. 321-338
- Stefani, A.:** La Flora di Pirano. Rovereto, 1895
- Tommasini, M.:** Die Orchideen des österreichisch-illyrischen Küstenlandes. Österr. Bot. Wochenbl. 2-5(1851)
- Wraber, M.:** Kratek prikaz vegetacijske odeje v Slovenski Istri. Proteus 30(1968), s. 182-188
- Wraber, T.:** Gradivo za floro Strunjana. V: Mednarodni raziskovalni tabori 1971-72. Ljubljana, 1973, s. 139-161
- Wraber, T.:** Na obisku pri metuljasti kukavici. Proteus 38(1975), s. 10-12
- Wraber, T.:** Novo nahajališče evmediteranske flore v Slovenski Istri. Varstvo narave 8(1975), s. 47-56
- Wraber, T. & P. Skoberne:** Rdeči seznam ogroženih praprotnic in cvetnic SR Slovenije. Varstvo narave 14-15(1989), s. 1- 429
- Zanichelli, J. H.:** Opuscula botanica posthuma. Venetiis, 1730

TRAVNIKI NA KRASU IN V ISTRI SE ZARAŠČAJO

Mitja KALIGARIČ

asistent, Oddelek za biologijo Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, 62000 Maribor, Koroška 160, YU
 assistente, Catedra di biologia della Facoltà di Pedagogia Maribor

Andraž ČARNI

mag. biologije, Biološki Inštitut ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 5, YU
 mag. in biologia, Istituto di biologia Ljubljana

POVZETEK

Avtorja opisujeta pojav zaraščanja nekdanjih pašnikov na Krasu in opuščениh vinogradov na flišu v Istri. Travišča se namreč zaraščajo z grmovnimi in drevesnimi vrstami, tako da gozd relativno hitro širi površino.

Avtorja sta z metodo transektov in nadaljnim obdelovanjem florističnih podatkov s pomočjo multivariacijske analize sama ugotavljala dinamiko zaraščanja obeh tipov travišč in ugotovila, da se travišča na Krasu zaraščajo počasneje kot na flišu, to pa predvsem zaradi lastnosti apnenčaste podlage, ki odločujoče vpliva na mikroklimo. Avtorja v zvezi s tem govorita o "stepskem efektu", na koncu ugotavljata tudi floristične podobnosti s pravo stepto in razglabljata o relativni stabilnosti neavtohtonih gozdov črnega bora na Krasu.

Pred obdobjem človeka je večino evropskega ozemlja pokrival gozd. Izjema so bili predeli na severu, kjer se za gozdno mejo še danes razprostira območje tundre, in predeli nad višinsko gozdno mejo v gorah. Negozdne površine so bile takrat tudi močvirja, barja in nekateri stepski predeli v jugovzhodni Evropi. Obstoj gozda je namreč pogojen z zadostno količino padavin in temperaturnim režimom. Povsod v Evropi je načeloma namreč dovolj padavin, da se razvije gozd; stepa se lahko razvije tam, kjer letna količina padavin pade pod 500 mm letno. Vendar je današnja podoba narave v Evropi drugačna. Človek je že v neolitiku začel krčiti gozdove in to v bistvu počne še danes.

Posebno Mediteran je bil ves čas močno pod vplivom človeka. Tako danes pravzaprav ne vemo zagotovo, kakšna je bila podoba vegetacijske odeje v Mediteranu pred obdobjem človeka, saj se je tu civilizacija začela že zelo zgodaj. O tem lahko samo sklepamo na osnovi nekaterih predelov Mediterana, za katere mislimo, da so ostali nedotaknjeni skozi celotno obdobje. Ti so seveda porasli z gozdom. Tudi za številne gole ali le s travo in nizkim grmovjem porasle površine, tako značilne za Mediteran, na primer za našo vzhodnojadransko obalo, sklepamo, da so bile nekoč porasle z gozdom.

Francoski geobotanik Braun-Blanquet je v štiridesetih in petdesetih letih tega stoletja strnil dotedanje znanje, obogateno s svojimi idejami, in postavil teorijo, da se vsak tip vegetacije načeloma vrne k svojemu klimaksu, to je, s podnebjem in zemljepisno lego določenemu tipu vegetacije. Vzemimo na primer bukov gozd v Sloveniji: če posekamo vsa drevesa in pokosimo vso podrast, bo čez toliko in toliko let na istem mestu zrasel zopet ravno tak tip bukovega gozda, kakršnega smo bili posekali. Kaj pa če na mesto bukovega gozda posadimo smreke? Ali se bo razvil smrekov gozd? Smreke bodo sicer rasle, med njimi pa tudi podrast, značilna za bukove gozdove. Bukev se bo iz sosednjih gozdov zasejala sama in če je nihče iz gozda ne bo odstranjeval, bo v dolgih letih prevladala nad zasajeno smreko. Včasih tako "vračanje h klimaksu" lahko traja tudi sto let ali več, saj je konkurenca med prevladajočimi vrstami lahko zelo velika.

Pa se vrnimo spet k Mediteranu! Tu stvari niso tako jasne in razčiščene kot v celinski Evropi. Teorija klimaksa seveda načelno še vedno drži, toda kaj, ko se narava tako težko uklešči v neke zakonitosti; sploh pa narava ni laboratorij, kjer lahko kontroliramo vse pogoje našega poskusa.

Ko je človek v davnini posekal gozd - ob Jadranu je bil to večinoma vednozeleni gozd hrasta črničke *Quercus ilex* - so ostale goličave, ki jih je uporabil za gojenje kultur, največ pa za pašo. Tako so ovce in koze preprečevale, da bi se na teh površinah razvil gozd nazaj v klimaks. Zaradi specifičnih klimatskih razmer v Mediteranu pa se je začel proces odnašanja zemlje. Na apnencu je plast zemlje že tako ali tako tanka. Zamislimo pa si, da je to nezavarovano zemljo potlej začela odnašati burja, nova prst pa zaradi skromne vegetacije ni nastajala tako hitro, kot jo je zmanjkovalo. Tako se je začel proces degradacije tal. Ta proces deluje antagonistično procesu zaraščanja z gozdom v smeri klimaksa. Kamnite goličave jadranskih otokov so posledica degradacije tal. Taka območja se ne bodo nikoli več zarasla, ker enostavno ni več zemlje. Ker so se tla v vsakem primeru po uničenju primarnega gozda osiromašila - morda pa tudi še zaradi drugih, še ne čisto pojasnjenih vzrokov - je nastala končna stopnja zaraščanja, t.i. sekundarna makija, nizek, toda gost sestoj večinoma zimzelenih (vedno zelenih) grmov in dreves, ne pa prvotna oblika gozda. Vmesna stopnja med kamnitim travnikom oziroma pašnikom (kamenjar mu pravijo v Dalmaciji) in sekundarno makijo je gariga. (V Grčiji, na primer, jo imenujejo frigana).

Naš Kras in Istra spadata v mediteransko florno regijo, vendar glede na to, da gozdov ne tvorijo zimzelene vrste, temveč listopadna drevesa z močnimi primesmi celinskih vrst v podrasti, govorimo pri nas o submediteranu. Kras in slovenski del Istre so nekoč pokrivali večinoma hras-tovi gozdovi: v toplejših legah *puhasti hrast* (*Quercus pubescens*), v hladnejših legah pa *graden* (*Q. petraea*). Še toplejše lege južne Istre so pokrivali gozdovi kraškega *gabre ali gabrovca* (*Carpinus orientalis*), le izjemno tople lege v Istri so pokrivali zimzeleni gozdovi črničke.

Tudi Kras so začeli izsekavati že v mlajši kameni dobi, v srednjem veku pa so izsekali praktično skoraj vse

gozdove na Krasu. Izsekane površine so uporabljali kot pašnike. V Istri, kjer je zemlja zaradi flišne podlage (na Krasu je apnenec) zelo rodovitna, pa so gozdove večinoma izkrčili, da so naredili terase, na katerih so gojili razne kulture, predvsem vinsko trto.

Toda že v prvi polovici tega stoletja so začeli na Krasu opuščati pašo, ki je sedaj praktično sploh ni več, v drugi polovici stoletja pa so v flišnati Slovenski Istri začeli množično zapuščati zemljo in nekoč vinorodne terase so ostale opuščene.

Po teoriji klimaksa se negozdno območje zarašča v gozd. Ta proces sva na Krasu in na flišnatem delu Slovenske Istre proučevala tudi midva (Čarni, A. & M. Kaligarič, 1991). Najprej so na ta problem opozorili Italijani in se lotili proučevanja mehanizmov tega zaraščanja (Feoli, E. & al., 1980: 213-221, Feoli, E. & M. Scimone, 1982, 143-162). Pri nas sta ta proces opazovala in opozorila nanj tudi M. Piskernik (1990: 214-217) in M. Pertot (1989: 59-61).

Pa si pogledjmo najprej Kras! Že Italijani so ugotovili, da poteka proces spontanega zaraščanja lahko na novo, kadar se na sredi travnika, ponavadi v kakšnih kotanjah ali v senčnem predelu, začnejo pojavljati robne vrste (tiste, ki so značilne za gozdni rob), med njimi se nato zasejejo grmovne vrste in nato drevesa. Tako imamo že *center* ali *jedro zaraščanja*, ki je drugi način širjenja gozda. Tako jedro se postopoma širi navzven, na njegovem robu je na Tržaškem krasu skoraj brez izjeme *ruj* (*Cotinus coggygria*), ki ustvarja senco in ugodno podlago za kalitev in razvoj drugih robnih in gozdnih vrst. Seveda pa se gozd širi še na tretji način, namreč iz samega gozda navzven.

Midva sva se lotila proučevanja slednjega, in sicer tako, da sva izbrala lepe prehode iz gozda na travnik in vzdolž 5 do 7 metrov dolgih transektov (odvisno od tega, na kateri oddaljenosti od gozda je travnik še optimalno

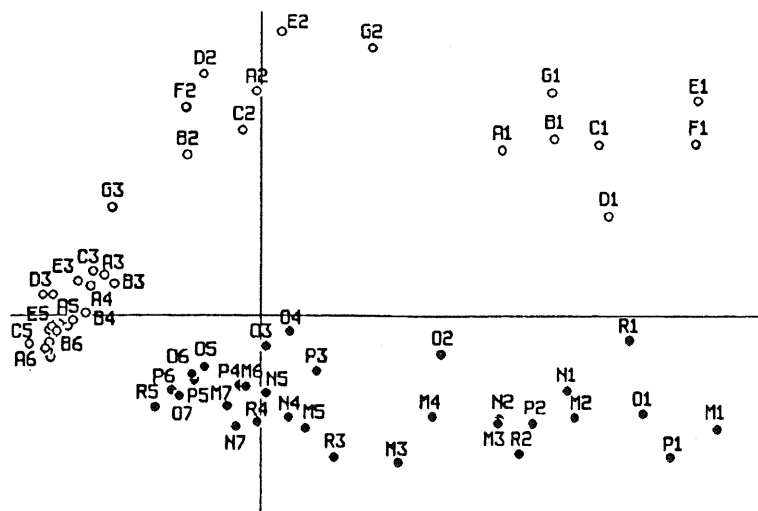
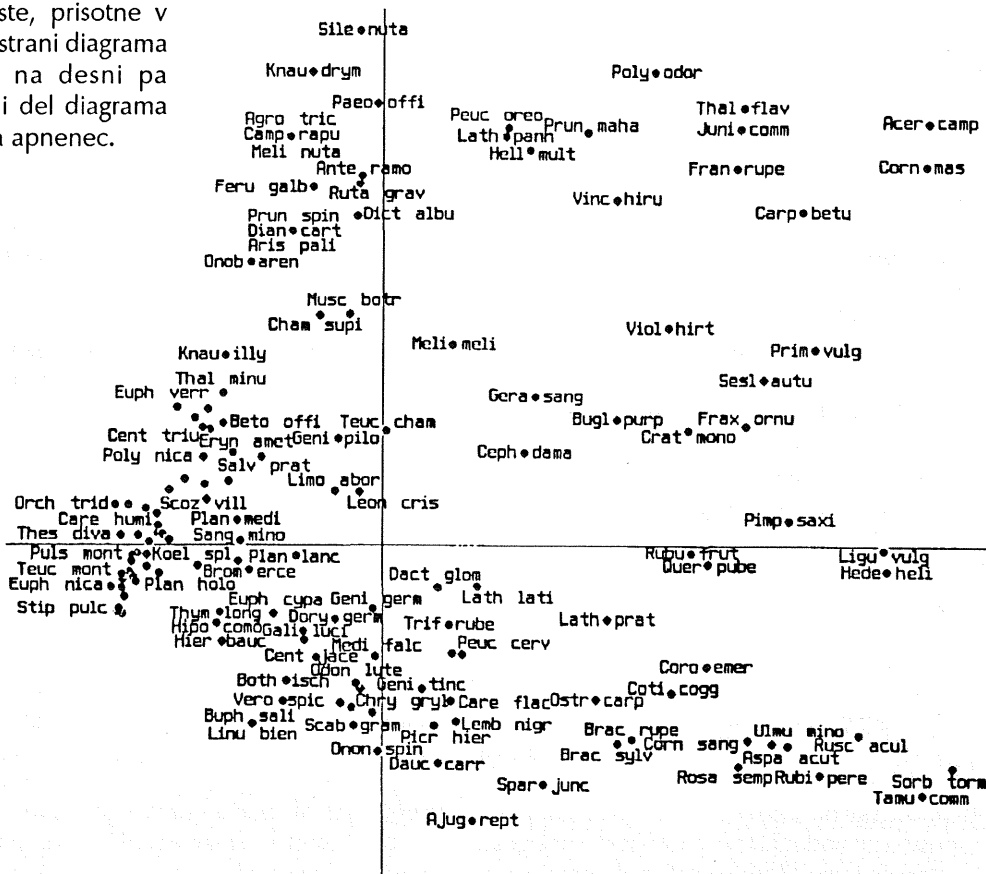

Diagram 1: Polni krogci so popisi na flišu, prazni pa na Krasu. Skrajno levo v diagramu so popisi iz travnika, skrajno desno pa iz gozda.

Diagram 2: Vrste, prisotne v popisih: na levi strani diagrama so travniške , na desni pa gozdne. Spodnji del diagrama je fliš, zgornji pa apnenec.

razvit), na vsakem metru naredila na površini 2m^2 celoten fitocenološki popis z ocenami pokrovnosti za vsako vrsto (po Braun-Blanquetovi lestvici). Začela sva popisovati v gozdu in končala na travniku. Tako se v vrstni sestavi vsakega metra vzdolž transeкта kaže sprememba vrst iz gozdnih preko robnih do čisto travniških. Enako sva naredila na flišu, kjer sva transekte potegnili iz gozda ob zaraščajočih terasah ali med njimi proti travnikom na teh terasah.

Popise 7 transektov s Krasa in 5 transektov iz fliša sva računalniško obdelala z multivariančnim statističnim paketom (program CANOCO, prilagojena verzija DCA) (ter Braak, 1988) in dobila grafične rezultate v obliki dveh diagramov. V 1. diagramu vidimo posamezne popisne ploskve (prazni krogi predstavljajo popise na Krasu, polni pa na flišu). Njihova prostorska porazdelitev temelji v bistvu na osnovi njihove medsebojne podobnosti in različnosti, torej vrstne sestave (leva stran diagrama predstavlja gozd, desna pa travnik) in kaže na to, da so na Krasu razmere bolj stabilizirane. Razporeditev gozdnih,

robnih in travniških vrst je pravilnejša, prehodi so, v primerjavi s flišem, ostrejši in bolj odsekani. Iz diagrama vidimo predvsem jasen, skokovit prehod med 1. in 2. ter 2. in 3. metrom.

Na diagramu 2 pa so prikazane posamezne vrste, prisotne v popisih. Tudi tu so na desni strani diagrama gozdne vrste. Seveda je zaradi velike enotnosti (podobnosti) popisov na travniku, računalnik porazdelil travniške vrste zelo skupaj, tako da v diagramu niso izrisane niti vse točke, kaj šele okrajšave njihovih imen. Grupiranje robnih vrst je vidno na diagramu 2 zgoraj levo. Razporeditev popisov vzdolž x osi (diagram 1) nam kaže tudi, da je gradient večji na Krasu kot na flišu, kar se ujema z dejstvom, da je prehod med gozdom in travnikom na Krasu bolj skokovit kot na flišu. Tudi vizualno kaže gozd na Krasu večjo kompaktnost, zaključenost, kot na flišu. Vidna je tudi pravilnejša razporeditev robnih popisov in vrst na Krasu kot na flišu (zgoraj levo na obeh diagramih).

Značilnost flišnih popisov vzdolž transektov pa je veliko manjši gradient in bolj zvezni prehodi (diagram 1), predvsem pa so točke bolj skupaj, kar kaže na večjo podobnost popisov vzdolž posameznega transeкта. Robne vrste so na flišu razpršene skoraj vzdolž celega transeкта.

Pa se vrnimo iz grafov spet k stanju v naravi! Travniki na flišu so v glavnem v terasah. V tem primeru se gozd razvije najprej med terasami, saj tam tla niso bila nikoli obdelana, in so seveda - v smislu zaraščanja - "časovno" v prednosti, saj mora opuščena njiva oziroma vinograd v tem času še doseči cel zaporedni niz od plevelnih združb, preko ruderalnih do travniške združbe, kot jo vidimo razvito danes. Gozd se na terase širi tudi od strani iz z gozdom že poraslih drugih teras ali jarkov.

Na flišu naj opozoriva na redno in obilno prisotnost jelenovega silja (*Peucedanum cervaria*). Ta kobulnica spada ekološko med t.i. visoke steblike, za katere je znano, da so prvi znak iniciacije procesa zaraščanja, saj kažejo na to, da so tla globlja, bogatejša oziroma vlažnejša, kar vse omogoča hitrejšo napredovanje gozda. No, na flišnih terasah je jelenov silj večkrat prisoten kar po celem travniku, kar nam daje slutiti na relativno veliko hitrost zaraščanja.

Tako na osnovi rezultatov sklepava, da poteka zaraščanje na apnencu (na Krasu) relativno precej počasneje kot na flišu. Vzroke za razliko v hitrosti in dinamiki pa iščeva predvsem v tleh oziroma različni geološki podlagi.

Pa pogledjmo! Tla na apnencu so plitva, kamnita, sploh pa propustna za vodo, ki takoj odteče v notranjost, sama tla pa ostanejo suha. Zato se tudi bolj segrejejo in dajejo - v nasprotju s flišem - primerno podlago za uspevanje nekaterih toploljubnih vrst. Rastlinska odeja je nizka, enoslojna in ne ustvarja nobene ugodnejše mikroklimi, v kateri bi se lahko razvile visoke steblike. To se zgodi le v vrtačah, kjer na dno odteka voda, ki s seboj prinaša tudi prst. Gozd se širi tudi na račun lastne sence, ki jo meče na svoj rob, kjer se grmi, robne vrste in visoke steblike, ki tam najdejo ugodne razmere za razvoj, "pomikajo" na travnik in s tem "širijo" gozd.

V nasprotju z apnencem fliš zadržuje vodo, zato so tla tam globoka in vlažna. Termofilne vrste tu ne uspevajo v taki meri kot na apnencu, čeprav je morje bližje in nadmorska višina manjša. Prst je včasih celo nekoliko glinena in zakisana. Stabilnost takega travnika je manjša: visoke steblike in robne vrste se lahko hitreje širijo, postopna evolucija tal ni potrebna, prav tako ni nujna zasenčenost, saj je tu že "pripravljen teren" za nadaljnje prodiranje grmov in dreves.

Vidimo, da so tla ozko povezana z mikroklimo, ki je odločilen dejavnik v rastlinski dinamiki. Pogledjmo še, kako regionalna klima vpliva na mikroklimo in kako odločilno vlogo ima pri tem matična kamnina!

Za območje Krasa in Istre je značilno poletno sušno obdobje, ko lahko tudi mesec dni ali več ne dežuje oziroma so padavine nevihtnega značaja. V tem času se kraški travniki praktično popolnoma izsušijo, saj še tistih padavin, ki padejo v tem času, apnenčasta podlaga ne zadrži. Taka sezonska vegetacijska dinamika pa nas zelo spominja na stepo. Tudi stepa "vzcveti spomladi", kot pravijo, poleti pa je kot požgana. Ni naključje, da ekološko podobnost potrjujejo tudi nekateri stepski rodovi na Krasu (na primer bodalica - Stipa, kosmatinec - *Pulsatilla*). Kakšen pomen pa ima ta "stepski efekt", kot ga imenujeva, na zaraščanje kraških travnikov z gozdom? Vsekakor negativen, saj - čisto časovno gledano - skrajša oziroma upočasni razvoj vegetacije vsako leto najmanj za dva meseca. To se na flišu ne dogodi v taki meri, saj tla vodo zadržujejo, vegetacija je bolj mezofilna; čez poletne mesece pa se njen razvoj le malo upočasni, ne pa skoraj ustavi, kot se to zgodi na apnencu.

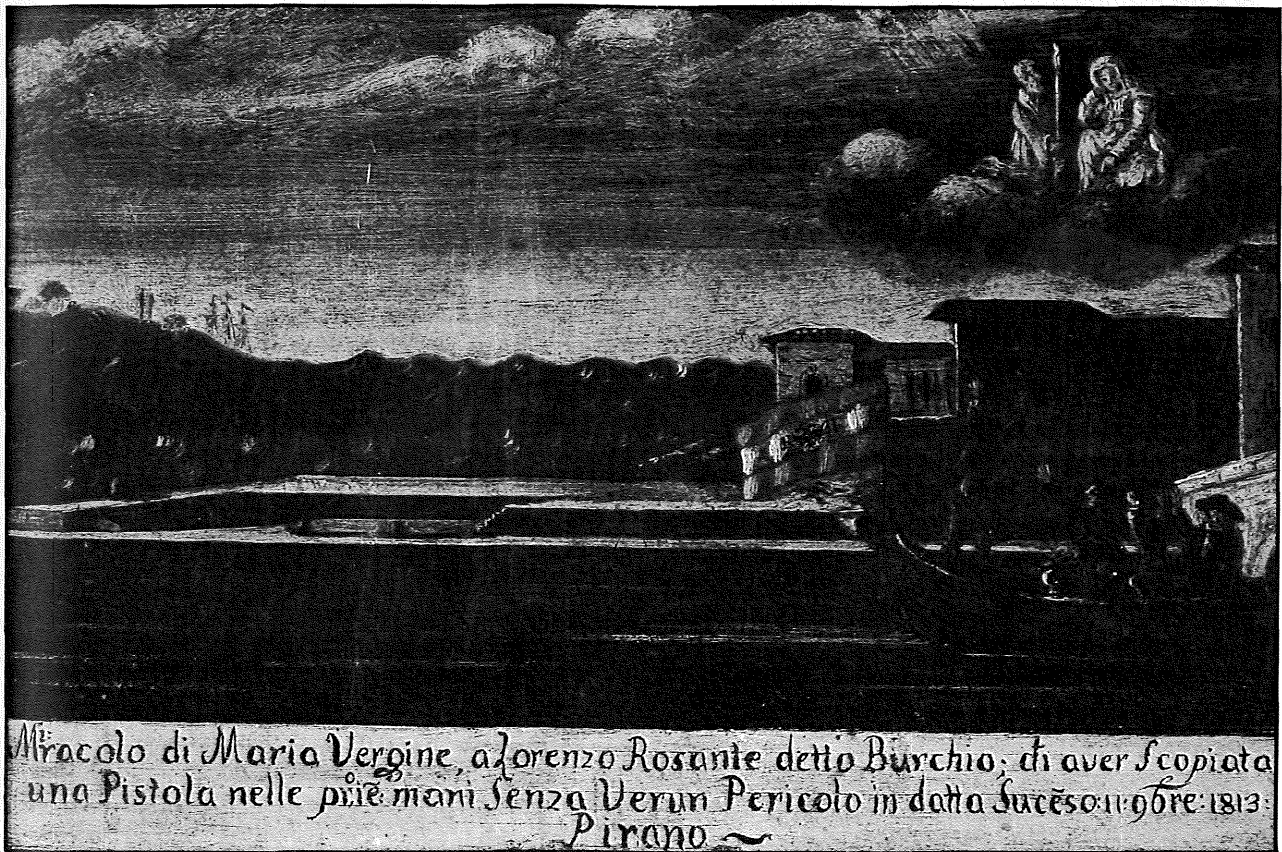
Statistično obdelani vzorci nam seveda dajejo le relativno podobo o hitrosti zaraščanja; kako pa je pravzaprav z absolutnim časom? Merjenje tega časa gre v desetletja, zato nimamo točnih podatkov. Zagotovo danes sinovi že podirajo hraste tam, kjer so njihovi očetje še z motiko kopali vinograd. Tudi s fotografijami se da marsikaj primerjati. To je naredila npr. M. Pertot (1989: 59), ko je primerjala fotografije iz Nabrežine z začetka stoletja z današnjimi. Razlika je očitna.

Kaj pa nasadi črnega bora (*Pinus nigra*), ki so se tako dobro "prijeli" na Krasu? Saj to vendar ni avtohtona vegetacija! Ali bodo borove gozdove nekoč izpodrinili hrastovi? Spet je stvar nekoliko bolj zapletena; spominimo se, da je tudi na kraških travnikih potekala močna degradacija tal zaradi odnašanja zemlje in so postali močno kamniti. Če se tak travnik zarašča od roba gozda proti sredini, se sproti, čeprav zelo počasi, na robu gozda ustvarjajo boljše tla. Če pa tak travnik pogozdimo z borom, pa ta zraste tudi na takih tleh, ker njegova ekologija zahteva kamnita, apnenčasta tla, za visoke temperature in malo vode pa črni bor ni posebej občutljiv. Sicer se ponekod v podrasti razvijejo tudi rastline, značilne za hrastove gozdove Krasa, in med njimi tudi drevesa - hrast, mali jesen, črni gaber itd. in ponekod morda sčasoma tudi nadvladajo bor, ki nato počasi nazaduje in propade. Vendar ima bor posebno lastnost, da odpadle iglice, ki se zelo počasi razkrajajo, zakisajo tla, s tem pa je razvoj podrasti avtohtonih gozdov zavrt oziroma upočasnen. S tem bor določa podrast, ki je značilna za kislota tla, na primer za gozdove rdečega bora (*Pinus silvestris*) celinske Slovenije, kjer uspevajo razne vrste iz družine zelenkovk (*Pyrolaceae*). Presenetile (ali pa tudi ne) so tudi najdbe kisloljubne celinske vrste orhideje, navadne mrežolistke (*Goodyera repens*), pri Sežani (T. Wraber, 1981: 145-148) in v Čičariji (Acceto, 1990: 1-14). Vsa stvar je torej na tehtnici - ali bo prevladala ena stran ali druga, je odvisno od primera do

primera. Ponavadi črni bor uspe v sestoji razmere precej stabilizirati, tako da se borovi gozdovi obdržijo. Tako je tudi bor postal del Krasa in hkrati tudi že del njegove zgodovine, saj je v zvezi s kraško krajino bor opeval že Kosovel.

Večji problem predstavlja počasno, vendar vztrajno zaraščanje kraških travnikov. Flora na teh travnikih je ena najbogatejših in najbolj pisanih v Evropi. Italijanski strokovnjaki (Favretto, D. & L. Poldini, 1986: 85-88) so z matematičnim modelom predvideli leto (2050), ko bodo zaradi spontanega zaraščanja ti travniki enostavno izginili. Upajmo, da položaj v naravi ne bo tako drastičen, kljub temu pa moramo že sedaj razmišljati o izboru in umetnem vzdrževanju nekaterih vzorčnih površin kraških travnikov z značilnimi združbami, da jih bomo v današnji obliki zapustili zanamcem.

Tako sva sklenila krog. Kaj pa zaraščajoče terase v flišni Istri? Časi eksodusa avtohtonega prebivalstva, ki je množično zapuščalo svojo zemljo, so mimo. Vse več teras, ki so bile opuščene pred desetletji, ljudje pričenjajo znova obdelovati. Tako vidimo, da se v borih sto letih lahko na nekem območju zgodi veliko stvari; vegetacijska dinamika je velika, vpliv človeka pa je odločujoč. Toda tako se človek in narava v Mediteranu prepletata že tisočletja in Mediteran, kot zibelka evropske civilizacije, ostaja prav specifična pokrajina, kjer vsepovsod vidimo sledove delovanja človeka, pa nas to vendar pretirano ne moti, seveda če ti ostajajo v dosedanjih okvirih.

Slika št.2: Ex voto Lorenza Rosanteja, 1813 o. les, 42,5 x 28 cm

RIASSUNTO

Gli autori descrivono il fenomeno dell'inselvarsi spontaneo dei prati del Carso e dei vigneti abbandonati nella zona arenaceomarnosa (flysch) dell'Istria. I prati infatti si coprono di cespugli e varie specie arboree di modo che la superficie boschiva sta aumentando relativamente in fretta. Con il metodo dei transetti e l'ulteriore elaborazione dei dati floristici per mezzo dell'analisi multivariata (?) gli autori hanno individuato la dinamica di inselvamento nei due tipi di zone erbose giungendo alla conclusione che nei prati carsici tale processo si manifesta più lentamente, il che è dovuto soprattutto alle proprietà del sostrato calcareo che influisce in maniera determinante sul microclima, fenomeno che i due autori definiscono "effetto steppa". Essi esaminano infine le similitudini floristiche con la vera steppa e la relativa stabilità dei boschi non autoctoni di pino nero sul Carso.

LITERATURA

1. **Accetto, M.**, Floristiche novosti iz gozdov slovenske Čičarije in Vremščice. Biol. vestn. 38 (1990) 2: s. 1-14.
2. **Čarni, A., Kaligarič M.**, Comparision of reforestation in karst meadows (Carici-Centaureetum rupestris Ht. 31) in two altitudes. (1991)(in print.)
3. **Čarni, A., Kaligarič M.**, Comparision of spontaneous reforestation in two formerly cultivated areas (1991) (in print)
4. **Favretto, D., Poldini L.** Extinction time of a sample of Karst pastures due to bush encroachment. Ecological Modelling (1986) 33: s. 85-88., Amsterdam.
5. **Feoli, E., Feoli-Chiapella L.** Changements of vegetation pattern towards reforestation. Colloq. Phytosociol. (1979) 8: s. 74- 81.
6. **Feoli, E. et al.**, Spatial pattern analysis of abandoned grassland of the Karst region by Trieste and Gorizia. Stud. Geobot. (1980) 1(1): s. 213-221;
7. **Feoli, E., Scimone M.** Gradient analysis in the spontaneous reforestation process of the Karst region. Gortania (1982) 3: s. 143-162.
8. **Lausi, D. et al.**, Statistische Untersuchungen über die Wiederbewaldung auf dem Triester Karst. In: R. Tuxen and W. H. Sommer (Eds.), Gesellschaftsentwicklung (Syndinamic 9. Cramer, Vaduz, Liechtenstein (1979):s. 445-457.
9. **Pertot, M.**, Kraška gmajna se bo kmalu zarasla. Proteus 52 (1989) 2: s. 59-61.
10. **Piskernik, M.**, Kaj se dogaja v gozdovih na Krasu po zadnji vojni?, Proteus 52(1990) 6: s. 214-217.
11. **Poldini, L.**, La vegetazione del Carso isontino e triestino. 1989, Lint, Trieste.
12. **Wraber, T.**, Mrežolistka pri Sežani, pa kaj potem!? Proteus 44(1981) 4: s. 145-148.

NEKAJ O KAČJIH PASTIRJIH OKROG ŠKOCJANSKE LUŽE

Iztok GEISTER

svobodni raziskovalec in publicist 64202 Naklo, Pokopališka 2, YU
ricercatore e publicista, Naklo

POVZETEK

Ob brakični luži na celinski strani nasipa v Škocjanskem zatoku živi najmanj 9 vrst kačjih pastirjev. 14. in 15.6.1991 so bile ugotovljene vrste: *Ischnura pumilio*, *Ashna grandis*, *Anax imperator*, *Anax pathenope*, *Anaciaeschna isosceles*, *Orthetrum albistylum*, *Orthetrum cancellatum*, *Crocothemis erythraea* in *Sympetrum fonscolombei*. Vrsti *I. pumilio* in *S. fonscolombei* po literaturi sodeč v Sloveniji doslej nista bili ugotovljeni.

Brezimna luža predstavlja s svojo slano (morjem) in sladkovodno okolico (prekopi) bogato ekološko nišo. Z zasutjem Škocjanskega zatoka bo izgubila dotok morske vode, zato jo je potrebno vključiti v načrt o ohranitvi dela zatoka v obliki ornitološkega rezervata (Sovinčev načrt).

UVOD

Mesto Koper je po svojem zgodovinskem poreklu z osrednjim delom odprto proti morju, z desnim in levim krilom pa priprto proti kopnemu. Vsaj dokler je bilo mesto otok, ki ga je od kopnega ločevalo sprva močvirje, kasneje soline in nazadnje suburbana cona, je bilo tako, da je nasproti svetu učinkoval kot triptih, saj ga je s kopnim povezoval le ozek cestni nasip. Danes je semedelsko krilo dokončno zaprto, na Bonifiki, ki je nastala po izsušitvi, že stojijo zgradbe, škocjansko krilo pa se še vedno škripajoče zapira, saj ga neutrudno zasipujejo z namenom, da bo tam do leta 2000 industrijska cona, ki naj bi jo krasila tudi nova cestna vpadnica. Kako naj imenujem civilizacijo, ki si je privoščila uničenje tako izjemnega urbanističnega oltarja drugače kot barbarsko? Slabšalnik barbarski je nedvomno ustrezen izraz za razdejanje v naravi, kakršnemu smo priča v okolici Kopra. Vsak prebivalec mesta je v preteklem desetletju hočeš nočeš moral videti, da prezimuje v plitvem Škocjanskem zatoku več tisoč "črnih račk", natančneje črnih lisk z znanstvenim imenom *Fulica atra*. Pa vendar z izjemo peščice ornitologov ni nihče pomislil na eksodus, če ostanem le pri prezimujočih pticah in ne omenjam ptic, ki tu gnezdiijo, živali, ki ne morejo ne leteti in ne bežati, da o usodi rastlin sploh ne govorim. Takšen odnos do okolja imajo lahko le prišleki, ki so v pol stoletja uničili sakralno urbanistično zasnovo mesta. Poleg velike v širini

svet odprte adrijanske luže in poleg osovražene luže na škocjanskem dvorišču, se je onstran nasipa kot urbanistična ironija ohranila neznatna brakična mlaka, ki nima niti imena in ji zato kar po domače recimo "Škocjanska luža". Ob tej luži živi skrivnostno in čudežno življenje več vrst kačjih pastirjev. Ker se kaj lahko zgodi, da kakšen brezosebni buldožer načrtno ali po pomoti že jutri zasuje to lužo, moram nemudoma o njej povedati nekaj besed in vsaj skopo opisati njene čudovite prebivalce.

OPIS LOKALITETE

Škocjanska luža leži tesno onstran nasipa najbolj skrajnega severnega dela Škocjanskega zatoka, na najbolj zahodni točki koprške Bonifike, kjer se končujejo polja edinih dveh kmetij. Luža je pravokotne oziroma trapezoidne oblike, kar kaže na umeten način nastanka (morda je nastala kot pomota, zaradi preglobokega planiranja?!). Po svojem nastanku je torej prebivališče iz druge roke, t.i. sekundarni biotop. Voda je brakična - slana vdira podzemno skozi nasip, sladko prispeva deževnica. Ob južnem robu se razrašča pas trstičja in ločja, ob vzhodni in zahodni strani - prva je nasuta, druga pa je sploh kar Škocjanski nasip - se razrašča trava, medtem ko poloj naseljujejo slanuške (halofiti). Voda, ki ob trstičju

ne presega pol metra, se med slanoljubno vegetacijo izgublja v plitvinah. Luža v najbolj sušnem obdobju presahne, takrat jo mladež (vnuki prišlekov) uporablja za motokros.

O Škocjanskem zatoku je bilo nekaj več napisanega šele v novejšem času. Ornitološko je namreč dobro proučen, predvsem po zaslugi mladih koprskih ornitologov Škornika, Makovca in Miklavca in ljubljanskega ornitologa Sovinca, ki je pripravil urbanistični načrt ohranitve dela zatoka v izmeri 15 ha od 230 ha nekdanje vodne površine. Vendar ornitologi tukaj opisane luže nikjer ne omenjajo, čeprav je ornitološko nedvomno zanimiva, o čemer po svoje pričata tudi dve dobro oskrbovani lovski preži.

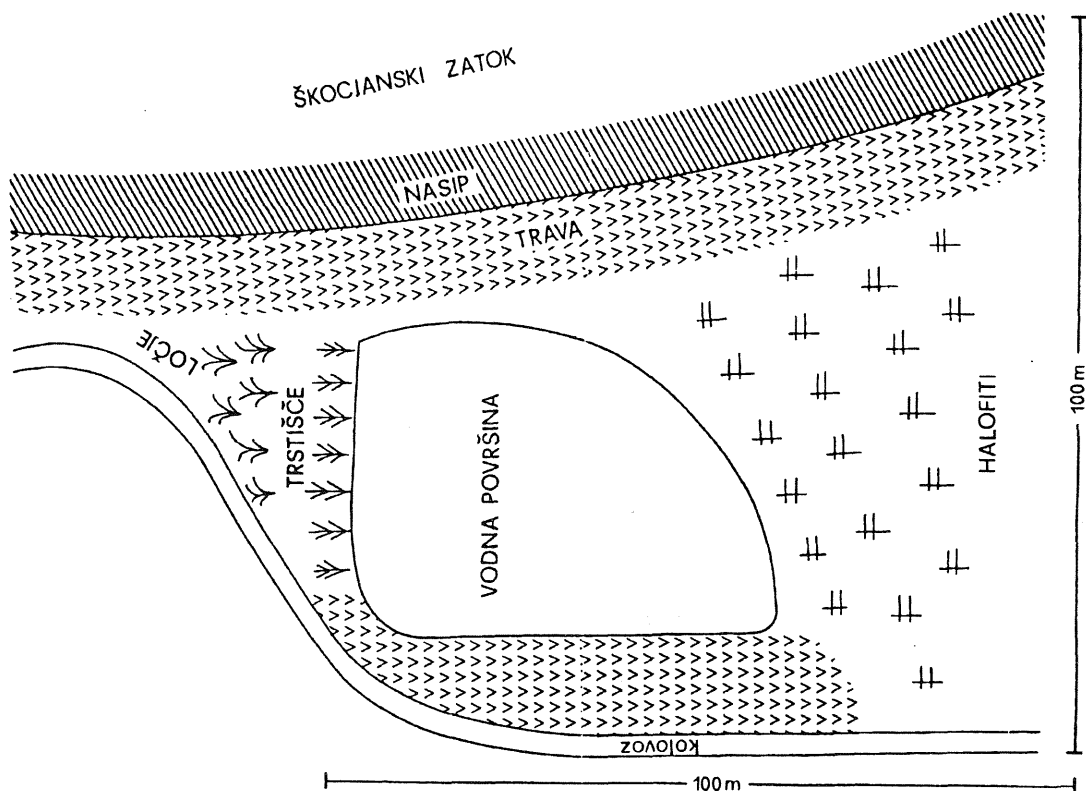
O kačjih pastirjih s Koprskega je leta 1969 pisal Kiauta. Ko govori o "bazenih v okolici Kopra, ki bi jih bilo treba izbirati v prostoru, ki ga oklepa črta Semedela-Pridvor-Rižana-Dekani-Škofije-Ankaran", ni jasno, ali misli kale ali buldožerske jame, vsekakor pa predlaga njih zavarovanje. Kot tipični mediteranski vrsti z larvalnim življenjem tudi v brakični vodi navaja vrsti *Ceriagrion tenellum* in *Crocothemis erythraea*. S kačjimi pastirji Škocjanske luže smo se srečali 14. in 15. junija 1991. Temu bežnemu obisku primerno jih tudi opisujem: z gostujočimi očmi naravoslovnega turista.

ODONATNA FAVNA

Kačje pastirje najlažje opazujemo z daljnogledom kadar sedijo na kakšni rastlini ali na tleh ali kadar lebdijo v zraku, če nam le uspe dovolj hitro izostriti pogled. V veliko, včasih kar odločilno pomoč pri determiniranju, je barvna makro-fotografija živali v naravi, za kar pa je potrebno kar nekaj izkušenj. Slika pogostosti posameznih vrst se zaradi sprotnega razvoja oziroma preobrazbe iz podvodnega larvalnega življenja v suhozemsko življenje imaga spreminja iz dneva v dan, močno pa je odvisna tudi od dnevne aktivnosti posamezne vrste in še bolj vremenskih razmer. Zato je za natančnejšo sliko prisotnosti posameznih vrst, njihove pogostosti in razširjenosti potrebno opazovanje in proučevanje v daljšem obdobju. Za opazovanje najzanimivejših življenjskih pojavov kačjega pastirja pa so nedvomno prihod nimfe na kopno, vnebohod imaga, parjenje v obliki koleslja in odlaganje jajčec ob pomoči ali spremstvu samca.

Ischnura pumilio (CHARPENTIER)

Čeprav velja determiniranje koenagronid za kar najbolj zahtevno opravilo (nekatero najtežavnejše vrste se

Škocjanska luža 15.06.1991

razlikujejo le po obliki spolnega aparata) se rod *Ischnura* z lahkoto loči od obširnega rodu *Coenagrion*. To so majhni kačji pastirji s temnim zadkom in modrino na predzadnjih dveh segmentih, s tem da ima pri nas povsod običajni *I. elegans* modrino na 8 segmentu, *I. pumilio* pa na 9. in polovici 8. Očesu, vjenemu vrste *elegans*, tudi ne uide, da je vrsta *pumilio* pravzaprav miniatura *Ischnura*, tako očitna je namreč razlika 0,5 cm pri velikosti 3 cm. Ob Škocjanski luži sem opazoval nekaj posamičnih primerkov in dva tandema; zadržujejo in pari se v travi. *I. pumilio* velja za tipično pionirsko vrsto, ki naseljuje neporasle vodne biotope, kakršne so brakične luže in sveže izkopani odvodni jarki. Kiauta (1961) je za Slovenijo ne našteva, vendar pravi, "da jo lahko z verjetnostjo pričakujemo". Konec maja sem jo našel tudi v Gračišču.

Aeshna grandis (LINNAEUS)

Že od daleč se ta vrsta loči od drugih velikih kačjih pastirjev po barvi kril, ki so videti, kot da bi bila narejena iz zadimljenega mehurja, in po letu, ki spominja na pritlehni let lunja. Tako kot ta ujeda se namreč tudi naš kačji pastir premetava z boka na bok, ko v nizkem letu manevrira med trstom. Videl sem en sam primerek na preletu.

Anax imperator LEACH

Kačji pastir te vrste ni opazen le zavoľjo velikosti, saj spada z dobrimi 10 cm med naše največje odonate, temveč tudi zaradi samčevega vpadljivo sinje modro obarvanega zadka. Več samcev se je oni dan preganjalo nad vodo Škocjanske luže in če je kateri le utegnil, je zgrabil letečo permiskuitetno razpoloženo samico za vrat in z njo poletel v višave. Po takšnem oprasku sem pogosto opazoval samca, kako ždi v travi, če se mu je seveda posrečilo neopazno pritihotapiti na pot, kjer je neutrudno patroljiral bližnji sorodnik *Anaciaeschna isosceles*.

Anax parthenope SÉLYS

Tega kačjega pastirja sem pravzaprav opazoval le en sam hip, toda dovolj dolgo, da sem ga po sinji barvi, omejeni le na prvi in drugi zadkov segment, razločil od veliko pogostejše vrste *Anax imperator*.

Anaciaeschna isosceles (MULLER)

Ta 8-9 cm velik kačji pastir z oprskjem in zadkom rjave barve in z zelenimi očmi je tako prijeten popotni spremljevalec, da te pripravi, da sedeš na pot in ga opazuješ, kako se spreletava na razdalji 10 do 20 metrov. Žuželke lovi le v ozkem zračnem koridorju, nikoli se ne poda na

lov za njimi izven svojega teritorija. Nič kolikokrat se ti približa na razdaljo dobrega sežnja od nosa s hitrostjo, ki je v primerjavi s hitrostjo vrste *Anax imperator* še znosna za opazovanje. Kadar sede na širok trstni list - to pa počne dokaj pogosto, ne samo da pojé plen, ki ga je bil v zraku ujel, temveč tudi kar tako - lahko vidiš tudi rumeno liso v obliki enakokrakega trikotnika, po kateri je kačji pastir dobil svoje vrstno ime *isosceles*. Čeravno velja za tipičnega prebivalca trstišč v obmorskih mlakah, se teritorialno spreletava tudi na odprtih površinah, kakršne so poljske poti s kolovoznimi lužami. Prvi dan sem na celotni relaciji nasipa od luške ograje do ustja (stare) Rižane naštel 3 primerke, naslednji dan pa samo okrog Škocjanske luže na razdalji 150 metrov 5 primerkov. Kiauta (1961) navaja le Schmidtov podatek iz leta 1929 za Cerknico. Sovinc ga je leta 1989 opazoval v Škocjanskem zatoku.

Orthetrum albistylum (SÉLYS)

Takoj ob prihodu k Škocjanski luži sem prisostvoval ceremonialu odlaganja jajčec kačjega pastirja iz rodu *Orthetrum*. Od daleč je namreč s pogledom težko izostriti kot strelico urnega samca in z gotovostjo reči, ali je pripadnik vrste *cancellatum* ali *albistylum*. Samica je poplesavala nad vodo in trosila jajčeca, samec pa jo je nervozno spremljal, tako da se je spreletaval sem ter tja in odganjal druge samce, če se je kateri samici preveč približal. Tako sem po samici, z lepo belo progjo na oprsku, z gotovostjo določil vrsto.

Orthetrum cancellatum (LINNEUS)

Naslednjega dne sem med opazovanjem navidezno znane samice opazil, da je njeno oprsje enotno rumeno in njen zadek bolj kontrastno rumeno črn kot pri prejšnji dan opazovani samici in da gre potemtakem za sorodno vrsto *cancellatum*. Kasneje sem videl, kako je samec v zraku zgrabil samico in jo odnesel preko nasipa. Njunega koleslja nisem našel, pač pa sem kasneje z lahkoto fotografiral, najbrž utrujenega, na robidovi vejici počivajočega samca.

Crocothemis erythraea (BRULÉ)

Samca te najbolj markantno rdeče vrste kačjih pastirjev sem videl nedaleč od Škocjanske luže pri prečkanju zadnjega prekopa pred luško ograjo.

Sympetrum fonscolombeii (SÉLYS)

Kačje pastirje iz rodu *Sympetrum* se da večidel pravilno določiti na podlagi fotografije, če si le imel srečo, da si fotografiral za določanje pomembno podrobnost. Takšna zgovorna podrobnost ob Škocjanski luži fotografiranega kačjega pastirja je na primer bel pas med živo

rdečim čelom in zamolklo rdečimi očmi, ki izdaja vrsto *fonscolombei*. Dobro se vidijo tudi rdeče žile v krilih, medtem ko rumen nadah na korenu spodnjih kril, rumeno črno obrobljena pterostigma in rumena črta na črnih nogah niso opazne na posnetku. (Slika 1. na zavihku naslovnice). Pač pa je rumen sij na spodnjih krilih ostal naslikan v spominu. Kiauta (1961) šteje to vrsto iz rodu *sympetrum* med tiste, ki jih je mogoče pričakovati. Ta srednje velika, popolnoma rdeče obarvana vrsta, se vede zelo zanimivo. Leta pri tleh in tudi poseda le po rastlinah, ki niso višje od 20 cm. Samica je nevsiljive rumenorjave barve, z zelenkastim oprsjem.

NARAVOVARSTVENA PROBLEMATIKA

Ko sem leta 1979 v pogovoru s predstavnikom takratnega Zavoda za spomeniško varstvo SR Slovenije omenil možnost ohranitve vsaj tistega dela Škocjanskega zatoka, ki ga je takrat na novo zgrajena železniška proga odrezala od ostale vodne površine, mi je sogovornik zatrdil, da je lokaliteta izgubljena. Potem je leta 1987 poskusil A. Sovinc in pri lokalnih oblasteh dosegel obljubo za ohranitev 15 ha vodne površine kot ornitološki rezervat,

vključno s somornima mlakama onstran železniške proge. Izkazalo se je, da so ljudje, ki odločajo o usodi nekega rastlinskega in živalskega prebivališča, takoj pripravljeni prispevati svoj delež za ohranitev narave. Kljub temu da so favnistično popolnoma neinformirani (še sanja se jim ne, kaj vse tam živi), jih sorazmerno visoka ekološka zavest sili, da ukrepajo krepitveno.

Kljub temu, da sta bili ob Škocjanski luži ugotovljeni, kot se zdi, dve za Slovenijo novi vrsti kačjih pastirjev, je njena vrednost predvsem v pestrosti vrst, kar priča o bogastvu ekoloških variabilnosti. Vedeti pa je tudi treba, da je Kiautin seznam star več kot tri desetletja in da je odonatna favna Slovenije še vedno neraziskana.

Glede na bližino predlaganega rezervata ne vidim nikakršne posebno nepremostljive ovire za povezavo luže s slano oziroma brakično vodo zavarovane površine. Stroške financiranja celotnega projekta bi tako po davkoplačevalski kot po ekološki logiki morala nositi Luka Koper, ki je glavni uporabnik izsuševanja. Za našo lužo pa bi lahko zbrali potrebni denar na bolj prostodušen način: recimo s priponko, na kateri bi pod tandemom kačjih pastirjev pisalo: "Ljubila sva se na kolesu!"

RIASSUNTO

Nell'area dell'acquitrino salmastro situato oltre l'argine nella baia di San Canziano, verso terraferma, vivono almeno 9 specie di libellule. Il 14 e 15 giugno 1991 sono state individuate le seguenti: Ischnura pumilio, Aeshna grandis, Anax imperator, Anax pathenope, Anaciaeschna isosceles, Orthetrum albistylum, Orthetrum cancellatum, Crocothemis erythraea e Sympetrum fonscolombei. Prima d'ora, almeno a giudicare dalla letteratura scientifica, la prima e l'ultima delle specie citate non erano mai state individuate in Slovenia. Lo stagno, con le aree circostanti salmastre (mare) e d'acqua dolce (canali), rappresenta una ricca oasi ecologica. Con l'interramento della baia di San Canziano l'aquitrino non verrà più alimentato dal mare e per tale motivo bisogna predisporre, nell'ambito del progetto di Sovinec, la conservazione di una parte della baia sotto forma di riserva ornitologica.

LITERATURA

1. **D'Aguilar J., J. L. Dommanget, R. Préchac** (1986): Dragonflies of Britain, Europe and North Afrika. Collins, London.
2. **Bellmann H.** (1987) Libellen. Neumann-Neudamm, Melsungen
3. **Geister I.** (1985): Prezimovanje in prelet vodnih ptic v Škocjanskem zatoku in zalivu Polje, Varstvo narave XIII., Ljubljana
4. **Geister I.** (1989): Zgodbe iz grmovja, Kmečki glas, Ljubljana
5. **Jurzitza G.** (1988): Welche Libelle ist das? Kosmos, Stuttgart
6. **Kiauta B.** (1969): Predlog za zavarovanje nekaterih redkih in ogroženih vrst kačjih pastirjev (Odonata) v Sloveniji. Varstvo narave VI., Ljubljana
7. **Kiauta B.** (1961): Prispevek k poznavanju Odonatne favne v Sloveniji, Biološki vestnik 8, Ljubljana
8. **Sovinc A.** (1987): Ohranitev dela Škocjanskega zatoka pri Kopru v trenutnem stanju kot gnezditveno območje, selitvena postaja in prezimovališče ptic. Predhodno poročilo. Ljubljana. (neobjavljeno)
9. **Škornik I.** (1990): Škocjanski zatok - življenje in smrt nekega zaliva. Proteus 53/1, Ljubljana
10. **Škornik I, T. Makovec, M. Miklavc** (1990): Favnistični pregled ptic slovenske obale. Varstvo narave XVI., Ljubljana

ARHEOLOŠKE NAJDBE NA KOPNEM IN NA MORSKEM DNU V VILIŽANU IN SIMONOVEM ZALIVU V IZOLI

Elica BOLTIN - TOME

ravnatelj Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran v pokoju
direttore a riposo del Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano

POVZETEK

Med arheološkimi podvodnimi topografskimi in zaščitnimi raziskavami, ki jih je opravil Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran v letih 1968-1988 v Viližanu in Simonovem zalivu v Izoli, so prišle na dan najdbe, ki bodo nedvomno v pomoč bodočim raziskovalcem teh lokalitet. Ker so najdbe le fragmentarne, njihova najdišča pa raztresena po širšem prostoru, so predstavljene na priloženih geodetskih posnetkih, kar je glavni namen tega kratkega sestavka.

Rimsko pristanišče v Viližanu z bližnjo okolico je še neraziskano. Zato ne poznamo niti oblike in obsega pristanišča niti njegovega pomena. Tembolj sta zato dragoceni najdbi majhnega dela obalnega zidu ali južnega bankina pristanišča in ostankov kamnitega tlaka verjetno pristaniškega manipulativnega prostora. Najdbi sta bili odkriti med zaščitnimi raziskavami 2 do 3m pod površjem.

V Simonovem zalivu potekajo sistematične raziskave na kopnem, slabše je še vedno raziskano morsko dno zaliva. Po letu 1968 zbrane najdbe so zato tem bolj dragocen prispevek k arheološkemu proučevanju tega prostora. Naorskem dnu ob vzhodni obali zaliva so bili odkriti ostanki vzhodnega bankina pristanišča, v neposredni bližini pa temelji rimske stavbe, ki je v antiki segala prav do roba pristanišča. Neposredna bližina ostankov pristaniških objektov in rimskih naselbinskih ostankov, ki so prvotno stali na kopnem, kaže, da gre v Simonovem zalivu za eno lokaliteto, ki jo bo mogoče bolje spoznati le s sistematičnimi raziskavami na kopnem in naorskem dnu.

Med arheološko najzanimivejša in že dobro poznana najdišča na območju slovenske obale sodita vsekakor najdišči v Viližanu in Simonovem zalivu v Izoli. Z njihovimi naselbinskimi ostanki na kopnem in naorskem dnu nas seznanjajo že starejši raziskovalci¹.

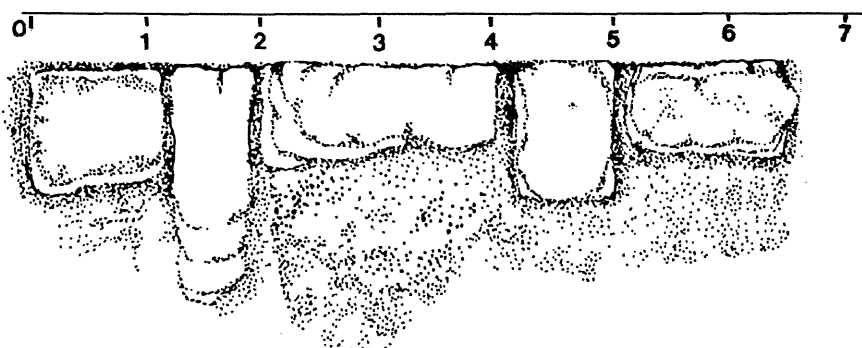
Na več mestih so objavljeni tudi rezultati topografskih raziskav zadnjih 40 let². Najdišča med Portorožem in Koprom, ki jih je v zadnjih letih raziskoval Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, pa je želela čim podrobneje predstaviti avtorica tega članka v članku Arheološke najdbe naorskem dnu slovenske obale, ki je bil objavljen v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino 37, 1-2, 1989, str. 6-16. Žal sta bila izpuščena geodetska posnetka obeh za nas najzanimivejših obmorskih arheoloških najdišč. Ker pa sistematične raziskave naselbinskih ostankov v Simonovem zalivu že potekajo in bo treba slej ko prej zaradi ogroženosti terena nadaljevati

zaščitene arheološke raziskave v Viližanu, želim v tem kratkem sestavku predvsem predstaviti na geodetskih posnetkih označena manjša najdišča, ki bodo gotovo v veliko pomoč bodočim raziskovalcem. Obe lokaliteti sodita po značaju najdb med pomembna istrska obmorska najdišča in sta med drugim tudi pomemben vir za preučevanje antičnega pomorskega gospodarstva na območju slovenskega dela Istre, kot tudi vsega istrskega polotoka.

Arheološki teren v Simonovem zalivu in v Viližanu je bil v zadnjih 40 letih ogrožen zaradi sanacijskih del in gradnje novih turističnih objektov, zato je bilo opravljenih več zaščitnih raziskav naorskem dnu in na kopnem neposredno ob obali. Z njimi je bilo pridobljenih več novih podatkov. Zapiske A. Degrassija je že 1956. leta dopolnil V. Šribar, ki je odkril temelje stavbe na takratnemorskem dnu vzhodne obale Simonovega

¹ Coppo P., 1930; Degrassi A., 1962

² Šribar V., 1958-1959; Šribar V., 1967, s.27; Boltin-Tome E., 1979

Slika 1. Viližan, tloris zida v izkopu za kanal

zaliva in temelje lončarske peči v Viližanu³. Po letu 1968 pa je zaščitna in topografska dela na morskem dnu in na kopnem ob obali v Simonovem zalivu in v Viližanu v Izoli opravljala Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran pod vodstvom avtorice tega članka. Že od leta 1986 pa opravlja sistematične raziskave na kopnem v Simonovem zalivu Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran pod vodstvom arheologa Marka Stokina, sodeluje pa Univerza v Lundu (Švedska), medtem ko je Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran leta 1988 vključil podvodne raziskave v Simonovem zalivu v obalni raziskovalni projekt *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenke Istre* in isto leto začel rekognoscirati morsko dno.

Viližan

Danes z nekdanjim železniškim nasipom in obalno cesto prekrit južni del zaliva v Viližanu leži dober km vzhodno od starega mestnega jedra Izole. Po že ugotovljenih najdbah na kopnem in na morskem dnu avtorji menijo, da je v 2-3. st. na tem kraju stal dokaj pomemben gospodarski objekt z lastnim pristaniščem⁴. Tudi najdbe zadnjih let govore v prid tej domnevi, saj kažejo na tesno povezavo naselbinskih ostankov na kopnem z ostanki rimskega pristanišča na morskem dnu v zalivu. Kažejo pa tudi na obsežen pristaniški kompleks ob že znanih naselbinskih ostankih.

Že večkrat predstavljene temelje rimskega pristanišča na morskem dnu v Viližanu sta v okviru topografskih raziskav obalnega pasu morskega dna, ki jih je opravljala Pomorski muzej v Piranu, in v okviru zaščitnih ukrepov pred predvideno gradnjo obalne ceste Koper-Izola, ponovno izmerila in podrobneje izrisala ing. arh. Tone Kump in geometer Štefko Kokole jeseni leta 1976. Izkazalo se je, da sta oba pomola enako grajena. Ob straneh pomolov je lepo grajen močan zid iz ene vrste do 1 m dolgih, 0,5 m širokih in prav toliko visokih kamnitih blokov. Prostor med njima je napolnjen z manjšim kamenjem in gruščem, (karta 1)⁵. Zahodni 75 m dolgi in 4,3 ali 6 m široki pomol prekriva na južni strani nasip nekdanje železniške proge in morda deloma tudi današnjo obalno cesto. Drugi pomol, ki je speljan od prvega nazaj k obali, se nekako 2 m pred obalo povsem izgubi. Pomola sta bila v času uporabe verjetno prekrita z velikimi kamnitimi ploščami, ki danes žal manjkajo. Kljub ohranjenima pomoloma oblike antičnega pristanišča danes žal ne poznamo. O njej lahko le domnevamo na osnovi najdb na kopnem, predvsem pa na osnovi majhnega dela domnevnega obalnega zidu, odkritega med zaščitnimi raziskavami 1980. leta. V 3 m globokem kanalu, ki je bil skopan od današnje obalne ceste proti notranjosti, so bili odkriti ostanki močnega zidu. Ležali so vzporedno z obalno cesto, 20 m od njenega južnega roba, ter 2,4 m globoko pod današnjo površino zemlje. (karta 1:1, slika 1)⁶. Ker je bila druga vrsta zidu že v blatu in ker je izkop sproti zalivala voda, je bil s pomočjo vodne

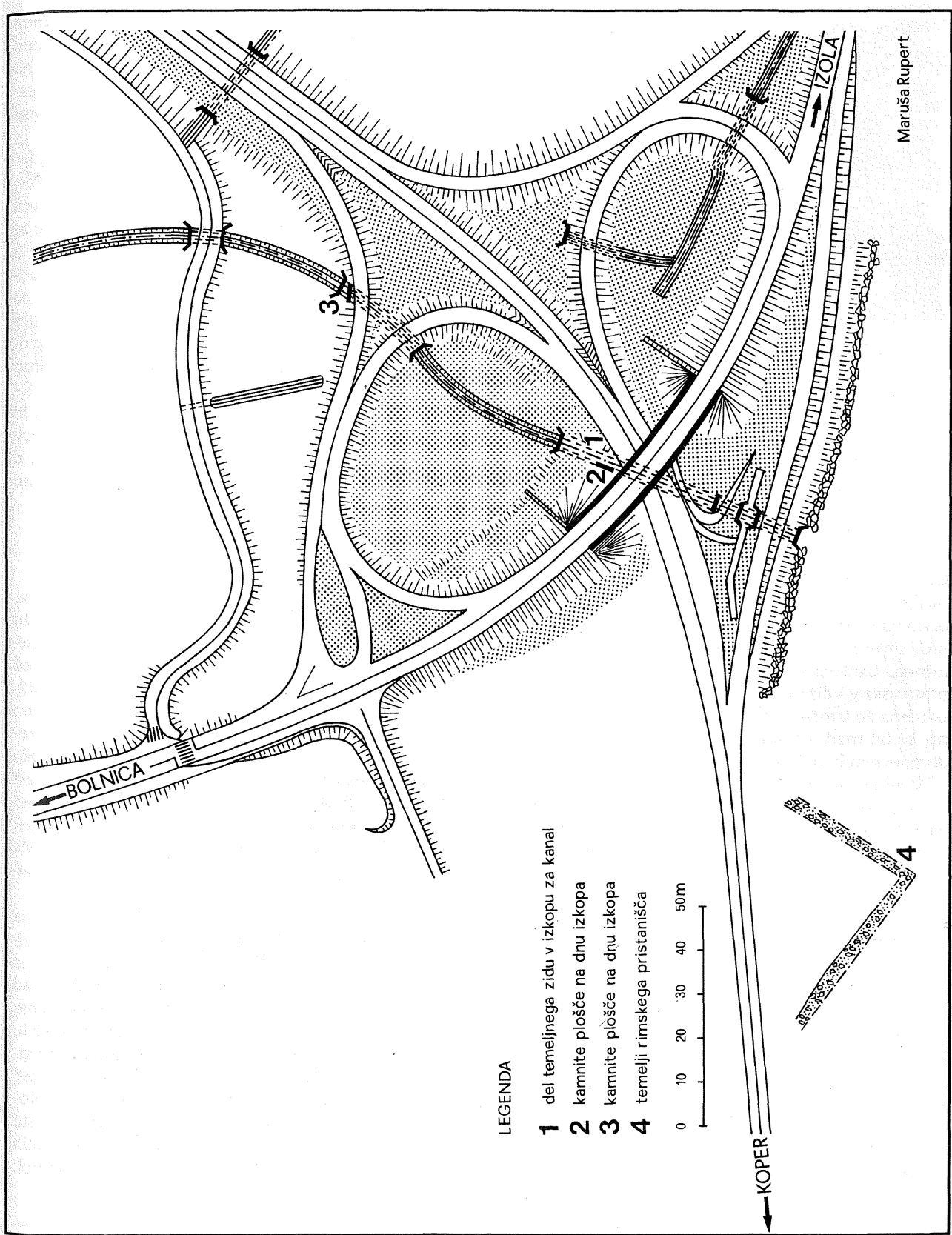
³ Šribar V., 1958-1959; Šribar V., 1967

⁴ Šribar V., 1967

⁵ Boltin-Tome E., 1989, sl. 3

⁶ Boltin-Tome E., 1989, s.11

Priloga 1: Geodetski posnetek arheološkega terena v Viližanu

Slika 2. Viližan, kamnite plošče na dnu izkopa za kanal

črpalke in s pomočjo vodij gradbenih del odkrit le 70 cm visok zid, ki je segal še globlje. Prvotne širine zidu ne poznamo, ker je, kot kaže, notranji del zidu uničil kopač, ki je kopal jarek. Ohranjena je zato le zunanja stran zidu. Bloki kamnja so bili do 2 m dolgi in do 1 m široki (slika 1). Ker je ohranjeni del zidu močan in na zunanji strani raven, je gotovo, da je bil prvotno širši in grajen na isti način kot temelji pomola na morskem dnu v zalivu. Glede na njegovo lego in smer je odkriti del zidu le majhen fragment obalnega zidu rimskega pristanišča oziroma južnega bankina. S podaljškom tega fragmenta proti severovzhodu in jugozahodu bi lahko začrtali smer južnega bankina in poiskali obliko in velikost antičnega pristanišča v Viližanu. S pomočjo najdbe tega zidu pa je potrjena že izrečena domneva o vhodu v pristanišče, ki naj bi bil med južnim koncem zahodnega pomola in domnevnim bankinom. (karta 1)⁷.

V istem izkopu kot fragment obalnega zidu, le 50 m južneje, so bile odkrite 2,7 m pod površjem velike kamnite plošče s povprečnim obsegom 1x2,5 m (pril 1:2, sl. 2). Odkrite so bile vzdolž severovzhodne stene izkopa in so segale tudi pod neprekopani del terena. Iz istih razlogov kot obalni zid tudi tu kljub dobri volji in pomoči vodje gradbenih del ni bilo moč nadaljevati raziskave nedvomno zanimive najdbe. Kamnite plošče, ki jih pripisujemo kamnitemu tlaku antične hodne površine, so bile odkrite tudi 100 m južneje in 2,45 m globoko v naslednjem izkopu (karta 1:3) (Boltin-Tome E., 1989).

Najdbe domnevnega obalnega zidu - južnega bankina rimskega pristanišča in kamnitega tlaka - so žal fragmentarne, so pa zato tem bolj zgovorne in dragocene tudi zato, ker jih na takem terenu in tako globoko arheologi z običajnim načinom raziskav ne bi mogli odkriti. Med seboj oddaljena, tu zabeležena najdišča pa skupaj z drugimi najdišči na kraju današnje "Ferrotehne"

kažejo na obsežni antični gospodarski objekt z ustreznim tlakovanim pristaniškim prostorom⁸. Na antično hodno površino pa opozarja tudi nivo najdb v Viližanu na kopnem in na morskem dnu, ki ustreza ugotovitvi geomorfologov, da se je morska gladina od antike do danes zvišala nekako za 2 m⁹.

Obsežni arheološki teren v Viližanu, ki se, sodeč po razprostranjenosti najdb, vleče od vznožja hriba pri Ferrotehni v smeri proti Izoli, danes še ni omejen in je tudi v bodoče vreden pozornosti. Na mnoga vprašanja, ki se odpirajo ob novih najdbah, bi lahko odgovorili že z rezultati zaščitnih raziskav, kajti sistematična raziskovanja na tem terenu skorajda niso več mogoča. Vsekakor pa so še možna raziskovanja na morskem dnu v zalivu, kjer bi verjetno našli tudi najdbe, pomembne za kronološko opredelitev najdišča, saj je za sedaj le še okvirno datirano v 2.-3. st. Ker je v neposredni bližini, v Simonovem zalivu, odkrito še eno rimsko pristanišče, bi bila točnejša kronološka opredelitev Viližana tem bolj dobrodošla, posebno zato, ker želimo spoznati vlogo, ki jo je odigral severni del istrskega polotoka v okviru razvoja antičnega pomorskega gospodarstva.

Simonov zaliv

Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran je začel re-kognoscirati morsko dno v Simonovem zalivu v Izoli že leta 1967 v okviru prvih topografskih podvodnih raziskav. Zaščitne raziskave je opravljal muzej leta 1968, pred ureditvijo nove plaže v Simonovem zalivu, in leta 1982, pred izgradnjo zaščitnega obalnega zidu. Sistematično pa je začel muzej pregledovati dno v zalivu in pregledovati tehnično dokumentacijo leta 1988, ko so bile tovrstne raziskave vključene v obalni raziskovalni projekt Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske istre. Ob tej priložnosti je bil izdelan tudi geodetski posnetek pristanišča z ozkim obalnim pasom, v katerega so bile vnesene vse najdbe, ki jih je odkril muzej v času svojih raziskovanj na tem kraju.

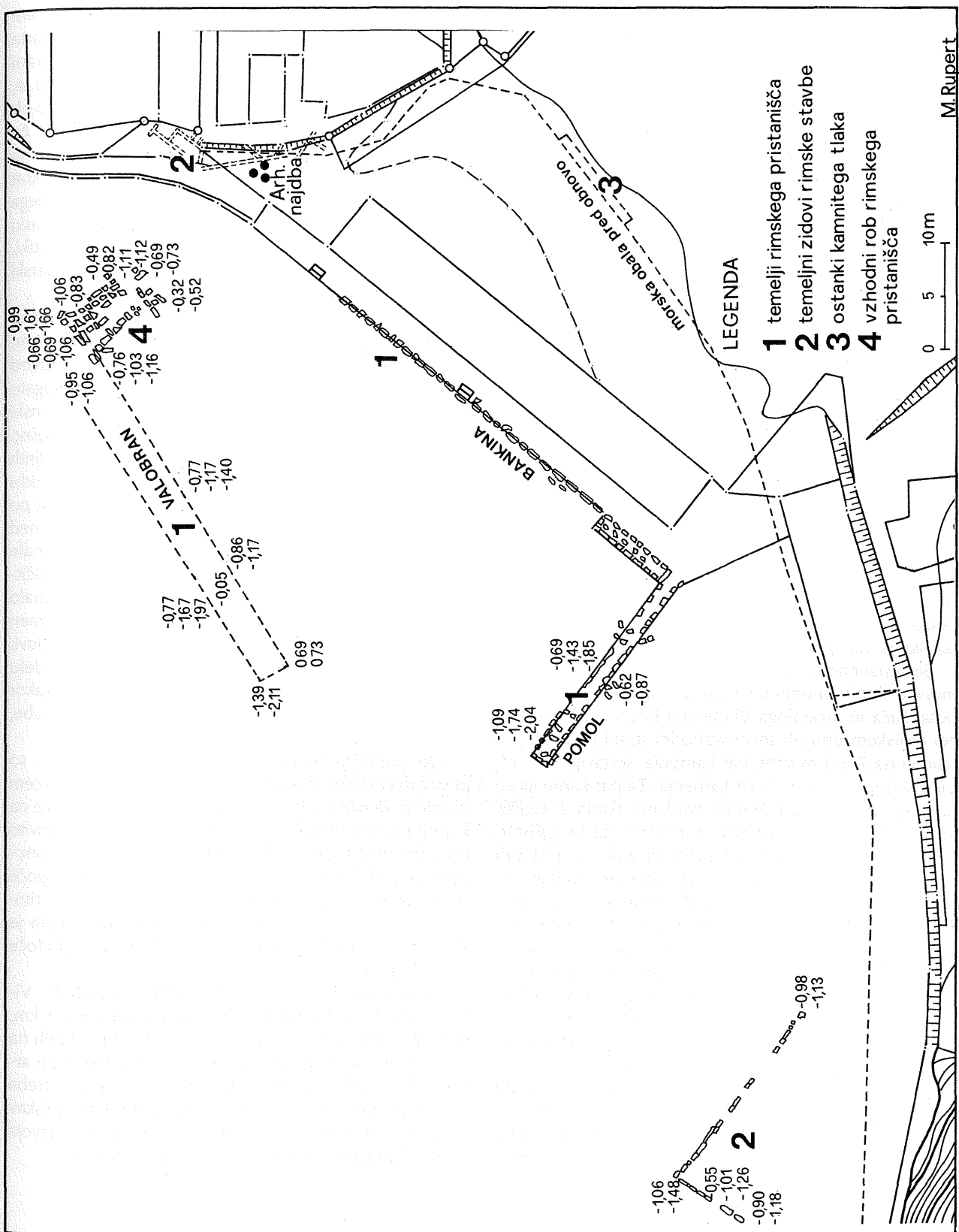
Zaščitne raziskave leta 1968 so potekale februarja meseca ob nizkem vodnem stanju. Zgornja plast temeljev rimskega pristanišča, ki so ohranjeni v zalivu, to je pomola, valobrana in južnega bankina, je segala nad morsko gladino. Lepo je bila vidna lega posameznih zidov pa tudi njihova konstrukcija, predvsem pomola in bankina, tedaj najbolj ogroženih, za nadzidavo predvidenih delov rimskega pristanišča¹⁰. Ob tej priložnosti je bil izrisan pomol z bankinom v merilu 1:20 in fotodokumentiran. Južni bankin je bil zgrajen le iz ene vrste do 2 m dolgih, 1 m širokih in do 0,5 m visokih kamnitih blokov. Bankin se je v pravem kotu naslanjal na pomol.

⁷ Boltin-Tome E., 1989

⁸ Degrassi A., 1962

⁹ Šifrer M., 1965

¹⁰ Boltin-Tome E., 1989, sl.1

Priloga 2: Geodetski posnetek Simonovega zaliva z ozkim obalnim pasom ter arheološkimi najdbami

Ta je segal 55 m od obale proti notranjosti zaliva in je bil veliko širši. Veliki, lepo naloženi kamniti bloki so obdajali 5,1 m širok pomol. (karta 2) Prostor med kamnitimi bloki pa je bil napolnjen z manjšim kamenjem in gruščem¹¹ Prav tako je bil grajen tudi valobran, ki mu leta 1968 ni bila posvečena večja pozornost, ker takrat ni bil ogrožen. Kot v Viližanu tudi v Simonovem zalivu manjkajo kamnite plošče, ki naj bi prekrivale zgornjo površino pomola. Potapljaška ekipa, ki jo je 1989. leta vodil potapljač in arheolog dr. Timotej Knific, je pomol in valobran tudi fotografsko in filmsko posnela. Žal je bil pomol tedaj že nadzidan, zato je bil posnet le profil pomola.

Morsko dno v pristanišču je bilo leta 1968 le deloma pregledano. Teh del ni bilo mogoče vključiti v program zaščitnih del, kajti na morskem dnu niso bili predvideni nobeni posegi. Po končanih zaščitnih delih sta bila pomol in bankin nadzidana. Južna obala zaliva, ki se je do 1968. leta zajedala globlje v celino, je bila podaljšana do južnega bankina rimskega pristanišča. Preden pa je bil teren dokončno zasut, je bil sondažno pregledan prostor med sedanjo in hkrati antično obalo in leta 1968 zasuto južno obalo zaliva. Prav ob njenem robu je bilo na več mestih odkrito večje kamenje, ki je bilo na posameznih mestih naloženo v obliki nizkega zidu. Sodeč po že znanih najdbah južno od pomola, je možno, da je prav ob tem robu, kjer se je začelo polagoma vzpenjati pobočje nizkega hriba, potekal tudi rob tlakovanega pristaniškega manipulativnega prostora. (karta 2:3).¹²

Sistematično je začel muzej ponovno rekognoscirati morsko dno v Simonovem zalivu leta 1988 s pomočjo potapljača in arheologa Vladimirja Kovačiča iz Poreča. Na morskem dnu ob severovzhodni strani valobrana je naletel na 7,8-8 m širok pas kamenja, sestavljen iz treh med seboj vzporednih vrst kamenja. Ta pas kamenja se je vlekel 25 m proti južnemu bankinu (karta 2:4). Kot kaže lega te plasti kamenja, je možno, da je v vrstah naloženo kamenje ostanek širokega zidu, ki je tvoril vzhodni rob rimskega pristanišča - vzhodni bankin - in primerno urejen povezoval obalo s stavbo, ki je sodeč po leta 1982 odkritih zidovih stala tik ob njej. S tem zidom, ki je, kot kaže, segal prav do južnega bankina, pa je načrtana tudi oblika antičnega pristanišča¹³. Rimskega pristanišča v Simonovem zalivu kljub navedenim najdbam še ne poznamo dovolj. Še vedno sta neznana globina morskega dna v pristanišču in njegova bližnja okolica. Temeljni zidovi posameznih delov rimskega pristanišča (pomol, bankin, valobran) segajo gotovo globlje v danes muljnato dno. Sodeč po temeljnih zidovih, odkritih na morskem dnu v zahodnem delu zaliva, je možno, da je stal nekoč ob obali ustrezni

pristaniški objekt, prostor pred njim in pred pristaniščem samim pa naj bi bil pristanišču primerno urejen (karta 2:2). Zidovi v zahodnem delu zaliva so bili evidentirani 1988. leta, žal pa so še povsem neraziskani. Gotovo je, da so v antiki pripadali objektu, ki je stal neposredno ob obali, in so danes svoji legi primerno tudi že poškodovani. Z raziskavami na morskem dnu in na kopnem ob njem bi lahko odgovorili na že nešteto zastavljeno vprašanje, povezano z namenom antičnega pristanišča v Simonovem zalivu: ali je pripadalo le rimski *vili rustiki*, ki je stala neposredno ob obali v zgodnji antiki, ali je vsaj v določenem času imelo tudi širši gospodarski pomen.

Antična podoba Simonovega zaliva pa se nam vedno bolj odpira z rezultati sistematičnih raziskav na kopnem, ki potekajo že več let in jih opravlja Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran¹⁴. Bogate najdbe drobnega arheološkega gradiva in arhitektonski ostanki potrjujejo že izrečeno misel o obstoju razkošno urejene zgodnjericke vile rustike. Sodeč po temeljnih zidovih, ki so do izgradnje zaščitnega obalnega zidu segali po zemeljskih profilih ob obali in ne nazadnje po temeljih stavbe, ki jih je odkril Pomorski muzej Piran med zaščitnimi raziskavami 1982. leta, je segala prav do obale zaliva. Žal so temeljni zidovi, ki so do izgradnje zaščitnega obalnega zidu ležali pod vodno gladino, premalo zgovorni, da bi z njihovo pomočjo lahko ugotovili namen ozkih prostorov, ki so jih obdajali dokaj močni zidovi. (karta 2 in 3).¹⁵ Skoraj gotovo pa je, da je bil v tem delu stavbe urejen eden od dohodov v pristanišče. Vsekakor pa bodo tu predstavljeni temelji dopolnili tloris stavbe, ki se je bohotila ob obali in je deloma že odkrita.

Ob naštetih, sedaj še nerešenih vprašanjih, ki so povezana z rimskim naseljem na kopnem in pristaniščem ob njem, je očitno, da je treba nadaljevati raziskave na kopnem in na morskem dnu, če želimo dobiti celovito podobo antičnega naselbinskega kompleksa v Simonovem zalivu v Izoli. Najdišča na kopnem zato ni mogoče obravnavati, ne da bi se lotili sistematičnih raziskav rimskega pristanišča v zalivu. Veliko podatkov o njem je zbral že Pomorski muzej v Piranu, ki naj bi tudi v bodoče nadaljeval raziskave.

Arheološki obmorski lokaliteti Simonov zaliv in Viližan v Izoli, ki sta med seboj oddaljeni komaj 2 km, kličeta po nadaljnjih raziskavah. Zaradi svojih najdb na kopnem in na morskem dnu sodita med specifični arheološki lokaliteti v Sloveniji, zato bi jima bilo treba posvečati veliko pozornosti, saj bi bili rezultati raziskav med drugim tudi dragocen vir za preučevanje razvoja pomorskega gospodarstva na območju Slovenije.

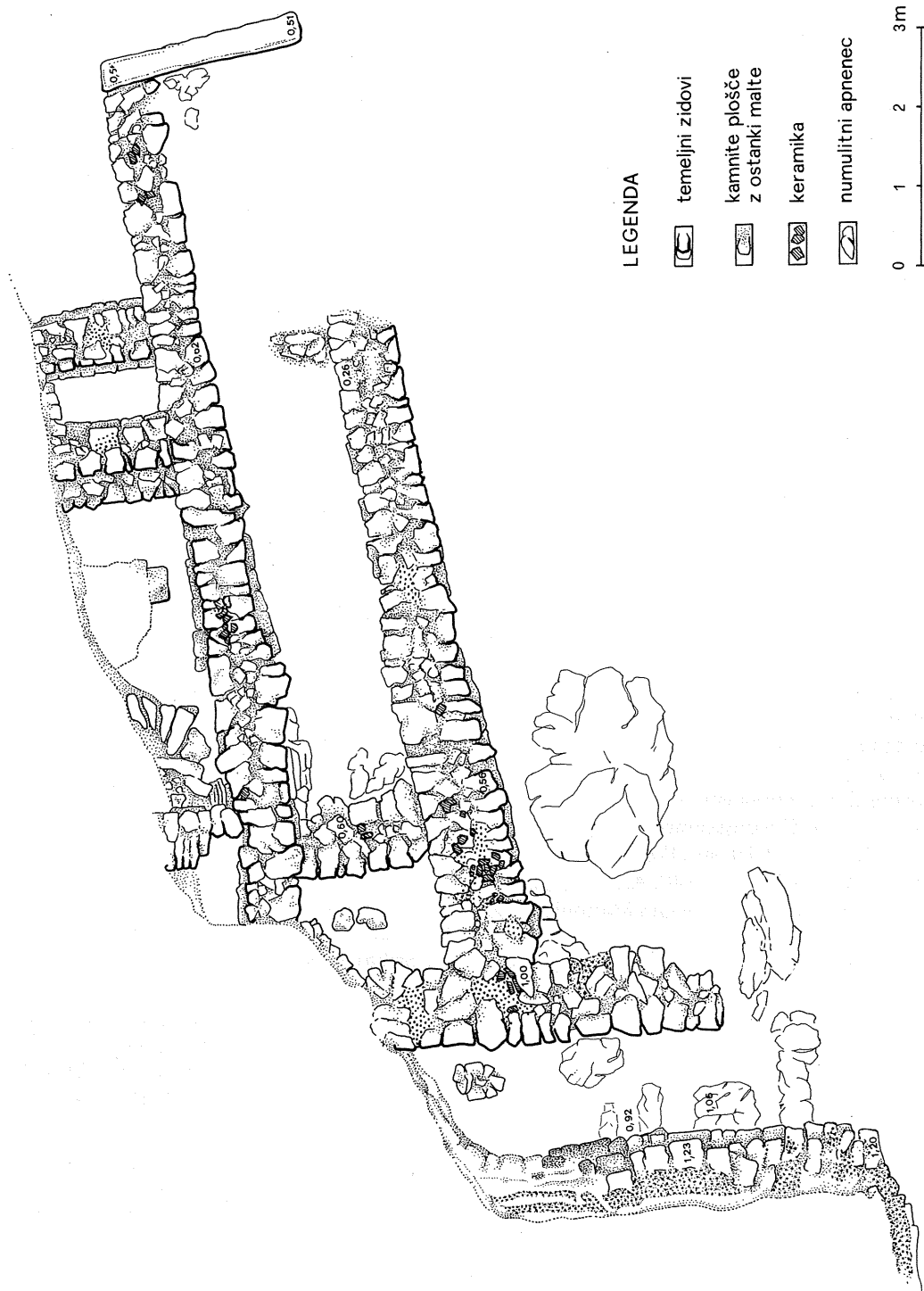
¹¹ Boltin-Tome E., 1989, sl.2

¹² Šribar V., 1958-1959, s.272

¹³ Boltin-Tome E., 1989, s.9

¹⁴ Simonov zaliv..., 1988

¹⁵ Boltin-Tome E., 1989, sl.3

Priloga 3: Temelji obalnega dela rimske stavbe v Simonovem zalivu, odkriti leta 1982

RIASSUNTO

Nel corso di ricerche subacquee per la topografia dei siti e la tutela del patrimonio archeologico, che il Museo del Mare "Sergej Mašera" di Pirano ha compiuto negli anni 1969-88 a Villisan e nella baia di San Simone ad Isola, sono venuti alla luce dei reperti che saranno indubbiamente preziosi per i ricercatori che vorranno occuparsi delle suddette località. I reperti sono soltanto frammentari ed i luoghi del loro ritrovamento sparsi in una zona piuttosto ampia. Scopo principale di questo contributo è di indicarne l'ubicazione nelle annesse riproduzioni geodetiche.

Il porto romano di Villisan e l'area ad esso più prossima non sono stati ancora oggetto di studio e pertanto non conosciamo né l'ampiezza né la funzione di questo approdo. Perciò risulta tanto più prezioso il ritrovamento di una piccola parte del muro costiero, cioè della banchina meridionale del porto, e dei resti di pavimentazione in pietra probabilmente della zona del porto destinata alle operazioni di carico e scarico e che vennero alla luce durante le ricerche di tutela a 2-3 m sotto la superficie del mare.

Nella baia di San Simone, sulla terraferma, sono già in corso ricerche sistematiche, mentre il fondale della zona è stato esaminato soltanto parzialmente. Per questo motivo i reperti scoperti dopo il 1968 sono ancora più preziosi per lo studio archeologico di quest'area. Sul fondo del mare, lungo la riva orientale della baia, sono stati scoperti i resti della banchina orientale e nelle immediate vicinanze le fondamenta di un edificio romano che nell'antichità si estendeva sino al limite del porto. Nella parte occidentale della baia 138 venuto alla luce il basamento di una costruzione probabilmente legata al porto mentre lungo la banchina meridionale sono stati scoperti resti di pavimentazione in pietra.. L'immediata vicinanza dei resti di costruzioni e di un abitato romano che in origine erano in terraferma sta ad indicare che si potrà meglio conoscere la località di San Simone soltanto con nuove ricerche sistematiche in terraferma e sul fondo del mare.

VIRI IN LITERATURA

1. **Elica Boltin-Tome**, Arheološke najdbe na morskem dnu slovenske obale, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37/12, 7. Zgodovinsko društvo za Slovenijo,
2. **Boltin-Tome E.** Slovenska Istra v antiki in njen gospodarski vzpon. Slovensko morje in zaledje, 2-3, Koper, Založba Lipa, 1979, str. 41-61
3. **Coppo P.** Del sito dell' Istria 1540. Archeografo triestino 2, Trieste, Tipografia di Gio:Marteniga, 1930, str. 34
4. **Degrassi A.** I porti romani dell' Istria. v: Degrassi A. Scritti vari di antichità 2, Roma, Comitato d'onore, 1962, str. 821-870
5. Nova geomorfološka dognanja v Koprskem primorju. Geografski zbornik 9, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1965, str. 10
6. Simonov zaliv Izola, Arheološka izkopavanja 1988, Predstavitev, Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, 1988
7. **Šifrer M.** Nova geomorfološka dognanja v Koprskem primorju. Geografski zbornik 9, Ljubljana, 1965, str.10
8. **Šribar V.** Arheološke topografske ugotovitve v Simonovem zalivu pri Izoli. Arheološki vestnik, 9-10/3-4, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1958-1959, str. 271-277
9. **Šribar V.** Nekaterne geomorfološke spremembe, dokumentirane z arheološkimi najdbami. Razprave in poročila 10 (Geografija), Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1967, str. 27
10. Tloris pomola in bankina v m 1:20 v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran

LISTINA RIŽANSKEGA PLACITA - DILEME IN NASPROTJA DOMAČEGA IN TUJEGA ZGODOVINOPISJA

Salvator ŽITKO

ravnatelj Pokrajinskega muzeja Koper, 66000 Koper, Kidričeva 19, YU
direttore del Museo regionale di Capodistria

POVZETEK

Listina Rižanskega placita je eden najpomembnejših dokumentov družbenih, upravnih, gospodarskih in političnih razmer v Istri na prehodu med bizantinskim in frankovskim sistemom. Opozarja na velike razlike med bizantinsko in frankovsko upravo, med mestnimi municipiji in fevdalnim sistemom, ki so ga Franki razširili po Istri. S področja slovenske nacionalne zgodovine pa je njen pomen predvsem ta, da nedvoumno govori o naselitvi in prisotnosti Slovanov v zaledju istrskih romanskih mest.

Ohranili so se le prepisi listine, med katerimi se strokovnjaki največkrat poslužujejo prepisa iz Trevisanskega kodeksa, ki se nahaja v Državnem arhivu v Benetkah. Med vidnejšimi objavami in komentarji gre omeniti G. R. Carlija, P. Kandlerja, R. Udino, R. Cesarija in med zadnjimi Maria E. A. Zetta. Med slovenskimi zgodovinarji je tekst prvi objavil, prevedel in komentiral F. Kos v Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku II (1906), med hrvaškimi sta v zadnjem času izpopolnjeni prepis in prevod v italijanščino pripravili A. Petranović in A. Margetič, obširen komentar je pripravil L. Margetič.

Zgodovinski okvir placita nakazuje predvsem družbeno-politični razvoj Istre od oblikovanja bizantinskega upravnega sistema v 6. stoletju do njegovega propada ob koncu 8. stoletja, ko so oblast nad istrskim polotokom prevzeli Franki. Strogi in nasilni fevdalni sistem z dajatvami in tlako, ki ga je v Istri uvajal vojvoda (Joannes dux), ne da bi pri tem upošteval specifično dežele in njene pravne običaje, je izzval nezadovoljstvo mestnega prebivalstva. Za Istrane se je pri cesarju Karlu Velikem zavzel gradeški patriarh Fotunat in mu svetoval sklicanje sodnega zbora (placita), na katerem naj bi razrešili nasprotja med mesti, škofi, vojvodo Janezom in gradeško cerkvijo. Do placita, ki so ga vodili trije cesarski odposlanci - missi dominici - je prišlo leta 804 na koprskem teritoriju (terittorio Caprese) blizu vasi Rižana (loco qui dicitur Riziano).

Razprava prinaša le prevod listine (dr. R. Bratož); sledi obširen komentar, v katerem se zrcalijo številna nasprotja, različne interpretacije in pogledi zgodovinarjev na pravni, gospodarski in politični sistem v Istri na prelomu med 8. in 9. stoletjem.

UVOD

Redke so srednjeveške listine, ki bi bile deležne tolikšne pozornosti zgodovinarjev, pravnikov in strokovnjakov humanističnih ved, kakor je listina Rižanskega zbora. Razen pozornosti je bila listina tako v preteklosti kot še dandanes predmet najrazličnejših komentarjev, interpretacij pa tudi polemik. Eden od vzrokov je prav gotovo ta, da so se ohranili le kasnejši prepisi, ki se med seboj razlikujejo, poglavitni razlog pa je verjetno v vsebini listine, saj osvetljuje gospodarske, politične, socialne,

pravne in etnične značilnosti Istre v najbolj kritičnem in prelomnem obdobju njene starejše zgodovine.

Vsekakor gre za dokument izrednega pomena med 9. in 11. stoletjem, saj opozarja na velike razlike med bizantinsko in frankovsko upravo, med mestnimi municipiji in fevdalnim sistemom, ki so ga Franki razširili po Istri. Listina Rižanskega zbora je zanimiva predvsem za pravne zgodovinarje, saj predstavlja mejnik v zgodovini istrskega prava. Brez poglobitve v različne probleme

placita bi bila analiza pravnih sistemov v srednjeveški Istri ne le pomanjkljiva, temveč na mnogih mestih tudi nejasna. Mnogi raziskovalci so listino uporabljali predvsem za ilustracijo politično-upravnih oblik bizantinskega in frankovskega sistema ter na splošno razvoja juridičnih in političnih ustanov. Med mnogimi pravnimi zgodovinarji je npr. E. Mayer listino opredelil kot najdragocenejši dokument italijanske ustavne zgodovine do 11. stoletja,¹ naš znani bizantolog J. Ferluga pa meni, da gre za dokument izjemnega zgodovinskega pomena, ki jasno podaja sliko družbenih, gospodarskih, upravnih in političnih razmer v Istri v zadnjih desetletjih bizantinske oblasti.²

Z listino so se, seveda ne po naključju, ukvarjali številni istrski zgodovinarji, že v 18. stoletju znameniti koprski enciklopedist G. R. Carli, v 19. stoletju pa P. Kandler, B. Benussi, G. de Vergottini, C. Combi in številni drugi. Velik del interpretacij in komentarjev listine sega torej že v prejšnje oziroma v začetek tega stoletja, ko je zgodovinopisje istrskih Italijanov pod vplivom iredentizma in nacionalizma obravnavalo razvojne zgodovinske procese predvsem v kontekstu lastnih družbeno-političnih pretenzij, mnogo manj pa z vidika objektivne zgodovinske metode in interpretacije virov. Tako pomembna listina, kot je notarski zapis Rižanskega zbora, ki nedvoumno govori o naselitvi in prisotnosti Slovanov v zaledju istrskih romanskih mest, seveda ni mogla mimo tendencioznih interpretacij pa tudi polemik s slovenskimi, hrvaškimi pa tudi tujimi zgodovinarji, ki so imeli drugačne poglede in razlage kot italijanski. Polemični toni so se omilili šele v novejšem času, ko je zgodovinska znanost na podlagi novih izsledkov, objektivnih analiz, predvsem pa arheoloških izkopavanj in materialnih virov osvetlila obdobje bizantinske in frankovske dominacije ter slovanske naselitve v Istri v jasnejši in popolnejši luči.

Namen pričujoče razprave je predvsem v tem, da nekoliko podrobneje osvetlimo številne dileme in nprotja, ki so se nakopičila ob ključnih vprašanjih Rižanskega placita, obenem pa primerjamo najrazličnejše interpretacije listine, ki se v domačem in tujem zgodovinopisju pojavljajo v novejšem obdobju.

Dosedanji prepisi in objave listine

Notarski zapis Rižanskega zbora danes, kot že rečeno, v originalu ne obstaja več. Po vsej verjetnosti je bil shranjen v patriarhovem arhivu v Gradežu, od tam pa prenesen v arhiv Beneške republike. Ker je pomen listine sčasoma naraščal in so jo pogosto uporabljali, so izdelali več kopij oziroma prepisov, ki pa ne nosijo več original-

nega naslova niti signature niti letnice. Kopija originala naj bi se ohranila le v Trevisanskem kodeksu, ki je pripadal dragoceni zbirki beneškega plemiča Bernarda Trevisana (Codex Trevisanus). Kodeks, ki je shranjen v Državnem arhivu v Benetkah, vsebuje 459 numeriranih listin, od teh je 280 diplom politično-upravne vsebine, ki so razvrščene po kronološkem principu od leta 630 do 1395.³

Po mnenju Maria E. A. Zetta, avtorja najnovejše študije o Rižanskem placitu, je prepis, ki je shranjen v Trevisanskem kodeksu, nedvomno najstarejši. Čeprav ga je najtežje brati, po njegovem najbolj verno odslikava originalni dokument.⁴

Iz kopije originala so napravili več prepisov: eden teh je bil, kot navaja P. Kandler, shranjen v Državnem arhivu na Dunaju, drugi pa v Biblioteki Marciana v Benetkah. Enega od prepisov je hranil tudi zgodovinar Verci, ki je napisal zgodovino Trevisanske marke.⁵

Glede dunajskega prepisa Mario E. A. Zetto kritično pripominja, da Kandlerjeva navedba v "Codice diplomatico istriano" ni resnična, saj je z Dunaja dobil negativen odgovor, ko je hotel primerjati omenjene prepise, o katerih poročajo starejši avtorji.⁶ Dejansko pa obstoji prepis v beneški Marciani, in sicer pod naslovom: "Processo verbale de IL PLACITO DI RISANO (Dal Codex Diplomaticus Venetus sacer et profanus ab Anno 686 usque 112 ex antiquo exemplari quod Bernardus Trevisanus olim possidebat, cc. 18 - 20). Gre torej za že omenjeno kopijo listine iz Trevisanskega kodeksa, shranjenega v Državnem arhivu v Benetkah, s konca 15. oziroma začetka 16. stoletja, pod oznako ff. 21 - 25.

Listino je prvi objavil opat F. Ughelli v delu "Italia Sacra, Patriarchato di Grado", Venezia 1640, kasneje pa so jo še večkrat ponatisnili. Med starejšimi je bila objava v delu G. R. Carlija "Delle antichità italiane", IV, Milano 1788/91, ki ji je avtor posvetil tudi obširen komentar. Tekst listine je objavljen tudi v njegovem delu "Delle antichità di Capodistria", Capodistria, 1861, 119-125. V 19. stoletju je listino v celoti objavil P. Kandler v "Codice diplomatico istriano", Trst 1853/64 in ji dodal obširen komentar. Starejši prepis listine je Kandler objavil v "Osservatore Triestino", 1845, n. 75/76 pod naslovom "Codice diplomatico istriano - anno 804- Parlamento istriano sulle Querimonie della Provincia (Dal Codice Trevisani posseduto dal Verci), mlajši prepis pa v delu "Notizie storiche di Pola", Parenzo 1876, pod istim naslovom, vendar s pripombo. (Dal Codice Trevisani della Marciana di Venezia e dal Codice dell'Archivio di Vienna). Tako je Kandler objavil oba prepisa iz Trevisanskega kodeksa, ki

1 E. Mayer, La costituzione municipale dalmato- istriana nel medioevo e le sue basi romane, AMSI, vol. XXII, Parenzo, 1906, str. 307

2 J. Ferluga, L'Italia bizantina dalla caduta dell'Esarcato di Ravenna alla metà del secolo IX, Bizanzio, Roma e l'Italia nell'alto medioevo, Spoleto, 1988, str. 173

3 T. Luciani, Fonti per la storia dell'Istria negli Archivi di Venezia, La Provincia, n. 12, Capodistria, 1876, str. 1857

4 Mario E. A. Zetto, Il Placito di Risano, Trieste 1989, str. 109

5 Notizie storiche di Pola, Parenzo, 1876, str. 86

6 Mario E. A. Zetto, istotam, str. 61

sta na nekaterih mestih, kot bomo videli, precej različna. Prvi prepis je namreč za 30 let starejši od drugega, ki je nekoliko dopolnjen in redigiran ter se je s tem, kot navaja L. Kirac, že precej oddaljil od originalne listine.⁷

Naslednje izdaje so bile vnesene v različna zgodovinska dela, npr. v dodatek k delu G. Negrija "Memorie storiche della città e diocesi di Parenzo", AMSI, vol. III, Parenzo 1887.

Ravno tako je celoten tekst objavljen v delu Abel-Simson "Jahrbücher der Fränkischen Reiche unter Karl dem Grossen" II, Leipzig 1883. Kot tretje naj navedemo delo R. Udine "Il Placito del Risano", Archeografo Triestino, vol. XVII, 45 (1932) z obširnimi zgodovinsko-pravnimi komentarji. Med novejšimi deli gre omeniti delo R. Cessija "Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille" I, Padova 1940, zlasti pa C. Manaresija "I placiti del REGNUM ITALIAE" I, Roma 1955. Najnovejši, dokaj zanimiv poskus obravnave Rižanskega placita z italijanskim oziroma beneško-istrskim dialektalnim prevodom latinskega teksta prinaša, kot že rečeno, Mario E. A. Zetto v delu "Il Placito di Risano" (in veneto-istriano di Capodistria ed in italiano), Trieste 1989.

Med slovenskimi zgodovinarji je tekst prvi objavil, prevedel in komentiral F. Kos v "Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku" II, Ljubljana 1906, št. 23. Omembam Slovanov v listini in starejši slovanski kolonizaciji v Istri je daljšo razpravo posvetil M. Kos,⁸ s pravne plati pa ga je na kratko komentiral S. Vilfan v "Pravni zgodovini Slovencev", Ljubljana 1961. Najnovejši slovenski prevod z najnujnejšimi terminološkimi pojasnili je prispeval R. Bratož, objavljen pa je v "Prispevkih k zgodovini Kopra", "Koper med Rimom in Benetkami", Ljubljana, 1989, str. 81. Na več mestih je zbor ob Rižani zabeležil in komentiral tudi B. Grafenauer⁹ in seveda vrsta drugih slovenskih zgodovinarjev.

Temeljiteje so se lotili pravnega in družbeno-političnega sistema v Istri pod bizantinsko oziroma frankovsko oblastjo tudi hrvaški zgodovinarji. Ob F. Kukuljeviću, N. Klaiću, L. Kircu in drugih je Rižanski placit v novjšem času izčrpnjeje obdelal L. Margetić v razpravi "Diritto croato medievale, Diritti reali" I, Atti del centro di ricerche storiche, vol. XIII, Trieste-Rovigno, 1982/83. Za njim sta nov kritičen prepis iz Trevisanskega kodeksa in prevod v italijanščino pripravili A. Petranović in A. Margetić v razpravi "Il Placito del Risano", Atti del centro di ricerche storiche, vol. XIV, Trieste-Rovigno, 1983/84.

Ob navedenih celotnih objavah se v starejši in novejši historiografiji pojavljajo seveda številne parcialne objave listine ali pa zgolj komentarji, da ne omenjamo številnih

navedb placita v najrazličnejših prispevkih, razpravah in poljudnih zapisih.

Domala vsi zgodovinarji v svojih delih poudarjajo, da je zapis Rižanskega placita eden najpomembnejših dokumentov srednjega veka ne le na območju Istre, pač pa morda kar cele Evrope. Rižanski zbor je namreč mejnik v zgodovini istrskega prava, ki se tudi sicer v mnogočem loči od prava drugih dežel. Ne preseneča torej, da je ta dragoceni dokument gospodarske in pravne zgodovine Istre še vedno predmet novih raziskav in pozornosti zgodovinske znanosti.

Zgodovinski okvir Rižanskega zbora

Istra se kot posebna upravna enota pojavlja že v času Dioklecijanovih in Konstantinovih reform, ko so oblikovali "provinciae consulares", med katerimi sta bili tudi "Venetia et Histria", odvisni od enega samega konzula.¹⁰ Po Konstantinovi smrti je sledilo razgibano obdobje državljanskih vojn, ki so divjale tudi v okolici Akvileje in povzročile vdore barbarov. Zdi se, da se je Istra izognila invazijam in pustošenjem zaradi oddaljenosti od vpadnih poti, ki so vodile v Italijo. Z Justinijanovimi osvajalnimi pohodi v Italijo v 6. stoletju pa je bilo tudi istrsko ozemlje vključeno v vojaške operacije širših razmer, po zlomu Gotov pa je prišlo v okvir bizantinskega cesarstva.

Dvajsetletne borbe med Bizancem in Goti v bistvu niso ovirale gospodarskega in družbenega razvoja Istre; njeni odnosi z Raveno so bili celo živahnejši kot prej.

Precej bolj žalostna in skrb zbujajoča je bila podoba ob langobarskem vdoru v Benečijo, saj je bilo osvojeno ozemlje odslej ločeno od ozemlja, ki se je imenovalo "decima regio Italica".¹¹

Istra je bila poslej za dobrega pol stoletja prizorišče vdorov in pustošenj Langobardov, Obrov in Slovanov. Bizanc je bil prisiljen, da ji je začel posvečati več pozornosti in jo oblikoval kot vojaško enoto ali temo. Istra je bila namreč prvotno skupaj z Benečijo v upravnem pogledu pod eksarhatom v Raveni. V okviru novega sistema so mestom (civitas) in kaštelom (castellum) načelovali tribuni, ki so bili ob drugih nižjih uradnikih iz najbolj premožnega razreda, podrejeni pa so bili centralni oblasti "magistra militum", ki je v svojih rokah združeval vojaško, administrativno in finančno oblast.¹² Vse to seveda ni pomenilo ukinitve municipalne avtonomije, ki se je v nekaterih oblikah še obdržala, obenem pa se zdi, da sta se ohranili tudi enotna oblastna struktura in teritorialna povezanost Beneške lagune z istrsko provinco. Zdi se, da

7 L. Kirac, Crtice iz istarske povjesti (Rižanska skupština), Zagreb, 1946, str. 47

8 M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, Razprave SAZU, I, Ljubljana, 1950, str. 3

9 B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana, 1965, str. 129/30

10 C. de Franceschi, Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo, AMSI, vol. XVI, NS, Venezia, 1968, str. 20

11 R. Udina, Il Placito del Risano, AT, 1932, vol. 17, str. 10

12 A. Tagliaferri, Il Friuli e l'Istria nell'altomedioevo, Udine, 1972, str. 276

so vse do formiranja avtonomnega beneškega dukata ob koncu 7. stoletja tribuni beneških lagun ostali podrejeni istrskemu "magistru militum".¹³ Če nekoliko podrobneje osvetlimo istrsko provinco v prvem bizantinskem obdobju, je treba naglasiti, da se je tradicija rimskega prava v mnogočem zrcalila tudi v novih upravnih strukturah: mesta, kamor prištevamo predvsem Trst, Pulo, Poreč in Novigrad, so upravljali tribuni, izjemoma tudi vikarji, tem pa so bili podrejeni lokoservatorji. Mestni oblastniki so bili običajno izbrani za eno leto med škofi in primati z ozemlja s pripadajočo sodno jurisdikcijo.¹⁴ Ob mestih je obstajala še veriga kaštelov, kamor prištevamo npr.: Milje (stare), Piran, Umag, Rovinj, Labin, Motovun, Buzet, Nezakcij itd. Koper nekateri zgodovinarji prištevajo med "civitas", drugi pa med "castella", odvisno pač od tega, ali ga uvrščajo že med rimske municipije ali pa zgolj med "oppida" z romanskim prebivalstvom.¹⁵ Na čelu "Insule Capritane", kot naj bi se imenoval Koper v začetku bizantinskega obdobja, je stal tribunus-comes, ki mu je v hierarhiji vojaških in upravnih funkcij pripadal častni naziv "vir clarissimus", in pa "defensor", preko katerega naj bi centralna bizantinska oblast izvajala svojo politiko in vpliv v lokalnih središčih.¹⁶

Sicer pa naj bi nekdanje "civitas" iz obdobja pozne antike postopno nadomeščal sistem bizantinskih "castrumov" (utrjenih postojank), ki jih je Bizanc v okviru obrambnega sistema v severnem Jadranu, zlasti po vdorih Langobardov, Obrov in Slovanov postavil v Istri. Večji del prebivalstva teh novih kaštelov ali castrumov (npr. Novigrad, Koper, morda tudi Piran) je bil militariziran in se je strnjeno naselil okrog kaštela z nalogo, da opravlja vojaško službo, v zameno pa dobi del mestnega zemljišča v dedno last.¹⁷

Obrambni značaj kaštelov je prišel do izraza ob slovansko-obrskih napadih na Istro, o katerih govorijo pisma papeža Gregorja I. eksarhu Kaliniku (599) in solinskega škofu Maksimu (600). Proti verigi obrambnih kaštelov in njihovih posadk je bil naperjen predvsem silovit obrsko-slovanski vdor leta 611, o katerem poroča Pavel Diakon. Zdi se, da je po teh uničujočih napadih le severni in zahodni obalni pas Istre ostal v bizantinskih rokah, ves osrednji in južni predel pa je bil prepuščen postopni slovanski kolonizaciji. Postopno slovansko naseljevanje je med drugim podpiral sam cesar Heraklej (610 - 641)

s svojo kompromisno politiko na območju Dalmacije in Istre.¹⁸

Kot posebna oblika novega bizantinskega obrambnega sistema v Istri so se pojavili "numerusi", t.j., obmejna vojaška območja z vojaško organizacijo vsega aktivnega prebivalstva, ki je poleg vojaške službe obdelovalo tudi zemljo. Najznačilnejši je bil v Istri "numerus tergestinus", ki se je razprostiral po celotnem tržaškem Krasu. R. Udina dopušča možnost, da so bila vsa istrska okrožja oziroma tribunati organizirani kot numerusi, čeprav je, kot bomo videli kasneje, v listini Rižanskega placita omenjen le tržaški numerus.¹⁹

Če se povrnemo k mestom oziroma k strukturi mestnega prebivalstva v bizantinskem času, je treba naglasiti, da so vladajoči sloj predstavljali posestniki ali "possessores". Sodelovanje pri mestni oblasti je bilo namreč povezano z določeno lastnino oziroma cenzusom ter plačevanjem davkov. Posestniki so bili "primiores civitatis"; njim je bila dodeljena kurija in aktiven delež v mestni upravi, oblast in javne funkcije. Srednji sloj so sestavljali trgovci in obrtniki, ki pa se niso mogli povzpeti do politične oblasti. Trgovanje in obrt sta bila namreč opredeljena kot uslužnostna dejavnost ter prepuščena svobodnjakom, tujcem in celo sužnjem. Srednjemu sloju se je obrnilo na bolje šle v času vojaških pohodov in barbarskih vdorov, ko je morala civilna uprava odstopiti mesto vojaški. Organizirane so bile mestne milice "exercitus" pod posebnimi tribuni in razdeljene na manjše enote, ki so jih poleg malih posestnikov sestavljali trgovci in obrtniki.²⁰ Le-ti so skupaj z drobnimi posestniki v čedalje večji meri tvorili tudi jedro mestnega prebivalstva, zlasti v kasnejšem času, ko je prihajajoči fevdalni sistem čedalje bolj redčil vrste velikih zemljiških posestnikov, sama mesta pa so ob splošnem potopu antičnih institucij postopno izgubljala jurisdikcijo, ki so jo vse dotlej izvajala nad širšimi mestnimi okolišmi.²¹

Drugo področje, ki je Istri prizadejalo mnogo pretresov in gorja, je bil verski razkol, znan pod imenom istrska shizma.²² Netilo jo je predvsem rivalstvo med oglejskimi in gradeškimi metropolitami, ki so tekmovali za nadoblast nad istrsko cerkvijo. Istrski škofje pod gradeškimi patriarhi so bili "razkolniški", se pravi, oddeljeni in nasprotni rimskokatoliški cerkvi tja od leta 553 do 610, oglejski pa do leta 698.²³

13 R. Udina, *istotam*, str. 10

14 B. Benussi, *Nel medioevo*, Parenzo, 1897, str. 35

15 Plinijeva navedba "oppidum civium Romanorum" v *Naturalis Historia*, ali "oppidum Iustinopoli", ki ga omenja A. Dandolo v *Chronicon*.

16 L. Margetić, *La situazione nell'Istria bizantina nella seconda metà del secolo VI e l'Istria, Histrica et Adriatica*, Fiume-Trieste, 1983, str. 124

17 L. Margetić, *istotam*, str. 123

18 A. Tagliaferi, *istotam*, str. 283

19 R. Udina, *istotam*, str. 22

20 B. Benussi, *istotam*, str. 582

21 *Istotam*, str. 582

22 Rimska cerkev je ostala zvesta katoliški veroizpovedi, kakršno je razglasil koncil leta 381.

23 L. Kirac, *istotam*, str. 47

Slika št. 3: Ex voto Nicolaja Fonde, 1823, o. les, 38,5 x 27,5 cm

Ko so Langobardi leta 568 vdrl v severno Italijo in med drugim zasedli tudi Oglej, se je le oglejski patriarh Paulin zatekel v bližnji Gradež, ki je ostal pod bizantinsko oblastjo, drugi škofje pa so ostali na svojih sedežih. Langobardi so v Ogleju ponovno vzpostavili patriarhov sedež in tako sta nastala dva patriarhata: oglejski in gradeški, ki sta, kot že rečeno, nekaj stoletij tekmovala za primat, njuno tekmovalstvo pa je nemalo vplivalo na politične in verske razmere v Istri.²⁴

Pod oglejskim patriarhom Helijem (571 - 586) je shizma cvetela po vsej Benečiji, južni Tirolski in Istri. Razkolništvu se ni vdal puljski škof Adrijan, na patriarhovi strani pa so bili škof Sever iz Trsta, Ivan iz Poreča in Patricij iz Novigrada. Leta 586 je bil Sever postavljen za oglejskega patriarha, po sinodi v Maranu leta 589 oziroma 590 pa se je ločil od katoliške cerkve.²⁵

V času istrske shizme je nastala koprsko-novigradska škofija, ki jo je papež leta 599 začasno podredil ravenškemu škofu Marinijan, ne pa, kar bi bilo bolj logično,

tržaškemu škofu. Tržaški škofje (v virih srečamo tudi naziv "episcopus Histriae") kot nosilci istrske shizme so v tem času očitno že izgubili učinkovit nadzor nad Koprom in Novigradom, saj si je papež Gregor I. kljub cerkvenim kanonom dovolil ustanovitev koprške škofije, dokler tržaški škof ne bi privolil v združitve z rimsko cerkvijo.²⁶ Seveda je šlo v Kopru le za provizorično škofovsko institucijo brez lastnega ozemlja in s funkcijo nekakšnega "corepiscopa", zato je v politično- verskih trenjih med Rimom, Bizancem in Oglejem kmalu zamrla.²⁷

V ozadju vseh teh peripetij se jasno zrcali politika papeža Gregorja I. (591 - 604), ki si je prizadeval povečati svoj vpliv v Istri in Dalmaciji ter odločno ukrepal proti razkolniškemu škofu. Tako ravnanje je izzvalo odpor in protiukrepe bizantinskega cesarja Mavricija (582 - 602), ki se je po zmagah nad Perziji odločil, da bo strl odpor zahodne cerkve. Obenem naj bi celo okrepil položaj Bizanca v Italiji tako, da bi ponovno osvojil njene severne pokrajine, ki so po letu 568 padle pod Langobarde.²⁸

²⁴ Istotam, str. 48

²⁵ F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev I, Ljubljana, 1902, str. 120

²⁶ L. Margetić, istotam, str. 123

²⁷ F. Kos, istotam, str. 270

Cesar je na vse načine podpiral ravensko cerkev, ki je bila zaradi prisotnosti eksarha mnogo bolj ponižna kot rimska, obenem pa papežu prepovedal preganjanje istrskih škofov. Avtonomistične in shizmatične tendence zagovornikov treh poglavij so bile sicer povsem nasprotne cesarjevemu načrtom, toda kot spreten politik ni želel pretiravati in je zato toleriral verski razkol v vseh zahodnih pokrajinah, kjer pač ni bilo dovolj bizantinskih vojaških sil. Zelo zapleteni in pretežno sovražni odnosi do papeškega Rima so Mavricija vodili do tega, da je po eni strani spodbujal združitev istrskih shizmatikov z ortodoksno cerkvijo, po drugi strani pa pazil, da ne bi sadov boja proti shizmi pobral papež namesto njega samega.²⁹

Zaradi shizme pa niso nastale le verske razprtije; vplivale so na centralno bizantinsko oblast, da je svojim vojakom in uradnikom priporočala, da bi stopali v duhovniški stan, obdržati pa je hotela tudi nadzor nad preskrbo prebivalstva in vojske. Obenem naj bi dotedanji sedež "magistrov militum" iz shizmatičnega Pulja prenesli v Novigrad (castellum Novas), ki je imel obširne državne posesti, finančna sredstva in vojaško podporo. V 7. stoletju se je torej na območju Novigrada oblikoval nov upravni in vojaški center bizantinske Istre.³⁰

Ko je cesar Leon III. Izaurik leta 726 prepovedal čaščenje ikon in svetih podob (ikonoklazem) in s tem začel nov verski razkol, sta se Benečija in Istra postavili na stran papeža in častilcev svetih podob proti svojemu vrhovnemu suverenu. Iz te prepovedi so nastali hudi spori, ki so vrsto let vznemirjali celotno vzhodno cesarstvo in seveda tudi Benečijo in Istro. Beneška laguna je izkoristila ikonoklazem in versko shizmo za utrditev lastne politične neodvisnosti in močnejše prisotnosti na istrskem polotoku.

Že leta 680 je prišlo do oblikovanja "ducatus Venetiarum", ki naj bi po mnenju nekaterih zgodovinarjev razen celotne Beneške lagune obsegal tudi severozahodno Istro. Jurisdikcija gradeške cerkve in politična povezanost z Beneško laguno sta namreč to ozemlje mnogo bolj povezovala z obema središčema ob severnoitalijanski obali kot pa s Porečjem, Puljem in drugimi istrskimi mesti. Predvsem Gradež je v tem času imel pomembno vlogo ne le kot cerkveni sedež, pač pa tudi kot močno oporišče v obrambnem sistemu Beneške lagune, ki je spletla številne vezi s severnoistrsko obalo.³¹

Po letu 726 je avtonomni beneški dukat s podporo in zagotovilom papeža začel izbirati doža (dux) med do-

mačimi patricijskimi rodbinami, Bizanc pa ga je le še formalno potrjeval.

V sami Istri je politično nepreudarni edikt Leona III. povzročil odkrit upor proti cesarju in njegovim uradnikom, ki so jih pregnali ter na njihova mesta izvolili domačine, naklonjene kultu svetih podob.³²

Po upor je istrska provinca dosegla tudi pravico do volitev vojaških funkcionarjev razen "magistra militum". Enoten vojaški sloj z zemljiškimi posestmi je odslej vladal v mestih, ki so volila tribune, vikarje in lokoservatorje. Najuglednejši člani so lahko od cesarja dosegli čast "ypata" oziroma konzula in se tako vključili v "ordo honorum", takoj za "magistri militum".³³

Ob vojaški aristokraciji je bila izredno močna tudi cerkev. Od oglejske shizme in metropolitских borb med langobardskim Oglejem in bizantinskim Gradežem je Istra še naprej ostala podrejena gradeškemu patriarhu, ki so bili pogosto istrskega rodu in imeli tu tudi velike posesti.³⁴

Padec ravenskega eksarhata pod Langobarde leta 751 je povzročil dokončno razkosanje bizantinskega gosposstva v Italiji na več vojvodin, ki so uživale široko avtonomijo. Verski zapleti so se v času papeža Gregorja III. še poglobili, saj je papež odločno obsodil ikonoklastično doktrino; razcep na verskem področju, ki je trajal že lep čas, se je spremenil v dokončno odklonitev dialoga med papežem in Bizancem. Glede Istre in Beneške lagune se je papež odločil, da je gradeškemu patriarhu dodelil oblast nad obema pokrajinama, oglejskemu patriarhu in njegovim naslednikom pa langobardsko posest. Tako je potrdil ločitev obeh cerkva po politični meji med Langobardi in Bizantinci. Papežu je ustrezalo, da je bil gradeški patriarh pod vzhodnim cesarstvom, saj je bil proti ikonoklastom.

V tem času je langobardski kralj Astulf (749 - 756) zasedel ravenski eksarhat in izkoristil ugoden položaj tudi za vdor v Istro (751). Večji del zgodovinarjev je mnenja, da je šlo le za vojaški sunek, ne pa še za pravo zasedbo.³⁵ Padec eksarhata je imel seveda širše posledice: Beneška laguna je vsaj pojmovno ostala bizantinsko ozemlje, vendar je pod lastnimi vojvodi nadaljevala svojo pot k avtonomiji. V cerkvenem pogledu niti Benečija niti Istra nista bili v tem času vključeni v vnovične papeške pridobitve, saj o tem ni bilo govora ne v Kiersyju leta 754, niti v Paviji leta 756, zaradi česar lahko domnevamo, da sta obe pokrajini pripadali bizantinskemu cesarstvu.³⁶ Sredi 8. stoletja je bila torej Istra še vedno

28 L. Margetić, *istotam*, str. 117

29 *Istotam*, str. 118

30 *Istotam*, str. 125

31 To tezo zagovarjajo predvsem sodobnejši zgodovinarji, kot Cessi, Mor, Petrussi itd., ki sledijo G. de Vergottiniju. Vsi povezujejo ozemeljsko enotnost gradeške cerkve in politično enotnost Beneške lagune s severozahodno Istro; glej op. 10!

32 R. Udina, *istotam*, str. 10

33 G. de Vergottini, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medioevo*, Roma, 1924, str. 36

34 *Istotam*, str. 37

35 J. Ferluga, *istotam*, str. 173

tesno povezana z Benetkami, avtonomistično gibanje pa se je v njej odvijalo drugače kot v preostalih italijanskih provincah.

Če je bil Astulfov vdor v Istro le kratkotrajna epizoda, pa je nekoliko daljše obdobje langobardske oblasti v njej zaznati v času kralja Desiderija (757 - 774). Do Desiderijeve zasedbe Istre naj bi prišlo okoli leta 770, sicer pa so mnenja o tem različna: nekateri zgodovinarji langobardsko zasedbo Istre postavljajo že v leta 751 pa do 774, večji del pa se opredeljuje za obdobje med leti 770 in 774.³⁷

Kakorkoli že, Langobardi v bistvu niso bili zainteresirani za spremembo nekdanje bizantinske uprave, pač pa le za davke in gospodarsko izkoriščanje dežele. Novi gospodarji so spremenili le imena nekdanjih bizantinskih uradnikov, municipalno ozemlje pa je ostalo nespremenjeno. Pač pa so Langobardi verske razprtije skušali izkoristiti za ločitev istrske cerkve od graškega metropolita, kar jim je delno tudi uspelo. Puljski škof se je odločil za oglejskega patriarha, medtem ko so se ostale škofije medsebojno posvetile in skušale s tem oblikovati samostojno cerkveno provinco. Škofom, ki so jih pošiljali v Istro graški patriarhi, so langobardski vojvode prepovedali opravljati verske obrede in dolžnosti.³⁸ To je bil eden od razlogov, da so papež in njegovi privrženci po letu 774, ko so si Franki podvrgli langobardsko državo v severni Italiji in je v njihov okvir prišlo že tudi srednje in zgornje Posočje ter del mejne krajine Furlanije, pritiskali na Karla Velikega (768 - 814) naj osvoji tudi Istro in zatre tamkajšnje avtonomno škofovo gibanje.³⁹

Leta 774/75 je torej Karel Veliki v Pavii prejel formalni langobardski akt o podreditvi vseh mest in pokrajin vključno s takratnim furlanskim vojvodo Rotgaudom. Toda že istega leta je papež Hadrijan frankovskega vladarja obvestil o zarotniški koaliciji, ki se je proti Frankom osnovala na italijanskih tleh; v njej pa so sodelovali spoletski, beneventski in furlanski vojvoda. Karel Veliki je 776 nemudoma vdrl v Furlanijo in zatrl upor vojvode Rotgauda.⁴⁰

To dejstvo je nekatere zgodovinarje privedlo do sklepanj, da se je po letu 776 znašla znotraj frankovske jurisdikcije že tudi Istra, še bolj pa jih je k takim sklepanjem vodila epizoda s puljskim škofom Mauricijem.⁴¹

Škof Mauricij, ki je bil upravitelj patrimonialnih posesti rimske cerkve na puljskem območju, je bil med istrskimi škofi najbolj goreč pristaš Karla Velikega. Karlov vpliv je namreč tako v Istri kot na ozemlju Beneškega dukata

kljub bizantinski prisotnosti postopno naraščal. Po deželah severnega Jadrana sta se postopno oblikovali dve stranki: frankofilska in filobizantinska, ki sta si bili povsem različnih političnih nazorov in nista izbirali sredstev za doseg svojih ciljev.

Pristaši Bizantincev so v Pulju škofa Mauricija osumili, da pripravlja teren Frankom, saj je dobil, kot smo videli, upravo nad posestmi rimske cerkve po Karlovem prigovarjanju. Nasprotniki so Mauricija ujeli in oslepili, vendar mu je uspelo zbežati in se zateči pod zaščito papeža Hadrijana I. Papež, ki je medtem poslal Mauricija k furlanskemu vojvodi Markariju, je leta 778 pisal Karlu Velikemu, naj bi pregnanega škofa ponovno ustoličili na puljskem škofovskem prestolu, pri tem pa naj bi mu pomagal furlanski vojvoda.⁴² Toda Karel takrat še ni mogel izpolniti papeževe želje, pa tudi razmere za osvojitve Istre še niso bile zrele. Tisto leto se je namreč mudil v Španiji, dve leti za tem pa na Saškem. Leta 781 je bil v Rimu, kjer je prišlo do snubitve med njegovo hčerjo Rotrudo in bizantinskim carjevičem Konstantinom, sinom cesarice Irene. Odnosi med obema vele-silama so bili torej dobri in prijateljski, poleg tega pa so še vedno trajale vojne s Sasi in Bavarci. Karel bi le težko začel vojno proti Bizancu, ki se je povrh vsega pod cesarico Ireno znova vrnil k čaščenju svetih podob.⁴³ Istra je torej do nadaljnjega še ostala pod bizantinsko suverenostjo.

Spori z Bizancem so se začeli šele takrat, ko je hotel Karel Veliki zasesti Benevent. Velika in trgovsko precej razvita italijanska pokrajina je že lep čas kazala sovražen odnos do Frankov, ki pa so že vladali v sosednji spoletski vojvodini. Karlov vojaški pohod v Benevent leta 787 je imel za posledico vidno poslabšanje odnosov z Bizancem, kmalu pa tudi vojaški spopad. Karlov namestnik Winigis je s pomočjo spoletskega vojvode Hildebranda popolnoma porazil bizantinske ekspedicijske čete pod poveljstvom logoteta Iohannesa in Desiderijevega sina Adelhisa, ki je v Bizancu vrsto let koval načrte, da bi se izkrcal v Italiji in poskusil ponovno osvojiti očetovo kraljestvo.⁴⁴

Težki bizantinski poraz je vsaj za nekaj časa potrdil frankovsko vojaško premoč. Karel Veliki jo je nekoliko pozneje izkoristil za osvojitve Istre, ki ga je že dolgo mikala. Toda Franki tedaj niso zasedli celotne Istre; ohranili so namreč "status quo ante", torej poseben status severnega dela, ki je bil pod beneškim dukatom in graškim metropolitom. Zunaj frankovske jurisdikcije naj

36 Istotam, str. 173

37 Benussi se nagiba k daljšemu obdobju, Vergottini, Hegel, Cessi in mnogi drugi pa h krajšemu, ki se je vsekakor zaključilo z letom 774.

38 B. Benussi, istotam, str. 95

39 R. Cessi, *L'occupazione langobardica e franca dell'Istria nei secoli VIII e IX*, Atti dell'Istituto Veneto di Sc. L. e Arti, Venezia, 1941, str. 289

40 A. Tagliaferi, istotam, str. 291

41 R. Cessi, *Venezia ducale*, vol. I

42 F. Kos, istotam, str. 292

43 J. D. de Bayac, Karel Veliki, Ljubljana, 1980, str. 156

44 Istotam, str. 156

bi torej ostala istrska središča zahodno od Rižane pa vse do Umaga, se pravi, pretežni del severne Istre.⁴⁵ Franki so tak status za nekaj časa obdržali, čeprav je bil v nasprotju z njihovimi načeli o upravni enotnosti obmejnih pokrajin.

S frankovsko osvojitvijo leta 788 so v Istri nastopile mnoge spremembe, morda najgloblje v njeni starejši zgodovini. Do prihoda Frankov so istrska mesta skupaj s podeželjem živela po tradiciji družbeno-ekonomskega in upravnega sistema, ki je predstavljal kontinuiteto zahodnorimskega cesarstva. S frankovsko zasedbo se je začel antični način življenja in institucij naglo krhati, čeprav so novi osvajalci predvsem v mestih naleteli na zapleten sestav družbenih in pravnih tradicij, ki so bile še vedno toliko močne in utrjene, da so morali z njimi računati.⁴⁶

Stalna obrska nevarnost je Franke silila, da so najprej oblikovali enotno furlansko-istrsko marko, ki ji je od 791 do 799 načeloval vojvoda Henrik, čeprav se zdi verjetneje, da je Istri sprva še vladal posebni frankovski vojvoda.⁴⁷ Večji del zgodovinarjev je namreč mnenja, da je pod Karlom Velikim Istra tvorila samostojno vojvodino, ki mu je bila neposredno podrejena. Vladal ji je vojvoda Janez (Ioannes dux), frankovski grof, ki ga Karel Veliki omenja v pismu svoji ženi Fastradi leta 791, ko naj bi se "dux Istriae" izkazal v bojih proti Obrom.

Franki so z nastopom vojvode Janeza v Istri začeli nasilno odstranjevati staro upravo, pravice in lokalne običaje. Njena posebna fizionomija, zlasti če jo primerjamo s sosednjo Furlanijo, se je vojvodi zdela popoln anahronizem, ki ga je bilo potrebno prej ali slej likvidirati. Razen priložnostnih nasilstev, ki bi se jih dalo navsezdanje tudi prenašati, si je vojvoda Janez dovolil rigorozno in dosledno uvajanje frankovskega fevdalnega sistema, ne da bi pri tem upošteval specifično dežele in njene pravne običaje.⁴⁸ Odpravljeni so bili tribuni, ki jih je vojvoda nadomestil s centarhi, najvišje časti pa je razdelil tudi med svoje sorodnike, tako da je upravna reforma bila videti kot popolna samovolja in družinska tiranija nad domačim prebivalstvom. Vojvoda je ravno tako odpravil posebno pravico vojaške milice in naložil vojaško službo vsemu prebivalstvu; razveljavil je razne privilegije, oprostivte itd. Uvedel je osebne dajatve, soodgovornost do kolekt, proizvodov, služnosti in končno osebno tlako. Vse to je izvajal "cum forcia", kar je bilo v nasprotju s starimi običaji in je seveda globoko prizadelo in razburjalo prebivalstvo.⁴⁹

Osebni tlaki so Franki dodajali tudi javno tlako, tako je vojvoda podložnike silil, da so ga s svojimi vozovi in konji spremljali na daljša potovanja, potem pa si je prilastil vse njihovo imetje in jim ukazal, da se peš vrnejo na svoje domove. Vojvoda ravno tako ni spoštoval posesti in pravice cerkve. Prisvajal si je njeno zemljo ter jo dajal v obdelavo slovanskim naseljencem, domače prebivalstvo pa silil, da je novim naseljencem za dobo treh let prepustilo tisti del pridelka, ki je pripadal cerkvi in njeni desetini. Nič bolje od vojvode in njegovega sorodstva se do Istranov niso obnašali škofje in drugi cerkveni dostojanstveniki. Po navodilih Karla Velikega bi morali s svojo avtoriteto skupaj z grofi krotiti upornost in neposlušnost vazalov, ki pa so jih novi oblastniki ščitili. Tako so cerkveni dostojanstveniki dovoljevali nasilja nad domačim prebivalstvom tudi iz maščevanja za vse tegobe in žalitve, ki so jih morali prenašati pod bizantinsko oblastjo.⁵⁰

Škofje niso imeli poguma, da bi se uprli nasiljem in tlaki, ki jih je vojvoda izvajal na njihov račun, pač pa so njegovo početje v glavnem dovoljevali in mirno prenašali. Na vso moč so izkoriščali gozdove in pašnike, od trgatve so zahtevali tretjino in nič več četrtnine. Tudi prejšnjo navado, ki jo je s posebnim patentom potrdil cesar Anastazij, da so tisti, ki so imeli cerkveno zemljo v najemu za tri leta, na njej praviloma tudi ostali, niso več spoštovali.⁵¹

Vse te in številne druge samovoljnosti so bile povsem v nasprotju s cesarjevimi priporočili v Kapitularijih, da mora duhovščina sodelovati pri urejanju države skladno s krščansko doktrino.

Pomoči in podpore so si Istrani obetali od samega cesarja, saj je bila doba Karla Velikega v srednjem veku ena tistih redkih dob, ko je monarh pokazal vsaj malo čuta za pravičnost in ni dovolil, da bi v osvojenih deželah povsem izginili nekdanji običaji in pravni sistem. Še več podpore pa so si obetali od gradeškega patriarha Fortunata, ki je bil v letih 778-802 tržaški škof, nato pa je sledil stricu Janezu na gradeškem prestolu. Spretni in častihlepni patriarh si je na vse načine prizadeval, da bi njegov cerkveni sedež in z njim celotna Beneška laguna, ki je bila formalno pod bizantinsko suverenostjo, prišla pod žezlo Karla Velikega. Upal je, da mu bi Karel za nasprotno uslugo zagotovil metropolitno oblast v gradeški škofiji in s tem premoč nad oglejsko cerkvijo, kjer si je patriarh Paulin enako prizadeval, da bi istrske škofije prišle pod njegovo jurisdikcijo.⁵²

45 C. de Franceschi, *Istotam*, str. 17; avtor je dokaj kritičen do razlag in trditev G. R. Carlja, P. Kandlerja, B. Benussija, R. Udine in drugih starejših zgodovinarjev.

46 S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 1961, str. 112

47 Daljšo razpravo je temu vprašanju posvetil F. Seneca, *Ancora una nota al Placito di Risano dell'804, Ce Fastu?*, 1948/49, n. 5/6, str. 18

48 *Istotam*, str. 21

49 B. Benussi, *Istotam*, str. 130

50 *Istotam*, str. 132

51 *Istotam*, str. 134

52 O Fortunatovem političnem taktiziranju obširneje razpravlja A. Tassini, *Fortunato di Grado e il placito del Risano, Pagine Istriane*, n. 4, Trieste

Nihanje samih Benečanov med filobizantinsko in frankofilsko smerjo je tudi Franke sprva sililo k previdnosti in popuščanju, saj so bili prepričani, da bodo Benetke skupaj s severno Istro padle v njihove roke le s političnim manevrom in brez uporabe vojaške sile. K temu prepričanju jih je vodila Fortunatova politična usmerjenost, najbolj pa dejstvo, da je stopil na čelo frankofilske stranke v Benetkah. Pod njegovim vodstvom se je kmalu pričela kovati zarota proti bizantinski stranki, vendar je bila predčasno odkrita.⁵³

Zarotniki so morali bežati v Furlanijo pod okrilje mejnega grofa Kadolaja. Niti Fortunat ni mogel več dolgo vzdržati v Gradežu, zato se je l. 803 zatekel v Francijo na dvor Karla Velikega. Cesarju je dal razumeti, da je bil nemajhen vzrok frankovskega poloma v Benetkah tudi trdi fevdalni sistem, ki so ga izvajali v Istri. Prebivalstvo lagun se je namreč zbal, da bo Karel tudi pri njih zavladal s trdo roko in brezkompromisno uvedel sistem, ki je izzval veliko ogorčenje in negodovanje istrskega prebivalstva. Gradeškemu patriarhu je bilo torej veliko do tega, da bi se splošno stanje v Istri popravilo in izboljšalo. S tem bi si znova pridobil naklonjenost Benečanov, svoji metropolitni cerkvi pa bi pridobil ugled in hvaležnost Istranov. In ne nazadnje, z vsem tem bi zlahka odstranil težnje oglejskega patriarha glede nadvlade nad istrskimi škofijami.⁵⁴

Karel je sprejel Fortunata junija 803 v Königshofnu in mu najprej podelil listino imunitete (...*"quatenus sub immunitatis, tam ipse quam sacerdotes, et reliqui, nec non servi, coloni, qui in terris suis commanent in Istria, Romandiola seu in Longobardia"*).⁵⁵ Predmet njenega razgovora je bila poleg Beneške lagune tudi Istra: patriarh se je zavzel za pravice Istranov tako v imenu humanosti kakor samega frankovskega prava. Po Fortunatovem mnenju bi bilo za cesarjev ugled in popularnost nujno, da bi ublažili fevdalni sistem, vojvodo Janeza, ki je ta sistem preveč strogo in samovoljno izvajal, pa odstranili z njegovega položaja. S tem bi nekoliko pomirili in zadovoljili sovražno razporejena istrska mesta. Da bi bil učinek kar največji, naj bi sklicali sodni zbor (placit) predstavnikov mest in kaštelov ter prisluhnili njihovim pritožbam.⁵⁶

Fortunat je na Karlovem dvoru ostal do pomladi 804, ko se je vrnil v Istro. Istočasno je cesar Karel s soglasjem sina Pipina, italjskega kralja, ki mu je bila Istra neposredno podrejena, na Fortunatov nasvet poslal v Istro tri svoje odposlance (missi dominici), da bi predsedovali velikemu zboru ob Rižani pri Kopru (in territorio Caprense,

loco qui dicitur Riziano). Koprsko ozemlje je bilo prikladno iz več razlogov: bilo je najbližje Čedadu kotčasni rezidenci cesarskih odposlancev, obenem pa je bilo takrat še izven jurisdikcije frankovskega vojvode. Kot nekakšno nevtrarno ozemlje je še najbolj ustrezalo trenutnim frankovskim potrebam pa tudi namenom in ciljem takega zborovanja. Na njem zaradi teh razlogov nista bila prisotna ne Umag ne Piran, Koper pa naj bi poslal le opazovalce in skušal iz sklepov zbora izveči tudi kakšno korist zase.⁵⁷

Ob navedenih razlogih je imel Karel še posebne in tehtne razloge za doslednost in popuščanje v Istri, povezani pa so bili z nejasnim in zapletenim politično-vojaškim položajem v severnem Jadranu. Karlova oblast kljub sklenjenemu miru s cesarico Ireno, s katerim so Franki obdržali Istro in Benevent ter s tem še okrepili svoj položaj v Italiji, ni bila povsem trdna. Karlovo ustoličenje za cesarja leta 800 v Rimu je odnose med Franki in Bizantinci še poslabšalo, vendar so se pogajanja z Bizantinci nadaljevala do strmoglavljenja cesarice Irene leta 802. Novi cesar Nikefor Karlovega mirovnega sporazuma ni sprejel in začele so se sovražnosti. Vojna med cesarstvoma je bila precej dolga in nepovezana, saj ne Karel ne Nikefor nista mogla niti hotela uporabiti vseh svojih vojaških sil. Spopadi so bili omejeni na nekaj strateško pomembnih točk na italijanski in dalmatinski obali. Bizantinci so imeli premoč na morju, Franki pa na kopnem. Karel se je odločil, da bo Bizantince izrinil iz Beneške lagune, ki je tvorila enklavo v frankovski posesti na italijanskem severu, obenem pa je predstavljala središče živahne trgovine z Bizantinci. Izguba Beneške lagune bi zanje predstavljala hud udarec. V tem času se je h Karlu, kot smo že omenili, zatekel gradeški patriarh Fortunat kot vodja frankofilske stranke v Benetkah, kmalu pa sta mu v Diettenhofen sledila še beneška doža Obelerij in Beato. Od njiju je Karel zahteval tudi formalno priznanje svoje nadoblasti na območju Beneškega dukata in dokončno zavrnitev bizantinske suverenosti, ki pa si ji niti v Dalmaciji niti v Benetkah niso upali upreti.⁵⁸

Cesar Nikefor je kljub temu doumel, da je njegov prestiž v obeh provincah upadel, zato je v Jadransko morje poslal močno ladjeve, ki je najprej pokorilo Dalmacijo, v severnem Jadranu pa porazilo Pipina Italijanskega, Karlovega sina. Obelerij in Beato sta naglo zamenjala tabor in se znova postavila pod bizantinsko varstvo. Karel Veliki je moral pristati na pogajanja in premirje, ki

1950 in S. Dellagiocoma, Fortunato da Trieste, Patriarcha di Grado (803 - 825), Frammento della Storia dei Carolingi in Italia, AT, NS, vol. III, Trieste, 1872-75

53 B. Benussi, *istotam*, str. 134

54 P. Kandler, *CDI*, a. 803

55 A. Tassini, *istotam*, str. 24

56 C. de Franceschi, *istotam*, str. 36

57 *Istotam*, str. 36

58 A. Zorzi, *La Repubblica del Leone*, Milano, 1979, str. 29

se je zavleklo do leta 809, šele čez dve leti pa je bil sklenjen "pax Nicephori" oziroma Aachenski mir.

Rižanski zbor je bil torej v kontekstu vseh teh politično-vojaških dogodkov sklican ne le zaradi zahteve istrskih mest in posestnikov, da jim povrnejo stare pravice in privilegije, temveč tudi zaradi potrebe, da bi pomirili nezadovoljstvo istrskega prebivalstva v času odločilnih

bojev za Dalmacijo in Beneško laguno. Od političnega položaja in stabilnosti v Istri, ki je pomenila ključni položaj v severnem Jadranu, je bil namreč v širšem smislu odvisen tudi izid borbe med tedanjima velesilama.

(se nadaljuje)

RIASSUNTO

Il documento del Placito del Risano è una delle fonti più importanti per lo studio delle condizioni sociali, amministrative, economiche e politiche dell'Istria nel periodo di transizione tra il sistema bizantino e quello franco. Vi risaltano le grandi differenze esistenti tra l'amministrazione bizantina e quella franca, tra i municipi urbani ed il sistema feudale introdotto dai Franchi in tutta l'Istria. Per quanto riguarda la storia nazionale l'importanza di questo documento sta soprattutto nel fatto che si accenna esplicitamente all'insediamento e alla presenza degli Slavi nel retroterra delle città latine dell'Istria.

Del documento si sono conservate soltanto le trascrizioni: tra le copie più usate dagli studiosi quella del Codice Trevisano che si conserva nell'Archivio di Stato di Venezia. Tra i commenti e le edizioni più note vanno segnalate quelle di G.R.Carli, P.Kandler, R.Udina, R.Cessi e ultimamente quella di Mario E.A.Zetto. Tra gli storici sloveni il primo a pubblicare, tradurre e commentare il Placito è stato F.Kos nell'opera "Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II" (Materiali per la storia degli Sloveni nel medioevo, II) (1906), tra i croati negli ultimi anni una trascrizione riveduta e corretta con la traduzione in lingua italiana è stata curata da A.Petranović e A.Margetić mentre un commento molto approfondito è stato proposto da L.Margetić.

La collocazione storica del Placito precisa in primo luogo lo sviluppo sociale e politico dell'Istria dall'introduzione del sistema amministrativo bizantino nel VI secolo sino al suo crollo sul finire dell'VIII secolo, quando il dominio sulla penisola istriana venne assunto dai Franchi.

OBLIKE ZAVAROVALSTVA V SEVERNI ISTRI V OBDOBJU
BENEŠKE REPUBLIKE

Darko DAROVEC

arhivist, Pokrajinski arhiv Koper, 66000 Koper, Goriška 6, YU
archivista, Archivio regionale di Capodistria

POVZETEK

Sodobno zavarovalstvo in zavarovalne družbe imajo svoje korenine na v daljni preteklosti izoblikovanih trgovskih odnosih, predvsem v trgovini po morju, ki je vključevala razne oblike nevarnosti in tveganj. Pred temi so se pomorci najprej zavarovali z vlaganjem dela in blaga ter kasneje denarja v skupne poti, tako da so se izoblikovale prostovoljne trgovske družbe, ki so postopoma presegle prvobitne okvire tako v zneskih vlaganj kot v številu udeležencev. Ko v visokem srednjem veku naraste blagovno-denarno poslovanje, se najprej prek Židov in Florentincev razširijo oblike posojanja denarja, ki temeljijo na zaslužku od obresti, kmalu nato pa na vlaganju kapitala v naložbe v pomorska potovanja, ki združena s tveganji prinašajo lepe dobičke. Iz teh oblik pomorskega posojila pa se razvije pravo zavarovanje v drugi polovici 14. stoletja v trgovskih italijanskih mestnih državah, potem ko se oblika vnaprejšnjega posojila na riziko, ki posojevalcu zagotavlja dobiček le v primeru srečnega potovanja, spremeni v zavarovalno premijo, ki zagotavlja povrnitev škode v primeru nesreče. V obmorskih mestih severne Istre v srednjeveškem obdobju zasledimo vse prvobitne oblike zavarovalstva razen zadnje faze pravega pomorskega zavarovanja proti premiji, ker se zdi, da v takratnem istrskem pomorstvu in v obstoječih razmerah ta institucija ni bila potrebna.

UVOD

Zavarovanje je v ekonomskem pomenu gospodarska dejavnost, v katero je združenih več ljudi, ki so izpostavljeni nevarnosti ali tveganju; iz sredstev (zavarovalnega sklada), vplačanih za zavarovanje, dobijo povrnjeno škodo, ki jih je doletela. Danes poznamo naslednje veje in vrste zavarovanj: 1. po predmetu zavarovanja a) za osebe (življensko zavarovanje, zavarovanje rente, osebne ali za tretje osebe, za smrt, invalidnost, za začasno nesposobnost za delo) in b) za premoženje (pred požarom, krajo, montažno zavarovanje, za posevke in pridelke, za živino, za motorna vozila, zavarovanje za odgovornost škode, ki jo zavarovanec stori tretjim osebam); 2. po kraju zavarovanja: kopna, pomorska in zračna; 3. po načinu zavarovanja: prostovoljna in obvezna.

V pravnem pomenu pa je to odnos, ki je zasnovan na pogodbi ali na zakonu, v katerem je ena stranka zavarovanec (kot pogodbenik zavarovanja) obvezna, da plača po tarifi določen znesek, zavarovalno premijo (enkratno ali obročno), druga stranka, zavarovalec, pa je

dolžna, da zavarovancu ali tretji osebi, uporabniku zavarovanja, povrne škodo oziroma najprej izplača določen znesek, zavarovalno vsoto, če se zgodi predvideni primer, zavarovalni primer. Stranki sta torej obvezani na spoštovanje dogovora.

Za razmah zavarovalništva pa je bila ugodna zadostna količina kapitala za oplajanje - ki je v Evropi izvirala iz povečane trgovske dejavnosti od 10. stoletja naprej - in pravšnje mere tveganja. Čeprav se šele v drugi polovici 14. stoletja v deželah Italskega polotoka pojavijo prave oblike zavarovanja blaga ali ladij ali obojega proti določeni premiji, ko si stojita nasproti zavarovanec in zavarovatelj, pa zasledimo marsikatero obliko zavarovanj pred raznoterimi nevšečnostmi že mnogo prej, tako v trgovini po morju kot po kopnem, tako v življenju kraljev kot meščanov, obrtnikov in kmetov. Ne nazadnje je bilo prav zavarovanje sužnjev kot trgovskega blaga konec srednjega veka pravna podlaga za uveljavitev življenjskega zavarovanja ljudi.

Zapisovalci pravnih dejanj

Že v zgodnjih stoletjih srednjega veka so potrebe vsakdanjega življenja v Italiji privedle do pojava javnih pisarjev in notarjev (*scriba publicus, notarius*) in nato do institucije notariata. Ena izmed teh potreb je bila ta, da se nekemu dejanju, zapisanemu v listini, da splošna javna veljava in listini verodostojnost; že sam zapis je bil zavarovanje dogovorjenega. Bistvo pravne vsebine listin so še zavarovali pred pozabo tako, da so izvlečke listin (*imbreviature*) vpisovali v notarske in kasneje vicedomske knjige. Navajali so čas, priče in jedro (pravnega) dejanja, kraj pa so navadno omenili le, če ni bil domač. Vpis v notarski knjigi je imel enak pomen kot pristna javna listina in je užival javno zaupanje. Na osnovi takega vpisa je bilo mogoče izdati nov izvod (izgubljene!?) listine. Redno vodenje notarskih knjig so od 12. in 13. stoletja dalje urejali mestni statuti.¹

Iz Italije se je pod vplivom vsakovrstnih povezav institucija notarjev in notariata razširila tudi v istrska primorska mesta. Prvi znani notar pri nas se omenja v Kopru že leta 932, ko je napisal listino s pristankom ljudstva ("*Ego Georgius, dyaconus ed notarius, per consensu populorum scripsi adque firmavi*", Kos, 1906, št. 380). Kot pravni akt je imela običajno javna listina na koncu vsakega zapisa tudi penalno formulo, ki je jamčila, da se bosta pogodbeni stranki sklenjenega držali. Tako sta si na primer koprski komun in cesar Konrad II. leta 1035 s poroštvo v vrednosti 1000 zlatih mark jamčila, da ne bosta prekršila pogodbe, ki je Kopru znova potrjevala pravico nad vasmí in ozemljem v okolici Momjana v zameno za zvestobo cesarju (Kos, 1911, št. 92).

Mitnice in plačevanje mitnine ob poteh so poleg urejenih voznih poti jamčile tudi varno potovanje prevoznikom, sicer slednji te obveze ne bi plačevali. Ko je koprski komun prejel od beneškega doža Mastropietra leta 1182 pravico do monopolnega pristanišča soli na relaciji med Gradežem in Puljem, so se v zadnjih določbah akta zavarovali s penalno klavzulo, ki je določala, da bo tretjina od pobrane mitnine za tovorjenje soli iz Kopra pripadla koprskemu komunu, tretjina beneškemu komunu, tretjina pa mejnemu grofu (oglejski patriarh), slednjemu le, če bo vzdrževal poti v zaledju, tako pomembnih za varstvo prihajajočih in odhajajočih trgovcev (Minotto, 1892, 17/18). Penalne klavzule so nastale torej kot zavarovanje spoštovanja določil dogovora.

Še razne druge oblike jamstev in poroštev zasledimo v notarskih aktih pred 14. stoletjem in tudi kasneje, kot so številne zadolžnice za posojeno blago ali posojila ob

zastavi za denar in iz tega odnosa izvirajoča nadaljnja jamstva za povračilo škode pa tudi nastalih stroškov. Tako sta na primer Venerij iz Izole in Jakob iz Izole leta 1284 obljubila, da bosta Janeza iz Pulja obvarovala škode in stroškov, ki bi jih utrpel zaradi denarja, ki bi ga moral plačati Martinu Lugnanu (Mihelič, 1984, št. 592). Tudi razne prodaje, pobotnice, oporoške, celo ženitne pogodbe - na primer opis pogojev iz leta 1288 za ženitni dogovor, zadevajočim imetje Bernarda, imenovanega Capud de Festa, in Beatrice, ki je včasih žvela pri duhovniku Asmondu (Mihelič, 1986, št. 632) - postanejo z vpisom v notarsko knjigo, v tem primeru v knjigo notarja Dominika iz Pirana, neizbrisni pravni akti, ki se jih je treba držati.

Oddaja plovil, solin ali mlinjskih kamnov v najem, poroštvo in varščina ob prevozu vina, zaveze glede kockanja kažejo na vsakovrstnost jamstev in vzajemnih zavarovanj pogodbenih strank. Tako se na primer Mečena Sklavo obveže, da ne bo kockal niti sam niti prek drugih, dokler bo imel s Čugnom socido² (Mihelič, 1986, št. 474); Janez Bene se obveže Henriku Kataldi, da leto dni ne bo niti sam niti v družabništvu kockal iznad 8 denaričev (Mihelič, 1986, št. 57); mojster Janez Martel se zaveže Majnhardu Vaki, da leto dni ne bo niti sam niti v družbi pil vina v gostilni (Mihelič, št. 361).

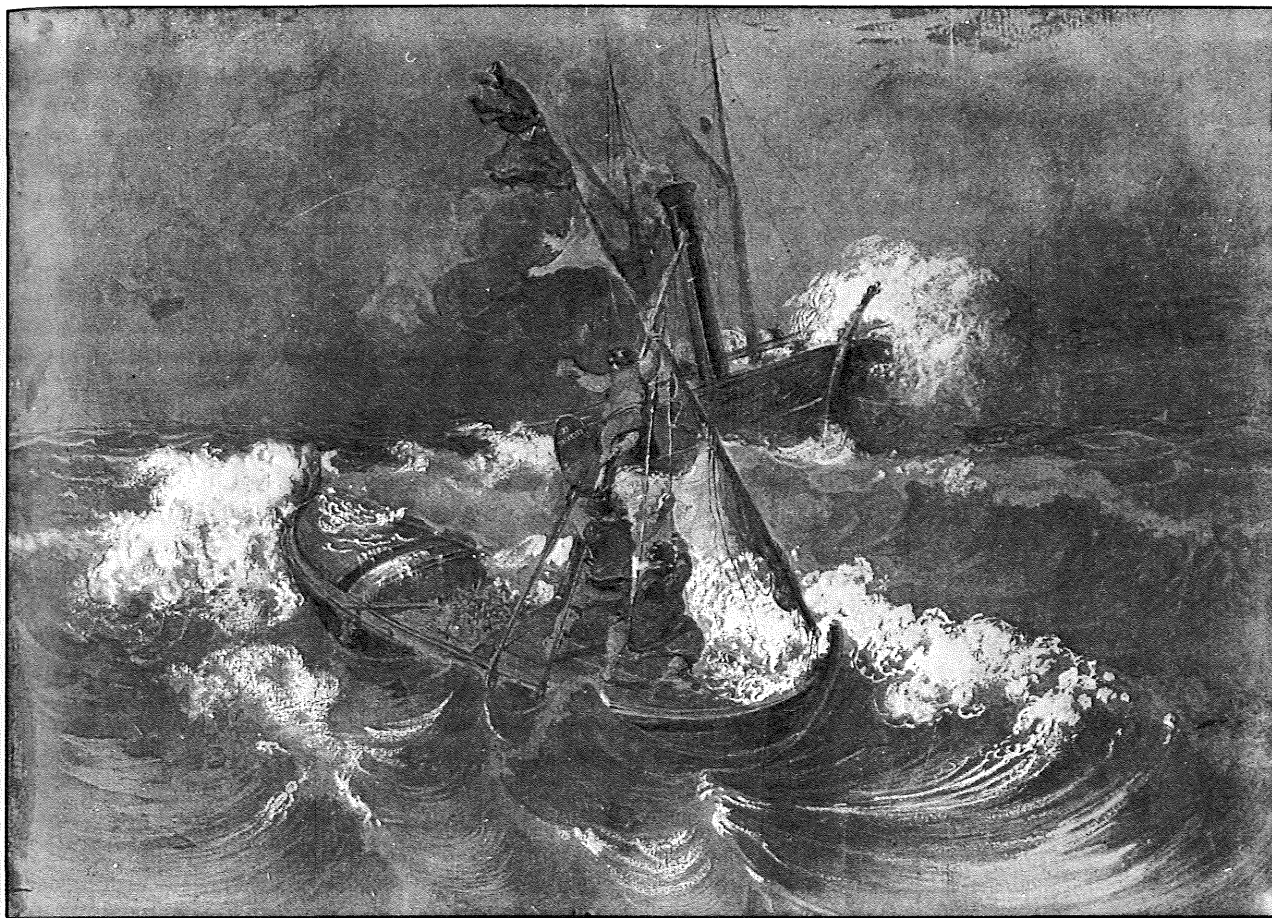
Vzajemno zavarovanje je bilo uresničeno tudi v srednjeveških bratovščinah, gildah, cehih in drugih združenjih, katerih člani so v sili pomagali drug drugemu, tako v primerih bolezni in smrti, če je bilo treba zgraditi hišo, ki je pogorela itd. Sem sodijo državni ukrepi o prepovedih plovbe pozimi, kakor tudi ukaz, da so morale ladje voziti v skupinah in v spremstvu oboroženih ladij, ki naj bi jih zaščitile zlasti pred napadi morskih roparjev. Za varnostni ukrep proti nevarnostim v plovbi je veljalo tudi krščevanje ladij; z izbiro imena so skušali spraviti ladjo pod posebno zaščito tega ali onega svetnika. Poleg tega je duhovnik blagoslovil ladjo, preden je odplula na morje; priporočljivo je bilo tudi določiti del dobička v dobrodelne namene. V viharju so se obračali na svetnika in mu obljubljali romanje,³ pri čemer je moral eden, ki so ga izžrebali, izpolniti obljubo za vse, stroške za romanje pa so prispevali vsi. Tu gre za poseben primer uporabe načela *velike havarije*, izraženega v tem, da je moral vsak, kdor je bil udeležen kot solastnik ladje ali tovora, prevzeti del škode, nastale med vožnjo. Dostikrat je nastala potreba, da so oškodovani koristili posameznikov, da bi ohranili celoto. Sem sodijo zlasti primeri, ko so tovor zmetali v morje, ko so morali presekati jambor ali sidrno vrv, da se ladja ni potopila. Tudi stroške za

1 Prim. Mihelič, 1984, 9 sq. in tam navedeno literaturo. Na tem mestu se pristrčno zahvaljujem dr. Darji Mihelič, ki me je usmerjala in mi prijazno posredovala nekaj pomembnih podatkov za pričujočo razpravo.

2 Zelo pogosta pogodba o oblikovanju družbe med lastnikom in najemnikom za določen čas (2-5 let), v glavnem za vzrejo goveje živine, drobnice, svinj ter čebel (Mihelič, 1979, 63 sq.). V tem primeru gre za vzrejo drobnice (ovac); drobnico in prirastek si delita sproti, in sicer 2/3 lastniku, 1/3 najemniku (eadem, 1986, št. 312).

3 Prim. prispevek D. Žitko v tej številki Annales!

Slika št. 4: Ex voto Giacomina Castra in njegovih sinov, 1851, akvarel, 48 x 39 cm

raztovarjanje, če je ladja nasedla, za popravila, potrebna za nadaljevanje vožnje, in odkupnino, ki jo je bilo treba plačati morskim roparjem, so obravnavali kot veliko havarijo (Kulišer, 1959, št. 387).

Koprski statut že v svojem tretjem poglavju v prvi knjigi določa premije za najdeno blago po nesrečah na morju, s tem da daje najditelju, ki je blago po brodolomu našel na morju ali ob obali, nagrado v vrednosti četrtnine rešenega blaga; če pa se je moral zanj posebno potruditi in ga morda iti iskati na morsko dno, mu je pripadla tretjina. Poglavje loči primere, ko je bila posadka prisiljena odvreči tovor za lastno rešitev; tedaj je morala povrniti nastalo škodo. Če pa je potonila s tovorom vred, naslednikom ni bilo potrebno vračati nastale škode. Zanimiva ustanova, ki jo zasledimo že v koprskem statutu iz leta 1423 in nato v aktih iz konca 16. stoletja, je bila tudi tako imenovana ustanova **damnum datum**, ki je skrbela za povračilo nastalih škod, nastalih bodisi zaradi raznih sovražnih vpadov v koprsko podeželje ali zaradi požarov ipd.⁴

Razvoj trgovine in posojevalci denarja

Razvoj mest slovenskega dela Istre je bil v srednjem veku najtesneje povezan s pomorsko dejavnostjo sprva povsem romanskega, nato pa z doseljevanjem vse bolj tudi slovenskega in slovanskega prebivalstva. Že od prvih obdobij obstoja so bile mestne naselbine vezane na morje, na ribištvo in nato tudi na solinarstvo ter pomorsko trgovino in promet. Vendar do konca zgodnjega srednjega veka konkretnih podatkov o tej dejavnosti nimamo. Čeprav so vesti o lokalnem značaju plovbe in trgovine na Jadranu izpričane že v listini Rižanskega placita (Ferluga, 1990, 368), segajo najstarejše vesti o pomorstvu v 10. stoletje, ko se že pojavljajo nasprotja in spori med mesti Tržaškega zaliva in naglo se razvijajočimi Benetkami. Le-te so že v tem času počasi dobivale najvažnejšo vlogo v severnem delu Jadrana in so do konca visokega srednjega veka zrasle v prvo pomorsko silo ne samo na Jadranskem morju, marveč tudi v vsem vzhodnem delu Sredozemlja.

Sprva so Benetke poskušale predvsem izkoristiti splo-

4 Statuta Iustinopolis Metropolis Istriae. Benetke 1668 (dalje Statut). str. 66-74, 156/7 in 165-177

šni razvoj trgovine v dobro svojega mesta in svojih trgovcev; zavoljo tega so se v odnosih do mest na slovenski istrski obali (in drugih) zadovoljevale predvsem s pridobivanjem trgovskih koristi in s tem v zvezi zlasti s pridobivanjem recipročnih pravic v teh mestih. Tako so nastajale pogodbe, sprva gospodarskega, zlasti pomorsko-gospodarskega, in pozneje tudi političnega značaja, ki so jih Benečani ponovno sklepali z mesti ob istrski obali (s Koprom v že omenjenih letih 932, 977 in 1145, s Trstom v letih 1202 in 1233). S pogodbami so si Benečani zagotavljali zlasti enake pravice v trgovini s temi mesti, kakor so jih imeli domačini, prav tako pa tudi obljube zvestobe ali nevtralnost v primeru vojn, letne obveznosti, predvsem v določenih množinah vina, in vojaško pomoč na morju v boju proti sovražnikom Republike. Nekatera teh mest pa so morala prevzeti nase tudi dolžnost, da bodo preganjale pirate in morske razbojnike ob delu istrske obale (Gestrin, 1978, 7).

V okviru tako uveljavljenih odnosov med Benečani in istrskimi mesti se je pomorska dejavnost Istranov v visokem srednjem veku še kolikor toliko samostojno in svobodno razvijala, saj so istrska mesta celo napadala in ropala beneške ladje in vice versa. Že tedaj moremo govoriti o pomorski trgovini med Istro in Benetkami, s pristanišči v Furlaniji ter v naslednjih treh stoletjih s pristanišči v Dalmaciji in v italijanskih deželah oziroma v krajih južno od Benetk. Tako je Piran leta 1188 obnovil že starejšo trgovsko pogodbo z Dubrovnikom, s katerim so obstajale dovolj živahne zveze tudi še v poznem srednjem veku, ko viri govorijo o Dubrovčanih v Piranu (Foretič, 1952, 111, 126). Le štiri leta pozneje, leta 1192, so piranski meščani sklenili posebno pogodbo s Splitom, ki so jo leta 1270 obnovili (Kandler, CDI).

Poleg vzpostavljenih trgovskih poti med mesti istrske obale od Trsta, ki je leta 1382 postal habsburški, prek beneških mest Kopra, Pirana, Umaga, Novega Grada, Vrsarja, Poreča, Rovinja, do Pulja, so vsa ta mesta imela svoje pomorsko-trgovske točke po vsej Dalmaciji. Vezi pa so segle na območje Ferrare, Ravenne in Cesene ter v velik del obalnih krajev Apulije in v Marke, kjer lahko sledimo v doslej znanih virih tem vezem vse v 17. stoletje (Gestrin, 1978, 15).

Pomembno vlogo pri uveljavljanju pomorstva kot posebne panoge gospodarstva v obalnih mestih severne Istre pa je odigralo tudi omenjeno monopolno pristanišče za sol v Kopru, ki je poleg drugih privlačnih prekmorskih izdelkov morda še najbolj pritegnilo trgovske povezave s slovenskim zaledjem, zlasti od 13. stoletja dalje. Od tedaj so Benečani še bolj podpirali Koper na račun drugih istrskih mest, tako da je ta dosegel hiter razvoj in vsaj do začetka 16. stoletja, ko se je začela dvigati vloga Trsta, igral najpomembnejšo vlogo v trgovini

z zaledjem. 13. stoletje je bilo tudi čas, ko se v mestih severne Istre kot posledica trgovskih in drugih povezav že v precejšnjem številu naseljujejo ljudje iz slovenskega zaledja. Tedaj se kot trgovsko blago iz notranjosti proti morju pojavljajo žito, moka, meso, živina, kože raznih vrst, volna, sir, les (drva) in drugo; med temi vrstami blaga so kot tranzitno blago izvažali dalje vsaj žito, kože in drva. Hkrati pa so v notranjost tovorili sol, olje, ribe, vino, razno sadje, med katerim se izrecno omenjajo smokve (Gestrin, 1965, 37 sq.). Meščanski trgovci iz zalednih mest in tudi kmetje so prihajali v primorska mesta že v tolikšnem številu, da je bilo tudi z njimi povezana blaginja, ki se javlja v njih.

Glede uveljavljanja denarnega posojila za pomorske in kasneje tudi kopenske trgovske poti je iz virov razvidno, da prebivalci istrskih mest tega finančnega napore sami niso zmogli. Kot pospeševalci razvoja so se že vsaj v drugi polovici 13. stoletja v teh, kakor tudi v mnogih drugih sredozemskih mestih, pojavili kot trgovci, finančniki in posojevalci denarja Florentinci, ki so jih čez dobro stoletje v njihovih vlogah zopet zamenjali Židje. V atriju Pokrajinskega muzeja v Kopru je ohranjen spomin iz leta 1268, ko je tedanji koprski kapetan ljudstva Marino Morosini dovolil Florentincem odpreti trgovino s suknom v loži Pretorske palače v Kopru. Kmalu se je razvilo živahno blagovno-denarno poslovanje in nekateri so prěcej žalovali za minulimi časi. Koprski možje so se namreč pritožili samemu beneškemu dožu nad *demonom mode*, ki je obsedel njihove hčere in žene ter se naselil celo v zakonsko posteljo (Venturini, 1905, 13/14).

Florentinci so posojevalci denarja v Piranu vsaj že v letih od prve polovice 14. stoletja, za Koper pa lahko to le domnevamo, kajti arhivski viri so še nedostopni. V letih od 1337 do 1342 posojajo v Piranu florentinski bankirji Soldanieriji (Peršič, 1977, 12 sq.), vzporedno in še nekaj let dlje (1338-1348) pa tudi Florentinec Franciscus Benzini z družabniki (*socii*). Oboji so s Piranom sklenili pogodbe o posojanju in o kreditnem poslovanju, za jamstvo oziroma za zavarovanje posla pa so zavezali premoženje Pirana in njegovih prebivalcev. Poleg tega, da so jih sprejeli za meščane (*cives*), so bili pristojni posojati toliko časa, kolikor so sami želeli. Verjeli so njihovim knjigam o zastavah brez zadržkov in tujcem so lahko posojali na tako visoke obresti, kot so se z njimi dogovorili. Določili so še obrestne pogoje za posojanje denarja Pirančanom: brata Soldanieri sta štela obresti (*meritum sive collegancia*)⁵ po 25 % na leto pri posojanju na listine in 20 % na leto pri posojanju na *lombardni način*.⁶ V pogodbi z Johannesom, sinom Cursija, so bile obresti na listino 20 % in 15 % na lombardni način, pri Benziniju pa oboje 20 %. Zanimivo je, da se v enem od razglasov (*crida*) posojevalec Benzini imenuje *fenerator*

5 Drugi izrazi za obresti so: usura, interesse, lucrum, melioramentum, precium, prode, utilitas, meritum, pressa, ratio (Peršič, 1975, 147 in 1977, 13)

6 Posojanje na zastavljene predmete (*pignus*) (Peršič, 1977, 17). Prim. Kulišer I., 1959 s. 429

(oderuh), medtem ko se v pogodbi s Piranom ves čas imenuje z nevtralnejšim izrazom *prestator* (posojevalec).

Tedanje moralo ljudi kaže tudi določba iz pogodbe, da se ne bo smel nihče zaradi posojenega denarja pravdati ali posojevalcem nasprotovati zaradi oderuških obresti pred kakšnim cerkvenim sodiščem (*curia*), pač pa bo moral vsakdo izjaviti, da je denar prejel od posojevalca kot darilo iz posebne milosti brez obresti. Posojanje na obresti je namreč veljalo po postavah katoliške cerkve za zelo grešno, dasi so tudi cerkvene ustanove posojale razpoložljivi kapital in imele od teh poslov znatne dobičke. Obresti so prikrivali tako, da so knjižili večje vsote dolgov.

Tedanje mestne oblasti so se dobro zavedale, da denar ne sme ležati brez koristi. Zato niso omejevale meščanov, da bi s trgovskimi družbami ali sami med seboj ali s tujimi trgovci in brodarji združevali finančna sredstva, ustvarjali boljše medsebojne poslovne povezave, povečevali učinek poslovnih izkušenj in vedenj, zmanjševali gmotni riziko pomorskega potovanja, povečevali svoje tržišče in v glavnem z uspešno zaključenimi posli kopičili trgovski kapital. Vendar je šele zaveza o oblikovanju trgovskih družb - kot prvo tako poznamo v Piranu in s tem v Istri trgovsko družbo med Venerijem, imenovanim Pena, in Andrejem Paničo, ki sta od Čugna prejela denar, s katerim naj bi odšla v skupno korist družabnikov trgovat izven Pirana (Mihelič, 1984, št. 260) - z razdelitvijo rizika med pogodbene stranke, z vlaganjem, oplajanjem in kopičenjem kapitala preseгла oblike vzajemnega zavarovanja. Že sam akt o ustanovitvi pomorske trgovske družbe, komende, kolegance ali kompanije, je že v notarskem zapisu natančno določal meje rizika in dobička pri vsakokratnem poslu udeleženih strank.

Pomorske trgovske družbe

Plovba je bila seveda združena s celo vrsto nevarnosti. Sem štejemo viharje in zatišja, čeri in plitvine, nadalje težave v orientaciji in v iskanju poti, povezane s pomanjkljivo izvežbanostjo vodnika ladje. K temu je treba prišteti še gradnjo za plovbo po morju nesposobnih ladij, pomanjkanje signalizacije - kar je povzročalo nasedanja ladij - pomanjkanje živil in dobre pitne vode med vožnjo. Plovba po morju je bila naposled stalno izpostavljena morskemu roparstvu, katerega posledica sta bila v najboljšem primeru izropanje potnikov in plačilo odkupnine.

Vendar so na morju vlaganja in zastavki v igri pomembnejši kot na kopnem. Morje je bogastvo, ki popotnikom, ki se jim mudi in jih ni strah vode, ponuja skuš-

njavo hitrega in cenejšega, zato pa bolj tveganega prevoza blaga. Zatorej so se trgovci že kmalu poskušali pred temi nevarnostmi zavarovati z raznimi oblikami sodelovanja, in lahko rečemo, da ima zavarovalstvo nedvomno svoje korenine v pomorskem zavarovanju, v zavarovanju pred nevarnostmi plovbe po morju in s tem nastale škode.

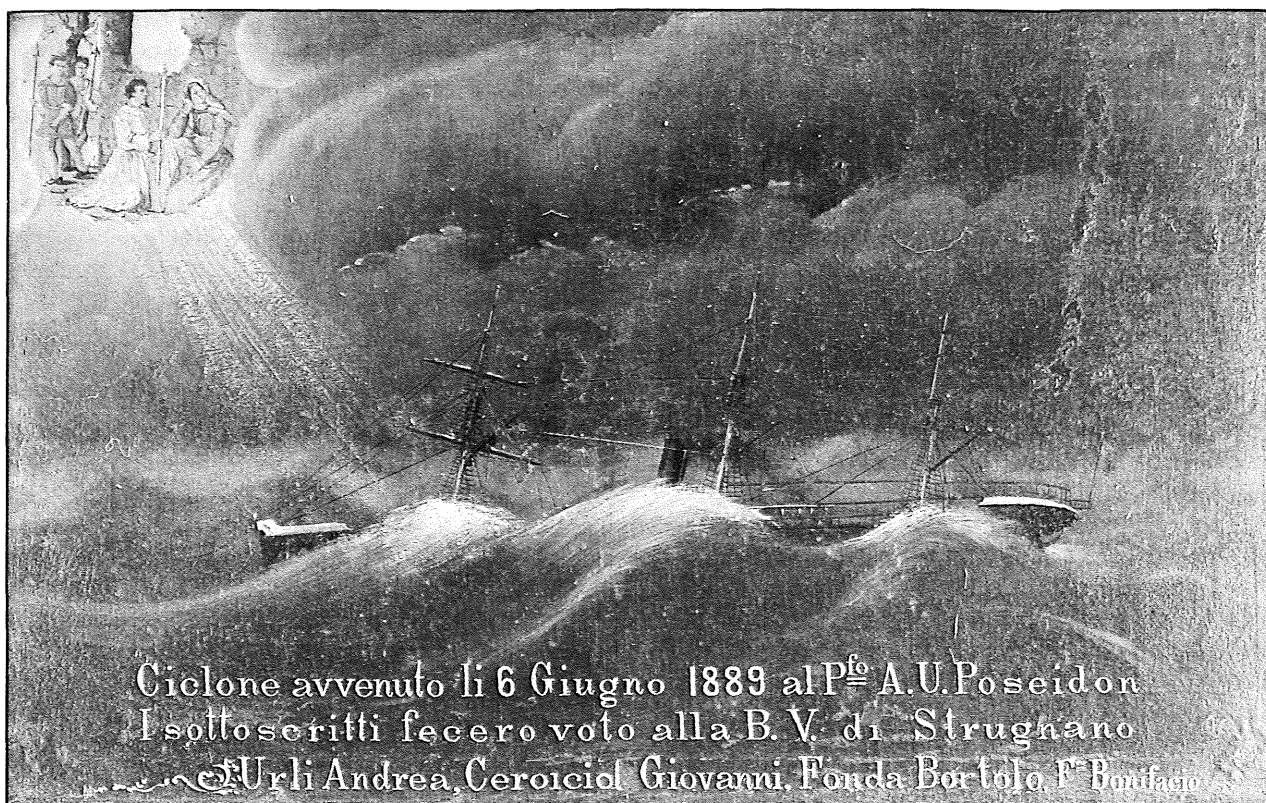
Že pri Rimljanih v sicer skopih vesteh naletimo na idejo o kompenzaciji tveganja in o posledicah hazardiranja, posojanja denarja na ves rizik. Prepričljivejša pa je po rimskem pravu tako imenovana določba "*foedus nauticum*", ki obstoji v odnosu med posojevalcem denarja in med brodarjem, tako za nakup blaga kot za naložbo denarja za pot, kamor je bila ladja namenjena. S tem je bila povezana hipoteka na ladjo in blago (Santantera, 1942, 3), torej kot oblika pomorskega posojila.

Tako je bil v Istri obseg pomorske trgovine in pomorskega prometa vsaj že proti koncu 13. stoletja - kolikor že ne prej - tolikšen, da se v istrskih mestih uveljavlja kot posebna oblika trgovinske tehnike trgovska družba - *komenda*; ta je tedaj že imela obliko blagovne in denarne komende. Gre za obliko zavarovanja trgovskega blaga, premičnin (ladje) in vloženega kapitala. Omejevale so se sprva le na en trgovski posel, za katerega sta se v komendo vključeni stranki dogovorili, vendar so bile praviloma dogovorjene le za kratek rok (15 dni), kolikor je bilo potrebno za dogovorjeni posel. Toda denarne komende so do konca srednjeveškega obdobja močno prevladale nad blagovnimi, tako da so se postopoma začele umikati višjim oblikam trgovinske tehnike - *kolegancam*, ki so se uveljavljale že od prve polovice 14. stoletja dalje, in trgovskim družbam (*compagnia*) (Gestrin, 1966, 241 sq.).

Piranska komenda, ki jo odlično razčlenjuje dr. Ferdo Gestrin, se po svojih osnovah, gospodarskem pomenu in tudi po pravnih normah ne oddaljuje bistveno od vsebine komende na splošno. Značilen zanjo je pogodbeni odnos dveh strank - katerih socialna pripadnost ni nujno vezana na trgovski poklic, a tudi ne na družbeno različen položaj - ki se kaže v tem, da je ena stranka (*socius stans*) z določenimi pogoji dala blago oziroma denar drugi stranki (*tractator*). Slednja je opravila posel v pomorski trgovini ali po navodilih in želji ali pa po lastni presoji v čim večjo korist obeh pogodbenih partnerjev. Vendar se v vsem znanem gradivu ta oblika trgovinske tehnike v Piranu nikjer ne označuje z imenom komenda. Pač pa se zanjo, kakor tudi za koleganco, uporablja naziv *societas*, torej družba (Gestrin, 1978, 61).

Pri koleganci je razlika v tem, da je denarni delež - ali neko nadomestilo zanj, na primer, za ladjo - prispeval tudi traktator; zato pa se je dobiček delil v zanj ugod-

7 Prvotno je beseda riziko, ki izvira iz arabskega (rizk), pomenila srečno naključje, slučajno darilo. V knjigi Tisoč in ena noč princ Šarkan nepričakovano najde lepo dekle in pravi: "Vsak rizk ima svoj razlog". V arabski besedi je izražena samo ugodna stran naključja, v strogem fatalizmu Arabcev pa je "rizk" Alahova volja in tako se tudi ne smemo čuditi, če so mu pripisali tudi neugoden izid. Kristjani so prevzeli oba pomena (Kulišer I., 1959, 393).

Slika št. 5: Ex voto posadke parne trojambornice Poseidon, 1889, o. pl, 72 x 46 cm

nejšem razmerju. Traktator je moral sedaj obljubiti svojemu partnerju, da bo zvesto in pošteno trgoval. Prav tako je bila traktatorjeva obveznost, da je ob zaključku komende in kolegance napravil obračun in na podlagi tega dal stansu ne samo vložena sredstva, ampak tudi določen del dobička, če se je trgovsko poslovanje končalo ugodno. Nasprotno je od njih odštel toliko, kolikor je bil stansov del izgube.

V primerjavi s traktatorjem stans v komendi ni imel nobenih obveznosti, le redkokdaj pa v koleganci, predvsem tedaj, ko se je udeležil trgovskega poslovanja. Vložil je denar in čakal na rezultate traktatorjevega poslovanja. S tem seveda nikakor ne gre trditi, da stans istočasno - lahko celo v istem kraju s traktatorjem - ne bi mogel trgovati povsem na svoj račun. Bistveno različen od traktatorjevega je bil njegov položaj glede raznih jamstev in tveganja. Večina jamstev je po naravi same komende in kolegance odpadla na traktatorje. Tudi glede tveganja trgovskega poslovanja položaj obeh partnerjev ni bil enak, čeprav bi se glede delitve dobička in izgube na pol pri komendi in tudi deloma koleganci zdelo, da sta v tem pogledu enakovrsta. Pri koleganci je bila sicer bolj v veljavi delitev v razmerju 2/3 : 1/3, a ob deležu traktator-

ja, prav tako pa tudi po raznih določbah komendine pogodbe (*ad risicum tamen et periculum et perditum ... ipsarum partium*), je traktator pravzaprav utrpel večjo škodo kot stans. Moral je namreč praviloma kriti polovico izgube in še njegovo delo je ostalo neplačano, stans pa je izgubil le polovico celotne izgube. Stans se je sorazmerno dobro zavaroval tudi pred izgubo vsega ali vsaj večjega dela vloženega denarja med trgovskim poslovanjem, saj je tveganje padlo povsem samo nanj le pri nesrečnem slučaju (Gestrin, 1978, 71). Vendar je traktator lahko trgoval hkrati za več stansov oziroma tudi sam zase (Luzzatto, 1954, 104) ter si je na ta način lahko povečal skupni profit oziroma utrpel večjo škodo.

Kolegance, ki so jih sklepali v Piranu, so trajale praviloma daljši čas, od enega do šestih mesecev. Denarne vsote (*rectum capital*), ki so jih stansi dajali traktatorjem ali so jih izposojali od njih za trgovsko poslovanje, so bile zelo različne. Najnižje so le izjemoma segale pod 50 liber malih beneških denarjev, najvišje pa so dosegle več kakor 550 liber oziroma do 200 ducatov.⁸ Okoli 68% vseh primerov v tem obdobju ugotovljenih komend v Piranu je imelo *rectum capital* višji od 100 liber. Ti podatki nedvomno kažejo, da je v Piranu proces akumulacije

⁸ V obravnavanem obdobju so v beneški Istri uporabljali beneški denarni sistem, ki je slonel na bimetalni osnovi: srebrni in zlati. Temelj temu sistemu, ki pozna kot denarne enote: dukat, libro, groš, sold in denar(ič), je bil naslednji odnos: libra - 20 soldov - 240 denarjev. Poleg te libre (malih) denarjev (*libra denariorum parvorum*) so poznali tudi libro (velikih) denarjev ali grošev (*libra denariorum grossorum*) z odnosom: libra grošev - 20 soldov grošev - 240 grošev. Več o tem prim. Gestrin, 1978, 123 in Benussi, 1928, 229 sq.

trgovskega kapitala pri posameznikih močno napredoval, saj so ti zneski, zlasti najvišji, kar visoki in pomenijo vrednost hiše ali ladje (Gestrin, 1978, 62).

V trgovske družbe so stopale tudi ženske, kakor kaže naslednji primer. Marija, hči Ivana de Motono iz Pirana in žena Nikolaja de Vido iz Kopra, je leta 1414 vložila v koleganco z Nikolajem, sinom Ivana de Aldono iz Pirana, 200 ducatov, slednji pa je dal svojo osebo in ladjo.⁹

V pomorskem poslovanju in trgovanju so se pojavile še posebne oblike, ki nimajo pravih značilnosti niti komende niti kolegance, čeprav jih listine označujejo kot *societas*. Taka je družba, ki so jo leta 1380 sklenili v Piranu Henrik, sin Mengolina Endrica, Valter, sin Terezija, in Peter, sin Štefana de Clarença, vsi trije iz Pirana, z Andrejem, sinom Ivana de Campelus iz Bergama. Dogovorili so se, da bi dal Andrej eno svojih ladij družbi na razpolago, piranski soudeleženci pa bi nanjo na svoje stroške natovorili svoje blago. Henrik, Valter in Peter bi najeli v breme družbe mornarja oziroma hlapca in odpotovali z blagom v Ferraro ali kam drugam, kjer bi posel bolje opravili. Dobiček ali izgubo, ki bi jo imeli od prodanega blaga, bi si pogodbeni stranki delili na polovico. Poleg tega je Andrej zagotovil Valterju in Petru, da bosta na ladjo lahko natovorila žito ali kakšno drugo blago za lastno trgovanje. Bil jima je pripravljen posoditi tudi denar za nakup blaga, če bi sama imela premalo robe, da bi se ladja pač do polnega natovorila. Toda v primeru posojila si je Andrej zagotovil, da mu gre poleg povračila posojilne vsote tudi polovica dobička od njunega prodanega blaga. Pogodbo so zavarovali z vsemi jamstvenimi formulami in jamčili z vsem svojim premoženjem (Gestrin, 1978, 69).

V Istri pa so zlasti od 80. let 14. stoletja dalje nastajale tudi posamezne trgovske družbe (*compagnia*) z deleži vseh udeležencev. Javljata se dva tipa takih družb: družba z deležem celotnega premoženja in družba z enako visokimi denarnimi deleži. Najstarejša takih družb, ki so nedvomno posegale tudi v pomorsko trgovino,¹⁰ se v do sedaj znanih virih omenja leta 1385 (Gestrin, 1978, 70). Veliko višjo vsoto kot v doslej obravnavane komende in kolegance sta v "kompanijo" (*societate siue compagnia*) vložila leta 1387 Leonard Bivilaqua, mesar, sin pokojnega sera¹¹ Petra iz Benetk in Peter de Nigroponte, sin pokojnega sera Jakoba Berarda, trgovec in prebivalec Kopra. Prvi je vložil 6000 liber malih beneških denarjev (*librum sex millia denariorum venetorum parvorum*), drugi pa je vložil svoje ljudi in delo (...*pono personas et laborem meum, et debeo cum dictis denariis negociare, traficare et procurare nomine dictae societatis ...*) za

dobo petih let. Sklenila sta, da bo Peter trgoval po kopnem in po morju med Koprom, Piranom in Benetkami oziroma kjer se mu bo najbolje zdelo, le vsako leto bo moral podati poročilo o svojem delu. Tako dobiček kakor škodo pa si bosta delila v razmerju 2/3 : 1/3 v korist Petra.¹² Iz leta 1432 pa je znana družba treh Pirančanov, Marca de Fasso, Jurija Cauiano in Mateja de Guardo, družba, v katero so vložili enako visoke denarne deleže. Ti so bili po 200 ducatov, tako da je skupni kapital družbe dosegel kar lepo višino (Gestrin, 1978, 70).

Družba je torej še višja oblika kopičenja trgovskega kapitala. Gre pravzaprav za družinsko družbo in, kakor nakazuje že njeno ime (*cum - panis*, to je, z - kruh), za tesno zvezo, kjer je vse stvar vseh, tako kruh kot vsakdanje tveganje, tako kapital kot delo (Braudel II., 1989, 82). V nasprotju s prej omenjenimi preprečevalnimi in represivnimi ukrepi, kakor vožnje v admiralstvih ali odmetavanje dela tovara, gre tu za vrnitev že nastale škode, sloneče na načelu vzajemne pomoči, kajti solastniki ladje in tovara so bili nekakšni bratje. Ta misel je bila izražena v španskem pomorskem pravu še v 14. stoletju, v tako imenovanem agermanamentu (t.j. pobratenju): "*Ladja in tovor naj bosta brata!*" (Kulišer I., 1959, 388). In ker *compagnia* že kmalu sprejme tuje družabnike (ki prispevajo kapital in delo) in denar vlagatelj (ki je lahko, če se samo spomnimo na florentinske orjake, desetkrat večji od kapitala - glavnice - družbe), potem je jasno, da so taka podjetja nenavadno močno kapitalistično orodje.

Čeprav družbe še niso samostojne ustanove, z lastnim kapitalom ločene od družabnikov, so že koncept ali vsaj slutnja današnjih velikih delniških zavarovalnih družb (Stefani, 1956, 58).

Na začetku torej trgovska ladja potuje *communiter* (kar pomeni: "na skupen račun"), in je last gručiče uporabnikov. Ti imajo na krovu posebne prostore, kamor po potrebi natovorijo blago; tako upravljanje se imenuje *per loca*. Skupinica odloča o poti, o dnevu odhoda in vsak pred tem uskladišči blago v svojem "kotičku" in sosedje si med sabo pomagajo. Tudi na krovu ima vsak svoj "delež", svoj del opravil, tako pri nočni straži kot pri vsakdanjih dolžnostih, čeprav ima po pravilu vsak ob sebi plačanega "hlapca", ki živi, kakor so govorili, "ob kruhu in vinu" svojega delodajalca, ga nadomešča pri vsakdanjih nalogah ter mu še zlasti odveže roke ob prihodu na cilj ter mu omogoči kupčevanje. Ladjo vodijo trije pomorščaki, krmar, brodnik in prvi mornar, ki jih plačuje skupinica družabnikov. Ti ubogajo mojstra ali gospodarja, ki si ga izmed sebe izberejo družabniki in ki na krovu zagotovo ni prvi za Bogom, pač pa enak med enakimi in

9 Pokrajinski arhiv Koper. Fond 9. - Občina Piran (dalje PA). Vicedomska knjiga (dalje v. k.) 108 f 68 v. - 1413 30.04

10 Za kompanije je značilno, da so bile to bolj družbe ne obmorskih temveč celinskih mest, ki so si tako pomagala zbrati zadostno količino kapitala. Prim. F. Braudel, 1989, 80 sq.

11 Naziv za uglednejše ljudi, vendar po rangi nižji od naziva dominus (Peršič, 1977, 17)

12 Pokrajinski arhiv Koper. Fond 6. - Občinski arhiv Koper. Gradivo do leta 1600 (dalje PAK. O. a.), št. 67: Notarska knjiga notarja Baysinusa de Baysio iz Benetk, prebivalca Kopra (1386/87), pag. 3 - 1386, 22.11.

se posvetuje z drugimi. Za začasno dolžnost pa dobi zgolj častno darilo: klobuk, obutev, vrč vina. Ladja, natovorjena z blagom, je potemtakem domala popolna republika.

Že pred 15. stoletjem pa se trup posameznih ladij precej poveča. Gradnja, vzdrževanje in krmarjenje takih ladij postanejo za nekdanje družabnike pravzaprav nemogoče naloge. Velike ladje zato ne razdelijo več *per loca*, ampak *per partes*, na delnice, najpogosteje na 24 karatov (čeprav pravilo ni splošno). Lastnik delnice, delničar, dobi vsako leto svoj del dobička. Seveda na ladji ne pluje sam. In če ima pri izplačilu deleža svoje štiriindvajsetine težave, se zateče po pomoč k vplivnemu sodniku. Odličen zgled takega sistema lastništva so velike dubrovniške tovarne ladje iz 16. stoletja, ki imajo včasih blizu in redko celo več kot tisoč ton in katerih solastniki so razkropljeni po vseh krščanskih pristaniščih v Sredozemlju. Kadar taka jadrnica prispe v pristanišče, poskušajo lastniki karatov doseči izplačilo svojega deleža dobička s prijazno besedo ali z grožnjami: in kapitan mora tedaj dokazati nedolžnost ali poravnati račune (Braudel I., 1989, 439/40).

Gre za dober zgled razvoja, ki se je kasneje ponovil v obmorskih pristaniščih na severu, v Združenih provincah in v Angliji. Seveda ne smemo pri tem razvoju pozabiti na vlogo države, kajti država in kapital sta dve bolj ali manj povezani sili. Država je vselej zraven, saj razdeljuje in jamči posebne pravice na narodnem trgu, osnovnem oporišču, ki je nato služil razmahu vélikih prekomorskih trgovskih družb 17. in 18. stoletja. Darovi države pa niso zastonj. Vsaka družba izpolnjuje davčno nalogo, ki je povezana s finančnimi težavami, večno usodo sodobnih držav. Kakor je dejal odvetnik Pieter Van Dam, človek, ki je *Oost Indische Compagnie* (in misel lahko razširimo tudi na druge tekmece) najbolj poznal: "Država se mora veseliti družbe, ki ji vsako leto daje tolikšne zneske, da dobi dežela od trgovanja in plovbe z Indijami trikrat večji dobiček od delničarjev." (Braudel II., 1989, 97).

Kreditno-posojilno zavarovanje in zavarovanje na premijo

Že zgodaj so se z raznimi obligacijskimi in zavarovalnimi formulami tako lastniki ladij kot najemniki obvezali za izpolnjevanje določenih pogodbenih pogojev. Na podlagi zadolžnice o najemu ladje iz leta 1284 je moral Valter, imenovan Ortulan, Pretoveru izplačati vsoto 20 liber, ker je plovilo uničil, in sicer v štirih obrokih od leta

1286 dalje vsako leto na dan sv. Mihaela (29.09.) (Mihelič, 1986, št. 426).

Primeri varščin¹³ in poročstva za najete ladje,¹⁴ najema ladje na ves riziko (*omni suo periculo*) najemnika ladje,¹⁵ dalje primeri obojestranskega jamstva lastnika in najemnika za ladjo in blago,¹⁶ kakor tudi primeri jamstva za obojestranski rizik¹⁷ - vse to so primeri vzajemnih zavarovanj, ki jih zasledimo v notarskih in vicedomskih knjigah piranskega komuna s konca 13. in v 14. stoletju. V notarskih aktih najpogosteje sklepajo pogodbe, s katerimi že vnaprej določijo vsote ob morebitni izgubi najete barke.¹⁸

Pred vsemi pa je bila med akti o najemu ladij določba o spoštovanju beneških predpisov, katerih kršitev je pomenila zaplembo ladje in blaga. Tako so že leta 1281 piranski konzuli zapovedali Gradežanoma Avriju in Narinu, ki sta vozila vino, da morata spoštovati beneške predpise, sicer bosta plačala globo v višini 50 beneških liber (Mihelič, 1984, št. 178). Ko je Pretovera leta 1288 ponovno zaupal Valtramu, imenovanemu Ortulan, za dobrih 9 mesecev plovilo v najem, mu je kot pogoj postavil, da ne krši beneških določil. Če pa se bo to zgodilo in mu bodo Benečani ladjo zaplenili, bo Ortulan plačal dogovorjeno vrednost ladje v višini 20 liber beneških denarjev v 15 dneh po dogodku (eadem, 1986, št. 610).

Beneška gospodarska politika se je še posebno po osvojitvi tega območja (Koper in Izola leta 1279, Piran leta 1283) prizadevala za to, da bi imele Benetke popolno pomorsko in trgovsko premoč v zgornjem delu Jadrana (*Golfo di Venezia*). Vse blago v pomorski trgovini oziroma prometu so morala istrska mesta voziti najprej v Benetke in tam zanj plačati vse prometne in pristaniške pristojbine. Za iztrženi denar pa so bila dolžna tam kupiti drugo blago in ga izvoziti. Kdor pa je hotel trgovati z drugimi kraji - znotraj in zunaj beneškega ozemlja - je bil dolžan plačati vse prometne pristojbine in carino, kakor da je blago pripeljal v lagunsko mesto. Benečani, ki so zlasti na severnem Jadranu močnejše nadzorovali pomorsko trgovino in promet, so vsakemu kršilcu, ki so ga zalotili, zaplenili ladjo in blago, kot da je tihotapsko (Gestrin, 1978, 11/12). Obenem pa so si Benečani seveda zaradi vzpostavljanja nadzora nad tem delom Jadranskega morja zadali nalogo totalne obrambe pomorskega prometa pred gusarji in pirati - ali so s tem svoje monopolistične posege vsaj opravičevali.

In ko se začnejo sredi 14. stoletja pojavljati prvi pravi zavarovalni akti¹⁹ - s posredovanjem notarjev in/ali že

13 PA. Notarska knjiga (dalje n. k.) 6 f 6v.,; v. k. 6 f 36/36 v.

14 PA. n. k. 6 f 59 v.

15 PA. n. k. 10 f 11v.

16 PA. v. k. 4b. f 138

17 PA. v. k. 7 f 18

18 PA. n. k. 6 f 46 v. in 66 v.; n.k. 8 f 4; v. k. 2 f. 86 itd.

19 Prvi dokumenti o zavarovanju so iz Genove in Toskane, in sicer je najstarejši genovski s 23. oktobra 1347, s katerim je Giorgio Leccavello za 107 liber genovezinov zavaroval Bartolomea Bassa za pot z ladjico Sv. Klaro (cocca - cocha = majhna ladja; Sacerdoti, 1898, 1084) od Genove

Slika št.6: Ex voto Bortola Giralidija, 1910, o. pl, 42,5 x 32,5 cm

mešetarjev, ki sklepajo zavarovalne pogodbe običajno kar na glavnih mestnih trgih, torej kot posamezniki - so v primeri s svetovno trgovinsko dejavnostjo skromne poti pomorcev istrskih mest v okviru "Beneškega zaliva" dokaj dobro zavarovane pred gusarskimi napadi. Tudi skromno število popolnih brodolomov, ki jih za Piran v 14. in 15. stoletju naštejemo vsega skupaj le okoli 20 primerov, (Gestrin, 1978, 43), kakor tudi razmeroma skromne vrednosti prevoznega blaga, dajejo slutiti, da institucija pomorskega zavarovanja v obstoječih razmerah v istrskih mestih še ni bila potrebna.

Vendar med omenjenimi akti koprškega notarja Baysinusa de Baysio zasledimo nekaj zavarovalnih formul, ki spominjajo na kreditno posojilna zavarovanja. Zadolžnice iz knjige Baysinusa med letoma 1386- 87 so bile

napisane v korist družabnikov-posojevalcev (*sociis feneratorum*) Židov Salamona in Davida, prebivalcev Kopra. Denar sta Žida posojala (*per modum mutui*) tako meščanom (*cives*) kot prebivalcem (*habitatores*)²⁰ Kopra, torej tujcem, ki so se iz številnih sredozemskih krajev predvsem iz trgovskih razlogov priselili v Koper. To se je dajalo ob jamstvu vsega premoženja posojilojemalca v dvojni vrednosti posojila ali pa ob poroštvu ugledne osebnosti. Posojilojemalec je s pristankom posojevalca prejel posojilo na svoje tveganje. Prvi posojilo zavaruje (*Et pro vestra maior securitate*) s posojeni vsoti enakovredno količino blaga.²¹

Tako Mihael, sin pokojnega Cresencija, prebivalec Kopra v Bošedragi (*in porta buserdraga*), prejme 18. decembra 1386 50 ducatov posojila, ki jih Davidu in

do Majorke za šest mesecev (Bensa, 1884, 192-193). Za beneško zgodovino zavarovanj je doslej najden najstarejši dokument iz leta 1389, sklenjen pred notarjem Giovannijem Catacalò na Kreti, čeprav so vesti o zavarovalnih odnosih zabeležene že nekaj desetletij prej v sodnih aktih Beneške republike (Stefani, 1956, 71).

²⁰ Razlika med meščani in prebivalci v srednjeveških mestih je očitna. Meščani so privilegirani in imajo vse "državljske" pravice. Vendar morajo za dosego tega statusa ponavadi bivati v mestu najmanj 25 let in se s svojimi dejanji tudi dokazati, le ob primerih demografskih kriz, kot so bile kuge in vojne, se je ta doba lahko skrajšala celo samo na 5 let. Morali so tudi sodelovati pri mestni obrambi. Prebivalci so bili po statusu nižji in še vedno smatrani kot tujci, kar se je morda najbolj pokazalo pri posojilni politiki. Prim. Statut str. 126, 130-132, 160-164, 190-192

²¹ V skoraj vseh primerih je zastavljeno blago vino, le v enem tudi sol. - PAK. O. a. do leta 1600 št. 67 f 5 - 1386, 23.12

Salamonu oziroma njenemu posredniku (*misso* - mešetar) obljubi vrniti v Kopru. Medtem bo z vnaprejšnjim pristankom posojevalcev z denarjem upravljal na svoj riziko (*Salvos in terra cum integritate omni meo periculo, apud me rectinendis a modo usque que de vestra processite voluntate*). Prejeti denar pa zavaruje (*pro maior securitate*) s 50 urnami vina (1 urna = 80 l). Zastavljeno vino, ki ga hrani v svoji kleti v dveh sodih, je spravljeno na njegovo tveganje (*in mea canipa in vasis duobus. Pro signo et pignore quod tantum vinum licet sit in mea custodia ad meum esse debeat periculum et fortunam*). To objavo je zapisal Marcus, sin pokojnega sera Bartolomea iz Benetk, notar in prebivalec Kopra, ki je obenem tudi porok Mihaelu za posojeni denar.²²

Zanimiva je tudi prodaja osemnajstletne sužnje tatarskega rodu. Sužnjo Orto, krščeno in dobrega zdravja, ki je še v Benetkah, tedanji (1386) koprski podestat in kapetan (župan) Leonard Bembo proda koprskemu plemiču Octonellu de Vida za 44 dukatov (*ducatus quadraginta quatuor auri bonj et iusti ponderis*). Leonard se s to prodajno in zavarovalno listino (*vendicionis et securitatis cartulam*) obveže s petimi dukati, da bo posel izvršil.²³ Zanimivo je to, da se prodajalec pri kupcu vnaprej zavaruje z določeno vsoto, ki povsem odgovarja zavarovalni premiji.

Ti zapisi v knjigi notarja Baysinusa kažejo tudi izredno doslednost pravne formulacije sklenjenih pogodb. V nasprotju s piranskimi akti je stil tog in natančen ter ne odstopa od očitno šolskega primera. V teh formulacijah je za zavarovalništvo brez dvoma najbolj očitna beseda "*securitate*", pri kateri pa ne kaže prehitro sklepati že na sam akt zavarovanja. Tako beseda *securare* nastopa v nekaterih genovskih listinah že konec 12. stoletja (Latess, 1927) kot pojem za varščino. Tudi v nekem tržaškem dokumentu s 14. oktobra 1328 so v frazi "*liberum et francum omnibus et singulis risicis et periculis fortunae*" nekateri želeli videti zavarovalno dejanje, vendar je iz celotnega teksta razvidno, da je šlo zgolj za običajno poroštvo (*fidejussio*) (Stefani, 1956, 56). Zgolj za poroštvo gre tudi pri zapisu v knjigo Baysinusa, ko Peter de Compostello iz Benetk nastopa z zavarovalno listino (*cartula securitatis*) kot porok (*plezarius et fideiusor*) za Guarienta de Tarsijo iz Kopra.²⁴

Čeprav drugi akti v tej knjigi ne povejo, v kakšne namene si posojilojemalci sposojajo denar, pa formuli "*salvos in terra*" in "*periculum et fortunam*", ki nastopata v mnogih pogodbah, nakazujeta kreditno-trgovsko posojilo. Še več, priznani strokovnjak zgodovine zavarovalništva Enrico Bensa je celo trdil, da ti dve

formuli pomenita ceno za nevarnost, kar je istovetno s premijo za zavarovanje (Bensa, 1884, 27-32).²⁵

Tako nakazani razvoj srednjeveške posojilne politike nas privede do sklepa, da so srednjeveške trgovske družbe in posojevalci denarja v večstoletni praksi oblikovali odnose, ki so privedli do zavarovalnih odnosov, čeprav nekateri še vedno zagovarjajo misel, češ da tiče korenine zavarovanja delno v stavi, tako da je zavarovanec prvotno sklenil z zavarovateljem stavo o tem, ali bo ladja srečno opravila svojo vožnjo ali ne; v prvem primeru je zavarovanec plačal premijo, v drugem pa zavarovatelj (zavarovano) vsoto, tako da sta bili njuni stavi enaki. Stava je bila namreč "vseskozi pravnoveljaven, docela iztožljiv in v tistih tveganju naklonjenih časih izredno pogosten posel",²⁶ ki je bil "med trgovci običajen, ker so radi napovedovali prihodnost" (Kulišer I., 390). Vsekakor je tveganje v trgovanju tisti element, ki omogoča velike dobičke predvsem na dolge razdalje, iz tega odnosa nakopičeni kapital pa dodatne možnosti obračanja in vlaganja denarja s pomočjo zavarovalništva.

Dokler je posojevalec kot kupec vnaprej položil določen znesek v ustrezni višini cene blaga ali ladje, podvrženi tveganjem na poti, so bile obresti ali dobiček vključeni v znesku posojila, ki ga je moral posojilojemalec po srečno opravljenem poslu svojemu upniku povrniti. V teh pogodbah pa bi zaman iskali podatek o višini zaslužka, kajti ta kozmetični manko je bil še vedno prisoten zaradi mōre pred cerkveno kaznijo. Vendar je to prva etapa na prehodu k zavarovalni trgovini, čeprav še vedno na terenu špekulacij s kreditom, natančneje, pri kreditu na riziko. Kapital in obresti so posojeni vnaprej, to je, v momentu sklenitve pogodbe. Posojevalec je moral torej prevzeti riziko za ugoden izid vožnje; v obrestih, ki so presegale običajne in ki jih je dobil, če se je vožnja posrečila, je bila obsežena razen odškodnine za kredit tudi premija za prevzem rizika (Brunetti, 1936, 579). Ta zavarovanju podobni sestavni del pomorskega posojila se je polagoma izoblikoval v samostojno zavarovanje proti premiji, tako da je moral posojevalec (zavarovatelj) v nasprotju s pomorskim posojilom plačati določeno vsoto - ne pred začetkom vožnje, marveč šele po njej - in sicer samo tedaj, če je pomorska nevarnost res nastala (Goldschmidt, 1913, 362 sq.).

Sprememba je nastala tako, da so se skušali okoristiti s to pogodbeno obliko zavarovalnega posojila tudi v primerih, ko zavarovanec denarja ni potreboval; treba ja bilo misliti na to, da bi preprečili za namen zavarovanja odvečno in za posel samo obremenilno dvojno plačilo,

22 PAK. O. a. do 1600. št. 67 f 3v. - 1386, 18.12.

23 ibid. f. 4 v. - 1386, 21.12.

24 PAK. O. a. do 1600. št. 67 f 9 - 1387, 03.05.

25 " ... ; basterà ricordare che la differenza fra il prezzo dei cambi, dei prestiti e delle merci in generale secondochè fossero contrattate a salvo in terra od a rischio costituiva il prezzo del pericolo, che è quanto dire il premio d'assicurazione (Stefani, 66).

26 Stavili so o imenovanju kardinalov in o volitvi papeža, o smrti papeža ali kralja, o poroki, o rojstvu otroka, o tem, ali bo izbruhnila epidemija kuge ali ne. (Goldschmidt, 373, 382. Cit. v: Kulišer, 393/4)

ki je bilo potrebno pri pomorskem posojilu, ker je moral zavarovanec ob srečnem izidu vožnje vrniti prejeti denar. Odločilna sprememba je bila v tem, da je zavarovanec privolil v odlog plačila zavarovalne vsote, ki bi jo sicer moral dobiti vnaprej (Kulišer I., 389).

Trgovina se je odločno usmerila od špekulacij s kreditom na špekulacijo s tveganjem. Tudi v tej fazi še ostane zavarovanje pod plaščem kupoprodaje, vendar nastane sprememba v načinu zaslužka; prejšnje obresti od vnaprejšnjega posojila se spremenijo v zavarovalno premijo, ki v primeru izgube ali poškodovanja zavarovanih stvari nadomesti škodo v obliki odškodnine, v srečnih primerih pa premija nedotaknjena ostane zavarovalcu.

V naših krajih v srednjem veku zasledimo načine zavarovanja blaga in prevoznih sredstev le v obliki posojila. Ta način pa se je tudi v drugih krajih Evrope obdržal še dolgo v dobi nastajanja zavarovalnih družb v 18. stoletju. Deloma je temu botrovalo beneško ladjevje v "Zalivu", ki je celo Tržačanom nalagalo, da vsako plovbo prijavijo in plačajo ustrezno pristojbino za varnost koprskemu podestatu in kapetanu, deloma pa tudi da opravijo obvezen prevoz blaga v Benetke, kjer so lahko

nadalje sklepali zavarovalne pogodbe. Tržačane so Benetani ustavljali in jim skušali zaračunati pristojbino tudi po letu 1717, ko je bilo tržaško pristanišče že razglašeno za svobodno pristanišče.²⁷

Zavarovalništvo se je po drugi polovici 14. stoletja iz italijanskih krajev kar hitro razširilo po svetu, vendar ga še zdaleč niso uporabljali vsi prevozniki in vsi trgovci. Marsikomu so se zdele 5-19% premije, ki so se v časih vojne še povečale, previsoke in so raje sami prevzemali celoten riziko. Še na prvih vožnjah v Vzhodno Indijo je zavarovanje vsega blaga veljalo za novotarijo, kar lahko sklepamo iz nekega pisma iz leta 1517, ki priporoča: "Zavarujte vendar zmerom vse, da ne nastane škoda. Saj ni dolgo tega, ko so Nemci izgubili ob obali Bretanje s špecerijo natovorjeno ladjo, ki je prihajala iz Lizbone, tako da so imeli veliko izgubo. ... Bog povrni škodo tem poštenim ljudem. Le- ti ... so zmerom mislili, da je zavarovanje neumnost." (Kulišer I., 390)

Kmalu se tudi država vmeša v zavarovalne posle, ki jim je bila sprva - kot se dogaja z vsakimi novostmi - nenaklonjena. Tako z zakonodajnimi postopki pristavi še svoj lonec h koritu.

RIASSUNTO

Il sistema assicurativo e le società d'assicurazione dei nostri giorni traggono origine da rapporti commerciali formatisi nel passato, legati soprattutto ai traffici marittimi che includevano varie forme di pericoli e di rischi. Per mettersi al sicuro da questi eventuali incidenti in un primo tempo la gente di mare pensò di assicurarsi investendo lavoro e merci e poi anche denaro in viaggi comuni, tanto che si arrivò alla spontanea creazione di società commerciali, che gradualmente superarono i limiti originari sia per quanto riguarda le somme investite che il numero dei soci. Quando nel corso del basso medioevo ebbero un incremento le attività mercantili e monetarie, si svilupparono, in particolare ad opera di Ebrei e Fiorentini, anche varie forme di prestito del denaro che si basavano sui profitti derivanti dagli interessi e ben presto anche sull'investimento di capitale in viaggi per mare che consentivano buoni guadagni. Nelle città-stato italiane della seconda metà del XIV secolo si sviluppò, da queste forme di crediti, la vera assicurazione quando dalla precedente forma di prestito anticipato a rischio, da cui il creditore traeva profitto soltanto nel caso in cui il viaggio aveva successo, si passò al premio assicurativo, che garantiva il risarcimento del danno in caso di infortunio.

Anche nelle cittadine dell'Istria settentrionale troviamo nel medioevo tutte le forme primitive di assicurazione ad eccezione dell'ultima, cioè della vera assicurazione marittima con il versamento del premio. Sembra quindi che in quel periodo la marineria istriana non avvertisse la necessità di una simile istituzione.

VIRI IN LITERATURA:

1. **Bensa E.:** Il contratto di assicurazione nel Medio Evo. Genova, 1884
2. **Benussi B.:** Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia della nostra provincia. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, vol. 40, Poreč, 1928
3. **Braudel F.:** Struktura vsakdanjega življenja: mogoče in nemoč. Materialna civilizacija, ekonomija in

kapitalizem, 15.-18. stoletje I., II. Studia humanitatis 3, Ljubljana, 1988

4. **Braudel F.:** Igre menjave. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, 15.-18. stoletje I., II. Studia humanitatis 4, Ljubljana, 1989

5. **Brunetti A.:** Sull'origine italiana del contratto di assicurazione. Assicurazioni I. (1936), Rim

6. **Ferluga J.:** Bizanc na Jadranu. Zgodovinski časopis

27 Prim. Gestrin - Mihelič, 1990

- 44 (1990), s. 363- 386
7. **Foretić V.:** Nekoliko pogleda na pomorsku trgovinu Dubrovnika u srednjem veku. Dubrovačko pomorstvo (1952)
8. **Gestrin F.:** Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana, 1965
9. **Gestrin F.:** Piranska komenda v 14. stoletju. Prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku. Razprave I. razreda SAZU V, Ljubljana, 1966
10. **Gestrin F.:** Pomorstvo srednjeveškega Pirana. SAZU, razred I. 21, Ljubljana, 1978
11. **Goldschmidt L.:** Storia universale del diritto commerciale. Torin, 1913
12. **Kandler P.:** Codice diplomatico istriano. Lloyd Adriatico, Trst, 1989
13. **Kos F.:** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Knjiga 2 (1906) in 3 (1911), Ljubljana
14. **Kulišer J.:** Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka I., Ljubljana, 1959
15. **Lattes A.:** L'assicurazione e la voce "securare" in documenti genovesi del 1191 e 1192. Rivista del diritto commerciale 25 (1927)
16. **Luzzatto G.:** Capitale e lavoro nel commercio veneziano dei secoli 11. e 12. Studi di storia economica veneziana. Padova, 1954
17. **Mihelič D.:** Najstarejša piranska notarska knjiga (1281- 1287/89). Viri za zgodovino Slovencev 7, Ljubljana, 1984
18. **Mihelič D.:** Piranska notarska knjiga (1284-1288). Viri za zgodovino Slovencev 9, Ljubljana, 1986
19. **Peršič J.:** Florentinec Franciscus Benzini, bankir v Piranu (1338- 1348). Kronika 23 (1975), s. 138-148
20. **Peršič J.:** Družina florentinskih bankirjev Soldanieri v Piranu. Kronika 25 (1977), s. 12-18
21. **Peršič J.:** Židje v poznosrednjeveški beneški Istri. Slovensko morje in zaledje 6-7 (1984), s. 39-79
22. Pokrajinski arhiv Koper. Fond 6. - Občina Koper. Gradivo do leta 1600, št. 67
23. Pokrajinski arhiv Koper. Fond 9. - Občina Piran. Notarske knjige
24. Pokrajinski arhiv Koper. Fond 9. - Občina Piran. Vicedomske knjige
25. **Sacerdoti A.:** L'assicurazione a Venezia. Atti del R. Istituto veneto di scienze, lettere ed arti LVI (1897-98), s. 1082- 1098
26. **Santantera A.:** Origini e sviluppo delle assicurazioni in Italia (dai tempi di Dante ad oggi). Milan, 1942
27. Statuta Iustinopolis Metropolis Istriae. Benetke, 1668
28. **Stefani G.:** L'assicurazione a Venezia dalle origini alla fine della Serenissima I., II. Trst, 1956
29. **Venturini D.:** Nome e stemma di Capodistria. Koper, 1905
30. **Tenenti A. & B.:** Il prezzo del rischio. L'assicurazione mediterranea vista da Ragusa 1563-1591. Jouvance, Rim, 1985
31. **Žitko D.:** Ex voto; votivne podobe pomorcev. Annales 1 (1991)

PADOVANSKI HUMANIST PALLADIO FOSCO V DALMACIJI IN ISTRI (1493-1520) (S posebnim pogledom na Skradin in Koper)

Krešimir ČVRLJAK

arhivist, Arhiv Hrvatske, Zagreb, Marulićev trg 21
archivista, Archivio della Croazia, Zagabria

POVZETEK

Padovanec Palladio Fosco (?-1521) je eden tistih evropskih humanistov, ki so nekdanjo Dalmacijo duhovno in kulturno približali k učenju Evropi. Vsekakor je to lahko naredil le "eruditissimus vir", kakršen je Fosco po splošnem mnenju tudi bil. Po nepopolnem četrstoletja trajajočem plodnem življenju in delu v Dalmaciji odide na povabilo v Koper, kjer nadaljuje svoje plodno in pisateljsko dejavnost. Umre v Kopru kot priljubljen učitelj, klasično zelo izobražen humanist in zrel pisatelj. Nezmanjšano večstoletno zanimanje za njegovo potopisno delce *De situ orae Iliricy* je ovekovečilo njegovo ime in spomin. Pojavil se je in odšel z vsemi pomembnimi obeležji avtentičnega evropskega humanista: šolnik - popotnik, inštruktor, notar - pisar, raziskovalec, imitator klasikov, pesnik in zgodovinar - torej polihistor.

Odšel je, a ne brez sledu.

*Introrsus autem procul a Titii descensu duobus milibus ad eundem Euripum, sed in parte Liburniae, est Scardona, civitas paucis habitata familiis, non ea tamen, de qua auctores tam Graeci quam Latini mentionem faciunt. Longius enim a mari distabat.*¹

*Is tandem Justinopolim Hystriae Civitatem accitus, ubi multo sibi iuvenes in poeticis, et rhetoricis studiis eleganter instruxerat in cathedra sedens subita apoplexia inter legendum correptus, et a discipulis domum delatus, sine ullo amplius vitae sensu paulo post vita functus est, et in Basilica S. Francischi sub albo lapide ante aram maiorem in sepulchro alieno sepultus...*²

Enostransko in napačno bi bilo pojasnjevati dotok italijanskih humanistov na dalmatinsko obalo samo z bližino Italije. Čeprav se to zdi bistveno, je treba upoštevati tudi druge važne motive, kot so npr. težave pri zaposlovanju velike množice šolnikov iz številnih italijanskih izobraževalnih središč. A takšna možnost je bila

še bolj zajamčena na tleh jurisdikcije in suverenosti "zaročenke" Jadranskega morja. Z druge strani pa so dalmatinske komune iz prestižnih razlogov pogosto in na žalost raje sprejemale v službo "inozemce z imenom".

Ne moremo povsem izključiti niti tega, da klic vabljive dalmatinske obale za tuje humaniste ni bil manj vabljiv kot klic visokih evropskih vseučilišč za dalmatinske in druge humaniste. Dodajmo še to, da se jim je Dalmacija častno oddolžila vsaj s tem, da je povsod v polni meri znala uživati in uporabljati blagodejne pobude in plovce prejšnjih in kasnejših humanističnih dalmatinsko-inozemskih zvez in vplivov.

Padovanski humanist - kvatročentist Palladio Fosco - je eden tistih, ki so takratno Dalmacijo duhovno in kulturno približali k učenju Evropi.

Približno dve desetletji po Raffaellu Zovenzoniju bo delno na podoben način, a z drugačnim ciljem in v drugih okoliščinah križaril vzdolž jadranske obale njegov sonarodnjak Palladio Fosco, s pravim imenom Negri.

1 Lit.7

2 Lit.33

Pred tem križarjenjem in po njem je P. Fosco preživel v Dalmaciji in Istri nekaj manj od treh desetletij. Še po nečem lahko povežemo ta dva italijanska kvatročentista. Veliko je bilo namreč nasprotij v obstoječih podatkih o P. Foscu, dokler ni Salvatore Sabbadini leta 1926 zbral vse znane posameznosti iz Foscovega življenja in jih prikazal v svoji študiji "Palladio Fosco e il suo De situ orae Illyrici", kot je to storil Paolo Tremoli za R. Zovenzonija.

Toda preden se podrobneje seznanimo s Foscovim prihodom v Dalmacijo, z bivanjem in delom po dalmatinskih mestih, s tem, kdo ga je pospremil v Dalmacijo, kdaj bi to približno, pa tudi točno moglo biti, zatem s potovanjem vzdolž jadranske obale in nazadnje s prihodom v Skradin, a mogoče tudi na Skradinski buk, bo zelo koristno, če поблиže spoznamo življenje in delo tega učenega Padovanca, o katerem je bilo še za njegovega življenja izrečenih toliko pohval, pri nas pa je bil doslej slabo poznan, da ne rečem neznan, prav kot Zonvenzoni.

Do napisa v *Vjesniku*³ pri nas ni bilo ničesar iz črpnjega napisanega o tem humanistu, ki je v naših krajih, pretežno v Dalmaciji, preživel nepolna tri desetletja. Da se je pri nas res malo vedelo o P. Foscu, lahko zgovorno potrdi podatek, da ga naš medievist K. Krstić v svojem pregledu južnoslovanske latinizacije navaja kot zadrškega nadškofa.⁴

Danes se zanesljivo ve, da je bil P. Fosco humanist in oženjen svetovljan. Ob tem, še po Krstičevem pisanju, v najnovejši Zgodovini hrvaške književnosti beremo o P. Foscu samo kot o pesniku.⁵

Do danes pa je ostalo neznano leto Foscovega rojstva. Niti vsi podatki iz njegovega življenja niso pomagali v tej smeri. Mnogi avtorji molče preidejo preko tega važnega podatka. Nekateri npr. navajajo samo stoletje (L. Dubois). Nekateri pa so vendarle poskušali vsaj približno in posredno določiti leto Foscovega rojstva. Tako pri Apostolu Zenu beremo, da je P. Fosco "zacvetel" (*fiori*) okrog 1470. Podobno beremo tudi pri G. J. Vossiusu.⁶

Za Bernardina Scardeonija bi to bilo že 1445.⁷ Zagotovo pa vemo, da se je rodil v Padovi. Opozoril bi na

držno in netočno trditev F. M. Appendinija, češ da se je P. Fosco rodil v Trogirju.⁸ Ta Appendinijeva trditev G. Pragu je še posebej zbudila začudenje.⁹

P. Fosco je izšel iz padovanske družine, ki je dala še nekatere učene Padovance, npr. Girolama in Antonija, izvrstna profesorja medicine na Padovanskem vseučilišču - prvega leta 1590, a drugega leta 1622.¹⁰

Palladijev družinski priimek je bil Negri, vendar se je po takratni navadi med humanisti raje imenoval Fuscus (italianizirano Fosco). Giuseppe Ferrari - Cupilli bi rekel "per vezzo di latinità."¹¹ Italijanski zgodovinar književnosti Gerolamo Tiraboschi (1731-1794) to zelo enostavno pojasnjuje: "Latinamente volle appellarsi Fosco."¹² Za L. Dubois je Fosco to naredil "per seguir l'uso che allora correva della mutazione dei nomi."¹³ Zeno je poudaril razširjenost tega pojava med humanisti.¹⁴

Korolan Cipicco se je na primer manj oddaljil od svojega družinskega priimka, ko je prevzel priimek "Cipione che anticamente è stato comune alla Giunia e Servilia..."¹⁵

P. Foscu je na njegov pravi priimek poslal pismo italijanski humanist in njegov sodobnik Marco Antonio Sabbelico, imenovan Coccio (1436- 1506)¹⁶, a Fosco mu je odgovoril pod istim priimkom. To bi lahko bilo 1486. leta, kar se da sklepati iz zaključnega dela pisma, kjer Sabbelico odvrča Fosca od poti v Rim, češ da tam razsaja kuga. Zeno dodaja, da je kuga razsajala v Rimu leta 1486.¹⁷ Iz drugih virov pa zvemo oziroma lahko sklepamo, da Fosco ni poslušal nasveta svojega starejšega kolega. Iz dela šibeniškega humanista Ivana Polikarpa Severitana Barbule¹⁸ *Dionisii Appollonii Donati da octo orationis partibus libri octo...* (Serisje 1517) vidimo namreč, da je Barbula študiral na znani Rimski akademiji, ki jo je vodil humanist Pomponio Leto. Razen njega Barbula navaja kot svoje rimske profesorje Palladija Fosca, M. A. Sabellica in Giovannija Sulpizija.¹⁹ Kot lahko vidimo, Barbula omenja P. Fosca na prvem mestu. Vendar velja upoštevati pri vsem tem zadržek Stjepana Krsića, ki ne izključuje možnosti Foscovega učiteljstva v Šibeniku, kjer bi lahko poučeval tudi Barbulo.²⁰

3 Lit. 15

4 Lit.27, 458

5 "V Zadru živi pesnik Palladio Fosco..." (nav.d., knj. 3, Zagreb, 1974, str. 86)

6 "Palladius Fuscus, sive Niger, Patavinus, claruit circa annum MCCCCLXX" (Lit.38, 601)

7 "Sub idem fere tempus (an: 1445) floruit in humanioribus studiis Palladius Fuscus, alias Niger..." (Lit.33, lib. II, cl. X)

8 "...Palladio Negri, Fosco di Trau..." (Lit.8, 317-318)

9 "Vi fu persino chi lo fece nascere a Traù" (Lit.30, 319)

10 "ambo chiarissimi professori di medicina..." (Lit.39, 49)

11 Lit. 22, 77

12 Lit.36, 1424

13 Lit.20, 440

14 "...era invalso..." (Lit.39, 49)

15 Lit.39, 51

16 Epist., lib. IX - cit. Lit.39, 49

17 Lit.39, 55

18 Glej o njem Lit.13

19 "sub clarissimis praeceptoribus Palladio Fusco Patavino, Marco Antonio Sabbelico, Pomponio Leto et Ioanne Sulpitio" - Lit.9, 2,

20 Lit.26, 14

Od kod ime Fuscus (italijaniz. Fosco)? Lahko bi pomislili, da se je Fosco kot strastni kultor antike navdušil nad imeni znanih ljudi iz antike z istim imenom - s slovničarjem in pesnikom, z imenom Aristius Fuscus, z govornikom Aureliusom Fuscusom ali pa s konzulom Kornelijem Sempronijem Fuscusom. Verjetneje je, da se je P. Fosco odločil za enostavnejšo pot: prevesti Negri v Fuscus.

Apostolo Zeno²¹ se strinja z nizozemskim humanistom Gerardusom Johannisom Vossiusom (1577-1649), da je na temelju tistega, kar M. A. Sabellico²² piše o P. Foscu, osnovano govoriti, da je P. Fosco živel leta 1470. Toda Zenu ni ušlo, da Vossius ni dobro prebral oziroma razumel Sabellicovih besed o Foscu. Sabellico namreč ne pravi (Zeno korigira Vossiusa) "*nec est ut, ut Palladium Nigrum Silcam, per quem, ete*", temveč "*nec est, ut. ad Palladium Nigrum, per quem etc, ejus studia refaras*", pri čemer se "*ejus*" nanaša na Koriolana Cippica Dalmatinca, o katerem je maloprej govoril.²³

Nikakršne zmede glede časa Foscovega življenja ne bi smelo povzročati posvetilo dela kardinalu Gasparu Contariniju, v katerem je že iz prvih besed (*Palladii Fusci Patavini, praeceptoris mei, jampridem vita functi...*) jasno, da delo posveča kardinalu Foscov učenec kot izdajatelj.

Neki Sandio, sicer "nesrečni popravljalec Vossiusa",²⁴ je hotel pomakniti leto Foscove smrti. Vossiusa je, po Sandiju, zapeljala tista prezentska oblika pri Sabellicu (*nec est...*). Sandiju se zdi bolj prepričljivo to, da Fosco "*indirizza que'libri al Cardinale Gasparo Contarini, che fu Cardinale del 1535. sino al 1542 ...*".²⁵ Če pa bi Sandi samo malo bolj natančno pregledal tekst posvetila, bi mu bilo takoj jasno, da ga je napisal nepodpisani Foscov učenec v vlogi izdajatelja dela. Tako pa je zagrešil "*lo sbaglio*".²⁶

Se za življenja, a tudi kasneje je Fosco dobival najraz-

ličnejše pohvale in priznanja. Poudarjena je njegova učenost. Tako je Fosco za domicilnega zgodovinarja Lorenza Pignoriju v knjigi **Origini di Padova** "*nostro Padovano, uomo dottissimo...*", "*uomo di molta letteratura*".²⁷ Za svojega someščana B. Scardeonija pa je Fosco "*fuit et Graecis et Latinis litteris probe eruditus, et in tradendis Rhetoricae praeceptis disertissimus...*"²⁸ Fosco je za Scardeonija tudi "*rhetor illustris*." Učenec, ki je učiteljevo delo izdal posmrtno in ga posvetil kardinalu G. Contariniju, pripominja, da je vse to zabeležil v delu "*eruditissimus vir*" (iz posvetila). Pohvala, ki se v literaturi najraje poudarja, izhaja od njegovega sodobnika M. A. Sabellica v delu - dialogu **De linguae latinae reparatione**, kjer Sabellico ne želi zamolčati Palladija Nigra, s čigar zaslugo "*proximis annis Romanae in ea terra litterae in antiquum sunt statum restitutae*".²⁹ V svojem kratkem pogledu na Fosca je Vossius že na samem začetku poudaril Sabellicovo "*luculentum...elogium*".³¹ Ferrari - Cupilli se ne strinja s temi pretiranimi Sabellicovimi pohvalami, namenjenimi Foscu. Svoje nestrinjanje pojasnjuje s tem, da Fosco ni poučeval niti Koriolana Cippica niti Marka Maruliča "*i quali prima dal di lui qui recarsi pei loro scritti*".³²

Bivanje in delo v Dalmaciji

Ni izključeno, da je imelo usodno vlogo v Foscovi odločitvi, da pojde v Dalmacijo, njegovo znanstvo in prijateljstvo v Padovi z dvema zadrskima plemičema - z Donatom Civalellijem, "*dottore in arti e dimorante a Padova*", in Jeronimom Kršavom (Crissava), "*olim rector gimnasii Patavini*".³³ Spremstvo v Zadar kaže na pristno prijateljstvo članov zelo uglednih zadrskih patricijskih rodbin s P. Foscom, ki mu ob tej dvojici zagotovo ni bilo težko dobiti službe v Zadru.³⁴ V tem smislu se G. Praga čudi vsem tistim zmotam avtorjev glede Foscovega pri-

21 Benečan, italijanski pisec in učenjak Apostolo Zeno (1668-1750), avtor mnogih dram in oratorijev, znanstvenik razprav in zanimivih pisem. Ukvarjal se je tudi z zgodovino in numizmatiko. O Foscu razpravlja na osnovi tistega, kar o njem piše nizozemski humanist J. G. Vossius v svojem delu **De historicis latinis**.

22 Lit.32, 26

23 Lit. 39, 51. Po vsem sodeč, je imel Fosco tesne prijateljske zveze z Alvižem (Lujem), s škofom iz Famaguste in bratom zadarskega nadškofa Ivana. To potrjuje med drugim tudi elegija v enajstercu, ki jo je Fosco spesnil v pohvalo Cippicu k Foscovega **De situ orae Illyrici** (Roma 1540) pa jo je objavil na straneh tega delca. Po G. Pragu je Fosco to alegijo spesnil štiri leta pred prihodom v Dalmacijo. (Lit.39, 53; Lit.30, 318-319)

24 "infelice correttore del Vossio" (Lit.39, 51)

25 Lit.39, 50. Konrad Eubel v svojem znanem delu (v Lit.21, 24) navaja Caspara Contarinija (Gasparus Contarenus) kot osmega kardinala po vrsti v času papeža Pavla III. O tem in drugih podatkih iz Contarinijevega škofovskega in kardinalskega življenja (umrl 1542.) gl. isto delo!

26 lit.39, 51

27 L. Pignoria, **Origini di Padova**, cap. XIV, p. 94 - cit. Lit.39, 54

28 Glej zap. 7

29 Ko navaja Sabellicovo pohvalo Foscu, Zeno izrecno postavlja med oklepaja, da se "*in ea terra*" nanaša na Dalmacijo (cioè nell'Ilirico). (Lit.39, 51)

30 Lit.32, 26

31 Lit.38, 601

32 Lit.22, 78. G. Ferrari - Cupilli se s tem svojim mišljenjem naveže na Zena, ki je prvi opozoril na Vossiusovo napačno navedbo in s tem razumevanje Sabellicovega odlomka o Foscu (gl. obširneje Lit.39, 51). Ferrari - Cupilli bi se še manj strinjal z A. Tamaro, ki pravi za Sabellica, da Foscu pripisuje zaslugo za obnovo kulta najčistejšega latinskega jezika v Dalmaciji (Lit.35, 22)

33 .25 - alla data 25. giugno 1493

34 .30, 319. Pri Pragu tudi beremo, da je bil Fosco v Padovi, vse do svojega odhoda v Dalmacijo (1493), v zelo pristnih, prijateljskih odnosih z dalmatinskimi humanisti: Donatom Civalellijem, Jeronimom Kršavom in A. Cippicom. Zvezo Donata (in Grgurja?) s P. Foscom sem poudaril

hoda in bivanja v Dalmaciji ter Foscovih zvez z Dalmacijo.³⁵ Kolikor se zdaj ve, bi P. Fosco moral biti v Zadru najkasneje 25. junija 1493. Po nekem Grisinijevem instrumentu s tem datumom se tega dne (po A. Cappelliju torek) P. Fosco omenja kot plačani rektor šole v Zadru.³⁶

G. Praga, ki je po lastnih besedah razpolagal z izvirnimi dokumenti o tem, piše, da je Fosco po prihodu v Zadar za stalno ostal v tem mestu.³⁷

Fosco je imel v Zadru hud spopad s friulskim humanistom Nardinom dalle Celine (*Celine* o *Maniaco*). Zelo verjetno je šlo za Nardinovo zavist.³⁸ Izhodišče je bilo to, da je Nardino v Benetkah napisal proti Foscu dva invektivna (žaljiva) spisa pod psevdonimom Grisogono Cendalino. Prvi spis se je začel: "*P. Nardimus Celinensis in Palladium Fuscum. Gratulamur tibi etc.*", končal pa: "*sed infestare culicem*". G. Ferrari - Cupilli trdi, da je do prepira moralo priti že pred 1521. letom.³⁹ Posebno ubijalsko je bilo želo drugega Nardinovega zapisa, ki se začne z besedami: "*Nescio quo te nomine appellem*", in konča: "*Non est cum insano insaniendum*".⁴⁰ Zenu ni znano, če je Fosco odgovoril svojemu nasprotniku na te napade, kar bi sicer lahko, saj mu ni manjkalo daru in niti poguma, pravi Zeno. Po mnenju G. G. Lirutija je mogoče, da je Fosco odšel iz Zadra prav zaradi teh sporov in nestrinjanja z Nardinom.⁴¹

Sporno je, ali je Fosco učiteljeval samo v Zadru ali še v nekaterih mestih Dalmacije. Za Sabbadinija je točno tisto, o čemer piše A. Tamaro: "*Dans les dernières années du XVème siècle le célèbre Palladio Fosco occupa une chaire à Sebenico et à Traù (1492-1500)*".⁴² Ker se ne strinja z Appendinijem, da bi bil Fosco po rodu iz Trogira, Sabbadini fiksira Foscovo (učiteljsko) dejavnost pred-

vsem v Trogir.⁴³ Avtor je prepričan, da je Fosco prav iz Trogira obiskoval južne dele Dalmacije. Tudi po A. Zenu je Fosco, še preden je odšel v Koper, učiteljeval v Trogiru, kjer se je o njem prav tako pohvalno govorilo. Tiraboschi trdi, da je "*(P. Fosco) professore prima in Traù nella Dalmazia, poscia in Giustinopoli ossia Capo d'Istria*".⁴⁴ Prav tako Luis Dubois.⁴⁵

Tudi G. Ferrari-Cupilli prepričljivo trdi, da je Fosco med letoma 1492 in 1500 učiteljeval v Trogiru in da je leta 1511 služboval v Zadru kot "*cancelliere criminale*".⁴⁶ Do tega podatka je Ferrari-Cupilli prišel v **Atti cittadini**.⁴⁷

V novejšem času se omenja trogirski humanistična šola. Med vidnimi predstavniki italijanskega humanizma v tej šoli (Tarcanio in Baratella) K. Krstić navaja tudi P. Fosca.⁴⁸ Po Zenu je Sabellico, ki je v letih od 1473 do 1484 predaval retoriko v Udinah (Vidmu), dosegel, da pride v to mesto predavat tudi P. Fosco, kar pa se ni uresničilo.⁴⁹

Kot smo lahko videli, je v Foscu opazen tipično humanistični selitveni nemir. Sicer se ni selil z dvora na dvor kot drugi, zato pa iz mesta v mesto. Ta svoj nemir je Fosco potrdil s potovanjem ob vzhodni jadranski obali.

Foscovo potovanje ob jadranski obali

Fosco je krenil na svojo pot po Dalmaciji okrog leta 1500. Tako domneva Ivan Lučić (Lucius).⁵⁰ Josip Basioli omenja leto 1515, vendar ne navaja ničesar konkretnega, da bi lahko sklepali, ali gre za leto Foscovega potovanja ali pa za nastanek dela: "*P. Fosco v svojem delu De situ orae Illirici okrog 1515. leta omenja to...*"⁵¹

Po Lučiću bi bilo neosnovano vprašanje, zakaj se je Fosco odločil za pot prav 1500. leta, vsekakor pa ni

Že v svojem članku o družini Civallesi (Lit.16)

35 "E incredibile quanto si sia favoleggiato intorno al Fosco, alla sua dimora e alle sue relazioni con la Dalmazia." (Lit.30, 319)

36 "MCCCCCLXXXIII, indictione XI, die mensis iunii, presentibus egregio artium doctore domino Donato de Civallesi, nobili ladre, et magistro Palladio Patavino, in presentiarum rectore salariato scholarum ladre, testibus" (Lit.25)

37 G. Praga je v Grisinijevem instrumentu (19. februar 1492) našel podatek, da je Cristoforo Negri vse dotlej poučeval na zadrskem učilišču. (Lit.25)

38 "La fama dell'uno metteva in gelosia anche l'altro." (Lit.39, 54)

39 Lit.22, 65

40 Cit. Lit.39, 54. Usp. Lit.22, 65

41 Lit.29, 34

42 Lit.35, 22. Tamaro se v teh svojih podatkih sklicuje na Appendinija, ki pa nikjer ne pove, da je Fosco predaval v Šibeniku.

43 "L' insegnamento tanto proficuo e tanto lodato del Fosco a Capodistria fu preceduto da altra consimile sua attività svolta in Dalmazia a Traù." (Lit.7, 179)

44 Lit. 36, 1424

45 "Insegno umane lettere in Traù, e in Capodistria." (Lit.20, 440)

46 Ta datacija izhaja od Appendinija, ki pravi, da je v istem času (od 1492 do 1500), ko je Marino (Becichemo) predaval v Dubrovniku, P. Fosco predaval v Trogiru. (Lit.8, 317-318) Delo Marina Bečića (Marinus Becichius ali becichemus), šolskega upravitelja v Dubrovniku (1494-1496), je časovno točno določeno šele z novejšim raziskovanjem. Ta Foscov sodobnik, sicer književni kritik, pesnik in pedagog, se je rodil v Skadru (po rodu pa je Bokelj). Predaval je še v Brescii, od leta 1526 pa retoriko na Padovanskem vseučilišču. (Lit.24, 361)

47 Lit.22, 65

48 Lit.28, 292

49 Lit.39, 54. Komentirajoč vse to, nas Zeno usmeri k zanimivemu podatku iz Sabellicovega pisma Bartolommeu Celotti: "esso Palladio erasi dichiarato di volersi ritirare affatto dal mestier d'insegnare." (Lit.39, 55)

50 Lučić je to svojo domnevo izrazil v svojem desetem zapisu o Foscovem delcu (I. Lucius, **Notae ad Palladium Fuscum**, Venetiis 1673 - cit. Lit.7, 182 (24)

51 Lit.10, 153

neosnovana pripomba, da je prav tega leta divjala v Zadru kužna pošast, ki je dodobra zredčila prebivalstvo mesta Zadar in večjega števila okoliških vasi.⁵² Fosco se je mogoče hotel umakniti za nekaj časa iz Zadra, dokler kuga ne mine, kot so to storili tisti Boccacciovi mladeniči in mladenke (v *Dekameronu*), ki so v času kuge zapustili Firenze; da bi pozabili na strašen pomor in si krajšali dneve, so pripovedovali ali obnavljali novele.

Kraj Foscovega odhoda je Raša (Arsia), od koder je krenil preko Labina (Albone) in Flanone (Plomina) v smeri Trsata (Tarsatica). Zdi se, da ga je bolj zanimalo trsatsko svetišče (*fonum Beatae Virginis miraculis celabre*) kot pa Reka, kjer se ni ustavil. Bakar (Baccarum) mu je "prope in littore", z razliko od Hreljina (Greglina), ki leži "procul a mari" (*castella familiae Francapanum*). Foscu je znana senjska burja (*peculiaris Borea Senensis*), prav tako so mu znani kraji v bližini Senja: Lopsica, Ortopula, Vegium, Argiruntum in Cosinium. S Foscom tako hitro pridemo na vzhodno mejo Japidije (Japodije) in reke Zrmanje (Telaubus), ob kateri leži mesto Obrovac (Obrovacium), za katerega je že slišal, da ima lep položaj (*locum summae amoenitatis*). Fosco je potem na dosegu Nina (Nona), Zadra (Jadera) in Biograda (Alba), od tu pa je krenil v zaledje in prispel vse do Nadina (Nedinum). Vrnil se je v Biograd in nadaljeval pot proti Šibeniku (Siccum), medtem pa je ponovno skrenil v notranjost, do Skradina.

Medtem ko je plul po kanalu zadrškega otočja, je pristal v Zadru in Biogradu ter obiskal stari Nadin, potem je Fosco odrinil v smeri Šibeniškega kanala, Kanala sv. Anteja, do katerega je moral od Biograda preiti kakih 250 stadijev. Šibeniški kanal je za Fosca mesto, kjer se morje še enkrat zajé v kopno. Od vhoda v Kanal je moral preiti novih osemdeset stadijev do mesta, kjer Ticij, ki deli Liburnijo od Dalmacije, bobneče pada z nemajhne višine. Od začetka Kanala, kjer sta kapelici (ena je posvečena sv. Andreju, a druga sv. Nikolaju), se približno osem stadijev v notranjost dvigata stolpa, eden z leve, drugi z desne strani Kanala. Potem je Fosco usmeril pogled na mesto Šibenik, za katerega izrecno pravi, da leži na strani Dalmacije. S pogledom kroži po zidovih, ki obdajajo mesto, ne da bi spregledal, da je mesto brez okopov, nasipov ali kakršnega koli zaklonišča. Sicer pa jih ne potrebuje ob srčnih prebivalcih, ki so njegov zaklon (*Oppidanorum enim corda... pro munimento sarrit*).⁵³

Prebivalci Šibenika imajo na pretek plodnih polj, vinogradov in oljčnih nasadov, v ničemer ne trpijo pomanjkanja, razen v pitni vodi, zlasti poleti, zato jo do-

PALLADII FUSCI,
Patavini,
DE SITU ORÆ
ILLYRICI
LIBRI DUO,
Notis JOANNIS LUCII, Dalmatini, illustrati:
ut & ejusdem
JOANNIS LUCII,
DE REGNO
ILLYRICI
LIBER.

Editio Novissima, auctior & correctior.

LUGDUNI BATAVORUM,
Sumptibus PETRI VANDER Aa,
Bibliopola, Civitatis atque Academiae Typographi.

Naslovnica Lučičevega dela (J. Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Lugduni Batavorum) kjer je objavljen spis P. Fosca. Hrani Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb.

važajo od drugod in javno prodajajo.⁵⁴

Fosco se po sorazmerno izčrpnem opisu Šibenika poslavlja od njega in prebivalcev in nadaljuje pot v notranjost, v smeri Skradina in Skradinskega buka. Tako bo Fosco prvi od dvojice znamenitih Padovancev, ki sta odpotovala v Skradin. Drugi je seveda Alberto Fortis, najbolj znan potnik in potopisec naših krajev.⁵⁵

Čeprav v Foscovem delu najdemo o Skradinu komaj

52 Lit. 23, 343. Šibenčan, padovanski doktor medicine, eden naših najboljših poznavalcev epidemiologije kuge oziroma naš prvi zodovinar medicine, Ant Andeo Frari (1780-1865), je prišel do teh podatkov "da un libro di memor. miscellan. ann. 1500. esistente nell'Archivio di s. Domenico di Zara, e da alcuni Testamenti, che si conservano nel medesimo Archivio, Capsula Testamentor. Ann. 1501" (Isto). Fosco se je mogoče z odhodom na pot želel umakniti pred kugo. (Glej tudi Lit. 11, 68.)

53 Lit. 7, 201 Citate iz Foscovega delca navajam po zadnji, Sabbadinijevi izdaji. Vse citate je mogoče najti na str. 196-208, zato jih v nadaljevanju ne bom posebej zaznamoval.

54 Tako slikoviti opisi mesta v marsičem spominjajo na opise pri G. B. Giustinianiju.

dve, tri povedi, jih bomo skušali vseeno razčleniti, vsebinsko in pomensko, glede na to, da je delo napisano v luči novoveške evropske književnosti. Foscov opis Skradina je kratek in skop (nepolne štiri vrstice pete kolumne v knjigi, izvzemši pet vrstic Luciusove šeste beležke na isti strani knjige).

Fosco bo začel opisovati Skradin s popolnoma drugačnega vidika, kot je to naredil pri opisu Šibenika. Kot da ga v starodavni Scardoni ne zanimajo plodovi zemlje in žuljavih rok Skradincev, pač pa upira pogled proti tisti Scardoni "*de qua authores quam Graeci tam Latini mentionem faciunt*".⁵⁶ Toda to ni mesto, nostalgичno opaža Fosco, ki ga omenjajo grški in latinski pisci. Antična Scardona je ležala malo dalje od morja. Fosco, izvrstni poznavalec Plinija, je to moral vedeti. Pri tem je zelo zanimivo, da se bo šele kasneje oglasil na znanem in pogosto omenjanem mestu pri Pliniju o skardonitanskem konventu: "*Plinius autem in tertio testatur, tres in Illyrico conventus fuisse, unum Scardona, alterum Salona et tertium Narona. Cujus verba subjiciam: Conventum Scardonitanum petunt Japides et Liburnorum civitates quatuordecim*".⁵⁷

Videti je, da ga je posebej pretreslo majhno število družin v Skradinu (*Scarlona civitas paucis habitata familiis*). Nekaj podobnega beremo pri G. B. Giustinianiju, ki je prišel petdeset let za Foscom v to mesto - da so namreč v Skradinu "*poche case*".⁵⁸ Delno je to lahko pojasniti oziroma je razumljiva Foscova konstatacija. Fosco je namreč prišel v Skradin kako leto po krbavski bitki (1493). Ljudsko izročilo⁵⁹ pravi, da je na Krbačkem polju v boju padla cela četa skradinskih junakov, ki jih je vodil skradinski ban in junak Hožul.⁶⁰ Kolikšno je bilo število padlih Skradincev in ali je tukaj vzrok, da je Foscu "*Scardona civitas paucis habitata familiis*", za sedaj ne vemo.

Zdi se, kot da je Fosco opazoval Skradin iz daljave, z ladje, s katero je priplul do mesta in se za kratek čas ustavil, preden je morda nadaljeval vožnjo proti Skradinskemu buku.⁶¹

Vsekakor je moral marsikaj zgostiti v tem svojem opisu. Če pa je Skradin res opazoval iz daljave, odkod bi potem vedel, da v njem živi malo družin? To mu je sicer

lahko sporočil kdorkoli od sopotnikov, lahko je zvedel od kakkega drugega pisca ali pa je enostavno slišal v Šibeniku in tako vnesel v svoje delo tisto, česar ni videl, temveč slišal. Ne pove niti, kako je priplul v Skradin. Vse pa je jasno, ko pravi, da bi bilo dobro nadaljevati vožnjo po istem kanalu (*ad eundem Euripum*), v katerega je krenil na svoji poti proti Šibeniku in Skradinu.

Čeprav ne najdemo nikakršnega opisa prihoda na Skradinski buk, lahko zaslutimo, da mu ni znano, kakšen je videti Buk (Slap). Upoštevati pa moramo, da Fosco opisuje samo tisto, kar je videl. Navsezadnje je Fosco v času svojega potovanja ob jadranski obali obiskal nekatere manj znane otoke, zato je težko domnevati, da ga ni pritegnila, ko je že prišel v Skradin, znamenita in daleč znana lepota največjega slapa. Če je točno, da je učiteljeval v Šibeniku, je spet težko domnevati, da tega tedaj ni naredil. Na žalost nimamo potrditve ne za prvo ne za drugo.

Fosco se je že na svoji poti iz Zadra in Biograda proti Šibeniku orientiral po reki Krki (*amnis Titius*), ki "*Liburniam a Dalmatia determinans ex alto ingenti, cum strepitu cadit*".⁶² Drugače pa je Fosco našel mesto za omembo Krke (rimskega Ticija) že na samem začetku dela.

Po pohodu v šibeniškem zaledju je odplul ob obali hiliškega polotoka (Hilis peninsula) proti Trogirju, kjer se spominja Koriolana Cippica (Cipione) in njegovih junških del. Z obale starodavne in slavne Salone opazi kliško trdnjavo (Arx Regum Pannoniae). Ostajalo mu je samo še kakih štirideset stadijev do Splita (*Oppidum nobilitate, et virtute incolarum admodum celebre*). V zaledju so Poljice (Politia). Fosco zapuša območje Splita in se pomika v smeri Dubrovnške republike. Omenja dubrovniškega pesnika Ilijo Crijevića (Aelius Cervinus Poeta). Štirideset stadijev od Dubrovnika (Ragusium) leži starodavni Cavtat (Epidaurum). Kmalu vstopi v Kotorski zaliv (*Sinus Catarsis olim Rizonicus appellatus*).

Tako je Fosco došel do juga vzhodnojadranske obale in njenih prebivališč: Butuanium ali Buda, Antibarium, Olchinium (Colchinium), Dulcinium, Lysi - in reke Drine, ki da jo je okoliško prebivalstvo imenovalo Bojana (Boliana).⁶³

Na straneh druge knjige Foscovega zgodovinsko-po-

55 Fortis je zagotovo vedel za Foscovo potovanje, ker je znano, da je zahteval od someščana Giuseppea Gennarija (1721-1800), naj mu pošlje bibliografske podatke o P. Foscu. (gl. Lit. 19, 5. pogl., zap. 1)

56 Lit. 7

57 Lit. 7

58 "Questo luogo di Scardona... ha poche case, et quelle poche sono tutte di tavole, di maniera che questo luogo si può dir distrutto." (Šime Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, MSSM, t. II, "Itinerario", Zagreb 1877, str. 202)

59 Lit. 12, 218-220

60 Skoraj verjetno je, da se v osebi bana Hožula iz ljudskega izročila skriva skradinski vojvoda Kožul (Kozul vojvoda), o katerem najdemo neka poročila tudi pri Thalloczyju - o katerem najdemo neka poročila tudi pri Thalloczyju - Barbasi. Nekaj več o tem junaku iz zgodovine Skradina, o njegovi družini in sledovih, ki jih je pustil za seboj. (glej Lit. 34, 60-63)

61 Takšno sliko imamo pri nekem drugem potniku iz 17. stoletja (1640), ki je na potovanju od Kopra proti Bosni šel mimo Skradina proti Skradinskemu buku, boječ se Turkov v mestu. Gre namreč za meniha iz Rovinja, z imenom Pavao Pelizzer (1600-1691). Več o tem glej Lit. 17!

62 V Zovenzonijevi pesemski tvorbi, namenjeni prijatelju Jurju Šižgoviću, bo padala in tekla Scardona namesto Ticija: "Scardonam mea Musa cupit rupe cadentem//cernere spumiferis nobile flumen aquis." (R. Zovenzoni, "De Scardona ad Gorgidem suum" - v. Lit. 37, 133)

topisnega dela beremo, mimo katerih jadranskih otokov je plul na svoji poti. Tu so vsi kvarnerski otoki (Crexa, Vigilia, Arba). Potem ko je omenil Rab kot domovino znanega matematika Nimire, se je spomnil tudi Paga - domovine astrologa Benedikta Mišulića. Do Murterja (Colentum, Mortarium) ne omenja nobenega otoka, zatem pluje do Žirja (Surium), Zlarina (Slarium) in Prvića (Praevichium) iz ožjega šibeniškega otočja. Fosco je plul ob obalah skoraj vseh srednjedalmatinskih otokov: Šolte (Solta), Brača (Bratia, Bretia, Batriasa), Hvara (Pharos, Lesna), Visa (Issa), spuščajoč se južno proti Korčuli (Corcyra, Curzula) in Mljetu (Melita, Melitei).

Praeceptor et rector scholarum v Kopru (1516-1520)

V koprskem šolstvu je bila znana tradicija razvijanja študijev. Včasih se je poskušalo celo s sredstvi, ki so presegala njegovo finančno moč.⁶⁴ To je bil majhen, toda živ študijski center s petimi akademijami: 1. Ac. dei Desiosi, 2. Ac. Palladia, 3. Ac. dei Risorti, 4. Ac. degli Operosi, 5. Ac. dei Divertiti. Ob vsej skrbi, da ne bi opustela učiteljska katedra, se je to vendarle zgodilo dvakrat: 1. maja in 24. avgusta 1514. leta. V Kopru se je ukoreninilo prepričanje, da mesto brez učiteljskega in veroučnega pouka "vita est Quasi mortis imago".⁶⁵

Prospero Petronio meni, da je **Accademia Palladia** ali **dei Palladii** starejša od akademije **dei Desiosi**. Gravis si in Babuder pravita, da se je uveljavila okrog leta 1580, vendar ne moreta zatrdno navesti leta njenega nastanka. Maylender, ki se je živo zanimal, odkod bi moglo izhajati ime Akademije, se je pogumno odločil za konjunkturo, to je, da naj bi Akademija nosila ime znamenitega italijanskega arhitekta Andree Palladija (1508-1580) iz Gondole. Ko se je tudi njemu zazdela ta domneva premalo verjetna, predvsem zato, ker niso obstajale nikakršne zveze med tem Palladijem in Koprom, se je ta reški odvetnik, Michele Maylender (tako piše B. Zilioto), domislil v delu **Storia delle Accademie d'Italia** prav tako napačne domneve, "cioè che il nome derivasse da Palladio Fosco o de'Negri di Padova, autore del De Situ orae Illyrici, morto a Capodistria nel 1520 dopo avervi insegnato lettere humane".⁶⁶

V ta in tak Koper pride jeseni 1516. leta iz Dalmacije Palladio Fosco, ki bo naslednjih pet let življenja in dela preživel v tem mestu (Justinopolis Hystriae), v istrskih Atenah. Kljub pomanjkanju izčrpnih podatkov iz tega

obdobja Foscovega življenja je mogoče najti nekatere dragocene podatke v odlomku o Foscu⁶⁷, ki ga je napisal padovski kanonik Bernardin Scardeonio. Skoraj nobenega kasnejšega pogleda na življenje in delo Fosca ni bilo brez sklicevanja na ta Scardeonijev odlomek. Tudi Peter Vander, eden od založnikov Foscovih del, je imel ta odlomek za tako pomemben, da ga je uvrstil na začetek dela, za posvetilom.

Po Scardeoniju je bil P. Fosco poklican v Koper, kjer je elegantno poučeval mnoge mladeniče poetik in retorik. Znano je tudi, kako je zasedel katedro koprškega učilišča. S smrtjo Cristofora Muzija in nepojasnjenim odhodom Marca Antonija Grinea je bil naposled izbran Ambrogio Fabeo iz Pirana, za njim (16. oktobra 1516.) sede za kateder Palladio Fosco.

S. Sabbadini navaja izvirne (doslej neobjavljene) dokumente iz časov, ko je bila koprška katedra še nepopolna. Po Sabbadiniju obstaja tudi dokument o prihodu P. Fosca v Koper. Iz istih dokumentov, ki jih je Sabbadini izdal v prilogi svoje razprave, zvemo tudi niz drugih zanimivih posameznosti, kot so na primer Foscove mesečne plače. S. Sabbadini je v prilogi svoje študije o P. Foscu izdal 23 izvirnih dokumentov, ki se nanašajo na Foscovo učiteljsko in rektorsko delo v Kopru. V začetku je Sabbadini navedel, da jih je vzel "Dal libro dei Consigli dal 1514 ali 1522 (messo insieme di diversi fascicoli: i piu recenti alla fine, i piu vecchi al principio). N. 540 nella Biblioteca comunale di Capodistria, carta 4 verso) (Siccum)".⁶⁸

Gedeone Pusterla v popisu "Rettori e maestri dell'antica Scuola di Capo d'Istria, dal 1186 al 1800" uvršča tudi P. Fosca.⁶⁹

Nejasno pa je glede let 1519 in 1520. Po Pusterli je namreč Fosco učiteljeval v Kopru samo 1519. in 1520. leta. Vedoč za leto Foscovega prihoda v Koper (1516), lahko sklepamo, da sta to najverjetneje leti Foscovega rektorskega službovanja v šoli. Kot se vidi že iz naslova Pusterlove knjige, so s popisom zajeti rektorji in učitelji.⁷⁰ Zeno pravi za Scardeonija in Vossiusa, da jima ni bilo znano leto Foscove smrti, zase pa trdi, da se mu je posrečilo dobiti "Il Signor Marchese Giuseppe Gravissi, gentiluomo de'principali di quella città (sc. Capodistria - op. K. Č.) ornatissimo di tutti que'greci che ad un nobile e ad un letterato appartengono".⁷¹ Na njegovo prošnjo mu je Gravissi odgovoril, da je v stari knjigi, z naslovom **Quintorno degl'Introiti**, na katero je po naključju na-

63 V desetem zapisu I. Lučič trdi, da Fosco na svoji poti ni prispel do reke Bojane.

64 Lit. 7, 175

65 Lit. 7, 177

66 Lit. 41, 131

67 Lit. 33, lib. II, cl. X

68 Lit. 7, 183-195

69 Eden od Foscovih naslednikov na katedri koprškega učilišča je bil tudi doslej malo znani Andrija Šibenčan, ki ga tudi Pusterla omenja kot "Andrea Sicense detto Sebenzano 1530." (Lit. 31, 59) Zilioto navaja, da je bil Andrija Šibenčan 1935. leta v Piranu. (Lit. 40, 102)

70 Lit. 31, 58-59

71 Lit. 39, 55

letel pri očetu frančiškanku in se začenja z letom 1511, v 265. poglavju našel tole: "Ego F. Paulus Demetrius de Justinopoli Ord. Min. Vicarius et Procurator Conventus S. Francisci dictae Urbis incepti exercere officium procuratoris die octavo mensis octobris 1520." Malo dalje pa še: "Adi 18 (ottobre 1520) ricevi per l'OBITO de SORA el corpo de M. Palladio ect."⁷²

Okoliščine, v katerih je P. Fosco končal svoje plodno in dolgo življenje, lahko najdemo v tistem Scardeonijevem, pogosto navajanemu odlomku o Foscu. Ko je namreč poučeval koprške mladeniče poetik in retorik, mu je za katedrom postalo slabo ob napadu epilepsije (božjast). Učenci so ga povsem odmrlih udov odnesli domov, kjer je kmalu izdihnil. "Is (sc. Palladius Fuscus) tandem Justinopolim Hystriae civitatem accitus, ubi multos sibi iuvenes in poeticis, et Rheto - ricis studiis eleganter instruxerat in cathedra sedens subita apoplexia inter legendum correptus, et a discipulis domum delatus, sine ullo amplius vitae sensu paulo post vita functus est."⁷³ Scardeonio je tudi zapisal, da je Fosco pokopan v baziliki Sv. Frančiška, pod velikim oltarjem, v grobu z belo marmornato ploščo, ki je bil v lasti neke koprške družine.⁷⁴

V omenjeni knjigi frančiškanov zvemo (na str. 271) še za en podatek iz Foscovega življenja. Imel je namreč ženo, od katere je Paulus Demetrius, prokurator samostana, prejel ob prvi obletnici smrti denar v znesku Li. 2.3.⁷⁵

Pomeni, da je Fosca žena preživela. Iz knjige je znano tudi to, da je žena 20. aprila 1521 dala premestiti moževe posmrtno ostanke iz enega groba v drugi, toda v isti cerkvi, in za to plačala samostanu stroške, kakor je zapisano v navedeni knjigi: "Ricevi... de la Mujer del q. m. Palladio per man de F. Bortolomio Viniziano de una sequencia, e de uno officio che li fece far per TRASLATAR el corpo L. 9.8."⁷⁶

Foscovo zgodovinsko-potopisno delce De situ orae Illyrici

Zastavlja se vprašanje: Kako je ohranjeno in iz katerega leta je objavljeno to Foscovo delce? (Kar zadeva izvirni in pravi naslov, ga je Scardeonio spremenil v **De situ et ora Illyrici**.)⁷⁷ Po A. Tamaru je pred njim izšlo delo z istim naslovom in isto temo okrog leta 1470. Gre namreč za Osorana Antonia Marcella in njegovo delo **De situ orae Illyrici**.⁷⁸

Da gre za pravo, na osnovi avtopsije (ogleda na lastne oči) napisano potopisno, a ne knjižno delo, nas prepričuje sam avtor: "Ne pišem tistega, kar sem slišal, temveč videl."⁷⁹

Videti je, da je zaslugo za objavo dela treba pripisati predvsem vdanemu in hvaležnemu Foscovemu učencu; dvajset let po učiteljevi smrti ga je objavil v Rimu 1. junija 1540, s posvetilom kardinalu Gasparu Contarinuju. Posvetilo je sestavljeno v Pharae Sabinorum, petdeset kilometrov od Rima. Od hvaležnega učenca je vse to zahtevalo mnogo truda in vztrajnosti, dokler ni iztrgal prahu in moljem ta spis (pa tudi druge) svojega pokojnega učitelja.⁸⁰ Izdajatelj ni navedel svojega imena, kot je to storil izdajatelj komentarja o Katulu (Giovanni Tacuino), pa tudi tiskar ne. Pod posvetilom se je lahko prebralo ime Bartolommea Fonzijs (Fonzio). Zeno piše: "... il quale fu Veneziano e del proprio diede qualche cosa alle stampe." Mnogi so navajali delo, posebno Gianibattista Goina⁸¹ iz Pirana v svojem delu **De situ Istriae**.

Raffael Trichet du Fresne ga je vpisal v katalog svoje znane knjižnice.

Splošno mnenje je, da bi za to Foscovo delce vedeli samo iz Scardeonijevega ali Vossiusovega dela, če ga nam ne bi ohranil Lučić (Lucius) s tem, da ga je objavil skupaj s svojim delom **Inscriptiones Dalmaticae** (1673). Zaradi vsega tega lahko primerjamo usodo te prve izdaje Foscovega delca z usodo prve izdaje (1804) **Viaggio nella Dalmazia**⁸², avtorja Giacoma de Concina.

Ivan Lučić (Lucius) je priredil za to Foscovo delo določeno število zapiskov, za katere je A. Zeno rekel (za

72 Isto

73 Lit. 33, lib. II, cl. X

74 "(Palladius Fuscus) in Basilica S. Francisci sub albo lapide ante aram maiorem in sepulchro alieno sepultus (est), ut nuper Peregrinus Spalatarius Canonicus Justinopolitanus et litterarum studiis, et iucundae vitae consuetudine mihi coniunctus ab Hannibale Grisonio viro undecumque doctissimo et ipsius Palladii discipulo se audivisse testatus est". Sabbadini je s pomočjo prof. Attilija Degressija naletel na sledove Foscovega groba v baziliki. (Lit. 7, 179) Profesorju A. Degressiju se S. Sabbadini zahvaljuje tudi za druge dokumente, od katerih je nekatere prepisal in jih odstopil Sabbadiniju.

75 Lit. 39, 56

76 Isto

77 "Scripsit item De bello Turcico et De insulis libros tres, et De situ, et ora Illyrici." (Lit. 33, lib. II, cl. X) V tej verziji beremo naslov Foscovega dela tudi pri Vossiusu.

78 Lit. 35, 24. Pri Foscu naletimo tudi na omembo Antonija Marcella. (Lit. 7)

79 "Non audita, sed visa scribo". Pri Foscu očitno najdemo klasičen primer avtopsije: Opisati samo tisto, kar sem videl.

80 Lit. 39, 51

81 Zeno ga citira z netočnim imenom. Gre namreč za Pirančana, zdravnika, medicinskega pisca, komentatorja klasika, bojvnikarja za rabo latinskega jezika in književnosti in prijatelja P. P. Vergerija - Giovannija Battista Goinea (Goynéo?) (1514-1579) O njegovi zdravniški promociji v Padovi (1543), v pisanju del iz galenistične medicine in važnejši literaturi o njem glej Lit. 24, 359.

82 Glej v tem obširneje v Lit. 19., pogl. VII

njim tudi L. Dubois in drugi), da so "erudite note".⁸³ V teh zapiskih Lučić popravljaja napake, ki so se vtihotapile v identičnih nizozemskih izdajah Foscovega dela. Kot je znano, so se te izdaje pojavile v Amsterdamu (Amstelodami) leta 1666 in 1668, v nakladi Ioannesa Blaeva, skupaj z Luciusovim delom **De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex**. Istočasno kot prva amsterdamska se je pojavila identična izdaja Foscovega dela (spet skupaj z navedeno Luciusovo izdajo) v Frankfurtu (Francofurti, 1666). Foscovo delce se bo pojavilo tudi 1725 v izdaji Ioanisa Georgiusa Graeviusa, zadnjo izdajo dela pa je po Luciusovih izdajah priredil S. Sabbadini.⁸⁴ Razen tega je Fosco, kot navaja Scardenio, napisal še nekatera druga dela: **De bello Turcico**, **De insulis libros tres** in zelo opažene komentarje o Katulu.⁸⁵ Za prvi dve deli ne vemo niti kraja niti leta izdaje, za Komentarje pa se ve, da jih je prvič natisnil v Benetkah Giovanni Tacuino iz Trina (Torino). Znan je celo dan: 28. april 1496. Komentarje je posvetil beneškemu patriciju Lorenzu Bragadinu. Vendar to še ni vse, kar je napisal Fosco.⁸⁶

Zaključek

V Palladiju Foscu opazimo vse bisvene poteze avtentičnega evropskega humanista: šolnik - popotnik, inštruktor, notar - kancelar, raziskovalec, imitator klasikov, zgodovinar in polihistor.

Humanist - svetovljan P. Fosco ni sholastični vseznalec, ki bi v svojih kvestijah in sumah špekuliral v vseh in še v nekaterih stvareh. Zato pa se je kot fundamentalni latinist brez odlašanja vpregel v laizacijo znanosti, kulture in šole v Dalmaciji. S svojim prvenstveno latinističnim delom je vpregel tudi srednjedalmatinski etnikum v obnovo latinskega jezika. Foscovo prizadevanje za razvoj humanistične latinizacije v Dalmaciji in Istri lahko primerjamo v nekem smislu z delom dubrovniškega kancelarja iz Ravenne, Johannesesa Conversinija (1343-1408).

Srednjedalmatinska mesta (Zadar, Šibenik in Trogir), v katerih je P. Fosco živel in delal, so bila že na začetku 15. stoletja na glasu kot naša manjša središča in žarišča žive humanistične dejavnosti.

RIASSUNTO

Il padovano Palladio Fosco (?-1521) rientra nella cerchia degli umanisti europei che contribuirono ad avvicinare spiritualmente e culturalmente la Dalmazia del loro tempo all'Europa erudita. Naturalmente l'impresa poteva riuscire soltanto ad un "eruditissimus vir", titolo che del resto gli spettava secondo l'opinione dei suoi contemporanei. Dopo poco meno di un quarto di secolo di vita e proficuo lavoro in Dalmazia, il Fosco viene chiamato a Capodistria dove continua la sua feconda attività letteraria. Muore in questa città pianto quale insegnante prediletto, umanista profondo conoscitore dei classici e maturo scrittore. L'immutato interesse per il suo breve lavoro "De situ orae Illyrici", anche dopo secoli, ha contribuito a rendere immortale il suo nome e la sua memoria.

Palladio Fosco comparve e venne a mancare con tutti gli attributi più significativi di un autentico umanista europeo: uomo di scuola /educatore/-girovago, istruttore, notaio-cancelliere, ricercatore, imitatore dei classici, poeta e storico. Scomparve, ma non senza lasciare ai posteri una ricca eredità culturale.

LITERATURA

1. **FOSCO Palladio**, De situ orae Illyrici, Romae 1540.
2. **FOSCO Palladio**, De situ orae Illyrici - pri: Lučić (Lucius) Ivan, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami 1666, str. 451-456.
3. **FOSCO Palladio**, De situ orae Illyrici - pri: Lučić (Lucius) Ivan, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Francofurti 1666, str. 451-456.
4. **FOSCO**, De situ orae Illyrici - pri: Lučić (Lucius) Ivan, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami 1668, str. 451-456.
5. **FOSCO Palladio**, De situ orae Illyrici - pri: Lučić (Lucius) Ivan, De regno Dalmatiae et Croatiae libri

⁸³ Lit. 39, 53; Lit. 20, 441

⁸⁴ Lit. 7, 196-208

⁸⁵ "(Palladius Fuscus) edidit in Catullum doctissima commentaria, quae iam saepius formis impressa, ubique leguntur, et prae omnium oculis versantur." (Lit. 33, lib. II. cl. X)

⁸⁶ "praeterea colectanea rerum non vulgarium composuit ad imitationem Gellii..." (Lit. 38, 601)

- sex, Lugduni Batavorum 1725, sol. 1-10.
6. **FOSCO Palladio**, De situ orae Illyrici - pri: Schwandtner Johann Georg, Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticum et Sclavonicarum veteres ac gemini III, Vindobonae 1748, str. 755-761.
  7. **FOSCO Palladio**, De situ orae Illyrici - pri: Salvatore Sabbadini, "Palladio Fosco e il suo De situ orae Illyrici", Archeografo triestino, vol. XIII, ser. III, XLI/1926, Trieste, str. 171-208 (196-208).
  8. **Appendini Francesco Maria**, Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei II, Ragusa 1803.
  9. **BARBULA Ivan Polikarp Severitan**, Dionisi Appollonio Donati de octo orationis partibus libri octo ad novam et optimam limam deducti et Senecae Iunioris Ethycorum libri quattuor cum commentariis m. lo. Policarpi Severitani Silenicensis, Perusiae 1517.
  10. **BASIOLI Josip**, "Koraljari na našim obalama Jadrana", Radovi Instituta JAZU Zadar, XV/1968, Zadar, str. 140-171.
  11. **BIANCHI Carlo Federico**, Fasti di Zara, Zara 1888.
  12. **BOGIŠIĆ Baltazar**, Narodne pjesme ("Kad je ban skradinski poginuo s ostalim Skradinjanima", br. 78), Beograd 1878.
  13. **ČVRLJAK Krešimir**, "Humanist, polihistor in filozof Ivan Polikarp Severitan Barbula Šibenčanin in njegov komentar Seneki pogrešno atribuiranih etičkih distiha Dionizija Katona (1472- ?), Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Zagreb, XII/1986, br. 23-24, str. 177-217.
  14. **ČVRLJAK Krešimir**, "Vidan trag u prošlosti Zadra (Patricijska obitelj Civalelli)", Narodni list, 28. siječnja 1989, Zadar, str. 12, 25.
  15. **ČVRLJAK Krešimir**, "Palladio Fosco putuje Dalmacijom" (Podlistak), Vjesnik (Panorama subotom), Zagreb, 4. studenog 1989.
  16. **ČVRLJAK Krešimir**, "Obitelj Civalelli", Hrvatski biografski leksikon, sv. 2, JLZ, Zagreb 1989, str. 689-690.
  17. **ČVRLJAK Krešimir**, "Pavao Pelizzer Rovinjanin, 1600- 1691", Dometi, XXIII/1990, br. 2, Rijeka, str. 183-196.
  18. **ČVRLJAK Krešimir**, "Palladio Fosco", Hrvatski biografski leksikon, sv. IV, Zagreb (u pripremi).
  19. **ČVRLJAK Krešimir**, Znameniti putnici u Skradinu i na Krki, Augst Cesarec, Zagreb (u tisku).
  20. **DUBOIS Louis**, "Palladio Fosco", Biografia universale antica e moderna, vol. XXI, Venezia 1825, str. 440-441.
  21. **EUBEL Konrad**, Hierarchia catholica medii et recentioris aevi (sive summorum pontificum, S.R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series), vol. III., Monasterii 1823.
  22. **FERRARI-CUPILLI Giuseppe**, Scritti storici e letterati I, Zara 1889.
  23. **FRARI Antun Anđeo**, Della peste e della pubblica amministrazione sanitaria opera I, Venezia 1840.
  24. **GRMEK Dražen Mirko**, "Hrvati i sveučilište u Padovi", Ljetopis JAZU, knj. 62, Zagreb 1957, str. 334-374.
  25. **HAZD, Archivio Notarile di Zara**, Atti G. F. Grisini, Instrumenti.
  26. **KRASIĆ Stjepan**, "Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao", Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, III/1977, br. 5-6, Zagreb str. 7-78.
  27. **KRSTIĆ Kruno**, "Latinitet kod Južnih Slavena", Enciklopedija Jugoslavije, sv. 5, JLZ, Zagreb 1952, str. 478-494.
  28. **KRSTIĆ Kruno**, "Humanizam kod Južnih Slavena", Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4, JLZ, Zagreb 1960, str. 287s-303.
  29. **LIRUTI Gian-Giuseppe**, Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli, vol. IV, Venezia 1830.
  30. **PRAGA Giuseppe**, "Un poemetto di Alvise Cippico sulla guerra Di Ferrara del 1482", Archivio storico per la Dalmazia, V/1930, Roma, str. 315-329.
  31. **PUSTERLA Gedeone**, I Rettori di Egida (Giustinopoli d'Istria), Capodistria 1891.
  32. **SABELLICO Marco Antonio**, De linguae latinae reparatione, Neapoli 1667.
  33. **SCARDEONIO Bernardino**, De antiquitate Urbis Patavinae et claris ejus civibus. Appendix de sepulchris insignibus exterorum Patavii jacentium, Basileae 1560.
  34. **ŠIMČIK Antun**, "Dubrovačka bugarštica o Krbavskom razboju", Zbornik za narodni život i običaje JUŽNIH Slavena, JAZU, knj. 28, sv. 2, Zagreb 1932, str. 45-63.
  35. **TAMARO Attilio**, La Vénétie Julienne et la Dalmatie III, Rome 1919.
  36. **TIRABOSCHI Gerolamo**, Storia della letteratura italiana, lib. III, t. VI, parte V, Venezia 1823.
  37. **TREMOLI Paolo**, "Itinerario umano di Raffaele Zovenzoni", Archeografo triestino, ser. IV, vol. XXXIX (LXXXVIII della raccolta), Trieste 1979, str. 115-202.
  38. **VOSSIUS Gerardus Johannis**, De historicis latinis libri III, Lugduni Batavorum 1651.
  39. **ZENO Apostolo**, Dissertazioni Vossiane, t. II, Venezia 1753.
  40. **ZILIOTO Baccio**, La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria, Trieste 1913.
  41. **ZILIOTO Baccio**, "Accademie ed Accademici di Capodistria (1478-1807)", Archeografo triestino, ser. IV, vol. VII (LVI della raccolta), Trieste 1944, str. 117-277.

MESTNI VSAKDAN V OBDOBJU BAROKA V LUČI RAZLIČNIH PISNIH VIROV (PIRAN, 1600-1602)

Darja MIHELIC

dr., izredni profesor Univerze v Ljubljani, višji znanstveni sodelavec SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU
dott., professore straordinario nell' Università di Lubiana

POVZETEK

Razprava prikazuje podobo piranskega vsakdanjika po raznovrstnih pisnih virih iz začetka 17. stoletja, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Koper - enota v Piranu. Študija je razdeljena v dva dela: prvi obravnava življenje nekdanje piranske mestne naselbine kot celote, drugi pa vsakdanjik piranskih posameznikov v tedanjem mestu. Človeški vsakdanjik opisuje z vidika celotnega življenja enega leta in enega dne.

Piranska komuna je navzven in navznoter kot celota urejala svoje politične, gospodarske, upravne in druge zadeve. V obravnavanem času je bila podrejena Beneški republiki. K ožji mestni naselbini je spadalo tudi njeno agrarno zaledje. Mestno gospodarstvo je zato kazalo simbiozo značilnih mestnih (obrti, gostinstva, trgovine, denarnišтва) in podeželskih strok (poljedelstva, živinoreje, podeželske obri), morje pa je omogočalo tudi ribolov, solarstvo in prometne povezave z drugimi obmorskimi kraji. Gospodarska dejavnost ter dohodki in izdatki piranske komune so razvidni iz letnih bilanc mestnega poslovanja, kakor tudi iz omemb proizvodnih objektov in poklicev v izvirnikih. Več zapisov se dotika mestne panorame. Ohranjen je popis pozidanih in nepozidanih parcel ob mestnem obzidju, omenjene so številne cerkve na mestnem teritoriju, arhiv pa hrani tudi 6 zapisov o prenovi cerkve Sv. Jurija, ki je potekala prav v začetku 17. stoletja in v naslednjih letih. Za mestni tloris so bili značilni trgi, ob katerih so stale upravne in poslovne zgradbe. Tlorisi mestnih hiš, ki so bile večinoma zidane, niso bili pravilni. Mesto je skrbelo za red, prehodnost in snago svojih ulic, trgov in pristanišča, pa tudi za varno in urejeno življenje svojih prebivalcev tako glede preprečevanja prekrškov kot glede socialnih ukrepov.

Vsakdan piranskih posameznikov v luči celotnega življenja daje za zgodnja otroška leta malo podatkov. Pač pa statuti večkrat omenjajo mladoletne prestopnike, ki so kršili javni red. Deklice so veljale za odrasle že z 12., fantje pa s 14. leti. Premožensko stanje zakoncev je bilo po poroki običajno urejeno na značilen istrski način: mož in žena sta uživala svoje imetje "kot brat in sestra". Duhovno življenje Pirančanov tistega časa pa odseva zlasti iz njihovih oporok.

Življenje Pirančanov v posameznem letu so na eni strani narekovali letni časi, v katerih so se opravljala razna agrarna, ribiška, solarska opravila, na drugi pa številni praznični dnevi: teh je bilo skupaj z nedeljami več kot 100 na leto.

Dnevni ritem Pirančanov je urejalo zvonjenje - jutranje, opoldansko in večerno. Mestni klicar jih je seznanjal s pomembnejšimi novicami. Delovni čas je bil vsaj pri nekaterih poklicih praktično neomejen. Za duhovno hrano Pirančanov je skrbela cerkev, sprostitev in družbo pa so našli v gostilnah in gostiščih, kjer so se predajali tudi (prepovedanim) igram na srečo in (prepovedanim) mesenim užitkom.

Zaključni del razprave razčlenjuje piranske izvirnike glede na njihovo izpovednost za obravnavani problem.

Za boljšo preglednost in lažje spremljanje prispevka najprej pogledjmo njegovo vsebinsko zgradbo: **Uvodni del** osvetljuje razloge za izbiro tu predstavljenega krajevne in časovnega vzorca (Piran, prva leta 17. stoletja),

ki naj bi služila v ilustracijo vsakdanjega življenja v mestih v času baroka; kratko se ustavlja pri omembi virov, na katerih podoba temelji; pojasnjuje zamisel o različnih vidikih pojma vsakdanje življenje. **Jedro** prispevka je v

UPORABLJENI VIRI:

STATUT ("STATUTA"),

po objavi M. Pahor - J. Šumrada, Ljubljana 1987

LISTINE ("CARTE"), orig., 4 kom.

PREPISI ("COPIE"), orig., 3 zvezki

REPERTORIJ POMEMBNIH ZADEV ("REPERTORIUM RERUM NOTABILIUM"),

orig., 1 knjiga

OPOROKE ("TESTAMENTA"), orig., 7 kom.

SEZNAMI TESTATORJEV ("LIBRI TESTAMENTORUM"), orig., 4 knjige

DAVČNA KNJIGA ("LIBER DACII"), orig., 1 knjiga

POSLOVNIK MESTNE KLAVNICE ("VARIA DE BECCARIA"), orig., 1 zvezek

POSLOVNIK RIBIŠKIH LOVIŠČ ("PESCHARIA"), orig., 1 zvezek

"NOTE POPOLARI", orig., 1 zvezek

VICEDOMSKE KNJIGE ("LIBRI VICEDOMINARIE"), orig., 2 knjigi

KNJIGE O PRODAJAH IMETJA DOLŽNIKOV

("LIBRI QUADERNI EXTIMARE"), orig., 1 zvezek

("LIBRI INTROMISSIONUM"), orig., 1 knjiga

POPIS PARCEL OB PIRANSKEM MESTNEM OBZIDJU, orig., 1 zvezek

POSLOVNIK ŠPITALA ("HOSPITALE"), orig., 1 knjiga

skladu s temi vidiki razdeljeno v dva dela: prvi prikazuje vsakdanjik mestne skupnosti kot celote, drugi pa opisuje vsakdanje življenje s stališča mestnih prebivalcev. Ta, drugi del predstavlja tri vidike vsakdanjega življenja. Najprej je opisan vsakdanjik v smislu človeškega življenja od rojstva do smrti. Sledi opis ritma vsakdanjega življenja v posameznem letu. Zadnji vidik je slika človeškega vsakdanjika v luči enega samega (poprečnega) dne. Vse tri podobe so zasnovane na podatkih pisanih virov piranskega arhiva iz obdobja zgodnjega baroka.

Uporabljenim virom in njihovi zgovornosti za prikaz vsakdanjega življenja je namenjen **zaključni del** študije.

Prispevek prikazuje **Piran, obalno mesto** severozahodne Istre. Pri izboru mestnega vzorca sem dala primorskemu mestu prednost pred celinskim. Tip primorskega mesta se razlikuje od celinskega v vrsti značilnosti, ki so v literaturi¹ omenjane, vendar premalo poznane. Prav Piran pa vabi raziskovalca z izjemno bogatim arhivom, ki s svojim pisnim gradivom nudi neslutene možnosti (ne le zgodovinskih in ne le istrskih) raziskav. Podrobno sem ga že preučila v časovnem izseku visokega srednjega veka,² kar mi je bilo pri tem prispevku v pomoč.

Moj namen je bil, da bi poizkusila podati sliko Pirana po čim bolj pestrih pisnih virih iz drobnega časovnega vzorca baročnega razdobja. Po inventarju piranskega arhiva sem ugotovila, da je v časovnem razponu baroka največ vrst pisnih virov ohranjenih za prvo polovico 17. stoletja. Prav **začetek 17. stoletja** sem za predstavitev izbrala zato, ker so bila tedaj zapisana še zadnja dopolnila k piranskemu statutu (*statuta*). Sicer je bila na Piranskem do konca 18. stoletja v veljavi redakcija statuta iz 1384, ki so jo do 1604 dopolnjevali s posameznimi dodatki. Od drugih pisnih virov študija priteguje piransko zbirko listin (*carte*), k njej pa tudi kodekse kopij (*copie*) nekaterih listin in repertorij zapisov pomembnih zadev (*repertorium rerum notabilium*), dalje zbirko testamentov (*testamenta*) in kodekse z evidenco moških in ženskih testatorjev, ki so v posameznem letu dali zapisati poslednjo voljo (*libri testamentorum*). Od ostalih kodeksov so vanjo pritegnjene davčna knjiga (*liber dacii*), knjige o poslovanju mestne klavnice (*varia de beccaria*), ribiških lovišč (*pescharia*), tim. *note popolari* s popisi nekaterih perečih piranskih zadev, vicedomske knjige (*libri vicedominarie*), zapisi o prodajah imetja dolžnikov (*libri quaterni extimarie*, *libri intromissionum*), popis parcel ob

1 Za to problematiko prim. zlasti S. Vilfan, *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941*, Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 21, Graz, 1968, 101-120; idem, *Die mittelalterliche Stadt zwischen Pannonien und der Nordadria (Binnen- und Küstenstädte im slowenischen Raum)*, Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 4, Szombathely, 1974, 125-141; idem, *Stadt und Adel, Ein Vergleich zwischen Küsten- und Binnenstädten zwischen der oberen Adria und Pannonien, Die Stadt am Ausgang des Mittelalters*, Linz, 1974, 63-74; idem, *Tipologija srednjovekovnih gradov Slovenije i etnička struktura njihovog stanovništva*, Jugoslovenski istorijski časopis 14/1-2, Beograd 1975, 19-27; idem, *S'ředniowieczne miasta Slowenii*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 1, Warszawa 1978, 5-13.

2 Prim. Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU 2 (1976-1985), Ljubljana, 1988, 75-79.

DOHODKI KOMUNE:

libre/leto

desetina savudrijskega Krasa ("decime del Carso")	1610
desetina od jagnjet ("decime d'agnelli")	375
razni travniki ("pradi diversi")	583
ribolovno področje "di Sizuoale"	8400
ribolovno področje "di Fasan"	910
davek "della pesa", "del pesse"	1960
sedmina soli ("salli settimo")	12000
oljarna "di Marzana"	680
oljarna "di sopra"	570
oljarna "di mezo"	610
oljarna "piculo"	300
peč "di Marzana"	184
peč "della Ponta"	200
peč "di Porta d'homo"	101
pekarina ("fernaria")	113
ladjedelnica ("Squerro) di Marzana"	114
zakupnina gostišča "di Sizuoal"	126
davek na mere ("misure")	102
davek od vina ("del vin")	210
davek za prekupčevanje ("mesetaria")	321
davek za prodajalne ("botachini")	29

STROŠKI KOMUNE:

plače uslužbencev:

podestat	2232
itd	
zdravnik	1860
učitelj	868
itd	
dovod vode v palačo	36
uradniške knjige	70
čiščenje vodnjakov	155
za okrasitev palače	30
itd	
za komemoracijo zmage nad Barbarosso	400
za obrambo pred Uskoki ("per guardie contra Uschochi, pancere, piombo et corda")	500
praznični karneval	300

REDNI STROŠKI ("SPESE ORDINARIE") . . . 17004

IZREDNI STROŠKI

("SPESE EXTRAORDINARIE") 13184

SUMA 30188

DOHODKI (INTRADE) 29498

PRESEŽEK STROŠKOV ("SPESE DI PIU") . . . 690

V pregledanem gradivu pa o omenjenih družbenih do-
gajanjih skoraj ni sledu.

Slika tedanjega piranskega **gospodarstva** kaže sim-
biozo značilnih mestnih ter podeželskih panog, dodatne
gospodarske dejavnosti pa je mestu omogočala obmor-
ska lega. V Piranu so bili razviti obrt, gostinstvo in tr-
govina, okoliš je nudil možnosti poljedelstva, živinoreje
in podeželske obrti, morje je omogočalo ribolov, so-
larstvo in prometne povezave s prekmorskimi kraji.

Komuna se je vzdrževala z oddajo monopolne pra-
vice in davkov za številne proizvodne in trgovske dejav-
nosti v zakup, pa tudi z raznimi globami za prekrške.

Najpomembnejši je bil komunalni dohodek od pi-
ranske solne proizvodnje: komuni je pripadala sedmina
vse na Piranskem proizvedene soli. Ta svoj dohodek je
lahko odstopila v zakup kot tim. *livellum franchabile* za
večjo vsoto denarja, kakor je storila leta 1597. Tri leta
kasneje, je njen predstavnik poiskal novega zakupnika,
ki je namesto nje izplačal 2000 dukatov (po 6 liber in 4
solde) prejšnjemu zakupniku ter tako prevzel od njega
komunalne pravice in koristi do sedmine piranske solne

proizvodnje: komuna mu je letno dolgovala po 120
dukatov.⁶

Gospodarsko dejavnost in dohodke ter izdatke pi-
ranske komune najbolje osvetljujejo dva doslej nepoz-
nana popisa iz prvega desetletja 17. stoletja.⁷ Na kratko
povzemam popolnejšega od njiju (spisek na naslednji
strani). Zabeleženi komunalni dohodki (ki pa niso vsi)
kažejo korist komune od nekaterih gospodarskih panog
piranskega področja: komuni je pripadala desetina
(dejansko tri štiridesetine) pridelka žita na savudrijskem
Krasu (ki ga je imel Piran v fevdu od koprškega škofa)⁸,
desetina od jagnjet, dohodek od komunalnih travnikov,
zakupnina za komunalna ribiška področja, sedmina
piranske proizvodnje soli; opazna sredstva so ji dotekala
od oljnih mlinov, krušnih peči in peke kruha, od ladjedel-
nice v Marčani (*Squer/r/o*), od sečoveljskega gostišča
(*/h/ostaria*). Pripadal ji je davek od predpisanih mer,
prometa z vinom in ribami ter od posredniške trgovine
in prodajaln. Celoletni popisani dohodek komune je
znašal 29 498 liber. Izdatki komune so bili redni in
izredni. Med redne so spadale plače komunalnih urad-

6 Listina, 1600, 17. 6., Benetke; Repertorium rerum notabilium (1282-1814), folio 23-24

7 Note popolari, škatla 3/10 (1576-1610) folio 84-85; prepisi dokumentov, škatla 1/4 (1283-1610), folio 82; *ibid.*, škatla 2/5 (1421-1610), folio 27-29 verso

8 Listina, 1600, 3. 9., Koper

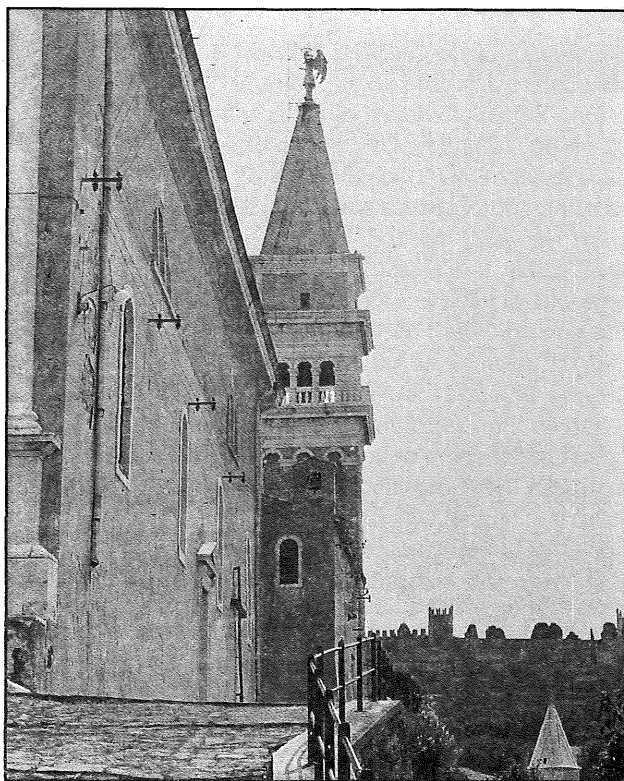

nikov; od njih navajam le podestatovo (2232 liber), zdravnikovo (1860 liber) in učiteljevo (868 liber). Dodam naj, da je leta 1604 utežna libra (slabega pol kilograma) mesa stala 5 soldov oziroma četrtno denarne libre. Učiteljeva letna plača je torej zadoščala za nakup približno poldruga tone mesa. Med zanimivejše komunalne izdatke sodijo stroški za čiščenje vodnjakov in zbiralnikov, za dovod vode v komunalno palačo, za knjige, za priložnostno okrasitev palače, za karnevalsko slovesnost, pa za proslavitev spomina na zmago nad gusarjem Barbarosso (Chaireddinom) ter za obrambo pred Uskoki. Komunalni izdatki so skupaj znašali 30188 liber. Letna bilanca Pirana je bila negativna za 690 liber.

Popolnejšo sliko piranskega gospodarstva predstavljajo omembe proizvodnih objektov in poklicev, ki se pojavljajo v zapisih. Naletela sem na omembe agrarnih nepremičnin in poljedelcev (*laborator terre*), živine in pastirjev (*pastor*), solin in delavcev na njih, mlinov, peči, klavnice, torkelj, ladjedelnice, obrtnikov kot mlinar (*molinier*), pek (*fornaro, pancogolus, pistor*), mesar (*becarius*), oljar, krznar (*pellipario, pellizer*), usnjar, čevljar (*cerdo, calceriao*), kopitar (*sutor*), zidar (*faber cementarius, murer, muraro*), kamnosek (*taiapiera*), žagar (*secator*), mizar (*marangonus*), kolar (*carpentarius*), sodar (*botaro, boter*), smolar (*chalafador*), mečar (*spadaro*), brivec (*barbier, barbiro*) ter na nekaj mojstrov (*magister*) brez podrobnejše opredelitve. Zapis omenjajo še gostilne in gostišča, gostilničarja (*tabernarius*) oz. gostiščarja, prodajalne in prodajalnarja (*apothecarius, botegiero, stationarius*), trgovca (*mercator*), krošnjarja (*mus/selarius*).

Kot smo na eni strani priča mestne blaginje, ki se izraža v investicijah v gradnjo piranske župne cerkve, pa podatki iz prve polovice 90-ih let 16. stoletja izkazujejo padec vrednosti denarja: zaradi prošenj je bila komuna primorana povišati plače vsem svojim uradnikom. S prošnjo za zvišanje plače se je 1596 nanjo obrnil tudi učitelj (*precettor di grammatica*) Francesco del Taceo, češ da s svojo plačo 120 dukatov in dodeljeno hišo ne more shajati. Veliki svet je njegovo prošnjo pozitivno rešil in mu dodelil še dodatnih 20 dukatov.⁹ Z ukrepi glede maksimiranja cen (npr. za meso) in plač (tujih poljedelskih delavcev ter zidarjev, mizarjev in smolarjev)¹⁰ je oblast skušala zavreti njihovo nenadzorovano rast.

Ožja **mestna naselbina** ob kastelu je vključevala štiri mestne četrti in perifernejše območje Marčano. V tem obsegu je bila obzidana v drugi polovici 15. stoletja. V piranskem arhivu sem ob zbiranju gradiva za ta prispevek (med sodnimi spisi!) naletela na - doslej nepoznani - zvezek iz 1609¹¹ z natančnim popisom (z omembami podobe objektov in navedbami njihovih lastnikov) 114

Piran. Cerkev Sv. Jurija (v ozadju piransko srednjeveško obzidje) (foto: D. Darovec, 1991)

pozidanih in drugih parcel ter mestnih vrat in stolpov, ki so se vrstili vzdolž piranskega obzidja začeniši z vzhodnim obzidjem Battifredo do morja, pa ob južni strani ob morju do cerkve Sv. Klementa ter nato ob severni strani proti Pusterli ob morju do cerkve Sv. Jurija. Zapis bo treba še podrobneje analizirati v povezavi s katastrom, tokrat pa naj zadošča globalna slika podatkov, ki jih predstavljam na načrtu Pirana iz Caprinove *L'Istria nobilissima*¹² (slika na naslednji strani). Popis zajema 91 hiš (*casa/lle/*, *tudi domus*), 6 stolpov - torre (v enega je bila vzdana hiša, eden je bil v sklopu žitnega skladišča - fontigum, *tudi fonticum*), 4 hleve (*stalla*), 2 magacin(čka) (*magazin, tudi magazen, magazzeneto*), žitno skladišče, mestno klavnico (*beccaria, tudi macellus*), krušno peč (*furno, furnus*) in oljni mlin (*torchio, tudi torcholle*). Od agrarnih nepremičnin omenja spis 5 vrtov (*orte*) in 4 vinograde (*vigna*).

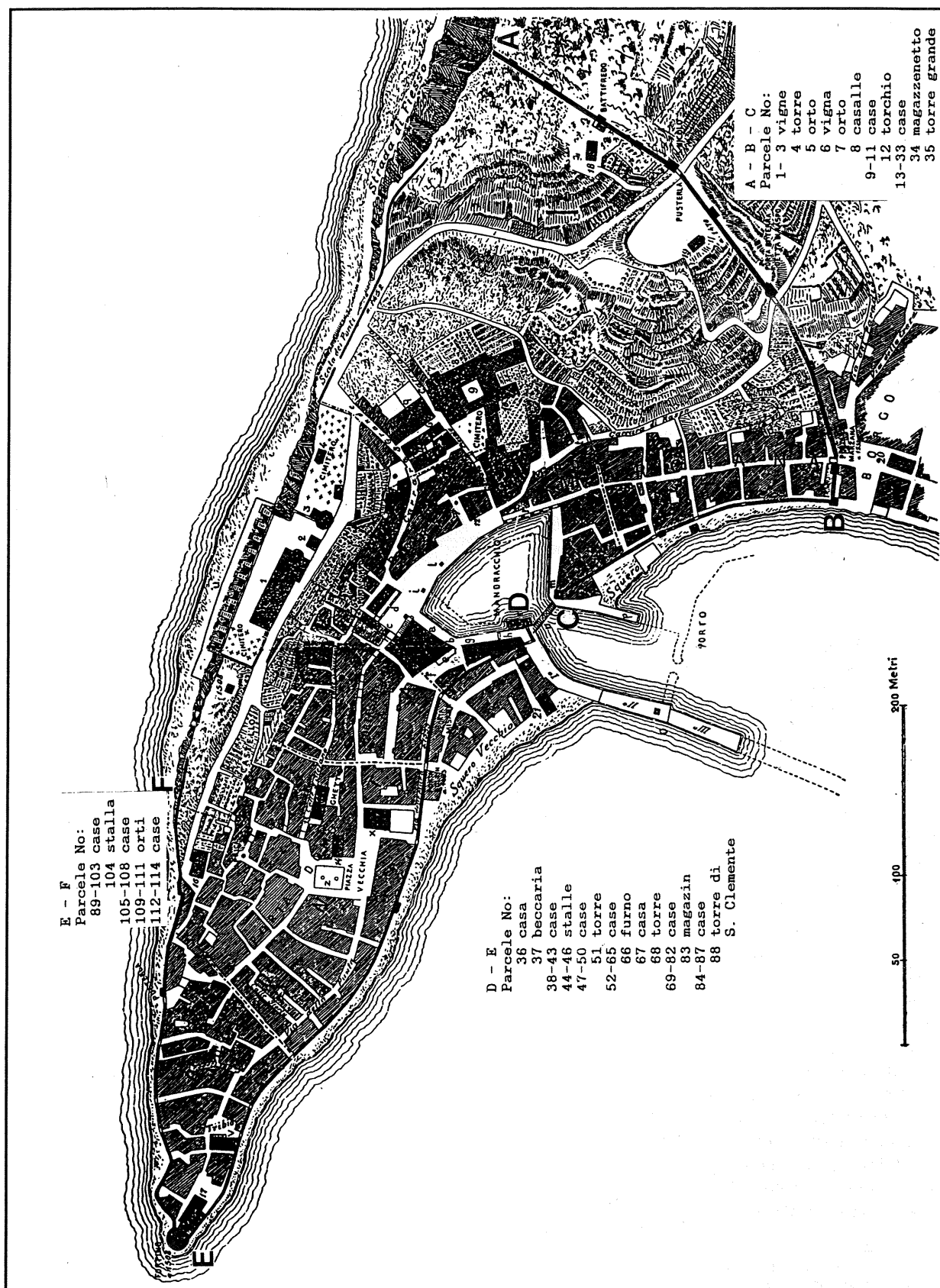
V mestu so stali številni stolpi in cerkve. Ob nekaterih od cerkva se omenjajo pokopališča: tako pri župni cerkvi Sv. Jurija, pri minoritski cerkvi Sv. Frančiška in pri Sv. Katarini (zunaj ožje mestne naselbine pa sta bili pokopališči pri Sv. Bernardu in Sv. Margareti).

9 M. Pahor - J. Šumrada, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, SAZU - ZRC SAZU, Ljubljana, 1987, 223-228

10 Prim. op. 9, 590-592, 406-411

11 Sodstvo, škatla 4/19 (1592-1610)

12 G. Caprin, *L'Istria nobilissima* I, Trieste, 1905, 124-125

Načrt Pirana iz Caprinove *L'Istria nobilissima*

Mestno panoramo je - in jo še - obvladovala župna cerkev sv. Jurija, ki je prav v začetku 17. stoletja doživljala svojo prenovu: V 90-ih letih 16. stoletja je piranska komuna izbrala predsedstvo štirih ljudi, ki naj bi poskrbeli za obnovo cerkve. Zastopnik četverice Miklavž Caldana, doktor prava, je leta 1591 prišel v Benetke z načrti gradbenih del za izgradnjo **oboka** v kapeli glavnega oltarja in v delu kora omenjene cerkve. Beneški zidarski mojster Gianmaria Lazarini in tesar Piero Gallesi iz Roviga sta mu dala podrobne napotke za gradnjo tako glede mer, ki naj bi vplivale na estetsko podobo objekta, kot glede učvrščevanja gradnje z železnimi palicami.

Junija 1600 se je predsedstvo dogovorilo z zidarskim mojstrom, kamnosekom Bonfantejem Torrejem pokojnega mojstra Štefana in s še z dvema zidarjema glede načrtovane izgradnje cerkvenega **obzidja** nad morjem. Nad potekom del so bedeli posebni nadzorniki, ki so (končani) izdelek pozitivno ocenili.

Oktobra 1600 je predsedstvo sklenilo dogovor z mojstrom Jakobom di Nodari iz Kopra in mu izročilo načrt, po katerem naj bi zgradil **stolp zvonika** k cerkvi Sv. Jurija. Za **nadgradnjo** k stolpu se je predsedstvo januarja 1608 pogodilo z že omenjenim kamnosekom Bonfantejem. Ta mojster je očitno užival zaupanje predsedstva, ki mu je sedem let prej (1601) naložilo tudi izdelavo nove **fasade** cerkve Sv. Jurija s štirimi stebri, vrati, arhitravom in dvema oknom (za plačilo 625 dukatov). V kamniti plošči na cerkvi beremo, da je bila (dokončana) cerkev posvečena leta 1637.

Omenjena dokumentacija - 6 zapisov¹³ o prenovi cerkve Sv. Jurija umetnostnim zgodovinarjem doslej ni znana; objava teh virov pa bo nedvomno osvetlila mnoga vprašanja in dileme glede piranske župne cerkve.

V mestnem tlorisu so bili značilni trgi (*plat/h/ea, piazza//, borgo*), ki so predstavljali prostor živahnega javnega življenja. Osrednji je bil trg v mestni četrti Campo, ki je obdajala notranje пристanišče. Tam je stala vrsta mogočnih upravnih in poslovnih zgradb: komunalna palača (*palatium, palazzo*) z zvonikom, velika in mala loggia, mestna klavnica, žitno skladišče, omenjajo pa se še trgovine, prodajalne (*botegha, spiciaria*) in trgovina ali brivnica (*botegha sive barbaria*). Mestni špital (*hospitale, ospedale*) je stal izven četrti Campo ob periferiji mestnega jedra. Piran je imel tudi zapore (*carcera*) za prestopnike. V mestu je stalo več zgradb, ki so bile namenjene raznovrstnim gospodarskim aktivnostim: živinoreji, peki kruha, oljarstvu itd.

Večina parcel znotraj mestnega obzidja je bila pozidana z bivalnimi objekti, ob katerih so bila večkrat (obzidana) dvorišča (*curte, cortisella*) in vrtovi, na obrob-

ju pa je mesto tu in tam vključevalo tudi kak vinograd. Tlorisi hiš običajno niso bili pravilni, kar je razvidno iz dolžine štirih hišnih stranic, ki so ob prodajah označevale bodisi notranjo bodisi zunanjo izmero tovrstnih nepremičnin. Njihova površina je največkrat znašala 10 do 20 kvadratnih "passov", torej približno 17 do 34 kvadratnih metrov, nekatere hiše pa so bile seveda tudi manjše ali večje. Samo v enem zapisu¹⁴ iz tega časa sem našla omembo višine koče ob zidu: znašala je 2 "passa" (približno 3,5 metra). Tega podatka seveda ne moremo posploševati, saj zlasti hiše v središču naselbine pogosto niso bile le enonadstropne. Zgradbe v mestu so bile večinoma zidane, redko lesene. Zaradi požarne varnosti so morale biti krite s strešniki in opekami; revnejše, perifernejše koče izven obzidja pa so imele lahko streho iz desk, trsja ali slame. Kot značilnosti hiš v mestu se omenjajo okna (*fenestra*), vrata (*porta*), stopnice (*scale*), balkoni (*balc/hi/o*), senčnice (*frescalis, frescato*), terase (*terrario*); tu in tam je bila posamezna hiša vzdana v stolp.

Mesto je posvečalo precejšnjo pozornost ureditvi svojega bivalnega prostora: skrbelo je za red, prehodnost in snago svojih ulic, poti, trgov in pristanišča: posebni nadzorniki so vsak mesec pregledali ceste in jih dali po potrebi popraviti, odstraniti ovire (kamenje, zemljo) in umazanijo z javnih poti, trgov in pomolov v pristanišču. Javne poti, trge in pomole je bilo prepovedano razkopavati. Metanje, zlivanje in odlaganje kamenja, peska, gnoja, umazanije po mestnih trgih, pomolih in v pristanišču je bilo zabranjeno. Z balkonov, oken, stopnic je bilo prepovedano zlivati na javno pot tako čisto kot umazano vodo. Komuna je skrbela tudi za vzdrževanje oz. čiščenje vodnjakov (*fontana*). Tudi omejitve vzreje živine (kozlov in svinj) v mestu predstavlja higienski ukrep.¹⁵

Notranja oprema mestnih zgradb je bila različna. V cerkvah so stali običajni sakralni objekti. V cerkvi Sv. Jurija omenja vir knjižnico (*libreria*): nad njo je bila sobica, opremljena s posteljo, kamor so leta 1600 udobno namestili zidarskega mojstra Jakoba di Nodari, da bi mu šla gradnja cerkvenega zvonika lažje od rok.¹⁶ V upravnih zgradbah so bile pisarne občinskih uslužbencev: tam so stale omare (*armaro*) s poslovnimi knjigami. Bile so zaklenjene s ključem.

Zapisi omenjajo tudi opremo gostinskih objektov. Gostišče v Sečovljah je leta 1594 nudilo popotnikom nočitvene zmogljivosti v obliki dveh snažnih postelj (*dui letti netti*).¹⁷ Gostišča in gostilne (*taberna*) so imele pripomočke in posodo za pripravo in konsumacijo hrane

13 Prepisi dokumentov, škatla 1/4 (1283-1609), folio 54-55 verso, 57-61, 74-74 verso

14 Prim. op. 11, parcela pod št. 8

15 Prim. op. 9, 144-148, 707-710, 716-717, 289, 563-567

16 Prim. op. 13, folio 59-60

17 Prim. op. 9, 572-573.

in pijače. V gostilnah se med posodjem omenjajo vrči in pladnji (*urcius, fiala, ciatus*).

Opremo bivalnih zgradb je sestavljalo nekaj običajnih kosov pohištva: najopaznejši, v virih največkrat omenjani kos je bila postelja s slamarico (*paiaizzo, stramazzo*), ponjavo (*pugna*), pernico oz. blazino (*plumacio, plumella, cavazzal de piuma*), odejo (*cultra, schiavina*), rjuhami (*drapi, linteamina, linzuoli*). Za spravljanje posteljnine in oblačil so služile skrinje (*casson, scrineum*), ki bile včasih zaklenjene s ključem. V opremo so spadale tudi klopi (*banca, banco*), ki so imele včasih predale (*castus*). Med deli kuhinjskega pohištva sem naletela na terminološko presenetljivo omembo bele kuhinjske kredence: "credenza bianca in cucina".¹⁸ V kuhinji je bil na verigi nad ognjiščem obešen bakren kotel (*calderium, caldiera*). Pirančani so hranili jestvine v kamnitih (*pilla*) in lesenih (*vas*) posodah. Od kuhinjskega posodja omenjajo pregledani viri lonce in ponve (*secchia, frixorium*).

Mesto je skrbelo za varno in urejeno življenje svojih prebivalcev. Varnost naj bi zagotavljalo raznovrstno orožje v posesti komune. Piran je imel organizirano stražo, predvidena pa je bila tudi možnost razglasitve obveznega vpoklica k orožju. Urejenost in javni red na svojem področju je skušalo mesto doseči s sankcijami za raznovrstne malverzacije in delikte: za goljufije, za škodo na tuji posesti, za telesno nasilje. Običajna kazen za prekršek je bila globa. Kadar prestopnik ni plačal, je bil v nekaterih primerih podvržen alternativni kazni - za preklinjanje celo dvema: če ni plačal globe v višini 3 liber, so ga - po izbiri - za en dan privezali na sramotilni steber, ali pa ga trikrat vrgli oblečenega s pomola v vodo. Komuna je imela tudi svoje zapore, vendar se je stroškov za vzdrževanje zapornikov elegantno rešila: upnik, ki je dal zapreti obubožanega dolžnika, naj bi zapornika sam oskrboval dnevno z dvema primernima enotama kruha in vodo (kar naj bi mu dolžnik kasneje povrnil); če upnik ni hotel prevzeti teh stroškov, je lahko podestat zapornika izpustil iz ječe. Drastične so bile predpisane telesne kazni (npr. za različno velike tatvine): ob njih se nam nehote utrne misel, da bi bili ob doslednem izvajanju istih kazni dandanes pohabljeni in slepci na cestah običajen pojav ... Statut je predvideval tudi kazen izgona in smrtno kazen. Zadnja je zanimiva v zvezi s pripravljanjem zeliščnih napitkov, s katerimi je nekdo drugemu stregel po življenju: moškega naj bi za tak delikt obesili,

žensko pa sežgali.¹⁹ Konkretnih primerov uresničitve omenjenih sankcij pa pregledani viri ne sporočajo.

Komuna je poskrbela tudi za socialne ukrepe, za zdravstvo in šolstvo. Piranski reveži so imeli na razpolago dva pravna zastopnika. Duševno prizadeti so dobili varuhe kot nedoletne sirote. Že leta 1222 se omenja piranski špital. Mesto je imelo plačanega zdravnika (v začetku 17. stoletja je bil to Zacharia (*medico di questa terra*), ki se je ob komunalni plači vzdrževal še s posestjo solin. V Piranu je deloval plačan učitelj. Od zanimivejših naj omenim še orglarski (*orghaniista*) in burkaški (*ioculator*) poklic: ta je bil graje vreden in opravičljiv le, kadar je prehajal z očeta na sina.²⁰

Mestno upravo je vodila falanga uradnikov od podestata prek vicedomov, notarjev in pisarjev do glasnika (*preco, comandador*).

Na življenje mestne skupnosti skušajmo zdaj navezati drugi del študije, in sicer o **vsakdanjiku piranskega posameznika**, kot ga za čas okrog leta 1600 slikajo pregledani zapisi.

Najprej si ga oglejmo v luči celotnega človeškega življenja. O rojstvu mladih Pirančanov pregledani viri molčijo. Ob rojstvu so otroke poimenovali. Fantiči so pogosto dobili ime po dedkih, deklički po babicah. Že tedaj so bila nekatera imena bolj, druga manj modna. V podkrepitev te trditve navedimo, da je bilo šestim (ali šestini) od 49 moških testatorjev iz razdobja od 1600 do 1602 ime Dominik in da je bilo osmim (petini) od 42 ženskih testatork iz istih let ime Mari(n)a, šestim (sedmini) pa Katarina. Več zapisov, ki pa ne zadoščajo za statistični vzorec, kaže, da so imele družine običajno tri do štiri otroke.

O rosnih letih piranskih otrok vemo malo. Smrtnost v otroških oziroma mladih letih ni bila zanemarljiva: oporoke namreč redno upoštevaljo tako možnost. O tovrstni družinski tragediji priča konkretni primer, da je mati s hčerkama preživela dva sinova.²¹

Mladoletnike so starši in oblast obravnavali kot neodgovorne, nesamostojne osebe. Za nedoletne otroke so odgovarjali starši, osiroteli mladoletniki pa so dobili varuhe. Kadar so otroci zagrešili javni prekršek (zmerjanje, pretepanje, metanje kamenja ipd.), je kazen zanje določil podestat. Otroci pa se omenjajo tudi v zvezi s prepovedjo preklinjanja in opazovanja iger na srečo. Do staršev so se morali lepo vesti.²² Po potrebi so jim

18 Hospitale, škatla 2 (1501-1808), folio verso pred folio 1

19 Prim. op. 9, 202- 204 (komunalno orožje); 310-313 (straža, vpoklic k orožju); 582-583 (obvezna uporaba pravih mera za trgovce); 587 (pošteno delo obrtnikov); 570, 588-590, 594 (mesarji, peki in gostilničarji morajo dajati dobro mero); 637 (nihče ne sme dajati slabe mere); 266-273 (prepoved ponarejanja); 274-278, 279-280, 283-287, 346-352, 354, 455 (povzročanje škode); 251-261, 274 (nasilje); 247-249 (alternativna kazen); 344-345, 401-402 (komunalni zapori, vzdrževanje zapornikov); 280-282 (razne telesne kazni); 102 (kazen izgona); 265-266 (kaznivo pripravljanje strupenih zeliščnih napitkov)

20 Prim. op. 9, 470- 471 (zastopnika revežev); 530-531 (varuštvo duševno prizadetih); 227- 228 (učitelj); 529 (burkač); Listina 1222, 18. 12., Piran (špital); Vicedomska knjiga 168 (1600-1661), folio 53 (zdravnik); Libri intromissionum, škatla 3, 1593-1610, folio 162 (orglar)

21 Libri intromissionum, škatla 3, 1593-1610, folio 150-150 verso

22 Prim. op. 9, 472 (odgovornost staršev za otroke); 521-522 (varuštvo sirot); 249-256 (podestat presoja o javnem prekršku otrok); 248

pomagali doma in odhajali zanje po nakupih. Trgovci so včasih izkoristili neizkušenost takih strank. Znana je pritožba zoper mesarja, ki je ogoljufal 13-letnega fanta.²³ Ta je želel kupiti četrť jagnjeta, mesar pa mu je navrgel še 2 unči (12 dekagramov) gnile junčevine.

Ni znano, koliko otrok se je šolalo pri komunalnem učiteljskem upravitelju. Izobraževali so se večinoma fantje, zato je zanimiv primer spreobrnjene Židinje Perle, katere lastnoročno napisano pritožbo na podestata hrani piranski arhiv.²⁴

Telesna odraslost je bila deklicam priznana z 12, fantom pa s 14 leti: tedaj so se smeli osiroteli otroci poročiti in zapisati testament, nad njihovimi nepremičninami pa so še vedno bedeli varuhi. Fantje so morali v starosti 14 let priseči zvestobo podestatu. Za duhovno zrelo in za svoja dejanja odgovorno je deklica veljala pri 15, fant pa pri 18 letih: šele tedaj sta smela samostojno odtujiti svoje nepremično imetje. Za vstop v veliki svet so morali moški potomci članov počakati do 20 leta, za opravljanje javnih služb pa nato še 5 oziroma 10 let.²⁵

Ko so dosegli zrelo dobo, so se otroci osamosvojili - emancipirali od staršev. Zrela življenjska doba je prinesla tudi osnivanje družine. Njeno materialno podlago sta predstavljala dota in infradomus, tj. osnovna hišna oprema od postelje do kuhinjskega kotla. Do leta 1532 sta lahko prinesla doto v zakon oba zakonca. Tedaj²⁶ pa so bile moške dote prepovedane z naslednjo razlago: si novi, ki so dobili doto, so na prigovarjanje svojih žena povzročili obubožanje svojih očetov, ki so bili - na stara leta zapuščeni - prisiljeni k beračenju. V zakonu sta zakonca navadno - po istrskem ženitnem običaju - razpolagala z imetjem kot brat in sestra (*sicut frater et soror*): vsak je bil do polovice lastnik premoženja in vsak je odgovarjal za polovico (sporazumno sklenjenih) dolgov. Ko so že bili pri kruhu, so bili otroci dolžni podpirati svoje roditelje, če ti zaradi onemoglosti niso mogli primerno živeti.²⁷ Določilo, naj otroci lepo ravnajo s preživelimi starši, srečamo tudi v testamentih.²⁸

Leta so tekla; na starost so se pojavljale bolezni, ki jim tedanje zdravstvo in telo nista bila kos. Iz razloga, da na tem svetu ni nič gotovejšega kot smrt in nič bolj negotovega od ure njenega prihoda (*in questo mondo non e' cosa piu' certa alla morte ne cosa piu' incerta del' hora di quella*), so dali ostareli Pirančani - tudi sredi noči ali v zgodnjih jutranjih urah - zapisati poslednjo voljo v prisotnosti uradne osebe, ki je bila v ta namen dan in noč na razpolago. Iz testamentov odseva njihovo duhov-

Piranska ulica (foto: D. Darovec, 1991)

no življenje, saj so testatorji priporočali svojo dušo Bogu, naročali maše sv. Mariji in sv. Gregorju za blagor svoje duše, cerkve pa so se spomnili tudi z materialnimi zapuščinami. Otroci so bili v oporokah dokaj enakopravno obravnavani. Statut je sicer predvidel tudi razdedinjenje otrok po starših in obratno v primerih hudih deliktov. Taka delikta sina sta bila med drugim brezbožnost in prešuštvo z mačeho oz. očetovo priležnico (ta odlok dejansko posredno legalizira pojav konkubinata oz. izvenzakonske skupnosti med moškim in žensko), delikta očeta pa sta bila brezbožnost in prešuštvo s snaho oz. sinovo priležnico.²⁹ Skrajnih primerov in družinskih sporov te vrste pa v pregledanih zapisih ni. Mnogo bolj kot tovrstne svetne zamere odseva iz testamentov skrb

(preklinjanje otrok); 608 (opazovanje kockanja)

23 Varia de beccaria, 2 (1307-1724), folio 25-26

24 Prepisi dokumentov, škatla 1/4 (1283-1610), folio 56-56 verso

25 Prim. op. 9, 526-528 (poroka sirot); 27-30 (prisega zvestobe); 230-232 (vstop v veliki svet); 30-34 (za funkcijo sodnika je predpisana starost 25 let); 122-129 (za cenilca in sodnega uradnika je predpisana starost 30 let)

26 Prim. op. 9, 488-490

27 Za imetje zakoncev, prim. op. 9, 412-413, 487-488, 491-495; 470 (otroci podpirajo onemogle starše)

28 Testament, 1599, 17. 2

29 Prim. op. 9, 528-530

NEPREMIČNI PRAZNIKI:**JANUAR:**

1. Circumcisio Domini
6. Epiphania Domini
17. Sanctus Antonius abbas
20. Fabianus et Sebastianus
21. Sancta Agnes
25. Conversio Sancti Pavli apos

FEBRUAR:

2. Purificatio beatae Mariae vi
22. Cathedra Sancti Petri
24. Mathias apostolus

MAREC:

19. Sanctus Ioseph sponsus Mari
25. Annuntiatio Sanctae Mariae

APRIL:

24. Sanctus Georgius martir
25. Sanctus Marcus evangelista

MAJ:

1. Sancti Philippus et Iacobus
3. Inventio Sanctae crucis
20. Sanctus Bernardus abbas

JUNIJ:

11. Sanctus Barnabas
13. Sanctus Antonius Patavinus
15. Sanctus Vitus
24. Sanctus Ioannes Baptista
29. Sanctus Petrus apostolus

JULIJ:

2. Visitatio beatae Mariae ad H
4. Sanctus Odoricus confessor
12. Sanctus Hermacoras
20. Sancta Margarita
22. Sancta Maria Magdalena
25. Sanctus Iacobus apostolus

PREMIČNI PRAZNIKI:

- Pasca rexurrectionis domini nost
Rogationes
Ascensio Domini
Pentecostes
Corpus Christi

AVGUST:

5. Maria ad niues
6. Transfiguratio Domini vulgar
7. Sanctus Donatus confessor
10. Sanctus Laurentius martir
15. Assumptio beatae Mariae vir
16. Rochus confessor
20. Sanctus Bernardus confessor
24. Sanctus Bartholomeus aposto
29. Decolatio sancti Ioannis

SEPTEMBER:

8. Nativitas beatae Mariae virg
21. Sanctus Matheus apostolus
29. Sanctus Michael archangelus

OKTOBER:

4. Sanctus Franciscus
7. Sancta Iustina virgo et mart
2. Sanctus Maximianus episcopu
18. Sanctus Lucas evangelista
8. Sancti Simon et Iudas aposto

NOVEMBER:

1. Foestivitas Omnium sanctoru
11. Sanctus Martinus confessor
23. Sanctus Clemens
25. Sancta Catharina
30. Sanctus Andreas apostolus

DECEMBER:

5. Sanctus Bassus martir
6. Sanctus Nicolaus confessor
13. Sancta Lucia virgo
21. Sanctus Thomas apostolus
25. Nativitas domini nostri Ies
26. Sanctus Stephanus promartir
27. Sanctus Ioannes evangelista
28. Innocentes
31. Sanctus Silvester

**No NEPREMIČNIH
PRAZNIKOV: 58**

No PREMIČNIH PRAZNIKOV: 5

testatorjev za zadnje počivališče njihovih telesnih ostankov.

Življenje Pirančanov v **posameznem letu** so na eni strani narekovali letni časi, na drugi pa praznični dnevi. Agrarna okolica, ki je spadala k mestu, je poljedelcem in živinorejcem narekovala letni delovni ritem. Obdelovanje vinogradov je trajalo od februarja do konca junija, od srede avgusta do konca septembra so sledili trgatve, stiskanje grozdja in pridelovanje vina. V novembru in decembru je imelo največji razmah obiranje oliv. Konkretnih podatkov o času okopavanja in setve polj pregledani viri ne navajajo. Poravnave dajatev v žitu so bile večkrat predpisane za konec junija: to omogoča sklepanje na (predhodni) čas žetve. Tedanja ekstenzivna, pašna živinoreja je na koncentracijo dela v določenih obdobjih leta vplivala manj kot poljska opravila. Podatkov o letni paši (med koncem aprila in koncem sep-

tembra) piranske živine v istrskem zaledju pregledani viri ne omenjajo.³⁰

Tudi morje je nalagalo Pirančanom sezonska dela z možnostmi ribištva in solarstva. Obdobje intenzivnega, nadzorovanega ribolova na Piranskem je trajalo od konca septembra do konca marca. Soline pa so nalagale imetnikom stalno skrb: marca in aprila je bilo treba steptati jarke in kristalizacijske bazene, nato je bil do konca septembra čas solne letine, tej pa sta sledila pregled in popravilo solnih obratov.³¹

Značilne mestne gospodarske dejavnosti (obrt, gostinstvo, trgovina, promet) so bile skozi leto sicer tudi podvržene določenemu nihanju, ki pa je bilo manj izrazito.

Pregled uradnih praznikov, ki so jih praznovali Pirančani, po podatkih piranskega statuta³² (sl. 5) kaže, da je prišlo na leto z nedeljami vred običajno dobrih 100

30 Za agrarno tehniko v poznosrednjeveškem razdobju prim. D. Mihelič, Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340, Zgodovinski časopis 38, Ljubljana, 1984, 193-224

31 Za tehniko ribolova in solarstva prim. D. Mihelič, Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340, Dela SAZU I/27, Ljubljana, 1985, 31-51.

32 Prim. op. 9, 710-716.

prazničnih dni. Največ praznikov je padlo na avgust in december, najmanj na februar, marec in april (odvisno od sovpadanj praznikov z nedeljami). V pregledanih letih 1600, 1601 in 1602 so imeli Pirančani 106, 102 in 107 praznikov z nedeljami vred.

Dnevni ritem nekdanjega vsakdana v Piranu je urejalo jutranje (za vstajanje in očenaš), opoldansko in večerno zvonjenje, ki je naznanjalo konec delovnega in družabnega dne. O jutranji toaleti Pirančanov zapisi molčijo. Običajna obleka, ki so jo nosili čez dan, je bila srajca (*camisa*).³³ Druga oblačila, ki jih navajajo pregledani zapisi, so cotta, površnik (*gonella*) s krznom ali brez, različna pokrivala (*capucium*, *capellum*, *infula*). Z zanimivimi dogodki se Pirančani niso seznanjali ob branju časopisov, ampak je vlogo le-teh opravljal mestni klicar. V pregledanih letih je bil to Melchior Petronius. Novice - navadno je šlo za oglaševanje in prodajo nepremičnin - je razglasil ob nedeljah na treh običajnih prostorih ob obvezni, (običajni) uri oziroma po zajtrku (*hora debita*, */consuetu*, *post prandium*). Eno od treh običajnih mest so bile stopnice komunalne palače na trgu četrti Campo. Tu se je odvijal velik del poslovnega življenja. Sicer pa so se posli sklepali v uradniških pisarnah, hišah, trgovinah in celo na plovilih v pristanišču.

Delovni čas je bil vsaj za nekatere dejavnosti tako rekoč neomejen: vicedoma sta morala biti na trgu četrti Campo ali v njegovi bližini od jutra do tretje ter od devete do večernic. Podnevi in ponoči sta morala biti pripravljena prisostvovati pisanju oporoke. Nadzorniki za prodajo vina naj bi bili na razpolago ob katerikoli uri dneva. S kosila so se morali vrniti čim prej. Inšpekcija klavnice je bila ob nedeljah, praznikih, dodatno še enkrat na teden in vsakikrat, ko se je klalo. Oljarji so bili pod drobnogledom nadzornikov trikrat tedensko.³⁴

Prehrano Pirančanov so sestavljale žitarice in moka, ki so jih (ob četrtkih in praznikih)³⁵ kupovali v žitnem skladišču, kruh, ki so ga prodajali komunalni peki, meso, ki je bilo naprodaj v klavnici ali na trgu, k temu pa še sir, mleko, stročnice, sočivje, sadje, vino.

Za duhovno hrano Pirančanov je skrbela cerkev, sprostitev in družbo pa so našli v (zasebnih) gostilnah in (komunalnih) gostiščih. Gostilne so obiskovalcem navadno nudile le vino in kruh, gostišča pa hrano, pijačo in prenočišče. Gostilničarji so točili vino tudi na kredo. Niso smeli goljufati, gostje pa niso smeli objestno razbijati in odnašati iz gostilne tamkajšnjega posodja. Gostilne naj bi obratovalle le čez dan do tretjega zvonjenja, ponočevanje je bilo v njih prepovedano. Gostilničarji niso smeli točiti vina ob nedeljah in praznikih pred veliko mašo.³⁶ Je mar

ta statutarni odlok želel zagotoviti večji obisk (treznih) obiskovalcev pri prazničnih mašah?

Gostje omenjenih lokalov pa niso le popivali, ampak so se radi predajali tudi prepovedanemu igranju na srečo - konkretno največkrat kockanju (*ludus taxillorum*). Uradno dovoljena igra ad tabulas očitno nikogar ni zadovoljila, saj se prepovedi kockanja ne pojavljajo le v statutu, ampak tudi v poslovnih dogovorih. Odloki statuta kažejo, da je praksa pri teh prepovedih zamižala na eno oko: kockanje je posebej prepovedano v času po tretjem zvonjenju; prepoved zadeva domača bivališča, vinske kleti, gostilne in - kaj more biti zgovornejšega - cerkve. Nekateri predpisi na prakso hazardiranja že pristajajo: prepovedujejo uporabo in razpečevanje goljufivo prirejenih kock (obteženih, zaobljenih, z napačnimi pikami /mispunti/).³⁷

Tudi poslovanje komunalnih gostišč sestavljalcem statuta ni dalo miru. V zakup naj bi jih prejeli poštenjaki, ki v njih ne bi imeli javnih hiš (*bordellum*) in ne bi prenočevali javnih ljubic (*meretrices publice*).³⁸ Ali ne dokazuje prav ta odlok, da so bili tudi komunalni modreci, ki so sestavili statut, krvavi pod kožo?

In zdaj prav na kratko k oceni **izpovedne vrednosti** pregledanih **virov** za sliko vsakdanjega življenja v izbranem časovnem vzorcu:

- Statuti primorskih mest so sicer normativni akti, vendar so zlata žila za predstavitev človeškega vsakdanjika. Ker so tovrstni viri splošno znani, naj ta ugotovitev zadošča.
- Pri listinah gre za raznovrstne pravne akte, njihova zgovornost za našo temo pa je precej odvisna od količine pregledanega gradiva.
- Prepisi listin oziroma pomembnih zadev so zgovorni zlasti za vsakdanjik mestne skupnosti, saj so v njih zbrani vsi poglavitni tovrstni akti.
- Testamenti so vir tako za duhovno kot za materialno sliko družinskega in širšega vsakdana.
- Knjige testamentov omogočajo statistične zaključke, genealoške raziskave, študije o imenih in še kaj.
- Knjiga davkov predstavlja gospodarski vsakdan mesta z navodili o zakupu komunalnih dohodkov, vsebuje pa tudi predpise glede obdavčenih gospodarskih aktivnosti.
- Knjiga o mestni klavnici predpisuje vrste, cene mesa, način prodaje, obdavčitev in nadzor nad poslovanjem.
- Zvezek o ribolovu obsega za pregledani čas popis razdelitve ribiških lovišč med patrone.

33 V tem oblačilu bi naj trikrat vrgli s pomola v vodo tistega, ki bi preklinjal božje osebe.

34 Prim. op. 9, 150-172 (vicedom), 134-138 (nadzor prodaje vina), 122-129 (inšpekcije).

35 Prim. op. 9, 87-92.

36 Prim. op. 9, 290-292 (točenje vina na kredo); 570, 594 (prepoved goljufije); 571 (gostje ne smejo razbijati gostilniškega posodja); 568-569 (prepoved nočnega obratovanja); 568 (prepoved točenja vina pred veliko mašo).

37 Prim. op. 9, 603-609.

38 Prim. op. 9, 641-643.

- "Note popolari" vsebujejo kopije nekaterih spornih in perečih zadev Pirančanov. V njih je tudi popis vrednosti dohodkov in izdatkov piranske komune.
- Pregledane vicedomske knjige vsebujejo predvsem povzetke zapisov o kupčevanju z nepremičninami, ki so označene s konkretnimi izmerami in opredelitvami lokacij. Omogočajo vpogled v lastništvo in izdelavo zemljevida nekdanjih mestnih objektov, zlasti v povezavi s popisom nekdanjih parcel ob piranskem mestnem obzidju.
- Knjige s povzetki uradnih prodaj imetja dolžnikov nudijo podatke o posesti, lastnikih ter o postopku pri dražbah. V eni od njih je navedena tudi količina žita, ki so ga v enem letu zmleli piranski mlini; to bo omogočilo vpogled v piransko potrošnjo žita, posredno pa sklepanje o številu prebivalcev.
- V kodeksu o poslovanju piranskega špitala je za vsakdanje življenje zanimiv zlasti popis inventarja špitala, ki omenja njegovo raznovrstno notranjo opremo

RIASSUNTO

Il saggio prende in esame la vita quotidiana a Pirano illustrata sulla base di varie fonti scritte dell'inizio del XVII secolo, conservate presso l'Archivio di Pirano. Lo studio è diviso in due parti: la prima tratta della vita della cittadina nel suo complesso, la seconda il quotidiano dei singoli abitanti. Le indagini sono riferite all'arco di una vita, di un mese e di un giorno.

Il comune di Pirano, che in quel periodo era sottomesso alla Repubblica di Venezia, trattava i suoi affari politici, economici, amministrativi ecc., considerandosi all'interno e al di fuori un complesso unitario. Del comune, oltre al nucleo urbano, faceva parte anche il circondario rurale. L'economia quindi rispecchiava questa simbiosi di attività caratteristiche per la città (artigianato, commercio, affari monetari) e la campagna (agricoltura, allevamento, artigianato rurale) mentre il mare consentiva la pesca, la produzione di sale ed i collegamenti con le altre località costiere. L'attività economica, le entrate e le uscite del comune si possono seguire nei bilanci annuali dell'amministrazione ed anche consultando le fonti in cui si citano le industrie ed i mestieri. Diversi documenti descrivono la città. Si è conservato pure un elenco delle parcelle edificate e non lungo le mura, altri documenti citano le numerose chiese del territorio mentre l'archivio conserva anche sei note sul riassetto della chiesa di S. Giorgio che era in corso proprio nei primi anni del XVII secolo. La pianta della città è caratterizzata dalle piazze nelle quali avevano sede gli edifici amministrativi e d'affari. Le piante delle case, in gran parte in muratura, non erano regolari. Il comune badava all'ordine, alla percorribilità e alla pulizia delle strade, delle piazze e del porto, ma cercava anche di garantire una vita sicura ed ordinata ai suoi abitanti, sia per quanto riguarda la prevenzione dei delitti che i provvedimenti di carattere sociale. Il quotidiano dei singoli piranesi, riferito all'arco di tutta l'esistenza, offre per i primi anni di vita poche notizie. Per contro gli statuti citano spesso trasgressori minorenni, che infrangono l'ordine pubblico. Le fanciulle venivano considerate "adulte" a 12 anni i ragazzi a 14. Dopo il matrimonio gli sposi disponevano dei loro beni alla tipica maniera istriana - "a fratello e sorella". La vita spirituale dei piranesi si riflette soprattutto nei loro testamenti.

L'anno veniva scandito da una parte dalle stagioni - durante le quali ci si dedicava a determinati lavori agricoli, alla pesca, a varie attività nelle saline -, e dall'altra da numerose giornate festive - comprese le domeniche ce n'erano infatti più di 100 all'anno.

I ritmi giornalieri dei piranesi erano scanditi dal suono mattutino, meridiano e serale delle campane. L'araldo comunale li avvisava delle novità più importanti. L'orario di lavoro, almeno per certe professioni, era praticamente illimitato. Del cibo spirituale dei piranesi si prendeva cura la chiesa, sfoghi e compagnia si trovavano nelle osterie e nelle locande, dove ci si abbandonava anche al gioco d'azzardo (vietato) e ai piaceri della carne (proibiti anch'essi).

L'articolo si conclude con un elenco delle fonti, suddivise in base alla loro importanza riguardo al problema trattato.

DVIGRAD - MESTO, KI GA NI VEČ

Daniela JURIČIĆ

arhivist, Arhiv republike Slovenije, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, YU
archivista, Archivio della Repubblica di Slovenia

POVZETEK

Prispevek opisuje mesto (terra) in komun Dvigrad, ki je imel v zgodovini Istre veliko vlogo. Najprej nam predstavi geografsko lego mesta in poda kratko zgodovino s poudarkom na odnosih različnih oblastnikov do pokrajine Istre nasploh in predvsem do dvigradskega območja. Skuša nam podati kratko sliko o dvigradskih prebivalcih in pojasniti razloge njihovega izseljevanja. To izseljevanje je namreč povzročilo propad mesta samega.

Poudarek dela je na ustroju in delovanju dvigradskega komuna, kot ga predstavlja Dvigradski statut, kodeks iz druge polovice 14. stoletja. Od številnih uslužbencev, ki jih predvideva Statut, so najbolj čislali rektorja. V zvezi z njegovim imenovanjem pa prispevek skuša prikazati odnose komuna Dvigrad do Kopra, ki si je lastil pravico imenovanja dvigradskih rektorjev ter do Benetk, ki so v mestu predstavljale vrhovno nadoblast od začetka 15. stoletja dalje.

Prispevek navaja na osnovi Statuta še vrsto drugih uslužbencev v službi komuna in tudi mestni Veliki svet, ki so ga sestavljali člani uglednih meščanskih družin iz Dvigrada.

UVOD

Med starimi naselji v Istri se s svojo zgodovino in značajem ponaša tudi Dvigrad (ali Dvograd), mestece v dolini Drage, ki se na eni strani odpira proti Liskemu kanalu, enemu od srednjeveških beneških pristanišč, na drugi pa prodira globoko v notranjost istrskega polotoka. Zaradi tako ugodnega geografskega položaja je bil ta prostor naseljen že zelo zgodaj, njegovi prebivalci so pa imeli veliko vlogo v gospodarskem življenju Istre.

Arheološka izkopavanja leta 1908 in takrat najdeni predmeti iz železa in brona so pokazali, da je bil predel naseljen že v predrimskem obdobju. Ostale arheološke najdbe, odkrite na starem dvigradskem pokopališču (iz 5. do 11. stoletja), in starokrščansko obdobje z monumentalno romansko baziliko Sv. Sofije iz konca 5. stoletja potrjujejo poznoantični izvor mesta. Najdeno je tudi nekaj rimskega denarja in dve latinski nagrobni plošči, ki ju je objavil Momsen.¹

DVIGRAD SKOZI ZGODOVINO

Poznoantični Dvigrad sta sestavljali dve trdnjavi z imenoma Castel Parentino in Moncastello.² Njuna lega in medsebojna povezava je omogočala kontrolo doline in jo zapirala, tako da je za področje nastal naziv Due Castelli, slovanski pa Dvograd in Dvigrad. Čeprav so Castel Parentino njegovi prebivalci zapustili že v zgodnjem srednjem veku, se je naziv Dvigrad obdržal do današnjih dni.

Tudi tukaj je bila antična naselbina osnova za nastanek srednjeveškega mesta,³ ki je sčasoma postajalo center oblasti za okolico. Jurisdikcija občine ali komuna, ki je postopoma nastajal, je temeljila na antičnem izročilu. Za takratne razmere sorazmerno velik dvigradski komun je mejil na vzhodu s Savičentom in Žminjem, na severu s Sv. Lovrencem Pazenatiškim, na zahodu z Rovinjem in na jugu z občino Bale.⁴

¹ dr. B. Schiavuzzi: Due Castelli, notizie storiche. v: Atti e memorie della Società di archeologia e storia patria (AMSI), Parenzo, 31/1919, s.83-118

² B. Schiavuzzi: n. d., s.84

³ Dvigrad je bil tako imenovana "terra", središče z nižjo stopnjo muncipialne ureditve

⁴ B. Schiavuzzi: n. d., s.86

Leta 787 je Istra padla pod frankovsko nadoblast, ki je uvajala nove, fevdalne družbene odnose. Leta 1040 je postala samostojna markgrofija, leta 1078 pa je bila dana v fevd oglejskemu patriarhu Sieghardu skupaj s Furlanijo. Oglejski patriarhi, ki so kot cerkveni in posvetni oblastniki nekaj stoletij močno vplivali na življenje pokrajine, so za vodenje celotne administracije ter za vzdrževanje svoje fevdalne oblasti postavljali po pokrajini tako imenovane scabine ali porotnike,⁵ ki so izvrševali "pravico", in gastalda. Oblast oglejskih patriarhov v Dvigradu so ogrožali različni cerkveni dostojanstveniki, posvetni gospodje (predvsem Goriški grofje), istrska mesta in Benetke. Poreški škofje so se trudili, da bi zavarovali svojo cerkveno oblast nad mestom (terro), ki je bilo sestavni del poreške dieceze, Benetke pa so v tem času že začele prodirati na vzhodno jadransko obalo. Interese patriarhov je ogrožal tudi sam dvigradski komun, ki se je želel osvoboditi direktne fevdalne oblasti in utrditi svojo avtonomijo, razviti trgovino na morju (bližina limskega pristanišča) in se tako gospodarsko okrepiti. V vseh teh spopadih so se najbolj znašle Benetke z diplomatskim nastopanjem. Najprej so začele širiti svoj vpliv na mesto, mu dajale zaščito, na koncu pa ga podredile svoji oblasti kot ostala mesta na zahodni istrski obali. Direktno vmešavanje Benetk v posestva oglejskih patriarhov je izzvalo spopad. Patriarhi so se povezali z goriškimi grofi in s tržaško občino. Z mirom v Trbižu leta 1291 so obdržali oblast nad Dvigradom.⁶ V Beneški Istri⁷ so po utrditvi oblasti vzpostavili enotno vojaško upravo za obrambo posestev. Leta 1301 so imenovali posebnega deželnega kapetana za področje Istre južno od Dragonje, medtem ko je koprski načelnik poveljeval nad ozemljem Kopra, Izole in Pirana. Naslednje, 14. stoletje, so zaznamovali boji, v katerih so patriarhi postopoma izgubljali posvetno oblast nad Istro v korist Benetk. Ostale so jim zadnje postojanke, med katerimi je bil tudi Dvigrad. Po vojni v letih 1378-1381 je oglejskim patriarhom ostalo bore malo posesti v Istri, med drugim Dvigrad, kot je določal mir, sklenjen v Torinu 1382. leta,⁸ vendar le za kratek čas. Benetke so prevzele upravo v mestu okrog leta 1400 ali kakšno leto pozneje ko so v dvigradski komun poslale pet poslancev, ki so predstavljali novo oblast.⁹

Prvih sto let beneške nadoblasti je bilo za komun obdobje prosperitete. Mesto (terra) je imelo leta 1650

200 hiš.¹⁰ Benečanom je to področje veliko pomenilo. Poleg tega, da je postajalo zaščitnik meja med beneškimi in habsburškimi posestvi, je bilo zaradi bližine morja in pristanišča na Limu, ugodne lege na trgovski poti v notranjost Istre, sedež carine, ki se je plačevala za različno trgovsko blago, s katerim so Benečani trgovali. Kraj je bil bogat z lesom, Benetkam tako potrebno surovino za gradnjo ladij. Lahko bi rekli, da je območje pomenilo tranzitno postajo za kontrolo izvoza istrskih proizvodov (predvsem olja in vina) in za uvoz luksuznega blaga.

Obdobje relativne blaginje so prekinile katastrofalne epidemije kuge v v 16. in 17. stoletju, ki so uničevale prebivalstvo po celi Istri. Prizaneseno ni bilo niti Dvigradu in njegovemu prebivalstvu. V kraju z dosti močvirja je razen kuge uničevala prebivalstvo tudi malarija. Začel se je širiti glas, da je dvigradski kraj "nezdrav" za življenje, kar je povzročilo tudi izseljevanje prebivalstva. O epidemiji kuge, ki je v letih 1630/31 razsajala po Istri piše dr. Bernardo Schiavuzzi: "...Prizadeta je bila cela Istra, še posebej pa pomembno območje Dvigrada. Mesto je ostalo skoraj brez prebivalcev in tudi tisti, ki so preživeli, so ga zapustili in se preselili drugam. Zapustili so domače ognjišče in obzidje mesta, ki je vse bolj postajalo ruševina..."¹¹

Prebivalci so zapuščali terro in se naseljevali na obronkih Drage, po vaseh Kanfanar in Barat kot tudi po novih vaških "štancijah",¹² ki so nastajale konec 16. in v začetku 17. stoletja. Nastanek štancij je povezan s podpisom madridskega miru (leta 1617), s katerim se je končala Uskoška vojna. Prebivalstvo ni več potrebovalo zaščite za obzidjem mesta. Tako je veličastno mesto začelo propadati in beneška oblast je razmišljala o naseljevanju novih prebivalcev na to območje.

PREBIVALSTVO

Podatki o številu prebivalcev Dvigrada in o njihovi etnični sestavi so v zgodnjem srednjem veku zelo skromni. Najstarejši podatki so iz leta 1000.¹³ Takrat se omenjajo priimki De Vedello, Benecarius... V 12. stoletju se pojavljajo germansko-krščanska imena Henrik, Herman, Olderik in podobno, v 13. stoletju pa se po navedbah dr. Schiavuzzija¹⁴ na tem območju naseljujejo Slovani (v virih se pojavljajo priimki Krevica (Crevica), Kramar...), ki

5 B. Schiavuzzi: n. d., s.88

6 B. Schiavuzzi: n. d., s.91

7 B. Schiavuzzi: n. d., s.94

8 B. Schiavuzzi: n. d., s.95 in 98. Do leta 1575 je oblast določila, da bo Dvigrad podrejen rašporskemu kapetanu, ki je bil poveljnik Pazenatika

9 Ločimo tako imenovano Beneško Istro, ki je obsegala območje zahodnega obmorskega pasu in dela notranje Istre pod nadoblastjo Benetk, od tako imenovane Pazinske ali Istrske grofije, ki je obsegala področje notranje Istre in je od leta 1374 pripadala Habsburžanom. Meja med Beneško Istro in Pazinsko grofijo ni bila v posameznih krajih nikoli natančno opredeljena. Zaradi tega je tam prihajalo do stalnih spopadov

10 Giacomo Filippo Tommasini: De' Comentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria. Archeografo Triestino (AT), Trieste, IV/1837 s.431

11 B. Schiavuzzi: Le epidemie di peste bubbonica in Istria. AMSI, Parenzo, IV f.3-4, 1888, s.423-447

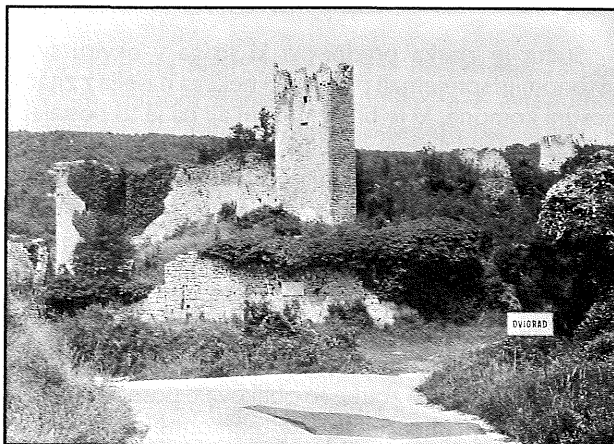
12 ŠTANCIIJA - v severozahodni Istri; osamljene hiše sestavljene iz velikega stanovanjskega in več gospodarskih poslopij. To so bile izpostave na veleposestvih, v katerih je živela ena ali več družin kolonov. Dr. M. Bertoša: Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću I. v: Naseljavanje Dvigrada i njegova područja, borba za zemlju, borba za opstanak. Istarska naklada, Pula, 1986 s.155-181

13 B. Schiavuzzi: Due Castelli. n. d., s.104

so prihajali iz Kranjske. Zaradi velike depopulacije v 16. stoletju so skušale Benetke privabiti nove prebivalce z raznimi olajšavami. Najprej so razmišljali o naselitvi vlahov iz Hercegovine in Grkov iz Cipra in Moreje, ki so bežali pred Turki.¹⁵ Prišleki pa so bili v glavnem Hrvatje, ubežniki iz Dalmacije, Hrvaškega primorja, dalmatinskih otokov in Črnogorskega primorja ter prebivalci habsburškega dela Istre, kjer so bili težji življenjski pogoji.¹⁶ Brez dvoma je živel tudi pred veliko kolonizacijo na tem območju hrvaško kmečko prebivalstvo, ki je obdelovalo številna samostanska polja.¹⁷ Od srede 16. pa do srede 17. stoletja se je izginjajoče staroselsko prebivalstvo zamenjalo z novo prispelim, ki je bilo po etnični sestavi v glavnem hrvaško. Dr. Miroslav Bertoša¹⁸ podkrepljuje to tezo s primerom iz dokumenta o sporu med meščani Dvigrada in prišleki, ki je datiran v leto 1548. V listini se podpisane priče delijo na tiste, ki se imenujejo "Habitatori di questa Ter(ritori)o" in na tiste, ki se imenujejo "agenti, et interuenienti p(er) la sp(etab)ile com(uni)ta di questo castello". Med prišleki prevladujejo hrvaški priimki, Chernatic, Vodopia in podobno. Nekaj je tudi italijanskih priimkov (De Pinco, Curta).¹⁹ Tudi med meščani Dvigrada se omenjajo priimki Vladich, Horvatic, Satich kar potrjuje, da je v Dvigradu in njegovi okolici že obstajal hrvaški etnični element (zunaj mestnega obzidja). Zaradi stalnega priseljevanja hrvaškega etničnega elementa se je italijanski počasi izgubljal, romanska imena so se slovanizirala. Celo dr. Schiavuzzi, ki je proitalijansko usmerjen zgodovinar, navaja, da je v 17. stoletju slovansko prebivalstvo prekosilo število italijanskega ter da se v virih vse več omenjajo priimki Tosić, Korenić, Judisković in drugi.²⁰

O izumiranju staroselskega prebivalstva priča tudi sprememba naziva stare trdnjave, Dvigrada. Medtem ko v listini "Istarski razvod" priče uporabljajo za trdnjavo naziv Dvejugrad, jo prišleki imenujejo Stari grad.²¹ Uradno se je še naprej imenovala Due Castelli, ker sta ta naziv zahtevali cerkev in tamkajšnja beneška oblast. S tem so se trudili, da bi vzdrževali tradicijo uradnih dokumentov, pisanih v italijanščini in latinščini.

Osnova za preživljanje je bila tamkajšnjemu prebivalstvu zemlja, tako kot večini prebivalcev takratne Evrope. Po pričanju škofa Tommasinija²² je imela okolica

Dvigrad (foto: D. Darovec, 1991)

Dvigrada dosti plodne zemlje, številni pašniki pa so omogočali tudi zimsko pašo. Zemljišče je bilo primerno za proizvodnjo vina in žita. Splošna depopulacija Istre in s tem povezano propadanje gospodarstva in katastrofalne epidemije kuge so v 16. in 17. stoletju usodno delovale na propadanje tega dela poreške dieceze. Leta 1651 so zmanjšali desetino, ki so jo prebivalci morali dajati dvigradskemu kapitelju.²³ Kapitelj je nabiral desetino s pomočjo tako imenovanih "condutori delle decime", ki so jih volili kanoniki sami med bogatejšimi kmeti.²⁴ Posameznim kmetom je dajal v zakup tudi dele cerkvene zemlje, vinograde in polja. Zakup je ponavadi trajal pet let, kmetje pa so dajali v povračilo določeno vsoto denarja. S padcem vrednosti denarja je tem kmetom postajal zakup osnova za bogatenje, kar je povzročilo vse večjo socialno diferenciacijo.²⁵ Stalna dekadence Beneške republike od 16. stoletja dalje in s tem povezan postopni propad njenih provinc sta med drugim povzročila, da je tudi dvigradsko območje postajalo vse bolj opustelo in revno. Mesto (terra) samo je dolgo umiralo, novi prebivalci pa so vsaj deloma oživili njegovo neposredno okolico.

UREDITEV IN DELOVANJE DVIGRADSKE OBČINE DVIGRADSKI STATUT (Statuta comunis duorum Castrorum)

14 B. Schiavuzzi: Due Castelli. n. d., s.104

15 B. Schiavuzzi: Due Castelli. n. d., s.97

16 M. Bertoša: Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću II. v: Dvigradska prezimena kao izvor za etničku povijest (1400-1750). Istarska naklada, Pula, 1986, s.283-295

17 M. Bertoša: Mletačka Istra II. n. d.

18 M. Bertoša: Mletačka Istra I. n. d. s.284

19 ibidem, s.284

20 B.Schiavuzzi: Due Castelli. n. d., s.104:"Il secolo XVII (1600) ci offre l'importazione Slava (serbocroatica) superante di numero l'elemento italiano."

21 M. Bertoša: Mletačka Istra II. n. d., s.284

22 G. F. Tommasini: n. d., s.434; M. Bertoša: Mletačka Istra I. n. d., s.157

23 M. Bertoša: Mletačka Istra I. n. d., s.162-163

24 ibidem, s.163

25 ibidem, s.165

Statut je zbirka predpisov, ki so ga v okviru svoje avtonomije sprejemali prebivalci nekega naselja z značilnostmi komuna, ki je bil že mestni ali pa je to postajal.

Razvoj fevdalizma, drobljenje državnega teritorija na vse manjše fevde in oddaljenost državnega centra so vzpodbujali mesta, da so se začela vse bolj osamosvajati in urejati lastna razmerja v okviru svoje samostojnosti. Zbirali so se stari običaji in predpisi, ki so se do takrat prenašali v glavnem ustno kot "iuramenta", "consuetudines" in podobno.²⁶ Da bi te običaje zaščitili in zavarovali pravni red nasploh, so zbirali staro mestno pravo v uradne zbirke. Te zbirke so oblikovale posebne mestne komisije. Končni rezultat dela teh komisij so potrjevali mestni sveti, pogosto tudi pristojni fevdalec, z zaključkom ali statutom. Istrski statuti, napisani in potrjeni po beneških oblasteh, so v glavnem mešanica lokalnega in beneškega prava.²⁷

Dvigradski statut je kodeks, vpet v lesene platnice in obložen z usnjem. Hranijo ga v Historijskem arhivu v Reki. Datiran je v drugo polovico 14. stoletja, dodano pa mu je tudi nekaj poznejših listin. Pisava je gotška, jezik pa latinski.²⁸

Vsebuje 184 z rimskimi številkami označenih in po naslovih razporejenih glav (capitulum), brez razdelitve na knjige. Vsebuje predpise, ki se nanašajo na osebno in družinsko pravo, predpise, ki obravnavajo stvarno pravo, predpise, ki se nanašajo na obligacijsko pravo; predpise, ki urejajo nasledstveno pravo, določbe o postopku v meščanskih zadevah, določbe o sankcioniranju kazenskih zadev, določbe o kazensko pravnem postopku ter določbe o ureditvi in delovanju dvigradskega komuna. Največ je določb, ki se nanašajo na kazenske zadeve (74), potem pa določb, ki se nanašajo na ureditev in delovanje dvigradskega komuna.²⁹

O delovanju komuna govorijo določbe:

capitulum III

De consilio fiendo et de electione et salario officialium
- o sejah Velikega sveta, o volitvah in plačah uslužbencev

capitulum IV

De cancelario et de electione et salario officialium
- o pisarju in drugih uslužbencih

capitulum XXXVIII

De custodiis castri
- o stražarjenju

capitulum LXIII

De debentibus mitti ad confinia
- o obrambi mej

capitulum LXIX

Quod habitantes in castro faciant
- o obveznostih prebivalcev mesta

capitulum XCVIII

De his, qui non interesse sententiis consulendis
- o tistih, ki ne smejo biti prisotni pri sojenju

capitulum CXXVIII

Quod notarii faciant extra instrumenta, et premium habeant
- o notarjih in njihovih plačah

capitulum CXXIX

Quod cancelarij dimittant instrumenta imbreviata
- o vpisu v knjigo imbrevijatur

capitulum CXXXIV

Quod prodamentur ferie, in quibus non laboratur
- o prazničnih dneh

capitulum CXXXV

De refutantibus viciniantiam
- o prekinitvi podložništva

capitulum CXXXVI

Quod recedentes a castro faciant fieri prodamantiones
- o izdajanju razglasov o zapustitvi mesta

capitulum CXXXVII

Quod habentes domicilium faciant angarias et cetera
- o ljudeh z domicilom

capitulum CXL

De rebus et hominibus perditis uel captis in seruicolo comunis
- o ujetih in izgnanih v službi komuna

capitulum CXLIV

De salario ambassiatorum, et equorum comuni seruientium
- o plačah odposlancev in konjenikov v službi komuna

capitulum CXLVI

De ueniendo ad consilium, et non recedendo

26 Katalog izložbe Statuti, urbani, notari Istre, Rijeke, Hrvatskog primorja i otoka, Rijeka, 1968, s.12-13

27 ibidem, s.13

28 dr. M. Zjačić: Dvigradski statut. Vjesnik historijskog arhiva Rijeka (VHAR), Rijeka, sv.VI-VII 1961-62, s.233-294

29 ibidem, s.164-165

- o prihajanju na seje Velikega sveta in zapuščanju le teh

capitulum CXLVIII

De volentibus hedificare in castro

- o tistih, ki v mestu zidajo

capitulum CLXIV

De ordine rectoris observando

- o odredbah rektorja

capitulum CLXXV

De exemptione herbatice famulorum et de fideiussione eorum

- o pastirjih in njihovih pogodbah

capitulum CLXXVI

De his, qui possunt esse de nostro consilio

- o tistih, ki so lahko člani Velikega sveta

capitulum CLXXVIII

De deputato uel daciario domus seu hostarie de Laymo

- o zakupniku davka gostilne na Limu

capitulum CLXXIX

De modo exigendi dacium carniū becharie

- o zakupu davka na meso v mesnicah

capitulum CLXXX

Quod datarius vini exigat datum pro conto vendito

- o zakupu davka na vino

capitulum CLXXXI

De salitudine fienda cancelario pro scriptis eius factis

- o plači pisarja za opravljeno delo

capitulum CLXXXIII

De rigore prouisionum et patrium que in futurum per maiorem partem consilij comunis capte fuerant

- odredbah, ki se nanašajo na Veliki svet

capitulum CLXXXIV

Ordines et promissiones Venetiarum in territorio comunis Duorum Castrorum

- o odredbah, ki niso predvidene v dvigradskem statutu

DVIGRADSKI KOMUN

Ker je statut pisan v času, ko je bil Dvigrad že pod močnim vplivom Beneške republike, a z avtonomijo pridobljeno v časih nadoblasti oglejskih patriarhov, je bila v komunu že predvidena funkcija rektorja ali podes-tata (II statutarne določba), ki sta ga potrjevala dož in beneški Veliki svet. Pri prevzemu dolžnosti je moral priseči, da bo spoštoval statut in da bo nepristranski. Zaradi nespoštovanja statuta in drugih občinskih pred-pisov je bil kaznovan s 100 malih liber kazni.³⁰

Nekateri zgodovinarji navajajo, da je leta 1251 oglejski patriarh Gregorij di Montelongo podelil koprskemu komunu upravo v Bujah, Buzetu, Oprtju in Dvigradu.³¹ Ta podelitev je vključevala pravico, da se rektor omenjenih mest (terra) imenuje iz vrst koprskih meščanov. Ali je res Koper izvrševal to pravico in kako jo je izvajal, ni povsem jasno. Dr. Pogatschnig navaja, da se je ta pravica s časom izgubljala ter da so jo Koprčani pod beneško nadoblastjo želeli obnoviti.³² Tako je ta pravica postajala za Benečane orožje, s katerim so poskušali dobiti čim večji vpliv v omenjenih mestih. Koprski podestati, ki so jih v Koper pošiljale Benetke in so bili izvoljeni iz vrst beneškega plemstva, so v Dvigrad pošiljali kot rektorje beneške meščane. Tako je leta 1411, ko je bil Dvigrad resda le še formalno v lasti oglejskih patriarhov, prišel Lignano Lignano, z nalogo "quos tenere debeas ad custodiam et defensionem duorum castrorum quod locum volumus quod conservare et custodere debeas ad honorem ecclesiae aquilegiensis".³³ Tako so si Benetke z izgovorom, da branijo interese oglejskih patriarhov, ustvarjale v mestu podlago za dokončen prevzem oblasti.

Lignano Lignano je bil odstavljen leta 1414 zaradi pritožb dvigradskih meščanov. No, mesto je bilo takrat že v beneških rokah in Svet naprošenih je februarja 1414 pooblastil koprskega podestata, naj vsako leto imenuje osebo izmed koprskih meščanov za rektorja v Dvigradu. Odlok doža Tomasaa Moceniga nosi datum 1. februar 1413. (more veneto, torej 1414.).³⁴ S tem pa to vprašanje ni bilo dokončno rešeno. Ker je prihajalo do raznih nepravilnosti pri imenovanju in delovanju samih rektorjev, je zadeva spet prišla pred Svet naprošenih. Rektorji namreč niso skrbeli za mestno blaginjo. Dolžnost so prevzemali, ostajali pa so v Kopru. Leta 1423 so mesteca (terre), v katera so prihajali rektorji iz Kopra (Buje, Buzet, Oprtalj, Dvigrad) prosila za svobodno izbiro lastnih rektorjev in sodnikov. Prošnji sicer ni bilo ugodeno,³⁵ Be-

30 ibidem, s.244: Capitulum II De salario, et sacramento rectoris. Libra ni vsepovsod enako veljala. V Istri je znašala 20 malih denaričev (soldov). Plačeval ga je komun iz občinskih prihodkov z vsoto 390 malih liber letno. Rektor je o svojih odločitvah obveščal meščane preko glasnika, za nespoštovanje le- teh pa so bili kaznovani.

31 dr. A. Pogatschnig: Sulla nomina del podestà di Docastelli. AMSI. Parenzo, XXXI/1919, s.121-133; C. de Franceschi: L'Istria, notizie storiche. Parenzo, 1879, s.126

32 A. Pogatschnig: n. d., s.121:" Nelle vicende dei secoli seguenti l'esercizio di tal diritto avrà subito singole interruzioni, ma è certo che i Capodistriani, nell'assoggettarsi al dominio veneziano non avran mancato di farsi espressamente confermare questo antico privilegio."

33 B. Schiavuzzi: Due Castelli. n. d., s.95

34 A. Pogatschnig: n. d., s.121

Cerkev Sv. Marije na pokopališču pod Dvigradom (foto D. Darovec, 1991)

netke pa so zaradi pritožb vendarle reagirale. Odlok doža Francesca Foscarija z dne 27. 1. 1428 (m. v., torej 1429) naroča koprskemu podestatu Marcu Memu, naj pošilja v Dvigrad sposobne rektorje.³⁵ Medtem so Benetke odobrile dvigradski Statut. Značilno je, da statut nikjer ne omenja pravice Kopra, da imenuje dvigradske rektorje. Spor se je nanovo začel, ko je koprski občinski svet začel zahtevati, naj se pravica imenovanja dvigradskih rektorjev prenese s podestata na Svet. To bi Kopru namreč zagotovilo direkten vpliv na mesto. To pravico imenovanja dvigradskih rektorjev je koprski Veliki svet dobil šele sredi 17. stoletja, ko je bila Beneška republika že v zatonu svoje moči. Tako so po odobritvi Senata leta 1651 prodali koprskemu mestnemu Svetu pravico imenovanja dvigradskega rektorja. Pogodbo so sestavili generalni inkvizitor v Istri Girolam Bragadin ter sodnika Nikolaj Elio pl. Christofor in Raimund Fino, predstavnik Kopra.³⁷ Najpomembnejše določbe so:

- za dvigradskega rektorja ne sme biti imenovan nihče, ki ni član koprskega Velikega sveta, ki nima v Kopru

stalnega bivališča (domicila) in ne nihče, ki ni star vsaj 25 let

- izvolitev (electione) se opravi vsako leto v avgustu ob prisotnosti najmanj 60 članov Sveta. Vse kandidate je treba predstaviti po vrsti in potem glasovati. Tisti, za katerega je glasovala vsaj polovica svetnikov, je izvoljen za dvigradskega rektorja

- novo izvoljeni rektor mora sprejeti dolžnost v osmih dneh po izvolitvi kar potrdi z lastnoročnim podpisom na listini, ki jo podpišejo tudi koprski podestat in kapetan ter sodniki.

Da bi se omogočilo nepristransko službovanje novega dvigradskega rektorja, je v pogodbo vnesena klavzula o tako imenovani zaupnici (fede fata dal cancelliere) rektorju. To zaupnico je sestavljal notar. Nanjo so se morali podpisati rektorjev naslednik in dvigradski sodniki. Vsebovala je tekst, ki je potrjeval rektorjevo delovanje v korist komuna in njegovih prebivalcev. Če rektor zaupnice ni dobil, sta mu bila odvzeta aktivni in pasivni glas v koprskemu Velikemu svetu. S to pogodbo je mesto

35 ibidem, s.123-125

36 ibidem, s.125

37 ibidem, s.128-130

Koper dobilo Dvigrad tudi dejansko v fevd, vendar se je to zgodilo v času gospodarskega propadanja občine, v času nove kolonizacije in bojov za zemljo. Tako je moral dvigradski rektor presoati v sporih o dodelitvi zemlje prišlekom do leta 1592, ko je to nalogo prevzel rašporski kapetan.³⁸

B. Schiavuzzi je v svoji razpravi o dvigradski zgodovini sestavil seznam dvigradskih rektorjev.³⁹ Od leta 1096 do 1749 je našel podatke o 67 rektorjih. Ker so v seznamu med posameznimi rektorji vrzeli celih stoletij, je jasno, da jih je bilo mnogo več, vendar o njih ni ohranjenih podatkov.

Zakonodajno telo v komunu je predstavljal Veliki svet (*consilium maius*, 3. statutarne določbe), sestavljen iz glavarjev posameznih uglednih družin, in je že v drugi polovici 14. stoletja, po vzoru Benetk, imel zaprt krog. Statut namreč določa, da člani Velikega sveta lahko postanejo sinovi pokojnih članov in sinovi tedanjih članov Sveta po izpolnjenem 20. letu starosti. Po 25. letu starosti so jih lahko volili tudi v različne druge službe v komunu, razen v primeru psihične bolezni.⁴⁰ Koliko članov je imel Veliki svet, ni navedeno. Člane so o sejah obveščali osebno ali z zvonovi. Prisostvovati so morali ves čas trajanja seje, sicer so jih kaznovali (določba 146). Za vsako odsotnost s seje so plačevali 4 male denariče. Na ta način so skušali zagotoviti prisostnost čim večjega števila svetnikov.

Vse odločitve Velikega sveta so veljale za rok, za katerega so bile izdane, niso pa smele biti nasprotno beneškemu zakonom in drugim predpisom dvigradskega statuta. Podrejenost Benetkam se vidi tudi v določbi 189, ki navaja, da v primerih, ki niso predvideni v Statutu, veljajo dukali, dekreti in drugi predpisi, sprejeti v Benetkah.

Da bi bila določena določba veljavna, je moralo na seji, na kateri se je ta določba sprejemala, sodelovati vsaj dve tretjini članov Velikega sveta. Veliki svet se je sestajal vsake štiri mesece. Razpravljal je o najrazličnejših vprašanih življenja komuna in o funkcioniranju njegove uprave.

Na sejah so volili tudi različne druge komunske funkcionarje, dva sodnika (*iudices*), enega blagajnika (*camerarius comunis*) in dva odvetnika (*aduocati comunis*). Sodniška služba je bila, za službo rektorja, najbolj častna. Sodnika sta skupaj z rektorjem sodila v meščanskih in kazenskih zadevah. Plačeval jih je komun (vsakemu po 4 libre na mesec po določbi 3). Tudi blagajnik, ki je sprejemal občinske prihodke in izplačeval denarne vsote je prejemal občinsko plačo in sicer 40 denaričev (soldov

(določba 3)). Sodnika, odvetnika in blagajnik so bili voljeni za 4 mesece. Za 12 mesecev so volili dva kataverja (*cataueri comunis*), dva ocenjevalca (*extimatores*) in dva cerkovnika cerkve Sv. Sofije (*duo sacristani ecclesie sancte Suffie*). Kataverjeva naloga je bila iskanje imetja, ki naj bi pripadlo komunu kot skriti zaklad. S tem so mišljene razne dediščine brez dedičev in podobno.⁴¹ Vsak od njiju je prejemal plačo dveh malih liber (določba 3). Ocenjevalca sta ocenjevala škodo na poljih in vinogradih, ki so jo povzročili ljudje ali živina, za plačo 40 denaričev. Plača cerkovnika cerkve Sv. Sofije je tudi znašala 40 malih denaričev. Po izteku službe so bili občinski blagajnik in oba cerkovnika dolžni oddati rektorju in sodnikoma račun o vsem, kar so porabili, in o tem kaj zapuščajo svojim naslednikom.

Teklič (*preco comunis*) ali glasnik je obveščeval meščane o vseh pomembnih dogodkih v mestu ter o odločbah in ukazih Velikega Sveta (določba 4). Kovač, ki mu je komun preskrbel opremljeno delavnico in hišo za bivanje, meščani pa so mu plačevali storitve v denarju ali v žitu, je bil edini obrtnik v mestu, ki je omenjen v Statutu (določba 4). Zaradi velike potrebe po teh obrtnikih je komun hotel s koncesijami zavarovati to obrt.

Poslaniki (*ambasciatori*) in konjeniki (*equus*) so za svoje delo dobivali od občine dnevnice. Višina dnevnice je bila odvisna od oddaljenosti kraja potovanja (določba 144). Deputat (*deputatus*) ali deciar (*deciararius*), zakupnik davka "hiše oziroma gostilne na Limu",⁴² je imel velike pristojnosti in sicer zaradi pomembnosti in položaja Limskega kanala za komun. Deciar je lahko v imenu rektorja prepovedoval zapustiti Limsko pristanišče, ukazoval zagovor pred rektorjem in pred dvigradskimi sodniki, izvajal aretacije in podobno. Imel je torej policijsko pristojnost, da bi onemogočili tatvine, tihotapstvo in piratstvo v Limskem kanalu in na njegovem ožjem območju.

Med drugimi službami je imel komun tudi zakupnika občinskih prihodkov oziroma davka na meso in živila.

Zakupnik občinskih prihodkov od vina (*dacarius daci vini*) je kontroliral prodajo vina, da bi se zaščitila domača proizvodnja. Zato tudi Statut prepoveduje prodajo tujega vina v komunu, dokler se ne proda domače.

Statut prinaša tudi posebne predpise za službo komunskega pisarja (*cancelarius, notarius*) in njegovih pomočnikov. Volil ga je Veliki svet. Izvoliti so morali "dobro in primerno" osebo,⁴³ Za svojo službo je prejemal 80 malih librov letno, dvanajst "mezenov" žita in hišo za bivanje. Sestavljal je vse pisne dokumente za potrebe komuna in posamezne meščane. Določba Statuta številka 181 določa tudi posebne nagrade pisarju za ses-

38 M. Bertoša: Mletačka Istra I. n. d., s.166-167

39 B. Schiavuzzi: Due Castelli. n. d.,102-103

40 M. Zjačić: n. d., s.244 capitulum III, s.286, capitulum CLXXVI

41 ibidem, s.237

42 ibidem, s.287: Capitulum CLXXVIII De deputato uel daciario domus seu hostarie de Laijmo (id est de Lemo) Dr. Zjačić je ugotovil, da je v Statutu isti lokalitet (Lim) napisan na tri različne načine: Laijmo, Lemo ter Laymo

43 ibidem, s.245: Capitulum IV "...unus bonus et ydoneus cancelarius..."

tavljanje različnih zvrsti privatnih listin - pogodb, testa - mentov, popisov imetja in podobno. Največ denarja je dobival za popise imetja in za sestavljanje testamentov. Stranka je najprej prejela kopijo listine, ki jo je pregledala in odobrila. Ob plačilu je dobila tudi original (128. določba). Posebna določba prepoveduje odnašanje no tarskih knjig in ukazuje vnos vsake listine v knjigo abreviatur dvigradskega komuna (določba 129). Tudi drugi prebivalci Dvigrada, ki v komunski upravi niso službovali, so imeli različne obveznosti do komuna. V glavnem je šlo za dolžnosti v zvezi z obrambo mesta (stražarjenje na mestnem obzidju) in za obrambo meja v primeru vojne. Določbi 69 in 137 obvezujeta meščane za javna dela in občinske dajatve.

SKLEP

Istra s svojo raznolikostjo in pestro zgodovino, vpeta med boje različnih oblastnikov in mogočnejšev za prevlado nad njo, predstavlja velik izziv za zgodovinarja. Izziv je tudi poskus obuditve preteklosti mesta, ki ne obstaja več, od katerega danes občudujemo le ruševine, in ki je nekoč predstavljalo pomemben dejavnik v zgodovini pokrajine. Različne okoliščine, ki so negativno vplivale na naseljevanje prebivalcev v dvigradski kraj, so povzročile propad mesta (terre). Dvigradski komun je obstajal do druge polovice 18. stoletja, ko se je preostalo prebivalstvo mesta zaradi kuge preselilo v bližnje vasi Kanfanar in Barat.

RIASSUNTO

Nel contributo si vuole presentare un'immagine dell'abitato e del territorio comunale di Duecastelli, località che in passato ebbe un ruolo notevole nella storia dell'Istria. Dopo un breve inquadramento geografico e storico del posto, con un accenno ai rapporti dei vari signori istriani nei confronti della provincia e in particolare della zona di Duecastelli, l'autrice si sofferma sugli abitanti della località e cerca di spiegare le cause della loro emigrazione, la quale determinò l'abbandono e la rovina del castello.

Nell'articolo l'accento è posto soprattutto sull'ordinamento interno ed il funzionamento del comune così come viene illustrato dallo statuto, un codice risalente alla seconda metà del XIV secolo. Tra le numerose cariche pubbliche previste la più importante era certamente quella del rettore. In relazione alla sua nomina il contributo cerca di illustrare i rapporti di Duecastelli con Capodistria che si era arrogata il diritto di nominarne il podestà e con Venezia cui il castello fu sottomesso a partire dal XV secolo.

Sulla base dello statuto, nell'articolo si citano vari altri funzionari al servizio del comune ed anche il Consiglio che era composto dagli esponenti delle famiglie più in vista di Duecastelli.

VIRI IN LITERATURA:

1. **Bačić B.:** Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvogradu, Historia archaeologica, Pula, II/1971
2. **Bertoša M.:** Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću I. v: Naseljavanje Dvigrada i njegova područja: borba za zemlju, borba za opstanak. Pula, Istarska naklada, 1986, s. 155-183
3. **Bertoša M.:** Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću II, v: Dvigradska prezimena kao izvor za etničku povijest (1400-1750). Pula, Istarska naklada, 1986, s.283-295
4. **Franceschi C.:** L'Istria, notizie storiche, Parenzo, 1879
5. Katalog izložbe Statuti urbani notari Istre, Rijeke, Hrvatskog primorja i otoka, Rijeka, 1968
6. **Peruško T., Bertoša M.:** Knjiga o Istri, Zagreb, Školska knjiga, 1968
7. **Pogatschnig A.:** Sulla nomina del podestà di Docastelli, v:AMSI, Parenzo, XXXI/1919, s. 121-133
8. **Schiavuzzi B.:** Due Castelli, notizie storiche, v:Atti e memorie della società di archeologia e storia patria (AMSI), Parenzo, XXXI/1919, s.83-118
9. **Tommasini G. F.:** De' Comentarj storici georafici della provincia dell'Istria, v: Archeografo Triestino (AT), Trieste, IV/1837
10. **Zjačić M.:** Dvigradski statut, v: Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci (VHAR), Sv. VI-VII, Rijeka, 1961-62, s.233-294
11. **Žitko S.:** Politični in upravni razvoj Kopra od pozne antike do konca 13. stoletja, v: Koper med Rimom in Benetkami, Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana, 1989, s.29-56

VLOGA VOJAŠKIH LADIJ V PRIMORSKIH MESTIH V 16. IN 17. STOLETJU

Flavijo BONIN

v.d. ravnatelja Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran, 66330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, YU
f.f. direttore del Museo del mare "Segej Mašera" Pirano

POVZETEK

Med arhivskim gradivom, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Koper, je večkrat omenjena prisotnost vojaških ladij v primorskih pristaniščih, zato sem skušal zbrati podatke iz arhiva in literature za obdobje 16. in 17. stoletja, ko se omenjajo vojaške ladje (galeje, galeote in fuste).

Koper je bil dolžan stalno vzdrževati eno oboroženo galejo, zato se največ podatkov nanaša prav na to mesto. Komit (kapitan) koprskih galej (Galea Capodistriana) je bil član ene izmed koprskih plemiških družin. Posadko so prav tako sestavljali večinoma domači mornarji.

Vojaške ladje v primorskih mestih so v glavnem nadzorovale trgovski pomorski promet in tako skušale preprečevati tihotapstvo. Posebno pazljivo so morali vojaki nadzorovati ladje, ki so plule v Trst, zato je velikokrat prihajalo do sporov z avstrijskimi vladarji, ki so se borili za svobodno plovbo po Jadranskem morju. Med državama so večkrat potekala pogajanja o tem vprašanju, vendar dokler je bila Beneška republika gospodarsko in politično močna, se stanje ni spremenilo. Šele v drugi polovici 17. stoletja se je stanje začelo spreminjati. Beneška republika ni bila več sposobna nadzorovati morja, kar so izkoristili tuji ladjarji.

Beneško ladjeje je v 17. stoletju močno zaostalo za francoskim, angleškim in nizozemskim. Galeje niso bile več kos modernim galeonom, ki niso več uporabljali galjotov in vesla, ampak izključno silo vetra. Nove vojaške jadrnice so bile močnejše grajene, z večjim številom topov in s tem tudi z veliko ognjeno močjo. Spremenila se je taktika bojevanja, v kateri galeje niso imele nobene možnosti za zmago.

V 16. in 17. stoletju na območju severnega Jadrana ni bilo večjih spopadov, izjema velja le za delovanje Uskokov v Kvarnerju. Zato v literaturi ne zasledimo podatkov o vojaških spopadih na tem območju Jadrana. Galeje, kakor tudi druge vojaške ladje na vesla, so v 18. stoletju izgubile pomen in jih niso več uporabljali.

Beneška vlada je temeljito nadzorovala beneško politično in gospodarsko življenje, posebno pa področje pomorstva.¹ V ta namen je vlada ustanovila večje število državnih teles (magistratur), ki so urejevala različna področja, med temi tudi pomorske zadeve.² Magistrature so opravljale podobne naloge, zato je prihajalo do problemov, ki jih je moral senat rešiti in uskladiti. Podobna telesa, le na nižji stopnji, je beneška vlada postavila tudi v istrsko provinco.

Benetke so sicer imele ogromne stroške za vzdrževanje vojne in trgovske mornarice, ampak zaslužki za

prevoze in najemnine ladij so bili zelo visoki.³ Beneški trgovci so v začetku 15. stoletja s pomočjo ladijskega prevoza izvozili za 10.000.000 ducatov vrednosti, približno toliko so tudi uvozili. Pri tem so zaslužili okoli 4.000.000 ducatov, kar pomeni, da so imeli 20 % profita.⁴

Dož Tommaso Mocenigo navaja podatke o stanju beneškega pomorstva na začetku 15. stoletja. Republika naj bi v tem obdobju imela nad 3.900 trgovskih ladij s 17.000 mornarji. Trgovsko mornarico je varovalo 300 manjših vojaških ladij z 8.000 vojaki ter 45 galejami z

1 P. Molmenti, *Storia di Venezia nella vita privata*, Torino, 1885, str. 81

2 Prim. Amelot de la Houassaie, *Historie du Gouvernement de Venise*, Paris, 1676, *Practica del Foro veneto*, Venezia, 1763

3 Prim. Gestrin F., *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, Ljubljana 1978, str. 80 - 84; Luzzatto G., *Studi di storia Veneziana*, Venezia, 1954, str. 54 (Velikokrat so na trgovskih galejah vozili tovar z Levanta, ki je presegal 200.000 ducatov vrednosti.); Tucci U., *Alle origini dello spirito capitalistico a Venezia*, Studi in onore di Amintore Fanfani, Milano 1962, str. 550; Tucci U., *Costi e ricavi di una galera veneziana ai primi del Cinquecento*, Studi veneziani, Venezia 1974 - (Avtor je opisal potovanje galeje Contarine iz Benetk v Anglijo in njeno nazaj v matično pristanišče. V delu so zabeleženi vsi stroški za vzdrževanje ladje in posadke ter prihodki s trgovskega potovanja.)

4 Molmenti P., *Curiosità di storia veneziana*, Bologna, 1919, str. 103

11.000 vojakov. Beneška ladjedelnica je zaposlovala veliko ljudi. Poleg ostalih je bilo v beneškem arzenalu okoli 3.000 izurjenih mizarskih mojstrov in približno takšno število kalafatov.⁵

Beneško trgovsko delovanje je bila v 15. stoletju v največjem razmahu. Z ladjami so pluli od nizozemskih obal do Francije, Španije, severne Afrike in Levanta do Črnega morja.⁶ Z odkritjem novih trgovskih poti v drugi polovici 15. stoletja se je težišče mednarodne trgovine preneslo na zahodnoevropske - atlantske dežele. Beneška republika pa zaradi geografskega položaja ni mogla tekmovali z novimi pomorsko - trgovskimi silami. Beneške ladje so na poti do Atlantika imele preveč ovir - gusarje, kakor tudi prehod skozi Gibraltarsko ožino. Beneški senat kakor tudi trgovci so spoznali, da so izgubili monopolni položaj v pomorski trgovini.⁷ Leta 1504 se je v senatu pojavil predlog za zgraditev posebnega kanala, ki bi povezoval Rdeče in Sredozemsko morje. Poseg bi bil velikih razsežnosti, zato bi bila potrebna pomoč turškega sultana, vendar pa sultana gradnja prekopa ni zanimala. Načrte za gradnjo prekopa je obudil sultan Murat III. leta 1586. Po pregledu političnega in gospodarskega stanja v Egiptu je zamisel opustil. Takšnji vladarji so bili politično in gospodarsko nezanesljivi, sultan je imel z njimi velike probleme. Dvore egiptovskih veljakov so obiskovali španski, francoski, angleški in drugi trgovci ter jih podkupovali. Konec koncev je Murat III. spoznal, da bi za graditv prekopa potreboval veliko vsoto denarja. Braniti bi ga moral z močnimi vojaškimi silami, kar bi mu bistveno zmanjšalo zaslužek.⁸

Benetke so s pomorstvom do konca 15. stoletja obogatele in dosegle svoj višek. Mesta na vzhodni obali Jadrana so se zaradi beneške pomorske politike počasi razvijala (izjema je bil Dubrovnik). Za Benetke je najpomembnejše središče na severnem Jadranu pomenil Koper - bil je upravno in vojaško središče. Trgovci iz

slovenskega zaledja so prevažali v Koper žito, kože, vosek, med itd. Iz Kopra pa so izvažali v zaledje predvsem sol, vino, dragocene obrtniške predmete (izdelke), ki jih v zaledju ni bilo dobiti.⁹

V literaturi, ki se ukvarja s problematiko pomorstva, vglavnem zasledimo podatke o trgovski mornarici.¹⁰ Posebno pozornost bi morali posvetiti tudi vojaškim ladjam v novem veku. V virih iz obdobja od začetka 16. stoletja do konca 18. stoletja je najpogostejši izraz za ladjo "barca" (veliko je tudi drugih izrazov npr. *barcha, piccola barchetta, nave, nauilio, naviglio, barcada in barca longa*). S temi imeni so na splošno označevali različne vrste ladij. Poleg teh srečamo še poimenovanja *marsiljana, trabakul, pelig, tartana, bracera, galeja, galeassa, brigant* itd.¹¹

Podatki o oblikah in nosilnosti ladij so zelo skromni, včasih se omenja le nosilnost ladij. Posebno pozornost pri obravnavanju pomorstva je treba posvetiti galejam. Galeja je namreč tip vojaške ladje. Toda bile so tudi galeje za prevoz tovora in ljudi.¹²

Izraz "galeaja" izvira iz grščine, kjer "galaya" označuje ribo mečarico.¹³ Pojavljati so se začele v Sredozemskem morju v IX. stoletju. Imele so zelo vitek trup. Razvile so se iz ladij prejšnjih obdobj, predvsem iz dromona.¹⁴ Poleg vesel so imele tudi pomožno jadro, paluba je bila v celoti prekrita in tu so bile tudi klopi za veslače. V začetku so na klopih sedeli trije veslači, vsak s svojim veslom. Pozneje, v XV. stoletju, pa je vsaka klop s petimi veslači imela svoje veslo.¹⁵ Take galeje so bile hitrejše. Navadna beneška galeja je imela dva jambora z latinskimi jadri in 45 vesli. Na eni strani je bilo veslo manj zaradi luknje, kjer se je kadil dim. Obstajali sta dve glavni vrsti ladje: bojna galeja, ki je bila zelo vitka, s podaljšanim premcem, in tovarna, ki je bila bolj čokata in počasnejša.¹⁶

Razmerje med dolžino in širino ladje je bilo pri prvi 8:1, pri drugi pa 6:1.¹⁷ V XVI. stoletju so zgradili tudi

5 Battistella A., *La Repubblica di Venezia ne' suoi undici secoli di storia*, Venezia, 1921, str. 553

6 Prim. Luzzatto G., o.c., str. 54; Tucci U., o.c., str. 115; Mc Neil W.H., *Venezia - il cardine d' Europa 1081 - 1797*, Roma, 1979, str. 108

7 Prim. Cessi R., *Storia della Repubblica di Venezia*, Milano, 1968, str. 30; Tucci U. *Mercanti, navi, monete nel Cinquecento veneziano*, Bologna, 1981, str. 19

8 Battistella A., o.c., str. 552

9 Prim. Gestrin F., *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, Ljubljana 1987; idem, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana, 1965; idem, *Il commercio dei pellami nelle Marche del XV e della prima metà' del XVI secolo*, ATTI E MEMORIE, Nuova serie - anno 82 (1977), Ancona, 1978; Mihelič D., *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340*, Ljubljana, 1985

10 Prim. Gestrin F. *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, str. 112 - 119 (Nazorno je predstavil problem vojaških najemnikov na galejah v Piranu v poznem srednjem veku); Klen D., *Ščavunska vesla*, Pula, 1986 (Avtor je v delu opisal galeje in življenje galjotov na vzhodni obali Jadranskega morja - predvsem na hrvaški obali.)

11 Pokrajinski arhiv v Kopru (V virih, ki so shranjeni v arhivu v Kopru in Piranu, so zabeležena imena različnih tipov ladij, ki so plule na Jadranu.)

12 Prim. *Storia marittima dell' Italia*, Milano, 1942, str. 612; Tucci U., *Arcitettura navale veneziana - Misure di vascelli della metà' del Cinquecento*, Bollettino dell' atlante linguistico mediterraneo, Firenze, 1963 - 1964, str. 278; Tucci U. *La marina mercantile veneziana nel Settecento*, Bollettino dell' Istituto di Storia e della Società e stato II., Venezia, 1960; G. Luzzatto, o.c., str. 6

13 Prim. Vecchj A.V. *Storia generale della marina militare*, Livorno, 1895, str. 122; Vocino M., *La nave nel tempo*, Roma, 1927, str. 27

14 Prim. Vecchj A.V., o.c., str. 121; Mardešič P., *Pomorstvo I.*, Zagreb 1944, str. 7

15 Prim. Vecchj A.V., o.c., str. 128, 292 - 293 (Največji tip galeje je bila "Galea Reale" - imela je sedem galjotov za veslom. Manjša je bila Galea Capitana z veslom je opravljal šest galjotov. Normalni tip galeje - Galea sottile je imela po štiri galjote za vsakim veslom.) - Klen D., o.c., str. 174

16 Prim. Vecchj A.V. o.c., str. 124; *Storia marittima dell' Italia*, str. 682; Vocino M. o.c., str. 28 - 29; Poparič B. *Pregled povjesti pomorstva I - II*, Zagreb 1932, str. 124; Dietrich F., Naglič V., *Ladje - morja - pristanišča*, Ljubljana, 1967, str. 27; Klen D., o.c., str. 175

nekaj ladij tipa "galeazza". Bile so večje in bolje oborožene od galej.¹⁸ Beneška republika je imela šest takih ladij, ki so se izkazale v bitki pri Lepantu. Po tej bitki jih niso več gradili, ker je bilo njihovo vzdrževanje zelo drago.

V začetku so na galejah veslali svobodni možje, kasneje pa zaporniki, sužnji in vojni ujetniki, ki so bili priklenjeni na klopi.¹⁹ Posadko galeje so poleg galjotov sestavljali poveljnik ladje, njegov pomočnik, birič, ladijski pilot, pisar, zdravnik, popravljalec vesel, kalafat, mizar, šest topničarjev, trije poveljniki vojakov, 80 vojakov in duhovnik. Običajno sta bila na galeji še dva mlada plemiča, ki sta se učila voditi ladjo, in poveljnikova družina. Podobno je bila sestavljena posadka tovornih galej in galeac.²⁰

Posadke galej so bile pomemben odjemalec hrane in pijače v primorskih mestih. V virih večkrat srečamo prošnje kapetanov galej, v katerih so prosili vino za posadko na galejah.²¹ Prav tako so ohranjeni dukali, v katerih beneški doži dajejo mestom (Kopru, Izoli in Piranu) dovoljenje za uvoz žita. Posadke na galejah in drugih ladjah so potrebovale velike količine kruha ter druge hrane, ko so bile zasidrane v pristaniščih (obnoviti je bilo treba tudi zalogo).²² Posadke večjih galej so štejele tudi do 500 ljudi.

Vojaška služba je bila za meščane primorskih mest pod Beneško republiko obvezna. Bogatejši meščani so se temu izmikali, saj so lahko najeli nekoga, ki je služil namesto njih.²³ V Piranu so najprej najemali ljudi iz nižjih socialnih slojev v mestu samem. Pozneje so najemali ljudi iz bližnje in daljne okolice. Tako se omenjajo galjoti iz Ljubljane, Metlike, Rodika, Tinjana itd.²⁴ Posebno v velikih spopadih s Turki je moralo veliko število ljudi na galeje (npr. v bitki pri Lepantu leta 1571).

Naslednji tip vojaške ladje, s katero so beneški mornarji varovali istrsko obalo, je bila galeota. Galeota je bila manjša od galeje, sicer pa podobno zgrajena.⁽²⁵⁾ Običajno so galeote imele okoli 15 vesel na vsaki strani ladje (30 skupno), največ pa do 23 vesel na enem boku. Veslali so oboroženi vojaki, za vsakim veslom po eden. Ko se je

vnela bitka, so prijeli za orožje (sablje in samokrese). Ladja je bila oborožena s štirimi topovi (kremenjače - petriere).²⁵

Galeote so imele po en jambor, velike so lahko imele še manjši jambor na premcu. Kljun (premec) ladje je bil podaljšan. Služil je za prehod vojakov na sovražnikovo ladjo. Krma ladje je bila vzdignjena in prekrita (galerija). Vetrilo galeote je bilo zelo enostavno. Na palubi je bila luknja, skozi katero so položili jambor, ki je segal do dna ladje (kobilice). Jambor so pričvrstili s klini in ga nato z vrvmi privezali na ladijske boke.²⁶

Galeoto so uporabljali po celem Sredozemlju. Ker je bila galeota zelo hitra, so jo uporabljali gusarji. Po napadu na trgovsko ladjo ali mesto so hitro zbežali beneškim mornarjem.

Galeota se v virih in literaturi omenja od začetka 16. pa dokonca 18. stoletja. Beneška mornarica je galeote uporabljala predvsem za nadzorovanje morja od Pulja do Trsta. S poostrenim nadzorstvom so Benečani skušali zatirati trgovino Trsta in preprečevati tihotapstvo istrskih domačinov med Istro in Furlanijo. Galeote so gradili, popravljali in vzdrževali na istrski obali od Kopra do Rovinja.²⁷

Beneška mornarica je uporabljala še manjšo vojaško ladjo - fusto. Uporabljali so jo v srednjem in novem veku. Imela je vesla in jambor z jadri. Nekaterе fuste so imele po dva jambora. Ladja je bila zelo vitke oblike. Uporabljali so jo v izvidniške namene.²⁸

Fuste so bile manjše od galeot in zaradi svoje vitkosti tudi hitrejše. V Istri so jih rabili predvsem za preprečevanje tihotapstva domačinov - predvsem s soljo in oljem - v Furlanijo. V virih, ki jih hranita Piranski in Koprski arhiv, so ohranjeni podatki o turških fustah, s katerimi so gusarji prihajali ropat po Istri.²⁹

Poleg vojaški galej je Istro branila vojska na kopnem. Del beneške vojske so sestavljale tudi černide. V tretjem desetletju 16. stoletja so černidam dokončno uredili status in njihovo razporeditev. V beneškem delu Istre je černide sestavljalo okoli 3.000 vojakov.³⁰

17 Prim. Kemp P., *Storia della nave*, Novara, 1979, str. 92; Mardešič P., o.c., str. 41; Bubnov A.D., *Istorija pomorske ratne veštine I - III*, Dubrovnik, 1930, I. del, str. 68; Landstrom B., *Das Schiff*, Saltsjobaden, 1961, str. 128 - 133; (Avtorji so različnega mnenja glede razmerja med dolžino in širino sredozemskih tipov galej (od 1 : 6 do 1 : 8), enotni pa so si pri razmerju atlantskega tipa galeje, ki je znašal 1 : 3).

18 Prim. Kemp P., o.c., str. 92; Vecchj A.V., o.c., str. 124; A. Bubnov D. o.c., str. 77; Dietrich F., Naglič V., o.c., str. 27; Landstrom B., o.c., str. 135 - 149; Klen D. o.c., str. 66

19 Prim. Vecchj A.V. o.c., str. 124; Bubnov A.D., o.c., str. 68 (Beneška vlada je leta 1549 sprejela dekret o uvedbi "galee sforzate", na kateri so veslali samo zaporniki, vojni ujetniki in sužnji. Idealna postava veslačev na galeji je bila sestavljena iz 60 svobodnih veslačev in 140 zapornikov.) - Klen D. o.c., str. 162

20 Prim. Vecchj A.V., o.c., str. 122; Bubnov A.D., o.c., str. 68; Dietrich F., V. Naglič V., o.c., str. 32; D. Klen, o.c., str. 176

21 PAK, Enota v Piranu, Beneško obdobje, žk. 2

22 Prim. PAK, Enota v Piranu, Beneško obdobje, žk. 2 (Dokument je datiran z 9. nov. 1559)

23 Prim. Gestrin F., *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, str. 115; Klen D., o.c., str. 90 - 91

24 Gestrin F., *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, str. 117

25 Prim. Vecchj A.V., o.c., str. 288; Luetić J. *Pomorci i jedrenjaci Republike dubrovačke*, Zagreb, 1984, str. 262; Klen D., o.c., str. 78

26 Prim. Vecchj A.V., o.c., str. 192; Luetić J. o.c., str. 264

27 PAK, Družinski arhiv Grisoni - Sabini, žk. 36

28 Prim. Vecchj A.V., o.c., str. 124; P. Kemp, o.c., str. 92; Landstrom B., o.c., str. 133; Klen D., o.c., str. 74

29 PAK - Družinski arhiv Grisoni - Sabini, žk. 40

V obdobju med 16. in 17. stoletjem ni prišlo do večjih sprememb meje med beneško in avstrijsko državo. Večjo spremembo je pomenila beneška zasedba Momjana. Beneška republika je ozemlje Momjana zasedla med beneško - avstrijsko vojno (leta 1510). Vlada je momjansko ozemlje dodelila v fevd piranski komuni.³¹

Prebivalci Momjana so bili dolžni služiti v beneški vojski, a so se temu stalno izogibali. Piranski mestni svet se je večkrat pritožil na račun Momjana. Leta 1537 je moral Momjan poslati 15 ljudi za posadko na galejo, vendar, kot ponavadi, tega niso storili. Pritožbe Pirančanov pa niso veliko pomagale.³²

Prebivalci Kopra, Izole in Pirana niso služili samo v beneški vojski, kot najemniki so služili vojsko tudi v drugih državah. V Piranskem arhivu je ohranjen prepis listine iz leta 1530 (18. julij). Na prepisu so zabeležena imena piranskih galjotov, ki so službovali na eni izmed papeških galej. Galejo je vodil kapetan M. Antonio Colona. Imena galjotov so Piero Bartole, Bastian Forner, Domenico delle ville de Rogogna, Biasio - Lorenzo Ortolan, Bastian Cargnel, Nicolò Bonifatio.³³

Življenje na galejah je bilo zelo naporno, hrana je bila slaba in enolična, mornarji so bili slabo in neredno plačani, zato so se velikokrat uprli in povzročali nered v mestih, kjer je bila ladja zasidrana, v skrajnem primeru so tudi zbežali z ladje.³⁴ Mornarji galeje, ki jo je vodil J. A. Moro, so se na primer uprli, ker niso dobili plače. Ladja je bila zasidrana v Piranu. Piranski potestat je prosil senat, naj hitro pošlje mornarjem denar, ker se je bal še hujših neredov. To je senat tudi storil.³⁵

Piranski potestat je marca meseca 1542 poslal v Benetke sporočilo, da so s pisanske galeje, ki je bila v Piranu, pobegnili mornarji. Z ladje so pobegnili 103 mornarji. Senat je naročil komitu (poveljniku) ladje, naj galejo pripelje v Benetke. Komit je moral uvesti drugo ladijsko knjigo s seznamom tistega dela posadke, ki je bila v Piranu še prisotna. Del posadke, ki je pobegnil, pa je izgubil vse pravice do plačila.³⁶

Primorska mesta so morala redno pošiljati svoje prebivalce na beneške galeje. Leta 1551 je dož Francesco Donato poslal v Piran pismo, v katerem je zahteval, da naj iz Pirana pošljejo devet sposobnih mož v Rovinj. V Rovinj je prispela galeja, ki je prišla iz Šibenika, in je bilo treba izpopolniti posadko.³⁷

Glavna naloga beneških vojaških vadij na območju severnega Jadrana je bil nadzor nad pomorsko trgovino. Avstrijski vladarji so delovali na tem, da si zagotovijo svobodno plovbo, kar je bilo v nasprotju z beneškimi interesi. Tako so na primer junija meseca leta 1563 potekala v Vidmu mirovna pogajanja med beneškimi in avstrijskimi poslanci.³⁸ Obravnavali so tudi možnost svobodne plovbe po Jadranskem morju. Do te dobe so morale ladje, namenje v avstrijska pristanišča (Trst, Reka), najprej v Benetke. V Benetkah so beneški nadzorniki ladje pregledali. Kapitani ali lastniki ladij so plačali davek in šele nato so lako odpluli v cesarska pristanišča. V primeru, da niso plačali dajatev, so jih Benečani imeli za tihotapske. Cesarski odposlanci so zato prosili, naj bi jim dovolili plačevanje davkov tudi v drugih beneških mestih.³⁹ Avstrijska delegacija je priznala sicer beneško suverenost nad Jadranom. Strinjala se je z dejstvom, da so morali Benečani žrtvovati veliko denarja in sil za vzdrževanje ladjevja, ki je varovalo Jadransko morje pred gusarji in drugimi sovražniki. Vendar pa se je delegacija zavzela za svobodno plovbo avstrijskih ladij, predvsem tistih ladij, ki so prihajale z južnega dela Apeninskega polotoka. Cesar je bil pripravljen plačati minimalne carinske dajatve s pogojem, da ladjam ni bilo treba pluti v Benetke.⁴⁰

Pogajanja so potekala počasi, ker so se poslanci posvetovali z višjimi instancami (beneški odposlanci s senatom, avstrijski pa s predstavniki v Trstu).

Beneški senat je sprejel predlog, po katerem avstrijskim ladjam ne bi bilo treba pluti v Benetke in tam plačati pristojbine za plovbo. Za tiste ladje, ki bi odplule iz Trsta in Devina, naj bi pristojbino plačali v Piranu ali Poreču, za tiste, ki bi odplule z Reke ali iz Senja, pa v Zadru ali na Krku. Ladje, ki bi se vračale iz Puglie in drugih delov južnega Apeninskega polotoka, bi morale na Hvar in bi tam plačale pristojbine. Druge ladje, ki bi se vračale iz Mark in Romagne, pa naj bi šle v Zadar ali Poreč, glede na to pač, kam bi plule, na Reko ali v Trst. Cesarski odposlanci so se načelno strinjali s predlogom, še vedno pa so upali v boljše pogoje.⁴¹

Cesarski odposlanci so tudi prosili, da ne bi najemali beneških trgovskih ladij, zato naj ne bi plačali carinskih dajatev, ker bi Beneška republika zaslužila že z najemom ladjevja. Najemna pogodba naj ne bi bila trajna, ampak

30 Prim. C. de Franceschi, *L' Istria*, Parenzo, 1879, str. 287; Klen D., o.c., str. 71

31 PAK, Enota v Piranu, Repertorium st. 4

32 PAK, Enota v Piranu, Repertorium str. 5 (Dokument je datiran z 22. 4. 1537).

33 PAK, Enota v Piranu, Beneško obdobje, šk. 2,; prepisi in originali listin

34 Prim. Vecchj A.V., o.c., str. 294-295; Dietrich F., Naglič V., o.c. str. 33

35 Senato Mare - 23.6.1537/ ATTI e memorie, Vol. X., 1896, str. 120

36 Ibidem, str. 131, (Dokument je datiran s 23. 3. 1542).

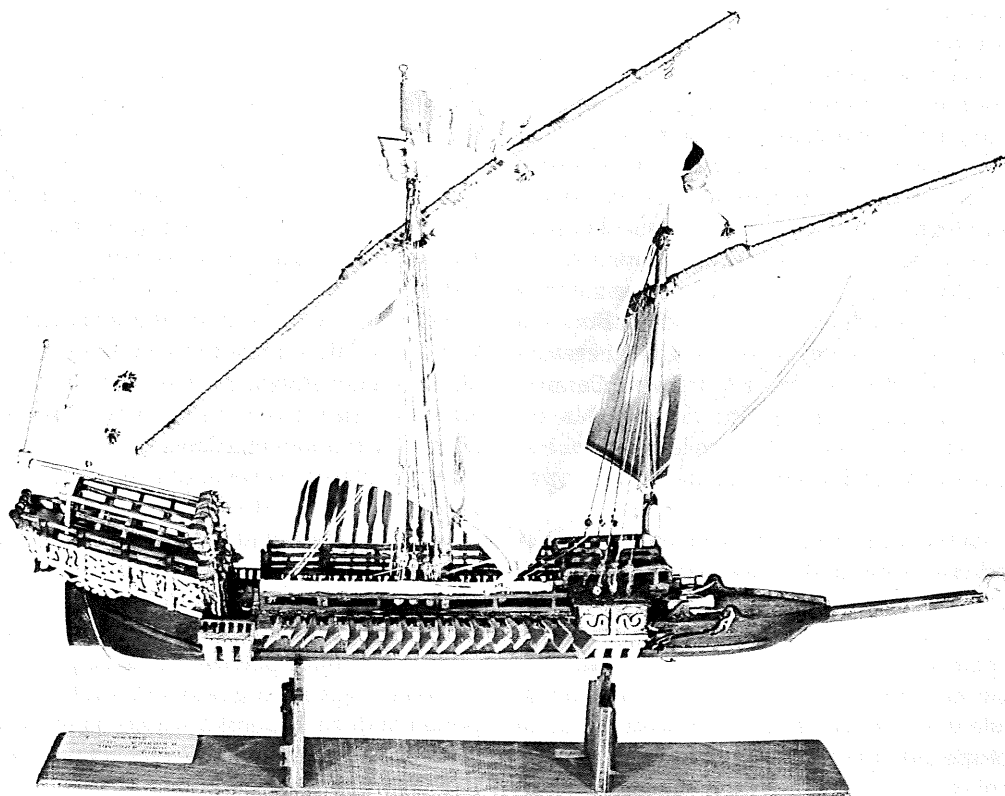
37 PAK - Enota v Piranu, Beneško obdobje, šk. 2; prepisi in kopije dokumentov 1412 - 1610, str. 14

38 Prim. Cessi R., o.c., str. 123; Benussi B., *L' Istria nei sue due millenni di storia*, Trieste, 1924, str. 314; Negrelli G. *Comune e Impero negli storici della Trieste ausburgica*, Varese, 1968, str. 54; Filipuzzi A., *Trieste e gli Asburgo*, Udine, 1988, str. 156

39 PAK, Družinski arhiv Grisoni - Sabini, šk. 1; Commisari Veneti spediti nel Friul 1563 - 1564 (Dokument je datiran s 6. aprilom 1563.)

40 ibidem, šk. 1 (Dokument je datiran z 8. 4. 1563)

41 ibidem, šk. 1 (Dokument je datiran z 21. 4. 1563)

Model dubrovniške galeje iz 17. stoletja. Pomorski muzej "Sergej Mašera, inv. št. 5158/P 1709

naj bi veljala samo za določeno obdobje. Avstrijska vladarska hiša si je pridržala pravico, da pogodbo v primeru problemov prekine. Cesarski odposlanci so zahtevali nižje dajatve - take, kot so jih plačevali beneški ladjarji in trgovci (beneški državljani na beneškem ozemlju). Beneški odposlanci pa se s tem predlogom niso strinjali, ker so tudi beneški trgovci plačevali zelo visoke dajatve na avstrijskem ozemlju (mnogo višje, kot so jih plačevali domači avstrijski trgovci).⁴²

Beneški ladjarji in trgovci so ob prihodu v Benetke plačali enotno pristojbino. Pri vstopu na avstrijsko ozemlje in na poti po njem so beneški trgovci večkrat plačali dajatve (cestnine, mostnine itd.).⁴³

Cesarski poslanci so tudi zahtevali, da vse stvari iz Levanta, Nemčije, Flamske in cesarske posesti na južnem

Apeninskem polotoku (Puglia, Romagna, Abruzzo) svobodno prevažajo v cesarske luke. Benečani so bili odločno proti. Avstrijskim podanikom naj bi dovolili trgovati in prevažati samo tiste stvari, ki so jih vzgajali na cesarski zemlji in jih tam predelovali. O tem vprašanju so se dogovarjali precej časa. Avstrijski odposlanci so bili vztrajni pri svojih zahtevah, vendar niso nič oprijemljivega dosegli. Pogajanja so se zavlekla, zato so cesarski odposlanci zahtevali, da za prevoz pridelkov in drugega blaga lahko najamejo ladje iz Genove, Dubrovnika in drugih krajev v Sredozemlju. Za te ladje so zahtevali dovoljenje za plovbo po Jadranu. Benečani so bili odločno proti, saj bi s tem njihova republika trpela ogromno škodo.⁴⁴

⁴² ibidem, šk. 1 (Dokument je datiran z 19. 6. 1563)

⁴³ ibidem, šk. 1 (Dokument je datiran z 19. 6. 1563)

⁴⁴ ibidem, šk. 1 (Dokument je datiran s 16. 7. 1563)

Beneški odposlanci so od senata zahtevali spisek blaga, ki bi ga avstrijski podaniki lahko prevažali na ladjah (kar je precej bolj točno kot spisek, ki prepoveduje uvoz določenih stvari - senat je prepovedal trgovanje s svilo, z vsemi vrstami začimb in z drugim orientalnimi blagom). Dovolili so samo trgovati s pridelki, ki so jih pridelovali na cesarski zemlji, in z izdelki, ki so jih tam izdelovali.⁴⁵

Avstrijski odposlanci so se pritožili, ker v 25 dneh niso uspeli najti niti ene skupne točke. Zato so predlagali, da se cesar in dož dogovorita, da bi zmanjšali število poslancev na enega samega in se potem dogovarjali dalje. Zaradi velikega števila poslancev so bili tudi stroški veliki.

Na drugi strani je senat pohvalil svoje odposlance, ker so tehtno in avtoritativno izpodbijali cesarjeve zahteve po svobodni polovbi po Jadranskem morju. Beneško vlado je skrbelo, ker je cesar nameraval v Trstu zgraditi velik fontik, kar bi škodovalo beneški trgovini. Cesarski odposlanci na koncu pogajanj niso dosegli nobenih ugodnosti v zvezi s plovbo po Jadranskem morju. Beneška republika je še vedno gospodarila v "svojem zalivu".⁴⁶

Ne glede na težave so se pogajanja med beneško in avstrijsko vlado nadaljevala. Beneške vojaške ladje pa so še naprej budno pazile na pomorski promet na severnem Jadranu.

V drugi polovici 16. stoletja zasledimo v virih in literaturi večje število podatkov o beneških vojaških ladjah, ki so plule v istrska pristanišča. Primorska mesta pa so morala prispevati ljudi za izpopolnitev ladijskih posadk.

Marca meseca 1568 je beneški dož poslal koprskemu potestatu ukaz, naj zbere posadko za fusto "*Pasqualigo*". Ladja je bila namenjena v Zadar. Piran je moral prispevati 36 ljudi, Izola pa 10.⁴⁷

Leta 1570 je senat sklenil, da iz beneškega arzenala pošljejo v Piran vse, kar je potrebno za popravilo galeje "*Filippo Lion*". Poškodovana galeja je bila zasidrana v piranskem pristanišču.⁴⁸ Vendar so strokovni izvedenci iz beneškega arzenala izračunali, da bi bilo predrago poslati vse potrebne dele in ljudi v Piran. Senatu so svetovali, naj galejo "*Filippo Lion*" pripeljejo v Benetke, kjer jo bodo ceneje popravili.⁴⁹ Marca meseca 1570 je

piranska občina poslala 20 ljudi na galejo. Aprila so morali v Piranu zbrati dodatno še 30 mož in jih poslati na galejo (galea grossa). Dož Pietro Loredan je ukazal, da jih je treba pravočasno poslati, da bi jih primerno oborožili.⁵⁰

Leta 1571 se je Beneška republika pripravljala na eno največjih pomorskih bitk v Sredozemlju (bitka pri Lepantu). V tem obdobju zasledimo precej podatkov o vojaških ladjah v Istri. Stare ladje so popravljali, izpopolnjevali so opremo in oborožitev. Povečali so število posadk.⁵¹

Marca meseca 1571. leta so poslali iz Benetk koprskemu potestatu 500 dukatov. Denar je bil namenjen 100 koprskim vojakom, ki so morali na galejo. Ladja je odplula v Dalmacijo.⁵²

Leta 1571 je bila v Izoli zasidrana galeja, ki jo je vodil koprski plemič soprakomit Gio. Batta. Gravise. Ladja je bila v slabem stanju, zato je senat naročil beneškemu arzenalu, naj v Izolo pošljejo ves potreben material za popravilo in dopolnitev ladje.⁵³

Aprila meseca je senat obvestil potestate v Istri, da je večje število ljudi v Istri pobegnilo, ker so se hoteli izogniti vojaškemu službovanju na Levantu. Potestatom je senat ukazal, naj jih polove in kaznujejo z minimalno kaznijo 18 mesecev na galeji.⁵⁴ Maja meseca je koprski potestat dobil ukaz iz senata, naj pošlje še 200 mož na galejo; 100 jih je namreč potestat poslal že prej.

Poleg vojakov za galejo so morala primorska mesta poslati ljudi za kopensko vojsko, ki je šla v Dalmacijo. Januarja 1572 je v Zadar šlo 35 vojakov iz Kopra, 12 iz Pirana in 10 iz Izole.⁵⁵ Leta 1571 so poslali veliko strokovnjakov iz beneškega arzenala v istrska mesta, kjer so pomagali pri popravilanju in graditvi novih ladij. V Pulj so na primer decembra meseca poslali 18 mizarjev, 3 kalafatov, 3 kovače in 2 mojstra za žaganje. V Pulju so gradili večje število galej, ki jih je bilo treba hitro dokončati.⁵⁶

Kljub zmagovalstvu katoliške vojske pri Lepantu je beneško vojaško ladjevje budno nadzorovalo stanje na Jadranu. Spomladi leta 1572 je beneški senat poslal denar koprskemu plemiču Pietru Graviseju. Gravise je bil izvoljen za soprakomita na galeji, denar pa je bil namenjen za vzdrževanje ladijske posadke.⁵⁷ Koprška plemiška

45 ibidem, šk. 1 (Dokument je datiran z 21. 7. 1563)

46 ibidem, šk. 1 (Dokument je datiran s 27. 7. 1563)

47 PAK, Enota v Piranu, Beneško obdobje, šk. 2.; prepisi dokumentov 1539 - 1568

48 ATTI e memorie, Vol. XI., 1896, str. 368

49 ibidem str. 368 (Dokument je datiran s 16. 1. 1570).

50 PAK, Enota v Piranu, Beneško obdobje, šk. 2, Prepisi dokumentov 1421 - 1410, str. 12

51 O bitki pri Lepantu - prim. Vecchj A.V., o.c., str. 333 - 335; Storia marittima dell' Italia, str. 835 - 849; Kojič B.- Barbalich R., Ilustrirana povjest jadranskog pomorstva, Zagreb, 1975, str. 77; Kemp P., o.c., str. 90; Kennedy P., The Rise and Fall of the Great Powers, New York, 1987, str. 47; Mc Neill W.H., Venezia, il cardine d' Europa 1081 - 1797, Roma, 1979, str. 218; Cessi R., o.c., str. 128 - 137

52 ATTI e memorie, Vol. XI. 1897, str. 37 (Dokument je datiran s 24. 3. 1571.)

53 ibidem, str. 37 - (Dokument je datiran s 24. 3. 1571.)

54 ATTI e memorie, Vol. VII., 1891, str. 293 - (Dokument je datiran s 14. 4. 1541)

55 ibidem, str. 42 - (Dokument je datiran s 30. 1. 1572.)

56 ibidem, str. 38 - (Dokument je datiran s 30. 12. 1571.)

57 ibidem, str. 40 - (Dokument je datiran s 3. 3. 1572.)

družina Gravise je imela bogato vojaško tradicijo. Poleg Pietra je galejo vodil Gio. Batta. Gravise (sopracomito della gallera Istriana) v obdobju 1510 - 1522. Giulio Gravise je leta 1571 padel v pomorski bitki, ko je bil na galeji, ki jo je vodil drugi koprski plemič Gio. Domenico del Tacco.⁵⁸ Francesca, Vanta in Lucretia Graviseja so leta 1612 ujeli Uskoki v Kvarnerskem zalivu in jih z galejino posadko vred usmrtili.⁵⁹ Družina Borisijev je naslednja koprška plemiška družina, ki je bila aktivna na vojaškem področju. Poleg kapitanov galej in poveljnikov vojske na kopnem so opravljali službo "dragomanov" (prevajalcev v Porti). Vettor Borisi je bil na primer "Dragomano Grande" na Porti 36 let. Poleg italijanskega je obvladal še slovanske jezike ter turški, arabski, perzijski, grški, vlaški, albanski in bolgarski jezik.⁶⁰ Član družine Gavardo je bil že leta 1366 soprakomit galeje.⁶¹

Kot smo že videli, je beneški senat poleg ladijski delov in ljudi pošiljal v primorska mesta tudi denar. Leta 1574 so poslali v Piran 500 ducatov za popravilo galeje Vincenza Gradeniga.⁶²

Kljub beneškemu nadzoru so se turške in albanske galeote pojavljale v severnem delu Jadranskega morja. Maja meseca 1577 je senat ukazal soprakomitu Niccolòju Cornerju, naj polovi turške galeote, ki so nadlegovale plovbo ob istrski obali.⁶³ V tem obdobju so začeli tudi Uskoki napadati beneške ladje, kar je pomenilo veliko večjo nevarnost za beneške trgovske ladje.

Leta 1582 je galeja Michiela doživela brodolom. Soprakomitu galeje so takoj poslali nadomestno ladjo, da je rešil orožje in druge stvari s potopljene ladje. Na novo ladjo je prešla tudi posadka potopljene ladje.⁶⁴ Naslednji mesec se je podobna nesreča zgodila kapitanu Lorenzu Priuliu. Koprski potestat je poslal ljudi v Benetke po drugo ladjo.⁶⁵

Tudi v naslednjem letu zasledimo podatke o potopljeni galeji. Septembra meseca se je potopila galeja soprakomita Giovannija Pesara. Iz Kopra so poslali ljudi po drugo ladjo v Benetke. V takih primerih je obstajala nevarnost pobega posadke. Zato so poškodovane ali potopljene galeje hitro zamenjali z novimi.⁶⁶

Leta 1584 je senat poslal v mesta Koper, Izolo in Piran navodila, kako postopati z zaporniki, ki so bili obsojeni na galejo. Do te dobe je lahko potestat zapornike zaupal vsakemu soprakomitu galeje, tudi če so na njej veslali svobodni mornarji (veslači). Senat je hotel narediti red na galejah. Na svobodni galeji - (*galea libera*) naj bi veslali samo svobodni možje, na drugih (*galea di condannati*) pa zaporniki. Zapornike, ki so bili obsojeni na veslanje na galeji, so morali potestatje poslati providurju armade. Providur jih je nato porazdelil na galeje.⁶⁷

V virih in literaturi večkrat zasledimo primere humanih dejanj, ki jih je naredila beneška vlada. Tako je beneški senat osvobodil kazni sedem galjotov, ki niso bili več sposobni za veslanje na galeji. Med temi je bil tudi Marco Stagolin iz Kopra.⁶⁸

Beneška republika je imela večje število galej, na katerih so veslali kaznjenci. Vlada je sprejela zakon, ki jim je nudil možnost manjšanja kazni za največ štiri leta. Na ladji so se galjoti večkrat uprli, v posameznih primerih pa so tudi zavzeli ladjo in zbežali. Da ne bi prihajalo do teh primerov, so galjotu, ki je zvedel za uporniške namere drugih galjotov in o njih sporočil poveljniku, zmanjšali kazen za toliko let, kolikor jih je ostalo uporniku do odslužitve kazni, vendar pa največ za 4 leta. Enako ugodnost so imeli tudi svobodni beneški državljani. Če so vedeli, da kdo pripravlja hujše kaznivo dejanje in so to povedali državnim uslužbencem, so morali slednji preveriti informacijo. Če je bila resnična, je imel informator možnost komu zmanjšati kazen do 4 let, in sicer zaporniku na galeji ali pa tudi človeku, ki je bil izobčen z beneškega ozemlja (ali pa tudi iz kakega mesta).⁶⁹

Zaradi strateškega pomena Istre je imela Beneška republika v tej provinci vedno dobre vojaške ladje. Če je bila ladja zastarela ali poškodovana, so jo takoj popravili ali zamenjali. Leta 1590 so fusti, ki jo je vodil Gradenigo, zamenjali jambora z vsemi vrvmi in jadri.⁷⁰ Istega meseca so iz Benetk poslali v Koper 16 vesel za galeje. Koprski potestat jih je moral izročiti soprakomitu Grittiju. Njegova galeja je bila zasidrana v Kopru. Koprskemu potestatu so objubili, da mu bodo poslali še večje število vesel.⁷¹ Naslednje leto so zamenjali 2 galeji hkrati. Eno

58 Prim. Venturini D., Guida storica di Capodistria, Capodistria 1906, str. 107; Klen D. o.c., str. 67 (Večja obmorska mesta Beneške republike so bila dolžna sama vzdrževati oboroženo galejo. V takem primeru se je imenovala po mestu. Koprška galeja se je na primer imenovala "Capodistriana").

59 PAK, Družinski arhiv Grisoni - Sabini, šk. 22

60 PAK, Družinski arhiv Gravis, šk. 4

61 PAK, Družinski arhiv Gavardo, šk. 4

62 ATTI e memorie, Vol. XI. 1897, str. 47 - (Dokument je datiran z 12. 2. 1574.)

63 ibidem, str. 49 - (Dokument je datiran s 6. 5. 1577.)

64 ibidem, str. 72 - (Dokument je datiran s 23. 6. 1582.)

65 ibidem, str. 72 - (Dokument je datiran z 22. 7. 1582.)

66 ibidem, str. 76 - (Dokument je datiran s 6. 9. 1583.)

67 ibidem, str. 80 - (Dokument je datiran s 3. 1. 1584.)

68 ibidem, str. 84 - (Dokument je datiran s 13. 12. 1585.)

69 PAK, Družinski arhiv Grisoni - Sabini, šk. 39

70 ATTI e memorie, Vol. XII. 1898, str. 62 (Dokument je datiran s 15. 9. 1590.)

71 ibidem, str. 63 - (Dokument je datiran s 15. 9. 1590.)

je vodil soprakomit Marco Michiel, drugo pa Antonio Molin.⁷²

Beneška vlada je v tem obdobju sprejela več zakonov, s katerimi so ščitili pomorsko trgovino. Zelo pomemben je bil zakon o zaščiti brodolomcev, ki ga je sprejel Svet petih modrih za trgovino - "Cinque savii sopra la Mercantia".⁷³ Sprejeli so ga leta 1586.

Državni uslužbenci so morali v primeru brodoloma takoj ukrepati in zaščititi poškodovano ladjo in tovor. Zbrali so se kapetan - lastnik ladje, ladijski pisar in drugi mornarji ter ocenili škodo na ladji in tovoru. Državni uslužbenci so nadzorovali potek reševanja in skrbeli za varnost ladijske imovine in tovara. Najti so morali primerne skladiščne prostore v bližini brodoloma ter prenesti tovor in ga zaščititi. Ves potek reševanja so morali opisati ter zapisnik poslati v Benetke. Zapisnik je moral napisati tudi ladijski pisar. V Benetkah so potem primerjali zapisnike. Za primerjavo dnevnikov je bil zadolžen Svet XII., ki je tudi nadzoroval potek reševanja.⁷⁴

Beneški funkcionarji so pazili na mornarje, da niso prodajali tovara ali ladijske imovine. Brodolomci so morali počakati, da je trgovec poslal svoje agente, agente pa je morala poslati tudi zavarovalnica. Doba prihoda je bila odvisna od oddaljenosti kraja brodoloma od Benetk. Do prihoda agentov so bili mornarji na plačilni listi trgovca, ki jih je za ladjo najel. Agenti so potem odločili, ali so bili mornarji še naprej plačani ali pa ne. Agenti zavarovalnice so morali plačati krajevne uslužbenke in delavce, ki so pomagali pri reševanju tovara. Tovor, ki je bil namenjen v Benetke, so nato pripeljali v beneška skladišča (Magazzini delle Dogane) in ga tam uskladiščili. V skladišču so nadzorniki tovor pregledali in ocenili, nato pa je trgovec plačal carinske dajatve. Podoben postopek je bil predviden tudi za tovor, ki je bil namenjen v druga mesta.⁷⁵

Ena izmed nalog kapitanov vojaških galej je bila pomoč pri reševanju potopljenih ladij in tovara. Vendar pa kapitani (soprakomiti), ki so službovali na galejah v istrski provinci, niso izpolnjevali svojih dolžnosti. Njihova glavna naloga je bila nadzor morja in istrske obale, vendar so bili raje zasidrani v pristaniščih. Iz senata so večkrat ukazali potestatom v Piranu, Izoli in Kopru, naj poskrbijo, da ladje stražijo obalo in da opravljajo druge dodeljene naloge.⁷⁶

V zadnjem desetletju 16. stoletja so aktivnost na morju povečali tudi Uskoki.⁷⁷ Napadali so beneške trgovske ladje v severnem Jadranu. Najbolj izpostavljeni so bili kraji v Kvarnerskem zalivu, z ladjami pa so napadali tudi kraje na severozahodni istrski obali. Iz senata so pošiljali navodila, kako organizirati obrambo. V ta namen je beneška vlada postavila posebnega poveljnika - kapitana proti Uskokom. Moral je skrbeti za varnost beneških trgovskih ladij. Leta 1594 je beneška vlada poslala kapitanu za boj proti Uskokom 200 ducatov. Z denarjem je moral popraviti ladje, s katerimi je varoval beneške trgovce. Denar je bil namenjen tudi za nakup vesel v Kopru in Piranu.⁷⁸

Naslednje leto je koprski potestat obvestil senat, da nekatera mesta v istrski provinci ne dajejo zadostnega števila galjotov. Zato je senat naročil, naj se v provinci izvede popis vseh moških od 18. do 50. leta starosti. S popisom so dobili število vojaških obveznikov, s katerimi sta lahko koprski potestat in kapitan po potrebi razpolagala.⁷⁹ Prebivalci Istre so lahko doma posedovali vse vrste orožja - strelnega in hladnega. Nositi so ga smeli na njivah in cestah, z njim pa niso smeli v javne prostore.⁸⁰

Julija meseca leta 1600 je koprski potestat M.A. Contarini poslal v Benetke poročilo o številu vojaških obveznikov. V istrski provinci je bilo 2.523 vojaških obveznikov. Contarini je dodal, da so bili Pirančani najbolj nedisciplinirani, neubogljivi ter da se niso menili na kazni. Oboroženim vajam so se izogibali na najrazličnejše načine.⁸¹ Podobno poročilo je napisal tudi koprski potestat in kapitan Hieronimo Loredan leta 1604. Vseh piranskih vojaških obveznikov je bilo 493, njihov kapitan je bil Annibale Angelini. Pirančane je opisal kot zelo lagodne osebnosti: niso prenašali discipline, niso bili pripravljeni opravljati vojaške službe in hoditi na vaje.⁸²

Tudi v prvih dveh desetletjih 17. stoletja so v Istri občutili uskoško prisotnost. Beneški senat je povečal število ladij, ki so varovale istrsko obalo kakor tudi celotno področje severnega Jadrana. Istrske obale je varovalo dodatno še 12 ladij z albanskimi posadkami. Med Uskoki in Albanci je vladala velika nestrpnost, zato so se Benečani v boju z Uskoki najemali albanske vojake.⁸³

Leta 1611 so Uskoki vdrl v Piran in Koper. V Piranu naj bi naredili veliko škode in pobili manjše število

72 ibidem, str. 63 - (Dokument je datiran s 14. 3. 1591.)

73 Prim. Pratica del Foro Veneto, str. 92

74 Tucci U. Mercanti, navi, monete nel Cinquecento veneziano, str. 158, ("Ius naufragi" v Mediteranu ni bil dovoljen, vendar pa so ga opravljali prebivalci obmorskih krajev. Ladje so večinoma plule ob obali, zato se je dalo rešiti veliko ladijske opreme in trgovske robe.)

75 PAK, Družinski arhiv Grisoni - Sabini šk. 39

76 ATTI e memorie, Vol. XII. 1898, str. 70 - (Dokument je datiran s 15. 3. 1594.)

77 Prim. Kojič B., Barbalich R., o.c., str. 84 - 90; Cessi R., o.c., str. 166; Morteani L., Notizie storiche della città di Pirano, Trieste, 1886;

Benussi B., Manuale di geografia, storia e statistica del litorale, Pola, 1885, str. 104 - 108; Prikril B., Tri tisoč let pomorskega vojskovanja, Ljubljana 1980, str. 118; Novak G., Naše more, Zagreb, 1932, str. 181 - 212

78 ATTI e memorie, Vol. XII., 1898, str. 73 - (Dokument je datiran s 30. 3. 1594.)

79 ibidem, str. 74 - (Dokument je datiran s 14. 10. 1595.)

80 Paruta L., Leggi statutarie per il buon governo dell'Istria, 1757, IV. poglavje, str. 28 - (Dokument je datiran s 5.4. 1600.)

81 ATTI e memorie, Vol. LI. 1939, str. 112 - (Dokument je datiran s 8. 7. 1600.)

82 ATTI e memorie, Vol. XXVIII, 1912, str. 33 - (Dokument je datiran s 5. 11. 1604.)

občanov.⁸⁴ Meščani primorskih mest so bili v stalnih nasprotjih z albanskimi mornarji. Večkrat je prišlo do hudih sporov. Iz Kopra so morali na primer odstraniti vojaško ladjo, ki ji je poveljeval kapitan Stefan da Risano. Zamenjala jo je druga ladja, na kateri je bila prav tako albanska posadka.⁸⁵

V drugi četrtini 17. stoletja se je stanje na severnem Jadranu umirilo. Beneški senat je zmanjšal število ladij, ki so stražile istrsko obalo. Glavna naloga oboroženih ladij je bila zatiranje tihotapstva soli. Piranski potestat je edini leta 1632 poslal pismo beneškemu dožu, v katerem piše, da so se na morju pojavili gusarji (*corsari, gente barbara*). Po vsej verjetnosti so bile to manjše turške ladje, ker potestat v poročilu omenja turško porto in njen boj proti krščanstvu.⁸⁶

Vse vojaške kakor tudi upravne zadeve v Istri je vodil koprski potestat. Sredi 17. stoletja je koprski potestat dobil na voljo še tretjo vojaško ladjo, s katero je nadzoroval trgovino s soljo. Koper je imel stalno pomorsko zvezo z Benetkami. Zato je bila v Kopru stalno pripravljena ladja za prevoz odposlancev ali pošte v Benetke. Ladijsko posadko so sestavljali štirje mornarji. Cena za prevoz pa je bila 30 lir na osebo.⁸⁷

V tridesetih letih 17. stoletja so bile razmere v Evropi zelo napete, kar je občutila tudi Beneška republika. Provincam je naročila popis vseh za vojsko sposobnih mož. Za istrsko provinco je to nalogo opravil koprski potestat leta 1640. Število je bilo višje kot v popisu iz leta 1604, in to za 857 mož (3.380). Koprski potestat je v poročilu napisal, da bi moralo biti število vojaških obveznikov glede na število prebivalstva višje.⁸⁸

V tem obdobju so se poslabšali odnosi med Beneško republiko in Turčijo, kar je privedlo državi do medsebojnih spopadov. Zaradi bojazni pred Turki so prebivalci Pirana leta 1645 popravili in obnovili mestno obzidje. Meščani so dobili delno pomoč iz Benetk, pri obnovi pa je sodeloval tudi koprski potestat.⁸⁹ Tako kot Piran so svoje obzidje popravili tudi meščani Izole in iz drugih mest v Istri. Mesta pa so morala zbrati svoje vojaške obveznike in jih poslati v Dalmacijo in Levant (1645 - kandijska vojna).⁹⁰ Marca 1646 sta morali mesti Koper in Piran zbrati 100 mož za potrebe mornarice.⁹¹ Maja

meseca pa sta morala Piran in Rovinj zbrati ljudi za popolnitev večje galeje.⁹²

V vojni nevarnosti je Beneška republika svojo mornarico popolnila z mornarji trgovskih ladij. Mornarji so se temu upirali in bežali z ladij domov. Senat je ukazal potestatom, naj pobegle mornarje polovijo in jih vrnejo na ladje.⁹³

V koprskem arhivu je ohranjenih večje število pisem Almerica Sabinija, ki je bil je poveljnik brigade (*Sergente maggiore di brigatta*). Služboval je v Dalmaciji (Zadru, Splitu, Solinu, Senju), kakor tudi na Levantu. V pisemih opisuje stanje beneške in turške vojske, vojaške utrdbe v mestih, kjer je služboval, in imena galej, s katerimi je potoval na Levant.⁹⁴

V literaturi in virih se tudi za drugo polovico 17. stoletja omenjajo podatki o zamenjavi poškodovanih ali potopljenih galej. Ne zasledimo pa več podatkov o nevarnosti pred gusarji, pirati, Uskoki ali Turki. Vojaške galeje so posvečale vso pozornost zatiranju tihotapstva v istrski provinci.

Beneška republika je imela vse večje probleme tudi z avstrijskimi vladarji, ki so že v 16. stoletju poskušali preprečiti svojim podanikom trgovanje z ljudmi na beneškem ozemlju.⁹⁵ Razvijali so svoji obmorski mesti Trst in Reko. Vsaj na začetku pa niso imeli večjega uspeha. Beneška republika je bila še premočna, da bi dovolila "tujcem" posredovanje v njeni neposredni bližini.

Ne sme pa nas presenetiti dejstvo, da so obstajale številne pomorske povezave istrskih mest s Trstom. Predvsem Koper je imel zelo dobre pomorske stike s Trstom. V Trst so potovali trgovci in obrtniki, pa tudi drugi, po predmete, ki jih je v istrskih mestih primanjkovalo. To so bili predvsem železni izdelki (žebliji, železno orodje, kovano železo) in leseni izdelki (deske, tramovi, plohi).⁹⁶

Da bi lažje nadzorovali trgovino in promet po morju, so beneški nadzorniki v Kopru uvedli stalno pomorsko povezavo s Trstom (trajektno linijo).

Najstarejši dokument, ki nam priča o stalni pomorski liniji (trajektu) med Koprom in Trstom, je datiran z 19. 3. 1687.⁹⁷

Dekret je bil objavljen v obdobju mandata koprskega potestata Francesca Sanuda. Ta dekret je reguliral plovbo

83 ATTI e memorie, Vol. XIII., 1898, str. 400 - (Dokument je datiran s 7. 11. 1606.)

84 Novak G. o.c., str. 206

85 ATTI e memorie, Vol. XII. 1897, str. 422 - (Dokument je datiran s 1. 8. 1615.)

86 PAK, Enota v Piranu, Repertorium str. 76

87 PAK, Družinski arhiv Grisoni - Sabini šk. 39 (Cena 30 lir je veljala za daljše obdobje in ne samo za leto 1636.)

88 ATTI e memorie, Vol. VII., 1891, str. 319 - (Dokument je datiran s 9. 7. 1649.)

89 ATTI e memorie, Vol. XVI. 1900, str. 63 - (Dokument je datiran z 12. 8. 1645.)

90 C. de Franceschi, o.c., str. 449

91 ATTI e memorie, Vol. XVI., 1900, str. 71 - (Dokument je datiran z 12. 3. 1646.)

92 ibidem, str. 72 - (Dokument je datiran s 1. 5. 1646.)

93 ibidem, str. 91 - (Dokument je datiran s 7. 11. 1647.)

94 PAK, Družinski arhiv Grisoni - Sabini, šk. 15

95 ibidem, šk. 4 (Shranjenih je več aktov in pogodb med Habsburžani in beneško vlado.)

96 ibidem, šk. 39 (Ohranjenih je večje število listin, ki poročajo o trgovini med Koprom in Trstom.)

97 PAK, Družinski arhiv Favento šk. 7 (Dokument je datiran z 19. 3. 1684.)

na relaciji Koper - Trst. Glede na sestavo in vsebino členov pa lahko sklepamo, da je bila stalna pomorska linija (trajekt) med Koprom in Trstom vzpostavljena že pred tem datumom.⁹⁸

Redne pomorske povezave so bile tudi med Koprom, Izolo in Piranom. Z ladjami so poleg tovara prevažali ljudi in pošto. Ob slabem vremenu so morali pošto prenesti po kopnem.⁹⁹

RIASSUNTO

Nelle fonti conservate presso l'Archivio regionale di Capodistria è più volte menzionata la presenza di navigli da guerra nei porti del Litorale. Questo articolo è il risultato delle ricerche compiute dall'autore tese a raccogliere sia dai materiali d'archivio che da varie pubblicazioni tutti i dati relativi alle imbarcazioni da guerra (galee, galeotte e fuste) per il priodo tra il XVII e il XVIII secolo.

Capodistria era tenuta a mantenere una galea armata e per tale motivo la gran parte delle notizie si riferisce proprio a questa città. Il comito (capitano) della Galea capodistriana veniva scelto tra i componenti le famiglie nobili capodistriane ed anche l'equipaggio era composto per lo più da marinai del posto.

Nelle città costiere le navi da guerra avevano in primo luogo il compito di controllare il traffico commerciale al fine di impedire il contrabbando. Siccome venivano ispezionate soprattutto le imbarcazioni dirette a Trieste erano frequenti le controversie con i sovrani austriaci che si battevano per la libera navigazione in Adriatico. Si intavolarono spesso trattative per risolvere la questione ma, fintanto che la Repubblica di Venezia mantenne la sua potenza sia economica che politica, la situazione non mutò. I primi cambiamenti avvennero a partire dalla seconda metà del XVII secolo: gli armatori stranieri approfittarono subito del fatto che la Serenissima non era più in grado di controllare i mari. Nel Seicento la flotta veneziana era molto arretrata rispetto a quella francese, inglese e dei Paesi bassi. Le galee non reggevano oramai il confronto con i moderni galeoni che sfruttavano la forza del vento e non più i galeotti ed i remi. Le nuove navi a vela avevano una struttura più resistente, un maggior numero di cannoni e di conseguenza una maggiore potenza di fuoco. Anche la nuova tattica di combattimento precludeva ogni possibilità di vittoria alle galee.

Nel XVI e XVII secolo non ci furono battaglie navali di grande rilievo nell'Adriatico settentrionale se si eccettua l'attività degli Uscocchi nel Quarnero, e di conseguenza la letteratura non riporta informazioni riguardanti gli scontri militari in questa zona.

Nel Settecento le galee, come del resto gli altri tipi di navi da guerra a remi, persero di importanza e caddero in disuso.

98 PAK, Družinski arhiv, Favento šk. 7

99 PAK, Enota v Piranu, Beneško obdobje šk. 2

EX VOTO; VOTIVNE PODOBE POMORCEV

Duška ŽITKO

kustos, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, 66330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, YU
conservatore, Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano

POVZETEK

Zelo malo votivnih podob pomorcev oz. mornarskih ex votov, v primerjavi s prvotnim številom, je ohranjenih na južnem Primorskem, čeprav so votivne podobe s pomorskimi motivi nekaj polnile številne cerkve v obmorskih krajih, kjer so se mornarji in ribiči, vajeni nadčloveških naporov in drznih pomorskih potovanj, pred odhodom na morje zaobljubljali in se priporočali svojim zaščitnikom (sv. Mariji, sv. Nikolaju, sv. Blažu idr.), ob srečni vrnitvi v svoj domači kraj pa so jim v zahvalo darovali podobo.

Največja zbirka mornarskih ex votov je ohranjena v zakristiji župnijske in romarske cerkve Marijinega prikazanja v Strunjanu, ki je po letu 1512, ko se je po legendi prikazala Marija, postala ena najbolj obiskanih romarskih cerkva v Istri. V njej so se večinoma zaobljubljali prav pomorci in ribiči. Mornarske zaobljubljene podobe iz Strunjana so slikane po splošno uveljavljenem obrazcu, ki se pod vplivom italijanske umetnosti razlikuje od vzorca v drugih slovenskih pokrajinah predvsem po večji dramatičnosti in dinamičnosti, pogojenih z vsebino uprizorjenega dogodka na morju. Preprosta slikarska dela največkrat neznanih, vendar spretnih in domišljije polnih podobarjev so polna ljudske ekspresivnosti in doživetosti, ki z bogato sporočilnostjo spremljajočih legend nudijo pri proučevanju pomorske preteklosti ob dokaj skromnih pisnih virih izredno dragocen vir informacij.

Darovanje različnih predmetov "iz zaobljube" je zelo star običaj. Izvira še iz darovanja poganskim božanstvom in teče preko antike nepretrgoma dalje, ko so poganske bogove nadomestili krščanski mučenci.¹ Ta običaj ni nujno vezan na darovanje podobe. Zaobljube so bile različnih vrst,² med njimi pa je posebej zanimivo darovanje slikane podobe.

Slikanje zaobljubljenih slik v zahvalo za izkazano milost se je pojavilo v Italiji že v 14. stoletju, vendar se je v upoštevanja vredni meri uveljavila navada darovanja in obešanja votivnih slik v cerkve šele v 15. stoletju.³

Dosedanje raziskave votivnih podob v Sloveniji so pokazale, da je najstarejša votivna slika datirana z letnico 1599 iz Kokarj pri Mozirju, da pa je bila naslikana po še

starejši sliki iz srede 15. stoletja, kar priča, da se je običaj votiranja hitro razširil na naše ozemje.⁴ Votivne podobe so k nam prišle torej kot utrjen običaj, ki so se ga sprva - v 16. in 17. stoletju - oprijeli višji stanovi (plemiči, meščani in duhovščina), njim pa so sledili v vse večjem številu nižji stanovi, predvsem v 18. in 19. stoletju, ko so ob raznih reformah doživljali izboljšanje svojega gospodarskega in družbenega položaja.

Verski redovi in duhovščina so predvsem v protireformacijskem vzdušju z besedo, sliko in kasneje tudi tiskom slavili čudežno moč svetnikov, vneto razširjali sloves krajev, kjer naj bi se čudeži godili, spodbujali tam gradnjo romarskih cerkva, organizirali božje poti in romanja ter prav tako darovanje slikanih votivnih podob. Zaradi

1 Primerjaj: France Zupan, Votivne podobe. Informativni bilten Inštituta za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani, št. 10. Ljubljana, 1964, str.51 (odslej FZVPI)

2 Zupan F. Votivne podobe na Gorenjskem. Razstavn katalog. Kranj, 1964, str. 6

3 Makarovič G. Slovenska ljudska umetnost. Ljubljana, 1981, str. 17; Primerjaj: FZVPI (str. 51 - 57) in Jean Randier, Nautical antiques for the collector. Barrie and Jeankins. London, 1976 str. 50 - 52

4 Primerjaj: FZVPI, str. 12 in Slovensko ljudsko izročilo, Pregled etnologije Slovencev (uredil Angelos Baš). Ljubljana, 1980; Cevc E. Likovna umetnost, str. 232 - 247 ter Orel B. Slovenska božja pot in izvori njene ljudske umetnosti. Umetnost 1942/1943. Ljubljana, 1943, str. 78 - 86; Orel B. O ljudskih podobah. Umetnost 1938/1939. Ljubljana, 1939, str. 30 - 40 Pauletič N. Jugoslovanska ljudska umjetnost. Beograd, 1984, str. 56; Bihalji-Merin O. Umetnost naivnih v Jugoslaviji. Ljubljana, 1965

velikih stisk in nadlog (kuga, lakota, Turki, naravne katastrofe idr.), ki so se zgrinjale nad ljudstvo, je bil odziv na vse omenjeno velik. "Bil je to čas čudežev, vidcev in silnega romarskega razmaha."⁵

Primorska hrani v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami malo votivnih podob. Vzrokov za to je več. Enega izmed njih je mogoče iskati v zli usodi nekaterih najbolj znanih romarskih cerkva (npr. Sv. Gora pri Gorici) ki so bile bodisi požgane, porušene, opuščene ali celo oropane, drugega pa v splošnem značaju kraške in primorske ljudske ustvarjalnosti, ki je bolj usmerjena v klesarstvo, v plastične izdelke v kamnu, manj pa v slikarstvo na platno in lesu. (Po Francetu Steletu je značaj umetnosti na tem območju tektonski in plastičen, ne pa slikovit, kot je na Gorenjskem in Štajerskem.) Ne moremo pa potrditi, da Primorska ni imela znamenitih romarskih poti, ker naj bi bile le-te večinoma na Kranjskem, Štajerskem in Dolenjskem,⁶ saj lahko naštejemo Sv. Goro pri Gorici, goriško Kostanjevico, Sv. Višarje, Lokev pri Divači, Repentabor, Golo Brdo v Goriških Brdih, Kazlje pri Avberju, Komen, Tolmin, Vitovlje in Strunjan.⁷

Po doslej opravljenih analizah je največ votivnih podob na Slovenskem nastalo kot zahvala za pridobljeno zdravje; plemstvo in višji stanovi so se najpogosteje zahvaljevali za zdravje novorojenčkov in otrok, kmetje pa velikokrat za ozdravitev bolne živine. Na splošno je mogoče prav iz zaobljubljenih podob spoznati nadloge in težave, ki so tlačile človeka - nesreče pri delu, bolezni, požari, povodnji, vojske idr.

Ločijo se med seboj podobe, ki so bile mišljene kot zahvala, in pa prošnje podobe, na katerih prosilec šele prosi milosti zase, za svojo družino, živino... Obe vrsti votivnih podob so ljudje prinašali v romarske cerkve in jih brez posebnega reda obešali v prezbitarijih, okrog oltarjev, v zakristijah, pod kore in drugje, kjer je pač bil prostor. To je bilo seveda versko dejanje, ki mu pa je sledila močna človeška potreba po uveljavljanju lastne osebe. Z likovnim zapisom dogodka, pomembnega za posameznika, se je ohranil tudi spomin nanj, istočasno pa je bila to tudi potrditev njegovega družbenega položaja in blaginje.⁸

Votivne podobe so preprosta, pristrčna slikarska dela največkrat spretnih in domišljije polnih brezimnih podobarjev. Polna so vizualne neposrednosti in sočutja do uprizorjene nezgode. Njihov slog je videti okoren, vendar skriva v sebi skrivnostna pravila slikanja, ki so se dedovala iz roda v rod.

Zaobljubljene podobe uvrščamo v zvrst ljudske oziroma naivne umetnosti, čeprav njihova kvaliteta niha od primitivnih podob podobarjev in izrazitih samoukov do kvalitetnih likovnih del slikarjev, ki jim slikanje votivnih

podob ni bila glavno delo, pač pa so se poklicno ukvarjali tudi s slikanjem drugih žanrov.

Votivne slike so največkrat pravokotnih oblik in manjših dimenzij; sprva so bile slikane z oljnimi barvami na les, nato na platno in tudi na steklo, kasneje v akvarelni tehniki na papir, so pa tudi tolčene na pločevino ali celo srebro, v najmlajšem času pa jih nadomeščajo tiski na papir.

Zaobljubljene podobe so slikane po uveljavljenem obrazcu, ki se na Primorskem močno razlikuje od onega v drugih slovenskih pokrajinah. Osrednji motiv priprošnje je pod vplivom italijanske umetnosti dramatičen in dokaj razgiban, velikokrat uprizarja dogodek, za razliko od osrednjega prosilčevega motiva v ostali Sloveniji, kjer so z žarki obsijani prosilci statični, največkrat klečeči v aktu molitve, kar potrjuje dejstvo, da ima votivna podoba izhodišče v slikanem epitafu in donatorski podobi ter se v Sloveniji zgleduje po avstrijskih in bavarskih obrazcih.

Sveti priprošnjiki so po splošno uveljavljenem pravilu upodobljeni v zgornjem levem ali desnem delu slike in so s tem, ko klečijo, sedijo ali stojijo na oblačkih ali obsijani v nebeškem sijju, ikonografsko opredeljeni kot višja, nadzemeljska bitja.

Votivne slike so opremljene z različno oblikovanimi ščitki z napisom EX VOTO (iz zaobljube) in letnico ter svetlejšimi trakovi s privihanimi robovi oz. svetlejšimi pasovi v spodnjem delu slike, v katerih je pogosto zapisana legenda.

Neprecenljiva je njihova dokumentarna vrednost. Iz votivnih podob na Slovenskem je poleg tegob, ki so tlačile človeški rod, moč spoznati način oblačenja, noše, pohištvo etc., v našem primeru pa iz zaobljubljenih podob s pomorsko vsebino spoznavamo tipe ladij (od ribiških čolnov, pri katerih so vidne tako regionalne kot krajevne posebnosti, do številnih tipov tovornih ladij na jadra in vesla, pa parnih ladij, ki so jih poganjala ladijska kolesa ali ladijski vijak), raznoliko in spreminjajočo se ladijsko opremo (različne tipe in vezave jader...); iz legend razberemo imena ladij, ladijskih posadk oziroma lastnikov ladij, spoznavamo vrste nezgod (brodolome, gusarske napade, razne spopade in bitke), kraje nezgod in njihovo številnost, smeri tgovskih poti in potovanje itd. To je vse pri preučevanju pomorske preteklosti ob dokaj pomanjkljivih pisnih virih izredno dragoceno, saj so prav ti likovni prikazi mnogokrat edini vir informacij.

Taka vsebina votivov pogojuje dinamiko likovnega izraza, ki jo spremljata tako ljudska ekspresivnost kot religiozna vznesenost.

Največji zaščitnik pomorcev je bila Mati Božja, pa tudi sv. Nikolaj in sv. Blaž. Največkrat so bile prav tem svetnikom posvečene cerkvice v primorskih krajih, polne

5 Mikuž S. Ex voto - Zaobljubljene podobe po slovenskih romarskih cerkvah. Obisk III. Ljubljana, 1942, št. 8 - 9, str. 140 - 141

6 Mnenje Franceta Zupana v njegovem delu FZCPI, str. 159, ki ga nepreverjeno uporabljajo tudi drugi avtorji.

7 Mitja Velikonja, Mati Božja v slovenskem in primorskem ljudskem izročilu. Primorska srečanja, št. 102/89, str. 952

8 Primerjaj: FZVPI, str. 61 - 63

votivnih podob in drugih votivov, predvsem ladijskih modelov. Zanimivo je, da to niso bile večje župne cerkve, pač pa manjše, osamljene cerkvice, vidne daleč z odprtega morja, včasih pa so bile tudi samostanske ali pokopališke cerkve.⁹

Takih zaobljubljenih cerkev in cerkvic je bilo veliko vzdolž naše obale na kopnem in na otokih ter ob vseh obalah in otokih Sredozemskega morja.¹⁰

Raziskave votivnih podob s pomorskimi motivi v Italiji, kjer se imenujejo *ex voto marinari*, v Franciji - *ex voto marins*, v Angliji - *marine ex voto paintings*, in na Hrvaškem - zavjetne slike pomoraca, so že dolgo zanimiva tema raziskav, s katero se ukvarjajo tako umetnostni zgodovinarji kot zgodovinarji pomorstva.¹¹ V slovenske umetnostnozgodovinske in etnološke razprave pojem pomorske votivne podobe oz. mornarski *ex voto* še ni prodril, čeprav se je ob slovenski obali ohranilo, pomembno število votivnih podob, na katere je doslej v krajšem članku edini opozoril le zgodovinar Miroslav Pahor.¹² Spoznanje o pomembnosti mornarskih *ex votov* je tako v tujini kot doma, čeprav nekoliko pozno, le prodrlo in zaustavilo obdobje propadanja in izničenja zgodovinsko dokumentarno bogatih in zares ilustrativnih podob.

Na slovenski obali je premalo ohranjenih zaobljubljenih mornarskih podob, da bi jih lahko razdelili v različne skupine glede na njihovo vsebino (npr. prikaze brodolomov, pomorskih bitk, prikaze obmorskih krajin in pristanišč) ali da bi jih razvrščali glede na avtorje in tehniko slikanja, kot si to lahko privoščijo raziskovalci v Dalmaciji, kjer so zbirke mornarskih *ex votov* številčno in kvaliteto bogatejše.¹³

V slovenskem delu Istre oz. na južnem Primorskem je največ ohranjenih mornarskih *ex votov* v Župnijski in romarski cerkvi Marijinega prikazanja v Strunjanu in v Pomorskem muzeju v Piranu, kjer so razstavljene tudi kopije strunjanskih mornarskih votivnih podob. Žal se

niso ohranili mornarski *ex voti* iz cerkvice bratovščine sv. Nikolaja v Kopru¹⁴ in drugih manjših cerkva v obalnih mestih in zaledju, ki so bile posvečene zaščitnikom mornarjev, ribičev in pomorcev. Votiranje mornarskih votivnih podob je bilo predvsem v 18. in 19. stoletju tako v navadi, da ni bilo obmorskega kraja, ki ne bi imel sakralnega objekta, v katerem se mornarji in ribiči, vajeni nadčloveških naporov in drznih pomorskih potovanj, s katerih ni bilo gotove vrnitve domov, ne bi tradicionalno pred odhodom zaobljubili in se svojim zaščitnikom priporočili. Ob srečni vrnitvi v svoj domači kraj pa so jim v zahvalo darovali podobo ali celo ladijski model.¹⁵ Tak primer votiranja v domačem kraju je ohranjen celo daleč od morja, v cerkvi Žalostne Matere Božje na Žalostni gori pri Mokronogu na Dolenjskem, kjer visi votivna podoba z napisom *Ex voto 1753* in koščkom preperle vrvi. Na podobi je naslikana jadrnica z razpetimi jadri, ki se polna mornarjev bojuje s penečimi valovi razbesnelega morja. Na oblakih sta prikazni Žalostne Matere Božje in sv. Roka. Kdo je bil mornar ali popotnik, ki je prestal vihar na morju, se ne ve, na Žalostni gori ostalo znamenje njegove hvaležnosti pa daje slutiti, da je bil doma iz Mokronoga ali okolice in se je pred odhodom na morje pri Žalostni Materi Božji zaobljubil.¹⁶

Drugi primer mornarskega *ex vota* iz leta 1756 visi v Meniški vasi na Dolenjskem. Gre za podoben motiv ladje na razburkanem morju, žal pa je tudi ta votivna podoba brez legende, ki bi nas podrobneje seznaniila z nesrečnim dogodkom.¹⁷

Številni mornarski *ex voti*, ki so prisotni v cerkvah ob vseh obalah morja, govore o močnem verskem običaju, ki se ne bi tako globoko ukoreninil in tako dolgo ohranil, če ne bi nastal iz potrebe človeka (mornarja, ribiča), ki se je podajal na odprto, največkrat nepredvidljivo morje, in se neprestano srečeval in boril z nešteti nevarnostmi.

9 Kečkemet D. Naša stara pomorska ikonografija. Pomorski zbornik, Zagreb, 1962, str. 571

10 Randier J. Nautical antiques for the collector. Barrie and Jeankins, London, 1976, str. 50 - 59

11 Glej op. 10 in sledeča dela: Rebuffo L. *Ex voto marinari*. Edindustria editoriale, Roma, 1961; Catalogue Descriptif illustre des principaux *ex voto marins offerts a Notre - Dame de Bon Port du XVIe siecle a nos jours* (Ville d'Antibes) Conservateur J.H. Clergues; Randier J. Nautical antiques for the collector. Barrie and Jeankins, London, 1976, str. 40 - 59; Tomić A. Pomorstvo Dobrote na portretima brodova. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXIV. Kotor, 1976, str. 81 - 103; Tomić A. Pomorstvo Prčanja na portretima brodova. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXV. Kotor, 1977, str. 103 - 115; Kisić A. Pomorstvo Dubrovačke republike na zavjetnim slikama u crkvi Gospe od Milosrda. Pomorski zbornik 9. Rijeka, 1971, str. 617 - 635; Kisić A. Zavjetne slike XIX i XX stoljeća u crkvi Gospe od Milosrda u Dubrovniku. Pomorski zbornik 12. Rijeka, 1974, str. 519 - 544; Ivančević V. Nekoliko slika korčulanskih jedrenjaka. Pomorski zbornik 17. Rijeka, 1979, str. 367 - 389; Barbačić R. *Ex voto* dvaju bokeljskih jedrenjaka na području Hrvatskog primorja i Istre. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XVIII. Kotor, 1970, str. 153 - 162; Pauletich A. Trentaquattro *ex voto marinari della chiesa della B.V. delle Grazie di Rovigno*. ATTI Centro di ricerche storiche - Rovigno, vol. XV., Trieste - Rovigno, 1984 - 1985

12 Pahor M. Samo morje je vedelo. Informator, glasilo delovne skupnosti Splošne plovbe Piran, 1972, št. 1 str. 24 - 26

13 Kisić A. Pomorstvo Dubrovačke republike na zavjetnim slikama u crkvi Gospe od Milosrda. Pomorski zbornik 9. Rijeka, 1971, str. 617 - 635 in Anica Kisić, Zavjetne slike XIX i XX stoljeća u crkvi Gospe od Milosrda u Dubrovniku. Pomorski zbornik 12. Rijeka, 1974, str. 519 - 544

14 Ustno izročilo govori o velikem številu votivov in mornarskih *ex votov*, ki so nekdanj krasili cerkev.

15 V Piranu so bile številne cerkvice posvečene zaščitnikom ribičev in mornarjev. Kar dve sta bili posvečeni Sv. Nikolaju; tista na obrežju (stala je na mestu današnje palače Barboio oz. Trevisini) in tista ob obzidju (S. Nicolo delle mura), ki je tudi ni več. Cervica Sv. Petra ob mandraču - notranjem pristanu - (danes v "novi" preobleki sicer dokumentirana od konca 13. stol. dalje) in cerkve, posvečene Materi Božji (B.V. della Consolazione, B.V. della Salute), so bile najverjetneje polne votivnih podob, ki se pa žal niso ohranile.

16 Mikuž S. *Ex voto* - zaobljubljene podobe po slovenskih romarskih cerkvah. Obisk III. Ljubljana, 1942, št. 8 - 9, str. 141 in FZVPI, str. 152

17 (olje na platno 37 x 28 cm) Glej FZVPI, str. 145!

Slika št.7: Ex voto kapitana Francesca Teracarja, sreda 19. stol., o. les, 44 x 30 cm

Ni slučajno, da je bila njegova najdražja zaščitnica prav Mati Božja. Ob jadranski obali so najbogatejše zbirke mornarskih ex votov prav v njej posvečenih cerkvah, vključno s strunjansko romarsko cerkvijo Marijinega prikazanja in njej najbližjo rovinjsko cerkvijo Blažene Device Milosti.¹⁸ Predpostavljamo lahko, da se je v kult Device Marije transformiral kult poganskega bližnjevzhodnega ženskega božanstva, ki se je prikazovalo na vrhu gore, med nebom in zemljo, kar je lahko očiten dokaz, kako se lahko prastari arhetip svetega doživlja kot transcendentiranje na stabilnem človeškem bivanju utemeljene realnosti. Človek na zemlji v stiku z nebeškim Bogom - Marija pa vmes. Nebo in zemlja, Bog in človek sta si najbližja prav na takih numinoznih mestih (gora,

votlina, osamljeno drevo so izhodiščne lokacije številnih, predvsem romarskih cerkva), Marija pa posreduje.¹⁹

V najtežjih trenutkih so se nemočni mornarji, ribiči, pomorščaki, ujeti med dvema razbesnelima elementoma, penečim se morjem in grmečim, bliskajočim nebom, ko je bila njihova usoda v rokah ponorelih naravnih sil, z vso mentalno energijo (fizična je bila izenačena z ničlo), oprijeli posrednice - Marije, ki je bila kljub svoji nedosegljivi nadnaravnosti vseeno mati in žena, ki jih je v mislih združila s kopnim, domom in družino.

Eno izmed Marijinih domovanj na vrhu griča, vidno z vseh strani in še posebej z morja, je strunjanska cerkev Marijinega prikazanja. Nastala naj bi na temeljih starejše cerkvice iz začetka 13. stoletja,²⁰ za katero naj bi skrbele redovnice benediktinke, ki so imele samostan ob cerkvi

18 Glej: Pauletich A. Trentaquattro ex voto marinari della chiesa della B.V. delle Grazie di Rovigno. ATTI Centro di ricerche storiche - Rovigno vol. XV. Trieste - Rovigno, 1984 - 1985. Najbolj znane Materi Božji posvečene cerkve so poleg Gospe od milosrda v Dubrovniku še Gospa od Trsata na Sušaku, Gospa od anđela na Pelješcu in Gospa od Škrpjela pri Perastu.

19 Taka splošna razlaga ne pojasnjuje tudi sicer v primorskih krajih močno razširjenega Marijinega kulta, ki je verjetno plod pokristjanjevanja, ki so ga izvajali oglejski patriarhi. Zaščitnica oglejske cerkve je bila prav Devica Marija. Primerjaj: Velikonja M. Mati Božja v slovenskem in primorskem ljudskem izročilu. Primorska srečanja, št. 102. Koper, 1989, str. 951 - 953

20 Iz dokumentov v piranskem mestnem arhivu in župnijskem arhivu cerkve sv. Jurija je razvidno, da je bil med leti 1200 in 1210 ta podeželski kraj imenovan "planus seu planetus S. Mariae". Primerjaj: P. Teodorico Asson O.F.M., Ricordo storico delle feste centenarie e della incoronazione della S. Imagine di S. Maria della Visione di Strugnano (Istria) - Trieste, 1913, str.9 (odslej TARSC) in P. Teodorico Asson, Documenti del Santuario di S. Maria della Visione di Strugnano (Pirano - Istria). Trieste, 1911 str. 3 (odslej TADS) V enem izmed dokumentov, datiranim z letnico 1213, ki označuje mejo prodanega vinograda, je zapisano: "posita in plano Sanctae Mariae". V nekem kasnejšem dokumentu je lokacija označena z "in monticulo Sanctae Mariae" ali "in contrata Sanctae Mariae de Strugnano" oziroma "prope ecclesiam Sanctae Mariae", kar vse potrjuje obstoj cerkvice, posvečene sv. Mariji.

sv. Blaža (S. Basso) ob morju, v bližini nekdanje vile Tartini. Po njihovem odhodu naj bi zanjo skrbeli očetje benediktinci, ki so imeli samostan onkraj solin pri Sv. Duhu (S. Spirito); v tej cerkvi naj bi se zbirali čez dan k molitvi, kadar so delali v okoliških vinogradih. Po njihovem odhodu iz Strunjana so za cerkvico skrbeli duhovniki iz Pirana. Več kopij dokumentov obstaja od 15. stoletja dalje, ko je obnovo cerkve podprla bogata piranska vdova Osvalda Petronio, imenovana Barcazza (D. Xalda Petrogna dicti Barcazza), ki je v oporoki iz leta 1463 zapustila cerkvi tudi precejšen del solin.²¹ Z dobičkom iz le-teh naj bi tudi kasneje obnavljali cerkev Svete Marije v Strunjanu.

Legendarni dogodek pa se je zgodil v noči med 14. in 15. avgustom leta 1512, ko se je pri vratih stare cerkvice dvema čuvajema vinogradov, Giovanniju Grandiju in Pietru de Zagabria, prikazala Marija. Od tedaj se cerkev imenuje Sveta Marija prikazanja (*Santa Maria della Visione*).²² Marija je potožila zaradi propadajoče cerkve in čuvajema vinogradov naročila, naj obvestita župnika o nujnosti popravila božjega hrama. Istega leta - 1512 - naj bi bil tudi potres, ki je še posebej omajal cerkev.²³

Tudi kasneje mnogi dokumenti omenjajo razna darovanja, ki so bila po letu Marijinega prikazanja seveda pogostejša, pomembna pa predvsem zato, ker so v testamentih v večini primerov cerkvi zapuščali nepremičnine (vinograde, oljčne nasade, soline itd.), s katerimi se je cerkev vzdrževala.²⁴ Tako naj bi leta 1640 prišlo do velike obnove stavbe, po kateri naj bi nastal med leti 1656 in 1671 tudi cikel desetih slik Marijine legende (od njenega rojstva do njenega vnebovzetja).²⁵

Kako pomembna in znana je bila cerkev Marijinega prikazanja v Strunjanu, izvemo iz poročila škofa Naldinija iz leta 1700, ki pravi, da ni v pokrajini in ne v škofiji bolj pobožnega in bolj obiskanega svetišča, kot je strunjanska cerkev.²⁶ Istočasno pa ob opisu cerkvene notranjosti

poudari izjemnost nešteti povsod obešenih votivnih podob, ki pričajo o izredni radodarnosti in dobrohotnosti Marije do svojih vernikov. Iz opisa je razvidno, da so bili za škofa Naldinija prav številni ex voti najbolj impresivni, saj je dejansko njihov vtis v vseh romarskih cerkvah najmočnejši. Kako torej ne bi bil v strunjanski romarski cerkvi, ki so jo verniki iz vse Istre dolga stoletja polnili z votivi vseh vrst, vse dokler ni prišlo do splošnega zatona običaja. Še pred tem je bil cerkvi prizidan samostan, v katerem so od 1907. leta živeli patri frančiškani iz Trenta. Prav oni so slavnostno proslavili 1912. leto, v katerem se je izteklo 400 let od Marijinega prikazanja. Tedaj je tržaško-koprski škof Karlin ob asistenci ljubljanskega škofa Jegliča in frančiškanskega misijonskega brata Marconija z dovoljenjem tedanjega papeža Pija X. slovesno kronal strunjansko Marijino podobo, kar je največje priznanje in čast vsaki romarski cerkvi.²⁷

Strunjanska Marija, že tako slavna zaradi številnih čudežev in množičnega obiskovanja, je kronana še povečala slavo svojega kulta, še posebej med mornarji, ker je bila njihova najzvestejša varuhinja in zaščitnica.²⁸

Zlata krona s številnimi dragimi kamni je okrasila Marijino glavo na sliki Marijinega prikazanja (olje na les 110 x 110 cm) v glavnem oltarju. Nastala naj bi 1520. leta, naslikal pa naj bi jo Francesco Valerio.²⁹

Giuseppe Caprin v delu *L'Istria nobilissima II. Trieste*, 1905 (str. 134) pripisuje delo Pordenonu in ga datira z letnico 1519, Teodorico Asson pa govori o signaturi Fransiscus Valerio P. in sliko datira z letnico 1520 (glej TABS, str.8). Oltarna slika nas zanima predvsem zaradi izvirne ilustracije dogodka Marijinega prikazanja, ki se v zgornjem levem ali desnem kotu, včasih pa zavzemajoč kar večinski del podobe, pojavlja na vseh strunjanskih votivnih podobah. Na desni strani žalostna Marija sedi in si z desnico podpira glavo, z iztegnjenim palcem leve roke pa kaže v tla. Pred njo kleči star, bradat menih z

21 Primerjaj: TADS, str.4 - 12, in TARSC, str. 10 in str.47 - 48

22 O tem dogodku je ohranjenih veliko zapisov in prepisov, predvsem o pričevanju očitvev Marijinega prikazanja. Primerjaj: TARSC str.17 in str.48 - 51 ter TADS, str.13 - 21

23 TARSC, str.31

24 TADS, str.28 Primer: "certo Pietro figlio di Nicolo de Petrogna di Pirano, lascia "ecclesiae sive fraternitati S.Mariae Aparitionis de Strugnano unam vineam cum olivariis", perche l'olio serva pei lumi della chiesa, e gli usufrutti per le altre cose necessarie alla detta chiesa, "ad laudem et honorem beatae Virginis".

25 Po izročilu, ki se pojavlja v različnih navedbah, naj bi jih naslikal piranski župnik, doktor teologije in slikar Tomaž Gregolin (Gregorin), kar pa ni potrjeno. Da je Gregolin bil tudi slikar, je sumil že Granič v Albumu di opere artistiche esistenti presso i Minori Conventuali. Trieste, 1887. Sum pa potrjuje tudi Tomaž Brejc v Slikarstvu od 15. do 19. stol. na Slovenski obali. Koper, 1983, str.165

26 TARSC, str.32 in Mons. Paolo Naldini, Corografia ecclesiastica, str.316 : "Ma ornamento soura d'ogni alto riguardevole sono l'innnumerabili Tabelle de'Voti, d'ogni intorno oppese in attestato delle gratie qui diluviate dall'immensa Beneficenza di Maria a suoi divoti. Non ha la Provincia, non che la Diocesi, sacrario o di maggior divotione, o di piu concorso..."

27 Ob tej priliki je poleg že omenjenih izšla še knjižica: P. Teodorico Asson, Breve storia del Santuario di S. Maria della Visione. Strugnano d'Istria (Pola). Trento, 1912. (odslej TABS) Istega 1912. leta sta nastali tudi veliki platni tržaškega slikarja Giacoma de Simona, ki ilustrirata pričevanje obeh očitvev pred piranskim mestnim svetom in petnajst medaljonov (Skrivnosti rožnega venca) okrog slike v glavnem oltarju, ki so prav tako delo slikarja Giacoma de Simona (Desimona). Nad glavnimi vrati v cerkvi pa je bila tedaj vzdana spominska plošča, ki omenja vse pomembnejše dogodke v letu 1912.(Glej TARSC, str.31)

28 TABS, str.37: "Egli percio chiese con istanza di coronare solennemente questa santa imagine, affinche il suo culto cresca sempre piu, e i naviganti pel mare Adriatico, vessati dalle procelle, abbiano in Colei, che e la stella del mare, presidio e tutela". (Primerjaj TARSC, str.23)

29 Ob proslavljanju štiristoletnice Marijinega prikazanja je bila izdelana tudi kopija oltarne slike, (olje na platno, 104 x 91 cm), ki jo je naslikal profesor Attilio Fonda. (Glej TARSC, str.8) To sliko je od Giovanne Castro leta 1954 odkupil Mestni muzej v Piranu. Slika je v Pomorskem muzeju v Piranu, inv.št.U.762

gorečo baklo v rokah, za njim pa stojita mlada čuvaja vinogradov Giovanni Grandi in Pietro de Zagabria.³⁰
(Glej sliko št. 6 na zavihku platnice)

Poglejmo si najkvalitetnejše od skupno šestindvajsetih do danes ohranjenih mornarskih votivnih podob v cerkvi Marijinega prikazanja v Strunjanu in v Pomorskem muzeju v Piranu.

1. Ex voto Bortola Viezoli, 1787
(olje na platno, 37 x 30 cm)

Je najstarejša ohranjena votivna podoba iz cerkve Marijinega prikazanja v Strunjanu; delo neznanega podobarja in tipični primer mornarskega ex vota, kjer motiv oltarne slike Marijinega prikazanja zavzema večji del podobe. Sedeča Marija, klečeči menih in oba čuvaja so verno posneti po oltarni predlogi. Motiv nezgode na morju - brodolom - je razgibano in dokaj dramatično uprizorjen na desnem delu slike, tako da dobiva, glede na celoto, sekundaren pomen. Kljub temu so štirje od razbite jadrnice k obali plavajoči mornarji oziroma ribiči v boju za preživetje zelo ekspresivni.

Obširne legende ni, nadomeščata jo le napis: "Bortolo Viezoli" na spodnjem delu slike in napis z datacijo: "EX VOTO GRAZIA RICEVTA 1787" v belem ščitku v spodnjem levem kotu podobe.

Ex voto visi v zakristiji cerkve Marijinega prikazanja v Strunjanu, v Pomorskem muzeju v Piranu pa je razstavljena kopija te podobe. (Inv.št.U.720)
(Glej sliko št.1, str. 10)

2. Ex voto Lorenza Rosanteja, 1813
(olje na les, 42,5 x 28 cm)

Podoba neznanega avtorja je zanimiv primer votiva nesreče na morju. Donatorju votiva Lorenzu Rosanteju se je, kot pravi legenda, medtem ko je bil s prijatelji v čolnu, v roki sprožila pištola, ki na srečo ni ogrozila nikogar. Glede na natančno datacijo, ki jo sporoča legenda, je jasno, da je bilo ob koncu sedemletne francoske okupacije (na čolnu že plapolala avstrijska zastava) veliko najdb zapuščenega orožja.

Osrednji motiv, pomaknjen v desno, kaže prestrašeno družino, ki se v trenutku strela z dvignjenimi rokami že zahvaljuje strunjanski Mariji, ki je tokrat v desnem zgornjem delu podobe naslikana na oblakih s klečečim menihom pred seboj.

Legenda v belem spodnjem pasu slike sporoča: "Miracolo di Maria Vergine, a Lorenzo Rosante detto Burchio,

di aver Scopiata una Pistola nelle pro(pr)ie mani Senza Verun Pericolo in datta Suceso: 11: 9bre: 1813: Pirano."
Original hrani Pomorski muzej Piran. (inv. št.U.719)
(Glej sliko št.2, str. 45)

3. Ex voto Nicolaja Fonde, 1823
(olje na les, 38,5 x 27,5 cm)

Vsebinska ex vota iz cerkve Marijinega prikazanja v Strunjanu je tokrat izredno razgibana in dinamična. Prikaže trenutke reševanja ribiča oziroma mornarja, ki je padel z bracerne. Visoki peneči valovi, trud mornarja, ki se s pramca steguje h kolegu v morju, borba drugih dveh mornarjev na krmi - vse to je izraz človekove nemoči v borbi z razbesnelo naravo. V zgornjem levem delu slike sedi v oblakih zamišljena Marija.

V belem pasu spodaj je legenda z napisom:

"Memoria di un Miracolo Sucesso adi 4. 9bre. 1823. Nicolo Fonda Cascatto fuori la Banda di Bracera Con fortuna di Bora e Per Miracolo di Maria Vergine di Strugnano Miracolosamente Salvatto."

Izvirnik je v cerkvi Marijinega prikazanja v Strunjanu, kopija pa je razstavljena v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št.U.723)

(Glej sliko št.3, str. 63)

4. Ex voto kapitana Francesca Teracarja, sreda 19. stol.
(olje na les, 44 x 30 cm z okvirjem)

Je pristna mornarska zaobljubljena podoba tako glede barve kot kompozicije in izraza. Na levem delu slike je naslikan enojamborni barkin s posadko, ki se upira nasilju vetra in valov ter se proseče ozira k strunjanski skupini. Le-ta je tokrat upodobljena zrcalno, vendar v popolni sestavi (Marija, menih in čuvaja vinogradov), narisani v izraziti ljudski maniri.

V spodnjem desnem delu slike je na beli osnovi napis:

"V. F. G. R. il Capitano Francescho Teracar. A. I"
(V. F. G. R. - Votum Feci at Gratiam Accepi)³¹ ali (Votum fecit, gratiam accepit)³²

Izvirnik je v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št. U.718)

(Glej sliko št.7, str. 124)

5. Ex voto brodoloma med Izolo in Strunjanom, sreda 19. stol.

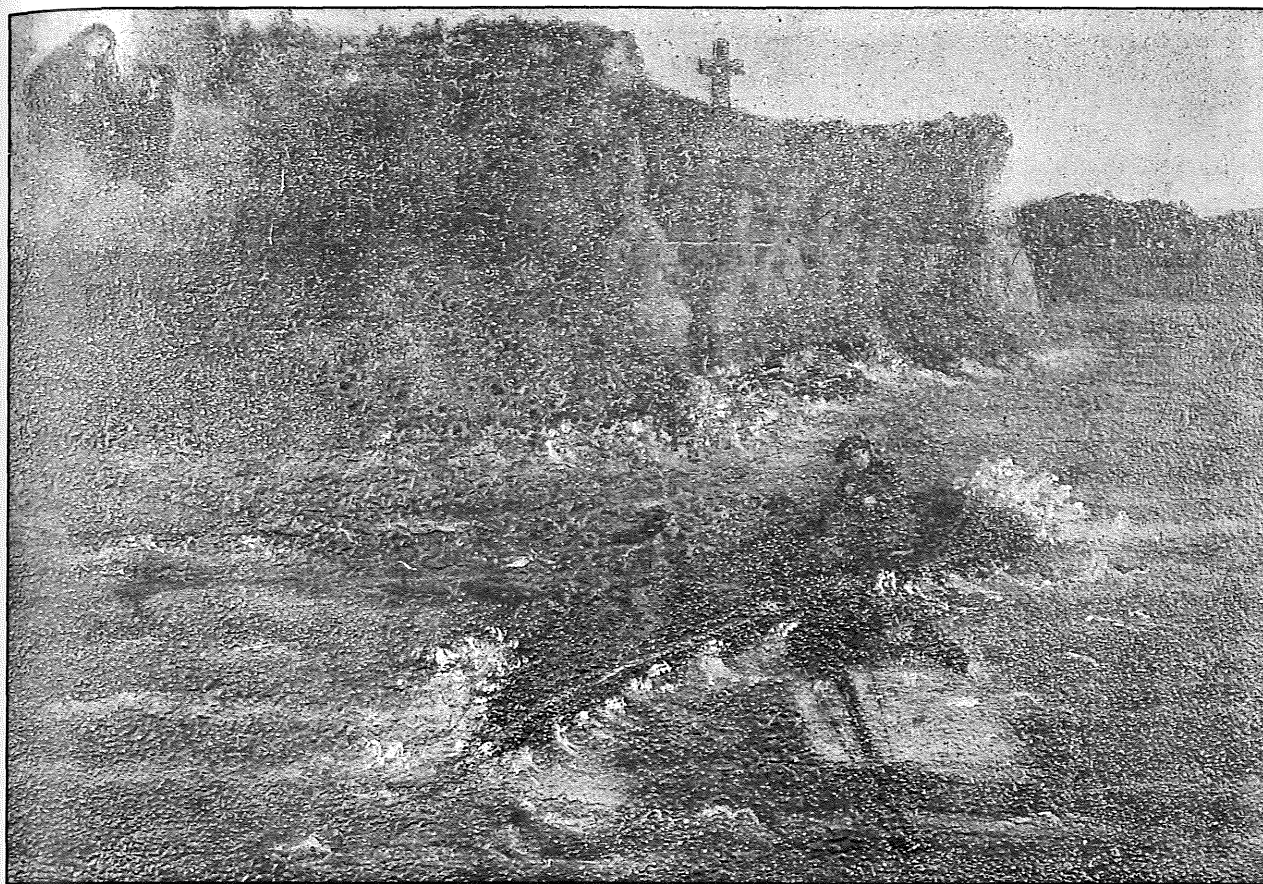
(olje na les, 38,5 x 27 cm)

Tudi tokrat gre za prikaz nesreče na morju neznanega podobarja. Čeprav je ex voto brez napisa in datacije, je krajevno določen in zelo doživet.

30 Brejc B. Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na slovenski obali. Koper, 1983, str.164

31 Rebuffo L. Ex voto marinari. Edindustria editoriale. Roma, 1961, str.24

32 Randier J. Nautical antiques for the collector. Barrie and Jenkins, London, 1976, str.51

Slika št.8: Ex voto brodoloma med Izolo in Strunjanom, sreda 19. stol., o. les, 38,5 x 27 cm

Nezgoda na morju, na katero nas opozarja prevrnjena enojamborna barka s številno rešujočo se posadko, je zaradi zelo dobro naslikane strme flišnate obale s strunjanskim križem natančno locirana. Peneči valovi okrog barke in peneča se obala govore o hudem neurju z burjo. Strunjanska Marija in klečeči menih sta na oblakih pomaknjena v levi kot zgoraj.

Izvirnik je v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št. U.724)

(Glej sliko št.8, str. 127)

6. Ex voto Pietra Degrassija, 1849 (olje na les, 48,5 x 34 cm)

Delo neznanega avtorja. Po napisu sodeč je v noči 21. maja 1849. leta prišlo na morju do trčenja manjše enojamborne bracerie Pietra Degrassija z večjo dvojamborno trabakulo neznanega lastnika. Ob trčenju je en član posadke z bracerie padel v morje. Nesreča, kot je videti iz podobe, ni povzročila hujše materialne škode. Zamolkli, temni barvni toni, ki so tudi sicer najpogostejši na mornarskih ex votih - saj večinoma prikazujejo neurja - v tem primeru stvarno označujejo noč. Zamišljena priprošnjica je v zgornjem levem kotu podobe.

Napis z datacijo je s črnimi črkami zapisan na spodnjem desnem delu slike: "LA NOTTE DEL 21 MAGGIO, 1849, Pietro Degrassi"

Original hrani Pomorski muzej Piran. (Inv.št.U.715)
(Glej sliko št.9, str. 129)

7. Ex voto z veduto Strunjana, sreda 19. stol. (olje na les, 40,5 x 28 cm)

Ex voto je delo neznanega ljudskega podobarja, ki je naivno, vendar natančno upodobil strunjanska pobočja. Majhen čoln s tričlansko posadko, ki vesla proti vpijočemu človeku na obali, je le manjši del celotnega motiva. Strunjanska pokrajina, na gosto okrašena z zelenimi krošnjami dreves, je označena z značilnimi arhitekturami: cerkvijo Marijinega prikazanja, nad katero na oblakih sedi zamišljena Marija v belem oblačilu, z nekaj podeželskimi hišicami, raztresenimi po pobočju, nekdanjo mogočno Tartinijevo vilo in bližnjo cerkvico Sv. Blaža s stopniščem.

Na podobi desno spodaj je zapisano:
"GRAZIA RICEVTA".

Original visi v cerkvi Marijinega prikazanja v Strunjanu, kopija pa je razstavljena v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št.U.717)

(Glej sliko št.10, str. 132)

8. Ex voto Giacoma Castra in njegovih sinov, 1851
(akvarel, 48 x 39 cm)

Je ena izmed kvalitetnejših votivnih podob slikanja veččega avtorja Giovannija Papinija iz Trsta. Vse tri človeške figure: Giacomo Castro in njegova sinova, ki z muko rešujejo svoj mali enojamborni čoln, ki mu je veter že dobesedno razcefral jadra, so anatomsko dobro upodobljene. Tudi mimoidoči parnik "Trieste", ki jih je, kot pravi legenda, rešil, je v perspektivi dobro narisani.³³ Zaradi precizne, prepričljive risbe in barvnega soglasja je celoten vtis dramatičnega dogodka doživet.

Votivno podobo zaključuje rahlo okrašen *passe-partout*. V pasu pod sliko je z lepimi malimi tiskanimi črkami v rjavkastem tonu izpisana legenda, ki je v barvnem soglasju s sliko, v kateri prav tako prevladuje rjava barva.

V levem kotu spodaj je signatura: Giov. Papini Trieste
Legenda: "Giacomo Castro e due giovanetti suoi figli da Pirano, su piccolo Palischermo poco distante da Trieste, soprapresi da furiosa tempesta li 14 Novembre 1851 e per ore 16 balestrati dalla bufera e dall onde, furono per prodigio in alto mare salvati dal Vapore il Trieste, capitano da Giu e Pallina ed ebbero largo ristoro e dai passeggeri pecuniario soccorso.

Questa tabella votiva, dal Consiglio di Amministrazione del Lloyd Adriatico, donata al pio desiderio dei Naufraghi ricorda comossi la propria salvezza riposero in Maria Santissima nel tremendo periglio fervidamente invocata."

Originalni ex voto visi v zakristiji strunjanske cerkve Marijinega prikazanja, kopija pa je razstavljena v Pomorskem muzeju. (Inv.št.U.716)

(Glej sliko št.4, str. 71)

9. Ex voto mornarja Giuseppa Saloja, 1861
(olje na platno, 55,5 x 31,5 cm)

Avtor: Basi Ivanković

Votivna podoba mornarja Giuseppa Saloja iz Pirana, ki je služboval na avstrijski vojni parni fregati "Radetzky", je v našem pregledu prvi ex voto znanega avtorja, slikarja in kapitana dolge plovbe Vasilija Basija Ivankovića (Cagrigrad, 1815 - Trst, 1898), ki je v svoji nadvse bogati slikarski zapuščini (od Trsta do Boke Kotorske je v pomorskih muzejih, cerkvah in domovih pomorščakov ohranjenih čez 300 slik na platno), združil svoj prirojeni slikarski talent in občutek za realno doživljanje ladij in morske atmosfere ter poznavanje ladij in morja iz svoje pomorske izobrazbe in prakse.

Zaradi natančnosti slikanja plovil druge polovice 19. stoletja, časa velikih jadrnic in prvih parnikov, je Basi Ivanković doma in v svetu znan kot naš največji slikar življenja na morju.³⁴

S svojim bogatim opusom, velikokrat rutinsko nastajajočim v ateljeju v Trstu, kjer je živel in delal po naročilu velikih pomorskih družb in posameznih kapitanov, lastnikov ladij in mornarjev, je primerljiv s sodobniki - portretisti ladij iz velikih obmorskih mest, kot so: Giovanni Luzzo st. in ml. ter Vincenzo Luzzo iz Benetk, Egidio in Carlo Filate iz Ancone in Antoine, Francois, Antoine ml., Frederic in Louis Roux iz Marseillesa.³⁵

Vsi ti slikarji so nam zapustili slike neprecenljive dokumentarne vrednosti, saj so velikokrat edini vizualni dokaz razkošnega ladjevja na jadra, ladijska kolesa in ladijski vijak iz 19. stoletja, časa pred izumom fotografskega aparata.

Avstrijska parna fregata pluje brez pomoči jader od leve proti desni. Smer gibanja oživilja črn dim, ki puhti iz dimnika in se vleče za plapolajočo avstrijsko zastavo, izobešeno na krmi. Ladja je, kot je na Ivankovićeveh slikah navadno, izredno natančno narisana, saj je morala zadovoljiti potrebe naročnika - pomorca, ki je bil še posebej občutljiv na napake slikarja portretista, ki si zato ni smel privoščiti zmot. Rahlo valovito zelenkasto morje in kakor naključno ujeti parna jadrnica in jadrnica v ozadju oživljajo in polnijo sicer povsem običajen ladijski portret.

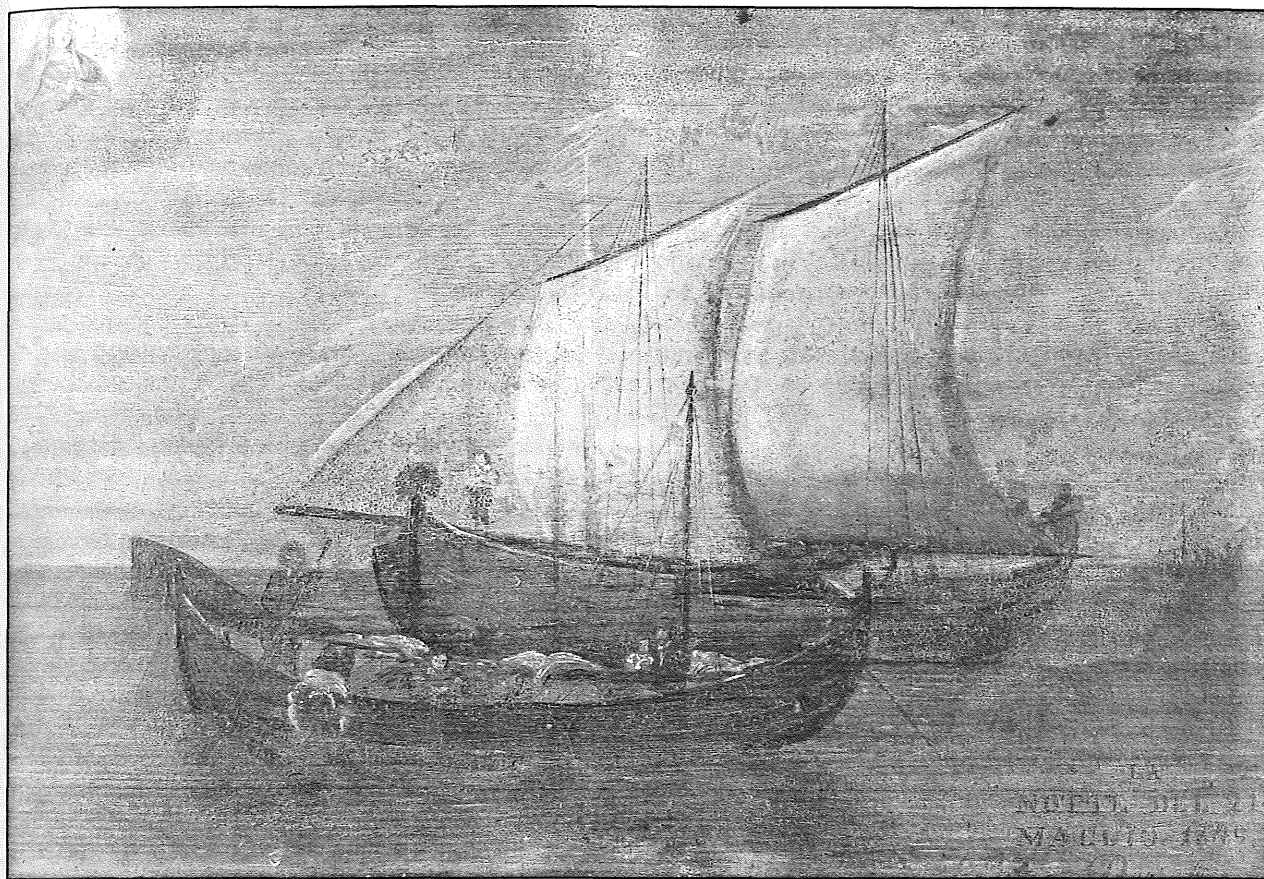
V zgornjem levem kotu je Strunjanska milostna skupina, spodaj pa je z belo pisano pisavo izpisana legenda: "Il di 22 Ottobre 1861 il marinaio di prima classe Giuseppe Salo di Pirano nel lavare le camicie al Gno di Mai

33 Parnik Trieste je bil verjetno predhodnik večjemu istoimenskemu parniku (signalni znak HSQT), ki je bil izdelan v Trstu 1897. leta. Bil je 120,94 m dolg, 14,21 m širok in 14,21 m visok, z bruto nosilnostjo 5095 t in neto 3203 t, zaposloval je 41 članov posadke, njegov lastnik pa je bila Družba Lloyd adriatico v Trstu. (Societa di navigazione a vapore del Lloyd austriaco Trieste). Glej *Annuario marittimo per l'anno 1904*, str. XXXV

34 Literatura o slikarju Basi Ivankoviću: Luetić J. Iz dopisovanja bokeljskog (?) slikara kap. B. Ivankovića. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru V. Kotor*, 1956 str.219 - 226; Zloković I. Tragom slikara Ivankovića. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru VII, Kotor*, 1958, str.297 - 302; Luetić J. Kap. B. Ivanković, naš najplodniji umjetnik - portretist brodova. *Pomorstvo. Rijeka*, 1958, str. 45; Barbalić R.F. Naučna postavka izložbe slikara brodova B. Ivankovića na Rijeci. *Pomorstvo, Rijeka*, 1958, str.344; Luetić J. Kap. Bartul Ivanković - slikar jedrenjaka. *Mornarički glasnik VIII, broj 2, Split*, 1958, str.207 - 209; Luetić J. Kap. Bazi Ivanković - naš istaknuti slikar jedrenjaka u XIX st.. *Pomorski zbornik II., Zagreb*, 1962, str.1892 - 1896; Luetić J. Kap. B. Ivanković najistaknutiji portretist naših jedrenjaka. *Dubrovnik*, 1974, str.1 - 23

35 V Zavodu za historijska istraživanja pomorstva južne Dalmacije JAZU v Dubrovniku in v državnem arhivu v Trstu (Archivio di Stato Trieste - Atti del Governo marittimo) so ohranjena pisma dopisovanj kapetana Basi Ivankovića z naročniki ladijskih portrejev, ki potrjujejo slabo materialno stanje slikarja in njegove številne družine zaradi večnega iskanja dela ter počasnega in nerednega plačevanja naročnikov.

Slika št.9: Ex voto Pietra Degrassija, 1849, o. les, 48,5 x 34 cm

nella Pirofregata Aus.a Radeschi cadeva e fu miracolosamente salvo da morte dalla Bta Vne."

Zanimiv je zapis imena "Radeschi" namesto "Radetzky".³⁶

Original je v cerkvi Marijinega prikazanja v Strunjanu, kopija pa v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št.U.713) (Glej sliko št.12, str. 173)

10. Ex voto družine Giacoma Viezzoli, 2.pol.19.stol. (olje na platno, 48 x 35,5 cm)

Votivna podoba neznanega ljudskega podobarja nas spominja na ex voto z veduto Strunjana. (slika št.8) Soroden način slikanja pokrajine in arhitekture ponuja domnevo, da sta podobi nastali v isti podobarski delavnici.

Krajina na votivni podobi Giacoma Viezzolija je veliko natančneje narisana, saj lahko razločimo različne vrste vegetacije, medtem ko so pomembnejše, Strunjan označujoče stavbe, tako cerkev Marijinega prikazanja kot podeželske hiše, v primerjavi s tistimi na sliki št. 8 veliko

neustrežneje locirane in predimenzionirane. Tudi kamnolom, pred katerim se je članu Viezzolijeve družine pripetila nesreča, je le simbolično nakazan.

Na podobi ni priprošnjika, legenda pa je s črnimi črkami zapisana v desnem spodnjem kotu.

Legenda: " PERICOLO DELLA FAMIGLIA DI GIACOMO VIEZZOLI NELLA CAVA DI STRUGNAN "

Original visi v zakristiji strunjanske cerkve Marijinega prikazanja, kopija pa je razstavljena v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št.U.722)

(Glej sliko št.14, str. 214)

11. Ex voto posadke parne trojambornice "Poseidon", 1889

(olje na platno, 72 x 46 cm)

Votivno podobo neznanega, vendar zelo spretnega podobarja so strunjanski Mariji darovali štirje člani posadke z ladje "Poseidon", ki so na morju doživeli ciklon.³⁷

Avstro-ogrska parna trojambornica z zvitimi jadri pluje od desne proti levi. Ladijski trup ob levem boku

³⁶ Annuario marittimo per l'anno 1855, str.76. Vojna ladja Radetzky v rubriki fregat s 32 topovi.

³⁷ Miroslav Pahor v članku " Samo morje je vedelo", upošteva joč ljudsko izročilo, pripisuje izdelavo ex vota beneškemu slikarju Carlu Rosi.

zakrivajo visoki peneči se valovi, na katere je z neba posijal svetel sij. V levem kotu zgoraj so se razprli črni oblaki in prikazala se je spokojna Strunjanska skupina z žalostno Marijo.³⁸

(Glej Annuario marittimo per l'anno 1889, str.LXXV)

Impresivnost poudarjajo bele črke, s katerimi je napisana legenda:

"Ciclone avvenuto li 6 Giugno 1889 al Pfo A.U. Poseidon. I sottoscritti fecero voto alla B.V. di Strugnano Urli Andrea, Ceroici Giovanni, Fonda Bortolo, Fco Bonifacio."

Original je v cerkvi Marijinega prikazanja v Strunjanu, kopija pa v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št.U.714) (Glej sliko št.5, str. 74)

12. Ex voto Nicoloja, Corassaja in Viesolija, 1889
(olje na platno, 65 x 54 cm)

Je votivna podoba neznanega podobarja, ki je ekspresivno in močno naivno naslikal s kljunom navzdol potapljačo se jadrnico "Cesare", iz katere so se srečno rešili trije donatorji ex vota: F. Nicolo, G. Corassa in G.Viesoli.

Obala, h kateri plavajo nesrečni brodolomci, je označena s stopničasto zaključeno fasado stavbe, ki spominja na nekdanjo Tartinijevo vilo v Strunjanu. Priprošnjica je naslikana v ovalu desno zgoraj, legenda na belem traku spodaj pravi: " FRAGIACOMO NICOLO. CORASSA. G.io VIESOLI. G.io LI. 25 AGOSTO. NEL. 1889. NAUFRAGIO. DI CESARE. LA. B. V. CONNOI. "

V desnem kotu spodaj so vidni nečitljivi ostanki signature z datacijo: 2/8/89

Original je v strunjanski cerkvi Marijinega prikazanja, kopija pa je razstavljena v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št.U.726)

(Glej sliko št.11, str. 160)

13. Ex voto Piavatija, 1894
(olje na platno, 36 x 31 cm)

Votivna podoba brodoloma, ko se ob prevrnjeni barki rešujejo trije mornarji, je delo neznanega avtorja, ki se od drugih podobarjev loči po zapisu legende, ki jo je napisal ali dal napisati lepše piščemu sodelavcu na list papirja, ki ga je nato zataknil v spodnji levi kot slike. Zaradi neprimerne rešitve zapisa legende je na originalnem ex votu v strunjanski cerkvi Marijinega prikazanja zob časa do te mere načel napis, da ohranja le polovico sporočila.

Strunjanska skupina priprošnjikov je naslikana v pravokotniku levo zgoraj.

Legenda:

"....o Piavati 94 fu....

aufrago li 28 a....

Salvato miracc.....mente implo

rando M.S. di Strugnano."

Kopija v Pomorskem muzeju v Piranu ima inv.št. U.721.

(Glej sliko št. 15, str. 258)

14. Ex voto posadke bracere "Europa", 1904
(olje na platno, 70,5 x 50,5 cm)

Je zelo zanimiva zaobljubljena podoba neznanega avtorja.

Brodolom, ki so ga doživeli lastnik bracere Andrea Ravalico in dva mornarja A. Pierobon in A. Goina, je izredno dinamično in povsem naivno naslikan. Sam dogodek potapljanja in reševanja posadke je poln ljudske ekspresije, ki jo krepi pristno ljudsko označena veduta doline Fiese s stavbami nekdanje opekarne, cerkveni kompleks cerkve sv. Jurija z zvonikom, krstilnico in podpornimi oboki ter neogotski svetilnik na piranskem rtu.

Priprošnjica Marija je tokrat naslikana stoječa, v belem oblačilu in z zlato avreolo. Spodaj je z velikimi tiskanimi črkami bele barve napisana legenda: " IL NAUFRAGIO DELLA BRAZERA "EUROPA" CHE SI CAPOVOLSE NELLA VALLE DI FIESSO, PRESSO PIRANO NELLA NOTTE 4 MAGGIO 1904: INVOCANDO L'AIUTO DELLA BEATA VERGINE SI SALVO; ANDREA RAVALICO, PADRONE, ED I DUE MARINAI ANTONIO PIEROBON, ED ANTONIO GOINA." ³⁹

Original visi v zakristiji cerkve Marijinega prikazanja v Strunjanu, kopija pa v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št.U.725)

(Glej sliko na naslovnici)

15. Ex voto Bortola Giralidija, 1910
(olje na platno, 42,5 x 32,5 cm)

Votivna podoba lastnika bracere "Dio - Mira" Bartola Giralidija in njegove posadke, ki je v neurju na morju doživela hude preizkušnje, je delo neznanega podobarja.

Dokaj doživeto je naslikano poigravanje penečega se morja z barko, iz katere je morje v svoj objem že potegnilo neobglenega mornarja. Strunjanska skupina je tokrat narisana v pravokotniku levo zgoraj, kot na ex votu št.13 (slika št.14), pa tudi legenda je napisana na ob

³⁸ Poseidon je bila avstro-ogrška parna trojambornica na ladijski vijak (signalni znak HQFM). Bila je narejena leta 1885 v Trstu, imela je 450 konjskih moči, bila je dolga 116,60 m, široka 12,58 m in visoka 7,38 m, imela je bruto nosilnost 3874 t in neto nosilnost 2510 t. Zaposlovala je 53 članov posadke, bila je last družbe Lloyd, poveljeval pa ji je eden od kapitanov lastniške družbe (Societa di navigazione a vapore del Lloyd a.u.)

³⁹ Zanimivo je, da je nesreča bracere Europa registrirana med nezgodami v letu 1904. Po prevrnitvi in potopitvi pred Fieso, ko si je poškodovala ladijski trup, jambor in zgubila jadra, so jo dvignili in odpeljali v ladjedelnico. (Glej Annuario marittimo per l'anno 1905, str.CXLI!)

okviru zataknjenem koščku papirja. Domnevamo lahko, da obe votivni podobi izhajata iz iste podobarske delavnice.

Legenda: "Bortolo Giral di padrone della Brazzera - Dio - Mira - Pirano Trovandosi in burrasca il di 21. Gennaio 1910. fu salvato per intercessione della Madonna di Strugnano da certa morte coll equipaggio, Nicolò Viezzoli, Pietro Fonda, Domenico Bened..."⁴⁰

Original visi v zakristiji strunjanske cerkve Marijinega prikazanja, kopija pa je razstavljena v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št.U.728)

(Glej sliko št.6, str. 77)

16. Ex voto treh mornarjev, 1925
(akvarel, 42,5 x 31,5 cm)

Je mlajša mornarska votivna podoba iz strunjanske cerkve Marijinega prikazanja, ki se po tehniki slikanja in stilu razlikuje od pravkar opisanih ex votov.

Čoln, ki mu je tričlanska posadka snela jabor, da tako lažje premaguje mogočne valove, je narisana v diagonalni iz desnega zgornjega v levi spodnji kot, medtem ko diagonalne v obratni smeri ustvarjajo vzporedno valeči peneči se valovi.

Slikano podobo priprošnjika nadomešča tiskana, v zgornjem desnem kotu prilepljena podobica oltarne slike z napisom: SANTA MARIA DI STRUGNANO (ISTRIA), pod sliko pa je na belem polju s črnimi tiskanimi črkami napisana legenda: " LI 9 MARZO 1925 E NOTTE SUCCESSIVA GLI GIUSEPPE E MARIO PREDONZAN DI GIUSEPPE, PHILIPPO CEROICI DI ODORICO COL BATTELLO TRASCINATI DALLA BURRASCA IN MEZZO ALL'ADRIATICO COLLA MORTE SEMPRE DI FRONTE INVOCANDO LA BEATA VERGINE DI STRUGNANO VIDERO ACQUIETARSI IL MARE A LORO SALVAMENTO".

Signatura desno spodaj: VIEZZOLI G.

Original je v cerkvi Marijinega prikazanja v Strunjanu, kopija pa v Pomorskem muzeju v Piranu. (Inv.št U.727)
(Glej sliko št.13, str. 198)

Vse kopije votivnih podob, ki imajo enake dimenzije kot originali, je leta 1966 za Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran izdelal Tomaž Kvas iz Ljubljane.

Naštejmo še ostale votivne podobe s pomorskimi motivi, hranjene v zakristiji cerkve Marijinega prikazanja v Strunjanu.

1. Ex voto ribičev, 1847
(akvarel, 25 x 21 cm)
Avtor neznan.

Legenda: " PER INTERCESSIONE DELLA B.V. MARIA DI STRUGNANO, A.o TAMBORLIN * E SUO FIGLIO, G.o TAMBORLIN *, A.o VIDAL, A.o MARASPIN, G.i FONDA, B.o BONIFAZIO, G.o MARASPIN PESCATORI VENGONO LIBERATI D'UNA BURASCA, IL GIORNO 31 MAGGIO 1847. LI TRE SEGNATI COLLA STELLETA, SONO STATI DENTRO IN BARCA QUATTRO ORE. "

2. Ex voto Giorgia Ruzzierja, 1852
(akvarel, 34 x 24 cm)
Avtor neznan.

Legenda: " Giorgio Ruzzier fu Odorico ai 19. Aprile 1852 alle ore 5 pomeridiane caduto due volte nel mare, e per intercessione della Beata Vergine di Strugnano - da esso invocata fu salvato dall' imminente - Pericolo "

Pod sliko je dodatna legenda: "Eravamo in tre abborro la Brazzera, ed essendo caduto nel mare e rimasto discosto; i due Uomini abbandonarono disperatamente la Brazzera e vennero coll' Imbarcazione, e dopo qualche Intervallo riuscirono a salvarmi avendo allora l' Imbarcazione quasi piena d'acqua. Ritornando alla Brazzera un Uomo sali sopra, ed, il secondo nel salire col piede sinistro mi rivescio l'Imbarcazione e fui piu in pericolo della prima volta, allorché miracolosamente mi comparì la corda dall' Imbarcazione, e con quella io mi salvai nuovamente, mezee dell'ajuto della B.V.M. di Strugnano da me caldamente invocata in quel punto."

3. Ex voto ribičev, 1853
(akvarel, 24 x 21,5 cm)
Avtor: Antonio Chierico di Bonifazio

Na hrbtni strani napis: "Io Antonio Chierico di Bonifazio ho fatto questo quadretto per papare? il tempo li 12 Agosto 1853."

Legenda: "Mercordi 27 Luglio 1853; Il Padrone Antonio Predonzan, Simeone Benvenuti, Pietro e Domenico fratelli Maraspin, Pescatori, alle ore 6 matutine ritornando il Piroscalo "Roma" da Venezia ruppe loro il Batello e merce l'ajuto della B. Vergine invocata, colla imbarcazione dello stesso Vapore furono liberati dal pericolo, poi condotti salvi in Trieste e risarciti d'ogni danno."

4. Ex voto nesreče v piranskem mandraču, 1855
(akvarel 37 x 27,5 cm)
Avtor: Ignazio Demartini

Legenda: " CASO SUCCESSO LA SERA DELLI DIECINOVE DECEMBRE MDCCCLV. - "

5. Ex voto Pietra Predonzanija, 1882
(olje na platno, 52 x 39 cm)
Avtor neznan.

⁴⁰ Tudi nezgoda braceri Diomira iz Pirana, ki se je pripetila pred tržaškim pristaniščem, ko se je po številnih poškodbah barka celo potopila, je zapisana v seznamu brodolomov in nesreč na morju. (Glej Annuario marittimo per l'anno 1912, str.CCII)

Legenda: " PIETRO PREDONZAN FU ALESSANDRO DA PIRANO, SALVATO CON DUE FIGLI PER GRAZIA DI MARIA S.S. NEL GIORNO 1: FEBBRAIO 1882 DA VIOLENTO URAGANO CHE NEL CANALE DI FASANA GLI ROVESCIO E FECE PERDERE BARCA E CARICO, OFFRE PER DEVOZIONE."

6. Ex voto mornarja avstrijske vojne ladje, 1905
(akvarel, 17 x 13,5 cm)
Avtor: Domenico Bacichi
Legenda: " Ricordo 24/I 1905 "

7. Ex voto kapitana in mornarjev z motorne jadrnice "Fratelli Bandiera", 1926
(olje na trd papir, 49,5 x 33,5 cm)
Avtor neznani.

Legenda: " IL GIORNO 5 MARZO 1926. COL MOTTOVELLIERO DI NOME "FRATELLI BANDIERA" MI TROVAI ALL ALTEZZA DI 20 MIGLIA DALLA COSTA DI ROVIGNO; UN FORTISSIMO TEMPORALE DA GRECO-TRAMONTANA MI PORTO' A UNA DERIVA DI OLTRE 40 MIGLIA MARITTIMI. MIRACOLOSAMENTE SALVATI IN SEGNO DI PERENE GRATITUDINE OFFRONO: CAPITANO GIACOMO TROIAN. MARINAI ANGELO TROIAN - SILVIO BOLOGNA - MASSIMIGLIANO DRIOLI - MARIO VASCOTTO - ANTONIO MORATTO. TUTTI DA ISOLA D'ISTRIA."

8. Ex voto Maria Degrassija, 1926
(olje na platno, 43 x 30 cm)
Avtor neznani.

Napis:
" Per grazia ricevuta
10 Marzo 1926
Mario Degrassi Isola "

9. Ex voto posadke parnika " San Marco ", 1929
(olje na platno, 63,5 x 49,5 cm)
Avtor: EDELISE

Legenda: " Alla s....issima.....li 11 febbraio 1929...
Pirano ad Isola d' Istria sul piroscalo S. Marco....."

10. Ex voto posadke vojne ladje "Ampelea I/a", 1946
(olje na les, 50 x 35 cm)
Avtor: Pino Lechner

Legenda: " I COMPONENTI DELL'EQUIPAGGIO "AMPELEA I/a": DEGRASSI GIOVANNI, DEGRASSI OLIVIERO, DEGRASSI ZILIO, DEGRASSI RODOLFO, ULCIGRAI BRUNO, PUGLIESE ROMILDO, BENVENUTI GIOVANNI, STULLE MATTEO. NEL II/o ANNIVERSARIO DELLA NOTTE TRAGICA 20 e 21 LUGLIO 1944, CHE VIDERO LA MORTE SFIORARLI, E LA VERGINE

Slika št. 10: Ex voto z veduto Strunjana, sreda 19. stol., o. les, 40,5 x 28 cm

BENEDETTA PROTEGGERLI, RICORDANO I DUE COMPAGNI DI LAVORO MARASPIN GIOVANNI E BENVENUTI MARIO VITTIME DELLA FURIA BELLICA, SCIOLGONO IL LORO VOTO DI RICONOSCENZA ALLA MADONNA DI STRUGNANO OFFRENDO QUESTA MODESTA MEMORIA. ISOLA D'ISTRIA, 21 LUGLIO 1946."

39 Cesare je bil lesen avstrijski parnik na ladijski vijak, izdelan 1888. leta v Trstu, z močjo 10 konjskih sil; 12,25 m dolg, 2,45 m širok in 1,29 m visok. Njegova

bruto nosilnost je bila 8 t, neto pa 4 t. Zaposloval je 3 člane posadke. Njegov lastnik je bil leta 1889 Sovrano Antonio fu Pietro iz Trsta, poveljnik pa Zanchi Giuseppe iz Trsta (Glej Annuario marittimo per l'anno 1889 str. XCV). Lastništvo se je do leta 1905 dvakrat spremenilo. (Glej Annuario marittimo per l'anno 1891 - str. XLVII - in Annuario marittimo per l'anno 1905, str. XLV). Ker je bilo v tistem času edino plovilo s tem imenom, je možno, da je bila ladja Cesare jadrnica - parnik, kar je bilo običajno in je po brodolomu 1889. leta še uspešno opravljala svojo nalogo.

RIASSUNTO

Nel Litorale meridionale si conservano oramai soltanto pochi esemplari di ex-voto della gente di mare, anche se un tempo le immagini votive riempivano le chiese delle località costiere. I marinai ed i pescatori, abituati a sforzi sovrumani e protagonisti spesso di spericolate ed ardite imprese, prima della partenza si raccomandavano ai loro santi protettori (la Vergine, S. Nicola, S. Biagio, ecc.) e quando tornavano a casa sani e salvi in segno di ringraziamento facevano loro omaggio di tavolette votive.

La più grande collezione di ex-voto si trova nella sacrestia della parrocchiale di S. Maria della Visione a Strignano, diventata dopo il 1512 - anno in cui secondo la leggenda vi comparve la Vergine - uno dei luoghi di pellegrinaggio più frequentati dell'Istria, in particolare da naviganti e pescatori.

Le immagini votive di Strignano sono dipinte secondo canoni generalmente in uso per queste forme di pietà popolare nell'arte italiana e si discostano quindi da quelli presenti in altre regioni slovene, soprattutto per il dinamismo e una maggiore drammaticità condizionata dalla scena che avviene in mare.

Questi modesti lavori pittorici, eseguiti per lo più da ignoti ma abili illustratori, sono profusi di esperienze ed espressività popolari e con il loro ricco senso della narrazione costituiscono, vista anche la scarsità di documentazioni scritte, una fonte particolarmente preziosa per lo studio della marineria.

LITERATURA

1. Annuario generale illustrato della marina mercantile Italiana anno 1923 - 1924, Torino, 1923.
2. Annuario marittimo per l'anno 1889 dell' I. R. Governo Marittimo in Trieste, 1889, str.
3. Annuario marittimo per l'anno 1891 dell' I. R. Governo Marittimo in Trieste, 1891, str.
4. Annuario marittimo per l'anno 1893 dell' I. R. Governo Marittimo in Trieste, 1893, str.
5. Annuario marittimo per l'anno 1905 dell' I. R. Governo Marittimo in Trieste, 1905, str.
6. Annuario marittimo per l'anno 1911 dell' I. R. Governo Marittimo in Trieste, 1911, str. CXLIV do CLV
7. Annuario marittimo per l'anno 1912 dell' I. R. Governo Marittimo in Trieste, 1912, str. CCI
8. Asson P. T.: Documenti del Santuario di S. Maria della Visione di Strignano (Pirano - Istria), Trieste, 1911
9. Asson P. T.: Breve storia del Santuario di S. Maria della Visione Strignano d'Istria (Pola), Trento, 1912
10. Asson P. T. TABS: Ricordo storico delle feste centenarie e della incoronazione della S. Imagine di S. Maria della Visione di Strignano (Istria), Trieste, 1913
11. Barabalić R.: Ex voto dvaju bokeljskih jedrenjaka na području Hrvatskog primorja i Istre. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XVIII, 1970, str. 153 - 162
12. Bonifacio G.: Ricordo del Santuario della B.V. di Strignano (Pirano - Istria), Trieste, 1896.
13. Božanić - Bezić N.: Majstori od IX do XIX stoljeća u Dalmaciji, 20 izdanje regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, Split, 1975, str. 189 - 199
14. Brejc B.: Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na slovenski obali. Koper, 1983, str. 164
15. Catalogue Descriptif illustre des principaux ex - voto marins offerts a Notre - Dame de Bon - Port du XVI siècle à nos jours. Ville d'Antibes, Conservateur J. H. Clerques
16. Cvito Fisković: Poirtova slika Mandičeva jedrenjaka u Perastu. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, Kotor, 1969, str. 157 - 166

17. **Ivančević V.:** Nekoliko slika korčulanskih jedrenaka. Pomorski zbornik 17, Rijeka, 1979, str 367 -389
18. **Kisić A.:** Pomorstvo Dubrovačke republike na zavjetnim slikama u crkvi Gospe od Milosrđa. Pomorski zbornik 9, Rijeka, 1971, fstr. 617 - 635
19. **Kisić A.:** Zavjetne slike XIX i XX stoljeća u crkvi Gospe od Milosrđa u Dubrovniku. Pomorski zbornik 12, Rijeka, 1974, str.519 - 544
20. **Luetić J.:** Istarski pomorac Jakov Priskić. Pomorstvo, Rijeka, 1960, str. 80 - 81
21. **Luetić J.:** Brodolom brika Fede 1858. Pomorstvo, Rijeka, 1962, str. 319
22. **A. M.:** Život jednog skunera. Jadranska straža, Split, 1937, str.304
23. **Mikuž S.:** Ex voto zaobljubljene podobe po slovenskih romarskih cerkvah, Obisk III, Ljubljana, 1942, št.8 - 9, str. 140 - 141
24. **Orel B.:** O ljudskih podobah Umetnost 1938/1939, Ljubljana, 1939, str.30 - 40
25. **Orel B.:** Slovenska božja pot in izvori njene ljudske umetnosti, Umetnost 1942/1943 Ljubljana, 1943, str. 78 - 86
26. **Pahor M.:** Samo morje je vedelo, Informator, glasilo delovne skupnosti Splošne plovbe Piran, XIII, št. 1/1972 str.24 - 26
27. **Randier J.:** Nautical antiques for the collector, Milano, 1976, str. 40 - 52
28. **Rebuffo I.:** Ex voto marinari. Edindustria editoriale. Roma, 1961, str.24
29. **Štuk Š.:** Brodolom naših pomoraca iz 1876. Jadranska straža, Split, 1937, str. 144 - 145
30. **Tomić A.:** Pomorstvo Dobrote na portretima brodova. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXIV, Kotor, 1976, str.81 - 103
31. **Tomić A.:** Dobrotski jedrenjaci u XIX stoljeću. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXIV, Kotor, 1976, str.105 - 110
32. **Tomić A.:** Pomorstvo Prčanja na portretima brodova. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXV, Kotor, 1977, str. 103 - 115
33. **Velikonja M.:** Mati Božja v slovenskem in primorskem ljudskem izročilu. Primorska srečanja, Koper, 1989, št. 102, str. 951 - 953
34. Votivne podobe na Gorenjskem, Gorenjski muzej v Kranju, 1964 (Besedilo in seznam France Zupan)
35. **Zupan F.:** Votivne podobe, Informativni bilten, Inštitut za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani, št.10, Ljubljana, 1964

UPRAVNA IN TERITORIALNA RAZDELITEV SLOVENSKE ISTRE V ZADNJIH TREH STOLETJIH

Leon MARIN

profesor zgodovine, Srednja ekonomska in družboslovna šola Koper, Kreljeva 5, YU
insegnante di storia, Scuola media di economia e scienze sociali, Capodistria

POVZETEK

Prispevek skuša prikazati razvoj upravne ureditve Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih, od sredine XVII. stoletja do leta 1943. Večina podatkov je zbranih na podlagi virov o popisih prebivalstva, razvoja davčnih in katastrskih občin in upravno politične ter cerkvene organizacije v posameznih obdobjih. Predstavljeni so nekateri manj znani viri iz 18. in prve polovice 19. stoletja. Pri predstavitvi mikro-regionalnega razvoja upravnih enot pa je prispevek omejen na ozemlje današnjih treh občin - Izole, Kopra in Pirana; v sosednji prostor sega le toliko, da predstavi zaokrožene teritorialnoupravne enote.

V beneškem delu Istre so bile naslednje upravne enote: mesta ("città"), ozemlja ("terre"), kašteli, utrjeni opazovalni in obrambni stolpi ("torri") in vasi ("ville"). Upravna razdelitev na mesta in ozemlja se je razvijala in dograjevala vse do konca beneške oblasti v Istri. Centraliziran pogled na upravno in oblastno organizacijo celotnega ozemlja Serenissime predstavita anagrafski štetji prebivalstva v petletjih 1766-1770 in 1771-1775. V anagrafijskih so navedene naslednje upravne enote: podestarije Kopra, sodni okoliš Kopra, kašteli Rašpor in teritorij Buzeta.

Lokalna uprava bivše beneške Istre je bila v prvi avstrijski dobi od leta 1797 do decembra 1805 razdeljena na občine. V Kraljestvu Italija je bil leta 1806 ustanovljen departma Istra razdeljen na dva distrikta in občine. Spremenili so se teritorialni obsegi občin Koper, Milje, Izola in Piran. Z ustanovitvijo Ilirskih provinc je bila Provinca Istra razdeljena na distrikte in občine - komune. Piranska občina je leta 1811 spremenila ozemeljski obseg. Avstrija je leta 1813 ohranila francosko upravo, francoske upravne občine so spremenili v glavne občine in podobčine. Podobčine so pri izdelavi zemljiškega katastra postale osnova za izdelavo novih davčnih občin.

Z oktroirano ustavo in zakonom o občinah so bile leta 1849 v mejni grofiji Istra ustanovljene krajevne občine, ki so obsegale eno ali več katastrskih občin. Leta 1853 je prišlo tudi do prvega popravka v razdelitvi koprskega okraja na občine. Število krajevnih občin se je tudi pozneje spreminjalo, najbolj leta 1868.

Po razpadu avstro-ogrske monarhije ob koncu prve svetovne vojne je zasedla ozemlje Istre Kraljevina Italija. Staro avstrijsko upravno razdelitev so temeljito spremenili leta 1923. Med leti 1925 in 1928 se je nadaljeval proces združevanja in preimenovanja občin.

Številne vojne, razpad starih in nastajanje novih držav so povzročale pogoste mejne in upravne spremembe, kar otežuje rekonstrukcijo meja upravnih enot. Večina podatkov je zbranih na podlagi najstarejših štetij prebivalstva, razvoja davčnih in katastrskih občin in upravnopolitične, sodne ter cerkvene organizacije v posameznih obdobjih. Prispevek skuša prikazati razvojno in retrogradno rekonstrukcijo upravnih enot in njihovih meja s pomočjo katastra in regulacijskih pravil za njegovo izdelavo vse do teritorijev mestnih in vaških komunov in starejše cerkvene organizacije. Predstavljeni so nekateri

manj znani viri iz 18. in prve polovice 19. stoletja. Cerkevna organizacija je v starejših obdobjih pomenila osnovo tudi za nastajajočo posvetno oblast. Ozemeljska pristojnost sodnih oblasti je predstavljena zato, ker je bila le-ta hkrati tudi podlaga za administrativne upravne enote. V drugi polovici 19. stoletja sta z ločitvijo civilne in sodne oblasti prenehali njuna medsebojna prepletenost in povezanost. Pri predstavitvi mikro-regionalnega razvoja upravnih enot pa je prispevek omejen na ozemlje današnjih treh občin - Izole, Kopra in Pirana, v sosednji

prostor sega le toliko, da predstavi zaokrožene teritorial-noupravne enote.

UPRAVA V BENEŠKI ISTRI

Beneška republika je v trinajstem stoletju zavladovala nad zahodnoistrskimi mesti. Izola in Koper sta prišla pod beneško oblast leta 1279, Piran pa štiri leta pozneje. Vse do zloma Serenissime 1797. leta je preko Istre tekla meja med Beneško republiko in habsburškimi dednimi deželami.

V beneškem delu Istre so bila leta 1600 "štiri mesta, sedem ozemelj ("terre"), dvajset kaštelov, sedem utrjenih opazovalnih in obrambnih stolpov ("torri") in sto vasi"; dokument ne navaja, kaj je posamezna upravna enota obsegala.¹ Za vsa štiri mesta je navedeno število vasi, ki so spadale v mestno ozemlje. Pod upravo Kopra je bilo dvainštirideset vasi, pod upravo Poreča pet, pod upravo Pulja enajst in pod Novigradom dve vasi. To je skupaj šestdeset vasi, torej je ostalih štirideset vasi spadalo v druge upravne enote. V omenjenih štirih mestih so bili sedeži štirih istrskih škofij, ki jih viri omenjajo že v petem in šestem stoletju.²

Upravna razdelitev na mesta in ozemlja se je v XVII. in XVIII. stoletju razvijala in dograjevala vse do konca beneške oblasti v Istri. Ozemeljski obseg škofij in razdelitev na upravne enote v drugi polovici 17. stoletja predstavijo v svojih delih novigrajski škof Giacomo Filippo Tommasini, don Pietro Rossetti za tržaško škofijo in koprski škof Paolo Naldini.³ Njihovi opisi cerkvene uprave in pripadnosti župnij škofijam se med seboj dopolnjujejo in skladajo.

Težave nastopijo pri spoznavanju modela posvetne oblasti in upravno administrativnih enot ob razvejadi lokalni samoupravi in očitni težnji beneškega senata za centralizirano upravo. Samouprava mest in ozemelj je izhajala iz njihovih statuten z volitvami svetov, centralizirano upravo pa je predstavljal od senata imenovani in delegirani podestat (načelnik), ki so ga običajno imenovali iz vrst domačih plemiških ali meščanskih družin. Podestat je ob imenovanju in nastopu službe dobil navodila in na koncu je o svojem službovanju podal napisana poročila.

Stanje posvetne oblastne organizacije v Istri in na otokih Cres in Lošinj je opisal škof Tommasini v prvi polovici XVII. stoletja.⁴ Poleg štirih mest je naštel šestnajst ozemelj in kaštelov (Milje, Izola, Piran, Umag, Rovinj, Vodnjan, Bale, Labin, Plomin, Lovreč, Dvigrad, Motovun, Oprtalj, Grožnjan, Buje in Buzet). Opisal je ustanovitev, sestavo in delovanje koprškega magistrata kot apelacijskega sodišča in upravljanje istrskih financ. Hkrati je opisal imenovanje podestato, trajanje mandatov, prihodke in regalije ter delovanje mestnih svetov in uradništva.

Posvetna oblastna organizacija proti koncu obstoja beneške republike je razvidna iz treh podrobnih poročil o številčnem stanju prebivalstva v Istri. Koprski podestat in kapetan Istre Paolo Condulmer, ki se je po opravljeni službi vrnil v Benetke, je 26. julija 1741 v prilogi poročila podal pregled o številu prebivalstva v štirih mestih, na devetih ozemljih ("terre") in v desetih kaštelih.

Teritorialni obseg mest, ozemelj in kaštelov je predstavljen z naštetimi vasmimi.⁵ Kot ozemlja so navedeni: Milje, Izola, Piran, Umag, Vodnjan, Grožnjan, Oprtalj, Labin in Rovinj. Kašteli pa so bili leta 1741 naslednji: Lovreč, Bale, Dvigrad (Dvigrad in Kanfanar), Vižinada, Svetvinčenat, Završje, Momjan, Motovun, Pietrapelosa (sedaj Kostel) in Plomin. Na teritoriju mesta Pulje je omenjen kaštel Mutvoran. Barban z enajstimi vasmimi nima opisanega pravnega statusa. Condulmerjevo poročilo ne navaja podatkov o kaštelih in vaseh v notranjosti Istre, ki so bili v upravni in vojaški pristojnosti rašporskega kapitana, ki je imel po letu 1511 sedež v Buzetu.

Na teritoriju mesta Koper je bilo 45 vasi (ville). Večino teh vasi je Condulmer v poročilu razdelil med štiri župnije (pieve) - Loka, Lazaret, Kubed in Krkavče - tako, da so vasi med seboj pomešane po njihovi pripadnosti koprski ali tržaški škofiji in vikariatom. Drugih župnij ne omenja.

V poročilu podestata in kapetana Paola Condulmerja je razvidna samoupravno zasnovana civilna oblast z upravnoteritorialnimi enotami, kakršne so se razvijale skozi stoletja. Centraliziran pogled na upravno in oblastno organizacijo celotnega ozemlja Serenissime pa predstavlja dve anagrafski štetji prebivalstva.⁶ Anagrafi, ki jih hrani Marciana, so v celoti tiskani za prvo petletje 1766-

1 Terra ferma veneta "Memorie et osservazioni dello stato dell Signoria di Venetia di terra ferma" - estratti di notizie da corti pubbliche riferentisi da vari territori per cura di qualche segretario, per gli anni 1561-1612, MSS Italiani, CL.7.Nº 1187, Provenienza Contarini, Collocazione 8971, v Biblioteca Nazionale Marciana - Venezia

2 K. Spreitzhofer: Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja, v: Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Graz-Ljubljana, 1988, str.75

3 De commentarii storici-geografici della Provincia dell'Istria libri otto con appendice di monsig. Giacomo Filippo Tommasini vescovo di Cittanova, v: L'Archeografo Triestino, Raccolta di opuscoli e notizie per Trieste e per Istria, vol.IV., Trieste, 1837 (dalje A.T.); Prospero Petronio: Memorie sacre e profane dell'Istria, Trieste, 1968; Corografia di Trieste, suo territorio e diocesi per don Pietro Rossetti sacerdote triestino scritta nell'anno 1694, v: A.T., N.S. vol.III., Trieste, 1872-1875; Paolo Naldini: Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo D'Istria, Venezia, 1700

4 G. F. Tommasini, o.c., str.137-144

5 Tomaso Luciani: La popolazione dell'Istria veneta 1741, v: La Provincia dell'Istria, Capodistria, 1876, a.6, str.1056-1058

6 Anagrafi di tutto lo stato della serenissima repubblica di Venezia comandata dell' ecc^{mo} senato co' suoi decreti ed eseguita del' magistrato

1770, za drugo petletje 1771-1775 pa so odtisnjene samo tabele, numerični podatki o številčnem stanju in strukturi prebivalstva, podatki o gospodarski dejavnosti in živalskem fondu pa so vpisani ročno.

Anagrafi 1766-1770 so bili doslej v literaturi omenjeni le dvakrat,⁷ v samostojni razpravi pa le enkrat. V anagrafi so navedene naslednje upravne enote: podestarije Kopra, sodni okoliš (giurisdizione) Kopra, kašteli Rašpor in teritorij Buzeta. Oba popisa sta bila opravljena po župnijah, ki so spadale pod upravo Kopru podrejenih podestarij (komunov mest, ozemelj in kaštelov), teritorija in sodnega okoliša.

V peti knjigi anagrafov z naslovom Provincia di Capo d'Istria, sue podestarie e giurisdizioni je podan naslednji opis uprave: provinco Istro s sedežem sodne in vojaške oblasti (con reggimento) v Kopru, v katerem je bil tudi sedež province, je vodil plemič (nobil uomo) z naslovom podestat in kapetan. Imenoval ga je beneški senat za dobo šestnajst mesecev, podrejena pa sta mu bila dva svetovalca, prav tako plemiča in tudi imenovana za dobo šestnajstih mesecev. Svetovalca sta upravljala blagajno province in davčne prihodke (camera fiscale). Vsi trije skupaj so sestavljali pritožbeno sodišče v Istri, ki je odločalo na drugi stopnji o civilnih in kazenskih zadevah.⁸

Koprskemu podestatu in kapetanu je bilo podrejenih šestnajst uprav (sedici reggimenti subordinati) brez davčnih uprav (senza camera). V vseh so bili imenovani plemiči z nazivom podestat, s sedeži v navedenih podestarijah. Njihov pravni položaj je bil nekoliko različen, poleg tega da so bili imenovani za različno dobo, je zanje lahko veljala tudi prepoved ("contumacia") opravljanja iste funkcije v naslednjih štirih letih; ob časovni omejitvi mandata je bila torej dopuščena reelekcija za isto dolžnost prej kot v štirih letih. Za nikogar med njimi pa ni bila predvidena "pena", to je izključitev iz mestnega sveta in denarna globa za tistega, ki bi odklonil opravljanje dolžnosti oziroma službo podestata ali svetovalca. Sedeži podestatorov so bili v Miljah skupaj s kaštelanom, oba sta bila imenovana za 16 mesecev brez "kontumaca", prav tako tudi podestat v Izoli, Umagu, Novigradu, Poreču, Vodnjanu, Pulju, Grožnjanu in Balah. V Rovinju in Piranu sta bila podestata imenovana za 16 mesecev, vendar s štiriletno prepovedjo ponovnega opravljanja te

funkcije (con contumacia). V Labinu, Oprtlju, Bujah in Lovreču so bili podestati imenovani za 32 mesecev brez "kontumaca", v Motovunu pa za 32 mesecev, vendar s "kontumacem". Pod civilno upravo, sodno in vojaško oblast koprskega podestata so spadali tudi teritorij Kopra (delno ali v celoti dvajset podeželskih župnij) in sodna okoliša Barban in Dvigrad.

Pod vojaško in sodno oblast kapetana Rašporja s sedežem v Buzetu je spadalo ozemlje Buzeta z dvajsetimi vaškimi komuni⁹ in šestimi kašteli: Buzet, Hum, Roč, Draguč, Vrh in Sovinjak.¹⁰ Upravo kapetanata (reggimento) je imel plemič, imenovan za 32 mesecev brez omejitve opravljanja iste funkcije v naslednjih štirih letih. V Buzetu je bila tudi od Kopra ločena davčna uprava z blagajno.

V prvi knjigi anagrafov so podatki za otoka Cres in Lošinj, ki ju je upravljala grof (conte di Cherso), imenovan za 24 mesecev brez "kontumaca". Podrejen je bil generalnemu providurju Dalmacije.

Tako centralizirano zasnovana organizacija beneške oblasti in teritorialnih enot ne ustreza popolnoma stoletje starejšemu Tomassinijevemu opisu¹¹ delovanja magistrata oziroma apelacijskega sodišča v Kopru za vso Beneško Istro in kvarnerska otoka. Tommasini navaja štiri mesta in šestnajst podestatorov na ozemljih in kaštelih, podrejenih koprskemu podestatu in kapitanu; razlike so le v opisu imenovanja podestatorov v Istri, v opisih njihovih mandatov in njihovih službenih prihodkov. Kaštel Plomin izgubi svojega podestata in je podrejen podestatu v Labinu, na novo pa sta se uveljavili obe sodni jurisdikciji Barban in Dvigrad. Vsekakor so nastale spremembe v centralizaciji sodstva in pokrajinske uprave, povezane z reformami koprskega podestata in kapetana Lorenza Parutta, ki je v letih 1756 in 1757 izdal zbirko zakonov in dukalov za dobro upravljanje Istre.¹²

Vojaški pomen rašporskega kapetanata je upadel, njegova oblast je bila omejena le na ozek pas ozemlja ob pazinski grofiji, drugi kašteli pa so prešli pod upravo koprskega podestata in kapetana. V preteklosti je kapetan Rašporja z veliko obsežnejšo avtonomno vojaško oblastjo na strateško pomembnem hribovitem območju v notranji Istri pomenil hkrati nevarnost za Reko, tedanjo ogrsko luko, in grozil, da odvzame avstrijskemu go-

eccellentissimo de' signori Deputati ed Aggiunti sopra la provision del denaro divisa in cinque volumi. Volume quinto. MDCCLXVIII Stampate nella ducal stamperia di Venezia per li Figliuoli del: Z. Antonio Pinelli, (dalje anagrafi v.5), LXXI. 2-35845. 166-D-5 Biblioteca nazionale di San Marco Venezia

7 B. Benussi: Parenzo nell'evolo medio e moderno, str.200, v: Atti e memorie della Società istriana di archeologia e di storia patria (dalje AMSI), vol.XXVI, Parenzo, 1910. K. J. Beloch: Bevoelkerungsgeschichte Italiens III, Berlin, 1961, str.28 in dalje; G. Netto: L'Istria veneta nell'anagrafe del 1766, str.225-256, v: AMSI, vol.XXIII della N.S., Trieste, 1975; M. Pahor v ocene in poročila AMSI vol.XX-XXIV della NS, v: Slovensko morje in zaledje, Koper, 1977, str.207-208

8 J. Žontar: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1747/48 do 1848, v: Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Graz-Ljubljana, 1988, str.84; M. Pahor: Nastanek apelacijskega sodišča v Kopru, v: Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, letnik VI., št.2, Ljubljana, 1958, str.73-80

9 Anagrafi v.5, str.336

10 Anagrafi v.5, str.332

11 G. F. Tommasini, o.c., str.137-141

12 M. Pahor, o.c., str.80. Pahor samo nakaže spremembe in napove posebno razpravo, ki je ni objavil.

spostvu pazinsko grofijo.¹³ Poleg tega pa je imel tudi oblast nad novimi naseljenci ob meji.

Prav tako se je zmanjšal pomen kaštelov ob dolini reke Mirne in v južni Istri. Kašteli od doline reke Mirne do Pulja,¹⁴ nad katerimi je imel nadzor - skupaj z oblastjo nad doseljenci - puljski providur in grof, se ne omenjajo že od leta 1741. Vojaška in sodna pooblastila puljskega grofa nad kašteli so pripadla poveljstvu in sodstvu koprškega podestata in kapetana, v mestu Pulju pa je bil imenovan podestat. Kašteli, ki jih v poročilu leta 1741 omenja podestat in kapetan Condulmer, so bili pripojeni k podestarijam ali pa so sami kašteli v anagrafi omenjeni kot podestarije s podestati. Kašteli Vižinada, Svetvinčenat in Završje, ki so bili leta 1741 še posebne enote s teritoriji, so bili po navedbi v anagrafi 1766-1770 podrejeni podestatu v Poreču. Kaštel Plomin je bil pripojen in podrejen podestatu v Labinu, kaštel Momjan podestatu v Oprtju. Kašteli Buje, Motovun, Lovreč in Bale so dobili podestate in so postali podestarije, podrejene koprskemu podestatu in kapetanu. Kaštel Dvigrad, ki je opustel zaradi kuge v letu 1631 in ga že Condulmer v poročilu povezuje s Kanfanarjem, je postal koprski sodni okoliš.¹⁵

Mesto Koper je bilo prestolnica province in sedež škofije in je po anagrafskem viru obsegalo eno župnijo.¹⁶ Dejansko pa je bil to stolni kapitelj, ki so mu pripadale župnije: Rižana, Koštabona, Pomjan in Tinjan, poleg tega pa tudi del dohodkov izolskega kolegialnega kapitlja.¹⁷

Teritorij Kopra,¹⁸ to je, okolica pod mestno upravo, je bil razdeljen na 20 popisnih enot. Enota za popis prebivalstva je obsegala eno župnijo, če je le-ta imela svoj sedež na koprskem ozemlju. Vsaka župnija je obsegala en ali več vaških komunov, katerim so načelovali župani. Upravne in cerkvene meje se niso pokrivala, saj je ozemlje Kopra pripadalo kar štirim škofijam: koprski, novigrajski, poreški in tržaški.

Anagrafi v tabelah upoštevajo to dvojnost upravnih enot vaških komunov (za "comune" je bil v starejših virih uporabljen izraz villa) in župnij, ki pa jih ne razdelijo po škofijski pripadnosti. Koprski škof Naldini poleg župnij kapitlja: Rižane, Koštabone, Pomjana in Tinjana, navaja na koprskem teritoriju še dva vikariata koprške škofije.

Vikariatu Krkavče¹⁹ so bile podrejene župnije Krkavče, Šmarje, Pomjan, Koštabona, Kaštel in Korte nad Izolo. Župniji Kaštel²⁰ in Korte²¹ nista bili na teritoriju in pod neposredno upravo Kopra. Vikariatu Kubed²² so bile podrejene župnije: Kubed, Sočerga, Truške, Marezige, Sv. Anton, Tinjan, Dekani in Rižana.

Ozemlje enega vaškega komuna so obsegale župnije Tinjan, Dekani, Koštabona, Marezige, Pomjan in Sv. Anton (Pridvor). Komuni Krkavče, Padna, Nova vas in Sv. Peter (Raven) so bili v župniji Krkavče. Župnija Kubed je obsegala komune Kubed, Gračišče, Dol in Hrastovlje. V župniji Šmarje sta bila dva komuna: Šmarje in Gažon. Komuni Truške, Trsek, Popetre, Lopar, Zabavlje, Boršt in Labor so bili v župniji Truške. V župniji Rižana sta bila komuna Rižana in Škofije. Komuna Movraž in Trebeše sta v tabeli anagrafov prikazana ločeno, vendar sta spadala v župnijo Sočerga.

K novigrajski škofiji sta po zapisih škofa Tommasinija pripadali od koprškega teritorija župnija Šterna v celoti, deloma pa tudi župnija Momjan.²³ Župnija Šterna je obsegala poleg komuna Šterna tudi komune Kuberton, Topolovec in Gradin. Trije komuni: Sorbar, Merišče in Skorušica so bili momjanska kaplanija. Anagrafi v tabeli prikažejo Sorbar ločeno od drugih dveh komunov v kaplaniji.

V poreško škofijo je spadala župnija Fontana med Vrsarjem in Porečem. Ta vas je bila fevd grofov Borisi in je spadala tudi pod njihovo sodno pristojnost. Anagrafi jo označujejo kot vaški komun in jo navajajo na koncu tabele koprškega teritorija.²⁴

Tržaška škofija je vsaj do jožefinskih cerkvenih reform, ko so bile škofijske meje usklajene z deželnimi in okrožnimi mejami, imela na koprskem ozemlju dve župniji: Osp in Loka. Tržaški pa je bil tudi bužetski kapitelj, kateremu je bil na koprskem ozemlju podrejen komun Rakitovec. Župniji Osp sta na koprskem teritoriju pripadala komuna Osp in Gabrovica, ostali del župnije je bil na miljskem teritoriju. Župnija Loka je obsegala komune Loka, Rožar, Bezovica, Podpeč, Zanigrad in Zazid.²⁵

Podrobno je opisan potek meje med avstrijskim in beneškim delom Istre v zborniku Kraški rob in Bržanija.²⁶

13 G. Netto, o.c., str.228; G. F. Tommasini, o.c., str.139

14 G. F. Tommasini, o.c., str.139

15 Anagrafi v.5, str.274-275,292-293,301-315

16 Anagrafi v.5, str.240

17 P. Naldini, o.c., str.120,124

18 Anagrafi v.5, str.243,244

19 P. Naldini, o.c., str.416 in dalje

20 P. Naldini, o.c., str.439

21 P. Naldini, o.c., str.437-438

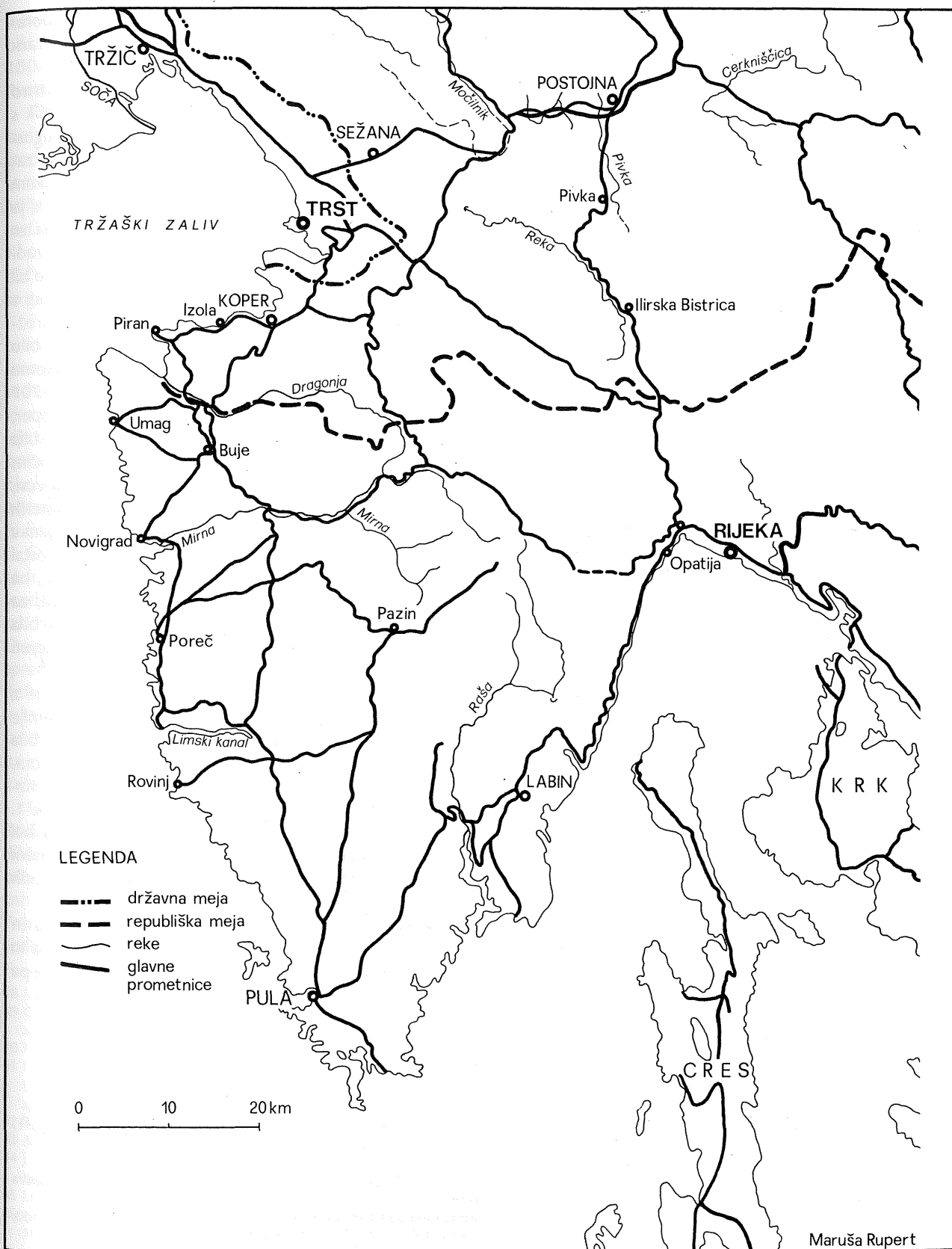
22 P. Naldini, o.c., str.369 in dalje

23 G. F. Tommasini, o.c., str.282-292,259,264,266

24 G. F. Tommasini, o.c., str.404; G. D. Brodmann: Memorie Politico-economiche della città e territorio di Trieste della penisola d'Istria, della Dalmazia fu Veneta di Ragusi e dell'Albania, ora congiunti all'austriaco impero, Venezia, 1821, str.139

25 P. Rossetti, o.c., str.40

26 D. Darovec: Od prihoda Slovanov do propada Beneške republike 1797, v: Kraški rob in Bržanija, Koper, 1990, str.54,55

Južna Primorska z Istro

Ozemlje podestarije Milje²⁷ je obsegalo poleg župnije Milje tudi komun Mačkovlje. Rossetti pri opisu tržaške škofije in župnije Osp navaja, da je k župniji poleg Gabrovice in Ospa pripadalo tudi miljsko območje Mačkovelj, Korošcev (Sv. Barbara), Plavij in komenda malteškega reda pri Solinah (Sv. Klement).

V ozemlje podestarije Izola²⁸ je bil ob Izoli vključen še vaški komun z župnijo v Kortah, ki je bila podrejena vikariatu v Krkavčah. Vikariat koprške škofije s kolegialnim kapitljem v Izoli je upravljala izolsko župnijo.

Piranski komun z ozemljem od Strunjana do Sečovelj in vaška komuna Kaštel in Savudrija so bili piranska podestarija.²⁹ Koprski škofiji, piranskemu vikariatu in kapitlju pripadala župniji Piran in Savudrija, medtem ko je bila kuracijska župnija Kaštel vključena v vikariat Krkavče.³⁰

V avstrijski del Istre so od današnjega ozemlja občine Koper spadali le Socerb, Kastelec in Crnotiče v župniji Dolina, ki je spadala v tržaško škofijo. Črni Kal pa je spadal v župnijo Loka, ki je bila večinoma na koprskem ozemlju in je tudi spadala v tržaško škofijo.³¹

Koprski notar Giuseppe Lugnani je 24. januarja 1782 v prisotnosti po imenu navedenih županov petintridesetih vasi (ville), ki so predstavljali njihove komune (*...li quali facendo come capi rappresentanti li rispettivi loro Comuni...*), poslal v Benetke sporočilo o izvolitvi njihovega zastopnika.³² Niso bili prisotni predstavniki vasi iz župnije Krkavče, ki je bila fevd grofov Rotta, pa tudi ne zastopniki vasi iz drugih manjših fevdov.

Leta 1788 so z jožefinskimi reformami preuredili škofijske meje tako, da je tržaška škofija obsegala avstrijsko Istro, koprski škofiji je bil priključen miljski kolegialni kapitelj in župniji Osp ter Loka, umaški kolegialni kapitelj je bil priključen novigrajski škofiji, buzetski kolegialni kapitelj z dekanijo pa poreški škofiji.³³

UPRAVA ISTRE V ČASU PO PROPADU BENEŠKE REPUBLIKE IN V ČASU ILIRSKIH PROVINC

Na prehodu iz XVIII. v XIX. stoletje so se meje in ozemeljska pripadnost Istre zaradi Napoleonovih os-

vajalnih vojn pogosto menjavale. Z mirovnim sporazumom v Campoformiu leta 1797 sta si Avstrija in Francija razdelili ozemlje Beneške republike.

Avstrijci so leta 1797 ustanovili za bivšo beneško Istro začasno vlado - magistrat, ki jo je vodil predsednik s sedežem v Kopru, ki je bil hkrati tudi predsednik drugostopenjskega apelacijskega sodišča.³⁴ Leta 1800 so začasno združili kazensko sodstvo v Istri pri kazenskem sodišču v Poreču. Začasne uprave z magistratom, ki je ohranjala posebnost koprškega podestata in kapitana ter dveh svetovalcev v beneški dobi, čeprav z drugim uradnim nazivom, je bilo konec leta 1803. Obnovljen je bil tržaški gubernij s sedežem v Trstu, ki je začel delovati v začetku leta 1804. Koper je postal sedež istrskega okrožnega glavarstva, civilno in kazensko sodstvo pa je bilo podobno kot v ostalih deželah podrejeno apelacijskemu sodišču v Celovcu. Lokalna uprava je bila od leta 1797 do decembra 1805 razdeljena na velike občine: Koper, Piran, Poreč, Rovinj, Pulj, Labin in Buzet, v katerih so bila prvostopenjska civilna sodišča, in dvanajst malih občin: Milje, Izola, Umag, Novigrad, Buje, Grožnjan, Motovun, Lovreč, Vrsar, Oprtalj, Bale, Vodnjan in Plomin, v katerih so bili samo sumarni sodniki.³⁵ V primerjavi s stanjem v beneški dobi so bile te občine podestarije, Buzet je postal občina in položaj kapitana Rašporja je bil ukinjen, na novo je bila vpeljana občina Vrsar. Avstrijska Istra, za katero se je uporabljalo tudi ime Pazinska grofija, je bila okrožni komisariat in je bila priključena postojnskemu okrožnemu glavarstvu in ljubljanskemu guberniju.³⁶

Po avstrijskem porazu pri Slavkovu leta 1805 je z mirom, sklenjenim v Bratislavi, Avstrija izgubila ozemlje bivše Beneške republike. Tržaškemu guberniju je bila odvzeta nekdanja beneška Istra in izročena Francozom, ki so imenovali samo funkcionarje začasne vlade - magistrata v Kopru.³⁷ Po priključitvi bivše beneške Istre 1. maja leta 1806 Napoleonovi Kraljevini Italiji sta bili uvedeni upravna ureditev in zakonodaja po enotnem italijanskem vzoru. S tem je prenehala veljavnost mestnih statuten in samouprave komunov.

Departma Istra je bil ustanovljen 1. maja 1806 in razdeljen na dva distrikta: Koper in Rovinj. Civilno in kazensko sodišče je bilo v Kopru, apelacijsko sodišče pa

27 Anagrafi v.5, str.253

28 Anagrafi v.5, str.256

29 Anagrafi v.5, str.259

30 P. Naldini, o.c., str.262,439

31 G. F. Tommasini, o.c., str.540; P. Rossetti o.c., str.40

32 Slovenski župani iz koprške okolice volijo svojega predstavnika v Benetkah, v: Istrski zgodovinski zbornik, leto I., Koper, 1953, str.230-231; o fevdalnih gospodstvih v G. F. Tommasini, o.c., str.257-303, in G. D. Brodman, o.c, str.139,140

33 J. Žontar, o.c., str.91

34 J. Žontar, o.c., str.78,80,84-85; G. d. Brodmann, o.c., str.127; J. Polec: Kraljestvo Ilirija, Ljubljana, 1925; P. Kandler: Geografia amministrativa d'Istria, Dell'Istria così detta veneta, str.151-152, L'Istria, 1846, N° 38-39

35 G. D. Brodmann, o.c., str.127; P. Kandler: Geografia amministrativa d'Istria, Ripartizione territoriale dell'Istria già detta Austro-Veneta, str.160, L'Istria, 1846, N° 40

36 J. Žontar, o.c., str.79

37 J. Žontar, o.c., str.79-80; G. Marušič: Koper v času Napoleona 1805/6-1813, v: Kronika, let.37, št.1-2, Ljubljana, 1989, str.58; Storia della legislazione civile nell'Istria, str.256-259, L'Istria, 1847, N° 63-64

v Benetkah za celotni departma,³⁸ nižja sodišča pa so bila v sedmih kantonih. Koprski distrikt je bil 1. maja 1807 razdeljen na štiri kantone: Koper, Piran, Buzet in Poreč,³⁹ v Istri pa je bilo ustanovljenih 22 občin.

Občine v koprskem kantonu so bile Koper, Milje in Izola, v piranskem Piran, Buje, Umag, Grožnjan in Novigrad, v kantonu Buzet pa Buzet in Oprtalj. Spremenili so se teritorialni obsegi občin Koper, Milje, Izola in Piran.⁴⁰ Milje so od koprške občine pridobile Oltro, Škofije, Osp in Gabrovico. Izola je povečala svoj teritorij na račun Kopra za vasi Sv. Peter, Padna in Albucan. Piranska občina je izgubila Kaštel, ki so ga pridobile Buje, vendar so ga že leta 1811 vrnila Piranu.

Po francoski zmagi pri Wagramu je z mirom v Schönbrunnu Avstrija izgubila ozemlje, na katerem je Napoleon 14. oktobra 1809 izoblikoval Ilirske province s sedežem v Ljubljani. Z ustanovitvijo Ilirskih provinc (Provinces Illyriennes tudi Provinces d'Illyria)⁴¹ in s priključitvijo departmaja Istra provincam januarja 1810 je nastala nova Provinca (intendanca) Istra, ki je obsegala Trst z okolico, del Goriške, bivšo beneško Istro in tudi bivšo avstrijsko Istro. Istra je bila razdeljena na štiri distrikte (subdelegacije): Gorica, Trst, Koper in Rovinj.⁴²

Distrikt je bil razdeljen na sodne kantone. To so bili sodni okraji z mirovnimi sodniki za civilne zadeve manjše vrednosti in prekrške. V koprskem distriktu so bili ustanovljeni štirje kantoni: Koper, Piran, Buzet in Rovinj. Druge občine so ostale v mejah iz leta 1807, razen spremembe pri piranski občini, ki ji je bila vrnjena vas Kaštel in odvezeta Bujam. Spremembe so že junija 1811 v kantonu Pazin, nato je bila 3. novembra 1811 ustanovljena občina Draguč v kantonu Buzet, odcepljena pa mu je bila občina Bale, ki je pripadla rovinjskemu kantonu.⁴³

Civilna in kazenska sodišča so bila v Gorici, Trstu in Rovinju. V kazenskem postopku je nastopil pred sodiščem državni pravdnik (tožilec). Apelacijsko sodišče je bilo v Ljubljani.⁴⁴ Leta 1811 so Francozi v Ilirskih provincah uvedli tudi večino francoske civilne zakonodaje. Patrimonialno sodstvo je z uvedbo državnih zakonov in sodišč prenehalo delovati.

Lokalne upravne enote so bile občine - komune (*arrondissements de communaux*), ustanovljene po zgledu francoskih mairij. Njihov obseg je razviden iz popisa prebivalstva leta 1811, objavljenem v uradnem listu vlade Ilirskih provinc.⁴⁵ V arhivu glavnega intendanta Ilirskih provinc so ohranjeni spisi o upravni razdelitvi in obrazci za popis prebivalstva,⁴⁶ po katerih je bilo štetje prebivalstva verjetno tudi izvedeno.

Miljski občini, ki je obsegala ozemlje nekdanje podesertarije Milje s komunom Mačkovlje, je bilo pridruženo območje župnije Osp s Hrvatini, Elerji, Korošci, Božiči, Plavjami, nadalje komun Škofije in samostanski posesti Ankanan in Valdoltra.

Izolska občina je imela večji ozemeljski obseg kot podestarija v beneški dobi, priključeni sta ji bila Sv. Peter (Raven) in Padna.

Piranska občina je ohranila svoj nekdanji obseg podestarije od Strunjana do Kaštela s precej širokim pasom ozemlja do vključno Montrina, Marije na Krasu, Valice, Frančeskije in Borozije s Savudrijo.

Koprška občina je v dobi Ilirskih provinc obsegala ob popisu prebivalstva leta 1811 skupno sto štirinšestdeset vasi in zaselkov v njenem takratnem obsegu. To je bilo ozemlje brez območja od Ankarana do Korošcev, Plavij, Zgornjih Škofij, Ospa in Gabrovice, kar je bilo priključeno miljski občini. Vir navaja, da je potekala meja koprške občine tako, da so ji pripadala naselja Lazaret (Bertoki), Dekani, Četrta Škofija, Rombi, Kolombar, Tinjan, Urbanči, Rožar, Podpeč, nato je tekla po stari avstrijsko-beneški meji, vključujoč Zazid, Movraž, Movraške Dvore, Trebeše, Koromače, Hrvoje, Močunige, Škrliče, Butore, Šterno, Filarijo, Gomilo, Krug, Kremenje preko reke Dragonce do Krkavč in Nove vasi ter na staro mejo z Izolo.

V buzetsko občino in kanton Buzet so spadale vasi Abrami, Mlini, Tuljaki, Sokoliči, Peraji, Karli, Maršiči, Šeki, Olik, Zonti, Pregara, v občino Oprtalj pa vasi Gradin in Antonci.

Taka uprava se je ohranila do leta 1813, ko ja Avstrija zasedla Ilirske province in obnovila tržaški gubernij. S prvim pariškim mirom 30. maja 1814 je celotno ozemlje provinc pripadlo Avstriji.

38 J. Žontar, o.c., str.86; G. Marušič o.c., str.59 navaja apelacijsko sodišče tretje stopnje v Milanu

39 G. Marušič, o.c., str.60; G. Netto: Istria il 15. luglio 1807, v: AMSI vol.XXVI della N.S., Trieste, 1978, str.255-270; G. Netto: Organizzazione amministrativa e vita nell'Istria napoleonica, v: AMSI vol.XXXII della N.S., Trieste, 1984, str.333-360

40 P. Kandler: Geografia amministrativa d'Istria, Ripartizione territoriale dell'Istria italica, str.163-165. L'Istria, 1846, N° 41-42

41 F. Zwitter: Postanek političnega ilirizma in ustanovitev Ilirskih provinc, str.119-182; Napoleonove Ilirske province, str.205-217, v: F. Zwitter: Oslovenskem narodnem vprašanju, Izbral, uredil in spremno besedo napisal Vasilij Melik, Ljubljana, 1990; V. Melik: Ilirske province v slovenski zgodovini, v: Zgodovinski časopis, let.40, št.4, Ljubljana, 1986, str.423-429

42 P. Kandler o.c., str.165, L'Istria, 1846, N° 41-42

43 Arhivi teritorialnih organov oblasti 1809-13, fasc.64; Občine fol.350, v Arhivu Slovenije v Ljubljani

44 J. Žontar, o.c., str.86; G. D. Brodmann o.c., str.128; navaja, da sta bili civilni prvostopenjski sodišči v Kopru in Poreču, kazensko pa samo v Kopru

45 Le Telegraphie officiel 1812 N° 6,7 v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani

46 Arhivi teritorialnih organov oblasti 1809-13, fasc. 64 Občine fol.349 in 350, v Arhivu Slovenije v Ljubljani; Arhivi teritorialnih organov oblasti 1809-13, Arhiv intendanta za Istro, fasc.1, Splošna uprava-statistika. Vložen je spis datiran z 2.XII.1809 in sporoča o predvidenem štetju prebivalstva. Arhiv intendanta za Istro, fasc.1, Splošna uprava-popis prebivalstva. Vloženi so trije obrazci: M1, M2 in M3. P. Kandler: Ripartizione territoriale dell'Istria Italica, Composizione di comuni moderna, (navaja tudi sodno organizacijo, brez navedbe virov) v: L'Istria, N° 41-42, 1846

UPRAVNA RAZDELITEV ISTRE V PREDMARČNI DOBI IN V ČASU DO KONCA HABSBURŠKE MONARHIJE

Po Napoleonovem porazu pri Leipzigu 1813 so Avstrijci vkorakali v Ilirske province in Istra je postala ponovno avstrijska. Obnovljeni tržaški ali primorski gubernij je bil razdeljen na tri okrožna glavarstva s sedeži v Gorici, Trstu in na Reki.⁴⁷ Na začetku je bila ohranjena francoska podržavljena uprava z bolj sistematično zaokroženimi upravnimi mejami. Leta 1814 ustanovijo okrajne komisariate. V tržaškem ali istrskem okrožju, ki je mejilo z reškim na reki Raši, je bilo 10 komisariatov. Poleg koprskega so bili komisariati v Piranu, Bujah, Motovunu, Buzetu, Poreču, Rovinju, Vodnjanu, Pulju in na Socerbu (fünfenberško gospostvo). Reško glavarstvo pa je imelo devet komisariatov, od katerih je bil labinski na ozemlju bivše beneške Istre, komisariati Krk, Cres in Lošinj so bili na kvarnerskih otokih, Lovran, Pazin, Podgrad, Kastav in okrajna gosposka Belaj pa na ozemlju stare avstrijske Istre in Kranjske.⁴⁸

Avstrija je uradno na ozemlju nekdanjih Ilirskih provinc ustanovila kronovino Kraljestvo Ilirija (Koenigreich Illyrien), vendar se je to ime zelo redko uporabljalo.⁴⁹ Od 1.IX.1816 je h Kraljestvu Ilirija pripadalo tudi ozemlje civilne Hrvatske brez Vojne krajine, zato je bilo pri tržaškem guberniju ustanovljeno okrožno glavarstvo v Karlovcu.⁵⁰ Hrvatska z Reko je bila nato 1.VII.1822 odcepljena od Kraljestva Ilirija in priključena k Ogrski, Kvarnerski otoki Krk, Cres, Lošinj in nekaj manjših otokov pa je ostalo pri istrskem okrožju. Za vzhodno Istro je bilo ustanovljeno namesto reškega novo okrožje v Pazinu z okrajnimi komisariati Volosko, Krk, Cres, Lošinj, Labin, Pazin, Belaj, Kastav in Podgrad. Sedež podgrajskega komisariata je bil v Lipi.⁵¹ Leta 1825 tržaški gubernij skrčijo na goriško in pazinsko okrožje, mesto Trst z okolico pa postane posebna upravna enota. Leta 1832 so ukinili komisariat Kastav in ga razdelili med Volosko in Podgrad.⁵² Prav tako je bil ukinjen komisariat Socerbu in pripojen deloma koprskemu, deloma podgrajskemu okraju.

Reorganizacija sodstva je bila opravljena po majskem patentu, 1. julija 1816, z ukinitvijo začasnih sodišč. Ustanovljeno je bilo prvostopenjsko civilno in kazensko sodišče v Rovinju za osem komisariatov glavarstva, le iz koprskega okraja so hodili na prvostopenjsko sodišče v Trst, ker je bilo tako bliže.⁵³ Ukinjeno je bilo fevdalno patrimonialno sodstvo nad podložniki na trinajstih gospostvih bivše beneške Istre. Civilni in kazenski sodišči v Poreču in Trstu sta bili pristojni tudi za privilegirane osebe, to je, za plemstvo in duhovščino. Prvostopenjsko sodišče je bilo tudi na Reki, kjer je bilo skupno apelacijsko in kazensko sodišče za primorski gubernij do leta 1822, ko je postal Celovec ponovno notranje avstrijsko-primorsko apelacijsko sodišče. Okrajni komisariati so bili vključeni v sodstvo tako, da so opravljali nekatera predhodna preiskovalna dejanja. Vse od leta 1823 pa do 1848 je bilo poreško sodišče pristojno za 13 okrajev (Buje, Poreč, Rovinj, Vodnjan, Pulj, Krk, Cres, Lošinj, Labin, Belaj, Pazin, Motovun in Buzet). Okraji Volosko, Podgrad, Koper in Piran pa so spadali pod prvostopenjsko sodišče v Trstu.⁵⁴

Avstrijci so francoske upravne občine (arodissements communaux) spremenili v glavne občine z nadžupani in podobčine.⁵⁵ Glavnih občin je bilo v Istri šestinštirideset, podobčin pa 380. Nadžupane so imenovali okrajni komisarji.

Koprski okrajni komisariat sta sestavljali dve glavni občini - Koper in Milje - z mejami, določenimi že leta 1807 in nato potrjenimi leta 1814.⁵⁶ Podobčine Tinjan, Sv. Anton, Boršt, Krkavče, Koper, Koštabona, Kubed, Hrastovlje, Dekani, Gažon, Lazaret ali Rižana, Loka, Marežige, Šmarje, Pomjan, Podpeč, Rožar, Truške in Zazid so bile na ozemlju glavne občine Koper. Miljsko glavno občino pa so sestavljale podobčine Mačkovlje, Gabrovica, Hribi, Osp, Plavje, Škofije, Milje in Vale (Sv. Jernej, Valdoltra in Ankanan).

Piranski okraj sta sestavljali le glavni občini Izola, ki je do leta 1814 bila v koprskem kantonu, in Piran. Glavna občina Izola je bila razdeljena na podobčine Izola, Korte in Padna-Sv. Peter. Glavna občina Piran je bila razdeljena na podobčine Piran, Savudrija in Kaštel.⁵⁷ Piran-

47 Gubernijski arhiv za leto 1814, spis 15913 (pri 8174) tek. št. fasc. 558, Ausweis - Ueber die Bezirke und die Gerichtsbarkeiten, welche in Oesterreichischen Kuestenlande unter dem Gouvernement_o Triest nach dem Hof Commission - Betrage befindlich seyn werden, v Arhivu Slovenije v Ljubljani; priložen je tisk: Alphabetisches Verzeichniss der Staedte, Maerke und Doerfer in Gebiethe des K.K. Illyrisch-Kuesten-Guberniums, Triest 31. Oktober 1818

48 B. Stulli: Istarsko okružje 1825- -1860, Pazin - Rijeka, 1984, str.8; J. Žontar, o.c., str.88; G. d. Braodmann, o.c., str.128

49 J. Polec: Kraljestvo Ilirija, Ljubljana, 1925

50 Tafeln zur statistik der Oesterreichischen Monarchie III.-ter Jahrgang 1830, Wien im November 1831, str.618-621, knjiga I; Koenigreich Illyrien, 1824; J. Žontar, o.c., str.80

51 B. Stulli, o.c., str.8; L'Istria, 1846, N°38-39

52 B. Stulli, o.c., str.18

53 G. d. Brodmann, o.c., str.128-139. Brodmann piše, da je sedež okrožnega glavarja za bivšo beneško Istro samo začasno v Trstu.

54 B. Stulli, o.c., str.19-20

55 F. Zwitter: Socialni problemi..., o.c., str.191; F. Gestrin - V. Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana, 1966, str.44-47; B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek; Ljubljana, 1974, str.214-220; B. Stulli, o.c., str.8

56 L'Istria, N° 47-48, 1846, str.190,191

57 L'Istria, N° 49-50, 1846, str. 239-240

skemu glavarstvu so bile leta 1814 odvzete občine Buje, Umag in Novigrad, ki so skupaj z glavno občino Grožnjan sestavljale novi okrajni komisariat v Bujah. Glavno občino Buje so oblikovale podobčine Buje, Momjan, Merišče, Brda s Sorbarjem, Krasica, Triban in Karšete. Podobčine Grožnjan, Nova vas, Završje, Kostanjica, Šterna in Kuberton so sestavljale glavno občino Grožnjan.

Motovunski komisariat je obsegal občine Motovun, Oprtalj in Vižinada.⁵⁸ V glavni občini Oprtalj so bile podobčine Oprtalj, Gradin, Zrenj, Cepiči in Topolovec. Okrajni komisariat Buzet je leta 1814 obsegal glavni občini Buzet in Draguč.⁵⁹ Podobčine Buzet, Brgudac, Črnica, Dane, Lanišče, Rakitovec, Roč, Salež, Slum, Sočerga, Trstenik, Svi Sveti, Movraž in Sovinjak so sestavljale glavno občino Buzet.

Do leta 1832 je bila kot okrajni komisariat imenovana tudi gosposka Fünfenberg z glavnima občinama Dolina in Materija. Dolina je nato pripadla koprskemu komisariatu, Materija pa podgrajskemu. Dolinsko glavno občino so sestavljale podobčine Boljunec, Boršt, Črni kal, Črnotiče, Dolina, Draga, Gročana, Ocizla, Prebeneg, Prešnica, Ricmanje in Socerb.⁶⁰

Zemljiški kataster so v Istri pričeli pripravljati z izmero zemljišč v letih 1818 - 1821. Kategorizacija kmetijskih površin je bila opravljena v letih 1821 - 1830. Leta 1831 so pričeli prvo revizijo na terenu in jo končali leta 1838.⁶¹ Franciscejske katastrske občine s katastrskimi zemljevidi v merilu 1:2880 so ob dopolnjevanju in vrisovanju sprememb ostale v uporabi do danes. Franciscejski zemljiški kataster⁶² je bil urejen šele leta 1844. Zemljiška knjiga je bila dokončana leta 1857, katastrski popis vseh posesti pa končan leta 1896.⁶³

Leta 1843 je okrožni glavar Franz grof Stadion z začasnim občinskim redom povečal lokalno samostojnost občin.⁶⁴ Podobčine so že pri izdelavi katastra postale osnova za izdelavo novih davčnih oziroma katastrskih občin.

V prvem obdobju avstrijske oblasti⁶⁵ so bile v Istri poleg tržaške škofije še koprška, novigrajska (aemoniensis), poreška in puljska, na otokih pa krška in osorska. Na željo avstrijskega cesarja Franca I. je papež Leon XII. z bulo leta 1828 preuredil meje škofij v Istri in Dalmaciji. Leta 1828 sta bili ukinjeni osorska in rabska škofija in

združeni s krško. Leta 1830 sta se v poreško-puljsko škofijo združili puljska in poreška škofija. Leta 1831 je bila novigrajska škofija priključena tržaški. Leta 1832 je bila koprška škofija združena s tržaško v tržaško-koprsko. Tako sta v Istri ostali samo tržaško-koprška in poreško-puljska škofija, na kvarnerskih otokih pa je bila krška škofija. Ker je bila leta 1830 goriško-gradiščanska škofija povzdignjena v nadškofijo in metropolijo, je v njeno pristojnost prišla poleg omenjenih škofij tudi ljubljanska.

Cerkvena organizacija prej samostojnih koprške in novigrajske škofije se je kar precej spremenila.⁶⁶ Ustanovljen je koprski vikariat z župnijami Koper, Dekani, Milje in koprsko kuracijsko župnijo Rižana. Vikariat Piran je obsegal župnije Piran, Izola, Korte in kuracije Kaštel in Savudrija. Vikariat Krkavče je imel župnijo Krkavče s kuracijo Koštabona, Šmarje s kuracijama Pomjan in Marezige in Truške s kuracijo Sv. Anton. Vikariat Osp je imel župnije: Osp s kuracijo Tinjan, Predloka in Kubed s kuracijama Movraž in Sočerga. Vikariatu Oprtalj je pripadla župnija Šterna s podružnicama Topolovec in Gradin ter župnije Oprtalj, Završje, Kostanjica in Momjan s kuracijo Brda. Meje umaškega, buzetskega in dolinskega vikariata se nasproti koprskemu ozemlju niso spremenile.

Proti koncu XIX. stoletja so v cerkveni organizaciji le manjše spremembe.⁶⁷ Tržaško-koprška škofija je razdeljena na trinajst dekanatov, ki so se prej imenovali vikariati. V dekaniji Dolina ima župnija Dolina kaplanije Boljunec, Ricmanje, Boršt, Klanec in Podgorje ter vikariat Gročana s kaplanijo Lokev. V dekanatu Buzet dobi župnija Buzet podružnico Črnica. V dekanatu Oprtalj postane Topolovec in Gradin kaplaniji župnije Šterna. Sokatedralna (concathedral) župnija Koper v koprskem dekanatu ima novo kuracijo pri mestni kaznilnici. V piranskem dekanatu sta pri kapiteljski župniji Piran ustanovljeni kaplaniji Strunjan in Krog. V dekanatu Osp je bila pri župniji Osp ustanovljena kaplanija Plavje.

Na podlagi oktroirane ustave iz leta 1849 je cesar imenoval v posameznih kronovinah namestnike. V ustavi se je še uporabljal naziv Kraljestvo Ilirija za vojvodini Koroško ter Kranjsko in Avstrijsko - ilirsko primorje.⁶⁸ Avstrijsko - ilirsko primorje, ki je bilo uvedeno namesto prejšnjega tržaško - primorskega gubernija, je obsegalo neposredno državno mesto Trst, pokneženi grofiji Go-

58 L'Istria, N° 60-61, 1846, str.239-240

59 L'Istria, N° 62-63, 1846, str. 249-251

60 Repartizione Austriaca dell'Istria nel 1818; L'Istria, N° 33-34, 1848, str.137; L'Istria, N° 47-48, 1846, str.190

61 B. Stulli, o.c., str.40

62 B. Marušić: Iz povijesti kolonata u Istri i slovenskom Primorju, str.239. Jadranski zbornik II. Prilozi za povijest Istre, Rijeke i Hrvatskog Primorja; Rijeka-Pula 1957

63 L'Istria, N° 38-39, 1847; L'Istria, N° 41-46, 1846, str.165- 166, 171-172, 179-180; L'Istria, N° 76-77, 1846, str.307-308

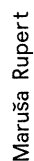
64 J. Žontar, o.c., str. 90; B. Stulli, o.c., str.19

65 B. Milanović: Hrvatski narodni prerod u Istri, knjiga I. (1797-1882), Pazin, 1967, str.64-74; J. Žontar, o.c., str.91

66 L'Istria, 1846, N° 72-77

67 Istrien - Historische, Geographische und Statistische Darstellung der Istrischen Halbinsel nebst den Quarnerischen Inseln, Lit. Art. Abteilung des Oesterr. Lloyd, Triest, 1863. Geistliche Behoerden, str.175-182

68 B. Stulli, o.c., str.21

Katastrske občine Koprskega primorja

riško in Gradiško ter mejno grofijo Istro s kvarnerskimi otoki. Namestništvo v Trstu je pričelo poslovati z novim letom 1850.⁶⁹ Mejna grofija Istra je imela sedež okrožnega glavarstva v Pazinu. V naslednjih letih je bilo okrožju odvzetih nekaj pristojnosti, ki so jih centralizirali pri namestništvu v Trstu, dokler ni bilo 17. junija 1860 odpravljeno okrožje v Pazinu in ustanovljeno deželno glavarstvo.⁷⁰ Hkrati so namesto okrajnih komisariatov uvedli okrajna glavarstva z nekoliko razširjenimi pristojnostmi. Mejna grofija Istra je tako imela od leta 1853 do reforme leta 1860 šestnajst okrajnih komisariatov (Koper, Piran, Podgrad, Volosko, Buzet, Motovun, Buje, Poreč, Rovinj, Vodnjan, Pulj, Labin, Pazin, Cres, Krk in Lošinj).⁷¹

Z oktroirano ustavo predvidene deželne avtonomije niso uvedli zaradi nastopa neoabsolutizma in centralizacije oblasti. Šele v ustavni dobi po februarjem patentu 1861 je bilo za Istro določeno deželno zastopstvo (deželni zbor, zemaljski sabor, dieta provinciale) v Poreču, ki ga je vodil deželni glavar, imenovan po vladarju.⁷² Z deželnim zborom je bil tudi sedež deželne vlade prenesen iz Pazina v Poreč. S februarjskim patentom 1861 je nastala upravna struktura s šestnajstimi političnimi okraji oziroma glavarstvi, ki so bila tudi sodni okraji. Leta 1868 sta bili ločeni civilna in sodna oblast v okrajih.⁷³

Leta 1849 so ustanovili višje deželno sodišče za Primorje v Trstu. To sodišče je bilo drugostopenjsko, na prvi stopnji so bila v okrožjih deželna sodišča, ki so deloma sodila na prvi stopnji, deloma na drugi stopnji, ker so jim bila podrejena okrajna sodišča. V Istri je ostala razdelitev okrajev med tržaškim in rovinjskim deželnim sodiščem. Z oktroirano ustavo so bili v kazenskem postopku pred sodišči vključeni državni pravdniki.⁷⁴

Na osnovi zemljiškega katastra in začasnega občinskega reda grofa Stadiona so po marčni revoluciji z oktroirano ustavo cesarja Franca Jožefa II. in nato z zakonom o občinah nastale nove politične občine z voljenimi župani.⁷⁵

V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani⁷⁶ hranijo nedatiran tiskan spis, v katerem so navedene novo ustanovljene krajevne občine in katastrske občine (neu constituirte Ortsgemeinde und Katastralgemeinde). Spis je razdeljen v dva dela, v prvem delu je predstavljen

skupni pregled uprave višjega deželnega sodišča (Oberlandesgericht) in namestništva (Statthaltereien) v Trstu po deželnih sodiščih (Landesgerichte) in okrajnih sodiščih (Bezirk collegial Gerichte, Bezirk Gerichte II. Klasse). Te institucije so bile uvedene z oktroirano ustavo 4. marca 1849. Drugi del vira pa predstavi okrajna sodišča in novo ustanovljene krajevne občine s katastrskimi občinami po njihovi prejšnji pripadnosti političnim okrajem. Tudi glede na število prebivalstva po občinah v primerjavi z drugimi viri sklepam, da je nastal omenjeni tisk s popisom prebivalstva med leti 1849 in 1852 zaradi novih upravnih in sodnih reform v letu 1853.⁷⁷

Okrajno glavarstvo s prvostopenjskim kolegialnim okrajnim sodiščem Koper je obsegalo 22 krajevnih občin, razdeljenih na 40 katastrskih občin. Krajevne občine so obsegale eno ali več katastrskih občin. Krajevne občine Kubed, Hrastovlje, Sv. Anton, Marezige, Pomjan, Črni Kal, Ricmanje, Boršt (pri Dolini), Boljunec in Podgorje so obsegale istoimene katastrske občine. Krajevne občine, ki so obsegale več katastrskih občin (dalje v besedilu k.o.), so bile: občina Koper s k.o. Koper in Lazaret, občina Milje s k.o. Milje, Oltra, Hribi, Plavje in Škofije, občina Osp s k.o. Osp, Mačkovlje, Gabrovica in Tinjan, občina Dekani s k.o. Dekani in Rožar, občina Podpeč s k.o. Podpeč, Loka in Zazid, občina Truške s k.o. Truške in Boršt, občina Krkavče s k.o. Krkavče in Koštabona, občina Šmarje s k.o. Šmarje in Gažon, občina Ocizla-Klanec s k.o. Ocizla, Prešnica, Gročana in Draga, občina Dolina s k.o. Dolina, Prebeneg, Socerb in Črnotiče. Vir navaja za vse k.o. površino v oralih in kvadratnih klaftah, za okraj pa v kvadratnih miljah.

Okrajno sodišče druge stopnje Piran je obsegalo prejšnji okrajni komisariat Piran in je bilo podrejeno koprskemu kolegialnemu sodišču. Krajevna občina Piran je obsegala dve k.o., Piran in Savudrijo, občine Kaštel, Sv. Peter, Korte, Izola pa le k.o. z enakim imenom.

Drugostopenjska okrajna sodišča Buje, Buzet in Motovun so bila podrejena deželnemu sodišču v Poreču. Sodni okraj Buje je med drugimi krajevnimi občinami obsegal tudi Grožnjan in Momjan. Krajevna občina Grožnjan je obsegala k.o. Grožnjan, Šterna, Kuberton, Krasica in Nova vas. K momjanski krajevni občini so spadale k.o. Momjan, Merišče, Skorušica, Brda in Sorbar. V

69 J. Žontar, o.c., str.93

70 J. Žontar, o.c., str.95, B. Stulli, o.c., str.38

71 B. Stulli, o.c., str.33

72 J. Žontar, o.c., str.95; B. Stulli; o.c.; str.39

73 B. Milanović: Biskup Dobrila i njegova doba (1861-1882), str.352, v: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zbornik - 1969, Matica Hrvatska, Zagreb

74 J. Žontar, o.c., str.99,100; B. Stulli; o.c.; str.24,25

75 Legge provvisoria comunale (17. marec 1849), v: Calendario pubblicato dell' imp. reg. societa agraria di Gorizia, letnik 1850 str.40-56. V isti številki so objavljeni tudi Patent Franc Jožefa I. o političnih pravicah (4.marec 1849), Ustava avstrijskega cesarstva (4.marec 1849); B. Stulli, o.c., str.21,22; J. Kramar: Narodna prebujala istrskih Slovencev, Koper, 1991, str.74

76 Darstellung der Gerichts- und politische Hintheilung der reichunmittelbaren Stadt TRIEST mit ihrem Gebiete und des aus der gefuersteten Graffschaft Goerz und Gradisca und der Marktgrafschaft Istrien unter der gesamt benennung "Kuestenland" bestehenden Kronlandes, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, NUK III.70937. Tisk ima tudi naslov v italijanščini: Prospeto...

77 J. Žontar, o.c., str.91,99,103; F. Gestrin - V. Melik, o.c., str.121,122 in 136

sodnem okraju Buzet je krajevna občina Sočerga obsegala k.o. Sočerga in Črnica, krajevni občini Movraž in Rakitovec pa le svojo katasrsko občino. V motovunskem sodnem okraju je krajevna občina Oprtalj obsegala k.o. Oprtalj, Gradin, Topolovec in Zrenj.

Leta 1853 je prišlo tudi do prvega popravka v razdelitvi koprškega okraja na občine. Samostojna krajevna občina Podgorje je bila kot k.o. priključena krajevni občini Dolina.⁷⁸

Število krajevnih občin se je tudi pozneje spreminjalo. Leta 1849 je bilo v mejni grofiji Istra 130 krajevnih občin, leta 1853 že 138, v 1861. letu 142 občin, nato pa z zakonom o združitvi občin 25. novembra 1868 le še 50 občin.

Na podlagi zakonov in odredb notranjega ministra maja in junija leta 1868 je Istra dobila upravno podobo, kakršno je obdržala do razpada monarhije.⁷⁹ Namesto šestnajstih okrajnih glavarstev jih oblikujejo le šest s sedeži v Kopru, Lošnju, Pazinu, Poreču, Pulju in Voloskem-Opatiji. Na sedežih prejšnjih šestnajstih okrajnih glavarstev pa so nastali novi sodni okraji. Politični okraj Koper je bil razdeljen na tri sodne okraje (Koper, Piran in Buzet) in je obsegal devet komasiranih krajevnih občin.⁸⁰

V sodnem okraju Koper so bile leta 1868 ustanovljene krajevne občine Koper, Dekani, Dolina, Milje in Pomjan, v sodnem okraju Piran občini Izola in Piran, v sodnem okraju Buzet pa občini Buzet in Roč.

Občina Koper je imela k.o. Koper in Lazaret.

V občini Milje so bile k.o. Milje, Oltra, Hribi, Plavje in Škofije.

Občino Dekani, ki je bila oblikovana šele 1871,⁸¹ so sestavljale k.o. Tinjan, Dekani, Rožar, Sv. Anton, Črni Kal, Loka, Podpeč, Kubed, Hrastovlje in Zazid.

Občina Dolina je obsegala k.o. Ricmanje, Boršt, Dolina, Boljunec, Mačkovlje, Prebeneg, Osp, Gabrovica, Socerb, do 1889 je k njej spadala tudi krajevna občina Ocizla-Klanec.⁸² Občina Ocizla-Klanec je obsegala k.o. Gročana, Draga, Ocizla-Klanec, Črnotiče, Prešnica in Podgorje.

V občino Pomjan je bila do leta 1898 vključena tudi občina Marezige. Pomjanska krajevna občina je obsegala k.o. Gažon, Šmarje, Krkavče, Koštabona in Pomjan. Občina Marezige je obsegala k.o. Marezige, Boršt in Truške.

Sodni okraj Piran sta sestavljali občini Izola in Piran.

Izolska občina je obsegala k.o. Izola in Korte. V piranski občini so bile k.o. Piran, Sv. Peter, Kaštel in Savudrija.

Katastrske občine Movraž, Rakitovec, Sočerga, Salež in Črnica so bile vključene v občino Buzet. Katastrski občini Topolovec in Gradin sta bili vključeni v občino Oprtalj, ki je bila vključena v sodni okraj Motovun in politični okraj Rovinj.⁸³

UPRAVNE ENOTE V ISTRI OD LETA 1918 DO KAPITULACIJE ITALIJE 1943

Po razpadu avstro-ogrske monarhije ob koncu prve svetovne vojne je zasedla ozemlje Istre Kraljevina Italija⁸⁴ in 19.11.1918 uvedla poleg vojaške tudi civilno upravo na zasedenem ozemlju. Deželo Julijsko krajino sta vodila dva guvernerja, ki sta imela sedeža v Trentu in Trstu. Marca 1919 so bili v večini slovenskih in hrvaških občin odstavljeni župani in občinska uprava je bila izročena civilnim občinskim komisarjem, ki pa so bili večinoma oficirji zasedbene vojske.

Z mirovno pogodbo med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevino Italijo⁸⁵ v Rapallu 12.11.1920 je bila določena razmejitev med državama. Italiji je pripadlo ozemlje, ki je obsegalo Goriško in Gradiško, del Notranjske, Trst in Istro. Po priključitvi k Italiji 5. januarja 1921 sta bili ohranjeni prejšnja avstrijska upravna razdelitev in organizacija uprave, ki je imela vrsto prednosti pred upravo v ostalih italijanskih deželah. Istra je ohranila šest političnih okrajev, ki so jih preimenovali v okrožja (circondari) pod vodstvom podprefektov. Istra je ostala razdeljena na 50 občin. V koprskem okrožju je ostalo 11 občin z nespremenjenim obsegom: Buzet, Dekani, Dolina, Izola, Koper, Marezige, Milje, Ocizla-Klanec, Piran, Pomjan in Roč.

Od leta 1919 do 1922 je deželo upravljala civilni komisar s sedežem v Trstu. Sprva sta mu pomagala dva podkomisarja, nato dva podprefekta s sedežema v Gorici in Poreču. S kraljevim odlokom z dne 17. 10. 1922 je bila ustanovljena Dežela Julijska krajina - Regione Venezia Giulia; v starejši literaturi so jo imenovali tudi Julijska Benečija. Postopoma so uvedli italijansko zakonodajo in sredi januarja leta 1923 deželo razdelili na province (pokrajine) s prefekti, kar je bilo v skladu z ureditvijo v Italiji. Dežela Julijska krajina je bila razdeljena na tri pokrajine: Puljsko ali Istrsko pokrajino, Tržaško in Videmsko oziroma Furlansko pokrajino, tako da niti v

78 *Calendario pubblicato dell' imp. reg. società agraria di Gorizia*, letnik 1955, tabele str.XIII-XXIII

79 I. Beuc: *Istarske studije - osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća*, str.131, Zagreb, 1975; B. Benussi: *Manuale di geografia dell'Istria*, str.67, Trieste, 1877

80 B. Benussi, o.c., str.68

81 J. Kramar, o.c., str.81

82 I. Beuc, o.c., str.132; J. Kramar, o.c., str.81

83 Karta, Upravna podjela Istre 1918, v Geografskem muzeju v Ljubljani

84 M. Kacin Wohinz: *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921*, Maribor, 1972, str.75-79

85 M. Kacin Wohinz, o.c., str.376-379; L. Čermelj: *Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina, imenoslovje in politično upravna razdelitev*, str.6, Beograd, 1945

eni od njih Slovenci in Hrvati ne bi imeli večine.⁸⁶ Na Reki je bila po priključitvi Reke leta 1924 ustanovljena Kvarnerska pokrajina in nato leta 1927 tudi pokrajina s sedežem v Gorici.⁸⁷ Z ustanovitvijo Reške pokrajine je bilo Istri odvzeto ozemlje nekdanjega okraja Volosko - Opatija, razen dveh občin Materija in Podgrad, ki sta ostali v Puljski pokrajini.

Okrajne glavarje so že leta 1918 zamenjali s civilnimi komisarji. Leta 1922 so bila namesto političnih okrajev v pokrajinah ustanovljena okrožja ali podprefektore, ki so jih leta 1927 odpravili.⁸⁸

Z delom so nadaljevale tudi občine, ki so prve spremembe doživele že z dekretom 18. januarja 1923. Puljska pokrajina je bila razdeljena na 81 občin. Koprsko okrožje je po spremembi imelo 10 občin. Nespremenjene so ostale občine Izola, Marezige, Pomjan in Piran. Dolinska in miljska občina sta bili priključeni k Tržaški pokrajini. Koprška občina je pridobila del k.o. Škofije in del k.o. Oltra od miljske občine. K občini Dekani sta bili pripojeni k.o. Osp in Gabrovica in odvzeti dolinski občini. Občina Ocizla-Klanec je bila ukinjena, namesto nje so iz k.o. Črnotiče, Draga (del), Klanec, Ocizla, Podgorje in Prešnica skupaj s k.o. Socerb, odvzeto Dolini, in s k.o. Hrpelje, odvzeto Materiji, ustanovili občino Hrpelje-Kozina, ki so ji priključili naselje Kozina, odvzeto občini Rodik v sežanskem okrožju. Občini Buzet so odvzeli nekaj k.o. in jih pripojili okrožju Pazin, preostali del pa razdelili na dve občini, Buzet in Slum.

Leta 1924 je v občinah pričela delovati državna matična služba, z vodenjem matičnih knjig o prebivalstvu.⁸⁹ Med leti 1925 in 1928 se je nadaljeval proces združevanja in preimenovanja občin. Po odpravi okrožij leta 1927 je imela Puljska pokrajina le še 43 občin. V Slovenski Istri je bila edina sprememba pri občini Pomjan,

katere sedež je bil z dekretom 30. januarja 1927 prenesen v Šmarje. S kraljevim dekretom z dne 4. oktobra 1928 sta bili od Puljske pokrajine odcepljeni občini Materija in Podgrad ter pripojeni k Reški pokrajini.⁹⁰

Ozemeljski obseg in število občin se je tudi še pozneje spreminjalo; tako je bilo leta 1931 v Puljski pokrajini štirideset občin.⁹¹

Ob koncu leta 1940 so bile v severozahodni in severni Istri naslednje občine: Buje, Buzet, Dekani, Grožnjan, Hrpelje-Kozina, Izola, Koper, Marezige, Oprtalj, Piran in Šmarje v Puljski pokrajini, v Tržaško pokrajino pa sta bili vključeni občini Dolina in Milje.⁹²

V Julijski krajini je bilo višje deželno sodišče v Trstu leta 1923 preimenovano v apelacijsko sodišče s sekcijami v Gorici, Vidmu, Trstu in na Reki. Okrožna sodišča so bila preimenovana v tribunale; poleg tribunala v Gorici, Vidmu, Trstu in na Reki je bil tribunal leta 1923 ustanovljen tudi v Kopru. Okrajna sodišča so bila preimenovana v preture s sedeži v Bujah, Buzetu, Kopru, Motovunu in Piranu. Koprška pretura je bila krajevno pristojna za občine Dekani, Hrpelje-Kozina, Koper, Marezige in Šmarje, piranska pretura pa za občini Izola in Piran.⁹³ Na podlagi zakona o zaščiti države iz leta 1926 je bilo ustanovljeno posebno sodišče (Tribunale speziale per la difesa dello Stato) s stalnim sedežem v Rimu.

Po razmejitvi med kraljevinama je bil ljubljanski škofiji odvzet njen zahodni del (skupno 39 župnij) in dodeljen tržaško-koprski škofiji in goriško-gradiščanski nadškofiji.⁹⁴ Ljubljanska in krška škofija sta bili izvzeti iz goriško-gradiščanske nadškofije ter podrejeni zagrebški nadškofiji. Del župnij pa je leta 1925 prešel k novo ustanovljeni škofiji na Reki.⁹⁵ Meja župnij niso uskladili z državno mejo med obema kraljevinama. (se nadaljuje)

86 Zbornik Istra - prošlost, sadašnjost, Zagreb, 1969, str.72

87 J. Žontar: Arhivski viri za zgodovino Slovencev med leti 1918 in 1941, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik X., št.1-2, Ljubljana, 1970, str.268; L. Čermelj: Julijska krajina, str.7

88 J. Žontar: Arhivski, str.269; L. Čermelj: Julijska krajina, str.10; L. Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama, str.40-42, Ljubljana; 1965

89 J. Žontar: Arhivski, str.269

90 L. Čermelj: Julijska krajina, str.10,11

91 Enciclopedia Italiana, vol.XIX, str.739, Roma 1933

92 L. Čermelj: Julijska krajina, str.27-35,41,42

93 L. Čermelj: Julijska krajina, str.52,53; L. Čermelj: Slovenci in Hrvatje, str.299in dalje; J. Žontar: Arhivi, str.275

94 Cerkev na Slovenskem, Provincia ecclesiastica Slovena in Ljubljana 1971, str.47

95 M. Kacin - Wohinz: Prvi antifašizem v Evropi (Primorska 1925 - 1935), Koper, 1990, str.195,196

RIASSUNTO

Nel contributo si cerca di illustrare lo sviluppo dell'organizzazione amministrativa del territorio dell'Istria oggi facente parte della Repubblica di Slovenia nel corso di trecento anni, dalla metà del XVII secolo fino al 1943. La maggior parte dei dati è stata desunta dalle fonti e dai censimenti della popolazione, sulla base dello sviluppo dei comuni censuari e catastali e dell'organizzazione politico-amministrativa ed ecclesiastica nei singoli periodi. Nell'articolo si presentano anche alcune fonti meno note risalenti al XVIII e alla prima metà del XIX secolo. Nell'illustrare lo sviluppo microregionale delle unità amministrative, il contributo si limita al territorio degli odierni comuni di Capodistria, Isola e Pirano, toccando i territori limitrofi soltanto per evidenziare l'unitarietà di questo complesso amministrativo-territoriale.

Nella parte veneta dell'Istria esistevano le seguenti unità amministrative: città, terre, castelli, torri e ville. La suddivisione in città e terre subì modifiche sino alla fine del dominio veneto in Istria. La concezione centralistica dell'organizzazione amministrativa e del potere della Serenissima trova riflesso nelle Anagrafi della popolazione per gli anni 1766-1770 e 1771-1775, condotte per la città, il territorio, le podestarie e giurisdizioni sottoposte a Capodistria, i castelli di Raspo ed il territorio di Pinguente. L'amministrazione locale nell'ex-Istria veneta durante il primo periodo austriaco, dal 1797 al dicembre del 1805 si fondava sui comuni. Nel 1806 il Regno d'Italia costituì il Dipartimento dell'Istria suddiviso in due distretti e in comuni. Il territorio dei comuni di Capodistria, Isola e Pirano subì delle modifiche. Con la nascita delle Province Illiriche la Provincia dell'Istria venne nuovamente suddivisa in distretti e comuni (quello di Pirano subì nuovi cambiamenti). Il ritorno dell'Austria nel 1813 non portò modifiche al sistema amministrativo francese, se non la suddivisione dei comuni in comuni principali e sottocomuni. Questi ultimi furono la base per la creazione dei nuovi comuni censuari durante l'elaborazione del catasto fondiario.

Con la costituzione imposta dall'imperatore e la legge sui comuni del 1849 nel Margraviato dell'Istria si costituirono i comuni locali, che comprendevano uno o più comuni catastali. Nel 1853 ci fu la prima correzione per quanto concerne la suddivisione in comuni del distretto di Capodistria. Il numero dei comuni locali mutò anche in seguito, in particolare nel 1868. Alla fine della prima guerra mondiale, con il crollo dell'Austria-Ungheria, l'Istria venne annessa al Regno d'Italia. La vecchia ripartizione amministrativa austriaca subì un mutamento totale nel 1923. Il processo di unione e ridenominazione dei comuni continuò anche tra il 1925 e il 1928.

ANGELO CALAFATI - Prispevki k biografiji

Gorazd MARUŠIČ

kustos, Pokrajinski muzej Koper, 66000 Koper, Kidričeva 19, YU
conservatore, Museo regionale di Capodistria

POVZETEK

Prispevek podaja oris življenja Angela Calafatija kot enega najvidnejših protagonistov istrske zgodovine v času med prvo avstrijsko zasedbo 1797 do Dunajskega kongresa 1814/15. Na osnovi nekaterih novih dogajanj in virov avtor osvetljuje zanimivo, mestoma tudi sporno in ambiciozno osebnost istrskega prefekta, ki je bil eden glavnih stebrov in privrženecv Napoleona na istrskih tleh. Na koncu so kot dodatek k tekstu navedene nekatere sodne pravde, ki jih je Angelo Calafati vodil po prihodu v Koper leta 1798.

UVOD

Prelomna zgodovinska obdobja, kakršnih v preteklosti Istre poznamo kar precej, so običajno potisnili v ospredje osebnosti, ki so se odlikovale ne le po moralnih vrednotah in značajskih potezah, temveč tudi po politični intuiciji, prodornosti in velikopoteznosti.

Eno takih prelomnih obdobjev v novejši istrski zgodovini zagotovo pomeni čas med 1797, ko je propadla Beneška republika, in letom 1813/14, ko se je zrušila kratkotrajna francoska oblast v Istri in je po dunajskem kongresu nastopilo stoletno obdobje avstrijske vladavine. To celotno burno in dinamično obdobje je ne le v Kopru, temveč tudi v širši Istri s svojo dejavnostjo in aktivnostjo zaznamoval istrski prefekt Angelo Calafati (1765-1822).

Zlasti v italijanski historiografiji je Angelo Calafati dokaj podrobno obdelan, v slovenski je pa o njem napisanega bore malo. Precej je o njem arhivskega gradiva, zlasti v Državnem arhivu v Trstu v fondih C.R. Governo di Trieste (1776-1813) in v Pokrajinskem arhivu v Kopru v družinskih fondih Cadamuro, de Bello, Gravisi itd. Nekaj originalnih dokumentov hrani tudi Pokrajinski muzej v Kopru. Obsežen biografski oris je pripravil R.M. Cossar pod naslovom *L'avvocato Angelo Calafati, prefetto, barone ed intendante Napoleonico* (Archeografo Triestino, vol. XVIII-XIX, Trieste 1952/53), dalje G. Saba v delu *Alcuni documenti riguardanti Angelo Calafati* (AT

1954), precej krajših člankov in razprav pa je Calafatiju posvetil tudi D. Venturini. Za spoznavanje Calafatijevega političnega delovanja pa tudi razmer v tedanji Istri je zelo koristno in priročno delo G. Quarantottija *Trieste e l'Istria nell'età napoleonica* (Firenze, 1954), dalje A. Tamara *La loggia massonica di Capodistria (1806-1813)*, (AMSI XXXIX, Pola, 1927), A. Cherinija *Ordine pubblico e ordinamento giudiziario e carcerario in Istria 1797-1805*, (AMSI, XVIII, NS, Venezia, 1969) in številna druga krajša dela, razprave in prispevki v strokovni periodiki.

Pričujoči prispevek naj bi na osnovi nekaterih novih dognanj in dokumentov še dodatno osvetlil to zanimivo, mestoma tudi sporno in ambiciozno osebnost istrskega prefekta, ki je bil eden glavnih stebrov in privrženecv Napoleona na istrskih tleh.

Calafatijeva dejavnost od prihoda v Koper do konca prvega avstrijskega obdobja (1798-1804)

Nekaj osnovnih življenjskih podatkov pove, da je bil Angelo Calafati rojen 12. aprila 1765 na otoku Hvaru v Dalmaciji. Njegov oče Antonio je bil po poklicu advokat, mati Antonia di Pietro di Lupi pa gospodinja. Njegove rodbinske vezi segajo na Kreto, kakor je razvidno iz družinskega grba.¹

Na padovanski univerzi je doktoriral iz rimskega, naravnega in cerkvenega prava. Sredi maja 1791 je postal predstavnik hvarske komune v Benetkah. Po vrnit-

¹ Dolcetti G. *Il libro d'argente dei Cittadini di Venezia e del Veneto V*, Venezia, 1922, str. 129

vi na Hvar je postal zastopnik v mestnem svetu, ki ga je kasneje sprejel tudi za svojega prokuratorja.²

Calafatijevo politično delovanje se je pričelo v letih 1796/97, ko je ob Napoleonovih vojnah v severni Italiji prišlo do velikih političnih in upravnih sprememb na širšem območju severnega Jadrana in avstrijskih dežel. Za nadaljnjo usodo Istre in Dalmacije so bili velikega pomena zlasti odnosi med Napoleonom in Beneško republiko. Ko se je 17. aprila 1797 francoski posadki uprlo prebivalstvo v Veroni in ga je moral general Kilmaine v krvi zatreti, so si Francozi upor razlagali kot kršitev beneške nevtralnosti. 1. maja 1797 je Napoleon Beneški republiki napovedal vojno, po doževem padcu 12. maja pa je bila proglašena Demokratična beneška republika.

1. junija 1797 je Javni odbor Beneške komune določil Calafatija, Mabila in Garagnina kot odposlance, ki naj bi predstavljali "revolucionarno vladno Dalmacijo". V ta namen je delegacija 19. junija 1797 z ladjo priplula pred Zadar, kjer jo je sprejel beneški providur A. Querini. Toda v Dalmaciji je bila privržena novi demokratični miselnosti le peščica intelektualcev; ljudstvo je bilo pod vplivom cerkvene propagande, ki je bila javno naperjena proti "jakobincem in brezbožnikom". Tako se je Calafatijevo in Garagninovo odposlanstvo izjalovilo. Ob uporih popularov sta bila v Splitu ubita vodja francoske stranke Matutinović in Marušič, v Šibeniku pa francoski konzul Zulatti. To stanje so končale avstrijske zasedbene čete, ki so pod vodstvom generala Rukovina pričele zasedati nekdanjo beneško Dalmacijo.³

Po vrnitvi iz Dalmacije je bil Calafati v Benetkah izvoljen v svet advokatov⁴, po avstrijski zasedbi Benetk, januarja 1798, pa se je preselil v Koper, da bi rešil sodni spor svojega prijatelja Niccolòja Orlandinija, ki je imel tu svoje trgovsko podjetje.⁵ Kmalu je Calafati v Kopru dobil tudi dovoljenje za opravljanje advokatske službe. 25. julija 1798 se je poročil s Koprčanko Mariano Urbani, hčerko zdravnika Leoneja Urbanija. V koprski stolnici ju je poročil škof Bonifazio da Ponte, poročni priči sta bila markiz Hieronimo Gravisi in Nicolò de Baseggio.⁶

Kot advokat je Calafati leta 1798 reševal še druge spore, zlasti med plemiškimi družinami Gravisi, Bocchina in številnimi drugimi. Z uspešnim odvetniškim delom si je pridobil ugled v visoki meščanski in plemiški družbi, kljub temu pa se je posvečal tudi pravičnim med kmeti in njihovimi gospodarji.⁷

Januarja 1802 je skupaj z G. Tottojem postal "višji paznik mostov" (soprastante di ponti). V naslednjem mesecu je bil povišan v "sodnika za škodo" (giudice alli danni dati). S trdim delom in uspehi je potrdil svoje sposobnosti in si pridobil zaupanje istrske vlade. 12. januarja 1802 je bil sprejet v koprski Veliki svet oziroma je bil uvrščen med mestno plemstvo, kot je razvidno iz spodnjega dokumenta: "Angelum Calafati J.U.D. Nobilem Pharrensem, et Nonensem etc. erarum ornamento virtutum clarissimum et spectatissimum. Idem itaque eorundem Comitiorum generalibus, paribusque simul convenientibus, non secretis, ut de more, suffragiis, sed specialibus et honorabilibus Acclamantionibus civis fuit repente cum suis Descendibus legitimis in perpetuum Acclamatus, et Renuntiat, Omnibus ideo Honoribus, Juribus, Privilegiis, Favaribus, et Praeemintiis Civibus Nostri consensu et servatis, et imposterum concedendis, vel ex consuetudine quomodolibet pertinentibus, gaudet et fruatur.

Hoc vero publicum de dato Civitatis Jure Instrumentum Nostri Subscriptionibus firmatum, Nostroque Sigille munitum, praelaudato Civi nostro fieri et tradi curavimus.

Dat. Justinop. pridie Idus Januarii MDCCCII.

Antonius Comes de Tacco

Elius Cristophorus Barbo⁸

Istega leta je bil skupaj z Angelom Venierjem izvoljen za sindika koprskega Velikega sveta. Carne di Steffaneo ju je 15. aprila 1803 na tej funkciji potrdil še za nadaljnji dve leti. Calafati je funkcijo sindika opravljal od 1. maja 1802 do konca aprila 1805. Od Cesarsko - kraljevske komore je dobival 170 lir plače mesečno. Poleg tega je zaradi vestno opravljenega dela napredoval in po cesarsko - kraljevskem odloku Istrske vlade postal namestnik civilnega pretorja v Kopru.⁹

22. januarja 1804 je napredoval v komisarja državne komisije za ekonomijo istrske province.

V času svojega sindikovanja je hotel spremeniti in posodobiti mesto z gradnjo modernih širokih ulic - alej. Tako je začel rušiti staro mestno obzidje od Porte Germaniche (od Mudinih vrat) do Belvederja. Porušene so bile tri mesnice in oratorij S. Štefana.¹⁰ Zaradi rušenja mesnic je prišel v spor s koprsko nobiliteto, zlasti z Giovannijem Tottojem in predsednikom istrske vlade Filipom de Rothom. V teh sporih se je že razodevalo tudi Calafatijevo politično delovanje in prepričanje. Tako je

2 Cossar R.M. L'avvocato Angelo Calafati Prefette, barone ed intendente Napoleonico, Archeografo Triestino, vol. XVIII - XIX, Trieste, 1952/53, str. 39

3 Zwitter F. Napoleonove Ilirske province, 1809 - 1814, Napoleonove Ilirske province, Ljubljana, 1964, str. 27

4 Alberti A., Cessi R. Verbal delle sedute municipalita provvisoria di Venezia, 1797/III, Bologna, 1928, str. 284

5 Allegazione della dita Orlandini di Capodistria, Dalle stampe di Francesco Andreola, 1798, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 4 - 3116

6 Pokrajinski arhiv Koper (dalje PAK), Družinski fond Cadamuro, a.e.14

7 PAK, Notarski spisi, škata 111, Bortolo de Rin, knjiga 276

8 Cossar R.M. ibidem, str. 49

9 PAK, Družinski fond Cadamuro, a.e., 11

10 Državni arhiv Trst (dalje DAT), fond C. R. Governo di Trieste (1776 - 1813), 603, Comuni dell'Istria

že l. 1802 med drugim pisal francoskemu generalu Mas-seni: "Brez obzira je potrebno poraziti avstrijsko vojsko, a če bi se pokazala priložnost, tudi ubiti avstrijskega cesarja, podonavskega diktatorja".¹¹

Zaradi organizacije upora proti avstrijskim oblastem in povečevanja idej francoske revolucije ter Napoleona se je moral konec leta 1804 umakniti v Benetke.

Calafatijev politični vzpon v času Italijanskega kraljestva (1806 -1809)

V III. koalicijski vojni proti Napoleonu je bila Avstrija premagana 20.oktobra pri Ulmu, 14.novembra 1805 pa pri Slavkovu (Austerlitzu). V Bratislavi je bil 26.decembra 1805 sklenjen mir, po katerem je prišla Istra pod Italijansko kraljestvo (4. člen mirovne pogodbe).

V začetku novembra 1805 je Angelo Calafati, tedanji predsednik koprškega apelacijskega sodišča, poslal koprsko delegacijo, ki sta jo sestavljala Niccolò del Bello (nekdanji koprski sindik pod beneško oblastjo) in Benedetto Petronio, v štab francoskega generala Masséne s prošnjo, da francoska vojska zasede Istro. Tako so Francozi 21.novembra 1805 zasedli Koper. Ob okupaciji je general Masséna zahteval 60.000 fiorinov (goldinarjev) vojaške kontribucije, vendar so jo Francozi dobili samo 20.000. Francoski okupacijski komandant Istre Solignac je 25.novembra 1805 ustanovil začasno vlado, ki so jo sestavljali: Angelo Calafati, Niccolò del Bello in štirje predstavniki mestnega plemstva. 6.decembra je general Seràs zamenjal generala Solignaca na čelu okupacijske vojske v Istri. Ustanovil je novo istrsko začasno vlado, ki jo je sestavljalo šest svétnikov: grof Francesco Bocchina, Niccolò del Bello, Niccolò Papadopoli, Antonio Lugnani, Bartoli Colombani in Stefano Colombani. Predsednik vlade je postal Angelo Calafati. 7.februarja 1806 je bil ustanovljen Magistrat kot nekakšna istrska vlada, ki jo je sestavljalo šest članov. Predsednik Magistrata je ponovno postal Angleo Calafati, njegov tajnik pa advokat Giovanni Vincenzo Benini, finančni intendant je postal Maria Silvestrini Venier, upravitelj rudnikov in gozdov Bartoletti Zulatti, inšpektor dela, voda mostov in cest inženir Benedetto Petronio, policijski komisar pa Angelo Venier.

Calafati je hotel izboljšati družbeno in kulturno raven prebivalstva ter izkoreniniti nepismenost. V ta namen je ustanovil šole, tiskarno, gledališče in igralnico. Tako so bile v Istri prvič ustanovljene civilne šole z italijanskim jezikom v mestih, a po vaseh so bile ilirske šole (s slovenskim - hrvaškim jezikom).

V Kopru, kot v glavnem mestu istrskega departmaja, je bil novembra 1807 ustanovljen licej. V njem je poučevalo 8 profesorjev, ki so predavali moralo, mate-

Potni list istrskega prefekta Angela Calafatija iz leta 1813, Pokrajinski muzej Koper

matiko, književnost in zgodovino, civilno pravo, fiziko, risanje in francoščino. Obstajale so tudi druge poklicne šole, kot na primer za kirurgijo, babištvo in lekarništvo.¹²

Gasparo Weiss je enkrat tedensko izdajal časopis Foglio periodico Istriano in druge publikacije v propagandne namene. Gledališče je delovalo ob raznih svečanostih, npr. ob rojstnem dnevu Napoleona ali ob obisku Maršala Marmonta in njegove žene v Kopru.¹³ Bila je ustanovljena igralnica, v katero so prihajali mornarji, trgovci in ostalo meščanstvo.

Kot začasni predsednik Istrske vlade je imel Calafati nastopni govor, v katerem je med drugim poudaril:

"V Istri se je govorilo o združitvi s Trstom ali Kranjsko, toda združeni smo z Italijanskim kraljestvom in s tem smo zadovoljni. Dolgo sta bila prisotna strah in malodušje, zato se moramo pogumnim vojakom zahvaliti za sedanje in bodoče srečo. Če se bomo kulturno obnašali, bo med nami in novimi oblastniki nastalo sožitje, saj gre za osebnosti, ki so znane po svojih slavnih dejanjih; potrebno jih je priznati in jih za ta dejanja odlikovati.

Avstrijci so odšli, Francozi pa so nas s svojim prihodom osrečili.¹⁴

11 Quarantotti G. Trieste e l'Istria nell'età napoleonica, Firenze, 1954, str. 105

12 DAT, fond C. R. Governo di Trieste (1776 - 1813), 1348, Capodistria, publica istruzione, 1810

13 PAK, Družinski fond Cadamuro, a.e. 88

Po Napoleonovem ukazu se je 1. maja 1806 Istra uradno priključila k Italijanskemu kraljestvu. Svečanost se je pričela z izstrelitvijo topovske salve ob jutranjem svitu ter se nadaljevala v stolnici s petjem "Te Deum". Od tam so se predstavniki nove oblasti napotili v državne urade, kjer so podpisali zapiske o zvestobi Italijanskemu kraljestvu. Calafati je imel govor, v katerem je poudaril, kako so Istrani srečni, da so postali del Italijanskega kraljestva in da je Italija njihova domovina.¹⁵

15. maja 1806 je dal Calafati svoj govor izobesiti na vsa javna mesta po Istri. V njem med drugim Istranom obljublja: "Srečno boste živeli; nesrečni ne boste nikoli, ker ste podložni največjemu in najboljšemu vladarju Napoleonu. Varni in slavni boste zbudili zavidenje vseh drugih ljudstev na zemlji," zaključuje svoj govor.¹⁶

Departmajski svet je bil ustanovljen s podkraljevskim odlokom 22. decembra 1807. Sestavljen je bil iz 30 članov, ki jih je imenovala italijanska vlada po Calafatijem predlogu. Ob otvoritvi generalnega zbora departmaja 6. marca 1808 je imel svečani govor, v katerem se je kritično ozrl na preteklost Istre in njenega prebivalstva ter glede prihodnosti zlasti poudaril:

"Istra je revna po naravnih bogastvih, a s pridnim delom lahko postane bogata. Dežela ima ugoden položaj in milo klimo. Lahko bi bila en sam sadovnjak, saj ima bogate gozdove, rudnike, obilen ribolov, domačo sol in prekrasna pristanišča.

Koliko je provinc na svetu, okrožij našega kraljestva, ki imajo polovico manj dobrin, a so bogate.

Na enak način lahko zastavimo napredek v kmetijstvu. Kmet bo našel v svojih izdelkih zamenjavo za svoj trud. Njegova hiša ne bo obkrožena s prepadmi in stezami, ampak z modernimi cestami. S plugom bo začel orati travnike..

Na enak način bo zacvetela trgovina, tako da ne bi bilo prevelikih davkov in tihotapstva.

Na ta način bi se dalo razviti vse vrste industrije, ki je bila nerazvita. Za poživitev industrije je potrebna voda kot pogonsko sredstvo, ki bi služila za manufakturo platna.

"Istrske ovce" je treba zamenjati s francoskimi, italijanskimi ali španskimi, ker je njihova volna kvalitetnejša. Treba je povečati soline, pridelati kvalitetna vina (za izvoz), likerje in olivno olje. Treba je razviti tudi druge manufakture, ki potrebujejo drva in premog kot pogonska sredstva.

Na enak način se bodo šolali naši otroci v vojaških šolah za vojaške poklice, a na licejih in univerzah za znanstveno in umetniško kariero.

Povečajmo svoj kapital, tako da bo izginilo vse zlo pod okriljem vladarja, ki mu je zadoščal en sam dan za obrambo Francije, en sam dan za poraz Nemčije. Italija je sedaj pod vladjo princa, ki je podoben svojemu očetu."¹⁷

Kot vodja Istrskega departmaja je Calafati dobil naziv prefekt. Imel je vso oblast v svojih rokah, zato so ga začeli imenovati "mali Napoleon". Prefekte je imenoval sam Napoleon za obdobje desetih let. Cesar je hotel vedeti, kakšno je družbeno in politično stanje v Istri. Za to nalogo je določil državnega svetnika Italijanskega kraljestva C. Bargnanija, ki je prišel v Koper julija 1806. Istrsko ljudstvo je bilo nezadovoljno s Calafatijem, "Robespierrom iz Kopra", C. Bergnani pa ga je pohvalil v svojem poročilu z dne 17. oktobra 1806 italijanskemu podkralju Eugenu Beauharnaisu.¹⁸ Poročilo tudi sicer podaja takratno politično in ekonomsko stanje v Istri in je zelo dragocen vir za poznavanja takratnih razmer.

Na območja Istre je v istem času delovala tudi protozidarska loža, ki jo je ustanovil francoski polkovnik Gillet. V začetku je pripadala francoski protozidarski loži "Veliki Orient" iz Pariza. Ko je bila Istra priključena Italijanskemu kraljestvu, se je preimenovala v "Grande Oriente d'Italia", njen simbol je bil "dell'Ulivo del Levante", sedež lože je pa je bil v Milanu. Pripadala je škotskemu redu, njen zaščitnik je bil Sv. Jožef iz Škotske. Prvi vse-mogočni predstojnik koprške lože je bil ing. Benedetto Petronio, član je bil tudi Angelo Calafati, ki je imel položaj mojstra (Miatre).¹⁹

Calafati je postal tudi član Akademije dei Risorti, v kateri je delovala takratna najvidnejša istrska inteligenca, kot na pr. markiz Matteo Gravis, Silvestro Venier, Angelo Sbisa, Antonio Baldini itd..²⁰

13. julija 1807 je Calafati objavil odlok, s katerim je napovedal, da bo obiskal istrske kraje:

"Prihajam med vas, dobri Istrani, da bi si ogledal naše departmaje. Prihajam, da bi spoznaval ljudi, ki so izvrševali oblast nad ljudstvom. Prihajam poizvedovat za potrebami kmeta, trgovca in obrtnika.

Istrani, izkoristite svobodo, ki jo dajeta vlada in velikodušni Princ, ki nam vlada, in ki nam želita vse najboljše. Vedno ubogajte Magistrat, ki ne pozna drugih interesov kot vaših".²¹

14 PAK, Družinski fond Cadamuro, a.e. 20

15 R. M. Cossar, ibidem, str. 55

16 Družinski fond Cadamuro, a.e. 7

17 Discorso pronunciato Dal prefetto dell'Istria all'apertura Del consiglio generale del dipartimento il di 6.marzo 1808, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 3 - 1785

18 Apih E., Il rapporto sull'Istria del Consigliere di Stato Giulio Cesare Bargnani (1806), Atti di ricerche storiche Rovigno, vol. XII, Rovigno - Trieste, 1981/82, str. 204 - 335

19 Capo d'Istria l'Olivier Demande des Constitutions, 2.mars 1807, Bibliothecque Vortimole, Paris, F - m², 590

20 PAK, Družinski fond Gravis, a.e., 1/2, III.

21 Cossar R.M., ibidem, str. 62

Večkrat na leto je opravljal službena potovanja po Istri, kjer je spoznaval življenjske probleme prebivalstva. Nadzoroval je uvajanje družbeno-političnih in ekonomskih reform.

S kraljevim odlokom so 21. decembra 1807 ustanovili Družbo za miloščine (La Congregazione di Carità), ki je delovala po navodilih italijanskega notranjega ministra, prefekt Calafati pa je bil njen predstojnik.²²

V času Calafatijevega vladanja je Koper docela spremenil svojo nekdanjo podobo. Porušili so staro beneško obzidje in okoli mesta zgradili cesto. Največji poseg so opravili na današnji Cankarjevi ulici, ki je dobila ime "via Eugenia". Prebivalci Kopra so bili Calafatiju najbolj hvaležni, da je mesto oskrbel z vodo. Temu v čast je posvetilo na vodnjaku: "*Angelo Calafati/C. F. Equiti Istriae praefecto qui singulare Ductus benevolentia erga hoc oppidum aquis identidem et salubris semper destitutum. Hunc fontem, suasit, consilio, opibusque perficiendum curasit, yndicus atqve Populus in G.A.T.P.P./A MDCCCIX M. FEBRUARI*".²³ Začeli so tudi izsuševati koprsko močvirje, ki je bilo leglo malarije; v ta namen je Calafati dobil 100.000 beneških lir od vlade Italijanskega kraljestva.²⁴

Vrhunec in zaton Calafatijeve kariere

Po V. koalicijski vojni proti Napoleonu leta 1809 je Avstrija izgubila tretjino svojega takratnega ozemlja:

Bavarski je prepustila Salzburg s širšo okolico,

Veliki Varšavski kneževini je prepustila zahodno Galicijo; Rusiji je prepustila vzhodno Galicijo; Franciji je prepustila Goriško, Trst, Kranjsko, zahodne dele Koroške in Hrvaške na desnem bregu Save; Avstrija je morala Franciji izplačati vojno odškodnino v višini 85 milijonov frankov, zmanjšati svojo armado na 150.000 vojakov; na ozemlju, ki je pripadalo Franciji, pa je Napoleon z dekretom 14. oktobra 1809 ustanovil Ilirske province.

V obdobju V. koalicijske vojne proti Franciji je Avstrija začasno zasedla Istro. Okupacija je trajala od 13. aprila do 22. maja 1809. V tem času so Avstrijci prefekta Calafatija poslali v internacijo v mesto Komorn na Ogrsko. Najprej so ustanovili Civilni komisariat, ki ga je vodil baron Giovanni Liebenstein, obenem pa je avstrijska vlada poslala v Koper tudi svojega zastopnika grofa Alesandra Nemetha kot vršilca dolžnosti Cesarsko - kraljevske intendance Istre. S petimi odloki je ukinil francosko upravo, davke in celinsko zaporo. Vendar je francoska vojska na čelu z generalom Schiltom okupirala Trst in že 23. maja 1809 zavzela Koper. Calafati se je vrnil iz ujetništva in občina Koper mu je posvetila alegoričen sonet.

Calafati je pod Francozi postal intendant Istre s sedežem v Kopru. To je bilo kratko obdobje dvovladja: uprava je bila še vedno v rokah Italijanskega kraljestva, oblast v Ilirskih provincah s središčem v Trstu pa je bila že nova. Italijanska Istra s središčem v Kopru je bila končno priključena Ilirskim provincam, in sicer z Marmontovim odlokom z dne 7. septembra 1810, ki je stopil v veljavo 1. oktobra istega leta. S tem odlokom so bile ukinjene prefektura Istra, finančna intendantca in podprefektura v Rovinju.

Za uspešno vodenje Istrskega departmaja je Napoleon že 8. oktobra imenoval prefekta Angela Calafatija za barona Italijanskega kraljestva. Njegova renta je znašala 15.000 lir letno. Tako je dobil svoj nov plemiški grb, ki je v enem delu ponazarjal tri srebrne vrhove z zlato luno na sredini, na desni strani je bil komet s šestimi zlatimi konicami, v drugem delu je bil na rdečem polju zlat medved in na tretjem delu zlat steber.²⁵ Tak grb so mu podelili zato, ker je bil član prostozidarske lože. Luna, zvezda, komet in steber so namreč znamenja prostozidarstva.

Meseca maja 1810 je delegacija Ilirskih provinc odpotovala v Pariz. Sestavljali so jo prefekt Angelo Calafati - kot vodja ilirske delegacije, njegova žena Mariana, hčerka z zaročencem Bartolomeom Cadamuro Morgan-tejem in dva francoska vodiča, Antoine in François. V Pariz so prispeli 14. junija 1810. 25. julija 1810 je avstrijski ambasador Schwarzenberg priredil ples v čast cerkvene poroke med Napoleonom in Luizo, hčerko avstrijskega cesarja Franca. Med plesom je izbruhnil požar, v katerem je bil Calafati hudo ranjen, žena in hči pa sta za posledicami umrli. Za Calafatija je ta tragedija pomenila enega najhujših življenjskih udarcev.

Istrska delegacija je nekoliko kasneje prišla na sprejem k cesarju Napoleonu z vprašanjem, zakaj Istra ne more več ostati sestavni del Italijanskega cesarstva, vendar ni dosegla nobene spremembe.

Zaradi hudih poškodb v požaru (opekline po nogah), se je Calafati še tri leta zdravil, toda ostal je invalid. Vsa tri leta je prosil za službeno mesto istrskega intendanta v Trstu in jo končno dobil 8. aprila 1813. Preden je odšel na službeno mesto v Trst, se je ustavil v Kopru, kjer so mu priredili slavnostni sprejem. Koprsko občina je organizirala slavnostni sprejem za barona, bivšega predsednika Magistrata nekdanje beneške Istre. "Veseli smo, da ste se vrnili v svoje mesto, kjer ste vladali in kjer je ostal vaš duh," so poudarjali Koprčani.

"Prebivalstvo se je zelo zanimalo za izboljšanje vašega zdravja. Koprčani vas imajo za svojega očeta. Ta svečani sprejem je treba zabeležiti z dokumentom v zadovoljstvo prebivalstva, ki se bo spominjalo tega svečanega dne."²⁶

²² Prefetto dell'Istria alle congregazioni di Carita, Biblioteca civica, Trieste, sig. R.P.MISC., 2 - 1744

²³ Cossar R.M., ibidem, str. 67

²⁴ PAK, Gružinski fond de Bello, a.e. 2

²⁵ Benedetti A., Secondo contributo di blasonaria Giuliana, Porta Orientale, 1936, str. 212

V Trst je Calafati prišel 15. maja 1813. Takoj se je lotil dela. Ukinil je svečarno Machlig, kjer so se zbirali nasprotniki režima. Reorganiziral je gledališče, obnovil in polepšal je cerkev Sv. Antona starega. Obnoviti je dal palačo Biserini, kjer je bil sedež intendance. V bližini intendance je dal odpeljati ruševine nekdanjega samostana minoritov. Na tem prostoru je zgradil nov trg, ki ga je poimenoval po Napoleonovi zmagi v Lützen, načrte je izdelal arhitekt Pietro Nobile. Od 10. septembra do 5. oktobra 1813 je bil Calafati v Gorici. Mesto je dal polepšati in modernizirati.²⁷ Iz Gorice je zbežal v Benetke, ker je razpadla uprava Ilirskih provinc.²⁸

Ko je Napoleon leta 1814 zbežal z Elbe, so avstrijske oblasti Calafati konfinirale v Karlovac. Izpustili so ga šele po bitki pri Waterlooju (18. julija 1815).

Naselil se je v Kopru pri svoji sestrični E. Cerineo. Stalno ga je nadzorovala policija, tako da ni smel opravljati odvetniške službe in se niti politično udeleževati.

Legijo časti mu je 24. novembra 1818 potrdil francoski kralj Ludvik XVIII.²⁹

Umrli je v veliki revščini 3. julija 1822 v hiši Orlandini v Kopru. Pokopan je na koprskem pokopališču v Škocjanu, ki ga je leta 1810 dal zgraditi sam.³⁰

Seznam nekaterih sodnih pravnih, ki jih je vodil Angelo Calafati

Allegazione conclusionale delli Nobili signori Antonio Canonico, Giuseppe e Madelena Fratelli, e sorella Gravisi qm. Marchese Matteo. Trieste della Ces. Reg. privilegiata stamperia Governiale 1798, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 4 - 3277

Allegazione prima delli Nobili signori Conti Fratelli Bocchina contro i Nobili signori Conti Fratelli Boltrestain. 1798 in Venezia, nelle stamperia Valvansense. Biblioteca civica, Trst, sig. MISC., 6 - 1138

Allegazione seconda delli Nobili signori Fratelli Co: De Bocchina in causa con li Nobili signori Co: Boltrestain, 1799, Biblioteca civica, Trst, sig. MISC., 6 - 1138

In difesa di Anna Pieri Allegazione. Trieste dalla Ces. Reg. privilegiata stamperia Governiale 1798, Biblioteca civica, Trst, sig. MISC., 6 - 2173

Allegazione delli Fratelli Fermiflia, 1798

Allegazione seconda, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 4 - 330

Petizione. Replica, e Gravame del signor Bortolo Cernivani, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC. 6 - 1146

In difesa di Gregorio Stradizza Qu. Michiel della campagna di altura territorio di Pola nell'Istria Condanato a Morte l'anno 1801. E per sovrana Grazia realdetto, e abilitato a nuove difese Allegazione, Venezia, 1805. Nelle stamperia di Vincenzo Rizzi. Con regia Approvazione, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 3 - 3119

Risposta delli Nobili signori Marchese Girolamo Gravisi e conte Francesco del Tacco Eredi Barbianca alla Petizione della Nob. Signora Francesca e Tonina Sorelle Mutoni, Erede e rapresentati Elisebeta, loro Madre. Trieste, dalla Ces. Reg. privilegiata stamperia Governiale 1802, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 6 - 2168

Risposta duplice e contro conclusionale della signora Francesca, nata Corte Relita Baseggio, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 6 - 502

Allegazione della dita Orlandini di Capodistria, Dalle stamperia di Francesco Andreola, 1798, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 4 - 3116

Allegazione di D. Lorenzo d'Este Canonico Bonifacio, Biblioteca civica, Trst, sig. R.P.MISC., 4 - 3300

Allegazione prima delli Nobili signori Conti Pietro e Bernardo fratelli Borisi, Biblioteca civica, Trst, sig. 4 - 3258

In difesa di Eufemia Sissa di Cavran, territorio di Pola nell'Istria, Condannati a Morte l'anno 1801 e per sovrana Grazia readetta Allegazione, Venezia, 1805. Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, sig. D. 10580

In difesa di Carlo Papalini, Nobile di Parenzo, Allegazione, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, Koper, D. 11176

Allegazione prima, Della Nob. sig. Co: Maddelena Brutti, Relita Almerigotti, Tutrice de' propri figli pupilli, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, D 11101

RIASSUNTO

Il contributo presenta la figura di Angelo Calafati, uno dei protagonisti più eminenti della storia istriana tra la prima occupazione austriaca del 1797 ed il Congresso di Vienna del 1814/15. Sulla base di alcune nuove acquisizioni e di fonti d'archivio l'autore ci presenta questo interessante e per certi versi controverso ed ambizioso personaggio che fu prefetto dell'Istria ed uno dei fedelissimi di Napoleone nella nostra provincia. In aggiunta al testo sono riportati alcuni processi condotti da Angelo Calafati dopo il suo arrivo a Capodistria nel 1798.

26 Arhiv Slovenije, Istrski intendat, F. Personalne zadeve

27 Quarantotti G., ibidem, str. 289

28 Quarantotti G., ibidem, str. 308

29 Cossar R.M. ibidem, str. 78

30 Pusterla G., La necropoli di S. Canziano nel suburbio di Capodistria, 1888, str. 6

PRILOG POZNAVANJU IREDENTISTIČKE DJELATNOSTI CARLA COMBIJA
50-TIH I 60-TIH GODINA XIX. STOLJEĆA

Petar STRČIĆ

dr., upravnik Arhiva Hrvatske akademije znanosti in umetnosti, 41000 Zagreb, Strossmayerov trg 2, YU
dott., direttore dell'Archivio dell'Accademia croata delle scienze e delle arti, Zagabria

POVZETEK

Med najpomembnejše Istrane novejšje zgodovine uvrščamo tudi Koprčana Carla Combija (1827 - 1884), publicista in politika, ki je s svojim življenjem in delom precej vplival na razvoj nacionalnega in posebno političnega življenja Istre. Ta pravnik je začel zelo zgodaj z bojem za združitev Istre in sosednjih krajev z apeninskimi deželami v enonacionalno italijansko državno skupnost. Menil je, da je Istra izključno in samo italijanska dežela, kjer vladajo in morajo vladati samo pripadniki italijanskega naroda. Pri tem je zanemarjal dejstvo, da v Istri v večini živi hrvaško in slovensko prebivalstvo, zanj pa je bilo le marginalna manjšina, prišleki, barbarska in amorfna skupina, ki ima možnost, da se civilizira, samo če se denacionalizira. Carlo Combi je širil svoja stališča živahno in neutrudno in tako je postal eden od glavnih rodovnih načelnikov in vodja organiziranega italijanskega iredentističnega gibanja, posebno tistega v Istri; bil je "vitez" in "apostol" italijanstva te dežele. O vsem tem je beseda v pričujočem članku - enem od redkih prispevkov hrvaške historiografije o fenomenu iredentizma sploh, še posebej o boljšem poznavanju Combijevega delovanja v 50-ih in 60-ih letih 19. stoletja.

Povijesne događaje u Evropi sve do druge polovine XIX. stoljeća nosi načelo narodnosti, dakle princip Evrope naroda protiv Evrope monarha; s tim principom znalo se i veoma oštro kretati u borbu protiv principa legitimiteta. Međudim, već u počecima druge polovine stoljeća u većini zemalja načelo narodnosti više nije idealno utemeljenje borbi; ono ulazi - kako je rekao Benedetto Croce - poslije 1870. godine u svijet utopija, o kojemu se više ne govori u ozbiljnom društvu i o kojem se misli kao o nekome mladenačkom snu.¹ To načelo, međudim, još uvijek je na snazi u jugoslavenskim zemljama, ali u jednom dijelu političkog svijeta na Apeninskom poluotoku, a tako i u redovima vladajućega tankoga talijanaško-talijanskog sloja u Istri jednostavno se izrodilo u načelo šovinizma, ovdje pod imenom iredentizma. To

se može lijepo pratiti na primjeru djelatnosti Carla Combija u počecima treće četvrtine XIX. stoljeća.

Pedesete i šezdesete godine XIX. stoljeća razdoblje su kada vodeći intelektualni predstavnici talijanaško-talijanskog pokreta tadašnje austrijske (cislajtanijske) pokrajine Istre (s Kvarnerskim otocima) definitivno uobličavaju svoja nacionalistička razmišljanja; oslonjeni na negativna iskustva iz 1848/49. godine,² oni svoje težnje sve više usmjeravaju prema talijanskim iredentističkim nastojanjima, pa i u tolikoj mjeri da pojedini historičari kraj petoga i početak šestoga desetljeća - zbog političke i publicističke djelatnosti istarskih emigranata na Apeninskom poluotoku - smatraju najvažnijim poglavljem povijesti iredentizma.³ Među istarskim iredentistima apsolutno najistaknutije, prvo mjesto zauzima Carlo Combi (1827-1884), a u skladu s tim mjestom za njega postoji i znatan

1 B. Croce, *Storia d'Europa nel secolo decimonono*, Bari 1957, str. 336.

2 Usp., npr., Carlo De Franceschi, *Memorie autobiografiche - Con Prefazione, Note e Appendici a cura del figlio Camillo*. Estratto dal *Archeografo Triestino* VIII, ser. III, Trst 1926, i *Uspomene*, Pula-Rijeka 1989; Bernardo Benussi, *Il '48 nell'Istria*. Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, t. LXXXVIII, p. II, Venecija 1924, str. 481-522; G. Quarantotti, *L'Istria nel 1848 alla luce di nuove testimonianze*. U: *La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848-1849*, sv. 2, Videm 1949, str. 337-421; Matko Rojnić, *Nacionalno pitanje u Istri 1848-1849*. Historijski zbornik 2, Zagreb 1949, str. 77-114.

3 C. Schiffrer, *Le origini dell'irredentismo triestino (1813-1860)*, Videm 1933. i 1978, na v.mj.; M. Bertoša, *Istarsko vrijeme prošlo*. Pula 1978, str. 51.

interes u talijanskoj historiografiji;⁴ međutim, osobito je zanimljivo da su mu slabu pažnju - do Miroslava Bertoše - pridavali hrvatski (i slovenski) historičari.⁵ Zbog toga ćemo u naznačenome razdoblju iredentizam u Istri i oko nje i pratiti preko njegove djelatnosti.

Taj Kopranić dobio je već u roditeljskom domu talijansku patriotsku potku koje se držao do kraja života; osobito je postala pothranjena praktičnim Combijevim ideološko-političkim sazrijevanjem u doba kada je bio parlamentarni poslanik u Beču i Kromjerižu 1848. godine, te u vrijeme njegova kasnijeg aktivnog djelovanja, kada je postao politički emigrant.⁶ Combi je studirao u Genovi, a u prvoj polovini 50-tih godina zaposlio se kao odvjetnički pripravnik u Trstu. Ovdje su ga snažno privukla Kandlerova marljiva istraživanja prošlosti Istre i susjednih krajeva, ali ona na Combija nisu djelovala kao znanstveni poticaj, već samo kao mogućnost upotrebe Kandlerovih rezultata za dokazivanje talijanstva tih područja, dakle, u tadašnjoj situaciji - u aktualne političke svrhe. U tom su razdoblju takva nastojanja dobila snažne poticaje u događajima koji su im prethodili: talijanaško-talijanski zastupnici Istre na svoj su zahtjev upućen Beču zadobili težak udarac 1848. godine službenim odgovorom neočekivanoga sadržaja od carsko-kraljevskog ministra Stadiona - da su Slaveni u Istri u nadmoćnoj većini;⁷ a još neočekivanije za njih bilo je javno, masovnije iskazivanje hrvatskoga nacionalnoga aktivnoga političkoga prisustva u samoj Istri.⁸ Stoga je trebala početi široka akcija "objašnjavanja" i domaćoj javnosti, a još više udaljenijim apeninskim centrima, da je Istra zaista talijanska zemlja.⁹ U prvome periodu neoapsolutizma osobito od 1849. do 1856. godine Combi se intenzivno bavi publicističkom aktivnošću koja kulminira u pokretanju glasila "*Porta Orientale. Strenna istriana*"; Combi je jasno precizirao svoju namjeru - predstaviti Istru "sestrinskim pokrajinama Italije s etnografskoga, zemljopisnog i povijesnog stajališta".¹⁰ Iako je taj zbornik veoma malen po

opsegu (gotovo minijaturan!), veoma je značajan po sadržaju, jer daje osnovicu tadašnjih i budućih istarskih iredentističkih stremljenja; izašao je iz štampe 1857. godine u Kopru, dakle u Istri, čije je značenje i simbolički označeno u naslovu Combijeva glasila: "*Porta Orientale*" ("Istočna vrata"); naravno, pri tome on misli na istočna vrata Italije. To nije bila Combijeva osobna ideja, jer ju je preuzeo od milanskoga političara i polihistora Cezara Correntija, koji je, ipak, još 1856. godine smatrao da Istra "još nema jasno izraženo nacionalno-političko obilježje".¹¹ Combijev almanah pojavio se, međutim, u pravo vrijeme - njegove ideje širit će od tada niz istarskih emigranata u apeninskim zemljama, od kojih su se neki direktno uključivali i u Garibaldijevu i savojsku vojsku.¹² Osim toga, od kraja tih 50-tih godina toj istarskoj talijanaško-talijanskoj emigraciji, ali i iredentistima iz Istre i susjedstva, pruža se mogućnost da objavljuje svoje poglede u uglednim glasilima na Apeninskom poluotoku.¹³ U tome otvaranju puteva na Apeninima naročito je zaslužan Tomaso Luciani,¹⁴ a među drugim osobito se isticao upravo Combi svojim priložima preplavljenim velikotalijanskim sadržajem i duhom.¹⁵ Istovremeno, Combi je (1858. in 1859.) objavio još dva sveska svojega glasila "*Porta Orientale*", te je potrebno istaknuti da je prilično svestrano zahvatio problematiku Istre iz raznih oblasti njezina života - s njenoga zemljopisnog, etnološkog, gospodarskog i kulturnog aspekta; naravno, svi sadržaji su komponirani u jasnome cilju: pokazati talijanskom ali i stranom svijetu kako je Istra zaista i samo talijanska zemlja.¹⁶ Iako je Pietro Kandler imao negativno mišljenje o sadržaju glasila "*Porta Orientale*", pa je čak i veoma podrugljivo isticao da se "mora smijati videći kako su dodavanjem vokala talijanizirana neka osobna slavenska ili slavenizirana imena",¹⁷ almanah je odigrao svoju presudnu ulogu, osobito u bržemu političkom mobiliziranju iredentističkih snaga u samoj Istri i informiranju javnosti u apeninskim zemljama.¹⁸ U naše ga

4 Usp., npr., B. Benussi, Carlo Combi nella storiografia istriana (nel centenario della sua nascita). Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, LXXXVII, 2, Venecija 1928, str. 615-635.

5 U nas je samo Miroslav Bertoša pridao veoma veliku znanstvenu pažnju djelu Carla Combija; usp. Bertošine radove: Istarsko, n.dj., str. 51-70, Pogledi Carla Combija na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva, Časopis za suvremenu povijest, VI, 3, Zagreb 1974, str. 25-37, i Carlo Combi i njegovi pogledi na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva, Pazinski memorijal 7, Pazin 1977, str. 179-201.

6 B. Benussi, Carlo Combi, n.dj., str. 617, 624 i dalje.

7 C. De Franceschi, Memorie, n.dj., str. 256-257.

8 Usp. lit u bilj. 2.

9 G. Quarantotto, Uomini e fatti del patriottismo istriano. Trst 1934, str. 47.

10 G. Quarantotti, Epistolario di Carlo Combi raccolto e annotato da Giovanni Quarantotti, Atti e memorie 7-8, Venecija 1960, str. 22.

11 M. Bertoša, Istarsko, n.dj., str. 53.

12 C. De Franceschi, L'attività dei comitati politici di Trieste e dell'Istria dal 1859 al 1866, Atti e memorie, n.s. I, Venecija 1949, str. 147-148.

13 G. Quarantotti, Uomini, n.dj., str. 154.

14 Edoardo Genzardi, Tomaso Luciani scrittore e patriota istriano. Atti e memorie 32 i 33, Poreč 1920-1921, str. 110. - Korespondenciju s T. Lucianijem usp. Miho Debeljuh, Rukopisi i ostala povijesna građa u Naučnoj biblioteci Pule, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 16, Pazin - Rijeka 1971, str. 293-352, i Rukopisna građa u Naučnoj biblioteci u Puli, isto, 17, 1972, str. 297-371, na v.mj.; Giovanni Quarantotti, Carteggio Caveletto- Luciani (1861-1866), Padova 1966.

15 M. Bertoša, Istarsko, n.dj., str. 55.

16 B. Benussi, Carlo Combi, n.dj., str. 618-619; G. Quarantotti, Uomini, n.dj., str. 59.

17 M. Bertoša, Istarsko, n.dj., str. 57.

18 Isto, str. 56.

vrijeme historiografija u Italiji proglašava čak i najboljim političko-rodoljubnim almanahom Risorgimenta.¹⁹

Naravno, to je sasvim netočna i pretjerana ocjena - osim ako se pod Risorgimentom ne misli na iredentizam, što je besmisleno. Combi je zaista veoma vješto komponirao sadržaj svojega zbornika, te je čak i austrijskom režimu duže trebalo da shvati što se zapravo krije pod tobožnjim nacionalnim interesom za Primorje. "*Porta Orientale*", međutim, jasno je zacrtala osnovne probleme, načela i metode iredentizma, ona je postavila i sudbonosno pitanje granica te načelo asimilacije kao jedini put za rješavanje istarskoga nacionalnog problema.²⁰ Pred opasnošću da mu policija ipak zabrani glasilo "*Porta Orientale*" - Carlo Combi sam je 1859. godine prestao s izdavanjem toga veoma snažnog i utjecajnog glasila istarskih iredentista.²¹

Za dalje animiranje talijanske javnosti u Italiji i inače je bila nedostatna Combijeva spisateljska i izdavačka aktivnost, a isto tako i ostala literarno-politička produkcija; trebalo je jasnije i čvršće ukazati na pravo Italije na Istru i susjedne krajeve,²² pa je 1860. godine došlo do zamisli da se izradi specijalni politički prikaz područja poznatoga tada pod imenom Austrijsko primorje.²³ No, već slijedeće godine izašao je iz štampe rad P. Valussija, koji je donekle zamijenio zamišljenu djelatnost.²⁴

Iako je bio pod prismotrom austrijskih organa režima te se sasvim dobro znalo za njegova iredentistička stajališta, Combi je iznenađujućih punih šest godina slobodno i aktivno djelovao u rodnome Kopru;²⁵ osobito je bio aktivan među mladima.²⁶ U međuvremenu (1859) Carlo Combi staje čak i na čelo udruženja "*Comitato nazionale segreto per Trieste e l'Istria*".²⁷ Naime, pojedinačni iredentistički povjerenici upravo su se u eri apsolutizma toliko umnožili da je bilo moguće stvaranje i više takvih komiteta, a jednom od takvih tajnih odbora rukovodio je Combi. Doduše, općenito se u talijanskoj historiografiji smatra da je najjača iredentistička ličnost toga istarskog vremena bio zapravo Antonio Madonizza (1806-1870);²⁸ no, Combi je zbog svoje velike erudicije, svoje znatne spisateljske, osobito izdavačke i plodne orga-

nizatorske aktivnosti, a nadalje zbog izvanrednih mobilizatorskih sposobnosti bio znatno prikladnija ličnost od Madonizze - iako je ovaj bio ugledniji a i stariji - da stane na čelo toga jakog istarsko - tršćanskog udruženja. Drugi veoma istaknuti iredentistički prvak bio je spomenuti Labinjanin Tomaso Luciani, koji je 1860. godine emigrirao na Apeninski poluotok, gdje je presudno utjecao na okupljanje iredentista i njihov brži prodor u tamošnja glasila,²⁹ te se aktivno uključio u venecijansko-istarski odbor iredentista.³⁰ Spomenuti i nespomenuti istarski iredentisti tada i slijedećih godina³¹ veoma su se aktivno angažirali oko jačanja i zbivanja svojih redova te afirmacije težnji i stremljenja sada već gotovo organiziranoga iredentističkog pokreta.

Osobiti podstrek tadašnjem plodnom Combijevu radu dalo je niz događaja na Apeninskom polutoku od 1859. do 1861. godine, kada je konačno realiziran prvi dio povijesnih nacionalnih težnji Talijana - osnivanje Kraljevine Italije, prve nacionalne državne zajednice. Međutim, živa Combijeva aktivnost konačno je postala zazorna austrijskoj policiji, tako da je 1866. godine i on morao napustiti zavičaj i emigrirati u Italiju.³² Odmah se pridružio Lucianiju te ušao u tamošnje iredentističke odbore, a istakao se veoma aktivnom publicističkom djelatnošću.³³ Štoviše, on se uskoro našao na čelu istarsko-tršćanskoga iredentističkoga pokreta, pa se decidirano utvrđuje: "Od 1860. do 1866., kad se malo prije rata sklonio u Firencu, Combi je s mnogo mudrosti i razboritosti vodio talijanski pokret u Istri i Trstu."³⁴ Iredentistički emigranti iz Istre i Trsta, pokušavaju tada i u praksi ostvariti svoje želje te ubrzano okruniti svoja višegodišnja protalijanska nastojanja, pa stupaju u vezu neposredno s talijanskim Ministarstvom rata; dali su vojne i topografske podatke kako bi se eventualno ostvarili planovi o napadu na Pulu,³⁵ a Combi 1866. godine osobno šalje podatke o austrijskoj snazi prema granici s Italijom.

Teškoće su, međutim, veoma velike, pa ima neuspjeha i u praktičnom radu; teška situacija nastala je osobito nakon poraza talijanske vojske kod Custozze pa mor-

19 G. Quarantotti, *Uomini*, n.dj., str. 62.

20 Usp. lit u prethodnim bilješkama.

21 C. De Franceschi, *Uspomene*, n.dj., str. 154 i 206.

22 C. De Franceschi, *L'attività*, n.dj., str. 154.

23 Isto, str. 154.

24 Pacifico Valussi, *Trieste e l'Istria e le loro ragioni nella questione italiana*, Milano i Pariz 1861.

25 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 60.

26 De Franceschi, *L'attività*, n.dj., str. 202.

27 Carlo Combi, *Schizzo autobiografico*, *Pagine Istriane*, n.s. I, 1-2, Kopar 1922, str. 3; G. Quarantotti, *Sviluppi storici dell'idea nazionale e unitaria a Trieste e in Istria. Atti e memorie*, n.s. I, Venecija 1949, str. 138.

28 O Madonizzi usp. G. Quarantotti, *Uomini*, n.dj., str. 71-94; C. De Franceschi, *L'attività*, n.dj., str. 151.

29 E. Genzardi, Tomaso Luciani, n.dj.

30 C. De Franceschi, *Uspomene*, n.dj., str. 147.

31 Neki sudjeluju i u Garibaldijevim akcijama. (G. Cuscito- L. Galli, Parenzo, Padova 1976, str. 186).

32 C. Combi, *Schizzo*, n.dj., str. 4.

33 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 60-61.

34 C. De Franceschi, *Uspomene*, n.dj., str. 155.

35 C. De Franceschi, *L'attività*, n.dj., str. 206-207.

narice kod o.Visa 1866. godine. Dio iredentista bio je demoraliziran, ali je vitalni idealizam C.Combija ostao neuništiv; štoviše, spomenuti događaji i posljedice nisu deprimirajuće djelovali na toga zaista velikoga, neumornoga i sposobnog agitatora te promotora velikoitalijanskih ideja na istočnoj obali Jadrana. Dok su se drugi bili zabrinuli kako će se od tada moći odvijati borba za Istru,³⁶ svega sedam dana poslije viške katastrofe Kraljevine Italije, Combi već objavljuje svoj čuveni "*Apello dagli istriani all'Italia*"; snažno ohrabruje iredentiste, te - po tko zna koji put - opet istupa protiv Slavena, minorizira ih i tvrdi kako su Slaveni, zapravo, grupa od dvadesetak plemena; dio njih su Austrijanci doveli u Istru, pustu od ratova i kuge. Po Combiju, svako selo koje ima imalo razvijeniji gospodarski i kulturni život talijansko je, te je i sva civilizacija samo talijanska; on ističe da su Slaveni u Istri bez povijesti, tradicije, institucija te da sami izražavaju želju za talijanizacijom.³⁷ Dakle, prema Combiju, nema mjesta panici; rad treba nastaviti.

Ovdje se časa zadržimo na Combijevu odnosu prema Hrvatima i Slovencima Istre, koje on - jasno - ne imenuje tako; uključuje ih samo u svoja razmatranja kao Slavene, pod nazivom amorfnoga sadržaja. Naime, prema mišljenju E.Sestana³⁸ i M. Bertoše ipak je Combi zadržao ostatke romantičarskih predodžbi o Slavenima Istre; to mišljenje smatramo netočnim, utoliko više što na istome mjestu i sam Bertoša ispravno procjenjuje da je Combi Slavene ipak potcjenjivao i smatrao manje vrijednima. Točno je i to da ih nije smatrao trenutnim političkim protivnicima,³⁹ što oni zaista tada i nisu bili - ta to je 1866. godina, kada djelatnost Hrvata i Slovenaca Istre veoma slabo može doći do izražaja na bilo kojem polju, pa tako ni na najvidljivijem pokrajinskom punktu, u Istarskom saboru u Poreču.⁴⁰ Ali, točno je i Bertošino zapažanje da je Combi već 1862. god.⁴¹ naslućivao

moćnost slavenske opasnosti "za talijanske iredentističke planove, strahujući da bi političke okolnosti mogle 'istarske Slavene' od 'objekta' pretvoriti u 'subjekt' povijesti. A tada - 'jao nama'".⁴²

S time u bliskoj vezi su i dotadašnje Combijeve konstrukcije o etničkoj strukturi stanovništva Istre, na temelju kojih je stvarao znatan dio svojih zaključaka i širio ih dalje. I u ovome sve je, naravno, podredio iredentističkim ciljevima - on sustavno izbjegava spomenuti bilo kakvu hrvatsku prisutnost u Istri. Doduše, i austrijski statističari, naizmjenice, negiraju je (tvrdeći, npr., 1852. god. da u najvećem dijelu Istre i Kvarnerskih otoka žive Srbi),⁴³ ili je ipak spominju (1857).⁴⁴ Možda upravo i zato 1857. godine Combi piše kako u razdoblju mletačke kolonizacije Istre ovamo stižu slavenska plemena, među kojima - tvrdi Kopranin - postoje Slaveni, Morlaci, Dalmati i Srbo- Crnogorci.⁴⁵ Te iste (1857) godine drugi iredentista i Combijev suradnik Antonio Coiz suzio je taj broj "slavenskih" plemena samo na Slovence i Srbe.⁴⁶ Combi je to prihvatio,⁴⁷ pa je 1860. godine objavio i ovo: "Sada na malom prostoru ove pokrajine imamo dva plemena, talijansko i slavensko; prvo je gotovo potpuno kompaktno, civilizirano, ono gospodari čitavom obalom i svakim, pa i najmanjim, kulturnim središtem u unutrašnjosti; drugo pleme živi raštrkano po najskromnijim osamljenim seoskim kućicama, ono je različito, po porijeklu, po običajima, po jeziku, bez svoje povijesti, bez kulture. Broj Talijana, uključujući i one u Trstu, iznosi 160.000, a Slavena - pravih i talijaniziranih - ima 112.000",⁴⁸ a od toga je 79.000 Srba te 33.000 Slovenaca. Štoviše, Carlo Combi tvrdi da su čakavci u Istri postali miješanjem Slovenaca i Srba, a čakavski ikavci oko rijeke Mirne po njemu su prijelaz "od srpskog k talijanskom plemenu".⁴⁹

36 Naučna biblioteka Pula, Ruk, grada, kut. IV, sv. XVIII, br. 10, Giovanni Cattaro-Tomaso Luciani, Milano, 7.8.1866.

37 C. Combi, *Istria. Studj storici e politici*, Milano 1886, str. 223-225.

38 E. Sestan, *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale*, Rim 1947, str. 82.

39 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 62.

40 Usp. Bernardo Benussi, *Storia della Dieta del Nessuno. Atti e memorie*, XLVIII (1936-1937), Poreč 1938, posebno izdanje, i *La seconda Dieta provinciale dell'Istria* (25. sett. 1861-17 febr. 1867), *Atti e memorie* XIX, Trst 1871; Fran Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*. Prema bilješkama iz "Naše Sloge". Zagreb 1952, Prvi istarski sabori (1861-1877). Rad JAZU 300, Zagreb 1954; Božo Milanović, *Biskup Dobrila i njegovo doba (1861-1882)*. U: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik. Zagreb 1969, str. 351-402, i Hrvatski narodni preporod u Istri. Pazin, sv. 1, 1967, sv. 2, 1973.

41 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 191.

42 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 62.

43 J. Hain, *Handbuch de Statistik des Österreichischen Kaiserstaates*, I-II, Beč 1952-53, prema Mirjani Gross, Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. Zagreb 1985, str. 49.

44 Hugo Franz Brachelli, *Statistik der Österreichischen Monarchie*. Beč 1857, str. 65.

45 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 46-54.

46 A. Coiz, *L'Istria geografica*. Porta Orientale 1, Kopar 1857, str. 13, 23. Zanimljivo je da je baš tih godina (1858) Vuk Stefanović Karadžić preko ankete u ljubljanskim "Novicama" pokušavao nešto više saznati o "Srbima" u istarsko- kvarnerskom prostoru, što je izazvalo žestoko reagiranje dva Slovenca - Janeza Trdine, tada profesora u riječkoj gimnaziji, i Jakova Volčiča (Jakoba Volčiča), svećenika u Istri i najznačajnijega sakupljača hrvatskog narodnoga blaga Istre u 19. stoljeću. (Ive Jelenović, Janez Trdina i otok Krk. *Riječka revija*, XII, 6, Rijeka 1963, str. 375-384; Ljubica Klančič, Jedna zaboravljena polemika s Vukom St. Karadžićem, *Riječka revija*, XIII, 12, Rijeka 1964, str. 957-974; Mirjana Strčić, Prilog osvjetljavanju odnosa između Vuka i Istre. *Istria*, XXV, 5-6, Pula 1987, str. 128-136; usp. i Mirjana Gross, Počeci, n.dj., str. 390-391).

47 C. Combi, *Cenni storiografici sull'Istria*. Porta orientale 3, Trst 1859, str. 125.

48 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 152-153. Prijevod: M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 64-65.

49 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 65.

Combijeva etnička dokazivanja nisu imala podloge ni u povijesti ni u tadašnjoj stvarnosti; on je bio vrstan političar i znao je da treba bilo kako minorizirati osnovnu narodnosnu masu - hrvatsku stvarnost Istre. Osobito mu je bilo stalo da apeninskom svijetu pokaže kako je to za talijansku stvar zapravo amorfn masa bez ikakve opasnosti, koju će lako moći talijanizirati; nema, dakle, straha da bi se Italija na toj strani morala znatnije angažirati. Međutim, s isticanjem srpstva ima još nešto. Naime, nesumnjivo je da je Combiju bila poznata tadašnja uloga Srbije na Balkanskom poluotoku, te da je pomišljao i na opasnost od njezine pijemontske uloge na jugoslavenskim prostorima. Zbog toga je - u svome čuvenom članku o istočnoj granici Italije i njezinoj važnosti - još 1862. godine upozorio nato da ne samo što Italija bez Istre neće biti cjelovita već, štoviše, postoji mogućnost da "na dva koraka od riječice Soče gleda zastavu mlade Srbije kako se vije na Julijskim Alpama".⁵⁰ Naravno, time je taj iredentista i nehotice demantirao svoje tvrdnje o etničkom sastavu stanovništva Istre, te priznao kakvo je pravo - slavensko, dakle, hrvatsko i slovensko etničko stanje na prostorima i sve do Soče. Doduše, mogao je naći potvrde za te svoje "prosrpske" tvrdnje već i u mišljenju cara Napoleona III.⁵¹ te, kasnije, npr. 1873. godine, i u stajalištima nimalo pijemontskih ali zato veliko- sprskih krugova Srbije.⁵² Dakle, Combi se suprotstavlja onim mišljenjima iz vremena velikoga Risorgimenta - pa i Mazzinijevu stajalištu u jednome razdoblju - da bi možda bila čak i poželjna neka jugoslavenska država upravo pod vodstvom Srbije, jer bi ona mogla amortizirati njemačku i rusku opasnost na Balkanu. Ali, pri tome, Combi čvrsto ostaje na svojim stajalištima da talijanske granice moraju biti na Julijskim Alpama i na Kvarneru.⁵³

Carlo Combi postao je "vitez" i "apostol" talijanske Istre,⁵⁴ a niti jedan "talijanski javni radnik u Istri nije okićen s toliko epiteta" kao taj Kopranin.⁵⁵ Miroslav Bertoša s pravom konstatira: "Naglašavajući 'talijanstvo Istre' i 'nacionalne interese', te 'zamišljajući i opisujući istarsku povijest ne više zbog nje same i u obliku ograničene i bijedne pokrajinske povijesti, već kao dio - i to

ne posljednji i ne manje slavan - velike povijesti Italije', Combi se svojom politikantskom kombinatorikom nametnuo suvremenima i idućim naraštajima. Talijanska publicistika, novinstvo i verbalna propaganda u tijeku nacionalna sukoba na istarskom tlu svoju inspiraciju nalaze u kombijevskim egzaltacijama. Točno je ustvrdio Giovanni Quarantotto ocjenjujući Combijev utjecaj: 'I svi koji su se poslije njega s čisto nacionalnim namjerama bavili izučavanjem Istre moraju priznati da ih je on nadahnuo, ili da su vjerno slijedili njegove stope.'⁵⁶ (...) Carlo Combi jedan je od začetnika i borbenih stjegonoša neostvarenih težnji iredentizma u njegovoj agresivnoj fazi. Prihvaćena u to doba, njegova egzaltirana postavka da je za budućnost Italije neophodna čvrsta 'istočna granica' postala je s izvjesnim modifikacijama prihvatljivom za opravdavanje svakog agresivnog nastupanja prema hrvatskim, slovenskim i uopće južnoslavenskim krajevima i narodima - od iredentizma, preko fašizma do hladnoratovskih nastojanja. I do nedavno neutrnuta postizanja hranila su se njome'.⁵⁷ Sam Combi bio je izrazit, tvrd, uporan i vješt borac, ideolog i praktičar, koji - uz to - gotovo nikada nije kolebao duhom; stalno je bio uvjeren u ispravnost svoje iredentističke ideologije, politike i prakse, u to da su Hrvati i Slovenci samo došljaci u Istri, minoran živalj u svemu, koji ima samo jednu šansu da se civilizira: da se denacionalizira. Otišao je, međutim, upravo u vrijeme (1884) kada je postalo očito da se duboko prevario u svojem mišljenju i očekivanjima - stubokom se promijenio odnos političkih snaga u samoj Istri i na Kvarnerskim otocima u korist većinskoga pučanstva. Combi je, međutim, ostavljao u nasljedde svojim iredentističkim suborcima u tankome talijanaško-talijanskom vladajućem sloju veoma uski izlaz - samo agresivnu upornost i oštru beskompromisnost u borbi protiv nacionalnih prava, protiv gospodarskih, političkih, kulturnih i prosvjetnih prava većine, dakle, hrvatskoga i slovenskog pučanstva pokrajine. Ali, otišao je i sa sigurnim uvjerenjem da se Italija i njezini nacionalni interesi ne mogu niti zamisliti bez posjedovanja njegove, dakle samo talijanske Istre.⁵⁸

50 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 111.

51 L. Kuntić, *Kvaternik i njegovo doba (1825-1871)*. U: Eugen Kvaternik, *Politički spisi. Rasprave, govori, članci, memorandum, pisma*. Zagreb 1971, str. 31.

52 Istra je 1873. god. ucrtna kao srpska zemlja u "Istarsku etnografsku geografsku mapu Srba i srpskih (jugoslavenskih) zemalja u Turskoj i Austriji" autora Miloša St. Milojevića; kartu je u Beogradu izdao Kosta Atanaskov-Šumenković. Među ucrtanim grbovima nalazi se i grb "Istrije" - koza. (Arhiv Hrvatske, Zagreb, Kartografska zbirka, BV 60-78).

53 D. Šepić, *Talijanski iredentizam na Jadranu. Konstante i transformacije*. Časopis za suvremenu povijest, VII, 1, Zagreb 1975, str. 8.

54 G. Quarantotto, *Uomini*, n.dj., str. 60.

55 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 244; pregled takvih i sličnih mišljenja v. na str. 68-69.

56 Isto, str. 68.

57 Isto, str. 70.

58 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 191.

RIASSUNTO

Nella cerchia dei più importanti istriani della storia più recente va annoverato anche Carlo Combi (1827-1884), pubblicista e uomo politico di Capodistria, che con la sua vita e la sua opera ha influito in maniera considerevole sullo sviluppo della vita nazionale e politica dell'Istria. Giovane avvocato, aveva iniziato ben presto la lotta per l'unificazione dell'Istria e dei territori vicini con le terre appenniniche in un'unità nazionale e statale italiana. Considerava l'Istria una terra italiana, dove governavano e dovevano governare esclusivamente gli appartenenti al popolo italiano, trascurando il fatto che in Istria viveva una maggioranza composta da croati e sloveni. Questa popolazione era per lui una minoranza marginale che considerava parte di una torma amorfa e barbara di nuovi arrivati che - se voleva - aveva l'opportunità di civilizzarsi soltanto rinunciando alla propria nazionalità. Diffondendo abilmente ed instancabilmente i propri punti di vista, C. Combi divenne uno dei capi del movimento irredentista italiano, particolarmente in Istria, considerato "cavaliere" ed "apostolo" dell'italianità di questa terra. E' questo il tema dell'articolo, uno dei rari contributi della storiografia croata sul fenomeno dell'irredentismo in genere e dedicato in particolare a far meglio conoscere l'attività del Combi negli anni '50 e '60 del XIX secolo.

Slika št. 11: Ex voto Nicolaja, Corassaja in Viesolija, 1889, o. pl, 65 x 54 cm

OPOROKA - DA ALI NE? ODNOS DO ŽIVLJENJA IN SMRTI V PUBLICISTIKI 19. STOLETJA.

Marta VERGINELLA

dipl. zgodovinar, Poklicni zavod Jožef Štefan Trst, Trieste, Via S. Cilino 16, IT
laureata in storia, Istituto professionale di Stato per L'industria e l'artigiano Jožef Štefan, Trieste

POVZETEK

Oporoka je po eni strani izraz individualnih izbir, oporočiteljevega odnosa do smrti, družine in posesti. Po drugi pa je pravni akt, ki upošteva oporočne obrazce in dednopravne predpise. Avtorica, ki preučuje oporočne akte na tržaškem podeželju, je osvetlila odnos, ki ga je slovenska publicistika v 19. stoletju imela do občutja smrti oziroma življenja in do oporoke na sploh.

Pri obravnavi te tematike so v slovenskem tisku vidna razhajanja med cerkvenimi in posvetnimi pisci. Cerkevni pisci so prepričevali svoje bralce, naj krščansko vzorno živijo in naj bodo stalno pripravljeni na smrt. Naglašali so, da se mora človek veseliti smrti, ker ga šele ta odrešuje vseh tostranskih muk. Posvetni pisci so medtem poudarjali pravilnost uglajenega in urejenega življenja, ki pripomore k človekovemu zdravju in ima zanje največjo vrednost.

Cerkveni pisci so imeli dokaj odklonilen odnos do oporoke. Oporoka je zanje nevarno sredstvo, vsakič ko se pojavlja kot izključno civilni akt. A. M. Slomšek je naglašal, da nima oporoka bistvenega pomena za srečno smrt, če ne sovpada njen zapis z duhovno pripravo in predajo duše Bogu. Slovenski kler je opozarjal vernike, naj ne skrbijo za svoje premoženje, ker je skrb zanj povsem nepomembna pred Bogom. Med posvetnimi avtorji je prevladoval manj odklonilen odnos do oporoke. Nekateri so sicer v oporoki videli vir kmetovega obubožanja. Drugi so poudarjali njeno pomembnost, vendar tudi nujno po točnem poznavanju dednopravnih predpisov.

Veliko navdušenje za oporočni akt zasledimo na italijanskem ozemlju bivše Beneške republike in na severnovzhodnem italijanskem območju nasploh. V priročnikih, ki so bili namenjenim piscem oporok, beremo, da je oporoka dolžnost vsakega kristjana, saj je edina prava tolažba za človekovo minljivost. Oporoka je akt, ki po eni strani preprečuje spore, po drugi pa ohranja spomin na umrlega. V Bregu sta se po vsej verjetnosti srečevala v 19. stoletju oba vpliva: cerkveni in posvetni, tako tisti, ki je prihajal s Kranjske, kot tisti, ki je na Koprskem prihajal iz italijanskega sveta.

UVOD

V 19. stoletju so bili periodični tisk ter poljudna in verska literatura na Slovenskem pomembni prenašalci kulture. V času, ko se je kmečka družba soočala s sekularizacijo in modernizacijo, je tiskana beseda odigrala pomembno vlogo. Tisk je bil eden izmed posredovalcev vrednot in vedenjskih modelov, ki naj bi jih kmečki človek v novem času sprejemal in prisvojil. V času, ko so se zamajali temelji kmečkega sveta in družbe starega reda nasploh, je zlasti Cerkev vodila pomembno moralno dejavnost iz težnje po individualni in družbeni trdnosti.

Posredovanje znanja in moralnih naukov je pomenilo

tudi možnost nadzora nad širjenjem mestne in laične kulture na kmetih. Le-ta je namreč postopoma prodirala na podeželje s širjenjem novih proizvodnih odnosov, z vedno pogostejšimi stiki, ki jih je podeželje imelo z urbanim okoljem, in ne nazadnje s posvetno naravnanim tiskom.

Pri širjenju krščanskih vrednot so se cerkveni možje navezovali na dolgoletno pridigarsko tradicijo in so pri pisanju nauk ostajali zvesti srednjeveškemu "eksemplu". Ravnali so se po prepričanju, da je potrebno tistega, ki bere ali posluša, navdušiti za točno določen model obnašanja in ga prepričati o pravilnosti ponujenega mo-

dela. To je seveda pomenilo, da so cerkveni pisci dolačali normo in jo širili s pomočjo tiskane besede.¹

Občutje smrti je ena izmed tematik moralizacijske dejavnosti cerkvenih piscev. V drugi polovici 19. stoletja so novi gospodarski in družbeni odnosi posegali tudi v zasebno sfero in spreminjali človekovo razmerje do življenja in njegovega konca. V tem prispevku, ki je del obsežnejšega raziskovalnega dela, katerega predmet je proučitev oporok v Primorju s posebnim ozirom na tržaško podeželje in na Breg, nameravam osvetliti vedenjske modele, ki jih je, kar se tiče občutja smrti in poslavljanja od življenja, posredoval ljudstvu namenjeni tisk. Mnenja sem, da je analiza breških oporok nepopolna, če prej ne upoštevamo miselnih vplivov in zgledov, katerih so bili deležni tisti, ki so oporoke beležili ali jih izrekli.

Oporoka je mnogoobrazno zrcalo individualnih izbir in družinskih razmerij ob izteku življenja. V oporoki je vidna na eni strani zvestoba tradiciji, na drugi strani pa pronicanje novih vrednot in obnašanj. Če želimo torej preučiti oporoko kot pomemben dokument o zasebnem in družinskem življenju, moramo tudi upoštevati odnos, ki ga je dominantna kultura imela do smrti, do oporoke in življenja samega. Če sta občutje smrti in oporoke kot dednopravni akt v drugi polovici 19. stoletja predmet razprave poljudnega in strokovnega tiska, je potrebno opozoriti, da so pri obravnavi te tematike prisotna tudi razhajanja med cerkvenimi in laičnimi vrstami. Ker je v našem primeru opazovališče Breg, menim, da je potrebno upoštevati ne le vplive slovenskega kulturnega območja, temveč tudi vplive severnovzhodnega italijanskega območja. Zato nameravam v tem prispevku po eni strani nakazati nauke slovenskega tiska, po drugi strani pa osvetliti odnos do oporoke, ki ga opažamo bodisi v slovenski publicistiki bodisi v oporočnih priročnikih, ki so jih v 19. stoletju izdali na severnovzhodnih italijanskih tleh.

Doživljanje smrti

Oporoko lahko imamo za sestavni del priprave na smrt. Nekateri so se zanj odločali v mladosti oziroma pri zdravju, drugi, se pravi, večina oporočiteljev, pa so jo zapisali oziroma izrekli, ko so se vidno bližali koncu svojega življenja. Preučitev oporočnega akta je torej tesno povezana z analizo občutja smrti.

V tradicionalnem, kmečkem svetu, je bila smrt vses-

kozi prisotna. Kmečki človek je živel v sozvočju z letnimi časi, z umiranjem in rojevanjem narave. Vedel je, da bo moral umreti in da bo kot umirajoči imel svoj "status", ki mu je določal točno določene pravice in dolžnosti.² Kmet je pripadal skupnosti, ki se je nenehno borila za svoj obstanek, a je obenem sprejemala smrt kot nujno danost. Slabe higienske razmere, podhranjenost, kužne bolezni in slabe letine so v večini primerov določale stopnjo umrljivosti, ki je bila na primer tako na tržaškem podeželju kot v Bregu vse do konca 19. stoletja visoka, še posebno če upoštevamo umrljivost otrok.³ Visoka umrljivost mlajših in kratka življenjska doba sta torej v kmečki družbi pomenila udomačenost s smrtjo. K tej je nedvomno pripomoglo tudi krščansko pojmovanje človekovega življenja, ki je zagovarjalo stalno misel na smrt.

Smrt odraslega človeka je bila v tradicionalnem okolju javen in družben dogodek, saj ni prizadela le družine, temveč tudi sosesčino in vaško srenjo nasploh. Kot je krst označeval vstop novega člana v skupnost, tako je pogreb pomenil njegov odhod iz sveta živih. Kot pričajo etnografske študije in ustno izročilo, so se od umirajočega v kmečki družbi poslovili domači in celotna vaška skupnost. Kolektivno slovo od umirajočega je sicer dovoljevala le najavljena in počasna smrt. Povsem razumljiv je bil zato v kmečkem okolju strah pred naglo smrtjo.⁴ Kmečki človek se je bal nagle smrti, ker je ta pomenila nepričakovano izgubo družinskega člana, na katero svojci niso bili pripravljeni. Nagla smrt ni dovolila človeku, da bi se poslovil od svoje družine, in ne družini, da bi se pripravila na njegov odhod iz tostranstva. O strahu pred naglo smrtjo priča razširjenost kulta sv. Barbare tudi na tržaškem podeželju; to je čaščenje svetnice, ki je zaradi svoje krute smrti postala pomočnica vseh tistih, ki jim je grozila nepredvidena smrt.⁵

Prehod duše v onostranstvo je bil v tradicionalnem svetu bistvene važnosti in zato deležen največje obredne pozornosti. Kot opozarjajo etnološke študije, so se ljudje bali smrti. Smrt pomeni trenutek, ko naravne sile povsem nadvladajo človeka. Človeku je sicer dana možnost, da omili moč naravnih sil tako, da se z njimi kolektivno sooča in da jih z obredom nadzoruje. Vloga in pomen pogrebne obreda je v tem, da skupnosti in zlasti prizadeti družini pomaga preboleti smrt in istočasno omogoči nadzorstvo nad obupom in jezo. Naloga človeka kot sestavnega člana družbe je, da popredmeti svojo bole-

1 Miglio M. Vita culturale e sociale. V: Vita civile degli Italiani. Società, economia, cultura materiale. Ambienti, mentalità e nuovi spazi umani tra Medioevo e età Moderna, Milano, Electa, 1987, str. 218. O vlogi poljudnega tiska glej tudi Tocci G., Cultura, acculturazione e intellettuali. V: Vita civile degli Italiani. Mentalità, comportamenti e istituzioni tra rinascimento e decadenza 1550-1700, Electa, 1988, Milano, str. 178-195.

2 Ziégler J., Les vivants et la mort, Paris, Seuil, 1975, str. 238.

3 Glej Montanelli P., Il movimento storico della popolazione di Trieste, 1905; De Rosa D., Salute, fabbrica e territorio nella seconda metà del l'Ottocento e inizio del Novecento a Trieste, Trieste, Tpo - Lito Astra, 1981; Cattaruzza M., La formazione del proletariato urbano, Torino, Musolini editore, 1979, str. 63-69; Verginella M., Družina v Dolini, Zgodovinski časopis 44(1990)2, str. 191-195.

4 Naglo smrt so ovrednotili misleci v času razsvetljenstva. Glej geslo Morte (Jean-Didier Urbain), Enciclopedia Einaudi, Torino, Einaudi, 1980, str. 519-555; Novak V. Slovenska ljudska kultura, Ljubljana, DZS, 1960, str. 186-187.

5 P. Merku je zasledil tako na Tržaškem dve pesmi, ki govorita o sv. Barbari (Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji, Le tradizioni popolari degli Sloveni in Italia, Trst, ZTT-EST, 1976, str. 53-54 in str. 80-83.)

čino v obliki, ki je skladna s kulturo. Svojo nemoč mora izraziti in preboleti v prostoru, ki ga obkroža, v okolju, v katerem se odvija proces žalovanja.

Tradicionalno, arhaično doživljanje življenja in smrti se je tudi v breškem kmečkem svetu ohranilo v kolektivnem obredu, ki je vse do začetka 20. stoletja označeval prehod iz tostranstva v onostranstvo.⁶ Pozorna preučitev breških oporok kaže, da se je doživljanje smrti v 19. stoletju tudi na kmetih postopoma spreminjalo. Če želimo odgovoriti na vprašanje, kdaj in kako je prišlo do teh sprememb, potem moramo najprej osvetliti vedenjske modele in vrednote, ki jih je na slovenskem podeželju širil poljudni tisk. Iz analize slovenske poljudne in verske publicistike je namreč razvidno, da je tematika smrti, in z njo tudi vprašanje oporoke, razdvajala cerkvene in posvetne, liberalne kroge. Prvi so koherentno z vizijo krščanskega pojmovanja življenja in smrti poudarjali pripravo na smrt in na snidenje z Bogom, trdeč, da je človekova glavna skrb krščansko vzorno življenje.⁷ Človeku so svetovali umik iz posvetnega življenja. Drugi, necerkveni pisci, pa so poudarjali pomen skrbi za uglajenost in urejeno življenje ter so se zavzemali za preprečitev sporov, ki jih lahko sproži smrt. V slovenski družbi sta bili prisotni sredi 19. stoletja obe težnji, vendar je potrebno naglasiti, da je krščanska stran večinoma preglašala posvetno. Šele ko se bližamo začetku 20. stoletja, je opaziti, da se razmerje med omenjenima težnjama spreminja, tako da so opazni vplivi posvetne miselnosti v krščanskih naukih, ki govorijo o pripravi na smrt.

Cerkev in njej naklonjeni pisci so namreč v 19. stoletju zagovarjali potrebo po stalni pripravi na smrt in so s svojim prepričanjem ostajali zvesti tradiciji artis moriendi, to je, pojmovanju življenja oziroma smrti, ki se je na francosko-nemškem območju uveljavilo v 15. stoletju. Ars moriendi ali doctrina moriendi je, kot piše Alberto Tenenti, iskanje pravičnega življenja v luči pravilne smrti.⁸ Gre za nauk, ki je zapustil svoje sledove zlasti v slikarstvu in v tiskanih knjižicah. Ars moriendi je z ikonografijo in tiskano besedo postavila v ospredje vprašanje odrešenja, ki mora biti dramatično prisotno v vsakem trenutku življenja, ker je neodločljivo: "Vse naše djanje in nehanje, vse naše potovanje, kaj je drugega, ko hoja k našemu grobu?"⁹ Začetek odrešenja se za človeka začne torej že na tem svetu, pred odhodom duše; kolikor več muk človek pretrpi v življenju, toliko manjše bolečine bo duša prenašala po smrti. Cerkev je opozarjala na olajšanje, ki ga bo človek občutil, če se bo zavedal koristi, ki jo prinaša razmišljanje o smrti in čaščenju mrtvih. V nešteti naukih

slovenskih cerkvenih mož beremo, da mora človek vsakdanje življenje živeti v znamenju negotovosti. Prepojiti ga mora z dejanji in obredi, ki jih navdihuje smrt. Leta 1839 je Anton Alois Wolf, ljubljanski škof, v nauku o najpotrebnejših resnicah vere zapisal, da se mora človek pripravljati na smrt tako, da že v življenju poskrbi na duševno ločitev od sveta, saj ve, da pomeni odhod duše s tega sveta. In ker človek ve, da se bo s smrtjo njegova duša ločila tudi od telesa, "mu ne smemo vsiga poveljiti, kar poželi, in mu preveč streči, de nam ne bo na zadnje ločitev od njega preteška". Wolf svetuje bralcu, naj se ne naveže preveč na svoje domače. "Ko vemo, da nas bo smert od naših staršev, od naše žlahte ali sorodovine in od vsih naših prjatlov in znancov ločila, se na nje preveč navezovati ne smemo, ljubezen do njih naj ne bo več, kakor ljubezen božjo voljo spolniti."

Ker je smrt pravičnih srečna, smrt grešnika pa strašna, naglašava sodelavec "Drobtinice", da naj bo kristjan vedno brez grehov in vdan v božjo voljo. Da bo srečno umrl, mora vsak večer "svojo vest isprašati in svoje grehe objokati, vsakega mesca se izpovedati in presveto rešnje telo vredno prijeti. Vsako leto enkrat svoje življenje kakor ob smrti skleniti. Tako so svetniki, svetnice storile." Nadalje priporoča bralcu stalno pripravo na smrt ali - bolje rečeno - življenje v božjem strahu in ostro obsoditi tiste, ki prikrivajo bolniku bližino smrti: "Neumni so, ki se svetih zakramentov prijeti bojè, in tako dolgo odlagajo, da je večidel prepozno. Jezus ne pride vmoriti, ampak oživit, pomagat, ako ne trupu, pa duši. Tako bo Kristus naše življenje in smert nas dobiček. Fil. 1, 21."¹⁰

Podoben nauk zasledimo tudi v razgovoru med bolnikovo ženo in prijateljem, ki ga je spisal M. Smolej. Pisčev namen je s primerom opozoriti na sebično in zgrešeno vedenje žene, ki je prepričala moža, da je zapisal oporoko. Njena sla po premoženju pa jo je privedla do tega, da je pozabila na duhovno pomoč, ki je bila za bolnega moža najpotrebnejša. "Storili ste, kar ste vedeli in znali! V resnici! Toda le - zase! Oporoka je zdelana, vse je pripravljeno in storjeno za čas, za večnost pa nič!"¹¹

Po navodilih slovenskih cerkvenih mož je priprava na smrt nujna in umestna že v mladosti, ko je človek še zdrav. Mlad človek se mora varovati greha in posvetnega blaga. V nebesih si mora zagotoviti prijatelje, ker ga bodo zemeljski prijatelji, prav ko bo najnujnejša potreba, zapustili: "Vsak človek trojne prijatelje ima: posvetno blago, žlahto in čednosti, pa dobra dela. Je potreba u večnost, ga prvi zapusté, drugi do groba spremijo, le tretji gredo

6 Značilnosti prehodnih obredov, kot so rojstvo, poroka, smrt, je osvetlil predvsem A. Van Gennep (*I riti di passaggio*, Torino, Boringhieri, 1981, str. XXI); naslov izvirnika *Les Rites de passage*, Paris, Nourry, 1909)

7 "Ne da se govoriti na splošno o smrti, če se ne govori o življenju, ker spregovoriti o družbeni organizaciji smrti postavlja v ospredje družbeno organizacijo življenja." (Morte, op. cit., str. 548)

8 Tenenti A., *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi*. Ljubljana, ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1987, str. 89

9 Od priprave na srečno smert. Drobtinice za novo leto 1852, 1851, str. 94

10 Anton Alojs (Wolf), *Nauk od nar potrebnih resnic svete vere*. Ljubljana, 1839, str. 3

11 Smolej M., *Da je le oporoka za čas, za večnost se ne mudi*. Drobtinice za novo leto 1863, 1862, str. 243

z njim."¹²

Pot med krstnim kamnom in pogrebom je neznansko kratka, zato je priprava na srečno smrt nujna, piše Anton Martin Slomšek. Človek mora na smrt pomisliti, ko zveni mrtvaški zvon in ob košnji, ko sta istočasno pokošena plevel in lepo cvetje. Slomšek podkrepi zahtevo po stalni pripravi na smrt s statističnimi podatki. Izmed desetih rojenih le eden izpolni 74. leto starosti, eden od 3500 doživi 100 let, vsako minuto pa umre 35 ljudi. Beg pred smrtjo je potemtakem tudi matematično nesmiseln, saj je tako obnašanje vredno neumne ptice, kakršna je noj: "Kdor hoče srečno umreti, mora s smrtjo prijatelj biti, ne pa sovražnik, in se vsaki den saj enkrat spomniti, da bo umrl."¹³

Tudi drugi avtorji naukov naglašajo, da je naloga človeka, da se zaveda svoje minljivosti in krhkosti. Zavedati se mora tudi, da bo najlažje umrl, če bo revež: "Ubozin človek umerje ložej. Zakaj, če je tudi človek imel dobre dni, kar zadeva življenje, prebivališče, obleko, spanje, oskerb svojega života, če mu ničesar ni manjkalo - zdaj mu mine vse. Ubogi Lazar pred durmi bogatina - ko se približuje smertna ura, je pri boljem, ko bogatin. Tako je tudi s častjo. Nekteri jo ima za kaj velikega. Se trudi in trudi, da bi kaj slovel, in potem? - je vse nič. Tu ložej umerje, kdor je bil zaničevan. Zakaj o smerti se mu svet ves drugače prikaže."¹⁴

Najboljša priprava na smrt je zmerno življenje, redno obhajanje in spoved. Poleg tega mora vsak vernik skrbeti za duše v vica; zanje mora "ubogaime dajati, in druga dobra dela opravljati."¹⁵ V sozvočju s cerkvenim pojmovanjem življenja in smrti je tudi poduk, ki poudarja, da premoženje ni vredno nobene pozornosti, saj ga človek pusti na tem svetu.¹⁶

Ko se človek loči od sveta, zapusti vse, kar ima. Zato je norec tisti, ki se nesmiselno upira človekovi usodi in zanemari svojo dušo: "Nič nismo na svet prinesli, in gotovo je de tudi nič odnesti ne moremo, zadosti, naj nam bo toraj, de imamo živeti in obleko."¹⁷

Krščanski pisci, ki se lotevajo tematike doživljanja smrti, trdijo, da se mora človek veseliti smrti. Z veseljem mora sprejeti smrtno bolezen, ki mu jo pošilja Bog. Ker je smrt posledica človekovega greha, je nesmiselno, da se je človek brani: "Ljudje spomin smrti na vse viže od sebe odganjajo; delajo kakor otroci, kateri si oči zatiskajo, ko se kake reči boje, in menijo, de jim zdaj ne bo škodovala, ker so si oči zatisnili. Ako kdo v soseski vmerje, tako govorè, kakor de bi se smert njih ne mogla dotakniti.

To je za to vmerl, včasih pravijo, ker se je z delam prenal, je bil presiven, prelakomen; ali: ta je za to vmerl, ker si nič pomagati ni hotel; v začetku bi se mu blo lahko pomagalo, pa ni bil pri volji. Od nektirega pa pravijo: Ta se je ispil; ali: ta si je premalo pervašil. Z eno besedo, ljudje večkrat tako govoré od smerti, kakor de bi do njih ne imela nobene oblasti, alj de jo od sebe lahko odženo, kakor jo hočejo. Ali kristjani! vse te besede so prazne; smert nas bo vse eno zgrabila, in nič ne bo porajala na našo mladost, na našo postrežbo, ne na zdravila in zdravnike, njeni kosi nihče ne odide."¹⁸

Z željo, da bi predramili neposlušne bralce, so se nekateri pisci odločili celo za grožnje. Naglasili so, da čaka grešnike, hudodelce, pijance, goljufe, lakomneže, nečistneže in požrešne ljudi najhujša smrt: "Za taciga človeka, ki je spreobrenenje in pokoro vse skozi odkladal, ali nato se nikolj misliti ni hotel, za taciga človeka je smertna postila strašna sipavnica, tako je kakor bi imel med strupenimi kačami ležal, ktere se ga ovijejo in ga nevsmileno pikajo. Vse hudobije njegoviga celiga življenja, njegovih otročjih let, njegove mladosti in poznejši starosti so mu kakor v zerkali (špeglu) pred očmi."¹⁹

In vendarle je Bog s človekom milostljiv, saj mu pošlje znamenja bližnje smrti. Omogoči mu, da se človek pravočasno zave svojih zmot in grehov. Pisec nauka "Človek na mrtvaškem vojdr" podrobno opiše znamenja bližnje smrti: "Tvoja sapa, pravimo, te razodeva, de nisi zdrav, že na očeh se ti bolezen pozna. In koliker hujši je bolezen, toliko bolj očitne so njene znamenja. Na smertni posteli se pa človek že clo ves spremeni; rudeča barva zgine iz obraza, lica vpadejo, oči se vderò in kalne postanejo, nos se všpiči alj vkrivi, zobje so dolgi, vmazani ali črni, sapa teška, in po celi stopa merzel in limast pot."²⁰ Bolnemu na smrt bolniku otrpnejo udi, lice mu blede, pred očmi se mu temni, vse žilice mu pokajo. Bolezen mu vzame pogum, ga ukroti, tako da na smertni postelji izgineta cmeravost in sitnost.

Po mnenju omenjenih piscev je človek v življenju in v smrti sam. Na svoji strani ima le vero in Boga. Če so domači v času življenja izkazovali pokojniku svojo razpoložljivost in ljubezen, se ga od trenutka, ko umre, otepajo in bojijo, ne glede na to, če so odrasli ali otroci. Vsi komaj čakajo, da mrliča odnesejo z doma in ga pokopljejo: "Poglejte posvetnjaki, ki se za časno premoženje tolikaj vpirate, in ki ste svojim toliko dobriga storili, na zadne ko bote vmerli, vas bo vse iz hiše tišalo, in želelo, da bi berz pokopani bili. Majhino hišico iz šest

12 Obletnica po mertvih. Od skerbi za mertve. Drobthinice za novo leto 1855, 1854, str. 105

13 Slomšek A.M., Slaba priprava za srečno smrt. Drobthinice za novo leto 1857, 1856, str. 74

14 Pridiga od štirih poslednjih reči. Drobthinice za novo leto 1858, 1857, str. 28

15 Obletnica, op. cit., str. 104

16 Arko J., Človek na mrtvaškem vojdr. Drobthinice za novo leto 1853, 1852, str. 11

17 Ibidem, str. 12

18 Arko J., Človek na smertni postli. Drobthinice za novo leto 1850, 1849, str. 4-5

19 Ibidem, str. 6

20 Arko J., Človek..., op. cit., str. 10

dilic vam bojo dali, ter vas va-njo zabili, kakor de bi se bali, de bi von ne prišli. To ima človek na zadne od vsiga svojga premoženja in od vsih svojih časnih skerbi. Norc je toraj vsak, kteri se le za časno vpira, svojo dušo pa v nemar pusti ...".²¹

Po opravljenem pogrebu je glavna skrb domačih pokojnikovo imetje: "Čemu ljubi prijatelj! ki zdaj mertev ležiš, čemu ti zdaj vse tvoje premoženje? Zdaj že drugi brodijo po tvojih skrinjah - po tvojih zhrambah in ti za mertvaško trugo nar slabši oblačila odbirajo. Čemu ti je pohištvo in druge tvoje dragine in lepотиje? Tvoje oči nič več ne vidijo, tvoja ušesa nič več ne slišijo, tvoje serce nima občutleja nobeniga več."²² Tudi drugi avtorji naglašajo, da na pokojnika prav kmalu pozabijo otroci, sorodniki in znanci, četudi je bil v življenju imeniten in premožen človek.

Pokojnika ne čaka po smrti le razočaranje nad obnašanjem domačih. Vendar če se na smrt ni pripravil, se bo šele z njo začelo najhujše trpljenje: "Huda vest, ki je spala, se na vratih večnosti zbudi, grize kot červ, peče huje kot ogenj, ter mu očita, kar je poprej tajil."²³

Medtem ko cerkveni pisci priporočajo bralcu prvenstveno skrb za dušo in za svoje duhovno življenje, je v spisih slovenskih laikov in tistih, ki izhajajo iz laičnih postavk, omemba smrti povezana predvsem s skrbjo za zapuščino. Kljub moči, ki jo ima smrt nad človekom, je le-ta brez moči pred zakonom, če je pokojni uporabil dedno pravo. Ivan Tavčar ugotavlja: "Človek mora vedno delati, ker delo ga blaži, ga pred pregreho varuje. Zavest, da pridelano premoženje ne bode s smrtjo delavca razpadlo, da bode prešlo na naslednike, ki si jih bo sam imenoval, povzdiguje vsacega, ter ga vzdiga še k večji delovnosti. Kdo bi še delal, če je s smrtjo vse končano, če s smrtjo vse razpade?" S Tavčarjevega pravnega vidika je dedno pravo ena izmed največjih dobrot "umrjočemu človeštvu".²⁴ Podobnega mnenja je tudi nepodpisani razlagalec dednega prava v Slovenskem pravniku iz leta 1870, ko uveljavlja laični koncept življenja. Človek je svoboden in ker je "sočlen nevmerjoče človeške družbe ali države in njenih posebnih oddelkov, občine, rodovine", je kot tak dolžan skrbeti za skupen družbeni blagor in za svetost zasebne lastnine.²⁵

Miselna izhodišča posvetnih piscev se nedvomno odmikajo od krščanske morale, ko poudarjajo neprecenljivo vrednost življenja. Bralce nagovarjajo k večji skrbi za

nego telesa in okolja, v katerem živijo. V Novicah lahko beremo nasvete o tem, kako živeti "v času svobode" do sto let in kako ohraniti čim dlje mladostnost.²⁶ Nešteto je nasvetov, ki govorijo o tem, kako mora človek živeti umirjeno v svetlem stanovanju, kako se mora veseliti, a brez pretiravanj. Življenje in nega telesa sta bili nedvomno vrednoti meščanskega razreda in kot taki ju je širil meščanski tisk. V sozvočju z novim industrijskim časom je glavno vodilo življenja tudi za Novice delo. Z delom si človek lahko izboljša svoj družbeni položaj in s tem pripomore tudi k svoji duševni blaginji: "Želja je vsakemu človeku privajena tudi zato, da si svoje okolščine zboljša, premožnost povzdigne." Le blaginja v telesnih zadevah vodi k duševnemu blagru.²⁷

Sodelavci Novic svetujejo svojim bralcem v nasprotju s krščanskim pojmovanjem življenja, kako priti do "premožnosti", upoštevajoč pravilo, da si mora človek pomagati sam, če želi, da mu bo Bog pomagal. Jurij Pajk piše: "Lenoba človeka bolj študi kot delo. Ključ, ki se vedno rabi, se vedno sveti. Če življenje ljubite, ne zametujte časa; čas je reč, iz ktere se življenje dela."²⁸ Nadalje Pajk prepričuje bralca, naj ne trati časa in naj preveč ne počiva. Vabi ga k varčevanju in zmernemu življenju: "Z delavnostjo in skrbjo pa se mora zmernost družiti, ako hočeš, da pridnost dobiček donaša. Kdor ne zna ravno tako dobro hraniti kakor zaslužiti, ta se zna celo življenje truditi, pa bo vendar kot revež umrl. Mastna (tolsta) kuhinja napravi kumern testament. Kakor pridobljeno, tako zgubljeno; nektero premoženje se je že stopilo (prešlo), kar so žene pri kavi in čaji na šivanje in štrikanje, možje pa pri punču in kvartah na žago in kladivo pozabili. Hočeš k premoženju priti, moraš na varčnost ravno tako gledati kot na zaslužek ... Varujte se tako imenovanih majhnih stroškov; majhen potok naredi veliko vodo in povodenj; dostikrat je majhna razpoka kriva, da se ladija utopi. Nasledek dobrih jedil je večkrat be-raška palica. Novci držé odprte mize, pametni možjé pa jedó iz njih."²⁹

Vodilo vsakega umnega človeka sta, so naglašale Novice, podjetnost in poštenost. Posameznik se sme potegovati za premoženje, vendar le v znamenju božjega strahu in po principu, da lahko človek obogati, ne da bi pri tem skoparil. Nasprotno, postati mora dobitnik revežev, a le tistih, ki dejansko so. Gospodar ne sme podpirati lenarjenja. Lenuhe mora odgnati od hiše, ker

21 (21) Ibidem, str. 12

22 Ibidem, str. 11

23 Šola smrti in posebne sodbe. Drobtnice za novo leto 1866, 1865, str. 68

24 Tavčar I., O dediščinah sploh. Poduk o najpotrebnejših zakonih. Slovenski pravnik, 1883, str. 146.

25 Dedno pravo. (Slovenski pravnik, st. 13 in 14, 1870). Gre za dve daljši razpravi, ki pojasnjujeta pomen dednega prava v času "kteri svobodo, imetek in sploh pravice posamezne osebe zagovarja" (str. 210). Avtor omenjene razprave trdi, da je nauk o dednem pravu "sila važen in težaven". Da se oporočitelj izogne "pogubne enostranosti, je pred vsem potrebno dvojno poglobitno stran človeškega življenja in na to postavljenega družbinskega prava skrbno opazovati" (str. 194).

26 Novice, 3. 3. 1852 (str. 74) in 10. 3. 1852 (str. 20-21)

27 Dr. Orel, Vednosti pomagajo do premožnosti, "Novice", 4. 9. 1867, str. 295

28 Poduk za življenje, pot k premoženju, Iz "Zlatih bukev" prestavil Jurij Pajk, "Novice", 11. 2. 1863, str. 42

29 Ibidem

so le lažni reveži in niso zaradi svoje lenobe vredni gosopodarjeve milosti: "Milost je res priporočal naš Gospod, jo tudi sam obilno skazoval, toda le potrebnim. Ti pa gotovo niso vredni vaše milosti, katere sem ravno kar omenil. Poženite lene postopače od hiše, ko vas pridejo nadlegovat, vsaj se vam ne bodo posmehovali za voglom; vidi pa se tudi vsacemu več ali manj, ali je v resnici potreben in vreden vašega s trpljenjem pridobljenega daru ali ne.(...) Tudi ne morem prikriti svoje želje do prečastite duhovščine; ona naj poduči ljudi, komu naj se podeli dar, komu odtegne."³⁰

Pojmovanje življenja in smrti, ki so ga širili sodelavci Slovenskega pravnika in Novic, se v marsičem odmika od tistega, ki so ga širili avtorji naukov, objavljenih v Drobntincah, Koledarju Mohorjeve družbe, Slovenskem prijatelju in v nešteti molitvenikih. Vedenjski model, ki so ga zagovarjali posvetni pisci Novic, se je razlikoval od tistega, ki ga je širila Cerkev v drugi polovici 19. stoletja, čeprav je vendarle ohranil nekatere krščanske ostaline, ki so bile predvsem formalnega značaja. Posvetna miselnost se je spričo zaostalih slovenskih družbenih in gospodarskih razmer počasi uveljavila. Laična miselnost se je na Slovenskem pojavljala šele v drugi polovici 19. stoletja, in še takrat v omiljeni obliki. Kljub temu pa bi bilo neumestno zmanjševati pomen vedenjskih modelov, ki jih je tudi pri nas širil še tako šibki meščanski razred. S sekularizacijo so namreč v slovensko družbo pronicali prvi odmiki od tradicionalno krščanskega pojmovanja življenja in občutja smrti.

V Franciji, kot naglašata Vovelle in Ariès, je doživljanje smrti pri višjih slojih doživelo korenite spremembe pod vplivom razsvetljenstva.³¹ V času razsvetljenstva so se izoblikovale nove postavke laično pojmovanega življenja, po katerih naj bi razum prevladal nad strahom in strastmi. Človek naj bi se notranje obvladoval in veroval v življenje kot največjo zemeljsko vrednoto. Odmislil naj bi smrt kot zaničanje življenja iz enostavnega razloga, ker misel na smrt ne more in ne sme popačiti značaja celotne človekove eksistence. 19. stoletje, ugotavlja francoska zgodovinarja, je čas proslavljanja življenja in čas zakrivanja smrti, ki ga je bilo mogoče udejaniti zlasti s pomočjo medicine.

In prav uveljavitev medicinske znanosti je v drugi polovici 19. stoletja in še posebno v prvih desetletjih 20. stoletja korenito spremenila pojmovanje življenja in ob-

čutje smrti ter odvzela na tem področju monopol Cerkev. Medicina je spremenila odnos do smrti, ki jo je tradiciionalni človek sprejemal kot usodno danost.

Vedno večje število bolnih ljudi se je v bolezni zatekalo v bolnice in tam tudi umrlo. Bolniška ustanova je odvzela umirajočega družini in obenem domačemu okolju. Skrila je njegovo agonijo in onemogočila družinsko ter kolektivno slovo od umirajočega. Pogrebno obredje, ki je stoletja učinkovito pomagalo pri premoščanju žalovanja prizadetih svojcev ob izgubi drage osebe, je postopoma ohranilo le formalno vlogo. Spričo novih razmer je izgubilo obredno učinkovitost.³²

Varovanje mrliča je na prehodu iz 19. v 20. stoletje postajalo tudi za podeželske oblasti neprimerno, nehigiensko in moralno nedopustno. V 90. letih 19. stoletja je v Bregu potekala prava gonja proti varovanju mrličev. Iz bojazni pred pohujšanjem prebivalstva so si občinske oblasti prizadevale, da bi prepovedale stoletno tradicijo varovanja mrliča.

Dne 18. maja 1904 beremo v zapisniku dolinskega občinskega sveta:

"Gospod župan pojasnjuje kako grda je razvada čuvanja mrtvecev, zlasti pa nevarna ako je dotičnik umrl za kako nalezljivo bolezenijo, na primer jetiko. Grda je ta razvada zato, ker se čuvanja mrtvecev udeležuje nedorasla mladina; ker se zbirajo dekleta in mladeniči pri tem, in se morebitni postno pobožni čin spremeni v popolnoma pohujšljivega. Tem hujše je še, da hišni gospodar celo tolpo, ki mrtveca varuje napija z vpijanljivimi pijanci zlasti z žganjem. Jaz menim za čuvanje mrtvecev naj se najde kaka pametna oseba, ali pa naj čuva kedo izmed rodovincev ali sorodnikov. Zato predlagam (pravi): čuvanje mrtvecev naj se prepove, zlasti pa naj se popolnoma zabrani čuvanje se strani mladine."³³

Zahteva po novi morali, po novih vedenjskih obnašanjih je bila očitno v nasprotju s tradicionalnim doživljanjem smrti, ki je poznalo kolektivno objokovanje umrlega, a tudi kolektivno ločitev od le-tega in ponoven vstop sorodnikov v krog živih.

Odnos do oporoke. Napotki za pisanje oporok v slovenski in italijanski publicistiki.

V pridigi škofa Antona Martina Slomška, izgovorjeni na večer sv. Silvestra 1861 v mariborski stolni cerkvi, beremo:

30 Gospodarjem in gospodinjam v prevdarek. Novice, 13. 8. 1873, str. 263

31 Ariès P. *Storia della morte in occidente*. Milano, Rizzoli, 1980; naslov izvirnika: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du moyen age à nos jours*, Paris, Seuil, 1975; M. Vovelle, *La morte e l'Occidente*. Dal 1300 ai giorni nostri, Roma-Bari, Laterza, 1986; naslov izvirnika: *La mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Paris, Gallimard, 1923. Glej tudi: M. Vovelle, *Piété baroque et déchristianisation en provenance au XVIIIe siècle*, Paris, Plon, 1973; M. Vovelle, *Mourir autrefois. Attitudes collectives devant la mort aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, Gallimard, 1974

32 S. Freud je opozoril na patologijo žalovanja. Oddalitev mrliča še ne pomeni odpravo bolečine. Nasprotno, ko umre ljubljena oseba in je žalovanje neučinkovito, se lahko pojavi melanholični sindrom, ki privede do nevroz in do samomora. (Freud S. *Trauer und Melancholie*. Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse, IV, 1917, 6, str. 288-301) O učinkovitosti žalovanja v kmečki družbi glej E. de Martino, *Morte e pianto rituale*, Torino, Boringhieri, 1975

33 Arhiv občine Dolina, Zapisniki odborovih in zborovih sej občine Dolina (1900-1912), zapisnik II

"Testament je tako imenitno in v svojih nasledkih nevarno pismo, da bo zmed sto komaj eden tako pravilno napravljen, da bi vsem pravičnim terjatvam ustregel; najboljši biležniki in najbolj učeni odvetniki prav pogosto največje pogoške pri oporokah napravijo. Ta poročitelj gleda preveč na lastno meso in kri, na otroke in žlahto, ter pozabi na svojo lastno dušo. V tem, ko njegovi bogati dediči obilno, le prepogosto po krivici pridobljeno premoženje zapravljajo, gre njegova duša vsa uboga le s krivičnim blagom obložena iz tega sveta."³⁴

Slomšek očita oporočiteljem, da ravnajo po osebnih nagnjenjih in da pozabljajo na krščansko ljubezen, ko zapišejo svoje premoženje nevrednim dedičem, pri tem pa ne skrbijo za potrebe ubožcev, tako da "na njegovem grobu se sliši kletva namestu molitve". Zgodi se, piše mariborski škof, da oporočitelj pozabi imenovati poglobitnega dediča, da se prekrši nad ustavo in s tem povzroči tožbe in sovraštvo. In ker so redkokdaj vsi zadovoljni z oporoko in ker je ta redkokdaj dobro spisana, je najbolje, pravi Slomšek, če je človek ne "napravi": "Ljubi moji. Umirajoč oče, odkritosrčen prijatelj se ne približuje na smertni postelji svojim ljubim, od katerih jemlje slovo. Njegove poslednje besede so resne pa zveličavne, ostalim dražje kakor zlato in srebro ostanejo jim nepozabljive."³⁵

Slomškova pridiga je bila objavljena v Drobtnicah, zato lahko sklepamo, da so besede mariborskega prelata odjeknile v širšem slovenskem prostoru. Njegove misli so vsekakor ustrezale stališču, ki ga je v tistem času zagovarjala slovenska duhovščina, kot potrjujejo tudi drugi zapisi. Snovalci in sodelavci Koledarja sv. Mohorja, Drobtnic in Slovenskega prijatelja, to je, publikacij, ki so bile kapilarno razširjene po vsem slovenskem ozemlju, so imeli namreč zelo protisloven, če ne odklonilen odnos do oporoke.³⁶ Po eni strani je bila zanje oporoka sredstvo, s katerim je vernik odredil nabožna volila in za-dušnice, po drugi strani tudi akt, ki je dopuščal sebično odločitev in pozabo na potrebe duše ter s tem tudi Cerkev. Slomškova pridiga potrjuje to hipotezo, saj je iz nje razvidna misel na nevarnost, ki jo oporoka predstavlja vselej, ko se pojavlja kot izključno civilni akt.

En prav izhajajoč iz prepričanja, da lahko le Cerkev poskrbi za odrešenje duše, opozarja Slomšek vernike, naj sami poskrbijo za večne zaklade: "Vsaki vas trojne prijatele ima v tem življenji. Perve veliko obrajtate, noč in

dan za nje skerbite; ali kedar ste tistih mož nar več potrebni na posledno uro vas zapustite; to so vaše posvetne dobrote in pozemlsko premoženje. Drugi prijateli, ki se tudi na nje zanašate, vas spremijo do pokopališča; tamo posledne solze na vas pokop vternejo, in vas v kratkih letih pozabijo; - to so vaši znanci, žlahta in prijateli. Tretji prijateli pa, ktere nar manj porajate, jih večkrat s svojimi nogami v blato pomandrate, za malo dobička zaveržete in prodate, oni vas posledno uro ne zapustijo, ampak v neskončno večnost spremijo vas, pred ojim s sodnikom za vas govorijo, in vam pri Bogu usmiljenje sprosijo, to so svete čednosti in dobra dela."³⁷ Samo dobra dela in misel na verne duše lahko torej odrešijo človeka in vsakemu človeku je dano, da jih opravlja po svojih sposobnostih in svojem stanu.

Iz Slomškovega pisanja izhaja, da oporoka ni bistvene pomena za srečno smrt, če ne sovpada z duhovno pripravo in predajo duše Bogu. Vendar če se kdo zanjo odloči, potem ne sme pozabiti na svojo dušo in na uboge: "Kdor kaj izročiti ima, naj ne odlaga:

1. Svoje posledno sporočilo ali testament narediti. Tudi Jezus je svojo ljubo mater svetemu Joanu izporočil, in svojim apostolom vse lepo vokal, kako se ima po njegovi smrti zgoditi. - Kedar pa posledno sporočilo storiš, ne pozabi krivice poravnati, spomni se ubogih, pa tudi svoje uboge duše.... Kar pa človek dobrega storiti hoče, ne zanašaj se na svoje nadobnike (erbe). Kar pri terdnem zdravju dobrega storiš, je zlato - kar na smertni posteli srebro - kar po smrti drugim naročiš, je železo; in se pogosto celo opusti."³⁸

Slovenski kler je torej v drugi polovici 19. stoletja ob nešteti prilikah opozarjal vernike, naj ne skrbijo za svoje premoženje, ker je to nepomembno pred Bogom. Pri tem ni zakrival neodobranja dednopravnega zakona.³⁹

Slovenski posvetni pisci, ki so v istem času vzgajali ljudstvo, niso izhajali iz verskih izhodišč, ki sem jih pravkar omenila. Zavedali so se, da je nepoznavanje dednega prava med ljudstvom sila škodljivo, vendar so tudi oni imeli do oporoke marsikdaj protisloven odnos. Oporočnemu aktu so v nešteti primerih pripisovali krivdo za obubožanje kmečkega prebivalstva.

Dr. Josip Vošnjak, mladostovski liberalni politik, oporoki ni bil naklonjen. Prav v tem aktu je odkril enega izmed poglavitnih vzrokov kmečkega zadolževanja. Na-

34 Slomšek A.M., Testament starega leta 1861. Drobtnice 1865, str. 86

35, Ibidem, str. 90

36 V seznamu, ki so ga omenjene revije objavljale, je razvidno, da so bili v Bregu nanje naročeni duhovniki, učitelji, veljaki in tudi kmetje.

37 Slomšek A.M. Slaba, op. cit., str. 76

38 Od priprave na srečno smrt. Drobtnice za novo leto 1852, 1851, str. 95

39 Cerkev je spremenila odnos do oporoke šele v 20. stoletju, ko jo je sprejela najprej kot civilni akt, kar potrjuje tudi Družinski molitvenik iz leta 1946. V njem piše, da ima odrasel človek, ki ima kaj svojega premoženja, tudi sveto dolžnost, da si v zdravih dneh napravi oporoko, sam ali pri notarju. "Sam najprej določi, komu daje hišo, posestvo, denar, če bi bil kar nepričakovano poklican s sveta. Dolžan si poskrbeti za svoje domače. Krivično blago moraš povrniti. In če še kaj ostane, nameni obubožanim, nekdanjim dobrotnikom ali potrebnim krščencem ali birmancem, ki si jim bil boter, končno še revežem in dobrotelnim namenom." Družinski molitvenik, Družba sv. Mohorja v Celju, 1946, str. 33

glašal je, da težijo slovenskega kmeta visoki davki, visoke obresti na dolgove, medtem ko gredo njegovi pridelki v prodajo po smešni ceni. Kmet mora drago plačati vsako pismo pri notarju, vsako tožbo pri odvetniku "in kedar pride do zapuščinskih razprav, toliko je plačati za pisma, koleke in pristojbine (parcele), da bi človek kar obupal".⁴⁰ Pisec ni pozabil omeniti visokih dednih deležev, ki jih je sam oporočitelj v nešteti primerih določal svojim otrokom, in previsokih odpravščin, ki so prav tako vzrok nešteti dolgov. Prevelike dedne deleže in neprimerne razdelitve premoženja je omenjal tudi Fr. Padalik, ko je nizal vzroke propadanja manjših kmetij.⁴¹ O strahu pred oporoko, zlasti če je bila ta storjena prezgodaj, zgovorno govori tudi Kersnikova novela Mačkova očeta oziroma zloglasni pregovor: "Ti očeta do praga, sin tebe čez prag."

Drugačnega mnenja je dr. Bučar, avtor razprave "O novem redu dedovanja med kmeti". Bučar naglašja, da je oporoka sredstvo, s katerim se lahko kmet izogne razdelitvi kmetije med številne dediče. Istočasno pa opozarja na nevarnosti postave, ki je vstopila v veljavo leta 1850: "Povelje, da se ima kmetijo deliti otrokom po enacih delih, pomeni to, da vsak otrok ima dobiti nekoliko kmetije, kos hiše, kos vrta, kos vinograda, kos senožeti, kos pašnika itd., potem nekoliko drugega očetovega ali materne imetka, nekaj denarja, tirjov itd., ravno tako, kakor je, postavimo, na Italijanskem. In kaj pomeni tako razcepljevanje premoženja? Pomeni, da se bodo pri nas kmetije še bolj na drobna posestva pripravile, kakor so žalibog! Že zdaj, da bode oslabelih, nezmožnih gospodarjev čedalje več, vedno več dolga in kantov; beraški kmet ne bo več sam svoj gospodar, temuč koščiki se bodo eden za drugim prodajali, kupovala bode gospoda, in kmetiči, ki ne bodo ničesa več imeli, bodo ponovno postali, kar so nekdaj naši očaki bili, osramoteni sužni drugim!" Pisec meni, da je nespameten tisti gospodar, ki razdeli kmetijo na več dedičev. Svojo trditev utemelji z naslednjim razmišljanjem: "Slovenska domovina je le močna, dokler ima močnega kmeta.(...) Vi tedaj, pošteni slovenski gospodarji! pripomagajte, da dežela pod zlo ne pride, - odvrčite nesrečo s tem, da vsak brez odkladanja precej napravi svojo oporoko ali svoj testament, v katerem svoji kmetiji stavi prihodnjega gospodarja." Dolžnost vsakega oporočitelja je, da sestavi pravno neoporočno oporoko, ki jo lahko napiše le poklicno usposobljen človek pravde ali pravnih poslov". V primeru, da kmet ne zapusti veljavne oporoke "se med dediči sklene dobrovoljna pogodba tako, da pride kmetija rajncega enemu samemu dediču cela v last in le ta izplačuje dedšine vsemu drugim. Ako bi se taka poravnava nikakor ne mogla doseči, je po sedanjosti postavi sodnik prisiljen, da kmetijo razskositi mora. Tacih delitev pa nas Bog

varuj!"⁴²

V Slovenskem pravniku iz leta 1870 zasledimo obrazložitev glavnih značilnosti dednega prava. Pisec razprave meni, da je nauk o dednem pravu "sila važen in težaven". Zato opozarja na nevarnost, da oporočitelj "zagazi v pogubne enostranosti". Primerno je da upošteva "dvojno poglavitno stran človeškega življenja in na to postavljene družinskega prava skrbno opazovati."⁴³

Z oblikovanjem oporok in s težavami pisanja oporok se je v daljši obliki vedno na straneh Slovenskega pravnika spoprijel leta 1883 Ivan Tavčar. Poudaril je, da mora oporočitelj poznati zakone in se držati potrebne "ceremonije". Obenem je ugotavljal, da je vsako leto med narodom veliko neveljavnih oporok, kar priča o nepoznavanju oporočne prakse. Da bi omejil število neveljavnih oporok je tudi navedel nekaj "izgledov", ki naj bi služili za pravilno sestavo in zapis oporoke. Prvi se glasi:

Oporoka.

Ker je smrt gotova, ali negotova njena ura, zato pri popolni zavesti in pri zdravi pameti zapisujem svojo poslednjo voljo, katera naj velja po moji smrti.

a) Za glavnega dediča si imenujem svojega brata Janeza Terpina, posestnika v Bukovem Vrhju hiš. št. 15. Njemu naj se izroči vsa zapuščina z zavezo, da plača vse moje dolgove.

b) Cerkvi v Bukovem Vrhju volim petdeset goldinarjev, ki se imajo takoj pri moji smrti izplačati.

c) Moje truplo se naj pokoplje po šegi, pri nas v navadi. Ta svoj testament sem sam spisal in podpisal.

V Bukovem Vrhju dne 1. aprila 1883.

Jernej Terpin,
posestnik v Bukovem Vrhju hiš. št. 4.

Pri drugem vzoru se spremeni le uvodna formula, pri točki a) dobimo priporočilo duše in navodilo za pogreb:

Testament.

Ker moram pri visoki svoji starosti vsak trenutek pričakovati, da me smrt pokliče iz življenja, ter me postavi pred sodni stol večnega sodnika, sklenil sem napraviti svojo oporoko. Po vestnem preišljevanju in pri polni zavesti napravljam to oporoko tako-le:

a) svojo dušo izročam Bogu, truplo pa zemlji, iz katere je nastalo. Moj pogreb naj bode spodoben, ali vendar ne poseben". Sledi nato imenovanje glavnega dediča, določitev dednih deležev, ki jih bo le-ta moral izplačati sestri in bratu. Nato pod točko d) daje Tavčar zelo točna navodila v zvezi z preužitkom: "Moja žena Marjeta naj ostane tudi po moji smrti pri hiši. Glavni dedič ima ji vsako leto odrajtovati naslednji kos kruha: pet mernikov

40 Vošnjak J., Zakaj peša kmeti stan. Koledar Družbe Sv. Mohora za navadno leto 1886, 1887, str. 51

41 Padalik F., Zakaj propadajo manjša kmetijstva? Koledar Družbe Sv. Mohora za navadno leto 1881, 1880, str. 52

42 Dr. Bučar, O novem redu dedovanja med kmeti, Novice, 25. 11. 1868 (str. 390-391) in 2. 12. 1868 (str. 400)

43 Dedno pravo. Slovenski pravnik, st. 13, 1870, str. 194. Glej tudi str. 14

pšenice, pet mernikov ajde, tri mernike ječmena, dva mernika rži, en mernik prosa; pol centa suhega mesa, 10 glid. v denarijih in potrebno obleko. V stanovanje prepustiti ji ima tako imenovano kamro. Do tega kruha pa ima omenjena žena samo tedaj pravico, če se glavnemu dediču v korist odpove svoji doti v znesku dvanajstih sto goldinarjev, katera je za njo pri svojih posestvih intabulirana. Če bi glavni dedič s svojo materjo grdo ravnal, če bi ji natanjko ne odrahtoval izgovorjenega kruha, ima moja žena vedno pravico, od njega doto zahtevati, ter hišo zapustiti. Tudi ni zavezana, pri delu pomagati, dano ji temveč na voljo, pri delu pomagati ali ne. Njena dota se sme zavoljo tega še le po njeni smrti pri zapuščinskih posestvih izbrisati, ali ekstabulirati."

Z ostalimi vzori je Tavčar ponazoril razlike med ustno oporoko in oporoko, ki jo je oporočitelj izrekel, a vendarle lastnoročno podpisal.⁴⁴

V slovenskem tisku sem v času pred prvo svetovno vojno zasledila krajši oporočni priročnik, in sicer predavanje deželnega sodnega svetnika M. Primožiča, ki je bilo izdano v Gorici leta 1909.⁴⁵ V tem primeru gre za nazorno razlago določb civilnega državlanskega zakonika. Primožič obrazloži razliko med pismeno in ustno poslednjo voljo, se zaustavi pri izbiri prič, nakar predstavi zelo sintetičen oporočni obrazec, ki ga je podpisal zapustnik Peter Leban:

Moja oporoka.

- 1) Svojim dedičem imenujem svojega sina Antona. On naj skrbi za moj pogreb, ki naj se vrši po domači šegi in naj poplača tudi moje dolgove.
- 2) Moji ženi zapustim dosmrtno stanovanje, živilo, obleko in gorkoto v hiši itd. Ona ima 1000 k. k hiši prinese dote.
- 3) Svojim drugim otrokom Josipu in Ivanki volim vsakemu po 500 k. itd.

V Poljubinu 5. marca 1909

Vzorec se po svoji sintetičnosti odmika od oporočnih formul, ki smo jih srečali pri Tavčarju in ki jih dobimo tudi v istodobnem italijanskem priročniku.⁴⁶ Za Primožiča je oporoka le akt, s katerim oporočitelj razdeli svoje premoženje. V njej ni več prostora za izražanje verskega čustva ali za opis razmer, v katerih je naredba nastala.

Veliko navdušenje za oporoko zasledimo na italijanskem ozemlju habsburške monarhije, zlasti na tleh nekdanje Beneške republike. Tako v začetku kot ob koncu 19. stoletja srečamo nešteto piscev, ki priporočajo

pisanje oporoke. Eden od teh je G. J. Ferrazzi, ki o sebi pravi, da je borec za skupno korist in pametno razpolaganje s premoženjem. Pisec naglašja, da je vsakdo dolžen zapisati testament, saj ni le gospodarsko koristen, temveč tudi obvezen za vsakega pravega kristjana.⁴⁷

"Poprimi torej za pero s pogumno roko, podpiši in tako razpolagaj s svojo lastnino; to bo najlepši in najmogočnejši podpis, ker bo preživel smrt. Bog in ljudje nam omogočajo, da gospodarimo tudi potem, ko nas več ni."⁴⁸ Tako razum kot vera narekujejo človeku oporoko in s tem željo po nesmrtni duši. Oporoka je torej najboljša tolažba za človekovo minljivost. Ker je naredba nekaj zakonitega in svetega, lahko govori oporočnik tudi po svoji smrti iz groba. Skrbni oče lahko s pomočjo oporoke vzgaja tudi potem, ko ga več ni na svetu, in podučuje svoje otroke. S testamentom si zagotovi, da bo v družini prevladovala sloga; prepreči otrokom, da bi pozabili na mater, in ženi, da bi zanemarila otroke. Po opisu vseh prednosti, ki jih nudi oporoka, Ferrazzi opozarja oporočitelje, naj enakopravno razdelijo svojo zapuščino med sinove, da ne bi povzročili nasprotij in nerazumevanj. Četudi gre za sina zapravljalca, ga ne sme oporočitelj oškodovati, že zaradi njegovih naslednikov. Očetova dolžnost je namreč, da svojo oblast izvršuje iz ljubeznije in s pravičnostjo, ne pa z jezo. V Ferrazzijevem navdušenju za oporoko lahko vsekakor zasledimo tudi težnjo po nesmrtnosti oziroma po ohranitvi vloge, ki jo dednopravni akt jamči, kljub smrti.

Podobno navdušenje za oporočni akt je opaziti v priročniku za družinske poglavarje, ki ga je napisal Placido Maria Visaj.⁴⁹ Odločitev za oporoko je za avtorja stvar srca in očetove ljubezni, kar je že samo na sebi poročstvo za nadaljnjo družinsko srečo. Višaj je sicer mnenja, da nekateri izkoriščajo testament v zle namene, saj se dejansko predajajo človeškim nagonom in tako kršijo zakon. Družinski očetje se morajo držati državlanskega civilnega zakonika in ščititi pravice otrok. Priročniku je avtor priložil tudi nekaj oporočnih vzorcev in svetoval, naj se najprej odredi razdelitev dediščine in volila in naj se šele nazadnje omenjajo navodila za pogreb.

Vnet zagovornik oporoke je bil tudi Gio. Batt. Malenza, avtor priročnika, ki so ga izdali v Benetkah leta 1854.⁵⁰ Vsi ljudje, kakršnekoli vere, narodnosti in stanu, lahko kadar koli napišejo dobro oporoko. V človekovi naravi je, da izvršuje pravico odrediti svoje stvari. Po drugi strani je oporoka za Malenzo tudi neke vrste zadoščenje, saj omogoča človeku, da gospodari celo iz onstranstva.

44 Tavčar I., O testamentih ali oporokah. Poduk, op. cit., str. 154

45 Ibidem, str. 188-195.

46 Primožič M., Poslednja volja. Gorica, 1909, str. 25-26

47 Serina G., Manuale dei testamenti - 2. izdaja - Milano, Hoepli, 1904, str. 174-245; Vovelle ugotavlja, da so oporočne formule ostale dokaj slične v času med 15. in 19. stoletjem. V tem času ni prišlo do večjih sprememb v Franciji. Morte op. cit, str. 180.

48 Ferrazzi G.J., Del debito di fare il proprio testamento. Bassano, 1854, str. 24

49 Visaj P. M., Manuale per sorta di testamenti ad uso de' padri di famiglia. Milano, 1831

50 Malenza G.B., Sul buon testamento e sulla moralità delle liti. Venezia, 1854

Do kolikšne škode pride, se sprašuje, če v družini ni zapisane oporoke. Kolikokrat ni krepost nagrajena in kolikokrat so zle navade poplačane. Oporočitelj mora seveda biti umirjen, "znanstven". Gorje njemu, če oporoko narekuje v jezi. Bolj kot lucidna pamet sta za dobro oporoko potrebno zdravo srce in nadzorstvo nad strastmi. Prav zaradi teh nevarnosti svetuje, da je bolje napisati slabo oporoko kot pa je ne napisati. Tisti, ki se odloči za oporoko, ko je že hudo bolan, bo prav gotovo pod vplivom tistega, ki ga je prepričal, naj jo napiše. In prav zaradi nevarnosti slabih nasvetov je oporočnik potreben dobrega nauka. Malenza opozarja, da so ustne oporoke "najnevarnejše zanke", ki se jim je treba izogniti.

Po začetnem prikazu prednosti oporočnega akta, omenja Malenza značilnosti dobrega testamenta. Oporočitelj mora razdeliti svoje imetje med svojce, spomniti se mora verskih obveznosti in izraziti svojo ponižnost Bogu. Izgovoriti si mora njegovo usmiljenje. Malenza meni, da oporočitelj ne sme dajati navodil v zvezi s pogrebom, ker bodo zanj poskrbeli sorodniki. Prošnja za skromen pogreb bi bila lahko sumljiva, prav tako zahteva po pompozem sprevodu. Koristno pa je, po njegovem mnenju, navodilo za postavitve nagrobnega kamna, ker koristi živim in pokojnemu: spominja in razsvetljuje ter

pomirja strasti. Oporočitelju, ki želi napisati dober testament, je svetovati, naj ne pozabi dobrodelnih ustanov, revnih in otrok, ki so potrebni izobrazbe, a nimajo nikogar, da bi jih vzdrževal pri šolanju. Premožni oporočitelj lahko s svojo naredbo pomaga družbenemu napredku in skupni blaginji. Dobra oporoka mora torej prinesiti harmonijo v družino, obenem pa mora tudi koristiti družbi.

Pisci omenjenih italijanskih oporočnih priročnikov so se obračali predvsem na meščanske uporabnike, vendar so s svojimi navodili nedvomno vplivali tudi na notarsko prakso v širšem družbenem okviru. Po vsej verjetnosti so koprski notarji, ki so bili v 19. stoletju pretežno italijanske narodnosti (med naročniki Slovenskega pravnika zaman iščemo kakega pravnika iz Kopra), uporabljali te priročnike ali vsaj sestavljali oporoke v prepričanju, da gre za pomemben in nenadomestljiv akt. Mnenja sem namreč, da so v Bregu prisotni močni vplivi iz Kranjske, predvsem po zaslugi duhovščine in učiteljstva, ki sta od tam prihajala. Vendar bi si upala trditi, da je v 19. stoletju nezanimljiv tudi vpliv koprškega okrajnega sodišča oziroma notarjev in pravnikov, ki so le-tam delovali in preverjali spoštovanje dednopravnega zakona.

RIASSUNTO

Il testamento è per un verso il riflesso di scelte individuali, del rapporto del testatore con la morte, con la famiglia e la proprietà. Dall'altro è un atto giuridico che tiene conto delle formule testamentarie e delle norme del diritto di successione.

L'autrice, che analizza gli atti testamentari del contado triestino, ci illustra l'opinione riscontrabile nella pubblicistica slovena del XIX secolo nei confronti del senso della vita, della morte e del testamento in genere.

Nel trattare questa tematica sono risultate evidenti le differenze tra gli scrittori ecclesiastici e quelli laici. I primi tentavano di convincere i propri lettori a vivere in maniera esemplarmente cristiana e ad essere sempre preparati alla morte. Sottolineavano che l'uomo deve rallegrarsi al pensiero della morte in quanto soltanto essa può liberarlo dalla sofferenze di questo mondo. Gli scrittori laici ribadivano invece la giustezza di una vita regolata e di sani principi, che contribuisce a mantenere gli uomini in buona salute.

Gli scrittori ecclesiastici avevano un atteggiamento alquanto negativo nei confronti del testamento. Per loro era uno strumento pericoloso ogni qualvolta si poneva come un atto essenzialmente civile. A.M.Slomšek sottolineava che il testamento non ha un'importanza determinante per una buona morte se la sua stesura non coincide con una preparazione spirituale e con la resa dell'anima a Dio. Il clero sloveno consigliava i fedeli a non pensare ai loro beni in quanto questa preoccupazione è del tutto irrilevante dinanzi al Signore. Tra gli scrittori laici non si riscontrano atteggiamenti tanto negativi nei confronti del testamento, anche se alcuni lo consideravano una delle cause di impoverimento dei contadini. Altri sottolineavano la sua importanza, ma anche l'esigenza di conoscere a fondo le norme di legge in materia di successione.

Grande sostegno all'istituto del testamento si riscontra invece nei territori italiani dell'ex Repubblica di Venezia ed in genere nell'Italia nordorientale. Nei manuali destinati a coloro che stilavano i testamenti si legge che il testamento è un dovere di ogni cristiano in quanto costituisce l'unica consolazione alla caducità dell'uomo. Il testamento è un atto che da un lato evita i contrasti e dall'altro conserva la memoria del defunto. Nel corso del XIX secolo nella zona denominata Breg si incontrarono con tutta probabilità entrambi gli influssi, quello ecclesiastico proveniente dalla Carniola e quello laico che nel territorio di Capodistria arrivava dall'area italiana.

ZA DRUŽINO, DOM, CESARJA

Igor PRESL

kustos, Pomorski muzej "Sergeja Mašera" Piran, 66330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, YU
conservatore, Museo del mare "Sergeja Mašera" Pirano

POVZETEK

Prispevek osvetljuje način življenja oficirja avstro-ogrske vojne mornarice Antona Dolenca in njegovih sorodnikov, na katere je bil čustveno, poslovno ipd. močno navezan. Najprej pojasni netočnosti v delu dr. Miroslava Pahorja, ki je tega morjeplovca prvi predstavil slovenski javnosti. Nato pa skozi pisane vire (literaturo, korespondenco, župnijske knjige) in skozi ustne vire prestavi bralca v burne čase prve svetovne vojne ter ga sooči z usodami in vsakdanjikom posameznikov, z njihovimi stiskami, radostmi, z upanji in s tragičnostjo družine, ki je, ne glede na visok družbeni položaj, le zrnce peska na plaži zgodovine.

Slovenci poznamo v Starem trgu na Notranjskem leta 1838 rojenega Hinka Dolenca kot sodnika in literata. Dokumentarne in vsečne so njegove zgodbe o življenju hostnikov, lovcev, gobarjev in gozdarjev v snežniških gozdovih. V zakonu s Karolino, rojeno Vilhar, se mu je rodilo šest otrok: Josipina, Anton, Milan, Ščitomir, Hinko in Slavica. Moški potomci so se akademsko izobrazili, dekleti pa sta se dobro poročili: najstarejša, Josipina, z bratrancem Edvardom, graščakom iz Orehka pri Prestranku, Slavica, najmlajša, pa s kasnejšim akademikom Rajkom Nahtigalom. Leta 1871 rojeni Anton je postal kapitan bojne ladje avstro-ogrske vojne mornarice.

Mati Karolina je po kratki bolezni umrla 9. julija 1886 v Ljubljani, naslednji dan pa je bila po južni železnici prepeljana v Prestranek, od tam pa v Razdrto, kjer je bila pokopana. Istega leta se je petnajstletni Anton vpisal na mornariško akademijo v Pulju. Končal jo je leta 1890, nato pa se je kot kadet podal na potovanje okoli sveta s korveto Saida.¹ Slovenska javnost je bila s popotnimi dogodivščinami seznanjena izpod Antonovega peresa z objavo v Ljubljanskem Zvonu leta 1892. Resnici na ljubo

se moramo tu ustaviti pri članku dr. M. Pahorja, ki opisuje Dolencevo pot okoli sveta; priobčen pa je bil leta 1969 v Informatorju Splošne plovbe Piran.² Avtor je predpostavil, da je kadet Dolenc bil strasten amaterski fotograf, tudi uradni fotograf odprave.³ Antonova zapuščina, ki jo je njegov nečak Edvard (sin starejše sestre Josipine) leta 1962 prodal Pomorskemu muzeju *Sergej Mašera* v Piranu, resda vsebuje prek 250 fotografij z dotičnega potovanja, vendar kadet Dolenc pri opisovanju *Saidine* poti lastne udeležbe pri fotografiranju ne omenja. Glede na veliko število kvalitetnih posnetkov pa bi se Dolenc, kot se je v več primerih zgodilo, vsaj omenil, če že ne zaslužen pohvalil (npr. s samokresom je pomeril v Arabca, da je ta veslal hitreje).⁴

Fotografija, ki naj bi po dr. Pahorju predstavljala družino domačinov z Ognjene zemlje (t.im. Fueginov), je bila posneta v tropskem gozdu, dva moška, otrok in ženska pa bolj spominjajo na prebivalce osrednjega dela Južne Amerike.⁵ Kadet Dolenc navaja, da so sredi maja 1891 "spoznali domačine z Ognjeniških otokov. (...) Naš poveljnik jih je ukazal vzeti na ladjo, da bi jih foto-

1 Die Erdumsegelung S.M. Schiffes "Saida" in den Jahren 1890, 1891, 1892. - Zusammengestellt (...) von Hermann Marchetti. - Wien, 1894

2 Dr. Miroslav Pahor, Kadet Anton Dolenc z objektivom okoli sveta (1890 - 1891). - Informator (Splošna plovba Piran) 1969/1-2, 3

3 Op. cit., p. 29, 30

4 Okolo sveta. Potopisne črtice. Spisal A. Dolenc. - Ljubljanski Zvon 1892, p. 308, 309

5 Pahor, op. cit., p. 33

grafirali".⁶ *Saidi* se je namreč približal čoln iz lubja in ličja s štirimi moškimi, dvema ženskama in otrokom. Moški so se povzpeli na avstro-ogrsko korveto in prosili prepečenca, tobaka in vžigalic. Skalnato obalo je pokrival sneg; na 53 stopinjah južne širine v pozni jeseni pa vsekakor ni bujne tropske vegetacije, kot jo predstavlja dr. Pahor. Štirje Fuegini moškega spola naj bi, po Dolencu, bili fotografirani na *Saidi*, pri tem pa navaja še temperaturo zraka, ki naj ne bi presegla +0.6 stopinj po Celzijevi lestvici.⁷ Ledeniki so segali do morja: "... von deren Schneefeldern mächtige Gletscher seewärts herabreichen".⁸

"V odločilnem trenutku je vzdignil naš poveljnik prst, da bi jih posvaril k miru ...".⁹ Dr. Pahor pa: "V odločilnem trenutku je prvi oficir, da bi pomagal Dolencu, dvignil prst, da bi se umirili".¹⁰ Glede na sintakso in očitno podobnost obeh stavkov (kot tudi številnih drugih) je sklepati, da je dr. Pahor poznal Dolencove objave v Ljubljanskem Zvonu. Prikrojiti pa je moral dogajanje, saj ustrezne fotografije ni posedoval. Iz poveljnika je tako nastal prvi oficir, Dolenc pa je moral postaviti za avtorja fotografij, saj je problematika tako pridobila večji pomen. Sporna fotografija pa bržčas javnosti ni bila predstavljena, saj Dolenc navaja, da "... slika ni bila predobro, ker niso bili mirni".¹¹ V uradnem poročilu o potovanju pa beremo celo, da zaradi nemirnosti štirih Fueginov in slabih svetlobnih razmer fotografija sploh ni bila posneta: "... und ihre Ruhelosigkeit vereitelte bei dem schwachen Tageslicht auch jeden Versuch, sie zu photographieren".¹² Po dr. Pahorju bi se Dolenc kar tri ure mučil s postavljanjem domorodcev v skupino primerno za fotografiranje: "Po triurnem prizadevanju se je Dolenc naveličal ...".¹³ Že omenjeno uradno poročilo pa nas pouči, da je obisk Fueginov trajal le 15 minut: "Nach einer Viertelstunde verliessen sie mit ihren zusammengebetelten Schätzen das Schiff".¹⁴ Izprosili so si le tobaka, prepečenca in vžigalic.

Z odpravami, kakršna je bila tudi *Saidina*, so potovali najrazličnejši znanstveniki, botaniki, zoologi, geografi, etnologi ... Raziskovali so obiskane dežele in morja, zbrani rezultati in predmeti pa so bili namenjeni cesarsko-kraljevemu hidrografskemu inštitutu v Trstu, dunajskim muzejem in avstro-ogrski zunanji politiki. Izdelava slikovnega materiala je bila zaupana poklicnim risarjem, slikarjem in fotografom. Na prvem potovanju avstrijske ladje fregate "*Novara*" okoli sveta v letih 1857-59 je za to skrbel "Maler" Joseph Selleny.¹⁵ Spisek posadke korvete *Saida* na potovanju v letih 1890-92 pa navaja poklicnega fotografa.¹⁶ Štiriintrideset kadetov, med katerimi je bil tudi Anton Dolenc, pa je imelo druge dolžnosti. V praksi so uporabljali na akademiji naučena teoretska znanja iz pomorskih spretnosti (astronomsko in terestično navigacijo, meteorologijo, hidrografijo ...), poveljevanja posadki in vzdrževanja hierarhije. V bogati ladijski knjižnici so našli literaturo za vnaprejšnje seznanjanje z naravo in kulturo obiskanih dežel.¹⁷ Dolenc o lastnih zadolžitvah pravi: "Jaz sem bil v oddelku, kateri je imel nalogo stražiti".¹⁸

Na netočnosti v pisanju dr. Pahorja pa opozarjajo še drugi primeri. O korveti *Saida* pravi, da je bila to ena "izmed ladij, ki so preživele bitko pri Visu".¹⁹ V času te edine večje pomorske bitke na Jadranskem morju je po slednjem resda plula neka *Saida*, a to je bil brik-škuner zgrajen l. 1855, od l. 1861 pa v rabi le kot šolska ladja.²⁰ Na spisku v bitki sodelujočih ladij se *Saida* ne pojavlja.²¹ Kakorkoli že, *Saida*, s katero je odprava v letih 1890-92 obkrožila svet, je bila l. 1878 v Pulju zgrajen brik s parnim strojem moči 1800 KM.²²

Nekaj zapletov je tudi pri datumih, saj Dolenc piše: "Bilo je prvi petek meseca kimovca 1890. leta, ko smo se odpeljali iz Pulja ...".²³ Pri tem se je dr. Pahor uštel le za en dan. Drugače je s postanki v raznih pristaniščih, kjer se uradne in Pahorjeve verzije razhajajo tudi za mesec dni.²⁴ Tako npr. pravilno navede datum prihoda v

6 Dolenc, op. cit., p. 685

7 Loc. cit.

8 Marchetti, op. cit., p. 234

9 Dolenc, op. cit., p. 686

10 Pahor, op. cit., p. 33

11 Dolenc, op. cit., p. 686

12 Marchetti, op. cit., p. 234

13 Pahor, op. cit., p. 33

14 Marchetti, op. cit., p. 234

15 Reise der Oesterreichischen Fregatte Novara um die Erde, in den Jahren 1857, 1858, 1859. - Erster Band. - Wien, 1861. - p. 37 (Beilagen). - Conf. Um Afrika. Skizzen von der Reise Sr. Majestät Corvette "Helgoland" in den Jahren 1873-75. - Von Leopold von Jedina. - Wien, Pest, Leipzig, 1877

16 Marchetti, op. cit., p. 529

17 Conf. Marchetti, op. cit., p. III - V

18 Dolenc, op. cit., p. 306

19 Pahor, op. cit., p. 29

20 Die Schiffe und Fahrzeuge der k.(u.)k. Kriegsmarine. Von Franz F. Bilzer. - MARINE - Gestern, Heute 1987/3. - Wien, 1987. - p. 106

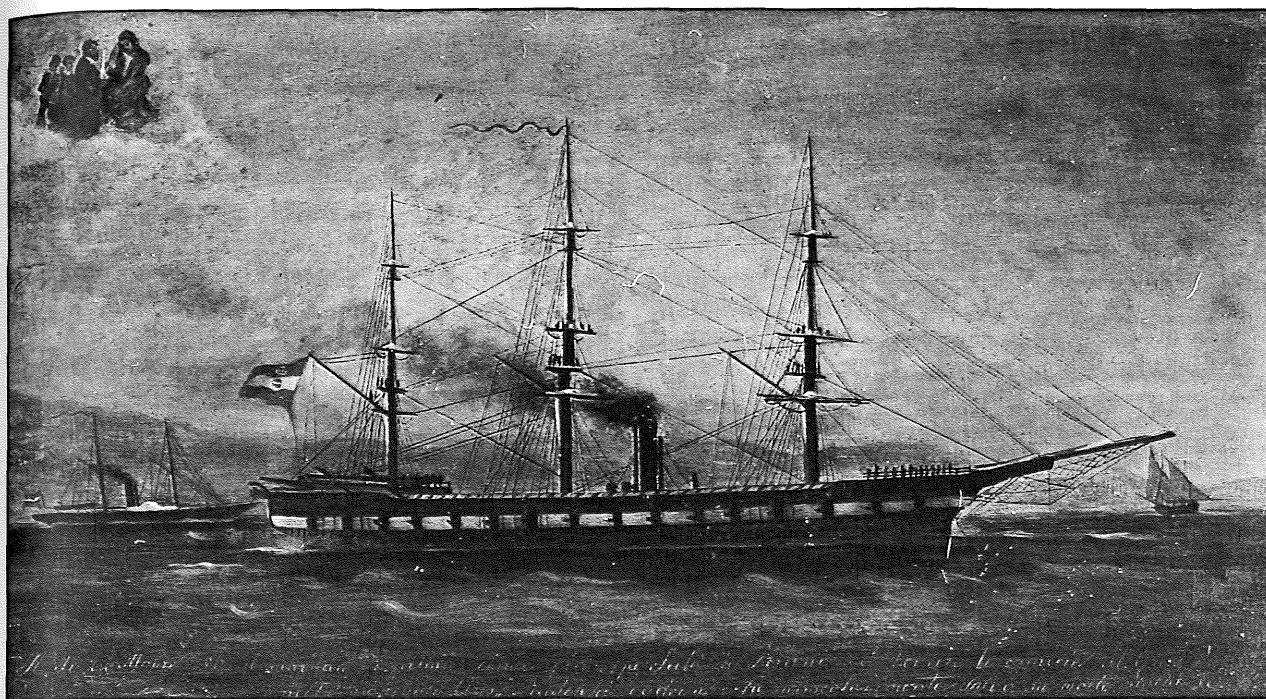
21 Die Flagge rot-weiss-rot. Von Friedrich Wallisch. - Leipzig, (1942). - p. 139, 140. - Conf. Petar Kuničić, Viški boj. - (s.l.), 1891

22 Marchetti, op. cit., p. 1

23 Dolenc, op. cit., p. 305

24 Marchetti, op. cit., p. 520

Slika št.12: Basi Ivanković, Ex voto mornarja Giuseppa Saloja, 1861, o. pl, 55,5 x 31,5 cm

Buenos Aires (10. junij 1891), a nato preuranjeni odhod (18. junij 1891) utemelji z eno ne ravno redkih argentinskih političnih kriz.²⁵ Edini južnoameriški nemiri, ki so vplivali na *Saidino* pot, pa so bili v Čilu. V Valparaisu se tako sploh niso ustavili, ampak nadaljevali pot skozi Magellanov preliv do Buenos Airesa.²⁶ O argentinski krizi pa pri Dolencu izvemo, da se je novo izvoljena oblast že 9. junija 1891 zbala možnih izgrediv, "vendar je minil dan precej mirno".²⁷ "Drugi dan so bili na vseh oglih predsednik in njega ministri naslikani z živalskimi glavami in dolgimi repi, predsednik pa je imel oslovski obraz... Ko se je predsednik prikazal na balkonu, začelo je ljudstvo žvižgati; drugih izgrediv pa ni bilo."²⁸ Iz Buenos Airesa proti Sv. Heleni je "Saida" odplula šele 23. julija 1891.²⁹

Dolenc preneha pripovedovati na poti proti Smirni: "Omeniti hočem samo še onega dne, katerega smo na vožnji proti Smirni križali svoj pot, ko smo se odpeljali iz domovine: Bil je dan 13. grudna 1891. leta."³⁰ Po dr.

Pahorju pa naj bi 10. decembra dosegli Smirno, novo leto pa praznovali že v Pulju. Leto 1892 je posadka morala pričakati kar na Turškem, v Pulj pa se je *Saida* vrnila šele 16. januarja 1892.³¹ Načrt potovanja ("Reiseplan"³²) je resda predvideval praznovanje prihoda leta 1892 v Pulju, a po prihodu v Gibraltar je kapitana fregate von Elbenbrucka čakal ukaz, ki je napotil *Saido* v Smirno. Tu so se kadeti izkrkali, na krov pa so prišli novi kadeti in aspiranti, ki so bili namenjeni v Pulj zaradi izpitov na mornariški akademiji.³³ Tako je Anton Dolenc z vrstniki prispel v domovino šele v začetku februarja.³⁴

Oktobra leta 1974 je bila v Kopru postavljena razstava fotografij s poti *Saide* okoli sveta. Dolenc je bil predstavljen kot njih avtor in prva oseba več anekdot. Uvodni tekst razstave, ki ga je napisal dr. Pahor, pravi, da je Dolenc "s potovanja pisal materi zanimiva pisma, ki jih je priobčil Ljubljanski Zvon v obliki potopisa".³⁵ Mati Karolina Dolenčeva pa je žal umrla že leta 1886 v 36. letu starosti.³⁶ Anekdote, sedem po številu, ki so

25 Pahor, op. cit., p. 30

26 Marchetti, op. cit., p. 3

27 Dolenc, op. cit., p. 688

28 Dolenc, op. cit., p. 689

29 Text of Footnote

30 Dolenc, op. cit., p. 744

31 Marchetti, op. cit., p. 4

32 Marchetti, op. cit., p. 3

33 Marchetti, op. cit., p. 4

34 Conf. Marchetti, op. cit., p. 520. - Conf. Dolenc, Beobachtungsbuch. Vorschrift, betreffend die Führung der Beobachtungsbücher für Seecadeten. - (Dnevnik, ki so ga morali kadeti vestno izpolnjevati, vsebuje podatke o smeri in hitrosti vetra, o položaju, kursu in hitrosti ladje za vsako uro plovbe ter opisna opazovanja. Dolenčev se od l. 1962 nahaja v Pomorskem muzeju Sergej Mašera v Piranu (inv. št. P 840.)

35 Potovanje okoli sveta s c.kr. korveto Saido 1890 - 1892. Uvodni tekst k razstavi. - Pomorski muzej Sergej Mašera Piran, 1974

pospremile razstavo, sledijo zgledu že omenjene fotografije Fueginov. Dr. Pahor je kadeta Dolenca postavil za nosilca dogajanja, pridal naklonjenost poročnika bojne ladje, kasnejšega poveljnika mornarice Antona Hausa in njegov sproščen odnos do Dolenca, slednjega iznajdljivost in hudomušnost ter vse prevedel v slovenski jezik. Konstrukt se v dramatičnosti celo stopnjuje, saj v članku iz leta 1969 piše, da je Dolenc vprašal mornarja, koliko parov nogavic ima,³⁷ medtem ko naj bi po dokumentih razstave iz leta 1974 kadet Dolenc spraševal Dolenjca, ki se mu ni zdel preveč inteligenten, koliko parov nogavic ima. Kar Dolenc sam pove o dogajanju, pa je naslednje: "Podnevi so razne vaje in šola, kjer se dogaja marsikaj prijetnega, ker so mornarji večinoma novinci. Preiskuje obleko, vprašal je službujoči častnik svojega vojaka: 'Koliko parov nogavic imaš?' - 'Tri pare, gospod.' - 'Kje jih imaš?' - 'Jeden par, gospod, imam na nogah, jeden par sem izgubil, jeden par so mi včeraj ukradli.'" ³⁸

Zaradi povedanega je jasno, zakaj dr. Pahor ne navaja virov.³⁹ Družina Dolenc iz Starega trga in Orehka pa je tudi brez potvarjanja zgodovine dovolj reprezentativna in pomembna. 22-letna Josipina se je 6. junija 1891 poročila s takrat že 46-letnim bratrancem Edvardom Dolencem, graščakom iz Orehka.⁴⁰ Slednji je bil zakupnik poštних uradov v Trstu in v Razdrtem, kjer je bila pošta ustanovljena že leta 1728, linija Trst - Ljubljana - Dunaj pa je bila med najpomembnejšimi v monarhiji.⁴¹ Z izgradnjo južne železnice so poštne kočije izgubljale vse več poslov, a kaže, da je Edvard še ob koncu stoletja posedoval okoli sto konj za vleko značilno rumenih poštних kočij.⁴²

Josipina mu je rodila tri sinove: Matijo v Trstu 20. oktobra 1892, Edvarda v Orehku 2. septembra 1893 in Josefa prav tako v Orehku 18. septembra 1894.⁴³ Glede imena prvorojenega je družina razpravljala še dolga leta. Josipina ga je namreč v Trstu krstila za Heinricha, imevali pa so ga Matiče, tudi Matic, v župnijskih knjigah

pa je vpisan kot Mathias.⁴⁴ Strogemu in discipline vajenemu stricu Antonu to ni bilo všeč in leta 1914 je v pismu opomnil (verjetno ne prvič) sestro Josipino, da bodo po vojni zadevo morali urediti, saj "je smešno, da ga drugače kličete, kot je krščen, ima pa lahko tudi velike posledice recimo pri sodnih ali dednih zadevah".⁴⁵ Do tega ni prišlo, saj je Matic (ali Heinrich) podlegel ranam 28. junija 1915 v Galiciji.

Vsi trije sinovi so bili že pred vojno v vojaških šolah in so se nato prostovoljno javili v artilerijo. Matija je hitro napredoval v poročnika in bil odlikovan s križcem 3. reda z vojno dekoracijo (Militär-Verdienst Kreuz 3. Klasse mit Kriegs-Dekoration)⁴⁶, a je zaradi zavzetosti in drznosti mlad umrl. Josef (ali Pepi med domačimi) je imel zdravstvene težave in ni bil dolgo na fronti. Edvarda (ali Vardla za domače) pa so po Matijevi smrti hoteli oprostiti vojaške obveznosti. Kljub Antonovi pomoči in poznanstvom skrivnostne gospe M. v dunajskih krogih pa je Edvard prihajal na dopust le v času kmečkih del.⁴⁷

Josef je že pred vojno na dopustu staknil neko spolno bolezen. Osemnajstletnika je bilo sram problem pokazati zdravniku in stanje se je poslabšalo. Tako ravnanje je razjezilo strica Antona, saj mu je "svoječasno precej pridigal o obnašanju pri takih obolenjih".⁴⁸ Kaže, da je bil Josef čustveno precej občutljiv mladenič in morda ne tako primeren za vojaško službo, kot si je mislil Anton. Svetoval mu je, naj zaprosi za zdravljenje v zasebni kliniki ter upal, da bodo Josefa napake izučile in se bo vse še zadovoljivo izteklo.⁴⁹ Leta 1915 pa je slednji, verjetno zaradi živčne napetosti, imel resne težave z želodcem. Anton, tedaj že kapitan fregate, je prosil gospo M., naj mu priskrbi posteljo v kakšni oficirski bolnišnici na Dunaju.⁵⁰ Gospa M. pa je Josefa naročila za pregled pri nekem slavnem profesorju, ki naj bi ugotovil, če je potrebna operacija.⁵¹ Novembra 1915 ga tako že zdravijo izvrstni zdravniki⁵², čez nekaj dni pa je v oskrbi gospe M. in namenjen v Karlsbad (Karlovy Vary, še dandanašnji

36 Osmrtnica Karoline Dolenc, rojene Vilhar. V Ljubljani, 10. julija 1886. - Original hrani Jožefa Bjezica, rojena Srebotnjak, Orehek 56, Prestranek.

37 Pahor, op. cit. p. 33

38 Dolenc, op. cit., p. 307

39 Conf. Bibliografija dr. Miroslava Pahorja. - Slovensko morje in zaledje št. 4/5. - Koper, 1981

40 Status animarum 1901. Župnija Sv. Florijana mučenika, Župnišče Matenja vas.

41 Conf. Fran Juriševič, Primorska pošta skozi zgodovino. - Koper, 1967. - Conf. Miroslav Pahor, Po jamborni cesti ... v mesto na pekl. - V Ljubljani, 1981

42 Izjava Marije Srebotnjak (r. 1903), Orehek 26, Prestranek, oktobra 1989. Marijin oče Anton (r. 31.12. 1865) je v zadnjem desetletju 19. stoletja pomagal Dolenčevim pri prevozu pošte, reji konj ... Tako ga najprej spoznamo kot četrtzemljaka, v prvih letih novega stoletja pa je lahko dokupil še četrto grunta (Rojstna in krstna knjiga, Župnija Sv. Florijana mučenika, Župnišče Matenja vas).

43 Status animarum 1901. Župnija Sv. Florijana mučenika, Župnišče Matenja vas.

44 Loc. cit.

45 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 7. oktobra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 925.

46 Pismo Antona Dolenca okrajnemu glavarju v Postojni 5. julija 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1073.

47 V pismih sestri Josipini Anton omenja gospo M., ki naj bi jo tudi ona poznala. Lahko gre za gospo Maro ali za gospo Marx, lahko pa za tretjo osebo. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 888 do P 1376.

48 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 25. februarja 1912. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 889.

49 Loc. cit.

50 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 8. novembra 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1192.

51 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini (brez datuma). - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1206.

52 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 15. novembra 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. 1202.

imenitno zdravilišče za prebavne motnje in bolezni petičnih Nemcev in Američanov) na okrevanje.⁵³ Na nevarnost okužbe s spolnimi boleznimi je Anton opozarjal tudi Edvarda mlajšega. Časopisi so pisali, da je Trst od slednjih že kar ogrožen.⁵⁴

V Orehku sta tako ostala le Josipina in tedaj že ostareli Edvard Dolenc. Na posestvu, ki je živelo pretežno od kmetijstva, pa je bilo mnogo opravkov. Prizadevanje, da bi s priporočilom kmetijskega ministrstva Edvarda mlajšega oprostili vojaške službe, je bilo dolgo zaman. 1. septembra 1915 pa je le bil doma in pomagal pri poslih, posebej pri spravilu sena.⁵⁵ Anton je ob začetku vojne svetoval, naj seno skrbno spravljajo, saj bo drago.⁵⁶ Konji so bili vsekakor še poglavitna prevozna sila, v boj so vozili topove in čete, iz boja pa mrtve in ranjene, na hrbtih so nosili oficirje, hrano in strelivo, pa tudi pošto. Leta 1914 je Josipina lahko najela delavce, a l. 1915 je tudi proti Italiji odprta fronta naredila svoje.⁵⁷ Za podaljšanje dopusta pa je Anton moral znova pisati prošnje in jih opremljati z dokumenti o škodi na posestvu, ki jo je povzročalo pomanjkanje delovne sile. Tako je svetoval, da bi si vojaška komisija ogledala škodo pri sečnji dreves in na travnikih puščeno seno, Edvard starejši pa naj bi si prisrbel novo zdravniško spričevalo.⁵⁸ Anton je prošnje napisal, jih poslal Edvardu starejšemu v Orehek, ta jih je podpisal in osebno oddal na okrajnem glavarstvu v Postojni.

Nekajkrat je Anton svetoval sestri, naj za poljska dela uporabi vojne ujetnike in kaznjence. Slišal je namreč, da so kmetijam dodeljevali osem do deset ujetnikov (večinoma z vzhodne fronte, Ruse in Srbe), posestniki pa so bili z njimi zadovoljni.⁵⁹ Pod Javorniki, nedaleč od Pivke, je bilo ujetniško taborišče in za boljši zalogaj hrane je bil marsikateri ujetnik pripravljen tudi delati. Ako bi se kaj zapletlo, naj bi se posvetovala z dr. Šušteršičem.⁶⁰ Slednji je bil zadnji kranjski deželni glavar in prijatelj družine Dolenc. Posredoval je tudi pri prošnjah za odpust Edvarda iz vojske. Ob sinovi smrti so mu Dolenci izrazili sožalje. Ivo Šušteršič je namreč padel pri Tolminu, zadet od granate, ki mu je odtrgala roko in nogo ter prebila srce.⁶¹

Anton je lastno skrb za sestrino družino utemeljil z dejstvom, da sam pač nima družine in je tako ostal navezan na brate in sestre.⁶² Svetoval jim je v denarnih zadevah, ob praznikih pošiljal darila, skušal zgladiti spore, z vplivom in poznanstvi je pomagal nečakom v vojaški službi itn. V začetku vojne je namreč postal načelnik štaba 4. bojne divizije. Sestri Josipini je skoraj vsak dan pisal pismo ali dopisnico, se zanimal za poslovne zadeve, za zdravje, vreme in dogajanje v družini. Kaže, da sestra ni bila tako zavzeta za pisanje, saj jo je Anton večkrat opozarjal, naj mu že vendar odpiše. Nekoč je celo vprašal, če je morda nepokretna, saj od nje že dolgo ni dobil sporočila.⁶³ V začetku leta 1913 so bili Josipina in brata Hinko in Ščitomir vpleteni v neko sodno zadevo (morda zapuščinsko) in v marcu bi morali plačati 12.000 kron neki "ženski, ki je povzročila že toliko gorja naši družini".⁶⁴ Anton je ošteval sestro zaradi lahkomišelnosti in bil pripravljen posoditi 3.000 kron, a ne brez obresti. Izračun le-teh in vodenje evidence pa sta se mu zdela preveč zapletena in svetoval je, da si denar izposodijo pri hranilnici. Glede naložbe lastnih prihrankov se je rad posvetoval s tržaškim finančnikom Ozonijem. Prepričan je bil o zmagi lastnega orožja, a svaril je pred naložbami v zasebne banke. Varne so se mu dozdevale hranilnice, posebej pa nakup državnih obveznic.⁶⁵

Čeprav je bila avstro-ogrska flota že leta 1912 v popolni bojni pripravljenosti, je bil Anton prepričan, da do vojne s Srbijo in Rusijo ne bo prišlo in se bo vse uredilo po diplomatski poti.⁶⁶ Konec julija 1914 pa je pisal, da so vojni zelo blizu in je bolje, da z vojno naredijo red, kakor "da nas ti svinjski pastirji Srbi vsako leto tako sprovcirajo, kar nas stane kup denarja".⁶⁷ Avgusta je napisal oporoko, kar je sestro Josipino zelo preplašilo. Moral jo je potolažiti, češ da ne misli še umreti, a v težkih časih je treba biti previden.⁶⁸ Vesti s fronte sicer še ni bilo, a Anton je bil prepričan, da bodo "s Srbijo že prišli na kraj, da bo temeljito kaznovana zaradi zločinske politike".⁶⁹ Josipinini sinovi so šli prostovoljno za eno leto na fronto; pričakovali so namreč, da bo vojne hitro konec. V bitkah bi imeli priložnost odlikovati se, kar bi pripomoglo k položaju in ugledu tudi po zmagi. Mati

53 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 22. novembra 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1211.

54 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 7. aprila 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1274.

55 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 1. septembra 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1129.

56 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 10. avgusta 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. 897.

57 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 6. septembra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 911.

58 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 16. novembra 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1203.

59 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 29. junija 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1067.

60 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 14. marca 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 987.

61 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini (brez datuma). - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1219.

62 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 21. marca 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1264.

63 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 25. junija 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1064.

64 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 2. marca 1913. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 893.

65 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 2. oktobra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 923.

66 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 18. decembra 1912. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 891.

67 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 28. julija 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 894.

68 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 27. avgusta 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 903.

69 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 10. avgusta 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 897.

Josipina pa je bila v skrbeh in Anton jo je moral potolažiti. Prepričeval jo je, da naj ji bo v zadovoljstvo in v ponos, saj je dala državi na razpolago tri lepe in zdrave vojake, ki bodo branili domovino.⁷⁰ Ob zasedbi Beograda je pisal: "Hvala Bogu, Beograd, ki je leglo srbskih kraljev in morilske tolpe, je končno padel. Čeprav to nima velike vojaške vrednosti, je vendar velik moralni uspeh in vsakega trezno mislečega Avstrijca navdaja z navdušenjem in zadoščenjem".⁷¹ O poteku vojne in o vojaških operacijah v korespondenci ni sledu, saj so bila pisma cenzurirana. O tem je Anton sestro natančno poučil: "... pri pisanju moraš biti zelo previdna, saj zlahka zaideš v težave".⁷²

Sestri in drugim v družini je Anton pošiljal različna darila in priboljške tudi v času pomanjkanja med vojno. Darila so bila včasih skromna, a tudi, glede na čas, razkošna. Z jesenskim mrazom so trije nečaki prejeli volneno spodnje perilo in kape,⁷³ Anton pa je v Postojni tudi zase kupil nekaj spodnjih hlač iz barhanta.⁷⁴ Družinska prijateljica gospa M. jim je poslala volnene trebušne pasove in grelce za blazine.⁷⁵ Bila je zelo prizadevna in radodarna (verjetno pa tudi bogata); Ščitomirjevim otrokom, ki so večkrat ostali v Orehku, je pošiljala darila, priboljške; tako npr. tisoč Maggie kock za juho.⁷⁶ Za dobrodelno dejavnost med vojno je bila "od Nj. Veličanstva odlikovana s častnim znakom 2. reda Rdečega križa".⁷⁷

Anton je priporočal sestri, naj se tudi ona udeleži dobrodelnih akcij, saj bi tako poleg odlikovanj pridobila tudi konkretne ugodnosti, npr. rešitev Edvarda ml. vojaščine, ureditev poštnega urada v Trstu ... Svetoval je, naj v oskrbo sprejme ranjene oficirje, saj imajo služabnike in je z njimi manj dela kot z navadnimi vojaki. Nato naj se potruji, da njeno prizadevanje opazi kakšen visok oficir ali okrajni glavar, kajti le tako bo sčasoma prejela odlikovanje Rdečega križa.⁷⁸ Kaže, da poštnega urada v Trstu niso več upravljali (morda zaradi Edvardove starosti in bolehnosti, upravnih ali finančnih zadržkov?) in so konje prodali, morda tudi za vojaške potrebe, ter začeli

oddajati sobe.⁷⁹ Preko Antona izvemo, da so bili pri njej nastanjeni oficirji zadovoljni.⁸⁰, sestri pa je svetoval, naj bo prijazna tudi z njihovimi ženami.⁸¹

Anton je sestro, njene goste in ostale sorodnike razveseljeval z mediteransko hrano, z olivnim oljem, z ribami, raki, z zelenjavo in sadjem, ki ga drugače ni bilo dobiti. Pošiljal ji je Calville jabolka, rdeče vino z Brionov in vermut iz Fažane.⁸² Dobro je poznal trgovca z vinom in trideset litrov vrste Hissaner je dobil po nizki ceni - 1.40 krone za liter. Josipina naj bi ga ustekleničila in dobro zapečatila, ponudila pa le najimnitnejšim gostom v majhnih kozarčkih.⁸³ Redno ji je pošiljal "Leipziger Illustrierte Zeitung" s slikami s fronte.⁸⁴ Svetoval ji je, naj zvezke shrani, da jih bodo po vojni dali vezati.⁸⁵ Včasih je darila pošiljal po pošti, včasih, posebno pa za bolj pokvarljivo blago, ribe, rake, školjke, zelenjavo ..., je poslal svojega adjutanta Lobla. Grajski hlapec iz Orehka ga je z vozom počakal na železniški postaji v Prestranku. Lobl je bil doma iz Tetschena ob Labi (danes Dečín na Češkem), po poklicu pa mehanik. Anton je dovolil sestri, da ga je nekaj dni uporabljala za dela na posestvu.⁸⁶ Poleg morskih živali je prinašal še olivno olje iz Šibenika, vino, cigarete, blago za obleke, kravate in čevlje. Nečakom in bratrancu Edvardu je Anton pošiljal več sto cigaret naenkrat, opozarjal pa je sestro, naj jih takoj prestavi v druge škatlice, saj je na originalnih ladijski grb, ki izdaja njih izvor. Edvardu starejšemu pa je kajenje odsvetoval, saj bi mu utegnilo škoditi.⁸⁷ Pošiljal je tudi riž, čeprav ga na "belem" trgu med vojno ni bilo dobiti.⁸⁸

Dopust leta 1915 (kakor tudi januarja 1916) je Anton preživel na Dunaju v hotelu Astoria. Vreme je bilo slabo, a zabava imenitna. Sestri je kupil električno svetilko, da si med hojo po temačnih grajskih prostorih ne bi obtolkla kolen, Edvardu starejšemu pa zloščljivo sprehajalno palico. Svetilko bi lahko ponovno napolnila na električni postaji v Postojni.⁸⁹

Josipina je Antonu vračala usluge in darila z dobrotami iz domače kuhinje in okoliških gozdov. Posebno rad

- 70 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 28. julija 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 894.
 71 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 3. decembra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 943.
 72 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 8. avgusta 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 896.
 73 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 29. septembra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 920.
 74 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 22. septembra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 917.
 75 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 18. septembra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 916.
 76 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 13. novembra 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1277.
 77 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 9. maja 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1280.
 78 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 18. oktobra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 931.
 79 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 20. junija 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1059.
 80 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 16. januarja 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1243.
 81 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 26. februarja 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1257.
 82 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 2. novembra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 932.
 83 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 31. marca 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1000.
 84 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 8. marca 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1260.
 85 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 15. januarja 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 962.
 86 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 14. marca 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1263.
 87 Loc. cit.
 88 Loc. cit.
 89 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 15. oktobra 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1166.

je imel orehovo potico, klobase, brinjevec, slive, med, gozdne jagode in maline ... Z naštetim je Anton obdaroval tudi predpostavljene oficirje in prijatelje. Tako je npr. naročil dve steklenici brinjevca za admiral⁹⁰, pred vojno pa tudi dve božični drevesci, ki naj bi ju Josipina odposlala na priložena naslova kapitana bojne ladje Seidensacherja in poročnika bojne ladje Schöllerja.⁹¹ Prvemu se je hotel prikupiti, k drugemu pa je bil večkrat povabljen. Za želodčno kuro je Anton pil brinjevec⁹², mrzli alkohol pa po preboleli gripi.⁹³

Kot visok oficir se je med vojno čutil odgovornega za vso družino. Skušal je pomiriti tudi zakonske spore. Že decembra 1915 omenja razprtijo med bratom Heinzom in njegovo ženo Ano⁹⁴, kaže pa, da do nesoglasja ni prišlo prvič. Leta 1916 je nameraval izkoristiti veliko-nočne praznike in se s Heinzom resno na samem pogovoriti.⁹⁵ Pogovor ni bil uspešen.⁹⁶ Zaradi bombardiranja Postojne leta 1916 je bilo med prebivalci nekaj žrtev. Anton je svaril sestro, naj se v prihodnje skriva v klet, kajti le radovedneži izgubljajo glave.⁹⁷

Glede praznovanja srebrne poroke je svetoval sestri Josipini, naj ne glede na težke čase ne odlašajo, saj je Edvard že star in bolehen. Morda ne bi živel do naslednjega leta. Navkljub poapnenju žil pa je Edvard doživel častitljivo starost in umrl 8. februarja 1927 na gradu Orehek zaradi ostarelosti.⁹⁸

Življenje navadnih vojakov pa se je od navad kapitana fregate seveda močno razlikovalo. Iz dopisovanja med mornarji izvemo naslednje: "Po mestih leži vse polno bolnikov in ranjencev; posebno veliko je takšnih katerim so noge, roke ali celo (vse) oboje odmrznilo. Roke oziroma omrzli deli postanejo črni, gnijedo ter jim morado dotične dele odrezati ako nočejo, da naprej gnije. (...) Je mal slame na tleh in na tej slami brez vsega spijo. Baj je pa več uši kot slame. (...) Dobre čevle je sedaj težko kupiti ker so se močno podražali, tako stanejo gorski čevli 60 kron. (...) Vaje doma delajo v civilni obleki in šele ko

odhajajo sem zvedel, da jih preoblečejo".⁹⁹ Če je bilo vreme ugodno, pa se je Anton začel kopati v morju že kmalu po petnajstem maju.¹⁰⁰ Pomlad je izkoristil za sprehode v okoliške gozdove, poleti pa je imel raje osvežilne morske kopeli.¹⁰¹ V Antonovem dnevniku za leto 1916 beremo: "H2O sehr warm. P.m. Bridgepartei an Bord".¹⁰² Večere so oficirjem popestrili koncerti, plesi in druge zabave v Marine Casinoju (današnji hotel Riviera v Pulju) in v oficirskem klubu (današnji dom JNA v Pulju).¹⁰³ Zapisal je med drugim: "Abends Konzert im M.Kasino, grossen Saale".¹⁰⁴ Pred vojno je Anton opravil več potovanj. S Saído je, kot smo že videli, obkrožil svet, leta 1900 je z jadrnico *Taormina* odplul v Ameriko, deset let kasneje pa z bojno ladjo "*Panther*" na Japonsko in Kitajsko. Iz Pekinga je nato z vlakom odpotoval v Moskvo, od tam pa na Dunaj. S poti po Kitajski je svakinji Gizeli in bratu Ščitomiru pisal več barvnih razglednic z upodobljenimi znamenitostmi. Opisuje naravne in kulturne pojave, dogodivščine in srečanja s predstavniki kolonialnih oblasti. Prva polovica besedila je pisana v slovenskem jeziku, druga pa v nemškem.¹⁰⁵ Podobno je s pismom okrajnemu glavarju v Postojni von Führerju, v katerem Anton naproša instanco, da pripomore k oprostitvi vojaške službe nečaka Edvarda. V slovenskem jeziku opisuje junaštva in zasluge padlega Matica: "Bil je izvanredni dečko in pravi sin slovenske domovine (...). Padel je kot junak v proslavo njegove ožje domovine in slovenskega naroda".¹⁰⁶ Nato se pa opraviči: "... ako ve nemščini nadaljujem ker obično v tem jeziku Konsipiram in mi tedaj lažje pade".¹⁰⁷ V slovenščini je tudi delil nauke Ščitomirjevemu sinu Milanu: "... Tem bolje se učiš tem bolje bodeš napredoval, tembolj in več bodeš dosegel in tem bolje in brezskrbno bodeš živel. Tudi v glasoviru in risanju se pridno vježbaj, bodeš videl pozneje koliko veselja ti bode to delalo in te kratkočasil".¹⁰⁸

Nekoč bogata in življenja polna graščina Orehek, Schloss Nussdorf, je danes velika siva zgradba z razbitimi

90 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 2. oktobra 1914. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 923.

91 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 14. decembra 1912. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 890.

92 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 18. decembra 1912. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 891.

93 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 15. januarja 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 962.

94 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini decembra 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1228.

95 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 14. aprila 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1278.

96 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 4. maja 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1279.

97 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 4. aprila 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1272.

98 Mrtvaška knjiga. Župnija Sv. Florijana Mučenika, župnišče Matenja vas, p. 29

99 Pismo Rudolfa Medena iz Kostanjevice Alojzu Longu, mornarju v Pulju 26. januarja 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 3510.

100 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 11. avgusta 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1109.

101 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 9. maja 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1280.

102 Tagebuch (30. August 1916 - 5. Oktober 1917), A. Dolenc, fkpt. - 30. August 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 836.

103 Pismo Antona Dolenca sestri Josipini 20. septembra 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1149.

104 Tagebuch (30. August 1916 - 5. Oktober 1917), A. Dolenc, fkpt. - 3. September 1916. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 836.

105 Pismo Antona Dolenca svakinji Gizeli Dolenc 16. oktobra 1910. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 7731/2

106 Pismo Antona Dolenca okrajnemu glavarju v Postojni 5. julija 1915. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 1073

107 Loc. cit.

108 Pismo Antona Dolenca nečaku Milanu Dolencu 18. novembra 1917. - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 7729.

okni in odpadlim ometom. Le veter zapira vrata za mnogimi rodovi in neštetimi usodami. Preko grajskega vrta, kjer je Josipina Dolencева obrezovala vrtnice in so se vriskajoč lovili njeni trije sinovi, se obiskovalcu odpre pogled tja do Prestranka. Na vzpetini poleg vasi, ki se stiska pod grajsko brežino, je cerkvena s pokopališčem, zadnjim domom družine Dolenc. Črn marmor pokriva grobnico, ki jo pogosto krasijo sveže rože. Graščak Edvard počiva tu od leta 1927, Josipina od 4. maja 1950, Edvard mlajši pa od 16. avgusta 1968.¹⁰⁹ Anton si je prizadeval, da bi posmrtni ostanke padlega Matica pre-

peljali v Orehek. Župnijski viri o tem molčijo, po ljudskem izročilu pa je bilo to storjeno že leta 1915 ali 1916.¹¹⁰ Tretji sin Josef jo je skupil v drugi svetovni vojni. Mrtvaška knjiga in Status animarum ga ne omenjata.

Po letu 1945 je bila graščina nacionalizirana in družina Dolenc izseljena v hišo št. 69, le lučaj od nekoč ponosnega posestva. Od tedaj so grad naseljevali mnogi brezdomci, vojne sirote, kmetijski delavci in drugi. V šestdesetih letih so tu našle zatočišče družine iz južnih republik. Zadnji topničar iz grada Orehek pa je izdihnil v Domu onemoglih na Taboru v Ljubljani.

RIASSUNTO

Il contributo illustra la vita di Anton Dolenc, ufficiale della marina militare austro-ungarica, e dei suoi parenti ai quali era molto legato sia per ragioni sentimentali che di lavoro. L'autore corregge alcune inesattezze riguardanti il Dolenc riscontrabili nel lavoro del dr. Miroslav Pahor che per primo lo aveva presentato al pubblico sloveno. Attraverso le fonti scritte (letteratura, carteggi, libri parrocchiali) e quelle orali, l'articolo ci trasporta nei vorticosi anni della prima guerra mondiale e ci pone di fronte ai destini ed alla vita quotidiana dei singoli protagonisti, con le loro difficoltà, le loro gioie, con le speranze e le tragedie di una famiglia che, nonostante l'alto ceto sociale, non è che un granello di sabbia sulla spiaggia della storia.

VIRI IN LITERATURA

1. Die Erdumsegelung S.M. Schiffes "Saida" in den Jahren 1890, 1891, 1892. - Zusammengestellt (...) von Hermann Marchetti. - Wien, 1894
2. Reise der Oesterreichischen Fregatte "Novara" um die Erde, in den Jahren 1857, 1858, 1859. - Wien, 1861 - 1866
3. Um Afrika. Skizzen von der Reise Sr. Majestat Corvette "Helgoland" in den Jahren 1873-75. - Von Leopold von Jedina. - Wien, Pest, Leipzig, 1877
4. Die Flagge rot-weiss-rot. Von Friedrich Wallisch. - Leipzig, (1942)
5. MARINE - Gestern, Heute. - Wien
6. Okolo sveta. Potopisne črtice. Spisal A. Dolenc. - Ljubljanski Zvon 1892, Ljubljana 1892
7. **Dr. Miroslav Pahor:** Kadet Anton Dolenc z objektivom okoli sveta (1890 - 1891). - Informator (Splošna plovba Piran) 1969/1-2, 3
8. **Miroslav Pahor:** Po jamborni cesti ... v mesto na peklu. - V Ljubljani, 1981
9. **Petar Kuničič:** Viški boj. - (s.l.), 1891
10. **Otto Neuerburg,** Eugen Frhr. von Reznicek: Schwarze Gesellen. Torpedoboote und Minensucher im grossen Kriege. - Leipzig, (1933)
11. Manuale di esercizi marinareschi per gli allievi di mare. - Roma, 1926
12. **Maffio Maffii:** La Vittoria in Adriatico. - Milano, Roma, 1919
13. **Antheus Stupar:** Lehrbuch der Navigation. - Zweite (...) Auflage. - Wien, 1919
14. Župnija Sv. Florijana mučenika, župnišče Matenja vas. - Status animarum, Mrtvaška, Rojstna in Krstna knjiga.
15. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran. - Zapuščina Antona Dolenca: korespondenca (inv. št. P 888 - P 1376), ladijski dnevniki (inv. št. P 836, P 840).
16. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran. - Zapuščina Alojza Longa: korespondenca (inv. št. P 3504 - P 3510).
17. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran. - Zapuščina Antona Hausa: korespondenca (inv. št. P 1606 - P 1637).

¹⁰⁹ Mrtvaška knjiga. Župnija Sv. Florijana mučenika, župnišče Matenja vas.

¹¹⁰ Izjava Marije Srebotnjak (r. 1903), Orehek 26, Prestranek, oktobra 1989.

LETO DNI MED GOJENCI POMORSKE LETALSKE ŠOLE IZ DNEVNIKA PAVLINA ZULETA 1929/1930

Nadja TERČON

kustos, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, 6630 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, YU
conservatore, Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano

POVZETEK

V prispevku je prikazano življenje, delo, učenje in dogodivščine gojencev Pomorske letalske šole v Divuljah v šolskem letu 1929/1930. Slednje je prikazano tako, kot jih je prvo leto šolanja doživljal in v svojem dnevniku opisal hidroletalec Pavlin Zule, doma iz Domžal. Po končanih srednjih šolah se je veliko slovenskih fantov zaradi želje po letenju vpisalo na PLŠ. Kljub pričakovani strogosti so se kmalu privadili novemu redu in disciplini. Poleg rednega šolanja, ki jih je z obsežnim predmetnikom in športnim udejstvovanjem močno zaposlilo, so se morali gojenci udeležiti tudi obveznega križarjenja po Jadranu. Tako so v praksi preizkušali med šolskim letom pridobljeno znanje in si pridobivali novo.

Že Avstro-Ogrska je poskušala v Divuljah, malem naselju v srednji Dalmaciji, na obali Kaštelanskega zaliva med Trogirjem in Kaštel-Štafilićem¹, razvijati svoje hidroletalstvo. V tretji največji avstro-ogrski hidroletalski bazi, poleg Pulja in Kumbora v Boki Kotorski, so pred začetkom 1. svetovne vojne zgradili majhen hangar, drugi pa je bil v gradnji. Med obema hangarjema se je dvigala majhna stavba, namenjena manjšemu številu mornarjev.²

Tukaj so ljudje spoznavali k.u.k. Flugstation Divulje, med Trogirom in Divuljami pa bi morala Avstro-Ogrska začeti graditi podmorniško bazo monarhije.³ A vojna je ambiciozne načrte monarhije preprečila.

Ob koncu vojne sta ostala le dva hangarja. Mornarica Kraljevine SHS je nekaj let po koncu vojne popravila en

hangar in postavila v Divuljah "Mornariški odred", ki pa je štel vsega le dve šolski letali znamke "Ikarus", dva pilota, nekaj mehanikov in mornarjev. Celotni odred je vodil poročnik bojne ladje.

Nekaj avstro-ogrskih letal tipa "Brandenburg" in "Rumpler" so začeli zamenjevati sodobnejši francoski "Camsi", nemški "Dornier Merkur" in "Dornier Wal" ter letala jugoslovanske proizvodnje "Ikarus". Številne nesreče, ki so jemale življenja mladim pilotom pionirjem, so pospešile ustanovitev Pomorske letalske šole.⁴

Med ponesrečenci so bili tudi mladi slovenski piloti Ivo Šuman⁵, Gustav Ajdič,⁶ Anton A. Ostanek⁷, Glauko Prebenda, Dragotin Reman⁸, Franjo Vardijan⁹ in nekaj let kasneje tudi Drago Bežan.¹⁰ Leta 1922 so v Kumboru ustanovili Hidroplansko šolo, leta 1926 pa Pomorsko

1 Jadran, Vodič i atlas, s. 12

2 Jedan dan kod pitomaca - hidroavijacičara, pomorsko vazduhoplovna škola u Divuljama.- Jadranska straža / v nadaljevanju JS/ 1929, s. 229

3 ibid

4 ibid., Pomorska letalska šola je imela uradni naziv Pomorska vazduhoplovna škola Divulje

5 Poročnik b.b. Ivo J. Šuman, nekrolog, JS, 1926, s. 164

6 Zoran Jerin : Letalstvo in Slovenci 2, Od prve do druge svetovne vojne, kazalo - Slovenci v pomorskem letalstvu, s. 195 /v nadaljevanju Ajdič/

7 Poročnik b.l. Anton A. Ostanek je bil rojen v Trstu 1902. Šolal se je v Trstu in Ljubljani, 1920 se je vpisal na Vojno akademijo v Beograd, ki jo je končal kot drugi v rangu. Bil je eden izmed desetih oficirjev, ki so se javili v prvi pomorski kurs. 21.6.1924 je dobil čin poročnika korvete, končal je vojno pilotsko šolo v Mostarju .... Ponesrečil se je leta 1929 na zemunskem letališču. Iz naše ratne mornarice, poroč. b.b. Anton A. Ostanek, nekrolog, JS 1929, s.290

8 Dragotin Reman je bil poročnik b.l. I. klase, vojni pilot. 7.7.1924 se je ponesrečil pri Korčuli. Ajdič, s. 195

9 Franjo Vardijan, narednik, d. pilot, se je 9.12.1929 ponesrečil pri Boki Kotorski. Ajdič, s. 195; fototeka Pomorskega Muzeja "Sergej Mašera" Piran

10 Drago Bežan, poročnik korvete, je bil rojen 14.11.1909 v Prestranku. V letih 1928-1931 je končal VPA v Dubrovniku. Specializiral se je za hidroizvidništvo.9.8.1935 se je s hidroletalom smrtno ponesrečil v Divuljah. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran; mrliška knjiga župnije

letalsko šolo, ki se je dve leti kasneje preselila v Divulje. V šoli so šolali učence za potrebe jugoslovanskega pomorskega letalstva. Tako je Pomorska letalska šola (v nadaljevanju PLŠ) Divulje septembra 1929 pričakala tudi 19-letnega Domžalčana Pavlina Zuleta, rojenega 10.11.1910 v Caprivi pri Gorici. Pavlinov oče, sicer rojen v Domžalah, je v Caprivi služboval. Mirno otroštvo njegovih otrok je prekinila vojna. Mati je z otroki in teto Romano, kot jo imenuje Pavlin, pred vojno vihro leta 1916 prebežala v Bakar. Štirinajst let kasneje se je Pavlin ponovno srečal s kraji, kjer je v tistih žalostnih dneh izgubil mamo. Oče, ki se je boril na soški fronti pri Doberdobi, je za materino operacijo v reški bolnici in njeno smrt izvedel šele en teden po pogrebu.¹¹

Pavlin Zule ali Murček, kot so mu pravili domači in prijatelji, je dokončal ljubljansko gimnazijo. Želel si je "v službo v mornarico", vendar mu je to zdravnik v Ljubljani zaradi domnevne srčne napake preprečil. V Divuljah je uspešno opravil sprejemne izpite in vse potrebne zdravniške preiskave ter že v prvem šolskem letu postal eden najboljših študentov v svojem letniku.

Bil je gojenec IV. klase PLŠ (letnik vpisa 1929), ki je štela 130 gojencev. Med njimi je bilo 20 Slovencev, kar pa je bilo v primerjavi s prejšnjimi letniki zelo malo. III. klasa PLŠ (letnik vpisa 1928), katere gojenec je bil tudi Zuletov prijatelj iz Domžal Franc Bolhar,¹² je imela v svoji družbi več kot polovico fantov iz slovenskih krajev.¹³

Zanimanje za vojaške šole, predvsem za mornarico in letalstvo, je bilo med slovenskimi mladeniči izredno. Letalstvo je bilo še v povojjih, vendar pa se je njegov razvoj že naslanjal na znanstveno podlago in bil strokovno organiziran in voden. Le kaj je bilo lepšega, privlačnejšega ter v družbi visoko vrednotenega in občudovanega kot leteti ali pluti. Te svoje sanje in želje so mladi fantje najlažje uresničili ravno v vojaškem letalstvu in mornarici. Množično so se vpisovali v mornariške šole, med katere je spadala tudi pomorska letalska šola. Poleg vse strogosti vojaškega življenja, discipline pa tudi nevarnosti so v svojem bodočem delu pričakovali veliko lepote, ki je ne bi mogli srečati nikjer drugod. Področje njihovega službovanja sta bila nebo in morje. Menili in upali so, da jim bo poklic "sokolov zraka in čuvarjev našega neba", kot pravi v svojem zapisu mladi Pavlin Zule, omogočil boljše in lepše življenje. Mnogim kan-

didatom ni uspelo priti v šolo. Ti so se kasneje običajno ukvarjali z letalstvom kot športom v številnih aeroklubih po Sloveniji.

Z dnevnikom, ki ga je Murček pisal vse prvo šolsko leto, spoznavamo dogajanje v Divuljah, preko njegovih natančnih opisov krajine, krajev in ljudi lahko začutimo utrip življenja ob koncu tretjega desetletja tega stoletja v obmorskih krajih Kraljevine Jugoslavije. Kot prijeten in družaben mladenič je dokaj hitro navezoval stike z vrstniki. Skupno s sošolci in prijatelji, ki jih je bilo vedno več, se je udeleževal izletov v okoliške kraje in si s posebnim zanimanjem ogledoval kraje in kulturno-zgodovinske znamenitosti, ki jih je potem v svojem dnevniku izredno natančno opisal. Tako je utrjeval znanje, pridobljeno na ljubljanski gimnaziji, in spoznaval stvari, o katerih je do tedaj samo prebiral ali poslušal.

Tudi ljudje so bili vselej tarča njegovega opazovanja. O prebivalcih Trogira je takole zapisal: "Opazoval sem ljudi na tej cesti. Je to mešanica elegantnih gospodov in dam, ki se bahavo sprehajajo, in gruče siromašnih dalmatinskih seljakov in seljakinj, ki slone ob zidove in se pomenjujejo. Vidi se tudi mnogo naših mornarjev. Zanimali so me dalmatinski starci, oziroma "čaci". Debeli, dolgočasni, zaviti v rujavo pelerino z rudečo čepico na glavi in pipo v ustih sede pred gostilno in ob čaši rujnega vina razpletajo svoje pogovore o morju, ribolovu in starih dobrih časih. Na promenadi je obilno zastopan nežni spol. Zagorele, lepe postave Dalmatink so za marsikaterga zapeljive ...."¹⁴ Zelo natančno si lahko predstavljamo tudi mornarje anleške, francoske in nemške flote, saj je opis njihovih uniform primerjal z jugoslovanskimi in opisal prav vse različice.

2.10.1929 sta bili v Splitu zasidrani dve angleški križarki ter nekaj manjših enot. Angleška mornariška uniforma je bila slična jugoslovanski. Namesto črnega traku z napisom imena ladje, na katerih so pluli jugoslovanski mornarji, je le-ta imela "mašno".¹⁵ Dva meseca kasneje je Zuleta, Bolharja in Staneta Cererja¹⁶, rojake iz Kamnika, zopet doletela čast, da so si v skupini 44 gojencev, ki jih je podnarednik Ružič izbral v skupino za ogled francoske flote v Splitu, slednjo tudi ogledali. Zule, ki je edini delno govoril francoščino, je postal "uradni" prevajalec med jugoslovanskimi in francoskimi mornarji. Francoska kapa je imela na vrhnjem delu rdeč cof, bluza pa dolg, moder ovratnik. Francozi so se ponašali še z

Slavina.

11 Pavlin Zule, Dnevnik, napisano 23.9.1930; Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran hrani fotokopije dnevnika Pavlina Zuleta, ki je sestavljen iz dveh delov, original pa hrani njegov sin Bojan Zule v Domžalah: I - Od 14.9.1929 do 16.12.1930 (v nadaljevanju Dnevnik I) II - Spomini s 45-dnevnega potovanja po Jadranu z kr. minonoscem "Labudom", Pavlin Zule, gojenec Zrakoplovne šole (v nadaljevanju Dnevnik II)

12 Franc Bolhar je bil rojen 11.11.1911 v Domžalah. V letih 1928-1931 je končal PLŠ Divulje in nato izvidniški tečaj. Do konca 1933, ko je zapustil mornarico, je letel v 2. izvidniški eskadrili. Živi v Domžalah. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran; Ajdič, s. 193; Zule, Dnevnik I, Dnevnik II

13 Dnevnik I, 7.10.1929

14 Dnevnik I, Trogir, 24.2.1930, cit.

15 Dnevnik I, 2.10.1929

16 Stane Cerer se je rodil 9.7.1910 v Kamniku. V letih 1928-1930 je obiskoval PLŠ Divulje, kjer je po končanem šolanju do leta 1941 tudi služboval. V letih 1943-1956 je služboval v letalstvu SFRJ. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran; Ajdič s. 193

dokaj ozkimi hlačami in seveda s tremi rušilci *Guépard*, *Tigre* in *Panthère*, katerih opremljenost in moderniziranost so gojenci PLŠ občudovali. Zule je v svoj dnevnik zapisal: "Vesel sem, da sem si ogledal saj eno edinico slavne francoske mornarice. Kedaj bomo mi imeli take ladje, sem si mislil, ko sem odhajal".¹⁷

Še neka dogajanja so bila, ki jih je Zule z vso natančnostjo zapisoval in opisoval v svojem dnevniku. To so bile številne letalske nesreče, ki so se kljub Pomorski letalski šoli in v njej izšolanim pilotom kar vrstile. Za nesreče je bil večkrat kriv človek s svojimi drobnimi napakami, ki so postale usodne. Še pogostejše pa so izgubo mladih pilotov in hidroletal povzročale nerazvitost tehnike in napake na hidroletalih. Poročnik vojne ladje Julij Saks¹⁸ je v času treh mesecev doživel z dvema letaloma istega tipa *Dornier Merkur* kar dve nesreči. Na srečo se je pri obeh nesrečah pilot Saks rešil, letali pa sta bili poškodovani. Pri drugi nesreči je od letala Sarajevo ostal le trup brez motorja, kril in plovk.¹⁹ Istega dne, 24.2.1930, se je poleg Saksovega zrušilo še izvidniško hidroletalo tipa *I.O.126*.²⁰ V začetku aprila 1930 sta se pri izvajanju akrobacij s hidroletalom tipa *Ikarus* v Boki Kotorski ponesrečila pilot poročnik korvete Vladislav Kandare²¹ in poročnik fregate Mirko Renčelj, vendar se nista huje poškodovala. Do hude letalske nesreče s smrtnim izidom pa je prišlo nad Trogirjem, kjer sta se učitelj, vojni pilot Vojislav Marković, in učenec, narednik Žarnič, učila na letalu *Ikarus* nizke lete z zavoji.²² 6. avgust istega leta je bil usoden za dva dalmatinska ribiča. Nesreča se je pripetila, ko sta učitelj, vodja Zajc,²³ in dijak, podnarednik Kranjc, startala proti pomolu, kjer sta ribiča ribarila. Prišlo je do trčenja, po katerem sta oba ribiča podlegla poškodbam. Letalo se namreč ni moglo pravočasno dvigniti, potem ko sta pilota zagledala čoln.²⁴ Kmalu nato sta se razbili dve letali, *I.O.123* in *Do.D.*, "Ikarus 27" s pilotom Kokaljem pa je nad Šibenikom zašel v vihar. Pilota sta se uspela rešiti.²⁵

"Avijonske nesreče so zadnje čase na dnevnem redu... V petek popoldne se je razbil Ikarus. Žrtev je postal mladi učenec podnarednik Hamerović. Danes je izgorel *Gams 51*. Tako bomo kmalu ob vse aparate..."²⁶ je ves pretresen pisal Zule.

Pavlin Zule v času šolanja na Pomorski letalski šoli v Divuljah. Fototeka Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran, inv. št. P 7712

Po prihodu v Divulje so bodoče hidroletalce namestili v šolo. Po opravljenem zdravniškem pregledu in sprejemnem izpitu so gojenci že izžko čakali na mornariške obleke, ki so jih tako občudovali pri starejših kolegih. Zule in prijatelj Bolhar sta si ogledala hidroletalsko komando. Njegov dnevnik je ohranil prve ugodne vtise o šoli. "Naša šola je velika štirinadstropna stavba, poleg nje

17 Dnevnik I, 9.12.1929., cit.

18 Julij Saks je bil rojen 14.3.1898, torpedominerska in hidroletalska specializacija. Letel je kot vojni pilot. Ranglista ukaznog osoblja kraljevske mornarice na dan 6.4.1941 godine / Sestavio kap. freg. u penziji René Podhorsky. - Zürich, 1970 (v nadaljevanju Ranglista), s. 22, št. 35

19 Dnevnik I, 24.11. 1929, 24.2.1930

20 Dnevnik I, 24.2.1930

21 Dnevnik I, 15.4.1930. Vladislav Kandare je bil rojen v Črnomlju 4.2.1904. Leta 1927 je dokončal PVA v Dubrovniku in se naslednje leto vpisal v PLŠ Divulje. Bil je na specializaciji v Veliki Britaniji. Služboval je v Kumboru in Vodicaх kot vojni hidroizvidnik, vojni hidropilot in pilot lovec. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran; Ranglista s. 3, št. 101

22 Dnevnik I, 16.7.1930

23 Dnevnik I, 6.8.1930. Zajec Franjo je bil strokovni poročnik pomorsko letalske smeri, vojni hidropilot. Rojen je bil 12.3.1903. Zule omenja priimek Zajc in ne Zajec. Ranglista, s. 13, št.28 ; Ajdič, s. 195

24 Dnevnik I, 6.8.1930

25 Dnevnik I, 18.6.1930

26 Dnevnik I, 25.8.1930, cit.

je telovadišče z vsem orodjem in športno igrališče. Bolj v stran so stražnice, kantina, trije veliki hangerji, delavnica, podoficirske zgradbe z lepim tenis igriščem, radiostanica in gradi se novi hanger. Tudi prvič vidim od blizu velike hidroplane ..." ²⁷

Šele prve dni decembra 1929 se je začel pouk. Predmetnik je bil obsežen, "predmetov je bilo precej in bili so dokaj težki" ²⁸, tako da so učence, ki niso maturirali na srednjih šolah, čakale precejšnje težave. ²⁹ Željenega poprejšnjega znanja, ki so ga zahtevali učitelji, civilisti in oficirji, pri teh študentih ni bilo. Poleg splošnih predmetov, kemije, fizike, geometrije, aritmetike, zemljepisa, zgodovine, opisa (deskriptive) in srbohrvatskega jezika so v PLŠ pomembno vlogo zavzemali še vojaški predmeti, kot so bili pravila službe, uredba o vojni in disciplini, zakon o ustroju vojske in disciplini, zakon o ustroju vojske in mornarice ter vojna administracija. Glavni predmeti v prvem letniku šole pa so bili pomorstvo, hidroletalstvo, študij o orožju, materialu in tehnologiji. Študente so ocenjevali še iz ekserciranja, veslanja, gimnastike in praktičnih del. ³⁰ Po uspešno opravljenem prvem letu šolanja v PLŠ, v katerega je bilo vključeno tudi križarjenje s kraljevima minonoscema *Labud* in *Sokol*, so si gojenci pridobili naziv "mornarja I. klase" ali "kaplarja", ki je bil, kot so menili mornarji, "Bog vseh Bogov v mornariški šoli" ³¹, po drugem letniku, pa so bili povišani v podnarednika - hidromehanika. ³²

Življenje se je Zuletu zdelo zelo pestro. Čas je preživljal med šolo, telovadbo, veslanjem, izleti v okoliške kraje ter srečanju s tujimi mornarji. Bil je iznajdljiv študent in se je življenju in disciplini v šoli hitro privadil. Posebno navdušen je bil nad hrano, saj se je, kot pravi, vidno zredil. Meso je bilo, razen ob sredah, vsak dan na krožniku. Nikakor pa mu niso bile všeč številne kraje, ki so se zelo pogosto pojavljale. Izginili so mu nož, denarnica in ključ. ³³

Za medsebojne odnose, za rešitev sproti nastalih problemov v letniku je skrbel "klasni starešina". Klasni starešina IV. klase PLŠ je bil prvotno Slovenec, poročnik

fregate Mirko Renčelj, 14.10.1929 pa je to mesto prepuštil svojemu kolegu poročniku fregate hidroizvidniku Slavoljubu Piklu. ³⁴

Do zamenjav je prišlo tudi v vodstvu šole. Poročnik vojne ladje Arnold Medlička je dolžnost komandanta PLŠ Divulje 1.3.1930 predal novemu komandantu kapetanu korvete Mihaelu Zanglu. ³⁵ Poleg redne vadbe v vojaških veščinah je Zule v Divuljah redno in pridno telovadil. Že v Domžalah je bil včlanjen v telovadno društvo Sokol. Tako je v nekem nastopu med redno telovadbo dosegel prvo mesto med "eno poljubno in eno obvezno vajo na drogu". Bil je izbranec v skupini PLŠ Divulje za udeležbo na vsesokolskem zboru v Beogradu, ki so se ga poleg jugoslovanskih Sokolov in vojske konec junija 1930 udeležili še romunski, poljski, belgijski, francoski in češkoslovaški Sokoli. Vodja udeležencev zborovanja mornarjev kapetan Kovač je pripravil nastopno točko. Sestavljena je bila iz vaje z vesli, "Turškega marša" in orodne telovadbe. V orodni telovadbi, v vaji na bradlji, je skupaj s še petimi mornarji vadil in kasneje nastopil tudi Pavlin Zule. Za vajo z vesli je bilo izbranih 400 gojencev, Pomorska vojaška akademija iz Dubrovnika naj bi izvajala tako imenovani "Turški marš" ter vaje na krogih, na drogu so sodelovali študenti Strojne pomorske šole, na "mizi" pa Ladijska pomorska šola. Skupni točki vseh pomorskih šol sta bili štafetni tek 4 x 100 m in vlečenje vrvi. ³⁶

Pridno in vestno so telovadili in 16.6.1930 prejeli ukaz o obveznem kopanju in sončenju vse do odhoda v Beograd. Obvezno kopanje je trajalo 4 ure dnevno. To je bil verjetno najprijetnejši ukaz, ki so ga učencem sploh lahko dali. Plavali so ter se med sončenjem mazali z ricinusovim oljem, ki so ga dobivali, "da bi se jih solnce krepkeje prijelo". V Beogradu so želeli nastopiti kot pravi "tipični črni mornarji", ki bi jih občudovalo vse občinstvo. ³⁷

Iz Splita so 20.6.1930 z vlakom odpotovali v Beograd. Pridružila sta se jim tudi poročnik vojne ladje 2. klase Zdravkovič in poročnik korvete Gustav Grošelj. ³⁸ Med potovanjem so se prijetno zabavali ter si kot vselej doslej

27 Dnevnik I, Divulje, 25.9.1929, cit.

28 Dnevnik I, 5.12.1929

29 Dnevnik I, 5.12.1929 ; Mašinska podoficirska škola mornarice, JS, 1924, str.206,207. Kot pogoji za vpis v strojno podoficirsko šolo so v tem članku navedeni telesna sposobnost za pomorsko službo, dovršena starost 16 let in pol, najmanj štiri razrede ljudske šole in najmanj dve leti uka v eni izmed železnih obrti. Domnevam, da so podobni pogoji veljali tudi za vpis v PLŠ v Divuljah.

30 Dnevnik I, 5.12.1929

31 Dnevnik II, 11. 10. 1930

32 Dnevnik I, 12.9.1930

33 Dnevnik I, 14.10.1929

34 Zule v svojem dnevniku omenja poročnika fregate Mirka Remčla. Verjetno je tukaj prišlo do napake, ker je bil mišljen Kazimir Renčelj oziroma Mirko Renčelj, rojen v Trstu. Podatke hrani Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran. Kot drugega klasnega starešino Zule omenja Slavoljuba Pikla, ki pa ga Ajdičevem seznamu pomorskih letalcev in v Ranglisti ni. Ravno tako Slavoljuba Pikla ni na Seznamu udeležencev prvega srečanja pomorskih letalcev 14.1.1972 v Ljubljani ter v kartoteki pomorstva, ki ju hrani Pomorski muzej. V Ajdičevi knjigi in v kartoteki Pomorskega muzeja so podatki o Josipu in Edvardu Piklu. Iste podatke najdemo tudi v Ranglisti, s.3, št.89 in s.2, št. 66. 14.9.1930 pa Zule v svojem dnevniku omenja tudi že višji čin Slavoljuba Pikla - poročnik vojne ladje.

35 Dnevnik I, 2.3.1930

36 Dnevnik I, 25.5.1930

37 Dnevnik I, 16.6.1930, loc. cit.

38 Avgust Grošelj, rojen 1905 v Ljubljani, je v letih 1925 obiskoval VPA v Dubrovniku. Specializiral se je za hidroletalstvo (kapitan korvete, vojni

ogledovali okolico, s katero so se prvič srečevali. Po prihodu v glavno mesto so vsi udeleženci začeli izvajati skupne vaje. Urili so se predvsem v sestavljanju inicialke kralja Aleksandra I. "A.I.". 28. junija se je na beograjskem stadionu zbrala množica gledalcev. Predstave so se udeležili kralj Aleksander, kraljica Marija, prestolonaslednik Peter ter številni ministri. Podstarosta vsesokolskega zleta Gangl je v imenu vseh udeležencev pozdravil kralja in pripel vsem častnim gostom "dragoceno zlato značko". "Ljudstvo je bilo oduševljeno".³⁹ Sledili so govori, ki so jih prenašale beograjska, zagrebška, ljubljanska in dunajska radijska postaja. Naslednjega dne je sodelovalo še v skoraj dve uri trajajoči svečani povorki 40.000 Sokolov. "Nečesa sličnega še Beograd ni videl. Veličasten je bil ta sprevod."⁴⁰

Po prihodu v Divulje so se morali še vsi prevzeti od čudovitih vtisov pripravljanja na končne izpite. 28. avgusta pa so brez predaha po končanem šolanju, kjer je Zule kot odličen učenec dosegel tretji rang v celotni klasi in drugi rang v svoji, brez letnega dopusta in počitnic, ki so si jih tako želeli, ponovno odpotovali v Beograd, da bi lahko kot dobri telovadci 6. septembra 1930 sodelovali na svečanosti ob rojstnem dnevu prestolonaslednika Petra. Vedeli pa so, da tudi po vrnitvi iz Beograda ne bo srečanja z domačini. Čakalo jih je križarjenje po Jadranskem morju.

Da so lahko gojenci tudi v praksi potrdili med letom v šoli pridobljeno znanje in ga utrdili, da so spoznali življenje na ladji, so se gojenci IV. klase PLŠ ravno tako kot njihovi predhodniki in vrstniki iz ostalih trgovskih in vojaških pomorskih šol odpravili na križarjenje po Jadrani. To preizkušnjo so opravljali na šolskih ladjah. Za hidroletalce sta bila dodeljena dva minonosca *Labud* in *Sokol*. Drugi štirje minonosci istega tipa, *Galeb*, *Orao*, *Jastreb* in *Kobac*, so služili za šolanje gojencev ostalih mornariških šol (Pomorske vojne akademije Dubrovnik, Ladijske podoficirske šole v Šibeniku, Strojne pomorske šole v Gjenoviću v Boki Kotorski). Vsi so bili zgrajeni v letih 1917/1918 v Nemčiji in so imeli od 500 do 511 ton, v dolžino pa so vsi razen *Labuda* in *Sokola* merili 56,5 m. *Sokol* je meril 59,63 m in je imel 511,7 ton, za *Labuda* pa ni točnih podatkov.⁴¹

"Labud", na katerega se je vkrcal A razred PLŠ, je bil starejši kot "Sokol", zato mu je pripadla čast poveljevanja na šolskem križarjenju. Komandant "Labuda", kapitan fregate Nikola Šteimfl, je bil obenem tudi komandant 3. hidroplanske komande s sedežem v Kumboru.⁴²

Poleg petdesetih gojencev so se na ladjo vkrcali še klasni starešina poročnik bojne ladje Pikl, profesor Lekalić in službovodka Burić.⁴³ V nestrpnem pričakovanju dogodivščin so v podpalubje namestili viseče mreže, ki so jih uporabljali za spanje. Že prvo noč je zaradi občutka utesnenosti in neudobja Zuletova "visaljka" obvisela med dvema železnima drogovima na palubi. A kaj, ko ga je s tega udobnega in zračnega prenočišča, pregнал vihar. Že prvo in marsikatero naslednjo noč se je pred dežjem in hladnim nočnim vetrom zatekel na poveljniški most. Trdno pa on in njegovi "sotrpini" vsaj na začetku potovanja le niso spali, kajti bojazen, da bi jih kdo odkril, je le bila prevelika. Gojencem je bilo zadrževanje ali celo misel na spanje na poveljniškem mostu najstrožje prepovedana.

Pluli so proti Šibeniku, Pagu, Rabu in Krku vse do Sušaka in Crikvenice, kamor so pripluli 23.9.1930. Opažovali so pokrajino, ljudi ter turiste na otokih. Prebiramo lahko čudovite opise mest in otokov ter se seznanjamo z njihovo zgodovino.

Hitro so se privajali življenju na ladji. Učili so se pomorskih veščin ter se podrejali določenemu redu in disciplini. Poleg praktičnega dela jim je profesor Lekalić predaval o morju, o njegovem geografskem, zgodovinskem, gospodarskem in političnem pomenu.⁴⁴ Učitelj je tudi spraševal, tako da je bil dan zabeljen tudi z obveznim učenjem.

Brž ko so izpluli iz splitske luke, so že začeli opravljati ladijske posle. Razvezovali so šotore, Zuleta pa je že prvi dan čakalo slavno ribanje palube. Iz strahu pred težkim opravilom je bil presenečen nad enostavnostjo tega posla. Del mornarjev je polival palubo s toplo vodo, ostali pa so jo s krtačami, ki so bile nasajene na dolge lesene palice, ribali. Navsezadnje so z dolgimi, iz konoplje spletenimi kitami, palubo pobrisali in delo je bilo opravljeno.

Že nekaj minut po opravljenem ribanju pa se je Zule za ves čas križarjenja izognil temu delu. Klasni starešina ga je določil za signalista z obrazložitvijo, da se za to najlepšo in najpomembnejšo službo odreja samo inteligentni mornarji. "Seveda smo bili ponosni, mnogi so nam zavidali," pravi Zule.⁴⁵ Med signaliste je prišlo šest gojencev z najboljšim uspehom. Ker so že obvladali nekaj osnovnih pojmov iz signalizacije, Morsejevo abecedo in sporazumevanje z ročnimi zastavicami, so takoj nastopili svojo službo. Opis te dolžnosti poda v svojem dnevniku Zule najlepše sam. "Sedeli smo na najvišjem delu ladje,

hidroizvidnik, pilot lovec). 16.4.1941 je odletel v Afriko, v RAF je bil od 1942 poveljnik bombnikov, po 1945 kapetan pilot. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran; Ranglista, s. 4, št. 112; Ajdič s. 193

39 Dnevnik I, 28.6.1930, 29.6.1930, cit.

40 Dnevnik I, 28.6.1930, 29.6.1930, cit.

41 Pregled naše ratne mornarice na 1. jan. 1923, JS, 1923, s. 12 Dnevnik II, 14.9.1930

42 Dnevnik II, 14.9.1930

43 Dnevnik II, 14.9.1930

44 Dnevnik II, 8.10.1930

45 Dnevnik II, 15.9.1930, cit.

Eden izmed izletov v okolico Divulj v prostem času. Zule leži na desni. Fototeka Pomorskega muzeja "Sergeja Mašera" Piran, inv. št. P7720

na signalnem mostu in z daljnogledi opazovali obzorje. Eden je bil "pozorni", on je pazil na vse kar je videl na morju, pod morjem in v zraku ter javljal preko kabla na poveljniški most. Na vsake dve uri smo se menjavali v tej službi.⁴⁶ "Brodsko rola" ali ladijski pravilnik je določal vse dolžnosti na ladji.⁴⁷ Skupaj s signalisti s "Sokola" so redno vadili. Na "Labudu" so dvigali zastavice po "Signalni knjigi", gojenci na "Sokolu" so jih morali razvozlati ter ponoviti dani signal. Izmenoma so dajali in prejeli signale. Vaje s signalnimi zastavicami so hitro obvladali, težje je bilo signaliziranje z žarnico na jamboru in projektorjem.⁴⁸ Poleg praktičnega signaliziranja so signaliziranje spoznavali tudi s teoretičnim poukom. Del gojencev je bil dodeljen k ladijskemu topu, del pa k mitraljezom. Palubarji so veslali, ob ugodnem vetru jadrili ter se kopali. Ob popoldnevih so imeli pouk.⁴⁹ Ko jim je na poti nazaj v Šibeniku zmanjkalo premoga, ga je že ob šestih uri začela nakladati vsa posadka. Delali so hitro in v popolni tišini. Kljub temu, da so naložili 60 ton premoga, je bilo to najtežje delo na ladji kmalu opravljeno.⁵⁰

"Na ladji je bil prvi vsakodnevni posel čiščenje vseh prostorov in predmetov".⁵¹ Vsak mornar je imel svojo nalogo. Zule je čistil poveljniški most. Preglavice so mu povzročali predvsem kovinski predmeti, ki jih je bilo povsod polno. Kompas, telegraf, zvonci so se morali blesteti v vsem svojem sijaju. Za pomivanje in pranje

palube so bili zadolženi palubarji. Ob nedeljah je ladjo pregledoval komandant. Pretaknil je vse prostorčke. Le kaj bi se zgodilo, če bi s svojimi belimi rokavicami potipal še temen kot, za katerega je malokdo vedel in bi se na njegovih rokavicah poznala sled prahu?⁵² Prvi oficir jih je vedno opominjal, da morajo paziti na čistočo, kajti lahko bi se zgodilo, da bi številni turisti, ki so letovali ob Jadranu, ob pogledu na umazanijo in neurejenost odnesli s seboj slab vtis o celotni jugoslovanski mornarici. Še bolj pa so se vsi bali izrekov, ki bi utegnili krožiti o njih. "Znani so bili izreki o mornaricah: Umazan si kot grška mornarica, ali rastrgan kot Italjan. Nasprotno slovi nemška flota po svoji vzorni snagi".⁵³

Največja neprijetnost čiščenja so bile umazane uniforme čistilcev. Sladke vode za pranje je bilo na križarjenju malo in še s to so lahko razpolagali samo z dovoljenjem. Delovne in bele obleke so morali prati v morskoi vodi, v kateri se pa mlo ni raztapljalo. Ukaz je ukaz. Morali so prati in znašli so se. Obleko so vrgli v morje, da se je dodobra namočila, potem so jo izvlekli, malce ocedili in obesili na vrh.⁵⁴ Kako umazan posel je bil na ladji, pa dokazuje že opis mornarjev januarja 1929. "... Na krovih vrše službo mornarji, podoficiri in oficiri, vsi so v umazanih oblekah. Vidi se na prvi pogled, da vrše težko službo. Bele "ravne" obleke, katere imamo čiste in lepe imajo ti brodarci tako zamazane z raznimi mastmi in olji, da so enake črnim. Delajo pa vsi. Videl sem nekega korvetaša z zelo od olja umazanimi rokami, ki je stal z nekim narednikom pri torpedu in ga s krpo čistil ...".⁵⁵

Tako v Divuljah kot v mestih na Jadranu so bodoči hidroletalci obiskovali razne predstave, hodili v kino. Na križarjenju z "Labudom" so si prosti čas krajšali z glasbo. Njihov majhen tamburčni ansambel je ob večerih igral pod palubo ali na premcu ladje. Ti koncerti so v pristaniščih privabljali na pomole številne poslušalce. Čas so si krajšali še s šahom, kartami, petjem in raznimi drugimi družabnimi igrami. Ob deževnih večerih pa je Zule zelo rad zavil k "prijaznemu telegrafskemu podnaredniku", ki je "navijal na gramofon vsako prosto minuto". Poslušala sta plošče "Cecilija", "Capinniera", "Nanette", "Ob domu a Clara" in se krasno zabavala.⁵⁶

Kljub prepovedi spanja med nočno službo pa mladi fantje, željni počitka, ukazov niso upoštevali. Zaradi stalnega dežja so si za nočno službo na odprtem signalnem mostu obuvali gumijaste škornje in dežni plašč, čez

46 Dnevnik II, 15.9.1930, cit.

47 Dnevnik II, 15.9.1930

48 Dnevnik II, 19.9.1930

49 Dnevnik II, 25.9.1930

50 Dnevnik II, 29.9.1930

51 Dnevnik II, 18.9.1930, cit.

52 Dnevnik II, 4.10.1930

53 Dnevnik II, 4.10.1930, cit.

54 Dnevnik II, 18.9.1930

55 Dnevnik I, 20.1.1930, cit.

56 Dnevnik II, 26.10.1930, loc.cit.

pa še težko bundo, ki jih je delno ubranila mraza. Tako oblečeni so včasih kar stoje zaspali.⁵⁷ Še pogostejše pa so se v neprestani bojazni pred odkritjem v dežju zleknili na poveljniški most in se pokrili z neprepustno "plahto". "Ko sem bil v nočni službi sem se najraje vlegel pod kompas in pokrili s tepihi, ali pa sem se zleknil v navigacijsko kabino. Mnogokrat so dežurni organi iskali pozornike, ki so vedno spali." Tako je zapisal Zule v svojem dnevniku.⁵⁸ Obljubljene kazni pa za spanje ni bilo, ker so gojenci štitiili drug drugega. Nikoli nihče ni vedel, kdo je bil ob določeni uri na vrsti. Vsake pol ure je moral pozornik zavpiti "ispravno", kar je pomenilo, da gore na ladji vse luči. Gojenci so bili kmalu tako izurjeni, da so ob bitju ure odprli vrata na mostu, zavpili svoj "ispravno", se zopet zleknili in spali nadaljnje pol ure.⁵⁹ Največ je spal Zuletov prijatelj Anton Oražem. Izredno težko ga je bilo buditi. Nikakor ni mogel ne hotel vstati. Tako mu je Zule enkrat nastavil na uho megafon in zakričal : "Tone, smena!" "Namah je skočil, zagrabil največjo ročno zastavo, dolgo 4 m in začel tolči po meni. Jaz se od samega smeha nisem mogel niti braniti. Ko je opravil svoj posel, se je zopet vlegel. Tudi jaz sem storil isto...".⁶⁰

Križarjenje, s katerim so obpluli celotno jugoslovansko obalo od Sušaka do Boke Kotorske,⁶¹ so končali 28. oktobra 1930 z vrnitvijo v Divulje,⁶² ki so tiste jeseni daljnega 1930 bile videti kot letovišče samih hidroavtičarjev in v katerih so septembra meseca bodoči hi-

droletalci prvič v svojem življenju videli "aviononosca", imenovanega Zmaj.⁶³ Iz minonosca Labud so se izkrcali 1.11. 1930 in takoj nato ponovno začeli obiskovati šolo, kjer so dobili v novem šolskem letu nekaj novih predmetov. Po letu dni pa so za božič z velikim domotožjem pričakovali prve proste dni za srečanje z domačimi.

16.12.1930 je v tem dragocenem dnevniku zadnji zapis. Ne vemo, ali je tudi kasneje narednik Pavlin Zule, ki je leta 1931 zaključil PLŠ v Divuljah in je med službovanjem v Jugoslovanski kraljevi mornarici letel v 25., 26. in do leta 1941 v 10. hidroeskadrili, še zapisoval svoja doživljanja. Če je in če so se ti dnevniki ohranili, potem nam bodo njegovi zapisi v veliko pomoč pri spoznavanju življenja in dela hidroletalcev med obema vojnoma. Žal nam hidroletelec Pavlin Zule tega sam ne more pripovedovati. Umril je leta 1979.

Naj končam z v oči bodečimi in v današnjem času skoraj nerazumljivimi razmišljanji Pavlina Zuleta in njegove generacije, ki so navkljub vsem težavam, s katerimi so se srečevali gojenci med šolanjem in bivanjem na ladji, ohranila vero v lepše življenje. "...Navadili smo se na vojaško življenje, ki nam je prešlo v kri in mozeg. Skoro smo pozabili živeti kot "civilni". Ali nič zato ; ko končamo šolo, bomo zato imeli lepo življenje in še lepšo bodočnost."⁶⁴

RIASSUNTO

Nel contributo si illustrano la vita, l'attività, gli studi e le avventure degli allievi dell'Accademia dell'aviazione navale di Divulje nell'anno scolastico 1929-30, così come sono stati vissuti e descritti in un diario dal pilota di idrovolanti Pavlin Zule, nativo di Domžale, durante il suo primo anno di studio. Concluse le scuole medie, numerosi giovani sloveni amanti del volo si erano iscritti a questa scuola e, nonostante la severità e le difficoltà, si erano ben presto abituati al nuovo ordine e alla disciplina. Oltre allo studio regolare, che li impegnava molto per la gran mole di materie e di attività sportive, gli allievi dovevano partecipare anche ad una crociera obbligatoria nell'Adriatico, durante la quale avevano l'opportunità di mettere in pratica quanto appreso durante l'anno scolastico ed acquisire nuove conoscenze.

57 Dnevnik II, 26.10.1930

58 Dnevnik II, 4.10.1930, cit.

59 Dnevnik II, 4.10.1930

60 Dnevnik II, 4.10.1930, cit. Anton Oražem je obiskoval PLŠ Divulje. Imel je čin narednika, meh. strelca. Po šolanju je letel v 5. hidroeskadrili. Ajdič, s. 193 ; Zule, Dnevnik II, 4.10.1930

61 Dnevnik II Križarjenje z "Labudom" in "Sokolom" je trajalo od 14.9. do 1.11.1930. S križarjenjem so pričeli v Divuljah ter pluli ob obali navzgor do Sušaka. Ustavili so se v Preku pri Zadru, Rabu, Sušaku ter najdlje v Crikvenici - od 23.9.1930 do 28.9.1930. Iz Crikvenice so po isti poti pluli ob otokih do Šibenika, ustavili so se v Divuljah ter nato nadaljevali plovbo do Komiže, Hvara, Uža, Korčule, Dubrovnika in Boke Kotorske. Ogledali so si celotno Boko Kotorsko, predvsem pa Gjenović in Kotor. Iz Gjenoviča so izpluli 21.10., 8 dni so bili zasidrani v dubrovniški luki Gruž ter se 28.10. vrnili v Divulje. Izkrcali so se 1.11.1930.

62 Dnevnik II, 31.10.1930

63 Dnevnik II, 30.9.1930

64 Dnevnik II, 30.9.1930, cit

VIRI IN LITERATURA

1. Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, kartoteka slovenskih mornarjev v jugoslovanski kraljevi mornarici in v NOVJ
2. Mrliška knjiga župnije Slavina
3. Pavlin Zule : Dnevnik. Original hrani Bojan Zule, Domžale. Fotokopija je shranjena v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran
4. Pomorsko letalstvo, Slovenci v pomorskem letalstvu; v: Gustav Ajdič, Zoran Jerin : Letalstvo in Slovenci 2, Od prve do druge svetovne vojne. - Ljubljana, Založba Borec - Mladika, 1990, s. 120-124, 193-195
5. René Podhorsky : Ranglista ukaznog osoblja kraljevske mornarice na dan 6. aprila 1941 godine. - Zürich, 1970
6. Jedan dan kod pitomaca - hidroavijatičara : Pomorsko vazduhoplovna škola u Divuljama. Jadranska straža, Split, 1929, s. 228-232
7. Mašinska podoficirska škola mornarice; Jadranska straža, Split, 1924, s. 206-207
8. Poročnik b.b.Ivo J. Šuman, nekrolog, Jadranska straža, Split, 1926, s. 164
9. Iz naše ratne mornarice, poroč. b.b. Anton A. Ostanek, nekrolog; Jadranska straža, Split, 1929, s. 290
10. Pregled naše ratne mornarice na 1. jan. 1923; Jadranska straža, Split, 1923, s. 12

ZVEZA SLOVANSKIH UČITELJEV IN NJENO DELO ZA MLADINSKI LIST

Tatjana HOJAN

bibliotekarska svetovalka, Slovenski šolski muzej, 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, YU
con servatore, Museo sloveno della scuola

POVZETEK

Po končani prvi svetovni vojni je velik del Slovenije po mirovnih pogodbah pripadel Italiji. Slovenski in hrvaški učitelji so se organizirali in ustanovili Zvezo slovanskih učiteljev v Italiji. Njen sedež je bil v Trstu. Ker je manjkalo slovenskih in hrvaških leposlovnih knjig pa tudi učbenikov, so se odločili izdajati slovenski in hrvaški mladinski list. Slovenski mladinski list Novi rod je pričel izhajati leta 1921 in je izhajal do leta 1926, ko je bila organizacija učiteljev razpuščena, kakor tudi vsa ostala društva. Novi rod je izhajal mesečno, urejali so ga književniki in učitelji: Janko Samec, Josip Ribičič in nazadnje Jože Pahor. Sprva je imel list zelo veliko naročnikov, po letu 1923, ko je izšla Gentilijeva reforma pa so se vrstile v posameznih okrajih prepovedi lista, kar je vplivalo tudi na število naročnikov.

Hrvaši mladinski list Naša nada je izhajal samo leta 1921, zatem pa je prenehal izhajati. Urejal ga je znani hrvaški učitelj in pisatelj Vinko Šepić.

Po razpadu Avstro-Ogrske je Italija po sporazumu z antanto 26.4.1915 sklenila londonski pakt. Stopila je v vojno proti centralnim silam, antanta pa ji je dala Trentino, južno Tirolsko do Brennerja, Goriško, Gradiško, Trst, Kanalsko dolino, jugozahodni del Kranjske (Notranjsko), Istro, Cres, Lošinj in več manjših dalmatinskih otokov, Zadar, Šibenik z zaledjem. Rapalska pogodba z dne 12. 11. 1920 je ta pakt v glavnem potrdila, saj je Italija obdržala razen Reke in občine Kastav vse ozemlje.

Pod Italijo se je tako znašlo okrog 60 000 Slovencev in Hrvatov.

Začela se je raznarodovalna politika. Že v šolskem letu 1919/20 je število osnovnih šol padlo od prejšnjih 321 slovenskih in 167 hrvaških na 285 oziroma 107. V Trstu je spet zaživel učiteljsko društvo in pod vodstvom učitelja Antona Germeka začelo širiti idejo o ustanovitvi skupne učiteljske organizacije. Na delegacijskem zboru okrajnih učiteljskih društev v Trstu je bila ustanovljena 1. in 2. februarja 1920 Zveza jugoslovenskih učiteljskih društev, ki je združevala devet društev, in sicer: sežansko učiteljsko društvo, goriško učiteljsko društvo, tolminsko

učiteljsko društvo, združenje hrvatskih istrskih učiteljev, slovensko istrsko učiteljsko društvo, logaško učiteljsko društvo (ki je po rapalski pogodbi odpadlo), postojnsko učiteljsko društvo, idrijsko učiteljsko društvo in tržaško učiteljsko društvo. Na ustanovnem občnem zboru so bili ustanovljeni trije odseki: organizacijski, šolskopolitični in odsek za izvenšolsko dejavnost. Organizacijski odsek je skrbel za notranje poslovanje Zveze in za tisk. Delo v tem odseku je bilo zaupano učiteljstvu iz Trsta, Sežane in Istre.

Že na tem občnem zboru je tolminsko učiteljsko društvo predlagalo ustanovitev lista za mladino.¹

Delegacijsko zborovanje je bilo v Trstu 5. in 6. avgusta istega leta. Zveza se je preimenovala v Zvezo slovanskih učiteljev v Italiji. Točka 6. je obsegala poročilo organizacijskega odseka, ki ga je prebral Alojzij Hreščak. Ob tej točki so učitelji predlagali, da bi mladinski list izhajal mesečno ali vsak drugi mesec in imel isto obliko kot Zvonček. Predlagali so, da bi delegacija določila stalne sotrudnike lista in urednika. Alojzij Hreščak je temu nasprotoval, češ da vsakdo ni sposoben pisati za mla-

¹ Rode S. Ustanovitev Zveze jugoslovenskih učiteljskih društev v Trstu. Učiteljski list (1920)1 s.2-3

dino, zlasti pa mora biti urednik sposoben človek. Tega naj izbere organizacijski odsek po daljšem razmisleku. Predlog je bil sprejet.²

Prvega septembra so o mladinskem listu govorili tudi na seji Središnjega odbora hrvatskih učiteljskih društev, ki je bila tega dne skupno z odborom za sestavo šolskih knjig. Glede mladinskega lista so predlagali, da bi izhajal skupaj za hrvaško in slovensko mladino, saj je razlika med ekavščino in slovenščino majhna. Neznane besede bi bile lahko pojasnjene pod črto. Za urednika je bil izvoljen Vinko Šepić, nadučitelj iz Buzeta.³

Učitelj Ciril Drekonja je v Učiteljskem listu 16. septembra napisal članek o mladinskem listu. V njem meni, da novi list ne bi bil le leposloven in zabaven, ampak zaradi pomanjkanja slovenskih učnih knjig predvsem pomožna učna knjiga, tak, kot so *Šolski listi*, ki so po vojni izhajali v Jugoslaviji. Vanj naj se uvrsti vse, kar je določeno za nova berila. Tako bi bilo tudi delo odseka za učne knjige lažje. Da bi dobile ta mladinski list vse šole, pa naj bi poskrbela oblast, ki bi krila del stroškov. Z Drekonjo se je povsem strinjal tudi Herman Kmet, ki je bil mnenja, da bi mladinski list ne imel dovolj bralcev, zlasti ne na deželi. Zdaj je potreben predvsem Šolski list. Isto sta menila tudi Vinko Šepić in Fran Ločniškar. Ta je dodal, da ne bi snovi zbirali iz starih beril ali pa le res najboljše.⁴

Drugačno mnenje je zagovarjal Janko Samec v članku Mladinski ali šolski list? Meni, da naj bo mladinski list ali samo leposloven ali samo šolski, tretje, vmesne možnosti ni. Lahko bi izdajali tudi oba lista, ker pa bodo v kratkem izšla slovenska berila, ta možnost ne pride v poštev. Da bi priskočila na pomoč s sredstvi katerakoli oblast, ni upanja. Vsaka šola in vsaj vsak deseti otrok bi morala naročiti po en izvod, pa bi lahko imeli kar 4 000 naročnikov, kar bi pomenilo tudi znatno znižanje naročnine.⁵

Na seji odbora Zveze slovanskih učiteljskih društev 4. septembra v Trstu so se odločili izdajati mladinski list posebej za hrvaške in slovenske šole. Za hrvaški del je zbiral gradivo Vinko Šepić.⁶

Uredništvo Učiteljskega lista je 16. septembra objavilo poziv vsem slovenskim in hrvaškim književnikom, ki živijo v Italiji, da pošljejo svoje naslove. Uredništvo jih potrebuje za organiziranje izdajanja zabavno-poučnega mladinskega lista. Za slovenski list so obljubili prispevke: Anton Bagatelj, France Bevk, Fran Saleški Finžgar, Igo Gruden, Cvetko Golar, Stano Kosovel, Fran Ločniškar, Joža Lovrenčič, Karel Širok, Ksaver Meško, Fran Mil-

činski, Josip Pahor, Josip Ribičič, Janko Samec, Silvin Sardenko in Julij Slapšak.

Za hrvaški list pa so obljubili prispevke: Josip A. Kraljić, Ljudevit Krajačić in Drag. Lukež.

Organizacijski odsek je decembra 1920 objavil sporočilo, da začne z januarjem prihodnjega leta izdajati mladinski list *Novi rod*. Izhajal bo mesečno v dveh izdajah, slovenski in hrvaški v formatu 17 x 27. Celoletna naročnina bo 12 lir, polletna 6 lir, četrletna 3 lire, cena posamezne številke pa bo znašala 1 liro. Naročnina se bo znižala z večjim številom naročnikov. Odsek je poslal okrožnico vsem učiteljskim društvom. V njej poudarja, da morajo propagirati *Novi rod*. Šolski upravitelji naj zberijo v svojem okolišju naročnike in naročnino ter pošljejo denar z imeni naročnikov upravi Novega roda in obveste predsednika učiteljskega društva o uspehu. Uprava je bila v Ulici Ruggero Manna 20 v Trstu.⁷

V Učiteljskem listu je uredništvo mladinskega lista pozvalo vse učitelje, naj sodelujejo v listu, zlasti v rubriki Pouk in zabava. V njej bodo objavili razne zanimivosti iz zgodovine, zemljepisa, realij in tudi marsikatero vest iz posameznih krajev. Tu bi lahko objavljali tudi narodno blago, pregovore, reke, smešnice in uganke.⁸ Šele v zadnji številki Učiteljskega lista v letu 1920 je bilo omenjeno, da bo uredništvo Novega roda prevzel Janko Samec. 16. januarja 1921 je bilo sporočeno, da se je tisk prve številke zaradi urednikove bolezni nekoliko zakasnil, in učitelji so bili pozvani, da o prvi številki sporoče svoja opažanja, zlasti o tem, kako so list sprejeli otroci. Uredništvo namreč hoče "na podlagi natančnejših opazovanj poglobiti poznavanje otroške psihe, kar bi bilo za mladinski list neizmerne pomena."⁹

Za *Našo nado* je 16. decembra 1920 izšlo obvestilo v Učiteljskem listu. Izhajati naj bi začela 15. januarja, če bo dovolj naročnikov in gradiva vsaj za tri številke vnaprej. Naša nada naj bi prinašala pesmice, povesti, basni, bajke, legende, umetne in narodne, gledališke igre in prizore, potopise, poučne članke z vseh področij, zgodovinske povesti, zlasti o Istri, pregovore, iskricice, uganke, smešnice. Dovoljeni so tudi prevodi. S tem, da bodo avtorji pisali za list, bodo istočasno pisali za bodoče čitanke. 16. decembra 1920 so na sestanku učiteljev v Pazinu sklenili, da *Našo nado* pošljejo na vse šole v 5 do 10 izvodih, nato naj jih učitelji razdele otrokom, ne prodane pa vrnejo upravi. Urednik Naše nade Vinko Šepić je 16. januarja pozval učitelje, da mu pošiljajo vsakršne slike iz Istre, ki jih bo porabil za ilustracije v listu. Hkrati je pohvalil učitelja Čikovića iz Rukavca, ki je zbral

2 Hreščak A. Delegacijsko zborovanje Zveze slovanskih učiteljskih društev v Trstu. *ibid.* 12, s.1-2

3 Šepić V. Središnji odbor hrv. učit. društava Istre i odbor za sastav škol. knjiga. *ibid.*, 14, s. 2

4 Ločniškar F. Mladinski list. *ibid.* 16, s. 2

5 Samec J. Mladinski ali šolski list? *ibid.* 18, s.1-2

6 Šepić V. Omladinski list za hrvatsku mladež. *ibid.*, 16, s.3

7 Hreščak A. Mladinski list. *ibid.*, 19, s.3

8 Samec J. Uredništvo mladinskega lista. *ibid.* 19, s. 3

9 *id.* *Novi rod*. *ibid.*, 2/1921, 2, s.2

78 naročnikov. Da bo list izšel, mora biti vsaj 1500 do 2000 naročnikov.¹⁰

Prva številka Novega roda je izšla v drugi polovici januarja 1921. Uprava lista je sporočila, da morajo naročniki, ki list plačujejo mesečno, denar poslati vsaj do 20. vsakega meseca, sicer lista ne dobe.

Pri hrvaškem časopisu Naši nadi je bilo težje kakor pri Novem rodu. V začetku leta 1921 je imela le 600 naročnikov. V Učiteljskem listu so spodbujali hrvaško pa tudi slovensko učiteljstvo, naj propagirata tudi ta list. Prva številka je izšla aprila 1921. Gradivo za list je zbiral urednik v Buzetu, denar in imena naročnikov pa uprava na istem naslovu kot Novi rod. V Učiteljskem listu so bila večkrat objavljena obvestila zaradi napačnega pošiljanja na en ali drug naslov.

V mesecih avgust in september Naša nada ni izšla, naročnino pa so plačevali na naslov: Zveza slovanskih učiteljskih društev, Sv. Ivan 950.

Organizacijski odsek je novembra 1921 sklenil, naj vsako šolsko vodstvo naroči določeno število Novega roda in ga potem razdeli med učence - naročnike. Do 1. 12. pa morajo sporočiti, koliko izvodov prve številke novega letnika bodo naročili za svojo šolo.

Podrobno poročilo o delovanju Novega roda je bilo prebrano na delegacijskem zborovanju 10. in 11. septembra 1921 v Vipavi. Denarno stanje lista ni bilo spodbudno, ker je število naročnikov med letom upadlo. Prva številka je bila natisnjena v 5000 izvodih, naslednje tri pa celo v 5500 izvodih. Junjska je bila spet natisnjena v 5000 izvodih, julijska v 4500, avgusta pa v 4200 izvodih. Težave so bile že pri naročilih, saj so nekatere šole naročile list za vse učitelje in tudi za druge naročnike v kraju, druge pa so list naročile za vsakega učenca posebej, niso pa nadzorovale rednih plačil naročnine. Dopisi za črtanje naročnikov so prišli na upravo prepozno in tako so nekateri dobivali list še več mesecev, ne da bi ga plačali. Sploh so bila marsikatera naročila in odpovedi lista prepozno sporočena.

Najtežja pa je bila evidenca mesečnih naročnikov.

Upravnik je predlagal izterjavo zastale naročnine tudi za posamezne mesece, drugače naj otroci vrnejo list. Na zborovanju so posebej pohvalili urednika lista Janka Samca.¹¹

V Učiteljskem listu je Karel Širok ob zaključku prvega letnika zelo pohvalil Novi rod, medtem ko je kritiziral upravo.¹²

Organizacijski odsek je imel 30. oktobra sejo na Opčinah. Tam so govorili o sanaciji Novega roda in pred-

lagali, da bi bilo bolje, da bi vodstva šol skupno naročala in zbiral vsaj trimesečno naročnino hkrati. Učiteljstvo naj bo vestnejše in naj skrbi za redna naročila. Za urednika je bil imenovan Josip Ribičič. O Naši nadi je odsek menil, da je pasiven in da se bržkone ne bo obdržal.¹³

Na seji 18. decembra je bilo sporočeno, da je zaradi preobilice dela odstopil urednik Vinko Šepič, na naslednji, 8. januarja 1922, pa je bilo že določeno, da list preneha izhajati. Na odborovi seji Jugoslovenskega učiteljskega društva v Pazinu 26. januarja 1922 je o Naši nadi obširno poročal njen urednik Vinko Šepič in obžaloval, da je nehala izhajati. Zdaj bo začel izhajati nov hrvaški mladinski list *Mladi Istranin* kot priloga *Pučkog prijatelja*. Učitelji so sicer protestirali proti novemu imenu lista, a brez uspeha.¹⁴ Kot predsednik Jugoslovenskega učiteljskega društva je Vinko Šepič 20. marca 1922 objavil poziv pazinskemu učiteljstvu. Točka 3. je določala, da kdor dolguje naročnino pokojni Naši nadi, naj to poravnava Zvezi oziroma na naslov njenega predsednika Germeka. Tudi neplačane številke naj vrne na njegov naslov.¹⁵ O Naši nadi so govorili tudi na letni skupščini Učiteljskega društva za politični okraj Volosko - Opatija, ki je bila 1. februarja 1923 v Opatiji. Zveza učiteljskih društev je odpisala dolg istrskim učiteljskim društvom zaradi deficita Naše nade. Učitelj Čiković je ob tem tajniškem poročilu pripomnil, da so deficit Naše nade zakrivali učitelji zahodne Istre, ki so na vsak način hoteli, da list izhaja. Urednik lista Vinko Šepič je k zapisniku te skupščine pripomnil, da ni nihče zahteval od učiteljskih društev poravnavanje deficita, niti tega, naj učitelji, ki niso plačali naročnine, vrnejo številke lista.¹⁶ Tudi na izrednem občnem zboru slovenskega učiteljskega društva za Istro, ki je bil 8. decembra 1921 pri Sv. Ivanu v Trstu, so bili podani številni predlogi za sanacijo Novega roda. Predlagali so, naj si učiteljstvo prizadeva za to, da bo vsaka šola naročila po dva izvoda, vsak organiziran učitelj naj bo tudi naročnik lista. Tudi vsako društvo, v katerem učiteljstvo deluje, naj naroči vsaj en izvod. Zadržuje, v katerih učitelji delujejo, naj poklonijo primeren znesek za Novi rod, ki pa ne sme biti manjši, kot je letna naročnina. Seveda pa mora učiteljstvo dobiti čimveč naročnikov tudi med učenci.¹⁷

Upravnik Novega roda Adalbert Štubelj je v poročilu za leto 1921 objavil, da je bilo v začetku leta zanimanje za list veliko, saj so razprodali vseh 5 000 izvodov prve številke. V drugem četrtletju je zraslo zanimanje tako, da je bilo za april že 5 292 naročnikov. Tedaj je začelo število naročnikov padati, tako da jih je bilo julija le

10 Šepič V. Iz uredništva. *ibid.*, 2, s. 4

11 Štubelj A. Podrobno poročilo o Zvezinem delegacijskem zborovanju. Poročilo o dosedanjem delovanju uprave Novega roda. *ibid.* 22, s. 2-3

12 Širok K. Pred zaključkom. *ibid.* 22, s. 3

13 Hreščak A. Organizačni odsek "Zveze" je imel 1. sejo dne 30. okt. na Opčinah. *ibid.* 22, s. 4

14 Šepič V. Iz odborske sednice "Jugosl. učitelj. društva" 3(1922)6, s. 46-47

15 *id.* Pazinskem hrv. učiteljstvu. *ibid.* 9, s. 68

16 Frlič R. Zapisnik glavne godišnje skupštine "Učiteljskog društva" za pol. kotar Volosko-Opatija. *ibid.* 4(1923)12, s. 93-94

17 Mikuluž G. Poročilo izvanrednega občnega zbora slov. učit. društva za Istro dne 8. decembra 1921. *ibid.* 3(1922)4, s. 29-31

3934, v oktobru pa 3819. V decembru je bilo prodanih več kot 1 100 izvodov manj kot v začetku leta. Zadnje mesece so tiskali le po 4000 izvodov. V zalogi je bilo ob koncu leta še 3 620 izvodov.¹⁸

Z letom 1922 je Novi rod začel izhajati v novi opremi. Spremenila so se tudi naslovna stran in vinjete. Na seji organizacijskega odseka 8. januarja je bilo določeno, da mora učiteljstvo naročiti za vsak razred najmanj pet izvodov Novega roda, kar je obvezno. Prva številka za leto 1922 bo tiskana v 4 500 izvodih. Cena ene številke v knjigarnah bo 1,20 lir, za naročnike pa 1 liro. Nagrada sodelavcem iz Jugoslavije bo določena po višini honorarja pri Zvonu.¹⁹

Uprava Novega roda je objavila stanje naročil na posameznih šolah. Do 17. januarja je bilo naročenih 2760 izvodov, žal pa je bilo med temi tudi veliko takih, ki niso bili s šolo. Število naročnikov je bilo manjše kot prejšnje leto.²⁰

V četrti številki Učiteljskega lista za leto 1922 je nek dopisnik predlagal, da bi objavili natančno statistiko naročnikov Našega roda. Navedeno naj bi bilo tudi število učencev na posameznih šolah. Uredništvo je to misel podprlo in že v naslednjih številkah je urednik Novega roda začel objavljati statistike naročnikov po posameznih okrajih. Ob koncu leta je bilo po posameznih okrajih število šol, ki niso imele nobenega naročnika revije, tako: v goriškem okraju 17, v idrijskem 3, v koprskem 4, v postojnskem 9, v sežanskem 10, v tolminskem 5 in voloskem 5. V letu 1922 sta dvakrat izšli dvojni številki, in sicer za julij - avgust in za september - oktober.

Kritike Novega roda v Sloveniji so bile zelo dobre in so mu priznavale, da je najboljši slovenski mladinski list z najboljšimi sodelavci.

Na delegacijskem zborovanju Zveze slovanskih učiteljskih društev leta 1922 v Gorici so učitelji razpravljali o reviji. Nekateri so menili, da ima list premalo poučnih sestavkov, in predlagali, naj se razdeli v dve polovici. Drugi so temu oporekali, češ naj bo list ali leposloven ali poučen, sploh pa je bolje, da šolska modrost ostane v učbenikih. Za izboljšanje gnotne plati lista so nekateri predlagali, naj ustanovijo poseben sklad za mladinski list in naj ga učitelji čim več naročajo. Učitelj Jože Pahor pa je menil, da deficit za list krije Zveza, torej je denar last učiteljev. Zato je brez pomena, da ga učitelji naročajo. List je namenjen otrokom in učitelji naj poskrbe, da ga bodo otroci dobivali, posebej še nadarjeni revni otroci. Posebej so pohvalili urednika Novega roda Josipa Ribičiča.²¹

Ob zadnji številki v letu 1922 je Zveza v Učiteljskem listu objavila obvestilo o Novem rodu. Na nekaterih šolah ga ne poznajo, drugod pa sprejemajo naročnike za četrletje ali celoletno naročnino. Tisti, ki list kupujejo od meseca do meseca, so izključeni. Prav taki, ki ne morejo kupovati mladinskih knjig, bi morali dobivati Novi rod. Obvestilo spet poudarja dejstvo, da pade število naročnikov, ko šolo zapusti prizadeven učitelj, in zraste na tisti šoli, kamor je prišel. Morda bi cena za list ne bila previsoka tudi za najrevnejše, če bi na vseh šolah pobirali tedenske prispevke. Zveza je tudi spoznala, da je bolje, da lista v počitnicah ne izdaja. Zato bo odslej revija izhajala v desetih številkah letno, in sicer v šolskem letu. Leta 1923 bo izšlo še deset števk, tudi med počitnicami, oktobra istega leta pa bo izšla že prva številka četrtega letnika.²² Upravo lista je z letom 1923 prevzel Silvester Rode, proti koncu leta pa jo je prepustil Jožetu Pahorju, ki je postal tudi tajnik Zveze slovenskih učiteljskih društev. V začetku leta se na list ni naročilo niti 2000 naročnikov. V Učiteljskem listu so objavljali statistiko naročnikov po posameznih okrajih in posebej imena šol, ki nimajo nobenega naročnika. V prvi polovici leta 1923 je bilo takih šol 92. Veliko je bilo tudi naročnikov, ki niso poravnali naročnine še za leto 1922. V goriškem in tržaškem okraju je bil osip naročnikov manjši, velik pa v sežanskem in tolminskem okraju. V sežanskem okraju je imelo Novi rod 1923 leta le 18 šol, 27 pa ne. V enem letu je padlo število od 522 na 238. Na Tolminskem je število padlo od 398 na 252, imeli so ga na 20 šolah, na 35 pa ne. Novembra 1923 je šolski nadzornik Spazzapan izdal okrožnico šolskim vodstvom na Tolminskem, s katero prepoveduje učiteljstvu na podlagi člena 125 šolskega učnega reda vsakršno propagando za Novi rod oziroma za vsako publikacijo, ki je ni dovolil širiti kraljevi proveditorat. Zanimivo je bilo, da je v tem okraju ista oblast malo prej naročila Novi rod za vse šole v okraju. Učitelji so menili, da za list, ki ga izdaja učiteljstvo, ne bi bilo potrebno posebno dovoljenje, saj oni najbolj vedo, kaj je primerno branje za mladino. Če ta ne bo dobila kvalitetnega berila, bo segla po slabem.²³

Odmevi na Novi rod so bili še vedno silno laskavi. Pozornost so vzbudile kraljeve ilustracije v letniku 1923. Nekaterim učiteljem so se zdele preveč moderne - ekspresionistične. Urednik Josip Ribičič je menil, da moramo tudi na področju ilustracij slediti modernim tokom in da moramo objavljati umetniške ilustracije. Leta 1923 so uvedli čekovni promet, da bi bilo plačevanje naročnine rednejše. Vendar so se še vedno pojavljali

18 Štubelj, A. Poročilo uprave "Novega roda" za poslovno leto 1921 *ibid.* 26/27, s.207-208

19 Hreščak A. III. seja organiz. odseka 8. jan. 1922. *ibid.* 2, s.14

20 Štubelj A. "Novi rod" v šoli. *ibid.* 3, s.22-23

21 Rode S. Delegacijsko zborovanje v Gorici. *ibid.* 22/23/24/25, 170-171

22 Pahor J. Novi rod. *ibid.* 35, s.276-277

23 id. "Novi rod" na Tolminskem. *ibid.* 4(1923)30, s.234-235

problemi z zaostalo naročnino, nekatere naročnike je morala uprava lista celo tožiti.

Na zborovanjih učiteljstva so glede Novega roda predlagali več stvari. Večkrat so predlagali, naj bo vsaka številka Novega roda celota in naj ne bo povesti v nadaljevanjih. Učitelji so hvalili tudi rubriko *Kotiček mladih*, ki spodbuja otroke k dopisovanju. Urednik naj bi po možnosti objavil vse dopise mladih. Predlagali so razne šolske prireditve, da bi šole naročale več številke Novega roda. Potrebno bi bilo za to pridobiti tudi starše. Predlagali so tudi, naj učiteljstvo uredi razprodajo lista tako, da naroče posamezne številke skupine učencev, ki skupno pripejajo naročnino.

Urednik Josip Ribičič je ob sklepu tretjega letnika Novega roda objavil prispevek. V njem pravi, da Novi rod doslej ni posloval slabo, a tudi s sijajnim prebitkom se ne more hvaliti. Želja njegove izdajateljice je bila ves čas le, da mladina dobi v roke lep mladinski list po vsebini in po zunanji obliki, ki ga bo z veseljem prebirala. Spodbuja učitelje in starše, naj list razširjajo. Zaključuje tako: "Primorci! Slovenci! Naše šole se krčijo, naš jezik se izganja. Mari naj propade tudi Novi rod? Novi rod mora živeti, kakor hočemo živeti tudi mi, Novi rod naj se razširi vsepovsod..."

S končanim letnikom 1923/24 je Josip Ribičič opustil uredništvo lista, ker se je preselil v Jugoslavijo. Uredništvo je prevzel Jože Pahor.

Na delegacijskem zborovanju Zveze leta 1924 je organizacijski odbor podal tudi poročilo o Novem rodu. Nujno potrebno bi bilo, da učiteljska društva nastavijo za list posebne propagatorje, če je mogoče, za posamezna okrožja. Vsebina lista naj bo primerna tudi za nižja šolska leta. Povesti naj ne bodo v več kot dveh nadaljevanjih. V razpravi pa so nekateri učitelji menili, da so povesti v nadaljevanjih za mladino privlačne in jo navajajo na branje daljših stvari. Učitelj Možina je predlagal, da bi Novi rod objavljali sestavke tudi v hrvaškem in srbskem jeziku. V razpravo so posegli tudi učitelji Čiković, Vouk, Mogorović in Širok ter učiteljica Birsova. Nekateri so bili za to, da izide list tudi v cirilici, drugi proti. Do glasovanja ni prišlo.²⁴

Februarja leta 1925 je Zveza slovanskega učiteljstva objavila, da je razposlala četrto številko Novega roda v 2 650 izvodih. Takega števila list ni dosegel od oktobra 1923, saj je bilo v juniju 1924 razposlanih le okrog 2450 izvodov, torej 200 manj kot januarja 1925.

Najslabše je bilo na Koprskem in Tolminskem, ugodneje v Trstu, Idriji in na Krasu. V bogatejših krajih jih je navadno manj kot v revnejših. Že večkrat in tudi tokrat je omenjen Sv. Križ pri Trstu brez enega samega naročnika. Kar se uprave tiče, je različna. Ponekod upravljajo list otroci sami. Prejemajo ga, razdeljujejo in zbirajo denar ter se tako uče organizacije dela. K povečanju

naročnikov so pripomogli tudi krožki. Če bi bili povsod in bi se kdo redno zanimal, kako je z naročili, bi lahko dosegli več. Ker zaradi draginje mladina ne dobi v roke drugega čtiva, bo Novi rod kmalu edino, kar bo imela. Primeren je tudi za šolsko uporabo v skladu z novimi učnimi načrti, saj mu učitelj sam določa vsebino in obliko.²⁵

Šesta številka letnika 1924/25 je bila razposlana že v 2800 izvodih. Za ta letnik so lahko plačevali naročnino za tri številke, če je kdo prejemal deset ali več izvodov. Naročilo za pod deset izvodov pa je bilo treba plačati v dveh polletnih obrokih. Posamezna društva so razpravljala o Novem rodu. Učiteljsko društvo za Trst in okolico je na pomladanskem zborovanju o Novem rodu menilo, da bi ga morali razširiti za štiri strani. Objavlja naj kratke prevode svetovno znanih pisateljev.

Na rednem občnem zboru idrijskega učiteljskega društva so poudarili, naj ostane po vsebini in obliki tak kot do sedaj. Sežansko učiteljsko društvo pa je sklenilo, naj bo obsežnejši, naj se bolj prilagodi otrokovemu mišljenju, naj objavlja več povesti in basni. Dopisovanju otrok naj bi posvetil urednik več pozornosti.

Na sedmem delegacijskem zborovanju Zveze slovanskih učiteljev leta 1925 je tajnik Jože Pahor govoril tudi o Novem rodu. Poudaril je, da se je naklada nekoliko dvignila. Ponekod lista v šoli ne smejo priporočati, a poverjeniki se ponekod niso zmenili za ovire. O vsebinski plati nekatera društva niso razpravljala in so vse prepustila uredniku. Meni, da bi učitelji morali povedati, kakšen mladinski list je primeren v danih razmerah glede na otroke, ki ga bero, in na šolo, kakršna je. Večinoma pa so učitelji razpravljali o obsegu lista, dolžini prispevkov in slikah. Nekateri so tudi predlagali, da bi bil Novi rod literarni list s slovstvenimi sestavki, pesmimi in risbami najboljših slovenskih umetnikov. Vendar teh tudi ni toliko, da bi z njimi lahko dopolnili list. Seči bi morali tudi v svetovno literaturo, prispevki pa ne bi smeli biti pregloboki, ker otroci rabijo lažje čtivo. List bi morali prirediti tudi praktičnim potrebam. Mladino naj bi seznanjal z najboljšimi slovenskimi ustvarjalci, vendar pa tudi z velikimi deli svetovnih slovstev, prinašal pa naj bi tudi razumljive vsakodnevne poučne stvari iz vseh panog znanosti. Bil naj bi enciklopedija v malem. O tem mora odločiti delegacija, prav tako o spremembi papirja in zunanosti lista. List izhaja desetkrat na leto na 16 straneh. Ker nekateri predlagajo, da bi bil obsežnejši, bi štiri strani vzele platnice, ki so iz trpežnejšega in torej dražjega papirja. Če bi platnice odpravili, bi te štiri strani pridobili, če pa bi vzeli slabši papir, pa celo osem strani. Tako bi mogel list izhajati na 24 straneh mesečno, kar pomeni polovico več kot doslej. Stroški bi bili približno isti kot sedaj. Delegacija mora odločiti, če se bo ta sprememba uvedla. Nekateri učitelji se s predlaganimi spremembami

24 id. VI. delegacijsko zborovanje Zveze. ibid. 5(1924)16, s. 120

25 id. Za "Novi rod" ibid. 6(1925)3, s. 21

niso strinjali in menili, da naj ostane tak, kot je sedaj, to je najlepši jugoslovanski mladinski list. Vanj spadajo le najlepše stvari. Drugi pa so predlog podpirali. Na glasovanju je bil sprejet z dvema glasovoma proti. Na tem zborovanju je tajnik Jože Pahor tudi poročal, da je organizacijski odsek zamrl in svoje delo povsem prepustil vodstvu organizacije, ki je skrbelo tudi za tisk. Poslej so delovali odseki za pevski zbor, samoizobrazbo, samopomoč in za šolsko politiko.²⁶

Prva številka letnika 1925/26 je izšla na 24 straneh v začetku oktobra. 28. novembra 1925 je izšel v državnem uradnem listu zakon o društvih, ki je bil naperjen proti slovanskim prosvetnim in športnim društvom. Po fašistični zakonodaji so lahko samo uradno priznani sindikati zastopali interese javnih uslužbencev. 31. decembra istega leta pa je izšel tudi dodatek k že tako strogemu zakonu o tisku. V tem zadnjem letu izhajanja lista lahko beremo o samih prepovedih in težavah pri naročanju lista. V šolah so jeli propagirati list, ki je izhajal v italijanščini in slovenščini. Imenoval se je *Primavera giuliana* in je od leta 1924 izhajal v Kopru. Izdajal je prilogo, dvakrat večjo kot list, z naslovom *Didaktični vodnik za osnovne šole s slovenskim učnim jezikom*. Prinašala je učno gradivo za vse učne predmete. Učenci se niso smeli naročati samo na slovenski del, ampak so morali naročiti

tudi italijanskega.²⁷ V Renčah so ob izdaji velikonočne številke Novega roda zaslišali poverjenico. Februarja je učitelj za italijanščino na neimenovani šoli našel pri nekem učencu številko Novega roda. Poslal jo je šolskemu skrbstvu in orožniki so zaslišali slovensko učiteljico. Preiskava je trajala tri mesece.²⁸

Zveza slovanskih učiteljskih društev je pripravljala delegacijsko zborovanje v Gorici 31. 7. in 1. 8. 1926. Oblast je obljubljala, da bo zborovanje dovoljeno, vendar so delegati tik pred pričetkom izvedeli, da je prepovedano. Čez teden dni, 6. avgusta, je vlada Zvezo slovanskih učiteljskih društev razpustila. Zaplenili so njeno premoženje, vse letnike Učiteljskega lista in Novega roda, za likvidatorja pa imenovali šolskega nadzornika Vasellija. Razpuščena so bila tudi vsa okrajna društva, sledile so preiskave po stanovanjih odbornikov, članov in po sedežih društvenih odsekov.²⁹

Veliko primorskih učiteljev je zbežalo v Jugoslavijo, med njimi tudi Alojzij Hreščak in Jože Pahor, urednik Novega roda. Tam so se vključili v delo učiteljske organizacije. Jože Pahor je bil med ustanovitelji Mladinske matice in njen prvi tajnik. Ta založba je leta 1929 začela izdajati mladinsko revijo *Naš rod*, nekako naslednico Novega roda. Urejal jo je nekdanji urednik Novega roda, Josip Ribičič.

RIASSUNTO

Con la fine della I. guerra mondiale ed i trattati di pace una parte considerevole della Slovenia venne annessa all'Italia. I maestri sloveni e croati si organizzarono e costituirono l'Unione degli insegnanti slavi in Italia con sede a Trieste. Vista la mancanza di letteratura e libri di testo nelle loro lingue decisero di pubblicare dei fogli giovanili in sloveno e in croato. Il mensile sloveno "Novi rod" incominciò ad uscire nel 1921 e continuò sino al 1926, anno in cui l'organizzazione degli insegnanti venne sciolta, al pari di tutte le altre società. Il "Novi rod" era diretto dagli scrittori ed insegnanti Janko Samec, Josip Ribičič ed infine da Jože Pahor. In principio aveva molti abbonati ma dopo il 1923, a seguito della riforma Gentile, il foglio venne proibito in vari distretti cosa che influì pure sul numero degli abbonati. Il foglio giovanile croato "Naša nada" uscì soltanto nel 1921. Era diretto dal noto insegnante e scrittore Vinko Šepić.

26 id. VII. delegacijsko zborovanje Zveze. ibid. 1 7, s.129-130

27 Šepić V. Zgodno dječje čtivo. ibid. 7(1926)9, s.68-69

28 Pahor J. Proti "Novemu rodu". ibid. 9, s.72

29 Liška J. O političnem, vzgojnem in književnem delu Jožeta Pahorja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1 971-72, 1-2, s.312-313

ITALIJANSKI JEZIK - SREDSTVO VZGAJANJA IN VSEBINA SOBIVANJA LJUDI V SLOVENSKI ISTRI

Strokovni, pedagoški in družbeni vidiki pouka italijanskega jezika v slovenskih šolah Obale

Lucija ČOK

mag., predstojnik oddelka Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani v Kopru, 66000 Koper, Cankarjeva 5, YU
mag., capo dell'Unità di Capodistria della Facoltà di pedagogia di Lubiana

POVZETEK

Italijanski jezik kot obvezni učni predmet izobražuje učence osnovnih in srednjih šol narodnostno mešanega območja slovenske Obale za dvojezičnost. Temeljni smoter tega pouka je poleg usvajanja jezikovnih znanj tudi uzaveščanje različnosti kultur in vrednot sobivanja narodov in civilizacij. To strokovno besedilo predstavlja prizadevanja pedagoške stroke in hotenja družbenih dejavnikov, da bi v sklopu prilagojenega izobraževalnega modela na Obali ta smoter tudi dosegli.

*Avtorica je kot učiteljica italijanskega jezika in kot pedagoška svetovalka za ta jezik poskušala aplicirati teoretična izhodišča v šolsko prakso in v obliki inovacije in eksperimenta poskušala zasnovati didaktično orientacijo zgodnjega učenja drugega jezika. Empirični del zasnove je objavila v zborniku *Linguistica XXX*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1990, str. 151 - 167.*

Prispevek za Annales predstavlja uspešna pa tudi neuspešna iskanja poti, ki so v obdobju 1959 - 1990 pripeljale italijanski jezik v izobraževalni sistem, mu poiskale mesto in vlogo v šoli in opredelile njegovo vsebino.

Ozemlje v trikotniku Trst - Reka - Pula je danes naseljeno z avtohtonim prebivalstvom slovanskega (Slovenci, Hrvati) ter romanskega porekla (Italijani). Alohtonih narodnosti je veliko. Številčno najmočnejši so Srbi, nato Muslimani, Črnogorci, Makedonci, Albanci. V koprski občini npr. je prebivalstvo 20 narodnosti. Skoraj neznan je podatek, da živijo v Munah in v drugih zaselkih pod Učko tudi Romuni.

Skozi čas so prebivalci istro - kvarnerskega območja preživeli različne oblasti (rimsko, bizantinsko, benečansko, francosko, avstro - ogrsko, italijansko, jugoslovansko) in naselitve (ilirsko, keltsko, rimsko, bizantinsko, slovansko, frankovsko, slovensko, benečansko, italijansko) in priselitev različnih narodov in narodnosti Jugoslavije).

Po svetovnem spopadu 1914 - 18 je dokončno razpadla avstro-ogrska monarhija, meja med Italijo in Jugos-

lavijo je bila določena z rapalsko pogodbo (1920). Ponovno jo je zarisal londonski memorandum (1954), dokončno pa Osimski sporazumi (1975).

Incidenti med državama (od pohoda G. D'Annunzia na Reko 1919 do vojnega stanja ob meji v petdesetih letih) in večkratno premikanje državnih meja kažejo, kako nemogoče je z geometrijsko natančnostjo deliti vrednost družbenih vsebin človeškega življenja.

Londonski memorandum (1954. leta) je zaščitil nekatere pravice italijanske narodnosti, med drugimi pravico do izobraževanja v maternem jeziku. Tako so ves čas po vojni delovale na narodnostno mešanem območju obalnih občin šole z italijanskim jezikom (šole narodnosti). Poseben člen statuta obalnih občin (koprski v 193. členu)¹ pa je določil, da se v šolah narodnosti

1 Na osnovi občinskega statuta iz leta 1964: Statut občine Koper z dne 7.3.1974

uvede slovenski jezik, v šolah naroda pa italijanski jezik kot obvezni učni predmet.

Tako je bil v šolstvo narodnostno mešanih območij vgrajen vezni člen sožitja med narodom in narodnostjo, izobraževalni element dvojezičnosti prebivalstva, ki naj bi v okviru vsebin v šoli in v življenju pomenil specifično kvaliteto te družbene skupnosti. Že izvirno ime tega elementa sožitja, *jezik družbenega okolja*, kaže na njegov posebni izobraževalni in družbeni smoter.

Danes, po treh desetletjih, lahko rečemo, da smo se temu smotru približali. Šolska zakonodaja in normativni dokumenti so jezik družbenega okolja vključili v model šolstva na Obali od male šole do visokega izobraževanja. Z vsebinami tega predmeta, z didaktično orientacijo metod in oblik učnega dela, z usmerjenostjo celotnega življenja in dela šole pa še ne dosegamo dvojezičnosti učencev, še vedno so nepopolni vzgojni učinki vplivanja šolskih vsebin na mladega človeka.

Položaj italijanskega jezika v večinskih šolah narodnostno mešanega območja Obale

Kako je v treh desetletjih položaj tega predmeta nihal med politično voljo in družbeno prakso, med optimalnimi zamislimi in minimalnimi možnostmi, kaže dolgoletna nedorečenost vsebin njegovega učnega načrta in nedorečenost metod učnega dela pri pouku italijanskega jezika.

V letu 1959 je nastal politični dogovor² o uvedbi dvojezičnosti v šole narodnostno mešanih območij. Specifične razmere na območju občin Koper, Izola, Piran so pogojevale obliko dvojezičnosti v enotni osnovni šoli, to je obvezno poučevanje jezika družbenega okolja. Ohranjeni so še dokumenti, ki pričajo o zamisli, da bi vpeljali dvojezični pouk v osnovno šolo, delno na predšolsko stopnjo in v srednje šole. Pripravili so tri variantne predloge prehoda, analizo strukture učnega kadra, zasnovo usposabljanja učiteljev za dvojezični pouk, potrebe po učbeniških gradivih.³

Po zaslugi tega koncepta je učiteljske v Kopru dobilo dvojezični oddelek, ki je deloval nekaj let. V njem naj bi se usposabljali učitelji za dvojezični pouk na razredni stopnji.

Realizacijo te zamisli sta po vsej verjetnosti preprečila neurejeno financiranje tega pouka in neuresničljiva zahteva po temeljitem premeščanju, zamenjavi in prekvalifikaciji učiteljev. Leta 1965 so isti družbeni dejavniki, ki so nekaj let načrtovali dvojezično šolstvo na Obali,

ugotovili, da je neurejen položaj italijanskega jezika v osnovni šoli resno ogrozil obstoj tega predmeta, sam pouk pa ovirajo številni problemi (pomanjkanje učiteljev, učbenikov, sredstev za financiranje učne dejavnosti, potrebe po usposabljanju učiteljev). Postopoma so se rojevale zahteve po jasnejši opredelitvi učnih smotrov italijanskega jezika, ugotavljale neustreznosti učnih vsebin in nastajale usmeritve učnega dela v določeno metodo poučevanja tega jezika. Enotno stališče, da se predmet ohrani (vsaj v obsegu 1 ure tedensko), je bilo politične narave, zahteva, da mora biti kljub omejenemu obsegu "zagarantirana kvaliteta", pa pedagoško naivna.⁴

Leta 1966 so položaj tega predmeta v osnovni šoli vendarle uredili. Zasnovana je bila mreža šol, v katerih je postal pouk italijanskega jezika obvezen, opredeljeni so bili temeljni učni smotri, zastavljen učni načrt, določena metoda in predpisani učbeniki (AV metoda Jernej - Guberina: Taljanski za odrasle I in II dio). Pripravljen je bil program usposabljanja učiteljev in zelo natančno izdelan finančni pregled stroškov pouka "jezika etnične skupine".⁵ Ker je bil pouk slovenskega jezika komaj omenjen, italijanski jezik pa opredeljen kot jezik narodnostne skupnosti, lahko sklepamo, da je bil napor večinskega naroda, da jezik in kulturo narodnosti sprejme v okvir svojega izobraževanja, občuten, družbena skupnost pa je oblikovala svojo jezikovno in kulturno complementarnost na osnovi politične volje.

Osnovna šola je dobila prve prilagoditve v predmetnikih leta 1968, leta 1973 pa prilagojene predmetnike v celoti, tako osnovna šola s slovenskim kot osnovna šola z italijanskim jezikom. Jeziku okolja sta bili določeni 2 uri tedensko. Nova šolska zakonodaja je integrirala jezik družbenega okolja v šolstvo narodnostno mešanega območja obalnih občin na vseh stopnjah izobraževanja.⁶ Prilagojeni učni načrti družboslovnih predmetov inestetskih vzgoj dajejo vsebinam tega predmeta možnosti medpredmetnih korelacij. Prilagoditve visokih programov pedagoške usmeritve (Pedagoška fakulteta v Ljubljani, enota v Kopru), študij italijanskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani in tradicionalno dopolnilno usposabljanje učiteljev v Istri in Italiji so omogočili strokovno prenovu in pedagoško usposabljanje učiteljev italijanskega jezika. Materialna osnova izobraževanja je v osnovnem obsegu zajamčena, didaktično - tehnična opremljenost tega pouka se dopolnjuje.

Učni cilji in vsebine oblikujejo didaktično orientacijo pouka italijanskega jezika

2 Sklep izvršnega komiteja CK ZKJ

3 Arhiv ZZŠ SRS OE Koper - Poročilo Tajništva za šolstvo, prosveto in kulturo pri Koprskem okrajnem ljudskem odboru z dne 4.4.1959., 06: Dvojezične šole

4 ibid.: Zapisnik sestanka predstavnikov Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo, Zavoda za napredek šolstva SRS, Zavoda za pedagoško službo Koper z dne 20.5. in z dne 1.7.1965

5 ibid.: Informacija Pouk italijanske etnične skupine na slovenskih šolah dne 28.3.1966, Zavod za prosvetno pedagoško službo Koper

6 Zakon o vzgoji in varstvu predšolskih otrok. Ur. l. SRS 14/80 Zakon o osnovni šoli. Ur. l. SRS 5/80 Zakon o usmerjenem izobraževanju. Ur. l. SRS 11/80

Ob začasni uvedbi italijanskega jezika kot učnega predmeta v osnovne šole 1959. leta je bila glavna skrb šolskih dejavnikov, kako preiti na dvojezični pouk, kako drugače organizirati šolsko delo, da bo zajamčena enakopravnost jezikov in kultur avtohtonega prebivalstva. Po veliki selitvi prebivalcev italijanske narodnosti (*il grande esodo*) v petdesetih letih, ki je narodnost osiromašila za dve tretjini prebivalcev in po novih sporazumih med državama za uveljavljanje miroljubne koeksistence je bil tak družbeni smoter nujen in upravičen.

Najti je bilo treba italijanskemu jeziku mesto v šolskem življenju. Kakšen pa naj bo pouk italijanščine, s katerim bi dosegli dvojezičnost in večkulturno uzaveščenje mladih, pa naj bi razmišljali kasneje. Ker pa so vsebine vendarle predmet samega pouka, naj se za italijanski jezik jemljejo pri spoznavanju narave in družbe. Z opisovanjem, pripovedjo, poročanjem in podobnimi govornimi dejanji, ki se najpogosteje uresničujejo pri spoznavanju okolja, žive in nežive narave, pa naj učenci dosegajo osnovne sporazumevalne cilje. "Ob koncu obveznega šolanja naj učenci obvladajo najpotrebnejše oblike govora, da se bodo znali pogovarjati o najpreprostejših situacijah vsakdanjega življenja".⁷ Kako naj učitelj s pomočjo didaktičnih sredstev za SND priredi besedilo, da bo uril tudi osnovne jezikovne strukture, ki jih mora učenec znati, da bo lahko oblikoval "najpotrebnejše oblike govora"

Poudarek je torej na govoru, na sporazumevanju, metoda dela pa je prepuščena inventivnosti učitelja. Po vsej verjetnosti so tisti učitelji, ki so obvladali italijanski jezik, učili po direktni metodi. Drugi so si pomagali s prevajanjem. V svoji svetovalni praksi sem še 1980. našla učitelje, ki so opisno sporočilo predstavili v italijanščini, učenci pa so ga v zboru prevedli v materinščino. Vsekakor je šolske dejavnike skrbelo zaradi dodatnega napore, ki so ga morali učenci premagovati ob pouku italijanščine, zato so razmišljali o ukinitvi domačih nalog in celo negativnih ocen pri tem predmetu. Italijanski jezik "naj bi tretirali kot jezik narodnosti, ne pa kot tuj jezik".⁸ Na deklarativni ravni je to priporočilo razumljivo, niso pa znani etapni cilji, vsebine, metode in sredstva, ki bi na operativni šolski ravni usmerjale učence k deklariranemu smotru.

Po petih letih poučevanja italijanskega jezika v osnovni šoli pa je bilo ugotovljeno, da ta pouk ob vsebinah snovi SND na razredni stopnji vse preveč pomeni usvajanje abstraktnih pojmov, ki so redko element sporazumevalnih položajev, vse preveč je ponavljanja in podvajanja vsebin, ne omogoča doživljanja govornih položajev - torej ne razvija sporazumevalnih zmožnosti učencev. Še veliko težje je bilo na predmetni stopnji osnovne šole, kjer je imel učitelj italijanskega jezika še

manj vsebinskih osnov, metodičnih in tehničnih usmeritev.

Junija 1965 je nastal prvi učni načrt za vseh osem razredov osnovne šole, na predmetni stopnji pa so v šolskem letu 1966/67 uvedli poučevanje italijanskega jezika po AV metodi.

Pouk italijanskega jezika je končno dobil *usmeritev*, to je avtentično *metodo poučevanja jezika*. Avdio - vizualna metoda je v tistem času predstavljala najsodobnejšo, najučinkovitejšo in najpopolnejšo didaktično strategijo na področju poučevanja tujih jezikov. Da se je ta metoda tako zgodaj uveljavila pri nas, je zasluga Inštituta za fonetiko pri filozofski fakulteti v Zagrebu, ki je bil neposredno vključen v uveljavljanje AV metode pri francoskem C.R.E.D.I.F. (Centre de Recherche et d'Etude pour la Diffusion du Français), strokovnjaki inštituta pa so sodelovali v avtorskem timu Saint-Cloud-Zagreb.⁹ Avdio-vizualna metoda je bila osnovana na poprejšnji avdio-lingvalni metodi, le da je opustila pretirani mehanizem urjenja in dopolnila glasovno sporočilo s slikovno kontekstualizacijo.

Zaznamujoče v sliki in besedi je del sobesedila, sporazumevalnega položaja, ki se v sekvencah slike in besede poraja kot gibanje, dogajanje. Jezikovni model, ki ga AV metoda izbira, je strukturalno razčlenjen, psihopedagoški princip učenja struktur pa je behaviorističen. Osnovna oblika jezikovne vsebine ostaja (kot pri avdio-oralni metodi) dialog, vendar kot del govornega položaja, ta pa kot del zunajjezikovne situacije, ki jo ponazarja dia-film. Uvodni dialog ponuja številne vaje transpozicije, substitucije in transformacije jezikovnih struktur. Manipulacija z jezikovnimi strukturami naj učence pripelje do avtomatizacije jezikovne rabe. Metodična enota se zaključuje z oblikovanjem izvirnega sporočila, ki nastane po analogiji ali na osnovi usvojenega sistema jezikovnih pravil. Kljub prednostim, predvsem pa kakovostnim premikom, ki jih je 1966. leta vnesla AV metoda v pouk italijanščine, je leta 1980 klavirno pregnana iz obalnih osnovnih šol. Razlogov za to je več, predvsem pa jo je povozil čas.

Največja hiba poučevanja italijanskega jezika po AV metodi je bila, da se je v naših šolah obdržala skoraj petnajst let. Od sredine 60-ih let do 1980 pa so se pedagoške vede in veda o jeziku in njegovem poučevanju spreminjale, razvijale, potrjevale; zavračale so mnoga načela, izhodišča in usmeritve. Prvotna varianta AV metode je doživela veliko prilagoditev, postala je integrativni del širše učne orientacije. Usvajanje jezika ni več temeljilo le na razvijanju govornih navad, vse bolj je dobivalo oblikovalno, razvojno vrednost. Stopnja jezikovne zmožnosti, ki naj jo z vodenim procesom usvajanja dosežemo, naj govorcu omogoči ustrezno, ustvarjalno,

⁷ Že citirani zapisnik z dne 20.5.1965., na str. 4.

⁸ Girard D.: *Le lingue vive e il loro insegnamento*. Brescia, La scuola, 1977

⁹ Girard D.: *Le lingue vive e il loro insegnamento*. Brescia, La scuola, 1977

individualno obarvano odzivanje v sporazumevalnih položajih. Avtonomnost odziva pa omogočajo le metode, ki usmerjajo v divergentnost jezikovnih uresničitev. Didaktična strategija usvajanja jezika mora omogočati pobude učencev. Zavračamo tudi vsebine in metode osvajanja jezika, ki si postavljajo za končni cilj poosebiti v učencu idealnega, tipičnega, avtentičnega govorca, nosilca namišljenih, idealiziranih moralnih in kulturnih lastnosti pripadnika naroda, katerega jezika se uči.

V srednjih šolah Obale je imela italijanščina različen položaj: predstavljala je obvezen tuj jezik (Srednja ekonomska šola, Srednja kovinarska šola), izbirni tuj jezik (Gimnazija), jezik stroke, obvezni ali izbirni (Srednja gostinska šola v Izoli, Srednja pomorska šola v Piranu). Na Gimnaziji v Piranu pa je celo niso poučevali. Kjer je bila italijanščina jezik stroke, so si učitelji za delo v razredu pripravljali kar sami različna delovna gradiva. Včasih so našli ustrezen priročnik pri hrvaških šolskih založbah (*Italiano marinaresco*, *L'italiano per l'economista*). Uporabljali so tudi uvožen učbenike (*L'italiano per stranieri*), antologije in berila, ki so ta čas nastala pri založbi Edit na Reki in so jih uporabljali pri pouku materinščine v šolah narodnosti

Nova šolska zakonodaja (1980) vključuje v izobraževanje za dvojezičnost narodnostno mešanega območja obalnih občin predšolsko stopnjo in srednje usmerjeno izobraževanje. Jezik in kultura narodnosti kot učna disciplina postaneta temeljni element vzgoje za sožitje v šolah s slovenskim jezikom, dobita enakovredno mesto drugim vsebinam v izobraževalnem procesu (prilagojeni predmetniki), zajamčeno kontinuiteto (obvezni pouk jezika od male šole do zaključnega razreda srednje šole), določen obseg in globino znanj (vzgojni program in učni načrt). Specifični družbeni smotri postavljajo pouku italijanskega jezika specifične učne cilje. Kontinuiteta vodenega usvajanja ob spontanem usvajanju jezika v okolju daje učenju italijanščine spoznavno in družbeno oblikovalno vrednost. Motivi iz okolja dajejo temu učenju osmiselitev. Pouk italijanskega jezika tudi po specifičnosti jezikovnih potreb, jezikovnih vlog in jezikovne rabe terja temu pouku *samobitno svojstveno učno orientacijo*.¹⁰

Na predšolski stopnji kaže bolj od jezikovnih ciljev drugega jezika poudariti širše spoznavno-razvojne in družbene smotre izobraževanja za dvojezičnost. Spoznavanje jezika naj bo zato v mali šoli sestavni del vseh vzgojnih dejavnosti, metoda in oblika usvajanja pa naj temeljita na otrokovi vedoželjnosti, domišljiji, ustvarjalnosti. Čeprav so vsebine sistematično načrtovane, nji-

hovo uzaveščanje teče v svobodnem tempu, otroku sprejemljivem obsegu in globini (po presoji vzgojitelja: ali ob vsakodnevni krajši zaposlitvi ali v dveh daljših zaposlitvah tedensko). Didaktika zgodnjega učenja drugega jezika je v nastajanju. Rodila se je v zgodnjih šestdesetih letih, znanstvenost so ji dale raziskave mednarodnih institucij,¹¹ aplikativnost pa rezultati spremljanja obsežnih projektov.¹²

Vzgojitelji-izvajalci osnov italijanskega jezika v obalnih vrtcih torej niso mogli seči po pripravljenih gradivih, ustreznih za zgodnje učenje drugega jezika. S pomočjo svetovalne službe koprskе enote Zavoda za šolstvo so pripravili priročnik za to vzgojno dejavnost *Girotondo delle quattro stagioni*. S tem priročnikom, s pomočjo delovnih gradiv, uvoženih iz Italije, in ob didaktičnih usmeritvah pedagoškega svetovalca za italijanski jezik uravnavajo metodične postopke zgodnjega usvajanja drugega jezika. Temeljna metoda dela je igra; ta naj otroka motivira za govorno dejavnost, ki se na videz spontano poraja, je pa vendarle del vodenega sporazumevanja. Ob igri otroka usmerimo v govorni položaj, za katerega mu vzgojitelj ponudi uporabne, preproste, otrokovemu interesu ustrezne sporazumevalne vzorce. Ko jih otrok usvoji, jih lahko prosto uporablja v dvojezičnem okolju. V tem okolju spoznava, preverja, ugotavlja in dopolnjuje jezikovne in vzgojne elemente dvojezičnosti, ugotavlja njihovo uporabnost in splošno vrednost.

Že učni načrt za osnovno šolo leta 1965 je poskušal vnesti v pouk italijanščine na razredni stopnji vsebine, ki bi ta predmet popestrile in ga tematsko oddaljile od spoznavanja narave in družbe.

V letu 1981 sta nastali slikanici *En ten tini I, II* za pouk italijanskega jezika v 1. in 2. razredu, ki pa sta zelo zvesti korelaciji s SND. Skupina avtorjev pripravi v letu 1983 priročnik za učitelja, v katerem so navodila za delo z *En ten* tinijem pri pouku jezika družbenega okolja (slovenskem in italijanskem v SRS, hrvaškem in italijanskem v SRH). Avtorski tim usklajuje, usmerja učitelje v obravnavanje jezika kot sredstva družbene rabe, v dinamiko dialoga in v interakcijo sporazumevalnih položajev. Učitelju so na voljo vzorci pogovornega jezika, mikrodialogi za urjenje jezikovnih struktur in vzorčne učne enote. Besedilo tega priročnika je prvi skromni poskus, da se jezik družbenega okolja opiše v njegovih svojstvenih posebnostih: v jezikovnih vsebinah, vlogah, položajih in da se učitelj usmeri v posebnosti metodike pouka tega

10 Čok L.: Učnovzgojni cilji izobraževanja za dvojezičnost in vzgoje za sožitje v šolah narodnostno mešanega območja obalnih občin SR Slovenije. v: Dvojezičnost: individualne in družbene razsežnosti Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje SRS, str. 183 - 189, 1984

11 Prvo srečanje strokovnjakov zgodnjega usvajanja drugega jezika, UNESCO, Hamburg, 1962 Drugo srečanje v Hamburgu, pod pokroviteljstvom Conseil d'Europe in UNESCO, 1966 Tretje srečanje v Uppsali, pod pokroviteljstvom UNESCO, Conseil d'Europe in Medn

12 French from EIGHT: A National Experiment (Slough, Bucks, National Foundation for Educational Research), England, 1968 Poročilo Modern Language Association; Foreign Languages in Elementary Schools, USA, 1961

jezika. En ten tini I in II še danes nista dobila sodobnejše, strokovno in didaktično popolnejše variante.

Umakniti AV metodo iz pouka ni bilo težko, poiskati pa je bilo treba nadomestna učbeniška gradiva, ki bi po sodobnejšem glotodidaktičnem konceptu predstavila usvajanje italijanskega jezika. Na jugoslovanskem knjižnem trgu je zelo malo učbenikov za italijanščino; kar jih je nastalo v sedemdesetih letih, so namenjeni učenju odraslih. Izkušnje z AV metodo ni kazalo ponoviti. Italijani so slabši ambasadorji svojega jezika in kulture kot Francozi ali Angleži.¹³

Za začetno učenje italijanskega jezika tudi med gradivi italijanskih šolskih založb ni ustreznega učbeniškega kompleta. Ustreznejša za rabo v obalnih osnovnih šolah bi bila učbeniška gradiva, ki jih uporabljajo na bolzanskem območju za pouk italijanskega jezika v nemških šolah. Sodelovanje obalnih šolskih dejavnikov z bolzanskimi pa ni bilo posebno uspešno. Problemi izobraževanja na narodnostno mešanem območju Trentino - Alto Adige vsebujejo tudi politično dimenzijo, njihova pedagoška in didaktična iskanja so v preizkušanju in mnoga med njimi še niso doživela strokovnih analiz. Tako je bilo čutiti z bolzanske strani malo pripravljenosti za sodelovanje in odprtosti za izmenjavo izkušenj z obalnimi šolskimi dejavniki.

Ta čas je steklo strokovno kvalitetno in poglobljeno dopolnilno usposabljanje učiteljev italijanskega jezika. Mnogi eminentni strokovnjaki so nakazali učiteljem nova glotodidaktična obzorja, uvoz literature pa je odprl vrata informacijam s tega področja. Najboljši praktiki, z več poguma, didaktične radovednosti in teoretične poglobljenosti so se lotili oblikovanja učbenikov za pouk italijanskega jezika v osnovni šoli. Na seminarjih, delovnih sestankih aktivov učiteljev, v didaktični reviji Scuola nostra in v drugih priložnostnih edicijah pa so nastajale usmeritve v didaktično strategijo pouka italijanskega jezika kot jezika družbenega okolja ter pomagale avtorjem pri koncipiranju učbeniških gradiv. Izšli so učbeniki za pouk italijanskega jezika za razredno in predmetno stopnjo osnovne šole.¹⁴ To je prva serija obveznih delovnih učbenikov, ki kažejo po eni strani prednosti svojstvenih, izvirnih in ustvarjalnih motivov, ki so botrovali njihovu nastanku, po drugi strani pa začetniške hibe, heterogenost strokovnega sloga, kar pa je odsev različnih jezikoslovnih prepričanj med učitelji tujih jezikov.

Če bi poskušali strniti značilnosti teh gradiv in predstaviti njihovo didaktično zasnovo, bi ugotovili, da so tehnike jezikovnega pouka sodobne, poudarek je najprej

na govoru, v 2. razredu se začne opismenjevanje, kasneje pa utrjujejo tako pisno kot govorno sporočanje. S pomočjo vodenega sporazumevanja učenec pridobiva avtonomijo jezikovne rabe. Nekateri ponujajo diferencirane naloge, kar je izredno dragoceno v razredih z velikimi razlikami v predznanju italijanskega jezika. Vsebine učnih enot so življenjske, predstavljajo posebnosti dvojezičnega okolja. Učbeniki so likovno ustrezno opremljeni. Le gradiva za 2. razred so oblikovana kot učni komplet (delovni učbenik, delovni lističi, slikovni slovarček, priložnik za učitelje).¹⁵

Če omenjene ugotovitve povzamemo, vidimo, da kažejo učbeniki določeno usklajenost in da vsebujejo posebnosti didaktične orientacije pouka jezika družbenega okolja. Njihova zasnova je sodobna. Tu pa tam še najdemo ostanke tradicije prejšnjih metod in jezikoslovnih usmeritev (tradicionalizem v podajanju slovnice, strukturalne mehanicistične vaje, pretirani funkcionalizem). Vaja dela mojstra. Upati je, da se bodo isti in novi avtorji še preizkušali v dopolnjevanju in predelavi že nastalih ter oblikovanju novih učbeniških gradiv.

Če smo pouku italijanskega jezika v osnovni šoli postavili za končni cilj razviti sporazumevalno zmožnost učenca do stopnje aktivnega, sporazumevalnim položajem jezikovno ustreznega govornega odzivanja, mu obenem s sporazumevalno zmožnostjo uzavestili sistem italijanskega jezika, pomeni, da smo želeli razviti v učencu čim bolj koordinirano zavest o obeh jezikih: maternem in drugem. S pomočjo pouka italijanščine smo se želeli čim bolj približati idealu: dvojezičnovi zmožnosti šolske populacije. Da bi lahko ugotovili, kako blizu smo globalnemu učnemu smotru pouka italijanskega jezika v osnovni šoli, je bilo nujno diagnostično in kontrolno preverjati uspešnost tega pouka. Ustreznost učnih vsebin in metod, strokovnost in učinkovitost učiteljevega dela, kvaliteto in kvantiteto učenčevega napredovanja je težko meriti, če ni na voljo preizkušenih, objektivnih, strokovno in didaktično ustrezno pripravljenih inštrumentov preverjanja. Učitelji italijanskega jezika v osnovni šoli in svetovalna služba Zavoda za šolstvo so si zastavili delni cilj: ugotoviti ali so učenci pred zaključkom osnovne šole dovolj izurili jezikovne spretnosti za tekoče sporazumevanje v italijanskem jeziku v srednji šoli in ali so usvojili jezikovni sistem do take mere, da bodo lahko nadaljevali poglobljanje jezikovnih oblik, odnosov in razmerij.

V letih 1981 do 1985 je 2953 učencev sedmega razreda opravilo diagnostično preverjanje iz italijanskega jezika. Učenci so vsako leto, ob novem inštrumentu

13 Prvi multimedijski kompleti za začetno učenje tujega jezika v otroški dobi: Bonjour Line (Paris, Didier, 1965), Frere Jacques (Paris Hachette 1968), Jingle Bells (Paris, Didier, 1969), tem sledijo mnogi drugi

14 Čok L., Dellore N. Imparo l'italiano giocando. Reka, Edit 1983, za 3. razred Sušanj Z., Lipovac V. Il mio primo libro d'italiano. Reka, Edit, 1982, za 4. razred Sušanj Z. - Lipovac

V.: Ciao amici, Edit Reka, 1984, za 5. razred Pahor-Lenassi K. in Mihalič Z.: Studiamo insieme, Edit Reka, 1989, za 6. razred

15 Čok L. - Dellore N.: Gioco e parlo ... Parlo e gioco, učbeniški komplet za pouk italijanskega jezika v 2. razredu osnovne šole, 1990

preverjanja, pokazali svoja temeljna jezikovna znanja, obenem pa dokazali, da so odpravili vrzeli v poznavanju in rabi jezikovnih struktur, ki jih je ugotovil predhodni test. Ob vsakem diagnostičnem preverjanju je nastala lista tipičnih napak, ki je prikazala jezikovne primanjkljaje določene generacije učencev.

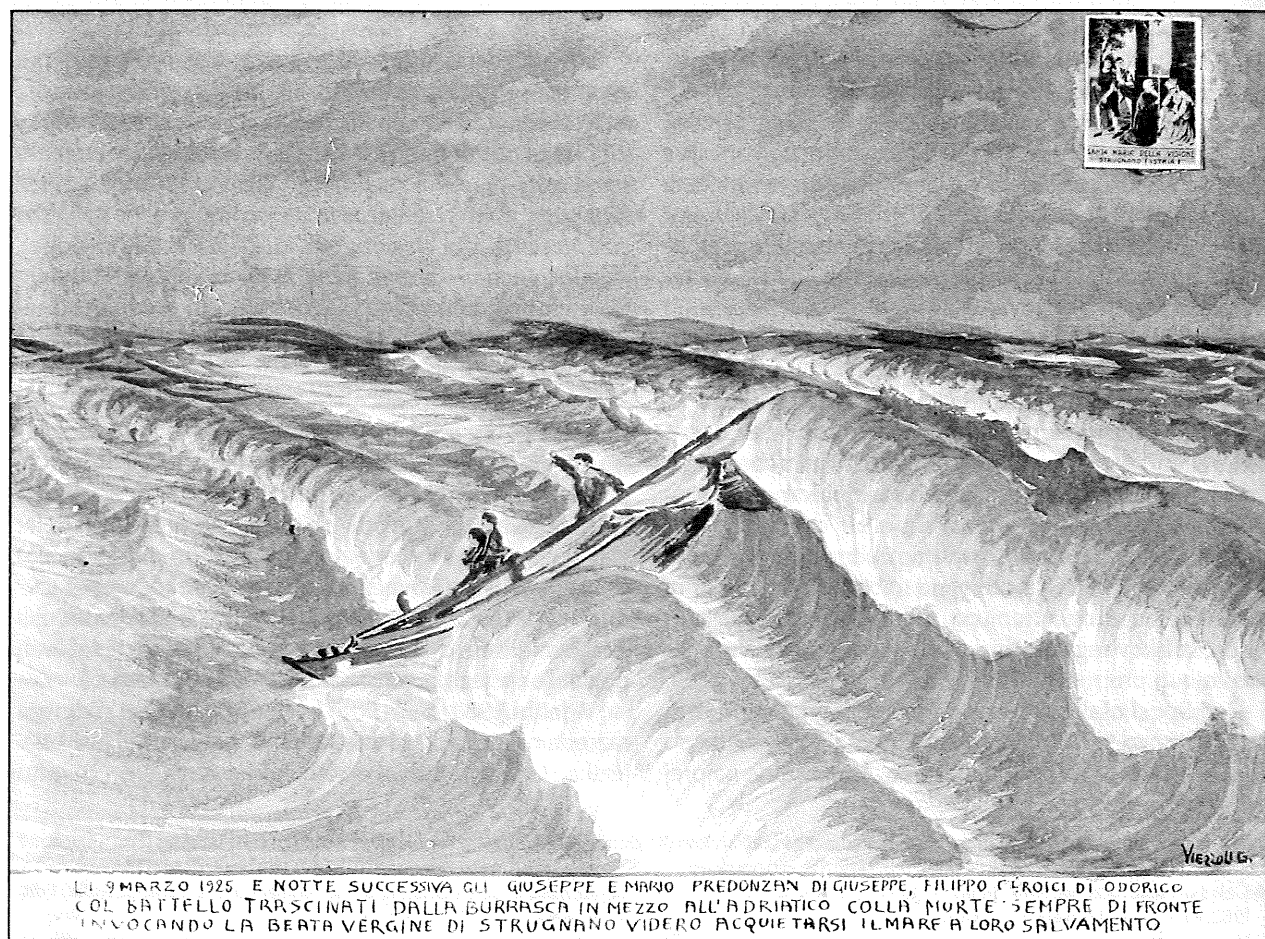
Italijanski jezik v srednji šoli je splošno izobraževalni predmet ali jezik stroke. Italijanščina kot jezik stroke je že imela nekaj tradicije v gostinstvu, pomorskem prometu in tehnični usmeritvi. Nastal je enoten učni načrt (1981) za skupni del vsebin, dodatna navodila za posamezen program pa so opisala posebne cilje, vsebine in metodične postopke, ki so diferencirali pouk italijanskega jezika na osnovi potreb posamezne usmeritve. Za strokovni obseg vsebin so si učitelji sami pripravljali strokovna gradiva. Na seminarjih usposabljanja, (v posebnih delovnih skupinah) pa so s pomočjo različnih metodičnih priročnikov oblikovali didaktične postopke učnega dela s strokovnimi besedili.

Težave pri usvajanju jezika stroke so pogosto izvirale iz različne stopnje sporazumevalne zmožnosti učencev

na ravni pogovorne variante knjižnega jezika, povzročali pa so jih različni primanjkljaji pri usvajanju jezikovnega sistema.

Pretežni del učencev ima na začetku srednješolskega izobraževanja za seboj 9 let (600 ur) vodenega usvajanja italijanskega jezika; nekateri so se vključili v osnovno šolo na Obali ob priselitvi in so se začeli učiti italijanski jezik kasneje od drugih učencev; spet drugi prihajajo brez vsakršnega predznanja iz italijanskega jezika in se po osnovni šoli, ki so jo obiskovali drugje, šolajo na obalnih srednjih šolah. Tudi za slednje je pouk italijanskega jezika obvezen. Tako je nujno razdeliti učence po oddelkih na začetnike in nadaljevalce.

S tradicionalnim poukom ekstenzivnega tipa učenec v srednji šoli še razvija pisno sporočanje, z jezikovnim poukom pa si utrjuje potrebo po pravilni jezikovni obliki sporočila. Razumevanje besedil v različnih socialnih in funkcijskih zvrsteh italijanskega jezika pa mu je lahko oteženo. Prav tako se znajde v zagati v govornih položajih, kjer so sporazumevalne vloge jezika zahtevnejše, govorna dejanja pa bolj zapletena.

Slika št.13: Ex voto treh mornarjev, 1925, akvarel, 42,5 x 31,5 cm

Jezikovno znanje, ki ga je doslej usvojil, mu vslej ne omogoča sproščenega in učinkovitega sodelovanja v sporazumevanju. Učenec pogosto premalo zaupa v svoje znanje italijanskega jezika, ne vključuje se v razgovor z zadovoljstvom. Te ovire postajajo psihološko pogojene, učenčeva zadržanost pa utegne negativno učinkovati na udeleženca v sporazumevanju, ki je italijanske narodnosti. Ta pač mora uporabljati slovenski jezik, da se sporazumevalni stik lahko ohrani. Ovirana je dvojezična komunikacija, brez nje pa so zapostavljene vse vrednote interakcije odnosov in razmerij v stiku jezikov in kultur.

Učna orientacija v srednji šoli mora zato ob tradicionalnem urniško zasnovanem pouku vključevati tudi nove oblike intenzivnega učnega ritma, interdisciplinarno in izvenšolsko usvajanje vsebin, projektne in druge aktivne metode pouka, ki učenca usmerjajo v samostojno delo in samoizobraževanje.

V šolskem letu 1984/85, delno tudi v šolskem letu 1985/86, so učitelji italijanskega jezika pod vodstvom svojega pedagoškega svetovalca preoblikovali pouk italijanskega jezika v srednji šoli.

1. Specifične vsebine, s katerimi naj pouk usmerja učence v dvojezičnost in kulturno komplementarnost, je učenec vodeno odkrival in spontano doživljal v svojem življenjskem okolju. Te vsebine je sam urejal, obdeloval v razredu in pri tem usvajal jezikovna znanja. Strokovne vsebine je spoznaval v obliki monografskih kurzov. Elemente kulturne raznolikosti okolja pa je odkrival v neposredni izkušnji in v neposrednem stiku s snovalci kulturnih vsebin.

2. Projektna metoda dela, strnjena oblika pouka, metoda demonstracije in samoizobraževanje so popestrili pouk italijanskega jezika. Uresničitev tako zasnovanega učnega dela pa je pomenila tudi interdisciplinarno povezovanje vsebin italijanskega jezika z estetskimi vzgojami, zgodovino, zemljepisom, materinščino in spodbujala timsko vodenje pouka.

Razšoljanje učnega dela je terjalo drugačno organizacijo pouka italijanščine, prenovu njegovega načrtovanja in celo spremenjeno načrtovanje dela šole v celoti.

3. Učiteljevo delo je postalo zahtevnejše, obsežnejše. Njegove učne pripave so obsegale organizacijsko sestavljene postopke, didaktično razčlenjene tehnike, pedagoško utemeljene in strokovno trdne vsebine.

4. Učenci so različne in pester delovne zadolžitve opravljali pri pouku, po njem pa tudi doma. Večina se je aktivno vključila v samostojne oblike dela, v individualnih in skupinskih zadolžitvah.

Po dveh letih prenovе pouka italijanskega jezika v srednji šoli so bili rezultati spremljanja spodbudni. Učenci so bili motivirani za tak pouk, njihovi izdelki so dokazovali veliko poglobljenega in ustvarjalnega dela. V okolju so bile njihove razstave, objave in druge oblike podružabljanja informacij o pouku italijanščine sprejete

z zanimanjem in pohvalami. Učitelji so veliko delali, vendar sta jim uspešnost tako zasnovanega pouka italijanščine in dinamika novih odnosov med učenci, učitelji in družbenimi dejavniki potrjevali pričakovanja. Večina ravnateljev ali pedagoških vodij šol je voljno sprejemala spremenjeno učno situacijo jezika družbenega okolja in spremljala dosežke učencev.

Prenova pouka italijanskega jezika je srednje šole, ki so to prenovi sprejele, temeljito razgibala. Za organizacijo izvenšolskih oblik dela pri tem pouku je bilo treba delno razbiti urniško in razredno organiziranost šolskega dela. Premiki učencev niso bili vselej nemoteči, dinamika aktivnega dela učencev je motila zagovornike rigidnejše discipline pri šolskem delu. Timskega pouka in interdisciplinarnih povezav vsebin skoraj ni bilo. Učiteljem drugih predmetov se je zdelo, da pomeni tako združevanje vsebin podvajanje dela. Predstavitev istih vsebin se jim je zdela smotrnejša pri pouku njihovega predmeta. Nekatere izdelke učencev so sicer predstavili novinarji in televizija, na šolah pa niso našli prostora ne domislili oblike njihove trajnejše ohranitve. Učitelji italijanskega jezika so bili preobremenjeni. Nove metode in oblike dela niso vselej omogočale vrednotenja učnega dela po tradicionalnih kriterijih ocenjevanja jezikovnih znanj. Zaupano jim je bilo delo, ki ga s formalnim normiranjem obsega pedagoške dejavnosti ni mogoče vselej izmeriti.

Vse te težave so ovirale, da bi se obdobje prenovе pouka jezika družbenega okolja nadaljevalo v rednih, ustaljenih oblikah in metodah dela. Dokler je pedagoški svetovalec, tudi v vlogi nadzornika, lahko neposredno vodil, soorganiziral in spremljal v celoti novo učno orientacijo pouka italijanščine, se je ta resnično uvajala. Prepuščena predvsem volji in moči učiteljev italijanskega jezika, pa se ni mogla ohraniti. Danes se pri pouku italijanskega jezika v srednji šoli izvajajo le segmenti prenovе, poučevanje jezika družbenega okolja se vse bolj vrača v tradicionalni statični slog učnega dela.

Učitelji italijanskega jezika potrebujejo poleg temeljne še specifično usposobljenost

Obstoj in razvoj dvojezičnosti ustvarjajo dvojezični govorci v družbenem okolju, ki dvojezikovno sporazumevanje omogoča in spodbuja. Da so te spodbude dovolj močne, pa morajo nastajati na vseh ravneh človekovega delovanja, v vseh sferah medčloveškega vplivanja.

Mnoge družbene skupnosti spodbujajo le enosmerno dvojezičnost pripadnikov manjšinskih narodnosti. Milijoni pripadnikov teh skupnosti postanejo dvojezični govorci brez načrtnega usvajanja dveh jezikov v šoli. Šola oblikuje najhitreje pa tudi najbolj učinkovito takega dvojezičnega govornika, ki je tudi kulturno bogata, za različnost kvalitet občutljiva in strpna osebnost. Te cilje je

poskušal prilagojeni model šolstva na Obali uokvirili v šolski proces.

Kakšen pa naj bo učitelj italijanskega jezika, spoznavnega in vzgojnega predmeta obenem? Ali ima znanja in sposobnosti, voljo in moč, da bo zaupano vlogo tudi udeležil? Ob začetku uvajanja italijanskega jezika v osnovno šolo (1959) dokumenti postavljajo učitelju temeljno (tedaj tudi edino) zahtevo: poglobljeno znanje jezika, ki ga bo učil, to je *strokovno usposobljenost*. Razmišljali so celo o kriterijih, po katerih bi stopnjo usvojene jezikovne zmožnosti učitelja ugotavljali.¹⁶

Danes teče poučevanje italijanskega jezika na več stopnjah izobraževanja, pa še nismo jasno določili vsebine, stopnje in načina usposabljanja učiteljev italijanskega jezika za različne potrebe izobraževanja za dvojezičnost.

a) Zgodnje učenje drugega jezika v mali šoli je zaupano vzgojitelju.

Zasnovanost predšolske vzgoje ne dopušča predmetnega uvajanja italijanskega jezika. Avtentičnih govorcev tega jezika, ki bi bili obenem usposobljeni vzgojitelji predšolskih otrok, ni dovolj, da bi lahko uvedli poučevanje dveh vzgojiteljev po načelu: vsak vzgojitelj svoj materni jezik. V program usposabljanja za vzgojiteljsko delo na predšolski stopnji je v srednji šoli in v višjem programu usposabljanja italijanski jezik obvezni predmet. Za izvajanje italijanskega jezika v mali šoli pa absolviranje tega prilagojenega programa ni pogoj.

b) Na razredni stopnji osnovne šole poučujejo italijanski jezik razredni učitelji, ki so se v srednjem in višjem programu izobraževanja usposobili tudi za poučevanje jezika družbenega okolja. Na predmetni stopnji poučujejo predmetni učitelji ali profesorji italijanskega jezika, diplomanti I. ali II. stopnje Filozofske fakultete. Če nastanejo kadrovske primanjkljaji (in ti nastajajo prepogosto) poučujejo drugi jezik na razredni stopnji razredni učitelji, ki se za ta pouk niso usposobili. Pogosto potiskamo razredne učitelje, usposobljene za začetno poučevanje italijanskega jezika, na predmetno stopnjo, kjer jih potrebe po poglobljenem poznavanju drugega jezika spravljajo v stiske.

c) Na srednjih šolah poučujejo profesorji italijanskega jezika.

Učiteljev jezik kot sredstvo in vsebina pouka neposredno učinkuje na učenčevo usvajanje italijanskega jezika. Učiteljevo znanje jezika pa učinkuje na učenca tudi posredno, v obliki pisanih besedil, jezikovnih shem, zbranih in izbranih nalog, strokovnih in poljudnih besedil v italijanskem jeziku, ki jih učitelj pripravi za svoj pouk. Učitelj je tudi avtor učbenikov ali vsaj manipulativnih materialov za pouk drugega jezika. Ali je njegovo poznavanje jezikovnih teorij, interdisciplinarnih povezav vsebin med vedo o jeziku in drugimi vedami, informacij o opazovanju učinkov jezikovnega odzivanja v času in

prostoru dovolj široko in poglobljeno, da ne bo učencem podajal nedomišljenih, zastarelih neuporabnih jezikovnih šablon?

Bodočemu učitelju, ki se usposablja tudi za poučevanje jezika družbenega okolja, so na voljo poleg prilagojenih pedagoških programov v srednji šoli tudi prilagojeni višji programi za vzgojitelje predšolskih otrok in visoki za učitelje razrednega pouka. V predmetnike teh univerzitetnih programov sta vključena italijanski jezik (v skromnem obsegu od 45 do 60 ur) in metodika zgodnjega učenja italijanskega jezika za vzgojitelje predšolskih otrok oziroma didaktika tega jezika za učitelje razrednega pouka (v obsegu 120 ur). Prilagojeni program za vzgojitelje se izvaja le kot študij ob delu. To pomeni, da se vzgojitelji, ki redno študirajo v Ljubljani ne usposobijo za uvajanje italijanščine v mali šoli. Za te in za one, ki se niso redno izobraževali po srednji šoli, organizira koprška enota Pedagoške fakultete občasne tečaje poglobljanja italijanskega jezika in didaktike tega jezika.

Že četrto leto teče v Kopru *didaktična delavnica za zgodnje učenje italijanskega jezika ELLE* (Educazione logico linguistica elementare). Trikrat letno se vzgojitelji in razredni učitelji na dvodnevnem seminarju seznanjajo s teoretičnimi osnovami zgodnjega usvajanja italijanskega jezika ter poizkušajo v skupinskem delu prenesti teoretska znanja v pedagoško prakso. To delavnico vodijo italijanski strokovnjaki (pedagog, jezikoslovec, likovnik) in didaktik italijanskega jezika s Pedagoške fakultete. Žal, to delavnico obiskuje le 20 učiteljev in vzgojiteljev v mali šoli, ker šole ne morejo pogrešati pri pouku večjega števila učiteljev.

Učitelji v osnovni in srednji šoli pridobivajo svojo strokovno usposobljenost na Filozofski fakulteti, na oddelku za italijanski jezik in književnost. Visokošolski program italijanskega jezika nima diferenciranih smeri študija. Potrebe šolstva na Obali pa narekujejo specifično usposabljanje učitelja, ki bi poleg znanstvene obravnave italijanskega jezika in književnosti dobil tudi potrebna znanja družbenega, psihološkega in pedagoškega jezikoslovja, aplicirana na pouk jezika.

Seminarji italijanskega jezika so v letih 1981 - 1989 dopolnilno usposabljali učitelje. V štirih dnevih na leto so se učitelji italijanskega jezika pod vodstvom najboljših domačih in tujih strokovnjakov seznanjali z najnovejšimi raziskavami in analizami dvojezičnosti v svetu, z vsebinami psiholoških in socioloških obravnav italijanskega jezika. Pretežni del seminarja je bil namenjen glotodidaktičnemu usposabljanju. Temu so bili posvečeni seminarji italijanskega jezika in kulture v Italiji. Ti seminarji in druge oblike dopolnilnega izobraževanja učiteljev italijanskega jezika so bili vključeni v kulturno sodelovanje med Italijo in Jugoslavijo. Finančne možnosti meddržavnega sodelovanja pa so te seminarje šte-

16 Že citirani zapisnik z dne 4.4.1959 na str. 3

vilčno razpolovili in časovno razmaknili na vsako drugo leto.

Raziskava in eksperiment bosta spremenila pedagoško prakso v laboratorij za proučevanje in usvajanje dvojezičnosti

Jeziki in kulture v stiku spreminjajo družbeno in kulturno osnovo skupnosti, sproščajo teze družbene, ekonomske in politične vsebine. Na področju diahroničnega opazovanja jezika so predvsem zanimivi pojavi, ki spreminjajo zaradi jezikovnega stika jezikovni sistem in polja besednega pomena obeh jezikov. Jezikovna podoba se v družbeni rabi ne razlikuje le od knjižne, različna je tudi od praktično sporazumevalne v čistem jezikovnem okolju.

Na področju družbenosti jezika dinamika odnosov kolektivne dvojezičnosti temeljito spreminja že tako sestavljene in zapletene odnose med jezikom in družbeno skupnostjo.

Komplementarnost kultur pa tudi njuno izključevanje ali medsebojno izirvanje preoblikujejo antropološko-civilizacijsko podobo skupnosti (način doživljanja in spoznavanja sveta, dinamika navad, običajev, ohranjanja kulturne dediščine, ekonomska in politična struktura življenja).

Dvojezičnost kot organizacija življenja spodbuja družbene in politične reakcije: od demokratičnih do omejitvenih in asimilacijskih upravnih posegov v družbeno življenje narodnostno mešane skupnosti. Slovenska narodnostna in šolska politika sta demokratično naravnani. Strokovna srečanja opazovalcev dvojezičnosti¹⁷ na slovenski pa tudi na mednarodni ravni so ocenila, da premalo spremljamo in analiziramo slovensko varianto šolske ureditve na narodnostno mešanih območjih, da

je uravnavanje delovanja obeh slovenskih modelov (obalnega in prekmurskega) premalo podkrepljeno z rezultati njihovega raziskovanja, da zanemarjamo podružbljanje informacij o naši pedagoški praksi.

Raziskovalni inštituti Slovenije (sociološki, pedagoški in narodnostni) so sicer temeljito zastavili raziskovalno delo na posameznih segmentih dvojezičnosti, vendar delujejo nepovezano, nimajo celovitega in poglobljenega programa raziskovanja tega družbenega pojava. V zadnjem času so zasnovali tudi na univerzitetni ravni večje interdisciplinarne raziskave (Kultura Slovenske Istre).

Šole prekmurskega in obalnega narodnostnega območja pa predstavljajo laboratorij proučevanja jezikovnih, družbenih, psihodinamičnih in didaktičnih vidikov dvojezičnosti. To proučevanje je lahko empirično utemeljeno in aplikativno.¹⁸

Pripravljeni eksperimenti, akcijske raziskave in inovacije bi prispevali k udejanjanju teoretičnih izsledkov. Zgodnje dvojezično branje, uzaveščanje analognosti in sistematičnosti jezika z upoštevanjem miselnih procesov, ki povezujejo materinščino z drugim jezikom, simultano in zaporedno opismenjevanje v dveh jezikih stalnost in spremenljivost zakonitosti jezikovnega sporazumevanja in podobne vsebine se kar ponujajo takemu empirično zasnovanemu delu.

Laboratorij torej imamo, vsebine eksperimentiranja tudi. Neprestano reformiranje naše šolske prakse ne prizanaša prilagojeni šoli našega območja. Reformni pretresi ovirajo ali celo onemogočajo kontinuiteto eksperimentalnega dela, zavirajo raziskovalno pot in potiskajo inovacije pouka na rob šolskega dogajanja, še preden se lahko pokaže njihova uporabnost v šolski praksi.

17 Langues et Cooperation Europeenne, 2eme

Colloque International du CIREEL, Urbino, septembre 1981 - Verso un'educazione interlinguistica e transculturale, CMIEB, settembre 1983, Mantova - Vzgoja in izobraževanje v večkulturnih družbah, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani in OECD/CERI, Ljubljana, oktober 1985

18 Nečak-Luk A.: Vzgoja in izobraževanje v večjezičnih okoljih, Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani, 1989

RIASSUNTO

La lingua italiana quale materia di studio obbligatoria istruisce al bilinguismo gli allievi delle scuole elementari e medie del territorio nazionalmente misto della regione costiera della Slovenia. Scopo principale dell'insegnamento è, oltre all'acquisizione di conoscenze linguistiche, far prendere coscienza ai ragazzi delle differenze culturali e dei valori della coesistenza dei popoli e delle civiltà. Questo contributo illustra gli sforzi del personale pedagogico e gli intenti dei fattori sociali tesi a realizzare questo scopo nelle scuole del Litorale sloveno nell'ambito di un modello pedagogico adeguato.

*L'autrice, insegnante di lingua italiana e consulente pedagogico per questa materia, ha cercato di applicare questi assunti teoretici nella pratica scolastica e, sotto forma di innovazioni ed esperimenti, ha tentato di creare un orientamento didattico per lo studio precoce della seconda lingua. La parte empirica di questo progetto è stata pubblicata in *Linguistica XXX*, Facoltà di Lettere e Filosofia, Ljubljana 1990, pp.151-167.*

Questo articolo illustra i tentativi riusciti ma anche i fallimenti che durante il periodo dal 1959 al 1990 hanno portato la lingua italiana nel sistema dell'istruzione, le hanno trovato una collocazione ed un ruolo nella scuola, definendone i contenuti.

LITERATURA

1. Arhiv ZZŠ SRS OE Koper
2. **Čok L., Dellore N.** Imparo l'italiano giocando (za 3.razred). Reka, Edit, 1983
3. **Čok L.:** Učnovzgojni cilji izobraževanja za dvojezičnost in vzgoje za sožitje v šolah narodnostno mešanega območja obalnih občin SR Slovenije. v: Dvojezičnost: individualne in družbene razsežnosti Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje SRS, str. 183 - 189, 1984
4. **Čok L. - Dellore N.:** Gioco e parlo ... Parlo e gioco, učbeniški komplet za pouk italijanskega jezika v 2. razredu osnovne šole, 1990
5. French from EIGHT: A National Experiment (Slough, Bucks, National Foundation for Educational Research), England, 1968
6. **Girard D.:** Le lingue vive e il loro insegnamento. Brescia, La scuola, 1977
7. - Langues et Cooperation Europeenne, 2 eme Colloque International du CIREEL, Urbino, september 1981
8. **Nečak-Luk A.:** Vzgoja in izobraževanje v večjezičnih okoljih, Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani, 1989
9. **Pahor-Lenassi K. in Mihalič Z.:** Studiamo insieme (za 6.razred). Edit, Reka, 1989,
10. Poročilo Modern Language Association; Foreign Languages in Elementary Schools, USA, 1961
11. Statut občine Koper z dne 7.3.1974
12. **Sušanj Z., Lipovac V.** Il mio primo libro d'italiano (za 4. razred). Reka, Edit, 1982
13. **Sušanj Z. - Lipovac V.:** Ciao amici (za 5. razred). Edit, Reka, 1984
14. Zakon o osnovni šoli. Ur.l. SRS 5/80
15. Zakon o usmerjenem izobraževanju. Ur.l.SRS 11/80
16. Zakon o vzgoji in varstvu predšolskih otrok. Ur.l. SRS 14/80

LE ISTITUZIONI SCOLASTICHE DEL GRUPPO NAZIONALE ITALIANO (GNI)
NELLA REALTÀ PLURIETNICA DELL' ISTROQUARNERINO

Loredana BOGLIUN DEBELJUH
dr. sociologije, Via Veljko Vlahovič 20, Buje, YU
dr. in sociologia, Buie

POVZETEK

Namen raziskave je pregledati in analizirati razmere v šoli z italijanskim jezikom, ki deluje v večetničnem okolju Istre in Kvarnera z upoštevanjem globokih sprememb, do katerih prihaja v družbenem tkivu našega območja.. Šole z italijanskim jezikom Istre in Kvarnera so bile v zadnjem desetletju priča rastočemu naraščanju šolske populacije. To je vplivalo na etnično in jezikovno sestavo šolske populacije, ki smo jo zajeli v analizi na osnovi primerjalnih podatkov raziskav, opravljenih v zadnjem desetletju. S položaja pretežno italijanske etnične in jezikovne homogenosti ob koncu sedemdesetih let smo prešli v enem desetletju v razmere etnične in jezikovne heterogenosti.

Večetnične in večjezikovne značilnosti Istre in Kvarnera se, tako je videti, v vsej svoji zapletenosti kažejo na šoli z italijanskim jezikom. Pozitivnim vplivom regionalne interkulturalnosti gre prišteti negativne vplive tihe asimilacije italijanske komponente. Šola z italijanskim jezikom, ki se je znašla v heterogenih notranjih etnično-jezikovnih razmerah, postavlja v ospredje potrebo po novi konsolidaciji svoje institucionalne vloge, to je, ohranjanja in širjenja italijanske etnične identitete tega območja. V tem smislu gre privilegirati jezikovno vzgojo, ki se vključuje v skupno istrovenetsko narečno matrico velike večine sedanje šolske populacije. Večetnične, večkulturne in večjezikovne značilnosti tega območja neizbežno vplivajo tudi na socialno in kulturno strategijo za razvoj kulture sožitja. Izobraževalno-vzgojno funkcijo šole gre zasnovati na načelih večetničnega sožitja, ki izhajajo iz teoretičnih osnov etničnega pluralizma. Na šolski ravni je to mogoče izvesti s programi in cilji, ki so skupni vsej šolski populaciji Istre in Kvarnera.

INTRODUZIONE

L' istroquarnerino è la regione geografica naturale dove vivono e operano in maniera organizzata gli italiani di Jugoslavia. La rete delle istituzioni scolastiche in lingua italiana si estende lungo la fascia costiera occidentale della penisola istriana ed a Fiume. La scuola di lingua italiana in Jugoslavia, riflette nell' ultimo quarentennio le vicissitudini della realtà sociale della regione istroquarnerina, nel contesto della quale si trova ad operare.

La cultura etnica italiana è parte integrante del contesto sociale istroquarnerino. Essa contribuisce assieme alle culture slovena e croata, a creare nelle rispettive aree di residenza, una **società plurietnica, pluriculturale e plurilingue**. La scuola di lingua italiana opera in funzione del Gruppo nazionale italiano (GNI) ed è chiamata a tutelare e perpetuare i tratti distintivi e peculiari della rispettiva cultura etnica. Oltre alla sua funzione eminen-

temente educativo-istruttiva è, per funzioni e finalità istituzionali direttamente coinvolta nei **processi di mantenimento e perpetuamento dell' identità etnica italiana del territorio**. In questo modo essa assolve ad una duplice funzione formativa, che pone particolari esigenze di intervento educativo alla scuola in quanto tale, e di interventi istituzionali alla società nel suo insieme. Le implicazioni dell' ambiente plurietnico, difatti, dovrebbero essere vincolanti per le istituzioni scolastiche del territorio e coinvolgere parimenti sia quelle di lingua italiana, che slovena e croata, chiamate ad operare all' insegna di un' educazione protesa alla **convivenza pluri-etnica**.

1. Specificità storica della regione istroquarnerina

L' attuale realtà sociale della regione istroquarnerina è il prodotto delle trasformazioni di carattere politico-

economico, demografico e culturale succedutesi dal secondo dopoguerra ad oggi. Il contenzioso del confine nord-occidentale, per lo stato jugoslavo, ossia nord-orientale, per quello italiano, riguarda specificatamente il territorio dell'Istria, del Quarnero e parte della Venezia Giulia. La specificità storica del territorio si lega ad un passato di appartenenza disputato tra gli Stati confinanti. In seguito alla sistemazione dei confini, subentrata all'ultima guerra mondiale, gli italiani diventano da componente maggioritaria della popolazione all'interno dei precedenti confini statali, minoranza ossia gruppo nazionale senza competenze di gestione politica e economica all'interno dei nuovi confini statali. La regione si fa allora testimone di un **esodo** di massa, che vista l'entità del fenomeno ci permette di caratterizzare sociologicamente la realtà sociale della regione come **società della diaspora**. Oggi è ancora impossibile fare delle cifre precise sull'esodo che "oscillano fra un minimo di 200 mila a un massimo di 350 mila persone" (Magris, 1989: 271). L'esodo provocò il ridimensionamento della componente numerica degli italiani residenti in Jugoslavia.

La regione istroquarnerina comprende la penisola istriana, la città di Fiume e il golfo del Quarnero con le isole. L'Istria ha al suo interno un confine amministrativo che a sud di Capodistria separa la parte settentrionale dell'Istria appartenente alla Repubblica di Slovenia, da quella meridionale compresa nella Repubblica di Croazia. L'Istria, le isole e la città di Fiume hanno funzionato, a livello di evoluzioni culturali e storico-politiche, con la "sindrome da corpus separatum" (Damiani, 1983; Brazzoduro, 1989:68; Toich, 1989:70). Il golfo del Quarnero ha per capoluogo la città di Fiume con uno sviluppo storico all'insegna della **municipalità** e di una singolare convivenza pluriethnica (Damiani, 1983:51). Le isole, invece, dove perdura la dimensione della cultura istroveneta sono quelle di Cherso e Lussino.

La scuola di lingua italiana si trova ad operare su un territorio pluriethnico e plurilingue che visto il fenomeno dell'esodo dell'ultimo dopoguerra vive in una situazione sociologicamente anomala. Il fenomeno della "deteritorializzazione" (Juri, 1989a:215) o dello "stravolgimento quasi totale della realtà e degli equilibri etnici" (Milani Kruljac, 1990a:1) va assommato all'esistenza di un "particolare tipo di identità etnica regionale" (Bogliun Debeljuh, 1989a:68) unito all'esistenza di varie micro-regioni che riconducono a specificità culturali locali (ad es. la parlata dialettale).

Le sedimentazioni etnico-culturali del territorio attestano la presenza di una valenza veneto-italiana della cultura del territorio. La nuova situazione sociale del dopoguerra dopo secoli di "romanizzazione", "venetizzazione" e "italianizzazione", ha prodotto innanzi tutto il fenomeno dell'esodo e grossi traumi nel corpo sociale di tutta la zona istroquarnerina. Al fenomeno dell'esodo è subentrato quello dell'immigrazione. L'immigrazione

di tipo regionale (interno) ha portato la popolazione rurale slava dell'entroterra regionale a trasferirsi nelle cittadine della costa, mentre gli immigrati allogeni provengono da tutte le parti della Jugoslavia.

Questo lungo periodo di trasformazione in atto nel tessuto sociale dell'istro-quarnerino, che subisce in effetti l'imposizione politica legata alla volontà di mutamento dell'impianto etnico-culturale del territorio, ha prodotto in regione una particolare dimensione di **vuoto culturale**, visto che è venuto meno un processo di evoluzione storico-culturale del territorio all'insegna della continuità storico-temporale. Il tutto ha inciso profondamente sull'impianto pluriethnico dell'interculturalismo regionale e di riflesso, tutte le istituzioni scolastiche del territorio sono chiamate a gestire nell'ambito delle proprie funzioni istituzionali una situazione sociale etnicamente variegata, fluida e complessa.

2. La componente italiana dell'istroquarnerino

Gli italiani costituiscono secondo la legislazione jugoslava un **gruppo nazionale** che in quanto ad origine etnica si trova ad avere la propria matrice nazionale al di fuori dai confini statali. Tutti gli italiani residenti in Jugoslavia costituiscono per definizione il **gruppo nazionale italiano (GNI)**, indipendentemente dal luogo di residenza e di nascita. Gli italiani di Jugoslavia, viste le precedenti evoluzioni storico-sociali, rappresentano oggi un segmento della popolazione **autoctona** della regione istro-quarnerina. In questo ambito, con variazioni molto marcate da comune a comune e tra le repubbliche di Slovenia e di Croazia, godono dei diritti derivanti dalla loro tutela giuridica che scaturiscono dalle Costituzioni federale e repubblicane.

In base al censimento del 1981 gli italiani in Jugoslavia erano complessivamente 15.132 (il rilevamento dei dati per il censimento del 1991 all'atto di stesura di questo scritto è già stato effettuato, ma non sono ancora noti i dati sulla composizione nazionale della popolazione). Nella zona istroquarnerina vive la maggior parte degli italiani residenti in Jugoslavia: 11.847 (78.3%), di questi l'82% vive in Istria. Ai singoli censimenti del dopoguerra gli italiani registrano regolarmente un **progressivo calo numerico**: 79.575 nel 1948 senza i 22.140 dell'ex zona B; 35.874 nel 1953; 25.615 nel 1961; 21.791 nel 1971 e 15.132 nel 1981. Sempre nel 1981, l'italiano è lingua materna per 19.411 cittadini jugoslavi (Statistički godišnjak, 1983). La lingua italiana, invece, è conosciuta a livello di competenza attiva e passiva, da una fetta più consistente della popolazione istro-quarnerina. Alcune stime parlano di 70.000 italofoni (Serra, 1989:19). Altri dati statistici indicano, per i comuni dell'istro-quarnerino appartenenti alla Croazia, l'esistenza di 14.197 parlanti di madre lingua italiana (Pola: 3880, Fiume: 2604, Rovigno: 1593, Buie: 4320, Parenzo: 738, Al-

Tabella 1: Istituzioni educativo-istruttive in lingua italiana in Slovenia e in Croazia: dati ufficiali del 5 settembre 1988 (Compilato e aggiornato in base ai dati di Monica, 1989:9-14).

COMUNE	SEDE	NUMERO DI SEZIONI			
		SCUOLA MATERNA	SCUOLA ELEMENTARE	SCUOLA MEDIA	CORSO UNIVERSITARI*
Capodistria	CAPODISTIRIA	3	8	4	2
	Bertocchi	2	2		
	Crevatini	1	1		
	Semedela	3	2		
Isola	ISOLA	4	8		
Pireano	PIRANO	3	8	10	
	Lucia	3	4	14	
	Strugnano	1	1		
	Sicciole	2	3		
Fiume	FIUME**	4	32		
Pola	POLA***	3	12	13	
	Gallesano	1	4	14	2
	Sissano		1		
	DIGNANO	2	8		
Rovigno	ROVIGNO	3	9		
	Valle	1	2	12	
Parenzo	PARENZO	1	6		
Buie	BUIE	2	8		
	Vareten.	1	2	16	
	Momiano	1	1		
	Castagna		1		
	UMAGO	3	8		
	Bassania	1	2		
	CITTANOVA	1	2		
TOTALE		46	139	73	4

* I corsi universitari abilitano insegnanti di classe e educatrici d'asilo

** A fiume le 4 sezioni d'asilo operano nell'ambiente di 4 diverse istituzioni prescolari della maggioranza ('Duiz', 'Katunar', 'Schacherl' e 'Superina'), mentre le 32 sezioni della scuola elementare si riferiscono alle quattro scuole ottenali con otto sezioni ciascuna ('Belvedere', 'Dolac', 'Gelsi' e 'Gennari').

*** A Pola le 3 sezioni d'asilo operano nell'ambiente di 2 istituzioni prescolari della maggioranza ('Jadreško' e 'Butorac') e una sezione opera nell'ambito della Scuola elementare italiana 'G. Martinuzzi'.

bona: 215), e di 2.336 parlanti di madre lingua italiana nel Capodistriano (Filipi, 1989:73-74). Oggi, gli italiani dell'area istroquarnerina, vivono in undici comuni della Repubblica di Croazia: Buie, Parenzo, Rovigno, Pola, Albona, Pinguente, Pisino, Abbazia, Fiume, Cherso-Lussino e Veglia, ed in tre comuni della Repubblica di Slovenia: Capodistria, Isola e Pirano.

La regione istroquarnerina, abitata da circa mezzo milione di abitanti, è area di contatto e di interazione tra popoli diversi. E' un'entità "etnicamente fluida", non identificabile secondo criteri che ne possano attestare né l'omogeneità culturale né l'omogeneità etnica. Gli italiani rappresentano il 2.35% dell'intera popolazione istroquarnerina e vivono sul territorio sparsi a macchia di leopardo.

3. La rete delle istituzioni scolastiche del GNI

La rete delle istituzioni scolastiche di lingua italiana operanti sul territorio non sono sorte ex-novo, bensì hanno continuato ad espletare la loro funzione istitu-

zionale in funzione della popolazione italiana dell'istruquarnerino. La mancanza di una legge di tutela globale ha portato a trattamenti diversificati degli italiani nell'ambito delle due repubbliche di residenza, presenti poi anche a livello di parcellazione comunale e di politica scolastica.

La rete delle istituzioni scolastiche di lingua italiana dell'istruquarnerino, che consta di una rete di asili, di scuole elementari, di scuole medie, di due corsi universitari per l'insegnamento prescolare e di classe, fa parte della struttura organizzativo-istituzionale degli italiani, operante sul territorio istroquarnerino. Tale struttura organizzativoistituzionale è inoltre composta da una rete di mezzi di comunicazione (stampa, radio, TV, teatro), un Centro di ricerche storiche e dalle Comunità degli italiani (CI) o istituzioni sociali degli italiani sorte nelle varie località di residenza, che a livello regionale formano l'organizzazione regionale degli italiani residenti in Jugoslavia, con funzione di rappresentatività.

L'attuale rete scolastica (Tabella 1) si è andata con-

solidando nell’ ultimo trentennio dopo l’ultima ondata di chiusura delle scuole italiane negli anni ’52-’53. Nell’anno scolastico 1950/51 funzionavano ancora in Jugoslavia 37 scuole elementari ottenali con 3.366 allievi e gli insegnanti erano complessivamente 95, esistevano inoltre 16 istituti medi superiori, frequentati da 2.157 studenti e i docenti erano (tabella 1)

TABELA 01 complessivamente 136, la maggior parte dei quali era priva del titolo prescritto." (Groppi, 1989: 16). Nell’ anno scolastico 1990/91 le scuole elementari sono 14 con 2.390 alunni, le scuole medie sono 7 con 1.025 alunni.

La scuola italiana è stata contraddistinta, pure nell’ultimo trentennio, da vari periodi di crisi per quanto riguarda il numero degli iscritti, raggiungendo i valori più bassi negli anni settanta. La diminuzione degli iscritti ha portato in alcune località alla chiusura delle rispettive sezioni scolastiche (ad es. Torre, Grisignana, Villanova). Negli anni ottanta, invece, c’ è stato un graduale e progressivo incremento delle iscrizioni (Tabella 2).

Il fenomeno dell’aumento della popolazione scolastica

nelle scuole di lingua italiana del territorio istroquarnerino, è stata una costante che ha caratterizzato pure l’area del Capodistriano. L’ andamento degli iscritti alla prima classe della scuola media supera di regola il numero degli alunni che ultimano la scuola dell’obbligo in lingua italiana. Alle prime classi delle scuole medie del Capodistriano accedono, pertanto, alunni provenienti dalle scuole dell’ obbligo ultimate in lingua slovena e in parte da quelle di lingua italiana del comune limitrofo del Buiese (Tabella 3). Tale andamento è presente pure negli altri centri medi di lingua italiana dell’ Istria e di Fiume. Nell’ anno scolastico 1986/87, ad es., presso la scuola media di lingua italiana di Buie, su una popolazione scolastica complessiva di 171 alunni, il 70.2% aveva ultimato la scuola dell’obbligo in lingua croata (Bogliun Debeljuh, 1988a:25). (Tabella 3)

Ultimamente con l’evoluzione dei nuovi processi di democratizzazione nel contesto della società jugoslava, l’ istroquarnerino si è fatto testimone di un nuovo processo sociale di **risveglio etnico** che investe pure la componente italiana autoctona della regione. Ciò sta

Tabella 2: Allievi iscritti alle scuole di lingua italiana in Jugoslavia: dati comparativi (Tratto da Groppi, 1989:16, Monica 1989:9-14 e aggiornato).

ANNO SCOLASTICO	SCUOLE MATERNE	SCUOLE ELEMENTARI	SCUOLE MEDIE	TOTALE
1979/80	430	1.062	615	2.107
1980/81	489	1.072	650	2.211
1981/82	574	1.097	689	2.360
1982/83	607	1.139	680	2.420
1983/84	629	1.262	649	2.540
1984/85	688	1.420	655	2.763
1985/86	706	1.638	700	3.044
1986/87	751	1.825	765	3.341
1987/88	770	1.973	844	3.587
1988/89	767	2.106	943	3.816
1989/90	804	2.264	1.021	4.089
1990/91	881	2.390	1.025	4.296

Tabella 3: Allievi iscritti alle scuole di lingua italiana nei comuni del Capodistriano: Capodistria, Isola e Pirano (Tratto da Cobalti, 1990).

ANNO SCOLASTICO	SCUOLA ELEMENTARE			SCUOLA MEDIA		
	classe		TOTALE	classe		TOTALE
	I	VIII		I	IV	
1980/81	35	35	224	40	43	150
1981/82	30	16	225	41	36	144
1982/83	46	36	255	29	34	136
1983/84	48	23	270	48	42	150
1984/85	51	30	308	42	35	145
1985/86	50	29	339	54	39	159
1986/87	66	29	383	51	40	167
1987/88	77	38	432	56	36	168
1988/89	64	46	460	67	46	199
1989/90	68	54	486	71	30	208
1990/91	65	49	502	69	33	219

portando all'apertura di nuove sedi sociali per le Comunità degli italiani, in località dove esse sinora non esistevano (per es. Crevatini, Momiano, Orsera, Cherso, Lussino, ecc.) e come logica conseguenza alla richiesta di (ri)apertura di nuove scuole di lingua italiana (Albona, Torre, Orsera, Villanova, Grisignana, Petrovia, Cherso, Lussinpiccolo, ecc.).

della popolazione scolastica inerente specificatamente la dimensione dell'ascendenza etno-linguistica degli iscritti (Bogliun 1977; Bogliun Debeljuh, 1985a, 1988a, 1989a, 1989b, 1989d; Radin & Radin, 1990; Monica, 1991).

I dati comparativi delle varie ricerche prese in esame si riferiscono alle analisi effettuate nell'arco dell'ultimo

Tabella 4: Dati comparativi sull'appartenenza nazionale, dichiarata dagli alunni delle scuole medie di lingua italiana dell'Istria e di Fiume (anno scolastico 1981/82: classi III e IV, e 1989/90: classi I, II e III) e dagli alunni della scuola media di lingua italiana di Buie (anno scolastico 1981/82: classi III e IV, 1986/87: classi I, II, III e IV, e 1989/1990: classi I, II e III) (Bogliun Debeljuh, 1985a, 1988a; Radin & Radin, 1990).

APARTENANZA NACIONALE	SCUOLE MEDIE DELL'ISTRIA E DI FIUME		SCUOLA MEDIA DI BUIE		
	1981/1982	1989/1990	1981/1982	1986/1987	1989/1990
Italiana	158	181	43	40	31
	50.5	28.9	43.9	23.4	22.3
Croata	109	240	50	120	63
	34.8	38.3	51.0	70.2	45.5
Slovena	12	42		2	1
	3.8	6.7		1.2	0.8
Jugoslava		102		6	44
		16.3		3.5	31.4
Non dichiarata	32		5		
	10.2		5.1		
Altro	2	61		3	
	.6	9.7		1.7	
TOTALE	313	626	98	171	139
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

3.1. L'incremento della popolazione scolastica nelle istituzioni scolastiche del GNI: valutazioni e implicazioni derivanti dalla struttura pluriethnica della popolazione istroquarnerina. Il costante incremento delle iscrizioni avvenuto nell'ultimo decennio è stato oggetto di vari studi e analisi. Nel presente lavoro ci limiteremo alla valutazione inerente l'analisi descrittiva

decennio (Tabelle 4, 5 e 6). Tali analisi hanno preso in esame di volta in volta, segmenti parziali della popolazione scolastica delle scuole di lingua italiana dell'Istria e di Fiume. Dalle analisi e dai sondaggi effettuati emerge che l'incremento delle iscrizioni è legato fondamentalmente a tre fattori:

a) all'iscrizione di allievi con ascendenza etnolin-

Tabella 5: Dati comparativi sulla lingua materna dichiarata da alunni delle scuole medie di lingua italiana dell'Istria e di Fiume (anno scolastico 1981/82: classi III e IV, e 1989/90: classi I, II e III) e dagli alunni della scuola media di lingua italiana di Buie (anno scolastico 1986/87: classi I, II, III e IV, e 1989/1990: classi I, II e III) (Bogliun Debeljuh, 1985a, 1988a; Radin & Radin, 1990).

LINGUA MATERNA	SCUOLE MEDIE DELL'ISTRIA E DI FIUME				SCUOLA MEDIA DI BUIE			
	1981/1982		1989/1990		1986/1987		1989/1990	
Italiana	191	62.0	252	40.3	124	72.5	68	48.9
Croata	42*	13.6	193	30.9	32	18.7	30	21.6
Slovena			41	6.5			2	1.4
Italiana e croata/ slovena	75	24.4	117	18.7	13	7.6	31	22.3
Altro			23	3.6	2	1.2	8	5.8

*Il dato della lingua materna è stato incorporato, per questioni di analisi statistica, in un'unica categoria e include accanto alle dichiarazioni di lingua materna croata pure quelle riguardanti la lingua materna slovena

guistica eterogenea; b) all’ iscrizione di allievi non-italiani;

c) all’ iscrizione di allievi nel corso del processo di scolarizzazione provenienti o già frequentanti le scuole di lingua slovena o croata.

tica complessiva, dal valore approssimativo del 50% agli inizi degli anni ottanta, a quello nuovamente approssimativo del 25% alla fine degli anni ottanta. Una percentuale di alunni che oscilla tra il 15% e il 20% è attribuite agli iscritti con provenienza etnica e linguistica omogenea croata o slovena. I rimanenti sono alunni con

Tabella 6: Dati comparativi sull’appartenenza nazionale e la lingua materna dei genitori, in base alle dichiarazioni soggettive dei figli, alunni delle delle scuole elementari di lingua italiana dell’Istria e di Fiume (anno scolastico 1988/89: classi V, VI, VII e VIII) e della scuola media di lingua italiana di Buie (anno scolastico 1986/87: classi I, II, III e IV) (Monica, 1991, Bogliun Debeljuh, 1989b).

	APARTENENZA NAZIONALE			LINGUA MATERNA		
	1986/87	1988/89		1986/87	1988/89*	
	Madre e padre	Madre	Padre	Madre e padre	Madre	Padre
Italiana	24	246	329	74	388	422
	15.0	29.6	39.6	46.2	46.7	51.0
Croata / slovena**	108	458	370	27	318	257
	67.5	55.1	44.5	16.9	38.3	33.1
Italiana e croata/slovena	28			59	27	98
	17.5			36.9	3.2	11.8
Altro		115	113			
		13.8	13.6			
TOTALE	160	819	812	160	733	797
	100.0	98.5	97.7	100.0	88.2	95.9

*Le risposte mancati si riferiscono agli alunni di genitori separati che hanno risposto solamente per il genitore con il quale vivevano al momento del rilevamento dei dati. Il numero dell’anno scolastico 1988/89

La prima analisi risalente al 1977 indica per la scuola di lingua italiana l’esistenza di una situazione di omogeneità etnica: su 224 alunni intervistati (135 delle VII e VIII classi elementari e 89 delle III e IV classi delle scuole medie dell’ Istria e di Fiume) il 91,5% dichiara l’appartenenza nazionale italiana (Bogliun, 1977:64).

In tutte le analisi successive, effettuate nel periodo contraddistinto dal nuovo fenomeno dell’aumento della popolazione scolastica, i dati indicano un costante calo degli iscritti di nazionalità italiana. Le strutture dei singoli campioni risultano molto eterogenee per quanto riguarda le dichiarazioni di appartenenza nazionale e lingua materna posseduta, con l’esistenza molto accentuata del **fenomeno dell’ alterofonia e dell’ etnofonia**. La specificità delle iscrizioni alle scuole di lingua italiane si accompagnano pure al fenomeno dell’ esogamia (Bogliun Debeljuh, 1989b), fenomeno che sembra aver investito la popolazione italiana dell’ istroquarnerino dagli anni cinquanta-sessanta ad oggi. Gli italiani, infatti, sono il gruppo nazionale in Jugoslavia che detiene il primato in quanto a matrimoni misti (Petrović, 1985).

I dati a nostra disposizione indicano che nelle scuole di lingua italiana gli alunni italiani (ossia coloro che hanno origini etniche e linguistiche italiane omogenee) sono scesi come percentuale della popolazione scolastica

ascendenza etnica e linguistica eterogenea italiana, croata e slovena, figli di matrimoni misti o di genitori che a loro volta sono di origine etnica e linguistica eterogenea. Tale categoria è maggiormente contraddistinta dal fenomeno dell’alterofonia e dell’etnofonia, prevale in tal senso la dichiarazione di appartenenza nazionale croata/slovena, mentre quale lingua materna prevale quella italiana. Molto presente, inoltre, a livello generale il fenomeno inerente la dichiarazione di due lingue materne, approssimativamente nel 20% dei casi.

I dati di queste analisi vanno a favore della **tesi del restringimento del nucleo** del GNI, inteso sia come gruppo etnico di appartenenza che di riferimento. Il fenomeno sociologicamente più marcato, tra la popolazione scolastica delle scuole di lingua italiana, riguarda la grossa consistenza di alunni con ascendenza etnica e linguistica eterogenea che contraddistingue tale popolazione scolastica dagli anni ottanta ad oggi. Indicativo in tal senso è lo studio centrato sull’analisi delle componenti dell’atteggiamento nei confronti dell’autoidentificazione etnica degli alunni di Buie, figli di matrimoni misti. L’analisi fattoriale ha evidenziato una struttura dell’atteggiamento piuttosto contrastata. La struttura dell’atteggiamento è costituito da un legame attivo - di valenza positiva - nei confronti del GNI e da tutta una serie di

fattori che indicano un rapporto contrastato nei confronti dell'appartenenza nazionale e rispettiva identità etnica: non vi si attribuisce importanza, e c'è piuttosto la tendenza a sopprimerla e nasconderla, anche se esiste la coscienza della necessità di valorizzarne gli elementi costitutivi. Ci troviamo dinanzi ad una situazione di conflittualità, dove per il singolo è importante la dimensione di appartenenza ad un determinato contesto etnico, ma contemporaneamente si nega l'importanza di questa identificazione, si affina il senso critico degli attributi di appartenenza tendendo a minimizzarli, ma permane la volontà contrastata di valorizzazione confermata anche dall'esistenza di un legame attivo nei confronti del GNI" (Bogliun Debeljuh, 1989b:144). La conflittualità emersa nella difficoltà di identificazione etnica da parte dei figli dei matrimoni misti, indica in effetti le difficoltà che questa categoria di persone incontra al momento della richiesta di autoidentificazioni etniche con un solo gruppo di appartenenza.

Per la comprensione della specificità dell'ambiente pluri-etnico dell'istiroquarnerino, e di riflesso dell'incidenza che tale dimensione sembra avere per la scuola di lingua italiana, è necessario approfondire ulteriormente il fenomeno dell'alterofonia e dell'etnofonia. La situazione può venir considerata anomala solamente se inquadrata nell'ottica dell'ideologia degli stati nazionali che richiedono identificazioni di tipo mononazionale. Sembra, invece, che nelle scuole di lingua italiana sia molto presente la **dimensione interculturale**. Il corpo pluri-etnico della regione istiroquarnerina è "eticamente fluido". La sua dimensione interculturale porta alla creazione di **identità poli-etniche** che intersecano le dimensioni delle due realtà culturali che investono sicuramente singolari processi di adattamento acculturativo sia nei confronti del mondo italiano che di quello slavo. Adattamento, che vista la singolarità di ogni caso individuale, va considerato innanzi tutto nella sua valenza individuale. In tal senso va problematizzata soprattutto la dimensione sociale, ossia l'esigenza per tutta la popolazione autoctona pluri-etnica di veder legittimato a livello socio-istituzionale un **modello culturale più aperto**, che non crei troppe incongruenze tra i processi di socializzazione primaria e secondaria.

Un altro problema irrisolto, nonostante la dimensione dell'**interculturalismo regionale**, riguarda l'incidenza della dimensione dell'**assimilazione silenziosa** della componente italiana. Dove si ferma l'interculturalismo e dove inizia l'assimilazione, tanto strutturale quanto culturale, tanto d'identificazione quanto d'amalgamazione? Quali gli indizi riscontrabili tra la popolazione scolastica? L'accentuato fenomeno dell'alterofonia e dell'etnofonia tra gli alunni delle scuole medie è indice di assimilazione strutturale e culturale oppure è l'espressione di un nuovo carattere poli-etnico?

Non converremo, in tal senso, con l'interpretazione

di Radin & Radin (1990:8) che constando l'avvenuto "stravolgimento della struttura nazionale delle nostre scuole", deducono che l'avvio di un processo di recupero della cultura italiana dell'istiroquarnerino, potrebbe significare un "grosso guadagno" per le scuole italiane: "Tutti quelli che si sentono istriani, infatti, a lungo andare ritrovano, tra le proprie radici, quelle italiane. Per nostalgia, bisogno di avere una propria storia, paure o semplicemente convenienza economica: l'importante è che, senza la componente italiana (come senza quella croata e slovena) l'istriano non esiste". La non felice sovrapposizione dei concetti di appartenenza nazionale e identità etnica, creata in questo scritto, nonchè l'esigenza di affrontare contemporaneamente sia la dimensione dell'interculturalismo istriano che quella dell'assimilazione silenziosa della componente italiana, pone agli studi inerenti l'identità etnica italiana l'esigenza di impostarne l'analisi secondo criteri che riescano a penetrare sia le dimensioni psicologiche che quelle sociologiche dei vari fenomeni.

I problemi della scuola italiana, dell'affermazione della sua autonomia istituzionale e del suo ruolo nel contesto sociale, non sono solo di carattere "interno". Per un'area plurilingue assume particolare rilevanza il concetto di educazione alla convivenza. **Un'educazione al bilinguismo e al transculturalismo va concepita su principi di uguaglianza sociale, nazionale, culturale e linguistica.** Tali presupposti teorici coinvolgono, ovviamente, pure l'"esterno". In una società che non sa recepire e attuare un minimo di principi derivanti dalle premesse teoriche del pluralismo etnico, perdurano inevitabilmente tensioni e conflittualità di tipo disgiuntivo nei rapporti interetnici (Klinar, 1988, 1991).

Uno degli esempi più eclatanti, che denotano tutte le precarietà insite nella dimensione dell'affermazione della legittimità sociale dell'educazione alla convivenza, è presente nei materiali dell'8.a seduta dell'Assemblea del Comune di Buie del 6.12.1990, dove vengono presentate le relazioni annuali sui risultati delle istituzioni scolastiche del comune. In tali relazioni, presentate separatamente dai rispettivi consulenti pedagogici per i tre livelli di scolarità (prescolare, scolare, medio), le scuole di lingua italiana vengono regolarmente elaborate assieme a quelle di lingua croata. Per la relazione riguardante le scuole elementari per l'anno scolastico 1989/90, né il Consiglio Esecutivo, né l'Assemblea comunale, hanno accettato i seguenti ultimi due punti (dei cinque complessivi) presentati nelle conclusioni, e precisamente:

"4. A livello di scuola elementare, si manifesta su questo territorio un'operazione ancora maggiore degli alunni per quanto riguarda gli impegni didattici a causa del bilinguismo. Così, accanto alla già nota superoperazione degli alunni delle scuole elementari, nei comuni come quello di Buie, essa è ancora più acuta. E questo è

un problema che non si dovrebbe trascurare all'atto di stesura del nuovo piano e programma d'insegnamento.

5. In questo comune, negli ultimi anni scolastici, si manifesta la tendenza di alunni delle scuole croate ad iscriversi in quelle con lingua d'insegnamento italiana. Nella relazione della SE "Mate Balota" sta scritto in merito: "E' necessario appurare i motivi di questo fenomeno e cercare di eliminarli, specialmente se sono dovuti alle condizioni di lavoro, a motivi personali e simile. Sarà tragico se questo andamento continuerà, soprattutto quando si tratta di figli di genitori di provenienza autotona." (Materiali, 6.12.1990, p.19).

Il governo locale ha, in effetti, respinto un attacco finalizzato a minare i principi di pariteticità etnica già consolidati e sanciti dallo Statuto comunale. L' "incidente" è in sé rilevante perché denota, non solo incompetenze e mancata comprensione della valenza pluri-etnica e plurilingue della popolazione locale, ma segnala a livello di rapporti interetnici la presenza e il perdurare di conflittualità etniche di tipo disgiuntivo, del modello dominanza-minoranza.

La complessità del fenomeno legato all'iscrizione di allievi "non-italiani" alle scuole di lingua italiana viene affrontato, in ultima analisi, come fenomeno che intacca l' "identità" della scuola italiana (Groppi, 1989:18; Monica, 1989:5; Bogliun Debeljuh, 1988a:22; Milani Kruljac, 1988:77). Non disponiamo di analisi dettagliate in tal senso, molta attenzione viene data all'educazione linguistica in senso lato (Milani Kruljac, 1985, 1987, 1990b; Slanina, 1988, 1989; Bogliun Debeljuh, 1985b, 1988b, 1989c; Serra, 1989; Damiani, 1984; 1986, Čok, 1981; Borme, 1989). Da un'analisi sulle abilità di lettura nelle classi inferiori della SE italiana emerge che l'abilità di lettura dei bambini non si differenzia in maniera significativa da quella dei loro coetanei italiani residenti in Italia (Bogliun Debeljuh, 1985b:116). Il problema sembra più acuto a livello di scuola media dove, in base a valutazioni approssimative, vi si iscrive circa il 50% di alunni che non hanno ultimato la scuola dell'obbligo in lingua italiana. Questi andamenti esprimono la specificità del territorio e sono indicativi poiché rivelano che, in effetti, **i problemi della scuola di lingua italiana sono gli stessi delle scuole di lingua croata e slovena.** Le singole microrealità scolastiche non possono porsi ad arbitrio di una realtà sociale pluri-etnica e plurilingue complessa e articolata, semmai **sono chiamati a gestirla, nella specificità della loro funzione istituzionale e formativa.**

I nuovi interventi educativo-istruttivi per la scuola di lingua italiana dell'istruquarnerino, vanno attuati in considerazione della valenza pluri-etnica e plurilingue dell'attuale popolazione scolastica, che ovviamente esprime la realtà sociale di una fetta della popolazione istruquarnerina. Essa non va valutata come situazione di precarietà, né di antagonismi e prevaricazioni di tipo

acculturativo. Particolare attenzione va data all'educazione linguistica. L'ascendenza etnico-linguistica eterogenea degli alunni delle scuole di lingua italiana si innesta, nella maggioranza dei casi, nella matrice dialettale istroveneta. Il processo di acquisizione dell'italiano standard - che sappiamo non essere presente come lingua di comunicazione dell'ambiente sociale più vasto, a causa delle carenze nella realizzazione del bilinguismo istituzionale - è un processo lungo e "faticoso", poiché pure all'interno di quelle che sono le scuole di lingua italiana, esso subisce gli influssi della specifica situazione linguistica della comunità italiana, posta tra bilinguismo e diglossia (Milani Kruljac, 1984, 1985, 1990b). La scuola deve perseguire l'affermazione del suo ruolo istituzionale come istituto operante all'insegna della valenza culturale italiana del territorio e di riflesso operare istituzionalmente sia al suo "interno" che al suo "esterno", per il consolidamento di questo suo ruolo istituzionale.

4. Considerazioni conclusive

La scuola di lingua italiana, nonché quella slovena e croata operano su un territorio caratterizzato da una realtà pluri-etnica, che quale primo valore - anche per sopperire almeno in parte alle precarietà nel sociale scaturite dal **fenomeno del vuoto culturale** - necessita di interventi a livello educativo-istruttivo, tesi allo sviluppo di valori e norme sociali all'insegna della **cultura della convivenza**. Soltanto questi valori (e non quelli volti alla creazione di nuove conflittualità etniche di tipo disgiuntivo), possono in un secondo momento farsi portavoce di una strategia di intervento sociale indotta, protesa alla valorizzazione delle peculiarità culturali del territorio. Essi per definizione rappresentano quell'incentivo motivazionale che spinge e stimola la prosperità economica e culturale di ogni comunità etnico-culturale, che nel nostro caso è di carattere pluri-etnico-pluriculturale.

La scuola di lingua italiana, d'altro canto, ha subito nell'ultimo decennio dei profondi mutamenti nella struttura della sua popolazione scolastica, dovuti alla valenza pluri-etnica della popolazione istroquarnerina ed alle conseguenze dell'esodo istriano e fiumano. Mentre, sino alla fine degli anni settanta, perdurava nelle scuole di lingua italiana una popolazione scolastica di origine etnica e linguistica prettamente italiana, con il nuovo aumento della popolazione scolastica negli anni ottanta, tale percentuale è andata progressivamente diminuendo. Circa la metà dei frequentanti la scuola di lingua italiana è di ascendenza etnica e linguistica eterogenea, sia di matrice italiana che slava. Nella scuola di lingua italiana sono inoltre presenti alunni con ascendenza etnica e linguistica omogenea croata o slovena. Tra gli alunni con ascendenza etnica e linguistica eterogenea prevale il fenomeno dell'etnofonia e dell'alterofonia. Una buona parte (compresi pure gli iscritti con ascen-

denza etnica e linguistica omogenea croata o slovena), vi si iscrive dopo aver ultimato la scuola dell'obbligo di lingua croata o slovena, oppure vi accede nel corso della scolarizzazione, passando da una scuola all'altra.

La scuola di lingua italiana riflette evidentemente i profondi mutamenti in atto nel corpo sociale dell'istiroquarnerino. Queste tematiche necessitano, ovviamente, di ulteriori approfondimenti e analisi. Da quanto emerso sinora sembra che accanto agli influssi positivi dell'interculturalismo regionale, perduri il fenomeno dell'assimilazione silenziosa della componente italiana dell'istiroquarnerino. Al fenomeno dell'assimilazione si accompagna quello dell'esogamia della componente italiana dell'istiroquarnerino, fattore che ha probabilmente maggiormente inciso sulla struttura etnica e linguistica della popolazione scolastica delle scuole di lingua italiana. La valenza pluriethnica - plurilingue del territorio è presente pure nelle scuole di lingua croata e slovena, che sono egualmente chiamate a gestirla nella specificità della loro funzione istituzionale e formativa.

Alle istituzioni scolastiche di lingua italiana si presenta l'esigenza di una nuova affermazione e consolidamento del loro ruolo istituzionale, legato al perpetuamento dei tratti distintivi della cultura etnica italiana di questo territorio e della matrice culturale nazionale della quale fa parte, essendo il loro operato chiaramente rivolto ad una popolazione scolastica che esprime la complessità della valenza pluriethnica e plurilingue del territorio.

La cultura della convivenza, attuabile con lo sviluppo di strategie socio-culturali, va perseguita pure (e soprattutto) per il tramite di programmi scolastici e con finalità comuni alle scuole italiane, slovene e croate del territorio. La scuola modella e agisce sui valori culturali del territorio. La sua funzione educativo-formativa per quanto riguarda l'area istiroquarnerina, non può prescindere dalla valenza pluriethnica, pluriculturale e plurilingue del territorio.

RIASSUNTO

Lo scopo dello studio è di concettualizzare la situazione della scuola di lingua italiana operante nell'ambiente pluriethnico dell'istiroquarnerino in corrispondenza dei profondi mutamenti in atto nel tessuto sociale del territorio. Le scuole di lingua italiana dell'istiroquarnerino hanno subito un progressivo aumento della popolazione scolastica nell'ultimo decennio. Ciò ha influito sulla composizione della struttura etnica e linguistica della popolazione scolastica che viene analizzata in base ai dati comparativi delle ricerche effettuate nell'ultimo decennio. Da una situazione di prevalente omogeneità etnica e linguistica italiana alla fine degli anni settanta, si è passati nell'arco di un decennio ad una situazione di eterogeneità etnica e linguistica. La valenza pluriethnica e plurilingue dell'istiroquarnerino sembra riflettersi nella scuola di lingua italiana in tutta la sua complessità. Agli influssi positivi dell'interculturalismo regionale, si assommano quelli negativi dell'assimilazione silenziosa della componente italiana. Per la scuola di lingua italiana, coinvolta in una situazione etno-linguistica interna eterogenea, si pone l'esigenza di un nuovo consolidamento del suo ruolo istituzionale legato al mantenimento e perpetuamento dell'identità etnica italiana del territorio. In tal senso va privilegiata l'educazione linguistica, che si innesta nella comune matrice dialettale istiroveneta della grande maggioranza dell'attuale popolazione scolastica. La valenza pluriethnica, pluriculturale e plurilingue del territorio ha le sue dovute implicazioni per lo sviluppo di strategie socio-culturali volte alla cultura della convivenza. La funzione educativo-formativa della scuola va impostata sui principi della convivenza pluriethnica che scaturiscono dalle premesse teoriche del pluralismo etnico. A livello scolastico, ciò va realizzato con programmi e finalità comuni a tutta la popolazione scolastica dell'istiroquarnerino.

Bibliografia

- Bogliun, L.** (1977). Ispitivanje stava prema dvojezičnosti u dvojezičnim sredinama Istre. Ljubljana: Filozofska Fakulteta. Diplomski rad.
- Bogliun Debeljuh, L.** (1985a). Proučavanje stavova prema dvojezičnosti i prema jezicima i govornicima jezika društvene sredine uz određivanje tipologije upotrebe jezika. Zagreb: Filozofski Fakultet. Magistrski rad.
- Bogliun Debeljuh, L.** (1985b). La valutazione delle abilità di lettura nelle classi inferiori della scuola

elementare con lingua d'insegnamento italiana. Scuola Nostra 15/16:105-117.

Bogliun Debeljuh, L. (1988a). L'identità etnica nella scuola del gruppo nazionale italiano. Scuola Nostra 20,17-38.

Bogliun Debeljuh, L. (1988b). Comportamento linguistico: analisi di uno studio sulla conoscenza dell'italiano. Scuola Nostra 20,101-110.

Bogliun Debeljuh, L. (1989a). L'identità etnica nella

scuola del gruppo nazionale italiano. Scuola Nostra 21,57-72.

Bogliun Debeljuh, L. (1989b). Analisi dell' autoidentificazione etnica tra i figli dei matrimoni nazionalmente misti. Atti del Convegno 'Jezici i kulture u doticajima - Lingue e culture in contatto'. Rijeka: Sveučilište 'V. Bakarić'. 138-149.

Bogliun Debeljuh, L. (1989c). Tipologia d' uso delle lingue nel territorio bilingue della zona istro-quarnerina (basata su di un campione di parlanti bilingui). Scuola Nostra 21,85-96.

Bogliun Debeljuh, L. (1989d). Etnolingvistički identitet u plurietničkoj sredini. U: I. Štrukelj (ed.). Uporabno jezikoslovje. Ljubljana: Zveza Društev za uporabno jezikoslovje. 371-376.

Borme, A. (1989). Riflessioni sull'identità nazionale e sulla scuola del gruppo etnico italiano. Ricerche sociali 1,9-25.

Brazzoduro, G. (1989). Appunti su Fiume: fortuna e rovina di un 'corpus separatum'. Il territorio 26,61-70.

Cobalti, A. (1990). Relazione sulla situazione dell' educazione e dell' istruzione che si svolge in lingua italiana nella Repubblica di Slovenia. Capodistria: Istituto della RS per l'istruzione. Dattiloscritto. Pp.15.

Čok, L. (1981). Specificità psicopedagogiche dell' insegnamento della lingua italiana. Scuola Nostra 12,91-99.

Damiani, A. (1983). Fiume: cultura di barriera. Manoscritto. pp.156.

Damiani, A. (1984). Scuola e cultura italiana oggi in Istria. Trieste: Circolo 'Istria'. Serie Quaderni I,7-26.

Damiani, A. (1986). Situazione e prospettive del gruppo nazionale italiano nel sistema d' autogoverno della RSF di Jugoslavia. In: P. Chiozzi (ed.). Etnicità e potere. Padova: CLEUP editore. 205- 219.

Filipi, G. (1989). Situazione linguistica istro-quarnerina. Ricerche sociali 1,73-83.

Groppi, D. (1989). Italiano è bello? Le scuole del gruppo nazionale vanno sempre più perdendo la loro funzione, per diventare scuole di una società bilingue. Il territorio 26,15-18.

Juri, F. (1989a). Un' altra Istria, un' Istria di altri: gli effetti di uno sviluppo economico e sociale quanto meno irriverente, in un' Istria smembrata e defraudata dai suoi antichi valori. Il territorio 26,215-217.

Juri, F. (1989b). L'etnia italiana di Capodistria: su alcuni perchè dell' assimilazione. Ricerche sociali 1,57-65.

Klinar, P. (1988). Omejevanje asimilacije in pospeševanje etničnega pluralizma. Ljubljana: FSPN. Klinar, P. (1991). Od etničnega pluralizma k interkulturalizmu. Ljubljana: FSPN. Dattiloscritto. Pp. 31.

Magris, C. (1989). Oltre la nostalgia - L' avventuroso compito di essere giusti, l' articolo scritto sul 'Corriere' in occasione del raduno sul quarantennale dell'esodo. Il Territorio 25,271- 273.

Materiali di lavoro dell' Assemblée del Comune di Buie. Buie 6.12.1990, p.19.

Milani Kruljac, N. (1984). Caratterizzazione sociolinguistica. Dometi 11,7-13.

Milani Kruljac, N. (1985). La comunità italiana in Jugoslavia fra diglossia e bilinguismo. Zagreb: Filozofski Fakultet. Tesi di dottorato.

Milani Kruljac, N. (1987). Il problema dell' interferenza. Scuola Nostra 19,127-134.

Milani Kruljac, N. (1988). La motivazione nello studio della lingua dell' ambiente sociale (L2). Scuola Nostra 20,73-86.

Milani Kruljac, N. (1990a). La situazione degli italiani dell' istroquarnerino alla luce dei cambiamenti nella RSF di Jugoslavia. Relazione presentata al Convegno 'Autonomia e regionalismo nell' arco alpino: attualità di un confronto a vent' anni dal pacchetto'. Trento, 29-31 marzo. Pp. 17.

Milani Kruljac, N. (1990b). La comunità italiana in Istria e a Fiume - fra diglossia e bilinguismo. Trieste/Rovigno: Centro di ricerche storiche.

Monica, L. (1989). Scuola: continuità nello sviluppo - il ruolo della scuola per la comunità e il progresso di un gruppo nazionale. Il territorio 26,5-14.

Monica, L. (1991). La scuola di lingua italiana in Jugoslavia - storia, attualità e prospettive. Dattiloscritto. Pp. 445.

Petrović, R. (1985). Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji. Beograd: Institut za sociološka istraživanja.

Radin F. & F. Radin (1990). Alunni dell' etnia oggi. Pola: UIIF- UPT. Dattiloscritto. Pp. 59.

Serra, E. (1989). La lingua italiana oggi e la scuola. Il Territorio 26,19-23.

Slanina, M. (1988). Il test per la differenziazione delle parole (T.D.P.) e il suo uso nella diagnosi precoce dei disturbi nella lettura. Scuola Nostra 20,39-51.

Slanina, M. (1989). Le prove d' ingresso di lingua italiana nelle scuole elementari. Scuola Nostra 21,13-24. Statistički godišnjak SFRJ, 1983.

Toich, N. (1989). Siamo ormai all' ultima stazione. Il territorio 25,69-74.

SLOVENSKO-HRVATSKA JEZIKOVNA MEJA V ISTRI Gradivo za obdobje od leta 1860 do 1956

France OSTANEK*

pok. ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja, 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, YU
direttore (def.) del Museo della scuola

POVZETEK

Avtor je na pobudo geografa dr. Antona Melika zbral gradivo o kulturno - sociološkemu razvoju prebivalstva ob slovensko - hrvatski jezikovni meji v Istri. Delo je avtor zaključil leta 1957. Narodnostna zavest brebivalstva na tem ozemlju se je oblikovala pod vplivom šole, cerkve, prosvetnih in političnih organizacij. Gospodarska povezanost s tržišči in politično - upravna razdelitev ozemlja na občine s slovensko ali hrvaško večino sta prav tako vplivala na formiranje narodne zavesti. Namen dela je bil ugotoviti na tem ozemlju stanje in dejavnike, ki so pospeševali utrditev narodnostne jezikovne meje med Slovenci in Hrvati v obdobju od leta 1860 do 1956. Avtor je pripravil delo na podlagi pregledanih relevantnih virov in literature, pregledal je tudi šolske in župnijske arhive v obmejnih krajih. Uvodno predstavlja dosežke obravnavanega problema, kot so jih prikazali številni geografi, zgodovinarji, etnografi ali lingvisti od Petra Kozlerja, Karla Czoeringa, Simona Rutarja do jezikoslovcev Frana Ramovša, poljaka Maleckega in domačina Josipa Ribarića. Avtor je dognal, da je ozemlje izrazito narodnostno mešano, da je narodna zavest novejšega datuma, pred tem pa je bila odločilna pokrajinska pripadnost - vsi so bili Istrani. Za Slovence se štejejo po mnenju avtorja prebivalci naslednjih vasi: Sušak, Novokračine, Rupa, Šapjane, Pesjak, Račice, Starod, Podgrad, Poljane, Golac, Skadanščina, Rakitovec, Dvori, Sočerga, Črnica, Pregara, Gradin, Hrvoji, Koštabona, Puče, Raven, Sečovlje in Piran. Ta meja se z izjemo odseka Rupa - Pasjak in vas Črnice ujema z republiško mejo.

Razprava zajema pregled politično - upravne in cerkvene razdelitve s Slovenci in Hrvati naseljenega ozemlja in kratek pregled volitev v deželni zbor, najboljše pa je sistematični pregled razvoja šolstva v obmejnih krajih. S pregledom ljudskih štetij je prikazano gibanje narodnostne pripadnosti oz. nihanje narodnostne zavesti, prav tako je to gibanje razvidno iz podatkov o naročnikih na tisk in iz podatkov o članstvu v knjižnih družbah, ki jih je zbral avtor.

Lilijana Trampuž

GRADIVO ZA OBDOBJE 1860 - 1956

Na pobudo tov. dr. Antona Melika, akademika, upravnika Inštituta za geografijo Slovenske akademije znanosti in umetnosti, sem zbral gradivo o kulturno-sociološkem razvoju prebivalstva ob slovensko-hrvatski jezikovni meji v Istri. Narodnostna zavest prebivalstva na tem ozemlju se je oblikovala pod vplivom šole, cerkve, prosvetnih in političnih organizacij. Gospodarska po-

vezanost s tržišči in politično-upravna razdelitev ozemlja na občine s slovensko ali hrvaško večino sta prav tako vplivali na formiranje narodne zavesti. Namen dela je bil ugotoviti stanje na tem ozemlju in poiskati dejavnike, ki so pospeševali utrditev narodnostno-jezikovne meje med Slovenci in Hrvati v razdobju od leta 1860 do 1956. Zato je bilo treba pregledati tiskane in pisane vire ter osebno obiskati kraje.

* France Ostanek (1902 - 1989) je po desetletju učiteljevanja prevzel leta 1935 manjšinski oddelek na banski upravi, po vojni je bil v upravni službi v Beogradu in Ljubljani kot ekspert za manjšinska in prosvetna vprašanja, od leta 1951 do 1974 pa je vodil Slovenski šolski muzej. (Biografija v Zborniku za zgodovino šolstva in prosvete, 22, 1989; bibliografija njegovih del, ki jo je sestavila Tatjana Hojan, pa je objavljena v Sodobni pedagogiki 9-10, 1989, str. 451-456. Tipkopis doslej neobjavljene razprave Franceta Ostanka o slovensko - hrvaški jezikovni meji v Istri hrani skupaj z delovnim gradivom arhivska zbirka Slovenskega šolskega muzeja (F 106). (op. Branko Šuštar, kustos Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani).

Potovanje v ta del Istre je potekalo od 17. do 25. oktobra 1956 in obiskani so bili naslednji kraji: Šapjane, Rupa, Lipa, Novokračine, Jelšane, Pasjak, Brdce, Veliko Brdo, Starod, Račice, Podgrad, Hrušica, Obrov, Golac, Jelovica, Podgorje, Rakitovec, Movraž, Sočerga, Brezovica, Pregara, Graden, Hrvoji, Kučibreg, Koštabona, Puče, Krkavče, Raven (Sv. Peter, Nova vas), Sečovlje, Sv. Lucija, Portorož in Piran. Pri pregledovanju šolskih in župnijskih arhivov je bil odkrit šolski arhiv od leta 1807 do 1870 v Jelšanah, kjer je bil sedež dekanijskega šolskega nadzornika v takratni dobi. Za pregled tega arhiva, 20 fasciklov spisov, je bilo opravljeno ponovno potovanje v Jelšane od 14. do 16. novembra 1956. Podobni arhivi so še v Hrušici, Sočergi, Krkavčah in Kortah. Pregledane so bile šolske kronike, revije, koledarji Družbe sv. Mohorja in letopisi Slovenske Matice in Družbe sv. Jeronima. Ugotovljeni so bili naročniki (kolikor so podatki dosegljivi) in ljudska štetja od l. 1880 dalje. Gradivo po krajih za to narodnostno mešano ozemlje je razporejeno po šolskih občinah (okoliših), ker so šole najtrdnjši

dokaz o narodnosti (učni jezik v šoli), medtem ko je za jezik v cerkvi pri posameznih krajih to naznačeno. Gradivo je zaradi preglednosti razporejeno na poglavja.

Ob zaključku gradiva je navedena literatura, ki je bila pregledana. Viri so navedeni pri citiranju, velik del arhivskega gradiva za šole pa je shranjen v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani, ki ima posebno zbirko šolskih listin in kartoteko šolskih kronik za vse šole v Ljudski republiki Sloveniji. Gradivo o učnem jeziku v šolah je vzeto iz uradnih poročil in poročil učiteljskih društev, ki so poročala o tem *Udruženju jugoslovanskih učiteljskih društev* (UJU) v Ljubljani; ta arhiv je shranjen v celoti v Slovenskem šolskem muzeju. Ohranjeni so izvirni dopisi hrvatskih in slovenskih učiteljev.

Po 5. oktobru 1954, ko je bil podpisan med Jugoslavijo in Italijo sporazum o razdelitvi STO-ja in je bil priključen okraj Koper Ljudski republiki Sloveniji, so se narodnostne razmere spremenile v Piranu, Kopru in Izoli ter krajih, naseljenih z Italijani. V ta obmejni predel so se priselili tudi novi prebivalci, Slovenci in Hrvati. V teh

Slika št.14: Ex voto družine Giacoma Viezzoli, 2.pol.19.stol., o. pl, 48 x 35,5 cm

dveh letih se je kulturno življenje razmahnilo in za občino Piran imamo točno sliko sedanjega stanja. Za druge kraje v občinah, ki imajo sedež razmeroma oddaljen od narodnostne meje, ni doslej napravljen tak pregled.

Ljubljana 20. februarja 1957.

Narodnostno-jezikovna meja med Slovenci in Hrvati v Istri

Narodnostno vprašanje v Istri obravnavajo številne razprave. Pri našem pregledu slovensko-hrvatske narodnostno-jezikovne meje je upoštevan le del razprav. Italijanska manjšina, ki je imela do leta 1943 v Istri vodilni položaj, je omenjena le toliko, kolikor je bilo to potrebno za pojasnitev jezikovnega stanja v šolah in jezikovne meje.

Kot prvega, ki je pisal o slovensko-hrvatski narodnostni meji, omenjamo Petra Kozlerja. V svoji knjigi *Kratek slovenski zemljopis in pregled*¹ je v poglavju "Narodopis" na str. XX. zapisal: "Pri Peranu se začne meja

slovenskega in hrvaškega narečja in se vleče skozi dolino Dragonje ali Rukave proti gričem in selom Topolovac in Sočerg, potem med Rakitovičem in Zazidom, Jelovicami in Podgorjem, Golacom in Obrovom, Polami in Novim gradom čez Pasjak in Jelšane, dokler se ne združi s kranjsko deželno mejo in gre s to vred čez Prezid do osivniške fare." Namen svojega dela je pisatelj pojasnil v predgovoru "Slovencom", napisanem konec leta 1852. Hotel je nepristransko zaznamovati mejo in pokazati narodnostno stanje v mešanih krajih. Pri tem delu so mu pomagali "blagi domorodci in prijatelji". Podrobneje kakor Kozler opisuje narodnostno mejo Karl Czoernig v svoji *Etnographie der oesterreichischen Monarchie*.² On že omenja jezikovne skupine na meji. Iste podatke kakor Kozler navaja Maks Pleteršnik.³ Anton Klodič Sabladolski⁴ pa našteje najjužnejše slovenske in najsevernejše hrvaške kraje. Pri tem šteje Topolovec, Gradin, Golac, Poljane, Račice, Malo Brdce že k hrvatskim vasem.

Obširneje poroča o stanju Simon Rutar⁵ ter razlikuje kajkavce, štokavce, čakavce in Čiče. Ko našteva kraje, ki so na Kozlerjevem zemljevidu prištetih k slovenskemu ozemlju, pravi, da so Račice, Starod in Pasjak, ki so spadali pod podgrajsko sodnijo in bili v zvezi s Slovenci,

1 Peter Kozler: *Kratek Slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve Ilirskega kraljestva in Štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev itd.* Na svitlo dal P. Kozler. Na Dunaju, 1854. Natisnil Leopold Sommer, str. 57.

2 Karl V. Czoernig: *Etnographie der oesterreichischen Monarchie*. I. Band. Erste Abteilung. Wien, 1857, str. 675+XXII. B. Allgemeine Etnographie: Süd-Slowen 19 in 20. slovenisch-serbische, slov.-serbokroatische Sprachgrenze str. 55. 34(21) In Istrien scheidet die Dragogna von Grisoni bis zu ihrem Ursprunge die Wohnsitze der slowenischen Savriner von einem slowenisch-serbokroatischen gemischten Gebiete, welches sich südlich bis an die Thore der Orte Buje, Piemonte, Portole und Sovignacco erstreckt, so dass erst dort das Gebiet der istrischen Serben seinen Anfang nimmt und die vielfach gewundene Linie von Salvore über Grisignana und Giotti nach Snidrici unfern von Sovignacco die slovenisch-serbische Sprachgrenze bildet. (22) Bei Sovignacco beginnt die slovenisch-serbokroatische Grenze, welche zuerst, bis Ogrin nach Norden laufend, das oben bezeichnete gemischte Gebiet, dann, bis Rachitovic nach Osten ziehend, das rein slovenische von den serbokroatischen Fučki trennt, neuerdings nordwärts gerichtet die Savriner von der serbokroatischen Čiče scheidet, sohin von Skadančina nach Osten bis unterhalb Castelnovo in fast gerader Linie geht und die slovenischen Berkiner gegen die Čičen abgrenzt. Bei Castelnovo beginnt neuerdings ein slovenisch-serbokroatisch gemischtes Gebiet dessen südgrenze gegen die serbokroatischen Liburner sich um Berdo, Lipa und Sušak schlingt und nach der Scheidelinie zwischen Istrien und Krain hinüberzieht.

3 Slovanstvo. Matica Slovenska. Ljubljana, 1873. Slovenci. Maks Pleteršnik (na str. 151). Bivališča (na str. 152). "Za morjem se vleče, izvemšči mešani Trst in italijanska mesta Milje, Koper, Izola in Piran do Dragonje, po katere dolini se vleče narodnostna meja, dotikaje se Hrvatov proti gričem in selam Topolovac in Sočerga med Rakitovičem in Zazidom, Jelovicami in Podgorjem, Golcem in Obrovim, Polanami in Novigradom čez Pasjak in Jelšane, dokler se s kranjsko deželno mejo ne združi in gre s to vred čez Prezid do osivniške fare."

4 Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Zvezek Das Küstenland. Wien, 1891, str. 372, 231-249. Slavische Sprache und Literatur von Anton Klodič von Sabladolski. Na str. 232. Will man die Sprachgrenze zwischen Kroaten und Slovenen ziehen, so dürfte dies am besten durch eine Linie geschehen, welche längs des Laufes der Dragonja bis zum Meere und vom Ursprung dieses Flüsschens durch die Tschitscherei bis nach Podgrad (Castelnovo) verlief, so dass dieser Ort noch zum Gebiet der Slovenen fiele. Die Bevölkerung, welche nördlich von der angegebenen Linie wohnt und das Land bis zum rechten Ufer der Dragonja besetzt hält, gehört zum slovenischen, die Bewohner des linken Ufers der Dragonja und ihre weiter gegen Süden zu wohnenden Nachbarn dagegen sind dem kroatischen Stamm beizuzählen. Die Slovenen haben den nordwestlichen, die Kroaten den nordöstlichen, den mittleren und den südlichen Theil des Festlandes und die quarnerischen Inseln inne, jene wohnen also im Gerichtsbezirk von Pirano und von Capodistria und im nordwestlichen Theile des Gerichtsbezirkes Castelnovo, diese im südöstlichen Theile der angegebenen und im allen übrigen Gerichtsbezirken. Die südlichsten slovenischen Ortschaften wären Krkavče, Kostabona, Truške, Sočerga, Valmovraza (Movraž), Rakitovič, letztere noch ausser der bezeichneten Linie, Podgrad (Castelnovo), Sudena gora und Jelšane, Novokračine, Sušak, Zabiče, Podgraje. Die nördlichen Ortschaften waren Castelnovo, Merišče, Oskoruš, Topolovac, Gradinje, Jelovice, Golac, Poljane, Račice, Malobrdce, Rupa, Lisac.

5 Simon Rutar: Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Prirodnoznanstvi, statistični, kulturni in zgodovinski opis. Ljubljana, 1896. Matica Slovenska, str. 282, III, IV. V poglavju Prebivalci po veri in narodnosti (str. 63) ima na str. 65 drugi odstavek opis: Dragonja pa označuje približno mejo med Slovenci in Hrvati. Vendar se ljudska govorica močno približuje hrvaščini tudi že v nekaterih selih na severu Dragonje, n.pr. Šempetru na gori in Koštaboni. Nasproti pa se imenujejo prebivalci v Topolovcu (Herovih), Gradinji in še celo v Šterni "Slovenec", doma govore mešano, v cerkvi in šoli pa sedaj le hrvaški. Mešano je prebivalstvo tudi v Smokvici in Movražu, ker sta ta dva kraja nekdanj spadal pod buzetski okraj. Na Kozlerjevem zemljevidu so prišeti Slovencem vsi prebivalci, ki spadajo pod osapsko dekanijo, torej tudi oni v Sočergi, ki se štejejo za Hrvate, v Jelovici, Vodica, Golcu in Poljanah. Slovence v severovzhodni Istri onstran glavne ceste imenujejo Brkine; tostran so pa Čiči. Kozler prišteva k Slovencem prebivalce krajev Podgrad, Velobrd in Jelšane; Račice, Starada in Pasjak pa ne, čeravno so tudi ti spadali pod podgrajsko sodnijo, torej so bili vedno v zvezi s čistimi Slovenci. (Munci in Žejanci so spadali n.pr. pod završniško gosposko, Jelšanci pa pod gutniško). Resnica pa je, da govore v Račicah, Staradi in Jelšanah pomešano, pol slovenski, pol hrvaški, a v Pasjaku in Šapjanah bolj hrvaški.

označeni na zemljevidu kot hrvaški, čeprav govore pol slovenski in pol hrvaški, le v Pasjaku in Šapjanah bolj hrvaški. O meji med Čiči in Slovenci je priobčil razpravo tudi profesor slovenščine na tržaški realki Viljem Urbas.⁶ V njej je raztegnil ozemlje Čičev na že povsem slovenske vasi: Veliko Brdo, Dolenje, Jelšane, Novokračine in Sušak. Pravi pa, da je treba prebivalce teh krajev prišteti k Slovencem, kajti po jeziku ter duševnih in telesnih znakih dokazujejo slovensko poreklo. Nadaljnji opisovalec te meje prof. Nikola Žić⁷ prizna, da je težko s črto določiti mejo med Slovenci in Hrvati. To jezikovno mešano ozemlje je bilo v preteklosti (str. 55) izpostavljeno raznim vplivom in zato je mejo mogoče določiti le približno. Vasi, ki jih ima za slovenske, so: Krkavče, Koštabona, Truške, Sočerga, Movraž, Rakitovič, Skadanščina, Obrov, Podgrad, Studena gora, Jelšane, Malo Brdce, Novokračina, Sušak, Zabiče in Podgraje. Najsevernejši hrvaški kraji na isti črti so: Kaštel, Merišče, Oskoruš, Topolovec, Poljane, Račice, Šapjane, Rupa in Lisac. Med drugim pravi, da je hrvaško prebivalstvo pod črto pomešano s slovenskim.

Zemljepisci in zgodovinarji, ki so obravnavali to narodnostno mejo, omenjajo tudi naselitev prebivalstva v tej pokrajini in njihov izvor. Najtočnejše podatke o prebivalstvu po narodnosti nam nudijo rezultati jezikoslovnih raziskovanj. Oni sodijo po govorih, ki so tu številni in močno pomešani, so pa tudi primeri, da ima v isti katastrski občini neki kraj že drugo narečje. Med ugotovitvami jezikoslovcev omenjamo na prvem mestu dr. Frana Ramovša, ki v svoji Zgodovini slovenskega jezika⁸ na str. 2 našteva obmejne slovenske kraje v Istri: Klana, Rupa, Šapjane, Brdce, Podgrad, Obrov, Skadanščina, Podgorje, Zazid, Dvori, Sočerga, Trebeše; meja je Rokava. Tako podana črta je najsrajnejša meja slovenskega ozemlja. V *Slovenskem svetu*,⁹ ki ga je napisal Lubor Niederle, je na str. 115 naznačena meja po Czoernigu

in Rešetarju. K slovenskemu ozemlju so prišteti kraji Klana, Lisac ter vasi ob cesti Reka-Trst. Zelo natančno je raziskoval govore (narečja) v Istri poljski jezikoslovec M. Malecki.¹⁰ On razlikuje v Istri naslednje govorne skupine:

a) *čakavsko skupino*. K njej prištevajo vasi Račice, Starod, Pasjak, Šapjane, Rupo, Lisac, Lipo, Sklanico, Klano in Studeno.

b) *slovensko skupino*. Njena meja gre od Rokave v črto do Rakitovca ter zajema Krkavče, Planjavo, Labor, Trsek, Trebeše, Sočergo, Movraž, Rakitovec, Zazid, Podgorje, Markovščino. Na hrvaški strani pa so Jelovica, Skadanščina, Obrov, Poljane, Račice, Starod, Pasjak, Šapjane, Rupa, Lipo, Lisac in Klana.

c) *čakavsko-slovensko skupino*. K tej prištevajo Trstenik, Brest, Črnico, Pregaro, Brezovico, nato še Movraž, Dvori, Smokvico, Sočergo in Rakitovec.

č) *štokavsko skupino*. V to prištevajo Jelovice, Vodice, Dane, Golac, (Brdo in Zagrad), Trstenik, Raspor, Hrvoj (Topolovec), Gradino.

Na zemljevidu *Mapa gwar Istriji*, ki je priložen njegovi razpravi, je Istra razdeljena v osem skupin. V predelih, ki so barvno različno označeni, so navedeni nekateri kraji. Kot slovenski govori so označeni govori Podgrada in Jelšan, dekansko narečje (Rakitovec in Sočerga), pomjansko narečje (Labor in Koštabona), čakavsko-slovensko narečje (Pregara). Bujsko (štokavsko) narečje zajema Topolovec in čičko narečje (Pasjak, Obrov, Skadanščina). Čičko-štokavsko narečje zajema: Jelovico, Golac, Vodice, liburnijski govor v Lipi in Rupi. Raziskovanja Maleckega so zanimiva in važna in se v mnogočem ujemajo z Ramovševo dialektološko karto. Naj navedemo še razpravo, ki obravnava ta problem, in sicer razpravo Josipa Ribarića, domačina iz Vodice: Razmeščaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri.¹¹ On pravi, da je kajkavski dialekt istrskih Slovencev (stran 7) razširjen v vaseh ob

6 Prof. Wilhelm Urbas in Triest: Di Tschitscherei und die Tschitschen. Ein Kulturbild aus Istrien, Vortrag, gehalten in der Section Küstenland. (str. 1-27). Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins Jahrgang 1884 - Band XV. Salzburg 1884. Na str. 4. v tretjem odstavku citira naselja Čičarije, ki spadajo v tri različne sodne okraje. V poštev pridejo severni kraji: Die nordlichen Ortschaften: Jelovice, Skadanščina, Markovščina, Vodice, Golac, Obrov, Poljane, Castelnuovo, Račice, Mune, Žejane, Starada, Pasjak, Šapjane, Rupa, Lipo und einzelne nur in gewisser Hinsicht (Hinsichtlich der Lebensweise ihrer Bewohner nämlich; denn im übrigen sind letztere den Slovenen beizuzählen, mit denen sie nicht nur körperlich und geistig manchen Zug gemein haben, sondern mit denen sie auch in der Sprache übereinstimmen, so dass ihre slovenische Abkunft wohl kaum bezweifelt werden dürfte) noch hicher zu zählende Orte: Berdo, Maloberdce, Dolenje, Jelšane, Novokračina, Sušak gehören zum Gerichtsbezirk Castelnuovo politisch zur Bezirkshauptmannsheft Volosca.

7 Nikola Žić: Istra, Dio II Čovjek. Antropogeografsko stanje potkraj svjetskoga rata. Izdaje biblioteka Hrvati Izvan Domovine (Hrid) 1937. Zagreb. Knjiga druga i treća. Str. 168 + karta. Str. 49. V III. poglavju "Današnje narodnosti" je na str. 53 opisana slovensko-hrvatska meja: "Između Hrvata i Slovenaca je teško crtom povući granicu, jer izrazita granica doista ne postoji. Barem je zikovna granica nije crta nego dosta širok pojas, u kojemu je očit lagani prijelaz od narječja slovenskih na narječja hrvatska. Približno je označuje cijeli tok rijeke Dragonje od ušća do izvora pa odavde preko Čičarije među Slavnikom i Zbevnicom kroz velika Vrata do Podgrada i dalje do kranjske granice, tako da bi se sela uz crtu Krkavce, Koštabona, Truške, Sočerga, Movraž, Rakitovič, Skadanščina, Obrov, Podgrad, Studena gora, Jelšane, Maloberdce, Novokračina, Sušak, Zabiče i Podgraje mogla smatrati najjužnijim slovenskim selima, a sela uz istu crtu Kaštel, Merišče, Oskoruš, Toplovac, Poljane, Račice, Šapjane, Rupa i Lisac najsevernijim hrvatskim selima u Istri."

8 Fran Ramovš. Kratka zgodovina slovenskega jezika I. V Ljubljani pri Akademski založbi, 1936. (Str. 246)

9 Lubor Niederle: Slovenski svet. Zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva. Ljubljana, 1911. Str. 306 + zemljevid. Založba Omladine (Izšla kot tretja knjiga "Omladine".)

10 Mieczysław Malecki: Przegląd slowiańskich gwar Istriji. Krakov, 1930. Str. 160. Izdala Polska Akademia umietyności. Prace komisji jezikowej. No 17. (Priloga 6 zemljevidov)

11 Josip Ribarić: Razmeščaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri. Srpski dijalektološki zbornik. Knjiga IX. Rasprave i Gradja. Beograd 1940. Izdala Srpska kraljevska akademija. Razprava na str. 1 - 208.

Dragonji. Segal pa na desni breg pri Oskorušu, Merišču in Kaštelu (Savrini). Ikavsko-čakavski dialekt govore v Lipi, Rupih, Šapjanah, Pasjaku, Brdcih, Staradu, Podgradu, Račicah, Podbežah, Obrovu, Poljanah in Skadanščini. Ribarič trdi, da so v krajih Obrov, Poljane, Podgrad, Račice, Starod sedaj ikavsko-čakavski Slovenci (str. 33), a obratno so Bezjaki pretežno kajkavski Hrvati. To se je zgodilo pač zato, ker je narodni preporod v občini Jelšane in Podgrad vodila slovenska inteligenca (duhovniki, učitelji, uradniki, trgovci), in ugotavlja, da je narodno hrvatsko ime propadlo v povsem hrvatskih krajih (str. 33).

V svoji razpravi omenja Poljane in Golac (str. 37) kot primer, kako narod konservativno varuje svoj dialekt. Obe vasi sta pod kulturnim vplivom slovenske cerkve, šole, občine, sodišča in uradno so prebivalci Slovenci. Imajo slovensko šolo, slovenske pridige v cerkvi, uradovanje v uradih je slovensko, kljub temu pa so obdržali v domači govorici svoj dialekt. K temu naj dodamo, da se obrobno kajkavski Slovenci onkraj Dragonje pri Koštaboni in čakavsko-slovenska skupina pri Buzetu prištevajo k Hrvatom.

Navedli smo najjužnejše slovenske in najsevernejše hrvatske kraje, kakor so jih določili posamezni geografi, etnografi in lingvisti. Republiška meja med Ljudsko republiko Slovenijo in Ljudsko republiko Hrvatsko, ki je bila zadnjič revidirana leta 1956, ne gre povsem po narodnostno-jezikovni meji, sicer bi v okolici Buzeta prišla pod Slovenijo še Črnica. V publikaciji *Karty etničkoj struktury Julijskoj Krajny*, ki je izšla 1945, so zemljevidi Istre s slovensko-hrvatsko narodnostno mejo (karta 7, 9, 10). V njih so Brdo, Starod, Račice, Podgrad, Poljane, Golac, Sočerga označeni kot hrvatski kraji. Če pa upoštevamo kulturni razvoj teh prebivalcev v zadnjih sto letih in njihovo narodnostno zavest, ugotovimo, da se imajo ti ljudje za Slovence kljub rabi dialekta (čakavsko, štokavsko). Res je ta zavest novejšega datuma, ker so bili poprej vsi Istrani. Če upoštevamo sedanje stanje govora in razporeditve prebivalstva, se imajo za Slovence v tem narodnostno mešanem ozemlju prebivalci naslednjih vasi: Sušak, Novokračine, Rupa, Šapjane, Pasjak, Račice, Starod, Podgrad, Poljane, Golac, Skadanščina, Rakitovec, Dvori, Sočerga, Črnica, Pregara, Graden, Hrvoji, Koštabona, Puče, Raven, Sečovlje in Piran. Ta meja se z izjemo odseka Rupa-Pasjak in pri Črnici ujema s sedanjo republiško mejo.

Prebivalci Vodice, Jelovice in Dan v Čičariji pa žele priti pod LRS in so vložili več prošenj na Ljudsko skupščino LRS in LRH. K temu jih silijo gospodarski razlogi in bližina tržišča v Kopru. Poprej so bili vezani na občino Materijo in Herpelje, sedaj pa na Jurdani in Klano. Iz istega razloga so prosili leta 1947 prebivalci Šapjan, Rupe in Pasjaka,

da bi bili priključeni Ljudski republiki Hrvatski, kar se je tudi zgodilo.

Politično-upravna in cerkveno-upravna razdelitev s Slovenci in Hrvati naseljenega ozemlja in kratek pregled volitev v deželni zbor

a) Politično-upravna razdelitev

Ozemlje Istre je bilo v preteklosti razdeljeno na razne politično-upravne enote. Niso pa meje teh enot nikdar ločevale Slovencev in Hrvatov. Nekdanja meja med avstrijsko in beneško Istro in kasneje deželna meja Istre ni bila ločnica med Slovenci in Hrvati. Narodnostna meja se je ustalila brez pomoči politične.¹²

Tu ni nikdar potekala meja, ki bi jo mogel vzeti za tolmača glede razvoja ločnice med Slovenci in Hrvati. Iz tega bi se moglo sklepati: ali da so bile že prvotno slovensko-hrvatske razlike vendarle znatnejše, ker so se ustalile brez pomoči politične meje, ali pa da je tudi tu turška doba opravila poglobljeno delo za ustvaritev sedanjega stanja. Šele leta 1945 je bila potegnjena na tem ozemlju politično-upravna meja, ki ji je bila osnova narodnostna pripadnost prebivalcev. Z njo so bile pretrgane nekdanje okrajne in občinske meje. Tako je republiška meja med Slovenijo in Hrvaško prvič ločila prebivalce hrvatske in slovenske narodnosti, ki so živeli dolgo dobo v isti občini, okraju ali župniji. Politično-upravna meja v Istri je postala istočasno narodnostna meja, vsaj kar se tiče učnega jezika v šoli. Izjema je bilo ozemlje cone B STO-ja, pa tudi tam je bila meja med koprskim in bujskim okrajem reka Dragonja, ki velja za mejno reko slovenskega ozemlja v Istri.

Istra je postala samostojna avstrijska dežela po oktobrski diplomi v letu 1860 in februarjem patentu iz leta 1861, ko je prenehalo obstajati Avstrijsko-ilirsko primorje. Istrski deželni zbor je imel svoj sedež v Poreču. Po uredbi z dne 8. 7. 1868 je bilo celotno ozemlje razdeljeno na šest okrajnih glavarstev, ki so se delila nadalje v sodne okraje. Okrajne meje niso bile postavljene tako, da bi zajele slovensko ali hrvatsko prebivalstvo v celoti. Avstrijska državna uprava v Istri je popuščala Italijanom v škodo Hrvatov in Slovencev, ki so tvorili večino prebivalstva. Slovenci so naseljeni v severnem delu v nekdanjih okrajih Koper in Volosko. Do leta 1918 je koprsko okrajno glavarstvo obsegalo sodne okraje Buzet, Piran in Koper, okraj Volosko pa Podgrad in Volosko. V sodnih okrajih Koper, Piran in Podgrad je bilo Slovencev več kakor Hrvatov. V buzetskem pa so imeli Hrvati večino. Že iz opisovanja narodnostno-jezikovne meje je bilo razvidno, da so Slovenci v Istri pomešani s Hrvati, pri tem pa nismo omenili, da so se v obalnih mestih tja priseljeni Slovenci poitalijančevali in da je bilo slovensko kakor hrvatsko prebivalstvo skoraj brez na-

12 A. Melik: Slovenija, I. del. Ljubljana, 1935. Slovenska Matica. Nastanek slovensko-hrvatske meje. (Str. 362)

cionalnih pravic. To stanje se je še zaostriilo v času italijanske okupacije od leta 1918 do 1943. Slovenci na tem obmejnem narodnostnem ozemlju niso bili združeni v samostojnih okrajih niti občinah. Vse te upravne enote so bile narodnostno mešane, kar je razvidno iz podatkov za posamezne kraje. Leta 1910 so občine na jezikovni meji obsegale naslednje kraje:

Politični okraj Volosko, sodni okraj Podgrad Občina Jelšane. V občini Jelšane so bile vključene vasi Brdce, Veliko Brdo, Dolenje, Fabče, Jelšane, Lipa, Novokračine, Nova vas, Pasjak, Podgraje, Rupa, Šapjane, Sušak in Zabiče. Občina je štela 4207 prebivalcev, med njimi 3729 Slovencev, 467 Hrvatov, 1 Nemca, 3 druge in 7 tujcev. Hrvati so bili v Lipi (465).

Občina Podgrad: Podgrad, Erjavče, Gaberk, Gradišče, Vele Mune, Hrušica, Huje, Javorje, Male Mune, Male Loče, Obrov, Pavlica, Podbeže, Poljane, Pregarje, Prelože, Račice, Ritomeče, Sobonje, Starad, Studena gora, Zajevše in Žejane. Vseh prebivalcev je bilo 7294, med njimi 5471 Slovencev, 1809 Hrvatov, 7 Italijanov, 4 drugi in 2 tujca. V Velikih Munah je bilo 712 Hrvatov, v Malih Munah 497 in Žejanah 596 Hrvatov.

Občino Materijo so sestavljali kraji: Artviže, Bač, Brezovica, Brezovo brdo, Golac, Gradišče, Herpelje, Hotičina, Jelovica, Kovčice, Kozjane, Markovščina, Materija, Mrše, Odolina, Orehek, Ostrovica, Povžane, Rožice, Skadanščina, Slivje, Slope, Tatre, Tublje, Vele Loče in Vodice.

V tej občini je bilo 5188 prebivalcev, med njimi 4423 Slovencev, 755 Hrvatov, 6 Nemcev, 2 druga in 2 tujca. Hrvati so bili v Jelovici (249) in Vodica (501).

Politični okraj Koper - sodni okraj Koper.

Občina Pomjan: Krkavče, Koštabona, Diliči, Smokvica, Gažon, Manžan, Šmarje, Grintovec, Paderna, Pomjan, Planjave, Puče, Sergaši, Zupančiči. Občina je štela 4344 prebivalcev, med njimi 3624 Slovencev, 719 Italijanov in 1 tujca. Italijani so bili v Koštaboni, Gažonu, Manžanu, Šmarju, Grintovcu, Pomjanu, Pučah in Sergaših.

Sodni okraj Buzet:

Občina Buzet. S Slovenci naseljeni kraji so bili: Črnica, Dvori (87), Smokvica (201), Butari (104), Lukini (72), Maršiči (377), Pregara (10), Rakitovec (339), Sočerga (192), Movraž (477). V občini je bilo 2151 Slovencev, 14174 Hrvatov, 658 Italijanov, 7 Nemcev, 4 drugi in 19 tujcev.

V sodnem okraju Piran - občina Piran - so slovenska naselja: Kaštel, Paderna, mesto Piran, Piran okolica, Portorož, soline pri Fažani, Sečovlje, Strunjan, Savudrija, Sv. Peter, Nova vas. V občini so imeli večino Italijani, ki jih je bilo 12.173, dalje je bilo tu 2209 Slovencev, 161 Nemcev, 188 Hrvatov, 26 drugih in 523 tujcev.

V političnem okraju Poreč, v sodnem okraju Motovun so bili Slovenci naseljeni v občini Oportalj: Čepič

(35), Gradina (161), Oportalj (85), Zrenj (297), Topolovec (206).

V letih od 1918 do 1943 je bil teritorij Istre razdeljen med *reško* in *puljsko pokrajino*. K reški pokrajini so bile priključene občine: Materija, Podgrad in Jelšane (poprej okraj Volosko), k puljski pokrajini pa občine Piran, Šmarje, Marezige, Buje, Buzet, Motovun, Oportalj.

Že med narodnoosvobodilno borbo se je pokazalo, da je potrebno določiti narodnostno mejo med Slovenci in Hrvati v Istri. Leta 1944 je bil poseben sestanek med zastopniki Osvobodilne fronte slovenskega dela Istre in zastopniki osvobodilnega gibanja v hrvatskem delu Istre. Takrat so določili za mejo Dragonjo, Topolovec, Pregaro in Črnico. Črta Obrov - Rupa je bila meja med slovenskim in hrvaškim delom. V *Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani* je v arhivu več poročil. Eno je poslal Milan Javor 10. 2. 1944 in je v fasciklu 542/II-3. Ni pa v njem narodnostna meja točno podana. Iz njegovega poročila je tudi razvidno, da so Hrvati hoteli vključiti v svoj del kraje jezikovno mešanega ozemlja, čeprav so se prebivalci temu upirali, ker je bila pri njih razvita slovenska narodnostna zavest.

Po osvoboditvi se je meja med slovensko in hrvatsko republiko ustalila na črti: Novokračine, Rupa, Šapjane, Pasjak, Podgrad, Golac, Podgorje, Rakitovec, Črnica, Pregara, Graden, Hrvoji. Krajevni ljudski odbori v nekdanjih občinah Jelšane in Podgrad so spadali v okraj Ilirska Bistrica, Materija v Sežano, drugi kraji do cone B v okraj Sežana, cona B STO-ja v Koper. Nove občine so bile postavljene leta 1955 z reorganizacijo okrajev in tako je ves teritorij slovenske Istre sedaj v okraju Koper.

b) Cerkvoupravne meje.

Župnije na tem narodnostno mešanem ozemlju so spadale pod *tržaško-koprsko škofijo*. Dekanije Jelšane, Hrušica, Osp, Krkavče in Piran obsegajo vasi na narodnostni meji. V dobi narodnega prebujanja do leta 1869 je cerkev skrbela za šolstvo in na sedežih župnij in nekaterih kaplanij vzdrževala pomožne šole, v katerih so učili duhovniki. Nadalje je cerkev skrbela, da je pri svojih opravilih uporabljala materin jezik prebivalcev, t.j., slovenščino oziroma hrvaščino. V sedanjem k Sloveniji pripadajočem delu Istre je bil povsod uveden slovenski jezik pri pridigah in drugih molitvah. Kot primer naj navedemo *jelšansko dekanijo*, ki je med najstarejšimi. Še v letu 1743 je obsegala naslednje kraje: Brdo, Brdce, Dolenje, Jelšane, Lipo, Novo vas, Novokračine, Pasjak, Rupo, Šapjane, Lisac, Sušak, Skalnico, Brgud, Mune in Žejane. Od teh krajev so še sedaj nekateri v župniji Jelšane, čeprav so upravno-politično v Ljudski republici Hrvatski. Ti kraji so: Brdce, Lipa, Pasjak, Rupa, Šapjane in Lisac. Župnik iz Jelšan, ki opravlja versko službo, po osebni izjavi uporablja slovenski jezik, ker je to v navadi že od nekdaj, ko so te vasi spadale v občino Jelšane, in poleg tega prebivalci razumejo slovenski knjižni jezik, čeprav go-

vore doma v narečju. Isto velja za *dekanijo Hrušico*, v katero spadata vasi Golac in Poljane. V *Pregari* je sedaj župnik Hrvat, ki uporablja hrvatski jezik. Poprej je bil tam nameščen Slovenec, ki se je po letu 1952 preselil v Slovenijo.

Politična oblast je uporabljala v uradnem občevarju nemščino in kasneje italijanščino, le razpisi in razglasi so bili tiskani tudi v slovenščini in ilirščini (hrvaščini). Občine so šele kasneje uvedle slovensko dopisovanje. Cerkvene oblasti so v začetku XIX. stoletja uporabljale latinščino, kasneje italijanščino in nemščino. Razglasi za učiteljske službe so bili pa v nekaterih krajih tiskani tudi v slovenskem jeziku. Slovenski jezik (ljudski jezik = lingua vulgari) je omenjen leta 1807 v odloku o pouku verouka tržaško-koprske škofije in je ohranjen v *dekanijem arhivu v Hrušici*. V njem je naročeno, naj se katekizem razlaga slovensko.

J. Ribarić pripisuje vplivu cerkve na prebivalstvo, da so se Hrvati- Čiči poslovenili v okolici Jelšan in Podgrada. Ta vpliv gotovo ni bil odločilen, sicer bi se prav tako poslovenili v Vodica, Munah, Žejanah, Brgudu in Klani, kjer so prav tako slovenski duhovniki skrbeli za verska opravila in šole. Ti kraji so spadali pod dekanijo Jelšane in vsakokratni dekan je kot okrajni šolski nadzornik pisal poročila, iz katerih je razvidno, da so bile tam šole, v katerih so poučevali slovensko. Močnejši je vpliv šole po letu 1869, ko so postale samostojne ustanove in so učitelji skrbeli za izvenšolsko prosvetno in gospodarsko delo.

c) Volilni sistem in okraji v Istri

Z ustanovitvijo samostojne dežele Istre leta 1861 so Istrani dobili svoj deželni zbor, ki je imel svoj sedež v Poreču do leta 1898, nato je zasedal v Puli in l. 1899 v Kopru. Vseh poslancev je bilo 33. Pet poslancev so volila veleposestva, dva trgovaška zbornica v Rovinju, enajst mesta in trgi, dvanajst kmečke občine, trije škofje pa so bili virilisti (tržaško-koprski, poreško-puljski in krški). Leta 1861 je bil vpeljan *kurialni sistem* in zastopniki kurij so volili poslance v državni zbor. Volilni sistem po kurijah in združitve malih občin v velike je nudil italijanski manjšini prednost. Mesta so imela več poslancev kot kmečke občine, čeprav je bilo število prebivalcev na deželi večje. Italijani so imeli večino poslancev in vodstvo v deželnem zboru. Hrvati in Slovenci so pri volitvah nastopali skupno. Ozemlje je bilo za volitve razdeljeno na zapadni del (Poreč, Koper in Vodnjan) in vzhodni del (Pazin, Volosko, Krk in Lošinj). Slovenci iz okraja Podgrad so imeli v deželnem zboru zastopnika že od leta 1869 dalje (Gašper Kastelic, Jenko Slavoj). Podrobne podatke o volitvah in volilnih okrajih ter rezultatih volitev ima Fran Barbalić v knjigi *Narodna borba u Istri*.¹³

V knjigi so podatki za občinske volitve, volitve v deželni in državni zbor. Citirani so izvlečki govorov v deželnem zboru in pisani napadi Italijanov na hrvaško-slovenske poslance. Podatki o volitvah so na straneh 109-115, 119, 122, 123-125, 128-132, 151-156, 167-178. Do leta 1883 so v istrskem deželnem zboru uporabljali samo italijanščino. Poslanec dr. Laginja je prekinil to prakso in naletel na močan odpor pri Italijanih. V deželnem zboru so imeli Slovenci takrat šest zastopnikov skupno s Hrvati. Leta 1895 je štel zbor 21 italijanskih in 9 slovanskih poslancev. Pri volitvah leta 1908, ko se je spremenil volilni sistem, pa je bilo izvoljenih 24 Italijanov, 18 Slovencev in Hrvatov in 2 socialdemokrata. Pri zadnjih občinskih volitvah so bili na narodnostno mešanem slovensko-hrvatskem ozemlju izvoljeni za župane Slovenci.

Šolstvo na narodnostno mešanem ozemlju

(Kratek pregled od leta 1860 - 1956)

Najstarejša šola na slovenskem ozemlju, označena v listini iz leta 1196, je bila v Kopru. Njej sledita Maribor in Ljubljana. Obalna mesta v Istri so imela latinsko-italijanske šole. Kraji v notranjosti, naseljeni s Hrvati in Slovenci, so bili dolgo brez šol. Znano je, da je bilo šolstvo v Istri zanemarjeno in da deželni odbor ni skrbel za ustanavljanje hrvatskih in slovenskih šol.

Leta 1827 so bile šole v slovenskem delu Istre v naslednjih krajih:¹⁴ Glavna normalna šola je bila v Kopru (istočasno pripravnica za učitelje), glavna šola v Piranu, trivialna v Hrušici in župnijska v Kortah. Šele po letu 1830 so bile ustanovljene posamezne župnijske in trivialne šole. Na župnijskih pomožnih šolah so učili kajevni duhovniki, cerkovniki, na trivialnih, ki so jih tudi upravljali župniki, pa učitelji. Revščina prebivalstva je ovirala ustanavljanje rednih tirivalnih šol. Leta 1866 so bile po statistiki v *jelšanskem cerkvenem arhivu* šole v naslednjih krajih: Jelšane, Hrušica, Podgrad, Vodice, Mune, Starod, Golac, Bergud in Klana. Kraji Vodice, Mune, Bergud in Klana so bili naseljeni s Hrvati, vendar je bil takrat po uradnih podatkih pouk v šoli v slovenskem jeziku, medtem ko časopisna poročila o javnih skušnjah poročajo o ilirščini (= hrvaščini). Za te šole je skrbel jelšanski dekan, ki si je kot okrajni šolski nadzornik prizadeval za napredek pri pouku. Poročila iz takratne dobe v jelšanskem arhivu pričajo o zaostalosti prebivalstva, o revščini in podivjanosti med mladino. Šolski pouk je pospešil napredek in po letu 1860 je v takratnem časopisju vedno več poročil tudi iz Istre. V omenjeni dekaniji so odprli šole še v Starodu, Obrovem, Golcu in Poljanah, vse s slovenskim učnim jezikom. Iz poročil učiteljev ni razvid-

13 Fran Barbalić: *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*. Prema bilješkama iz "Naše Sloge" Zagreb, 1952, Jugoslovanska Akademija znanosti i umjetnosti, str. 202. V zbirki Gradja za noviju povijest Hrvatske, knjiga I.

14 Schematismo dell Imperiale regio litorale Austriaco Illirico. Trieste. 1827, Sezione sesta. Istruzione publica, str. 184

no, da bi slovenski učni jezik oviral napredek učencev. Uporabljali so nemško-slovenske in po letu 1860 slovenske učbenike, čeprav so imeli na razpolago tudi hrvatske (ilirске). Župnik Jurič iz Hrušice, ki je leta 1829 prejel italijanske knjige za šolo, je poročal dekanu (oziroma škofijskemu ordinariatu), naj mu pošljejo knjige v kranjščini (cagnoline), ker le-te pridejo v poštev.

Pismo je pisano v italijanščini. V drugih dekanijah - Osp in Krkavče - niso skrbeli za ustanovitev šol s tako prizadevnostjo. V Rakitoviču, Gradenu, Hrvojih, Trebešah, Borštu, Koštaboni, Pučah, Sv. Petru in Sečovljah so odprli šole v času od leta 1900 do 1914. Ustanavljanje šol je pospešila leta 1893 ustanovljena Družba sv. Cirila in Metoda za Istro,¹⁵ ki je skrbela za hrvatske in tudi slovenske šole v Istri. Istoimenska družba iz Ljubljane, ustanovljena leta 1885, ni razširila delovanja na slovenski del Istre. Največja ovira hitremu ustanavljanju slovenskih in hrvatskih šol nista bili samo revščina in zaostalost prebivalstva, ampak nezainteresiranost občin, nedelavnost okrajnih šolskih odborov in odnos deželnega šolskega sveta in odbora za napredek hrvatskega in slovenskega prebivalstva. Istrski deželni zbor je imel italijansko večino, ki je bila odločno za italijanske šole, s katerimi so hoteli pospešiti italijanizacijo Istre. Podpirali so ustanavljanje deželnih italijanskih šol in dajali denarne podpore Legi nazionale, ki je v hrvatskih in slovenskih krajih odpirala zasebne italijanske šole.

Kakšen je bil razvoj šol v Istri za posamezne narodnosti prikazuje spodnja tabela:

Tabela prikazuje, da so Italijani imeli mnogo več šol, kakor bi jih smeli po številu prebivalstva, kajti po uradni statistiki je bilo leta 1913 v Istri 145.552 Italijanov ali 39%, 165.320 Hrvatov in 53.538 Slovencev, t.j., 59 % slovenskega prebivalstva.

Nadalje ni iz tabele razvidno, koliko oddelkov so imele šole. Italijanskih učiteljev je bilo 408, hrvatskih 304, slovenskih 76, nemških 64.

Učencev v slovenskih šolah je bilo 5.770, hrvatskih 19.602, italijanskih 21.778, nemških 2.236.¹⁶ Ti podatki za leto 1913 povedo, da je bila večina slovenskih in hrvatskih šol enooddelčnih, medtem ko so italijanske in nemške šole imele po več oddelkov. Velik odstotek šoloobvezne mladine slovenske in hrvatske narodnosti ni bil nikjer šolan zaradi oddaljenosti od šole. Istra je bila med najzaostalejšimi predeli Slovenije in je imela največ nepismenih.

Povezanost Istre s Slovenijo dokazuje dejstvo, da so se učitelji iz Istre, ki so poučevali na slovenskih ali hrvatskih šolah, s svojimi društvi včlanili v Zavezo avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev v Avstriji, ki je bila ustanovljena leta 1889 v Ljubljani. Iz podatkov, ki so v

nekdanjem arhivu Zveze, sedaj v Slovenskem šolskem muzeju, se vidi, da so istrski učitelji sodelovali pri Zavezi in njenem tisku. Tudi šolski muzej, ki ga je prvič ustanovila zaveza leta 1898, se je imenoval *Šolski muzej slovenskega, istrsko-hrvatskega učiteljstva*. V Istri so obstajala učiteljska društva za okraja Koper in Volosko v Pazinu, kjer je imelo učiteljsko društvo ime *Narodna prosveta*, poleg tega pa še učiteljsko društvo na Krku. Prvo je pristopilo k društvu za okraj Koper ob ustanovitvi Zaveze, sledilo je društvo v Voloskem (1892), nato pazinsko in krško (1898). Zaradi ostrega boja proti Slovenski ljudski stranki, ki jo je na deželi vodila duhovščina, je Zveza v svojem glasilu *Učiteljski tovariš* priobčevala članke, ki so napadali nepravilen odnos stranke in duhovščine do šole in učiteljstva. V Istri pa je takrat imelo večino v odborih društev klerikalno usmerjeno učiteljstvo, zato se je večkrat pritožilo zaradi pisanja *Uči-*

Učni jezik	Število šol v letih			
	1864	1871	1890	1913
hrvatski	64	33	61	145
slovenski	20	20	28	35
italijanski	58	71	60	106
dvojezični	3	02	19	10
nemški	2	2	2	11

teljskega tovariša. Zavezi so večkrat poslali proteste, češ da se s takim pisanjem ruši sloga med učitelji in duhovniki v Istri. Zaveza je hotela razščititi te odnose na glavni skupščini Zaveze v Pulju leta 1905. Rezultat je bil, da so vsa društva razen *Koprškega učiteljskega društva* izstopila iz Zaveze. Del učiteljstva se ni strinjal s sklepom društvenih odborov, da izstopijo iz Zaveze, zato se je sam nato včlanil v koprsko društvo. Med njimi so bili skoraj vsi slovenski učitelji v Istri iz okraja Volosko in Pazin.

V arhivu zaveze (Istrske razmere, fasc. 53, št. 11) je dopis učitelja Bogatca iz Podgrada, v katerem našteva imena učiteljev, ki se ne strinjajo z odnosi istrskih učiteljskih društev in bodo ostali ali postali naročniki na *Učiteljskega tovariša*. Hrvatska učiteljska društva niso odobraval kranjske liberalne politike, ker so bila pod vplivom duhovščine. Bogatec poroča (19. 7. 1902), da dela za to, da se ustanovi *samostojno slovensko učiteljsko društvo za Istro*.

Pod Italijo so slovenski in hrvatski učitelji ustanovili v Trstu za vso Julijsko krajino leta 1919 Zvezo jugoslovanskih učiteljskih društev v Trstu. Ta je izdajala *Učiteljski list*, ki je izhajal od leta 1920 do 1926. V njem je

15 Viktor Car Emin: Moje uspomene na družbu Sv. Cirila i Metoda za Istro. Zagreb, 1953, Pedagoško-književni zbor, str. 123. Pogovor - Tone Peruško.

priobčenih več poročil o šolstvu v Istri. V knjigi *Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom*¹⁷ ni omenjen ta list. Med italijansko okupacijo so slovenske šole bile postopoma ukinjene in po letu 1926 je bil uveden povsod italijanski pouk. Slovenski učitelji so bili ali odpuščeni ali premeščeni v notranjost Italije. Šele leta 1943, po kapitulaciji Italije, so bile ustanovljene na osvobojenem ozemlju slovenske šole, v katerih so po-

učevali le v redkih primerih strokovno izobraženi učitelji, v večini šol pa pomožni učitelji. Šele leta 1945/46 so bile odprte redne šole s slovenskim učnim jezikom na slovenskem ozemlju.

Na narodnostno mešanem ozemlju so bile odprte redne šole:

(se nadaljuje)

Zap. šte.	Šola	Leto ustanovitve	Učni jezik
1.	Rupa	1932	italijanski nato slovenski, sedaj hrvaška šola LRH
2.	Lipa	1884	hrvatski, ukinjena leta 1932
3.	Novokračine	1910	slovenski
4.	Jelšane	1830	slovenski
5.	Pesjak	1903	slovenski, od leta 1947 hrvatski
6.	Veliko Brdo	1925	italijanski, od leta 1945 slovenski
7.	Starod	1864	slovenski
8.	Podgrad	1852	slovenski
9.	Hrušica	1827	slovenski
10.	Obrov	1911	slovenski
11.	Golac	(1863) 1908	slovenski
12.	Jelovica	1917	hrvatski v LRH
13.	Vodice	1854	hrvatski v LRH
14.	Rakitovec	1912	slovenski
15.	Movraž	(1874) 1907	slovenski
16.	Črnica	(1857) 1912	hrvatski, slovenski leta 1947, hrvatski leta 1952
17.	Sočerga	(1908) 1913	slovenski
18.	Pregara	1910	hrvatski, leta 1945 slovenski, hrvatski slovenski
19.	Grden	1910	hrvatski, leta 1945 slovenski, hrvatski slovenski
20.	Hrvoji	1912	hrvatski, leta 1945 slovenski
21.	Trebeše	1931	italijanski, leta 1945 slovenski
22.	Boršt	1908	slovenski
23.	Koštabona	1912	slovenski italijanski
24.	Puče	1912	slovenski
25.	Krkavče	1905	slovenski, italijanski
26.	Raven (sv. Peter)	1916	slovenski
27.	Sečovlje	1906	italijanski
28.	Sv. Lucija	1903 - 1912	italijanska šola leta 1903, CMD 1912

¹⁷ Vjekoslav Bratulić: *Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom*. Jadranski institut Rijeka. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1955, str. 12, 20, 68, priloga a

RIASSUNTO

Incitato dal geografo dr. Anton Melik l'autore ha raccolto il materiale riguardante lo sviluppo socio-culturale della popolazione lungo il confine linguistico sloveno-croato in Istria. Il lavoro si concluse nel 1957 e stabilì che la coscienza nazionale in quest'area si era sviluppata sotto l'influsso della scuola, della chiesa e delle organizzazioni laiche e politiche. I rapporti economici con i mercati e la suddivisione politico-amministrativa di questa zona in comuni a maggioranza croata o slovena influirono anch'essi sulla formazione della coscienza nazionale. Scopo dello studio era quello di cogliere la situazione nel territorio ed individuare i fattori che avevano contribuito a stabilizzare il confine linguistico tra sloveni e croati nel periodo tra il 1860 e il 1956. L'autore aveva condotto a termine il lavoro sulla base di un numero rilevante di materiali d'archivio, di letteratura, archivi scolastici e parrocchiali delle zone citate. Nell'introduzione l'autore presentava le conclusioni inerenti il problema cui erano giunti vari altri geografi, storici, etnologi e linguisti, da Peter Kozler, Karl Czoering, Simon Rutar sino ai linguisti Fran Ramovš, al polacco Malecky e all'istriano Josip Ribarić. Ostanek venne alla conclusione che il territorio era nazionalmente misto, che la nascita della coscienza nazionale risaliva a tempi recenti e che prima era decisiva l'appartenenza regionale - tutti si consideravano Istriani. Secondo l'autore si ritenevano sloveni gli abitanti delle seguenti località: Sušak, Novokračine, Šapjane, Pasjak, Račice, Starod, Podgrad (Castelnuovo), Poljane, Golac, Skadanščina, Rakitovec, Dvori (Corte d'Isola), Sočerga, Črnica, Pregara, Gradin, Hrvoji, Koštabona (Costabona), Puče, Raven (S. Pietro dell'Amata), Sečovlje (Sicciole), Piran (Pirano). Questo limite coincideva anche con il confine della repubblica ad eccezione del tratto Rupa-Pasjak-Črnica.

Il saggio comprende inoltre un cenno sulla suddivisione politico-amministrativa ed ecclesiastica del territorio abitato dagli sloveni e dai croati, un breve sguardo alle elezioni per il consiglio provinciale mentre la parte più ampia del lavoro è dedicata allo sviluppo della scuola nelle zone di confine. Rifacendosi anche ai censimenti della popolazione l'autore illustra le fluttuazioni del sentimento nazionale, che si riflette del resto anche nel numero degli abbonati alle riviste e degli affiliati alle varie società letterarie.

Lilijana Trampuž

ZAPISKI IN GRADIVO

1. Zbirka spisanih zapisov	2. Zbirka fotografij
3. Zbirka risin	4. Zbirka posnetkov zvoka
5. Zbirka posnetkov videa	6. Zbirka posnetkov slikanja
7. Zbirka posnetkov zvoka	8. Zbirka posnetkov videa
9. Zbirka posnetkov slikanja	10. Zbirka posnetkov zvoka
11. Zbirka posnetkov videa	12. Zbirka posnetkov slikanja
13. Zbirka posnetkov zvoka	14. Zbirka posnetkov videa
15. Zbirka posnetkov slikanja	16. Zbirka posnetkov zvoka
17. Zbirka posnetkov videa	18. Zbirka posnetkov slikanja
19. Zbirka posnetkov zvoka	20. Zbirka posnetkov videa
21. Zbirka posnetkov slikanja	22. Zbirka posnetkov zvoka
23. Zbirka posnetkov videa	24. Zbirka posnetkov slikanja
25. Zbirka posnetkov zvoka	26. Zbirka posnetkov videa
27. Zbirka posnetkov slikanja	28. Zbirka posnetkov zvoka
29. Zbirka posnetkov videa	30. Zbirka posnetkov slikanja
31. Zbirka posnetkov zvoka	32. Zbirka posnetkov videa
33. Zbirka posnetkov slikanja	34. Zbirka posnetkov zvoka
35. Zbirka posnetkov videa	36. Zbirka posnetkov slikanja
37. Zbirka posnetkov zvoka	38. Zbirka posnetkov videa
39. Zbirka posnetkov slikanja	40. Zbirka posnetkov zvoka
41. Zbirka posnetkov videa	42. Zbirka posnetkov slikanja
43. Zbirka posnetkov zvoka	44. Zbirka posnetkov videa
45. Zbirka posnetkov slikanja	46. Zbirka posnetkov zvoka
47. Zbirka posnetkov videa	48. Zbirka posnetkov slikanja
49. Zbirka posnetkov zvoka	50. Zbirka posnetkov videa
51. Zbirka posnetkov slikanja	52. Zbirka posnetkov zvoka
53. Zbirka posnetkov videa	54. Zbirka posnetkov slikanja
55. Zbirka posnetkov zvoka	56. Zbirka posnetkov videa
57. Zbirka posnetkov slikanja	58. Zbirka posnetkov zvoka
59. Zbirka posnetkov videa	60. Zbirka posnetkov slikanja
61. Zbirka posnetkov zvoka	62. Zbirka posnetkov videa
63. Zbirka posnetkov slikanja	64. Zbirka posnetkov zvoka
65. Zbirka posnetkov videa	66. Zbirka posnetkov slikanja
67. Zbirka posnetkov zvoka	68. Zbirka posnetkov videa
69. Zbirka posnetkov slikanja	70. Zbirka posnetkov zvoka
71. Zbirka posnetkov videa	72. Zbirka posnetkov slikanja
73. Zbirka posnetkov zvoka	74. Zbirka posnetkov videa
75. Zbirka posnetkov slikanja	76. Zbirka posnetkov zvoka
77. Zbirka posnetkov videa	78. Zbirka posnetkov slikanja
79. Zbirka posnetkov zvoka	80. Zbirka posnetkov videa
81. Zbirka posnetkov slikanja	82. Zbirka posnetkov zvoka
83. Zbirka posnetkov videa	84. Zbirka posnetkov slikanja
85. Zbirka posnetkov zvoka	86. Zbirka posnetkov videa
87. Zbirka posnetkov slikanja	88. Zbirka posnetkov zvoka
89. Zbirka posnetkov videa	90. Zbirka posnetkov slikanja
91. Zbirka posnetkov zvoka	92. Zbirka posnetkov videa
93. Zbirka posnetkov slikanja	94. Zbirka posnetkov zvoka
95. Zbirka posnetkov videa	96. Zbirka posnetkov slikanja
97. Zbirka posnetkov zvoka	98. Zbirka posnetkov videa
99. Zbirka posnetkov slikanja	100. Zbirka posnetkov zvoka

gradivo

UDK 801.311/.313
(497.12/.13 Istra)(093)

PRISPEVEK K ISTRSKI TOPONOMASTIKI

Branko MARUŠIČ

dr., znanstveni svetnik ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, oddelek v Novi Gorici, 65000 Nova Gorica, Kidričeva 7, YU
consulente scientifico del Centro scientifico e di ricerca dell'Accademia slovena delle scienze e delle arti, sezione di Nova Gorica

POVZETEK

V zapuščini javnega delavca dr. Henrija Tume (Zgodovinski inštitut ZRC SAZU) je shranjeno tudi gradivo istrske toponomastične ankete, ki jo je v drugi polovici leta 1921 opravilo politično društvo "Edinost" iz Trsta. Po aneksiji tako imenovane Julijske krajine k Italiji se je italijanska oblast poleg drugega lotila tudi problema toponomastike novo pridobljenih območij. Ker so pri tem državni organi prezrli domače prebivalstvo (Slovence, Hrvate), so slovanski državni poslanci v Rimu zahtevali, da pri vladni komisiji, ki je bila zadolžena za vprašanje toponomastike, sodelujejo tudi predstavniki Slovencev oz. Hrvatov. Politično društvo je za sodelovanje v vladni toponomastični komisiji pridobilo dr. Henrika Tumo takratnega odvetnika v Gorici, ki se je ob vsem javnem delu posebej ukvarjal tudi s krajevnim imenoslovjem. Tuma je pobudil akcijo zbiranja krajevnih imen zlasti na območju hrvatske Istre. Društvo "Edinost" je konec septembra 1921 navezalo stike s somišljeniki v Istri in na kvarnerskih otokih. Izpolnjene anketne liste je pošiljalo Tumi, da bi mu služili pri delu v vladni komisiji. Ohranjeni so popisi za 45 slovenskih krajev v Istri, za Lokev pri Divači, za sedem krajev na kvarnerskih otokih in izpiski iz urbarjev za 4 kraje v takratni občini Ocizla-Klanec. Članek objavlja gradivo, ki je bilo zbrano v 45 istrskih krajih. Gradivo je objavljeno v nespremenjeni obliki. Za delo v vladni komisiji dr. Tumi ni služilo, ker v njej ni sodeloval, vendar ne zaradi svoje odločitve.

Aneksija ozemelj, ki jih je italijanska vojska okupirala med prvo svetovno vojno in po njej, je med mnogimi problemi sprožila tudi vprašanje krajevnega imenoslovja (toponomastike). Vprašanje je bilo najtesneje povezano z italijansko osvajalno politiko ter se je kot del določene uradne aktivnosti pokazalo že med prvo svetovno vojno. Italijanska vrhovna komanda je ustanovila posebno toponomastično skupino, ki je delovala pri Generalnem sekretariatu za civilne zadeve, pri organu, ki je izvrševal civilno oblast na zasedenem ozemlju že od konca maja 1915 dalje. Toponomastična komisija je imela namen, da pripravi "tale riforma della toponomastica sia per gli immediati usi pratici dell'amministrazione civile e dei servizi militari, sia per potere, al momento ritenuto adatto, fornire già pronti, elaborati e vagliati, gli elementi necessari ad un definitivo atto di governo sua questa materia".¹ Očitno je imela komisija namen, da ustvari tako krajevno imenoslovje, da bo najbolj ustrezalo italijanski jezikovni rabi, ne oziraje se na druge jezikovne skupnosti, ki so takrat živele v zasedenih krajih.

Smer, ki jo je nakazovala vojaška oblast, se tudi v

povojnem času ni menjala. Poitalijančenje slovenskih imen na Primorskem in v Istri je služilo smotrom italijanske državne politike, bilo je nasilno in je seveda kmalu naletelo na odpor pri slovenski narodni manjšini v tako imenovani Julijski krajini. Ko je bil 3. julija 1919 pri predsedstvu italijanske vlade imenovan Centralni urad za Nove krajine (Ufficio centrale per le Nuove Provincie) namesto vojaškega Generalnega sekretariata za civilne zadeve (odpravljen 31.7.1919), je v okviru urada delovala komisija (imenovala jo je vlada), ki naj bi uredila krajevno imenoslovje. Slovenski državni poslanci so pri razgovoru z vodjem Centralnega urada za Nove pokrajine v Rimu Francescom Salato zahtevali, da pridejo v toponomastično komisijo tudi slovenski predstavniki. Salata je takrat izjavil, da je komisija s kraljevim dekretom z dne 20. januarja 1921 že imenovana in da vanjo niso bili imenovani zastopniki Slovencev in Hrvatov, ker "vladi ni bilo znano, da bi mi imeli kako društvo, v katerega področje bi spadalo zanimanje in delovanje, zadevajoče ta predmet".²

O sodelovanju zastopnikov Slovencev in Hrvatov pri

1 La gestione dei servizi civili. Relazione, fasc. II, 31. ottobre 1917, 23

2 Pismo političnega društva "Edinost" (Trst) z dne 15.9.1921 (Zapuščina H. Tume, dalje ZHT). Podpisal ga je tajnik društva dr. Fortunat Mikuletič.

vladni komisiji je razpravljala tudi odbor političnega društva "Edinost" in glede na obljubo Salate, da bi bilo mogoče vključiti v delo komisije tudi kekega slovanskega poznavalca, prosil v pismu z dne 15. septembra 1921 dr. Henrika Tumo, da kot "najboljši naš strokovnjak" prevzame nalogo. Tuma je na povabilo seveda pozitivno odgovoril in med drugim tudi zapisal:

"Poznam nekoliko geografično in lingvistično znanstvo italijanskih veččakov in vem, da še skrajno potrebujejo in često pouka o prav primitivnih pojmi. Seveda vstopim v ta konsens precej skromen v bojazni, da bo veljal nad pragom nadpis 'lasciate ogni speranza o voi che entrate'. Kar se tiče stvari, pa moram omeniti, da sem za slovensko nomenklaturu precej pripravljen, ne pa za istrsko-hrvatsko. V tem oziru se je še malo storilo ter bo treba, da odbor društva Edinosti že sedaj pozve učenjake in duhovnike na sodelovanje. Ako bi vsak učitelj napisal točno imena vseh vasi, sel in selišč hrvatski in laški, brez lastnega tolmačenja, seveda po ročnem ljudskem izgovoru, bi se prišlo do koristnega rezultata tudi glede na - Salato. Dotično gradivo bi se lahko pošiljalo za redakcijo naravnost na moje ime. Ako bi hoteli g. duhovniki še po župnih maticah poiskati najstarejšo pisavo imena, bi se utegnili najti tudi kaj historičnega gradiva.

Ker bo treba laški učeni gospodi pač tudi utemeljevati večkrat hrvatskost kraja, ako nabiratelji imen in krajev naberejo in napišejo tudi imen oborov t.j. imena njiv, travnikov, pašnikov in gozdov. Kajti teh imen niso prinesli Benečanje in ako v kakem kraju ni laških obornih imen, potem je to tudi dokaz, da ondi Rimljanov nikdar ni bilo, ampak je kraj od pamtiveka slovenski."³

Tumov pristanek je Francescu Salati sporočil državni poslanec dr. Karel Podgornik. Salata mu je 25. septembra 1921 odgovoril: "Non avrei pertanto nessuna difficoltà d'invitare il Signor Dott. Enrico Tuma a partecipare alle sedute della commissione suddetta per la parte che si riferisce alla toponomastica della Venezia Giulia, e mi riservo di fargli pervenire comunicazioni in merito quando la Commissione stessa sarà per riunirsi qui in Roma".⁴ Očitno naj bi Tuma sejam komisije prisostvoval kot nekaj opazovalec.

Po Tumovih navodilih je potem politično društvo "Edinost" začelo široko akcijo zbiranja krajevnih imen predvsem po Istri. Okrožnica v hrvaškem jeziku je bila odposlana različnim naslovnikom že 21. septembra 1921 (okrožnica z isto vsebino je bila odposlana še v oktobru mesecu).

Pošiljatelj je poudaril namen ankete in zapisal: "Osobito vas molimo, da nam napišete Vaše bližnje okružje tačno imena svih sela od velikih do najmanjih, hrvatski i

talijanski, brez vlastitog tumačenja, nego onako tačno kao što izgovara imena narod. Gospoda župnici osobito mogu po župnim maticama potražiti najstariji način pisanja imena. Molimo vas i to, da nam javite imena obora t.j. imena njiva, livadam, vinogradam, senokoši, šuma i.t.d."⁵

Navodila za sestavo ankete so bila dovolj neprecizna, kar so seveda pokazali odgovori, ki so pričeli na sedež društva prihajati od 30. septembra dalje. Društvo jih je nato posredovalo Tumi. V anketi so sodelovali predvsem duhovniki in učitelji. Poslani listi kažejo na veliko neenotnost njenih sestavljalcev. Nekateri so nalogo sprejeli zelo resno, drugi pa so se zadovoljili s skromnejšo navedbo podatkov. Primerilo se je, da so bili kraji dvakrat sprejeti v anketo (Sv. Lovreč Pazenatički, Tinjan), da so le redki upoštevali navodilo in poleg slovanske oblike krajevnega imena dodali še italijansko. Prav tako se za popise niso uporabljala fonetična znamenja, nekateri anketni listi so tudi težje čitljivi, kar ne izključuje napak pri prepisu za objavo na tem mestu. Popis je zajel 45 krajev med okolico Trsta (občina Dolina) in Puljem, vključena so bila nekatera občinska središča kot manjša naselja: Bale (anketni list je bil Tumi obenem s spremnim dopisom poslan 7.11.1921), Botač (30.9.1921), Brda (2.12.1921), Brig (S. Vital.) (2.11.1921), Dolenja Vas (2.12.1921), Dolina (20.10.1921), Gorenja Vas (2.12.1921), Gračišče (2.12.1921), Gročana (25.10.1921), Kaldir (2.11.1921), Karojba (2.11.1921), Koper (14.10.1921), Krajcar breg (7.11.1921), Kringa (3.10.1921), Krkavče (18.10.1921), Krnica (7.11.1921), Kubed (18.10.1921), Lanišče (okolica; 27.10.1921), Lesiščina (2.12.1921), Marezige (22.11.1921), Mihele (30.9.1921), Nasirec (30.9.1921), Novaki (2.11.1921), Nova Vas (7.10.1921), Osp (22.10.1921), Pičan (7.11.1921), Poreč (7.11.1921), Pračana (2.12.1921), Puče (18.10.1921), Rakotule (2.11.1921), Semič (2.12.1921), Senj (2.12.1921), Sirotiči (2.12.1921), Sovinjak (2.12.1921), Sv. Ivanac (7.11.1921), Sv. Lovreč Pazenatički (3.10.1921), Šmarje (18.10.1921), Tinjan (3.10. in 2.12.1921), Trviž (24.10.1921), Vižinada (2.11.1921), Vrsar (7.11.1921), Zrenj, Žbandaj (7.11.1921), Žminj (7.11.1921).

Rezultati ankete so v naslednjem objavljeni v nespremenjeni obliki, popravljene so bile le nekatere očitne napake. Posamezni kraji so razvrščeni po pripadnosti občini; takratna upravna razdelitev pa je bila še vedno avstrijska (občine, sodni in politični okraji). Iz zbranega gradiva niso objavljeni podatki za Lokev pri Divači, podatki za nekatere kvarnerske otoke ter urbarski izpisi za štiri kraje v občini Ocizla - Klanec.

BALE (sodni okraj Poreč, politični okraj Pulj)

3 ZHT

4 Prepis pisma Salate je dr. Podgornik poslal s spremnim dopisom Tumi 1. oktobra 1921 (ZHT).

5 ZHT. Večjo strokovno učinkovitost ankete je omejila predvsem njena tehnična izvedba. Pobudnik bi moral objaviti natančnejša navodila in izdelati posebne popisne liste.

Seznam je sestavil Josip Roza. Za Bale je pripisal, da je kraj izključno italijanski. V občino Bale pa sodita le dva hrvatska kraja, Krmed in Golaš, in samotna kmetija Čubani.

BUZET (Buzet, Koper)

Anton Vivoda iz Pračane je poslal dne 18. novembra 1921 gradivo za kraje Pračana, Senj, Sovinjak, Sirotići, Brda. Za vsak posamezen kraj je popisovalec navedel imena za vode, polja, livade (travnike), naravne jame, gozdove.

Pračana

Vode: Veli Puč, Pod Brestič, Polimlake

Polja: Kuk, Kučka dolina, Krašce, Brajde, Osredak, Stari puč, Poli Grabra, Osoje

Livade: Snožete, Osoje, Pregibalo, Pečice, Kapitanjavla, Lokasovevala, Županja, Savodnjak, Zepnica, Kradovac, Podkuk, Podkrok, Polžleba

Gozdovi: Osredok, Krasce, Krasić, Velibreg, Plavine, Zalagriža, Ceričije, Zagon, Kraščić, Korice, Dvorišće, Silabišće, Zaletrave, Vrtača

Jame: Drstanice, Kuk, Rilinejam, Žuradovica, Jazvine, Stinčić, Stinice, Kaplice, Klančine, Cuncujić, Mrhanja jama, Krtovajama

Potoki: Pojanski potok, Klančinski potok, Mlaka

Senj

Vode: Studenac, Podgorica, Vranjena dolina, Vajčić, Lokva

Polja: Ravne, Klančić, Pregon, Dolona, Pasonac, Piskovac, Lokva, Mladoc, Mežica

Livade: Seničica, Strane, Vala, Gomnjan

Gozdovi: Strane, Gomnjak, Drage, Podmejica, Podstenice, Mesavjak

Sovinjak

(Sestavljalec seznama dodaja, da gre za imena iz okolice te vasi, kjer pa žive Italijani)

Vode: Lokva, Lokvice, Brežina

Polja: Brajde, Drazice, Griza, Stara njiva, Kleč, Lukaj, Jimola, Brežine, Merišće, Duga njiva, Zavrnanjak, Pojana, Jerbula

Gozdovi: Strmac, Solina, Belinščak, Poli mjelića, Rebrica, Rebar, Grabriči

Jame: Stenice, Pečnica, Krile, Prsunac, Kleč

Potoki: Senica, Zudeka, Belinščak, Kotlići, Potok

Sirotići

(Sestavljalec je zapisal, da tu žive "talijanaši")

Vode: Vrajčić, Kraveščak, Žleb

Polja: Ravnica, Kovačije, Zasad, Reber, Dolina, Stenčić, Drenje, Draga, Klimbeščak, Stran, Velivinograd, Košenine, Snozet, Lolina, Brajde, Kapuzišće, Dolinčić, Lehe

Brda

Polja: Brčine, Vrzela, Flagarije

Gozdovi: Veli vrh, Mali vrh, Drage, Pregrada, Mejice, Rt, Stene, Krog, Dvorišće, Tanjadraga

Livade: Lazi, Podrebri, Logi

Josip Puhalič iz Lanišća je na okrožnico tržaškega političnega društva "Edinost" (21.9.1921) odgovoril dvakrat (28.9 in 26.10.1921). Njegov popis je zajel območje na Čickom (Buzetskem) krasu, katerega imena se "spominju iz starih vremen kao na Marka Kraljevića, uskoke u sjevero istočnoj Istri, čak na Turke, i cigane, a nikad na Talijane". V oklepajih k posameznim imenom je popisovalec dodal obliko "koje hoće svom silom oblasti osobito općina i oružništvo da se isključivo onako moraju pisati i nazivati".

Naselja: Lanišće (Nilino; k tej obliki je tajnik "Edinost" dr. Mikuletić dodal, da se je italijanska oblika prvotno glasila Linino; kasnejša uradna oblika je bila Laninschie), Brdudar (Montalto), Račja vas, Podgaće, Prapoće, Rašpor, Trstenik, Brest, Slum, Klenovščak, Kropinjak, Brljavci, Črneki, Dane, Vosice, Mune (Male in Vele), Žejane, Rakitović (Grancino). V drugem seznamu, v katerem gre predvsem za ledinska imena, je še dodal: Sv. Jelena vrh, Velika peč, Drage, Možetov Klanac, Čicka njiva, Čicki dol, Velike staje, Glavica, Kalič- studenac, Travni Kalič, Stara dora vrh, Bunarski vrh, Vrh od pilja, Močvila, Pogorišće, Kopitnjak, Puharica, Deški vrh, Veliko sleme, Veliki brežci, Pušina, Vidanj vrh, Veliki dol, Črnički dol, Pred Kopitnjak, Veli Žleb, Mali Žleb, Kozji hrbat, Podkovčić, Žernavci, Pod čicko njivo, Sovinjak vrh, Mašnik, Lakušin dol, Pod plaso, Javori, Lazi na hribih, Crkvene njive, Mala korita, Železni brežac, Pod gabri, Devci, Devčić, Župnica, Na zasadih, Kozjak, Pod bulazić, Hudača, Šteferica, Močila, Pod studenčić, Pod bresti

Vzpetine (v gozdovih): Učka, Planik, Crkveni vrh, Brajkov vrh, Piščetni breg, Županj vrh, Šija, Oštri vrh, Golaš, Osapan, Orljak, Gomila, Žbevnica, Slavnjak, Žabnik, Stražica

Vzpetine (na krasu): Sokolić, Obešenik, Gradina, Škrbina

Polja in livade: Polje od Lanišća, Polje od Pogače, Polje od Prapoće, Jesenje, Jelenjak, Bernica, Pod Bukovica, Jazbine, Stara Lokva, Slepčići, Grmlje, Blušnik, Rebra, Strana, Kut, Gorice, Pod Stajo, Pod Javor, Bač, Žlebina, Župnica, Zlavnica, Za vrbo, Komušćina, Vela mlaka, Komunjska mlaka, Mala mlačica, Gilovica, Pod vrte, Pod potok, Lopata, Križići, Pod crkvo, Štentina njiva, Zvrat, Zvratiči, Mala njiva, Leha mala, Leha vela, Zad gajske vrte, Vrti na mlakah, Gajski vrti, Škrivci, Duga njiva, Buban, Rupe, Vrbilje, Prelaz, Črešnjavac, Zgornice, Marečica

Predeli (v gozdovih): Pod grad, Medju stene, Za stene, Babnik, Debela stena, Pred klanac, Jarebičin dolac, Gnojine, Goli breg, Lom, Jačmenišće, Repišće, Guščić, Perina

njiva, Pred krajac, Sleme, Za siljevac, Palježina, Trebenice, Progon, Srnjak, Krasce, Mržljak, Pred ivje, Ivje, Opaljeno Ivje, Bubež, Zaloke, Antonja voda, Predljeva, Strmac, Veprinski Žleb, Klobučič, Bašta, Plasa, Griža, Kuk, Mali parti, Batica, Konjarija, Kut, Solina, Pred šijo, Vela rebar, Slošev vrh-dolac, Vrt, Kamenja vrata, Matejnik, Brajkova Zaloka, Javornik, Poropatov senožet, Marčeljev senožet

Predeli (na krasu): Piščetak, Krtova njiva, Bukovica, Tesna put, Knjižnjak, Žleb, Ravne, Dvori naravne, Gabrovica, Lokvica, Svetli gradac, Brekovac, Štefanac, Trnova staja, Bukove njive, Pod klanci, Poljice, Grda jama, Gajska pečina, Mateća pečina, Gajska finida, Brgučka finida, Gajska draga, Devnice, Štroligov dol, Korenov dol, Šeketova dolina, Grozičeva dolina, Lučetinova dolina, Puhljena dolina, Komunjsko grmlje, Debeli vrh, Pod oresce, Stajice, Puhljevo počivalo, Buždonovo počivalo, Urhalj, Močila, Skrobarova voda, Gajski jaz, Birbova draga, Cestica, Suhi potok, Komunska staja, Muzar, Židna hišica, Obzidanac, Topolovac, Nunski dolac, Popova voda, Stari jaz, Mašnik

V drugem seznamu je Josip Puhelj dodal še "dalnja imena predjela": Brigova dolina, Strašni dolac, Stentin dol, Kobiljak, Draga pod Klanac, Gušća, Korune, Za Lovranske hiše, Pod klančič, Japlen dol, Jančarija, Veli i mali Lalenik, Njivice, Kopužnjaki, Vela griža, Kritni breg, Veli i mali ozidanac, Za mošune, Medvejak, Šepukova dolina, Bratišina staja, Golubine, Škrlejn timer, Borušnjak, Za šeraju, Poli sablun, Veli kamik, Ruljica, Mauša ledina, Lužine, Grbina pečina, Leberova vala, Merlinišče, Kramenjaki, Vučja draga, Dedovo selo, Babina dolina, Mrzla gorica, Marova kobila, Frletovo dvorišče, Križišče, Stržen, Fratarska dolina, Crni breg, Veli i mali brgud, Ciganska dolina, Sibinja dolina, Markov breg, Turkov vrt

Poleg navedenega je v drugi popis uvrstil tudi nekaj pogostih krstnih imen (Josip, Anton, Ivan, Jakov, Juraj, Matko, Pavao, Srečko, Vjekoslav, Cvetko, Dragutin, Milivoj, Miroslav, Marija, Jelka, Antica, Ruža, Danica, Milica) in priimkov (Puhelj, Grbac, Buždan, Ivančič, Kraljić, Šverko, Poropat, Sankvić, Turković, Klobas, Brajković, Sinčić, Jurišević, Božić, Medica, Črnac, Cerin)

DEKANI (Koper, Koper)

Ohranjena sta popisa za Kubed (po naročilu Josipa Udoviča ga je 18. oktobra 1921 sestavil učitelj Anton Mihec) in Osp.

Kubed

Seznam ledinskih imen: Breg, Stran, Lačna, Hrašče,

Štrpanje, Hrib, Baredi, Pule (Polje), Varda, Zabinice, Griža, Frata, Velika roun (ravan), Vale, Žanejštra, Pod Stenice (od stena), Gradnje, Rinšče, Vanietka, Roun (ravan), Ček (čuk), Buaršt, Lepa manjka, Čiela, Šklanjava, Potrmun (Pod strmino), Zagriža, Štuokence, Podklanc, Brdnastran, Ptgrat (Podgrad), Stran, Ràkauc (Rakovec), Škarapinc, Laze, Podubred, Ugrinjevec, Benedičovec, Riebr (Reber), Ivačanac, Kuramačenca, Brbandija, Bükavje (Bukovje), Kuobu (Kobel), Gabr, Luaza, Ponikve, Klišče (Kališče), Vsoveja (Osvoje)

Naselja: Kubed⁶, Gračišče, Poletiči, Galantiči, Hrastovlje, Dol

Osp

Njive (travniki): Varda, Brdini, Ravan, Zavasjo
Gozdovi: Ternovšče, Podlaze, Široki hrib, Trmun, Praproče, Zasad

Pašniki: Čepi, Mišja pež (italijanski lovci jo imenujejo "ferro di cavallo"), Babna, Stene, V jamci

DOLINA (Koper, Koper)

Župnik Gabrijel Piščanec je 19. oktobra 1921 poslal podatke o krajevnih imenih iz dolinskega urbarja za leto 1680 in pri tem še omenil: "Krajevna imena so tu slovenska, že odkar obstoji župnija, okoli leta 1637: Dolina, Kroglje, Prebeneg, Socerb, Kastelc." Iz urbarja pa navaja naslednja imena: Dovšca, Brda, Pregance, Trničje, Valca, Na baredih, Za logom, Smartin, Pri malnu, Na Kocjanki, Martinjovec, Brca, Na Solinki, V Žlebi, Na Križišči, Na Grilovki, V mlaki, V gložji, Rebrnica, Dolnje polje, Na božjem polju, Gospodnik, Na goriščaku, Mladec, Kračak, Golavka, Urbovac, V lozini, Krepovac, Čičjovec, Na Lesičah, Brežnica, Črešnovac, Cesarovec, Staje, Njiva na planticah, Krmak

Iz občine Dolina pa so v anketi podatki še za naslednje vasi:

Botac⁷

Njive: V pečah, Trenki, Pri Mlini, Na zastavo, Per lenartih

Senožeti: Podstrane, V brdih, Pod sv. Lovrencom, Za tabrom

Gozdovi: Brda, Stran

Draga

Njive: Šrokelta, Per vrtih, Na brežinkah, Pod brdom, V borsti, Navrtišče, Pred vasjo, V dol plante, Skrlinca, Rupa, Na merišče

Senožeti: Lešce, Rumanča, Zagreben, Ponikvica,

6 Popisovalec je pri tem toponimu dodal: "U dijalektu se izgovara Čiübt (hrv. č, naglas na b). Stari ljudi pripovedaju, da izlazi taj izraz još iz dobe seobe naroda u naše kraje. U početku su ti stanovnici imali male kućice, koje nazivahu čübama i tako to ime."

7 Opis krajevne toponomastike v Botaču in Dragi je tudi v Krajevnom leksikonu Slovencev v Italiji 1, Trst 1991, 259-264, 266-267. Razlike v navedbah so velike, podobno velja za Gročano (v anketi je pod Ocizla-Klanec, v citiranem leksikonu pa se omenja na straneh 268-270).

Dovšce, Slapne, Zakutnik, Na mlatc, Zadas, V Gobavce, Crkveno brdo, Božjepolje, Mala draga, Podhrami, Draški dol, Na peski

Gozdovi: Stransko brdo, Stran

Mihele

Njive: Bubenj, Na ravni, Na malem sirci, Podbež, Na beči, Brezpelana, Na srednji njivi, Na lehči, V doli, Plante Senožeti: Kastanje, Na bubnji, Na ravni, Pri zobčih, Podmalen

Gozdovi: Trapanci, Nadmalen, Rauberca

Nasirec

Njive: Brajda, V rebreh, Štürk, Per kamnih, V kronah, Podgradec, Ravne, Dolince, Lašče

Senožeti: Kras, V doli, Za dolom, V Rup, Na senožeti, Borovci, Gradec, Ujedeš, Na rebri

KANFANAR (Rovinj, Pulj)

Podobno kot za Bale je tudi za Kanfanar izdelal seznam imen Josip Roza. Sestavljalec je navedel le imena naselij, ki sodijo h Kanfanarju: Babani, Barat (Baratto), Buriči, Dubravci, Draguzeti, Črvari, Gojani, Jural (Rojal), Koreniči, Kurili, Mariči, Maružini, Motohanzi, Okreti, Pilkoviči, Selo Rovinjsko, Šoriči, Sošiči, Vladiči.

Popisovalec omenja dalje dve vzpetini: Maklaun in Brieg sv. Martina, vodna izvira: Kaštelir in Koreč, ter dva ribnika (kala): Starcevice in Kalič.

MAREZIGE (Koper, Koper)

Edino poročilo iz občine Marezige je poslal Matej Kocjančič iz Truš (20.11.1921). Poleg imena Marezige je navedel še vasi: Truške, Bočaji, Kortina, Gonjači, Versič, Juras, Lopar, Popetre, Zabavlje, Trsek, Boršt, Labor, Herpelci, Glem, Skerlevec. Večina teh zaselkov sodi k Truškam. Popisovalec je dodal še nekaj ledinskih imen (ni navedel, kateremu kraju oziroma zaselku pripadajo): Osoje, Koromasnica, Poddolina, Straznik, Kovačije, Podstarokorito, Nahribi, Nasolnah, Zavujki, Podfarezem, Mačihrib

MOTOVUN (Motovun, Poreč)

Kaldir

Naselja: Kaldir, Potoki (Prodani, Cvetki, Bretoši, Paladini), Brdari, Brig, Štefaniči, Bertošiči, Rapki, Laze, Petretiči, Pičironi, Cesari, Pavati, Meluni

Studenci: Studenac, Vruja, Brtoševa Vruja, Na puči, Na Uju, Na potoku, Na Škrije, Poli veli dub, Sv. Martin, Sv. Petronija

Vzpetine: Sv. Spas, Vrh brega, Progon, Maj, Melunov breg, Na Marinjaku

Gozdovi: Strane, Štrped, Poli dvori, Na Karigi, Staji,

Rosnji, Kozare, Mala brda, Golac, Za Majen, Pod Gabri, U Krogu, Krpenid, Pod Baštijonac

Travniki: Na Rosnji, Pod brdari, Lešičine

Pašniki: Nad Lešičinah, Sv. Spas, Vrh Brega, Guštinovo, Dvorine, Za Rosnji, Kozare, Uličico, Potoki, Na Zvicaku, U krogu, Sv. Antun

Polja (vinogradi): Poli sv. Martin, Sv. Andrija Korona, Pod sv. Spas, Valčič, Zased, Pod zased, Poli cimiter, Ženikovac, Kočina, Brajne, Na ravniči, Ledina, Štrped, Uličico, Boška, Ravne, Pod Maj, Na škavnici, Kaline, Njive, Grota, Breg, Za majem, Pajušine

Karojba

Naselja: Karojba, Kamcuavas, Močibobi, Soldatiči Studenci: Veligaštar, Vručak, Valice, Grm, Čuban, Ruje, Badavca

Kali: Lokvina, Na docu, Poli crikve, Hadume

Vzpetine: Kamaličev brig, Jadrukov brig, Krč, Ko-košinjska, Rijavac, Bankovac, Glogovac, Velike šaraje, Brižina, Sv. Andrija, Dvorine, Svetispas, Prosunce, Brig prama crikvi

Polja: Vele brajde, Zgora vale, U vali, Orihovica, Brajdica, Dolina, Poli šeraj, Dočiči, Za Rijavcom, Za Bukovcom, Anžička, Badanj, Obzida, Cer, Trnovac, Rovine, Prikovine, Bankovac, U laz, Hadume, Kamenjarska šima, Marinov las, Grintavac

Priimki prebivalstva: Močibob, Soldatič, Bartulič, Šušjan, Valentič, Ivetac, Brton, Grbin, Petrinič, Pilat, Labinjan, Cvitko, Prodan, Perčič, Brgudac, Uran, Pavat, Marušič, Krizma, Pečnik, Milič, Dubac, Matković, Klobas.

Novaki

Naselja: Novaki, Žudihi, Fideli, Francoviči, Levaki, Škropeti, Ciganiči, Vuki, Lakoseljci, Margaroti, Križmani, Rupiči, Pilati, Rabotani, Bregi, Klambeši

Studenci: Bukva, Krnčica, Poli Perilo, Badanj, Prelčovica, Žuka, Rupa, Kadanj, Dražica, Na Dolcu, Pod Kostanjom, Na bulažu

Vzpetine: Šepičev brig, Gromača (Klambešov brig), Brigi, Majerov brig, Križmanov brig, Šelarov brig, Mrzlice, Sv. Križ, Brnjače, Križišče, Brbučina Titovica, Konopišče, Mišednjak, Glavica, Finida

Gozdovi: Poližinac, Komunjska boška, Titovica, Lakoselska boška, Markovac, Mišednjak, Bukvine, Čripnja, Puniška, Strane, Stancija, Sinožete

Pašniki: Jas, Šelarov brig, Kovačičev brig, Sepičev brig, Jezero

Travniki: Pod Klambeši, Pod Lakoseljci, Ternovec, Pod Mostom, Radosnica, U Jasu, Rakovnik, Vrhovac, Badanj, Krnčica, Palude, Bejakovica, Brestovac

Polja (vinogradi): Pelčovica, Virina, Pulžinac, Finida, Studenci, Ravnica, Sv. Križ, Draga, Dol, Pod Cimitar, Tinkjevak, Jezero, Pavlona, Menigine brajde, Pejakovica, Konopišče, Na dolinah, Trda kočka, Poli dvora, Markovac, Krnčica, Miškonkuli, Tirine, Klenovac, Pod put

Rakotule

Naselja: Kramari, Milići, Bubičići, Radoslavi, Pahovići, Mičitat

Ruševine starih naselij: Grbavci (Krbavci), Krč, Gašparinići

Vzpetine: Visoki brig, Veli brig, Glavica

Gozdovi: Tundjeva, Sridnja Šuma

Studenci: Piščetak, Kozara, Brišt, Milišev vir

Potoki: Potok Krvdo, Rovina, Žunjih

Kali: Kalina, Kal, Puč, Jamurine

Polja: Polje, Zabrih, Dimbovčič, Baranja, Kamenica, Sad, Rudine, Brajdine, Brajdica, Most, Veli Kamenjak, Mali Kamenjak, Podgrabar, Njive, Brižci, Kamolov dolac, Veli dol, Orihovac, Straža, Pod kostanji, Toklarija, Ravnice

Priimki prebivalstva: Kramar, Milić, Kuzma, Rabak, Solfatić, Radoslav, Pahović, Macinić, Starić

Seznam je 14. oktobra 1921 sestavljal duhovnik Luka Kirac (1860-1931), znani istrski javni in kulturni delavec. V letu 1921 se je vrnil iz internacije v Italiji (Lipari, Sardinija, 1919-1921) in živel v Rakotulah v konfinaciji.

OCIZLA - KLANEC (Koper, Koper)

Poleg seznama za Gročano, ki ga je izdelal 24. oktobra 1921 župnik Ivan Zalokar, so še izpisi očitno urbarskih podatkov za vasi Klanec (42 imen), Beka (30 imen), Ocizla (60 imen), Petrinje (27 imen), Prešnica (78 imen). Naveden ni niti vir niti izpisovalec.

Gročana

Vzpetine: Velika Groblja, Mala Gročanica, Podvrh, Kras, Nad Jermancem, Zalaz, Črna Griža, Gora proti studencu, Veliko Gradišče, Za Gradiščem, Žbica, Na Vrhe, Videž, Log, Golič, Sv. Tomaž

Gozdovi: Boršt, Videmdol, Ovčji žleb, Zala reber, Beškulc, Na Čečeli, Kobiljsko staj

Senožeti: Grižca, Martince, Mandrija, Škelana dolina, Ovčje njive, Luče njive, Dolge njive, Ograda v britofu, Hrib, Vrhbrda

Njive: Pred puljem, Njive rupe, Kaniž njive, Prešnice, Poddožce, Dožce, Grobelce, Podvrhnice, Podložnice, Ograda, Obloke, Podbrajde, Skrajnice, Obloka, Doline, Ozidje, Poljane, Podvasjo, Videm

KOPER (Koper, Koper)

Iz občine Koper je le seznam, ki našteva večja in manjša naselja v slovenski in italijanski obliki.

Vasi: Bertoki (Bertochi), Rižana (Risana, Porton), Bonini, Pobegi (Pobeghi), Šimici (Simico), Čežarji (Cesari)

Kraji: Sermin (Sermينو), Lazaret (Lazzaretto), Ariol Sv. Mišel (Ariolo S. Michele), Pompeano, Prade, Cere, Sv. Ubald (S. Ubald), Kornalunga (Cornalunga), Kalesburgo (Calesburgo), Tarancan (Taranzano), Šentoma (Šv.

Tomaž, S. Toma), Triban (Tribano), Sv. Kocijan (S. Canziano), Sv. Marko (S. Marco), Sv. Margerita (Santa Margherita), Salara, Predešiol (Predesiol), Sv. Nazarij (S. Nazario), Prove, Vargaluc (Vargaluccio), Sv. Viktor (S. Vittorio), Semedella, Sv. Lucija (S. Lucia), Justerna (Giusterna), Komprameč (Compamarcio)

OPRTALJ (Motovun, Poreč)Zrenj

Iz Zrenja, kjer je služboval kot duhovnik med leti 1902 in 1930, se je oglasil Simon Červar (1874-1931). Ob parlamentarnih volitvah maja leta 1921 so ga fašisti fizično napadli. Anketo je sestavil v času, ko se je po okrevanju pri šolskih sestrah v Tomaju vrnil v Zrenj. Vendar se je zaradi pritiskov oblasti odpovedal župniji in se preselil v Skopo, kjer je tudi umrl. Červar ni sestavil seznama, pač pa se je ustavil pri imenu Zrenj in njegovi italijanski obliki (Sdregna ali Stridone). V pismu se je postavil na osnovno izhodišče: "Mi moramo strogo paziti, da usčuvamo naša narodna imena. Svrha je jasna, to jest da usčuvamo slavjanski značaj Istre."

PAZIN (Pazin, Pazin)Gračisce

Naselja: Lovrenčiči, Marčani, Gržiči, Šporari, Češiči, Rurini, Bregi, Mraki, Škica, Škampini, Levini, Putinji, Deltin, Škvari, Lanči, Relji, Čulji, Koštrcani, Gojtani, Brijafi, Mandelenčiči, Raji, Brožani, Boškarija, Marleti, Hrvatini, Milotičbreg, Batluh, Jakšiči, Valeti, Škljonki, Katun, Križarovica, Markoči, Salamonušče, Škopljak, Škrbanski breg, Jurčaci, Zeci, Zlepčari

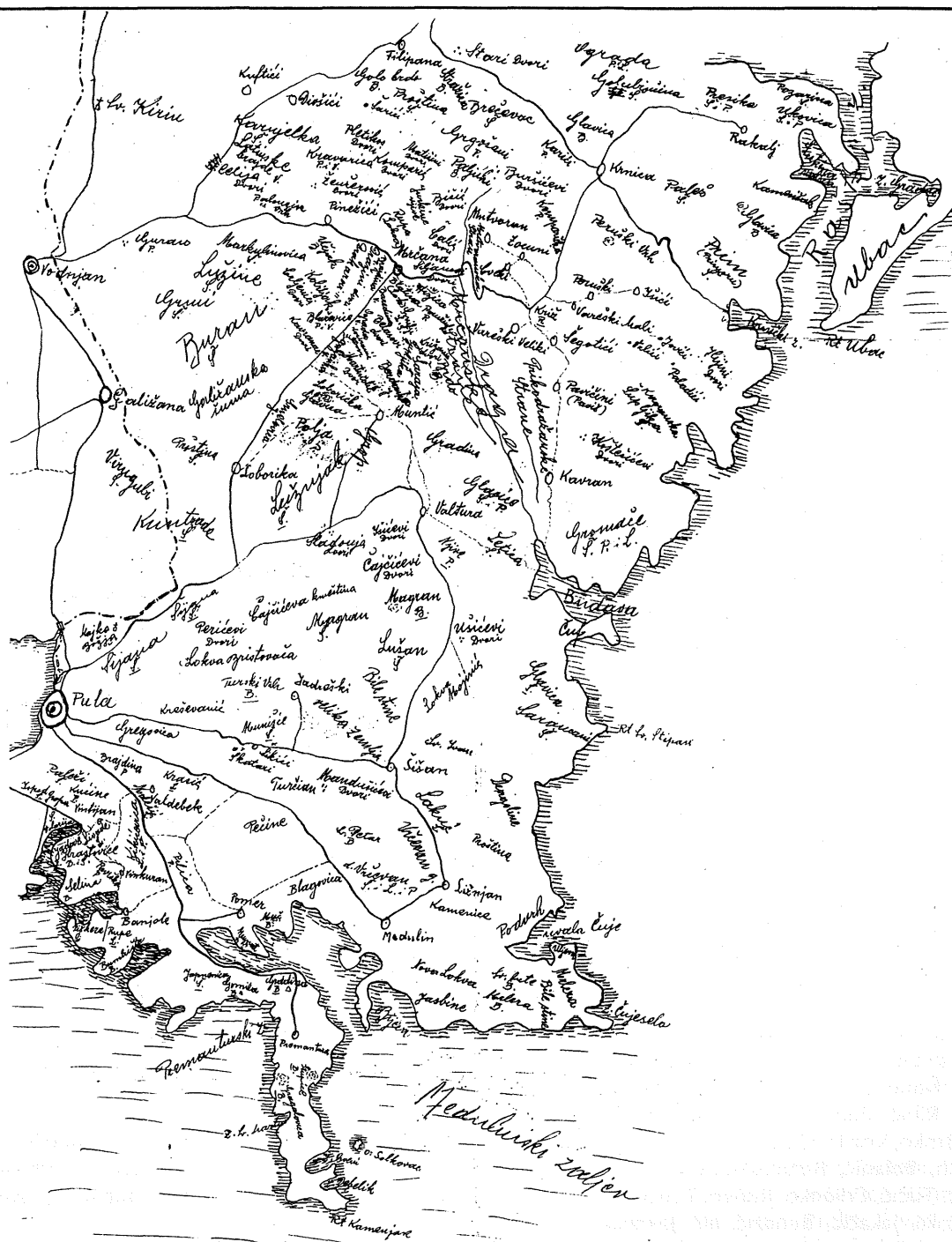
Polja: Bromičevbreg, Mihaljevica, Govnjna, Javornik, Golušica, Braščine, Podvaje, Kožine laže, Medvedovica, Vranokrače, Konjice, Štrped, Podujel, Perunovac, Zalokvica, Podbreg, Šibljak, Prčenice, Štefanišče, Petrihova, Škiljina dolina, Kočica, Vošljak, Mavrovica, Mavrišičev breg, Za Kalvariju, Bojanovica, Tominišče, Kobilnjak, Podgrintovac, Škadanj, Grahov dvor, Dolina, Podhrstovica, Podzidi, Roštovac, Ravni, Brtinišče, Usoje, Moržarovica, Brežina, Podperilo, Dol

Vode (studenci): Studenac, Perilo, Hrstovica, Vročak, Duzerad, Kirska voda, Hrušvica, Rajev vročak, Palovščak, Bačva

Kamniti predeli: Velika Sten, Gubičeva Sten, Na pločah

Pičan

Naselja: Lukeži, Šviči, Jakomiči, Bugarini, Svetinčiči, Žiganti, Zajci, Jušiče, Runki, Klesari, Čehi, Ploče, Kukurini, Perinići, Barišiči, Marišče, Benažiči, Ilići, Žudihi, Bolobani, Obrš, Sirotinčiči, Belušiči, Ivšiči, Sv. Katarina, Andrečići, Beniči, Jakoviči, Jurani, Sergi, Stari grad, Orič, Lanči, Piletići, Rebani, Fučići, Debeli Bajci

- = ceste
 - - - = potleži
 - - - = železnica
 P. = Poljčararnice
 K. = Kuma
 I. = Istra s blagoviti
 L. = Ljuzela i rjevnika

- V = vinogradi
 R = raskrižje piteva
 J = jame
 O = obala
 G = gradovi
 O = sela

- = Kozare i razvaljane Kozare.
 • = ladna reka (rastopis od 1-6 km).
 t = cerke
 = obala
 = potoki brez vode

Mer 1: 45.000

Toponomastični zemljevid Pulja in okolice

(Debeli Bacci), Mafinjaši, Buliči, Čopi, Mantovani, Dermeti, Petrinčiči, Kuniči, Milanoviči, Marfani, Medigi, Tominčiči, Rimaniči, Pedrovica, Vinodolci

Ruševine starih naselij: Stari grad

Vzpetine: Goretin, Papov vrh, Grčki breg, Krug, Stari grad, Brežac

Gozdovi: Lažišče, Pališišče, Tepla stran, Jaškovića, Budina, Strp, Za Goretin

Studenci: Lazić, Telin, Runski vrutak, Vrulja

Potoki: Grajski potok, Tupaljski potok, Crna mlaka, Jaškovića, Malinarska mlaka, Gusti lug

Kali: Lokaj, Lukeški kal, Gržinski kal (kali se imenujejo po krajih, kjer se nahajajo), Crljenkovac

Polja: Pohustovac, Brežac, Marinovišče, Stran, Krug, Soline, Stačica, Umejčič, Biskupinske njive, Kučina, Strgorišče, Ceri, Kapužnjak, Srditišče (Srdišče), Ravnice, Sadi, Va stenah, Hajdučišče, Strped, Pod Grič, Stražice, Presika, Grčki breg, Hmeljovina, Labinišče, Salamunovo, Lazišče, Kovranišče, Anišče, Baldovica, Rabarišče, Koserišče, Muškonišče, Zatka, Golubovac, Rupa, Sapot, Klinišče, Kozarovac, Bekovica, Dolinka, Lužac, Telovska njiva, Rakovnik, Goretin, Gradovac, Goljenac, Smokvič, Brnjevac, Turkovišče, Skrpinišče, Štrp, Poli Vrulje, Žabljači, Milovice, Preko brne, Pod Dumbrovu, Paludišče, Begovica, Na Pešče, Stačevica, Vrtača, Gredica, Kiretovac, Draga, Skopišče, Ukovišče, Kolovišče, Crkvene brajde, Kapelišče, Huljanišče, Pazderovac, Pojman, Presunac, Tepla stran, Jaškovića, Kadanj, Skupščina, Bravišče, Moravišče, Huljevica, Paprotina, Brnišče, Markovišče, Bliznice, Luterani, Puli puč, Gusti lug, Strženica, Češljat, Kajzak, Sušica, Jurašišče, Poli zelenca, Poli kleni, Medenišče, Poli Bazgovače, Vukovice, Komarnice, Darišče, Habat, Kolišče, Kreletišče, Končarišče, Mučišče, Čačišče, Pandurišče, Busenigo, Balobanišče, Ivanišče, Trnovac, Grandališče, Metuljavac, Ponir, Kočarišče, Dražine, Radanovac, Pedrovica

Priimki prebivalstva: Težak, Močinič, Vretenar, Blašković, Uljar, Lukšič, Benković, Ružič, Švič, Floričič, Bač, Glavač, Petarčič, Lukačič, Širol, Lukež, Smoković, Načinović, Ivaninič, Starčič, Fornažar, Vojič, Aničič, Milanović, Ribič, Petrinčič, Dermeta, Jelenič, Matuhina, Lanča, Brnko, Vozila, Gašprotič, Sergo, Jeremela, Valentič, Juran, Belanič, Benič, Andrelič, Bulič, Bačac, Vinodolac, Tučič, Crljenko, Runko, Tončič, Tominčič, Gržinič, Količ, Jakačič, Benažič, Ilić, Jakovčič, Matković, Bažon, Belušič, Železko, Ivšič, Kranjac, Kvišič, Bosko, Šilac, Anič, Licul, Bučac, Perinič, Bošković, Hilj, Udovičič, Marčac, Fonović, Bilič, Žigant, Slivar, Zidarič, Franković, Grbac, Bačić, Holjevica (Collovizza), Nežič, Fumič, Lupetina, Comisso, Rovis, Marotti

Seznam je sestavil 18. oktobra 1921 učitelj Vinko Zidarič.

Trviž

Naselja: Trviž, Katun, Brajkoviči, Zoviči, Buiči, Fran-

koviči, Škrapi, Šipraki

Potoki: Čiže, Mrganjica, Roščenjak, Savodine, Ceri, Grbavi potok, Rakovnjak, Stublič

Studenci: Slatine, Podleveščak, Podlozicu, Korenjačka, Namiličke, Slapci, Kotlič, Radovanka, Krničica, Bučol, Dražica

Vzpetine: Piloščak, Levanjica, Leveščak, Valdeščak, Dugobrd, Kosirevica, Gadelina, Brtoška, Sv. Lovreč, Buković, Lanterija, Grm

Gozdovi: Zakužinski breg, Trlonka, Geričje, Dolinke, Savodine, Ceri, Lozica, Brtoška, Gržanska boška, Prisunici, Strane, Benkič, Vrtiševica, Slapci, Grm, Loza

Livade: Čiže, Badanj, Podbadanj, Podlozicu, Podleveščak, Lazi, Lazič, Prosine, Šterne, Krničica, Veli Bulaš, Mali bulaš, Dvorina, Vodni Dolac, Dražica

Njive: Podškrap, Veli Oblogi, Mali Oblogi, Dugače, Crkveni Dolac, Sv. Tudor, Podklečje, Podlapat

PIRAN (Piran, Koper)

Nova vas

Nova vas sestoji iz delov Čeguti in Čela.

Njive: Farnet, Ret, Štrpanje, Čela, Isika, Buža, Pičal, Rob, Mladec, Šaližada, Slamanca, Malnišče

Gozdovi: Fineda, Podret, Frata, Deračje, Ferneti, Barretovac, Robice, Las, Bajenca, Šeče, Gabrije, Linjevac, Kortina

POMJAN (Koper, Koper)

Krkavče

Njive: Mačkatel, Hrib, Pakonjac, Gradišče, Glavni, Rov, Sv. Maver, Ukovca, Jamjak, Jesenj, Stara vala, Kržišče, Skrbanjca, Kamešcine, Gorenje vale, Ugrada, Apnenica

Pašniki (gozdovi): Strmac, Laze, Gostogrmje, Kostanje, Drešje, Črnice, Skrjevac, Mačkujak, Draga, Skrnada draga, Osuje

Puče (Breči)

Njive (gozdovi, pašniki): Ravišče, Mrzla stran, Vrh, Frnet, Dolina, Starec, Hrib, Slivje, Podpuče, Paškovec, Dračje, Rebrica, Poljane, Vrcovca, Petrinjevac, Vodice, Bratja, Brič, Zagradec, Pod Slabonog, Skrbelovec, Taronjevac

Šmarje

Naselja: Šmarje, Grintovec, Gažon, Kaverljag, Sergaši, Sv. Križ, Krožera, Grinjan

Ledinska imena: Poljane, Polje, Dobrava, Hrib, Križpot, Sv. Križ, Tabor, Močila, Studenec, Moželje, Križna steza, Črteže, Murva

Poreč

Naselja: Poreč, Dračevac, Foškulin, Jasenovica, Litar,

Trata, Maj veliki, Maj srednji, Maj mali, Mongeb, Sv. Servol, Baderna, Banki, Bonaši, Bratovići, Katun, Čekići, Jurići, Matulini, Morgantići, Rakovci, Radošići, Rupena, Štifanići, Šušnići, Mušalež, Červari, Kolombera, Garbini, Glići, Sv. Mikula, Sv. Lucija, Majka Božja na Brijegu, Sv. Marko, Vranići, Batica

Žbandej

Naselja: Žbandej, Bujići, Krvinjaki, Dekovići, Jeknići, Mikelići, Radmani, Radolovići, Ružići, Starići, Vileniki, Tar, Varvari, Nova Vas, Balcarini, Brčići, Kosinovići, Magrini, Matulići, Mihatovići, Pribetići, Stranići

ROČ (Buzet, Koper)

Dolenja vas

Naselja: Vas, Prčinići, Fičori, Suši, Purini, Molji, Kančijanići, Kirini, Leuhi, Bafi, Staraj, Petrić, Grižanac, Zajac, Zavrh, Prašići, Matesi, Pengari, Pavić, Mihelac

Ledinska imena: Belac, Belanice, Berci, Bogdanija, Brajde, Brajdice, Breg, Brežac, Pod Brežac, Cestice, Črnokolac, Čarice, Dahnice, Deli, Dolčiči (Dovčiči), Dolac fratarski, Draga, Dramunina (Dramina), Dvor, Poli Dvora, Dvori, Gnojina, Grabrovica, Grmići, Grmlje, Kostovac, Griža, Jančarija, Japlenica, Jarišče, Klačenica, Kosegi, Komač, Morita, Kuk, Nad Kuk, Kurona, Krog, Pod krog, Klančič, Kleči, Kostanjevica, Poli Kopra, Krožac, Križica, Poli Križic, Krparište, Laz, Lazići, Lipovica, Log, Ložina, Manjadi, Marčičevo, Majak, Njiva, Olovjak, Pelej, Plasa, Plašenice, Peč, Vihrina Peč, Polje, Kosovo Polje, Posedalina, Petrišanica, Ravna, Rebar, Roza, Selina, Sinjorejac, Salpac, Saltina, Sovinjak, Stražnica, Vala, Pod vas, Vidan, Vrh, Vrti, Vročak, Vukovija, Ublog, Usoj, Zasad

Vode: Belac, Kasegi, Posedalina, Korita pod Suši, Vručak pod vasi

Gorenja vas

Naselja: Lupoglav (Lupoglava), Grad (Kaštel), Ribarići, Prčini, Brljafa, Matelini, Vidići, Barbići, Gašperačiči, Mikuličiči, Orešje, Malinari, Banjuhi, Škrlji

Ledinska imena: Bačvenik, Na Bačveniku, Breg mali i veli, Pod breg, Brežac, Brgridi, Brežca, Baredina, Bršljanovica, Poli bršljanovice, Črešnica, Damljek, Devnica mala i vela, Dolac, Dol, Globuki dolci, Dobravi, Dolina, Gorica, Grad beli i črni, Nad grad, Grabri, Griži, Za grad, Gromača, Kadanj, Kalinica, Kobiljak, Poli Kobiljaka, Nad Klančič, Klimašina, Pod korito, Korona, Lokvice, Maliništa, Miljan, Pod oreh, Peč, Poli peči, Poljana, Polje, Podpoljana, Pištetak, Pedpištetak, Posedalina, Pristava, Repište, Reze, Na rezah, Rov, Pod rovom, Salež, Strana, Senožeti, Strmac, Studenac, Škevnica, Školje, Valice, Na valicah, Zasad, Pod zasad, Zudeka

Vode: Studenac, Korita

Lesiščina

Naselja: Bašiči, Dajčiči, Filinići, Lovrinčiči, Malinari, Dol, Škratliji, Sv. Stjepan, Kosi, Muzarini, Viskovići

Ledinska imena: Baredina, Brajdi gorenje i dolenje, Vele brajdi, Breg, Bukovica, Cvetica, Cevca, Deli, Dolac, Dol srednji, Jeribičin dolac, Draga, Rudeća draga, Dolina, Dvorina, Gušče, Pod glavicu, Kremen, Kuk, Pod kuk, Pod korita, Mrmotina, Muzarini, Ravnice, Vele ravnice, Rebri, Ribič, Rti, Stajice, Starac, Cerove staje, Škarna, Pod škarno, Trsat, Usoj, Vala, Zagon, Žljeb

Vode: Korita, Ulj, Sadina

Semić

Naselja: Semić (Semići), Dvorani, Prusijani, Dušeti, Banjuhi, Beletiči

Ledinska imena: Bukovlje, Brda, Dolnja brda, Brus, Pod brus, Brežac braški, Breg, Baradi, Dolina vela i mala, Draga, Drščica, Grič gornji i dolnji, Griža, Grižica, Gorica mala, srednja i vela, Grabrovica, Gradište, Grad beli, Gnojina, Golovac, Knežbreg, Komušina, Kompanj, Kobiljak, Klenič, Pod klenič, Kras, Kuk, Križ, Pod križ, Križavnik, Križišče male i vele, Krasak, Lešča, Lipe, Za lipi, Mališkovac, Malinice, Močica, Neres, Obešenik veli i mali, Oplaza, Otavice, Police, Polje, Pejca, Pod pejca, Za pejca, Prepoved, Rasadi, Ribar, Sela, Slapac (nad, zgora, pod Slapac), Sokolić, Skrbini, Poli Skrbini, Stran, Stražnica, Ščikovica, Umole, Voda mrzla, Zasad, Zatki

Vode: Vročak u dolu, Na vrojke dolenjem i gorenjem, Vročak na kablu, Mrzla voda, Močica, Voda na ošljah, Voda na selah, Voda na Čorčice, Voda poli ravna

TINJAN (Pazin, Pazin)

Kringa

Naselja: Prenči, Tomičini, Gregi, Jelovci, Kmačiči, Mořdini, Pinezići, Trleviči, Radetići, Rajki, Faturi, Brinjeni, Kučići, Šestani

Polja (livade, gozdovi, kali): Križevač, Lakožnjak, Polje, Draga, Zavod, Jazbine, Čerišnjevac, Rukljevac, Baredine, Rnoščak, Lazi, Fajed, Klabolje, Muklica

Tinjan

Naselja: Veliki Ježenj, Mali Ježenj, Čubani, Picupari, Milotići, Peljaki, Krebeli, Brečevići, Grintavica, Milohanići, Banki, Butori, Ivetići, Rudići, Črvari, Jakovici, Bašiči, Srbinjak, Mohori, Vitasi, Pilari, Hlističi, Grimani, Milinki, Pajici, Jakovci, Škuljani

Polja: Zavrta, Vrtlina, Dočić, Zavod, Blatine, Brda, Velike Brajde, Štifaničevenjive, Mrzlovica, Brkovic, Lakosik, Lokvina, Škriljine, Drinovčiči, Jakičevac, Kozarica

Vode (studenci, kali): Velika Lokva, Rupa, Šprahovica, Starajčika, Brečevske Lokve, Gnjllovača, Ježenska lokva, Piščet

Gozdovi: Grmić, Arišina, Ledine, Laništa, Mrkulinka,

Brnavica, Karlovac, Buhić

Seznam za Kringo in Tinjan je sestavil dr. Božo Milanović (1890- 1980), duhovnik in istrski javni delavec.

Za Tinjan pa je nekdo, ki se je podpisal kot Jos. P., sestavil seznam krajev, predelov, potokov in poti. V seznamu naselij pozna zaselke, ki jih Milanović ni upošteval (Piskova Stancija, Mljagosti, Krasa); večja razlika je pri drugih imenih. Tako je v rubriki *predjeli* naštetih 83 imen (Milanović jih ima 16), v rubriki *gozdovi* pa še 10 imen, v rubriki *potoci i lokve* pa ima seznam 6 imen (Milanović 8). Razlika je nastala tudi zato, ker niso bili kriteriji, kaj sodi v določeno rubriko, dovolj natančno opredeljeni.⁸

Naselja: Bašiči, Brečevići, Banki, Butari, Milohanići, Milotići, Mahori, Mljagosti, Moferdini, Pajci, Picupari, Peljaki, Pilari, Piskova Stancija, Ježenj Veli, Ježenj Mali, Jakovici, Jakovci, Krebeli, Krasa, Grintavica, Hlistiri, Vitasi, Serbinjak, Škuljani, Červari, Rudići, Ivetiči

Ledinska imena: Brda, Ograda, Pijola, Poljica, Papritine, Kupinica, Mlada Stran, Lazi, Vrh, Stjenice, Veli vrh, Žlib, Ledina, Puzarija, Pilj, Brajdice, Hrib, Kuk, Barakovica, Sočenjak, Kamenjak, Vrtlina, Ograda, Zavrt, Brajdine, Pudarice, Velike Brajde, Nad Brig, Nasad, Kapužnjak, Hralovac, Futenjacica, Krča, Poljuhi, Dolac, Dočić, Brkonjak, Spolovinjak, Velikaš, Stari Dolac, Lakosik, Lokvina, Ravnjak, Jamina, Drinovžica, Crljena Stran, Japlenica, Njive, Gregovalci, Brug, Stari Brug, Rošnjak, Mrzlovica, Grmić, Goričina, Ravnice, Korenjak, Zortnjak, Škrlijine, Jakičevac, Staničeve njive, Lokvica, Liškovac, Vrtlača, Gladuša, Brižina, Rebra, Bazgovica, Uzratić, Ravnice, Lanišće, Zidine, Klenovac, Sadina, Vrhovina, Vodište, Soline, Dolinka, Krasa

Potoki (kali): S. Ivana potok, Rupa, Šprahovica, Vela Lokva, Pužarija, Piščet

Pota: Puternjak, Putina, S. Mikule Put, Progon, Vela Staza

VIŠNJAN (Motovun, Poreč)

Brig (Sv. Vital)

Naselja: Brig, Perhati, Deklići, Barići, Praščari, Cirijon, Krušari, Jadruhi, Velići, Tičan, Bucalovići, Matiči, Veljaki, Vranići, Butori, Čuki, Sad

Polja: Brdo, Vrh, Vidalj, Polačine, Ježenčić, Mileše, Sinčičeve njive, Brajdice, Goli dô, Parat, Valica, Konopljak, Obloge, Skrača, Miličevac, Klenac, Perače, Gustinička, Hižine, Liske, Rupa, Orihov dô, Staja, Sadić, Paljuhi, Polje, Grabrovica, Liskići, Štrped, Tipole, Brižac, Sadine, Kalčeve brajde

Gozdovi: Dubrava, Derenčinovac, Maj, Bobovišće, Krč, Balažur, Glavica, Turkovica, Jamine, Lišnjaki, Dubine, Bršunka, Jamovac, Grm

Pašniki: Liskovac, (nečitljivo), Krajnik, Derečinovac, Soline, Podubci, Bankovac, Čerišnjec, Markotiči, Gadinac, Lokanovac, Japlenak, Rudine, Tomadovac, Brijevčevica, Dubokovac

Kali: Romače, Kal, Brižanska lokva, Lokvice, Kolombar, Brist, Kalić

Studenci: Vidošac, Badavac, Bulaž

Potoki: Pekaš

Priimki prebivalstva: Milanović, Perhat, Ladavac, Radešić, Rotar, Fabac, Deklić, Kotlević, Vorih, Ritoša, Pahović, Bejaković, Ivančić, Velić, Kranjac, Šimunović, Ceković, Petrović, Blažević, Mendica, Smoljan, Baldaš, Čuk, Matić, Prodan, Hrastić, Radoš, Brečević, Grubiša

VIŽINADA (Motovun, Poreč)

Naselja: Ohnići, Lasići, Baldaši, Bukovi, Paljar, Markovići, Bajkinci, Vranjeselo, Kranjčeti, Šurani, Zudetići, Vrbani, Ikaši, Cerklada, Grubići, Medulin, Zarenci, Staniši, Danci, Mekiši

Polja: Božje Polje, Blatnica, Polje, Perinovac, Beakovići, Lokvine Ograde, Njive, Ukopci, Hižine, Grušine, Vrh, Križanovac, Vrbinac, Jadro, Franin Vrh, Žuninac, Botrinac, Glavica, Paljuhi, Vrjavac, S. Lovreč, Sadić

Gozdovi: Kurtina, Lavret, Mafrid, Pudarica, Kadnjić, Gradina, Baričevac

Pašniki: Sinokoše, Pekovica, Kadanj

Kali: Puč

Studenci: Kušinac, Sridnjak, Jamine, Kadanj, Puščak, Jeloniga, Brist, Sitnica, Rependuh, Zeneril

Potoki: Bačvica, Sabadin

Priimki prebivalstva: Marković, Bejaković, Radešić, Bernoleić, Dobrilović, Pastorčić, Jugovac, Sabac, Milohnić, Valentić, Poropat, Vranić, Mekiš, Grabar, Matrić, Cerjan, Ferenac, Grbac, Baldaš, Deklić, Stojnić, Filipić, Prodan, Vrbic, Ivančić, Uljanić, Hrast, Fatorić, Breškić

Ohranjen je še na roko pisani in zelo nečitljivi seznam za vas Kaštelir.

VODNJAN (Vodnjan, Pulj)

Učitelj Josip Lukež iz Krnice v občini Vodnjan je sestavil 23.oktobra 1921 toponomastični seznam za območje davčne občine Krnica. Na seznam je Anton Iveša, tajnik pododbora političnega društva "Edinost" za Istro, dopisal, da v seznamu navedeni kraji ležijo na območju, ki se imenuje Proština; v občini Pulj z imenom Proštine označujejo naselje Premantura.

Krnica

Vasi: Peruški, Išići, Marusi, Jovići, Šegotiči, Mali Vareški, Veliki Vareški, Pavićini, Cukoni, Cveki, Mut-

8 Drugi popis za Tinjan je naslednji:

voran, Škrabići, Grgošani, Prodol, Stara Stancija

Vzpetine: Glavica, Kaštelir

Gozdovi: Glavica, Stancije, Kaštelir-Tambanele, Brčevac, Genkajer, Lukačevica, Prodoli, Ograda, Šikička, Kupinjača, Jadreškova, Vidakova, Katinina, Artič, Strane, Lužina, Vrh, Gnjojine, Črnjavice, Komprička, Korunali, Kaval, Sič, Jurinka, Kanal, Drage, Krase, Peruškova, Kasovica, Velenikova, Brda, Grgurinka, Dražica

Studenci: Vrulja

Kali: Mihinica, Rajička, Suhača, Palijon, Lakučana, Šegarela, Mandalena, Lamuč, Puč, Vodnik

Polja: Laništa, Podselo, Pecine, Podvornice, Luški, Domska Diona, Njive, Črnjavice, Njive pred dvorom, Njiva zad dvora, Raskriž, Dolac, Ponorine, Kovačice, Lipi dol, Kaštelir, Njive na malo stancije, Njive na veloj stancije, Polja, Marnička, Holjevan, Drage od Lamuča, Ciburka, Prodoli, Križ, Lamanin, Vrhi

K navedenemu je sestavljal seznam dodal še priimke značilne za kraj: Škabič, Buršič, Raponja, Mandušič, Vlačič, Vlašič, Peruško, Šegota, Cvek, Zenza(e)rovič, Blašlovič, Cukon, Vareško, Iščič, Marus, Kuhar, Debeljuh, Boneko, Brun, Vrenc, Poldrugo, Pola, Oravič, Likež, Ciliga, Buič, Stuparič, Slokovič, Siljan, Crlenica, Karlič, Rebula, Vladislovič, Braus

VRSAR (Poreč, Poreč)

Vrsar

Naselja: Fontane, Gradina, Bralići, Kažalaci, Kontešiči, Lim, Marasi, Delići, Dobravica, Sv. Mihovil, Prodanići

Sv. Lovreč Pazenatički

Naselja: Žgrablići, Janki, Orbani, Radići, Heraki, Lakovići, Bošletiči, Pojar, Čehiči, Jurcani, Medvidiči, Rajki, Stranići, Krunčiči, Prtenjače, Franjolići, Jakići, Marčiči, Selina, Knapići, Vešteni, Perini

Polja (gozdovi): Glavica, Mugreg, Sohnjak, Brig, Keršan, Babljak, Trsina, Brajde, Radovanka, Brajdine, Novice, Brdoseljansko

Seznam za Sv. Lovreč Pazenatički je sestavil Božo Milanović, za Vrsar pa Josip Roza, ki je podoben seznam naredil tudi za Sv. Lovreč. Ta seznam vsebuje 23 imen (Milanovićev 22), od tega je osem takih, ki jih Milanovićev ne upošteva: Bušleti, Dodići, Grišiči, Medaki, Napići, Selini, Crlenki, Blečiči

ŽMINJ (Pazin, Pazin)

Izpolnjevalec ankete za občino Žminj Josip Roza je zajel tri večja naselja (Žminj, Krajcar breg in Sv. Ivanac).

Žminj

Naselja: Andrijaši, Antončiči, Badnjevari, Balići (Baliži), Bariši, Batistini, Benčiči, Blagari, Blažučiči, Božci, Črnji, Cesari, Čubani, Damjanići, Debeljuhi, Dohrani, Dončiči, Draga, Fešti, Folići, Fradelani, Gajmani, Galanti, Gržini, Gradišče, Grizili, Gužini, Haluzi dolnji (dolnji), Haluzi gorenji (gornji), Hrelji dolnji (dolnji), Hrelji gorenji (gornji), Hrusteti, Humnjani, Jurići, Jurkoti, Jušani, Kablari, Karlovići, Karnevali, Krničari, Kinkeli, Klimani, Kometi, Kosići, Krenjčiči, Krculi, Kresini, Križanci, Križmani, Kršanci, Kuhari, Laginji, Leprinčani, Lucijani, Mačini, Makši, Maraškini, Marinčevina, Matijaši, Matkići, Mengiči, Milanezi, Modrušani, Mužini, Orbanići dolnji, Orbanići gorenji, Otočani, Paludnjaki, Pamići, Prkačini, Petrcoli, Petešiči, Petešje selo, Petrići, Pifari, Pletikosi, Pohmani, Potrati, Pučiči dolnji, Pučiči gorenji, Radovići, Rojnići, Roži, Rudani, Sandari, Šegari, Šivati, Škopljani, Slivari, Šogari, Tankovići dolnji, Tankovići gorenji, Tomišiči, Tončake, Tudori, Vadediji, Vidulini, Vlašiči, Zahariji, Zamudići, Zeci, Žagrići, Žavori, Žgombi

Sv. Ivanac

Naselja: Bašiči, Cvitići, Dolica, Frančuli, Grgeci, Gorica, Grki- Družeti, Medančiči, Risi, Vrljak

Krajcarov breg

Polja: Ažija, Bekve, Brajde, Brajdice, Brajdine, Brijeg, Dol, Dolac, Dolčič, Dončvica, Drenovac, Dugovača, Dvorina, Grm, Laz, Lazić, Ledina, Mitrovica, Njiva, Njivica, Njivina, Ograda, Ogradica, Pod Krugom, Puč, Rebra, Rebrine, Rebice, Rupnjak, Senjake, Sinakošica (Sjenokošica), Soline, Trnovica, Veli Dol, Vrljage

Kali: Lokvica, Grandovac, Klenovica, Rupa, Rupica, Veli Kal, Vidonjak, Marinčevina

Vzpetine: Brijeg Svetoga Jurja, Brijeg puli Gradišče

Poleg navedenih je ohranjen tudi seznam ledinskih imen za Lokev pri Sežani; sestavil ga je kaplan Jožef Vidav. V anketo so bili vključeni tudi kvarnerski otoki (Ilovik, Unije, Cres, Lošinj). Popisi so bili sestavljeni za kraje: Ilovik, Mali Lošinj, Veli Lošinj, Unije, Susak, Čumski, Nerezine (Sv. Jakov, Punta Križa, Osor, Tržič, Loze). Morda je A. Legović avtor anketnega popisa, ki prinaša "imena obora" za okolico Poreča in seznam "Gradići i selajca u porečkoj okolini na levoj obali Mirne". Seznam "imena obora" prinaša imena: Ograda, njiva, Kršin, Jurkovac, Jazbine, Kamenjak, Lokvica, Blatnica, Topoli, Pasjak, Vrh, Drin, Dolac, Glavica, Kljuka, Gradina, Zalastran, Ravnastran, Dolić, Jurkova in Gradule (studenca), Želiskovica in Golobinka (jami), Paklić, Roje, Mekešica, Batičan, Lug, Mošnik, Gdine, Brajdice, Šugovica, Pekovica, Perčevica, Rupa, Grbavica, Vršuljak, Rt, Juriška, Cerje, Cerovica, Jamurina

Seznam "gradići i selajca..." pa vsebuje naslednja imena: Vižinada, Ferenci, Staniši, Maštelčići, Bajkini, Vranići, Tronebali, Markovići, Ohnići, Oršiči, Lasici,

Vranjeselo, Kaštelir, Tadini, Babići, Kranjčiči, Rojci, Kovači, Labinci (S. Domenica), Korleviči, Broškvari, Puhini, Benčani, Visnjan, Bačva, Montrilj, Rapavel, Novavas, Vežnaveri, Starići, Vrvari, Monšališ, Valkarin, Mongebo, Foškulin, Vrsar, Fontana, Poreč, Maj mali, Maj veliki, (dokument poškodovan), Perci, Tar, Vabriga, Frata, Špinj, Rogović, Sv. Ivan, Baderna, Dračevac, Jasenovica, Flengi, Gradina

Zadnji - po času nastanka - prispevek v istrski toponomastični anketi je ročno narisani zemljevid Pulja in okolice (1:75.000), ki ga je iz Trsata poslal dr. Henriku Tumi 16. decembra 1921 Ante Iveša. Zemljevid je na tem mestu tudi objavljen. Še pred tem je Tuma prejel povabilo, da sodeluje pri toponomastični komisiji za "nove pokrajine". Vabilo je prišlo kot telegram in ni vsebovalo niti podatkov o času in kraju sestanka. Tuma je odgovoril, da je sicer pripravljen sodelovati, a ker vabilo govori o morebitnih konzultacijah in ker je prezaposlen, "ne bi želel potovati v Rim zgolj za predstavitev"⁹. Vse kaže, danavzočnost slovenskih poznaval-

cev pri delu komisije ni bila dobrodošla. V Tumovi zapuščini ni gradiva, ki bi govorilo za to, da se je toponomastična akcija nadaljevala še v leto 1922. Po nastopu fašizma je v paketu raznarodovalnih ukrepov sledila tudi zakonita prepoved rabe slovanskih krajevnih imen (kraljevi odlok št. 900/ 28.3.1923). Anketa političnega društva "Edinost" ni imela praktičnih učinkov. Podobna anketa - popis krajev in istrskih priimkov - je bila opravljena na dan 1. oktobra 1945.

Rezultati tega popisa - svojevrstni krstni list Istre -¹⁰ so služili pri mednarodnih pogajanjih za določitev nove državne meje med Italijo in Jugoslavijo. Gradivo je izšlo v francoskem jeziku¹¹ in je imelo poudarke zlasti na istrskih priimkih, kar je razumljivo zaradi namenov, ki jim je služilo. Leta 1954 je toponomastično raziskavo zahodne Istre ter otokov Cres, Lošinj in Susak opravil zagrebški Leksikografski zavod¹². Gradivo, ki je bilo v Tumovi zapuščini zagrebškim raziskovalcem ni bilo poznano; tudi zato je njena objava na tem mestu primer-

RIASSUNTO

Il lascito del dr. Henrik Tuma (custodito presso l'Istituto di storia del Centro scientifico e di ricerca dell'Accademia slovena delle scienze e delle arti) comprende anche il materiale relativo ad un'indagine sulla toponomastica istriana compiuta nella seconda metà del 1921 dalla società politica "Edinost" di Trieste. Dopo l'annessione della cosiddetta Venezia Giulia all'Italia le autorità italiane affrontarono anche il problema della toponomastica dei territori acquisiti. Siccome a questo proposito gli organi statali avevano trascurato la popolazione locale (Sloveni, Croati) i deputati slavi a Roma avevano chiesto che nella commissione governativa per la questione della toponomastica venissero inclusi anche rappresentanti degli Sloveni e dei Croati. A questo proposito la società politica si rivolse al dr. Tuma, allora ancora avvocato a Gorizia, che oltre ai suoi numerosi impegni nella vita pubblica, si occupava con serio interesse anche della toponomastica. Tuma promosse un'azione di raccolta dei nomi locali soprattutto nell'Istria croata. Nel settembre del 1921 la società "Edinost" prese contatti con persone che avevano gli stessi intenti sia in Istria che nelle isole del Quarnero. La società inviava i questionari compilati a Tuma che avrebbe dovuto usarli per il suo lavoro nella commissione. Dell'indagine restano oggi a disposizione i materiali relativi a 45 località slovene in Istria, per Lokev presso Divača, per sette località delle isole del Quarnero e le trascrizioni dagli urbari di 4 località del comune di Ocizla-Klanec. Il materiale, che viene qui pubblicato integralmente, non servì allo scopo, in quanto il dr. Tuma non fu mai chiamato a far parte della commissione governativa.

9 Tumovo pismo Centralnemu uradu za Nove pokrajine (Ufficio centrale per le Nuove Provincce) v Rimu z dne 10. novembra 1921 (ZHT)

10 Prezimena i naselja u Istri. Narodnosna statistika u godini oslobođenja 1, Pula- Rijeka 1985, 33

11 Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945, Sušak 1946; Index patronymique. Supplément au Cadastre National de l'Istrie, Sušak 1946

12 Toponomika zapadne Istre, Cresa i Lošinja. Zagreb 1956

PREDLOGI ITALA SAURA ZA RAZNARODITEV SLOVENCEV IN HRVATOV V ITALIJI (1939 - 1941)

Milica KACIN-WOHINZ

dr., znanstvena svetnica Inštituta za novejšo zgodovino, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU
dott., consulente scientifico del Centro scientifico e di ricerca dell'Accademia slovena delle scienze

POVZETEK

Mussolinijev izvedenec za nacionalno problematiko Koprčan Italo Sauro je v letih 1939 - 1941 izoblikoval predloge ukrepov, potrebnih za popolno poitaljančenje slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Julijski krajini. Predloge je poslal Duceju in notranjemu ministrstvu. Vsebujejo navodila za odvzem posesti "drugorodcev", ki naj bi jo vsrkal Zavod za agrarni preporod, za preselitev nekaterih kategorij prebivalstva v afriške kolonije, za naselitev italijanskih kolonov na izpraznjeno ali zaseženo zemljo, za povečanje števila šol in vrtcev ter nagrajevanje italijanskih učiteljev kot glavnih nosilcev asimilacije, za represivne policijske ukrepe proti zaviralcem asimilacije, zlasti slovenskim in hrvaškim duhovnikom. Po okupaciji Jugoslavije predvideva razširitev teh ukrepov tudi na anektirana ozemlja Ljubljanske pokrajine in Dalmacije ter ustanovitev koordinacijskega telesa za usklajevanje akcije.

UVOD

Težnja Italije po asimilaciji slovenskega in hrvaškega prebivalstva v njenih mejah je bila navzoča od prvega dne italijanske okupacije Julijske krajine novembra 1918. Gojili in razvijali so jo zlasti domači italijanski nacionalisti po tradiciji izpred prve vojne s pritiski na osrednje oblasti v Rimu, ki so ukrepale. Med vojaško okupacijo (1918-1920) so bili ukrepi za ustvaritev italijanskega videza dežele represivne narave. Šlo je za prepovedi vsakršnega izražanja slovenskih nacionalnih čustev, za internacije slovanskih in hrvaških izobražencev in za obsodbe pred vojaškim sodiščem, s ciljem postaviti mirovno konferenco pred izvršeno dejanje. Po aneksiji leta 1921 in pod demokratičnimi vladami so bile mnoge nacionalne pravice manjšine obnovljene, izvolila si je svoja politična in upravna predstavništva, njen razvoj pa so omejevale fašistične čete z nasiljem, začevši s požigom Slovenskega narodnega doma v Trstu 13. junija 1920. Ko je fašizem oktobra 1922 prevzel v Italiji oblast, je raznarodovalno politiko uzakonil po načelu, ki ga je zapisal Mussolini leta 1925 in po katerem bi bilo treba novim provincam vrniti italijanski značaj, ki naj bi ga jim odvzela Avstrija. V letih 1923-1929 so bile z zakonitimi sredstvi ukinjene vse javne institucije slovenske in hrvaške manjšine, od šol do društev in gospodarskih zadrug.

Sledili so predlogi za totalno italijanizacijo, za "nacionalno bonifikacijo", ki so jih praviloma načrtovali fašistični sekretarji obmejnih pokrajin, (tržaške, goriške, puljske, reške); vsaj tako je razvidno iz dokumentacije, ki nam je na voljo.

Prvo obsežnejše delo je napisal videmski fašistični sekretar Piero Pisenti, pod čigar območje je tedaj (1923-1926) spadala Goriška. V spisu *Problemi di confine, Il clero slavo* (Udine 1925) je pokazal, kako je treba poitaljančiti slovensko cerkev, ki je bila spričo avtonomije nepropustna za penetracijo. Podrobneje je raznarodovanje utemeljil namestnik tržaškega sekretarja fašistične stranke Livio Ragusin - Righi v delu *Politica di confine*, (Trieste 1929). Dokazoval je manjvrednost slovanskih ras, ki naj bi jim bilo po zgodovinskih zakonih usojeno, da jih vsrka višja italijanska civilizacija z metodo starorimske kolonizacije. Njegovemu predhodniku Giuseppeju Cobolliju pa se je po ukinitvi zadnjega slovenskega društva zdelo, da problema "drugorodcev" ni več, če pa se bo še pojavil, bo umetno ustvarjen in bo zato samo še problem policije. Vsestranski in celo oboroženi odpor prebivalstva, ki je privedel do prvega tržaškega procesa in štirih justifikacij leta 1930, je spodbil to miselnost, na kar je v dolgem elaboratu opozoril tedanji tržaški fašistični sekretar Carlo Perusino. Z vidika, da gre za spo-

pad dveh ras, je načrtoval zlasti represivne metode, od policijskih akcij do preseljevanja in miniranja slovenske in hrvaške posesti. Poglobljeni načrt za "etnično bonifikacijo" prek italijanske kolonizacije je spisal njegov kolega v Puli Giovanni Relli, ki je predvidel italijanske celice po slovenskem in hrvaškem podeželju, ki naj bi izžarevale italijanskost v okolico, osiromašeno po izgonu vodilnih krogov.

V tridesetih letih skorajda ni poročila prefekta obmejnih provinc, ki ne bi vsebovalo takih ali drugačnih predlogov za pospešitev raznaroditve - po njihovem imenovanju - nacionalizacije. To so opravljale zlasti fašistične organizacije in ustanove tudi s socialno politiko in učitelji v šolah, ovirali pa so jo zlasti slovenski in hrvaški duhovniki, ki so pod cerkveno streho vzdrževali slovenski jezik, zavest in kulturo.

Ob izbruhu druge svetovne vojne in predvidene agresije na Balkan se je vprašanje navzočnosti neitalijanskega prebivalstva ob vzhodni meji ponovno odprlo. V daljšem elaboratu je leta 1939 nekdanji tržaški republikanec Angelo Scocchi prikazal, kolikšno nevarnost pomenita slovenska in hrvaška manjšina na vzhodnih mejah, ter zahteval izenačenje državne meje z etnično, kar je pomenilo ustvariti v Julijski krajini kompaktno italijansko ozemlje kot odskočno desko za Balkan. (Prim. M.Kacin-Wohinz, Fašistični programi raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII/1982, str. 151-167). Njegove predloge in predloge predhodnikov je sintetiziral in konkretiziral Koprčan Italo Sauro, osebni Mussolinijev izvedenec za nacionalna vprašanja Julijske krajine, v dokumentih, ki jih tu objavljamo. Originali so bili zbrani za dokumentacijo vojnih zločinov in so sedaj registrirani v Vojno-zgodovinskem arhivu v Beogradu pod oznako: Italijanski fond, K 911.

Dokument št. 1

APPUNTO PER IL DUCE

Dalle mie visite fatte il 14 e il 15 Luglio specialmente nei territori dei Comuni di Dignano, Barbana, Portole, Pirano, Monte di Capodistria e Maresago (tutte in Provincia dell'Istria) debbo far rilevare la gravità della situazione creatasi in questi ultimi tempi con la sistematica invasione degli slavi di territori che prima avevano una notevole percentuale di famiglie italiane.

Il fenomeno è spiegato soprattutto dal fatto che in Istria il frazionamento della campagna è tale che il piccolo proprietario italiano non ricava dalla sua terra nemmeno il necessario per vivere ed è obbligato ad emigrare in cerca di lavoro e di un salario sufficiente per la famiglia; mentre gli slavi, più che frugali, primitivi nel tenore di vita, prelevano per poco i terreni abbandonati. Vi è

inoltre il problema dei tributi che accumulatisi gravano da anni sui terreni istriani per gli errori iniziali di valutazione catastale e per la diversità di riscossione dei tributi da l'anteguerra a oggi. Per il genere della campagna istriana, ove la produzione non ha alcuna regolarità a causa della povertà del terreno, della mancanza di mercati di sbocco e soprattutto per disorganizzazione, andava bene il sistema tributario austriaco, per cui il tributo veniva esatto solo quando vi era produzione e in ragione di una percentuale sulla produzione effettiva al momento del raccolto del grano, dell'uva, ecc.

Per tali tributi e per i prestiti di miglioria non potuti sostenere, vi sono in Istria centinaia di ettari per milioni di lire in mano di Istituti di credito e anche di privati che non li coltivano o quasi o sono coltivati da slavi, terreni che potrebbero essere raccolti in poderi e dati a famiglie istriane italiane o italiane delle vecchie provincie.¹

I provvedimenti di maggior rilievo per la campagna e per giungere ad un accertamento dei terreni che sono in mano a slavi, sarebbe:

1. fermare le compravendite di terreni e sottoporle ad una commissione che vagli scrupolosamente se il nuovo acquirente è italiano;
2. con la collaborazione dei Podesta' e specialmente dei segretari Comunali istituire una statistica precisa dei terreni in mano a slavi per averli sotto controllo allo scopo di alienarli dai terreni che occupano;
3. con la stessa collaborazione istituire una statistica per stabilire i terreni di proprietari italiani lavorati da coloni slavi allo scopo di farli sostituire e convogliare altrove;
4. prelevare, magari in un primo tempo a credito, tutti i terreni all'asta.

Io stesso assieme ad uno o due collaboratori del posto, potrei mettere rapidamente in esecuzione queste proposte.

Nelle mie visite continue in tutte le parti dell'Istria ma soprattutto lungo la costa, ho rilevato la continua invasione degli slavi, che è veramente allarmante tanto da sentir dire da vecchi istriani che l'Istria sta slavizzandosi ora.

Come primo provvedimento bisognerebbe anzitutto invitare i Comuni ad una applicazione più severa della legge sull'urbanesimo e possibilmente impedire soggiorni di famiglie alloglotte superiori ai tre mesi.

Sarebbe necessario, anche contrariamente ai rapporti con la Jugoslavia e la S. Sede,² che dieci o quindici preti slavi autentici, già individuati antitaliani e antifascisti, che predicano contro tutte le istituzioni del Regime proibendo ai ragazzi di imparare la lingua italiana, fossero mandati al confino³ per cinque anni, se non è possibile allontanarli per sempre. E ciò per aiutare la durissima e

1 Pojem "stare province" so uporabljali za razlikovanje od "novih provinc" (tudi "terre redente"), priključenih k Italiji po prvi svetovni vojni (Julijska krajina, Zadar in Trentino z Južnim Tirolom).

2 Z Jugoslavijo je imela Italija prijateljski pakt od marca 1937, s Sv. Sedežem pa konkordat od 1929. leta.

spesso vana fatica dei Podestà, dei Segretari di Fascio e dei Maestri che nulla possono di fronte all'ascendente di questi preti sulla popolazione.

In questi mesi di vacanze scolastiche i paesi e le campagne sono più facile preda agli slavi per l'assenza di Maestri italiani. Un provvedimento dovrebbe essere considerato urgente sarebbe l'emanazione di un decreto che sancisse l'obbligo di residenza del maestro nel luogo d'insegnamento per non meno di undici mesi, sarebbe però opportuno stabilire che il maestro fosse maschio e sposato.

In un secondo tempo si dovrebbe estendere la legge creata per il Trentino sul trattamento economico dei maestri.

Al lume della italianizzazione dovrebbe essere studiata l'applicazione in Istria della carta della Scuola⁴, specialmente per quanto riguarda la Scuola materna. Oggi non si conosce in Istria il valore dell'Asilo mentre questo è da considerarsi un potente elemento di penetrazione.

ITALO SAURO

Capodistria 31 Luglio XVII⁵

Dokument št. 2

ALL'ECC.

ROMA, 10 giugno XVIII⁶

GUIDO BUFFARINI GUIDI

Sottosegretario di Stato all'Interno

Ritengo che gli slavi che ospitiamo nella Venezia Giulia siano pericolosi, onde non solo è opportuno ma necessario prendere particolari misure nei loro riguardi, che potrebbero essere:

1. Trasferimento dei pregiudicati, sospetti, ecc., (non trovo rispondente al nostro scopo di assimilazione, il campo di concentramento) in zone ove possano essere trapiantati e sistemati per il futuro.

Possibilmente molto lontano, magari in Sardegna (lavori agricoli) o in altra regione del centro.

Mai però raggrupparli ma trasferirli piuttosto con le famiglie.

Trovo sia errato voler costituire a Promontore, in Istria, (centro slavo), un campo di concentramento per sospetti alla P.S. e RR.CC.⁷; con ciò non si risolve nulla, se non si aggrava la situazione per il futuro.

2. Gli allogeni più vicini ai confini dovrebbero essere invitati a sgombrare per lasciare libere le zone di guerra; si potrebbero trasferire in qualità di minatori, braccianti e operai a Carbonia e magari inviarli in Germania pure come minatori. In Italia dovrebbero essere trasferiti anche questi con le famiglie, allo scopo di trapiantarli.

3. Insistere perchè tutti gli allogeni che si trovano ancora nei Reggimenti di confine (confine orientale) siano allontanati e trasferiti in altri Reggimenti in Libia o in A.O.⁸; che non vengano però considerati allogeni tutti i Giuliani, come in qualche Reggimento si è fatto, perchè allora si otterrebbe un risultato contrario, particolarmente con gli Ufficiali.

4. Allontanamento definitivo (confine permanente, comunque sia basta trovare la formula) dei Preti più pericolosi. Iniezione di Preti italiani in veste di Cappellani militari.

5. Costituzione di un Ufficio di osservazione, una specie di fronte agli slavi, per tutta la Venezia Giulia, in Trieste.

Trovo che in questo particolare momento, delicato soprattutto per la nostra posizione nei Balcani, specie ora con l'entrata ufficiale della Russia in Jugoslavia,⁹ siano necessari, non dei palliativi (campi di concentramento e simili) ma provvedimenti che si possano proiettare nel tempo a beneficio della italianizzazione completa del confine orientale.

Dokument št. 3

AL DUCE

RITORNO ALLA NORMALITÀ E NEUTRALIZZAZIONE DELLA PROPAGANDA E DI OGNI AZIONE SLAVA NELLA VENEZIA GIULIA

1. Ritorno ai Reggimenti di origine di tutti i giuliani allontanati dal Confine Orientale;¹⁰

3 S konfinacijo - prisilno in omejeno gibanje v tujem kraju, ponavadi na otoku - je fašistični režim kaznoval tiste nasprotnike, ki jim ni bilo mogoče dokazati krivde in jih postaviti pred sodišče. V letih 1927-1943 je bilo obsojenih na konfinacijo tudi 17 slovenskih in hrvaških duhovnikov iz Julijske krajine.

4 Listina, ki jo je sprejel Veliki fašistični svet 15. februarja 1939 o prenovi šolstva po načelu politično-socialne ustanove.

5 Z rimskimi številkami je fašistični režim štel leta od prevzema oblasti oktobra 1922. Od 1927 je bila poleg datuma civilnega koledarja obvezna navedba letnice "fašistične ere" z rimsko številko. Toda v dokumentih iz rimskih arhivov so opazna različna tolmačenja: fašistično leto je trajalo od 28 oktobra, dneva "Marcia su Roma" do 27 oktobra naslednjega leta. Tako je do 27 oktobra 1939 leto XVII F.E., po 28 oktobru 1939 pa XVIII leto F.E. Včasih je prvo leto fašistične ere 1923, včasih pa 1922. Tudi pri I. Sauru sta obe možnosti, zato o datumih na pričujočih dokumentih sodimo po njihovi vsebini. Leto XVII je 1939. leto.

6 Leto 1940.

7 P.S. - Pubblica sicurezza, policija za javno varnost; RR.CC. - Carabinieri reali, pravilno CC.RR.

8 A.O. - Africa orientale, italijanske kolonije v vzhodni Afriki, med njimi je bila Abisinija pridobljena z vojno 1935- 1936. Ukaz o odstranitvi vojakov slovenske ali hrvaške narodnosti iz enot na vzhodni meji je bil izdan avgusta 1940 ob načrtovanju napada na Jugoslavijo.

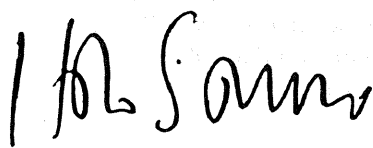
9 Jugoslavija in Sovjetska zveza sta 11. maja 1940 sklenili sporazum o trgovini in plovbi, 24. junija pa sta vzpostavili diplomatske odnose.

10 Ker so o vojakih za odstranitev iz enot v Julijski krajini odločala vojaška poveljstva na osnovi priimkov in krajev rojstva, so bili odstranjeni tudi

2. Accettazione delle domande di coloro che desiderano andare a combattere in Africa;
3. Congedamento dei più pericolosi;
4. Repressione di tutte le manifestazioni (compresa la stampa di ogni genere) slave o con scopi antinazionali anche se non evidenti;
5. Perseguire con accanimento coloro che si rendono responsabili delle manifestazioni di cui sopra, trasferendoli con le famiglie altrove, non importa il numero o la qualità delle persone;
6. La qualifica di slavo o alloglotta non venga applicata ai giuliani se ¹¹ siano stati definiti tali da commissioni comunali (Podestà, Segretario di Fascio, Maestri, Autorità di P.S., CC. RR., e M.V.S.N.¹² e Provinciali (Prefetto, Federale, Questore, CC.RR.e M.V.S.N.) che abbiano accertato: l'origine della famiglia, i legami con la Jugoslavia (parenti, interessi, studi, ecc), la lingua, il comportamento.

Questo in linea principale, in dettaglio mi richiamo alle mie precedenti proposte riguardanti soprattutto: la marcia degli slavi verso i centri italiani, la campagna più povera che tende a slavizzarsi, il miglioramento nel personale insegnante e altre.

ROMA, 3 OTTOBRE XVIII ¹³

Podpis Itala Saura ne dokumentu številka 3

Dokument št. 4

AL DUCE l'11 dic. XVIII ¹⁴

Non si può pensare di procedere alla soluzione del problema slavo nella Venezia Giulia in forma totalitaria come si sta facendo nell'Alto Adige. ¹⁵ La massa degli slavi della Venezia Giulia ammonta a cifre tali da non poter concepire una emigrazione di popolazione senza disporre di grandi mezzi finanziari e di una accurata

organizzazione di masse agricole nuove per evitare il crollo delle economie locali con danno per la Nazione.

La situazione venutasi a creare nell'Alto Adige ha provocato serie preoccupazioni per quella economia agricola eminentemente tecnica e per l'Industria alberghiera creatasi in venti anni di duro lavoro.

Nelle trasmissioni, dove non si possa disporre di una perfetta organizzazione da sostituire a quella che viene a mancare o di grandi mezzi finanziari, dovrebbe essere sufficiente provocare l'emigrazione delle masse intellettuali e medie più turbolente, giacché il popolo preferisce sempre rimanere e con l'andare del tempo, si assoggetta alla nostra lingua e alle nostre leggi. E' naturale che in questo caso bisogna agire con decisione - non dimenticando la giustizia - perseguendo con accanimento la snazionalizzazione di queste popolazioni. Se si potesse trovare una base di accordo con la Jugoslavia si potrebbe fare una emigrazione di slavi - quelli delle isole etniche meglio individuabili - nella Jugoslavia del Nord ove dovrebbero sgombrare, si dice, 600 mila tedeschi. ¹⁶ Ma questa cosa non è ancora certa ne vi è da illudersi troppo sulle possibilità del Governo jugoslavo, visto che tuttora sono in piedi tutti i metodi di propaganda di prima, sebbene attenuati, per tener sveglia la popolazione slava della Venezia Giulia.

L'elemento slavo d'altronde spesso è imponderabile, onde non sia attentamente individuato, spesso è fuso con la popolazione indigena, non sempre appartiene allo stesso gruppo linguistico slavo e non bisogna considerarlo ovunque contrario alla Patria italiana. In genere gli slavi dell'Italia non sono sostanzialmente pericolosi - il pericolo riguardo gli slavi verrà sempre dall'estero - e certo non lo sarebbe ove si potesse (....) ¹⁷ la propaganda d'oltre confine. Ma tutto ciò non è facile. Sui nostri slavi è da ritenersi più adatta una azione che, per essere umana e aliena di violenze e costrizioni palesi, li porti verso di noi e nello stesso tempo li sgretoli nella loro consistenza nazionale.

Quello che più importa - premesso che a noi non necessita la pacificazione degli slavi e tanto meno il loro isolamento - è la italianizzazione del confine orientale, giacché, fino a quando vi saranno gli slavi su questo confine si avrà ragione di temere disordine e perturbazioni. Ed è per perseguire unicamente questo scopo e per operare una soluzione pacifica (almeno nella forma)

mnogi Italijani in fašisti, proti čemer so se ostro pritožili. Pozneje so jih ločevali po političnem kriteriju, tako da je "aloglotta" pomenil protiitalijan, "non aloglotta" pa zanesljiv patriot.

11 Očitno manjka beseda "non".

12 M.V.S.N. - Milizia Volontaria per la Sicurezza dello Stato.

Glej še dok. 2, op. 2.

13 Leto 1940.

14 Ta tekst je v rokopisu na levem robu prve strani. XVIII je 1940

15 Po sporazumu med Italijo in Nemčijo iz 1939. leta je nemško prebivalstvo Južnega Tirola (imenovan Gornje Poadižje) dobilo pravico opcije in se je množično selilo v Nemčijo.

16 Gre za Kočevske Nemce, ki so bili pozneje izseljeni na Štajersko.

17 Pol vrstice nečitljive.

del problema, che bisogna anzitutto individuare perfettamente gli elementi slavi e la loro proprietà, arginare la loro continua invadenza; in seguito isolarli dalle influenze esterne, eliminare in fine quelle cause e quelli elementi che sono la fonte attuale di ogni inquietitudine.

Con il mettere poi, in buon numero, accanto agli slavi, ottimi elementi italiani; migliorando i quadri direttivi: podestà, segretari di Fascio, maestri e religiosi; favorendo e promuovendo l'emigrazione dei rurali slavi, spingendoli ad allontanarsi con le proprie famiglie; per ultimo, creando un centro di attrazione economica in Pola e facilitando il movimento della mano d'opera alloglotta da tutta la regione verso Trieste, si verrà a creare un ambiente sempre più favorevole alla italianizzazione della Venezia Giulia.

Allo scopo pertanto di avviare il problema ad una soluzione, propongo:

1. Statistica della proprietà in mano agli slavi.

Nota: Conosciute le statistiche ufficiali sulla consistenza della popolazione slava (!) nella Venezia Giulia, più importante ancora è conoscere la quantità della proprietà in mano agli slavi. Questa statistica quanto mai delicata e difficile dovrebbe essere condotta con molta cautela, senza alcuna forma ufficiale a mezzo di informatori mobili. (...) ¹⁸ ne unica, del nulla-osta per il trapasso della proprietà allo scopo di impedire ogni acquisto da parte degli slavi.

Nota: Il blocco non avrebbe forma apparente; si troverebbe il mezzo di prolungare le pratiche di intavolazione e redazione dei contratti presso i notai e nel frattempo procedere alla revisione.

3. Assunzione di tutti i terreni appartenenti ad Istituti di credito e quelli in vendita che non vengono acquistati da privati italiani.

4. Appoderamento e assegnazione dei terreni a famiglie venete friulane o istriane (che sono le più adatte a resistere agli slavi).

Nota 3 e 4: Non è vero che i terreni giuliani siano improduttivi. I problemi che assillano la campagna sono: 1. prezzi poco remunerativi; 2. peso eccessivo del fisco. Tutti molto più alti di quelli di prima della guerra. 3. congestionamento della campagna essendo venuto a mancare qualsiasi centro di attrazione economica per gli operai, onde ne deriva la polverizzazione della campagna agricola.

Il precipitare nel dopoguerra del prezzo del vino e il regime fiscale degli alcool, base della economia di buona parte della regione e per ultimo la diminuzione superiore del 50 % del bestiame hanno provocato l'impoverimento dell'agricoltura soprattutto delle provincie di Trieste, Gorizia, Fiume e Pola.

Quei terreni però che sono stati prelevati da agricoltori delle vecchie provincie, ad esempio padovani a Fasana, Brioni e Pola, appoderati saggiamente danno un buon rendimento e i coloni vi sono attaccatissimi. Certo gli slavi riescono a vivere meglio dei nostri perchè combinano sempre l'agricoltura con il lavoro nelle vicine miniere e ciò grazie al loro genere di vita spesso brutale.

Non è pertanto giusto ritenere che le famiglie trapianate in buone condizioni di ambiente non restino attaccate alla nuova ¹⁹

5. Invitare i Comuni giuliani ad una applicazione più severa delle leggi sull'urbanesimo e impedire il soggiorno alle famiglie alloglotte.

Nota: Questo è molto importante perchè la invasione slava ha ormai investito i Comuni più italiani della regione; questa invasione deve essere fermata non solo, ma subito dopo bisognerà prendere in esame l'italianizzazione totale di alcuni centri comunali carnioli e carsici.

6. Alienare in tutte le forme gli slavi dai proprii terreni e dai paesi dell'interno.

Nota: Non sarà una cosa difficile negando ad esempio i crediti agricoli e spingendoli, con una appropriata propaganda verso i centri di attrazione economica più italiani.

7. Costituzione in Pola di un forte centro industriale per attirare gli slavi e nello stesso tempo fare una intensa propaganda e regolari ingaggi di operai slavi dell'interno per Trieste ma soprattutto per centri industriali lontani.

8. Favorire le alienazioni di terreni da parte di slavi.

Nota: Appena si verifichi l'occasione vanno acquistati.

9. Minare la proprietà slava attraverso tutte le operazioni del credito e del fisco.

Nota: Facendo agire le Banche per l'esazione dei crediti ed una più severa (magari ingiusta) valutazione ed esazione dei crediti.

10. Trasferire d'autorità operai e minatori specializzati in altri centri lontani del Regno e delle Colonie.

Nota: Ciò non sarà difficile specie con le nuove industrie in Albania e in A.O. ²⁰

11. Convogliare in A.O. numerose famiglie agricole distri (...) ²¹

12. Aumento delle scuole elementari e degli asili. Più maestri maschi e coniugati con l'obbligo di residenza non inferiore a 11 mesi l'anno, migliorando però il loro trattamento economico.

Nota: Con l'aumento soprattutto degli asili ove i bimbi mangiano e passano la giornata custoditi amorosamente si crea un potente strumento di penetrazione che agisce

18 Ena vrstica nečitljiva.

19 Isto.

20 Africa Orientale.

21 Ena vrstica nečitljiva. 8

tanto sui piccoli che sui loro genitori. 13. Inviare come insegnanti elementari e maestri d'asilo anche molti religiosi e religiose italiane per arginare e sostituirsi ai religiosi slavi.

Nota: Questi religiosi potranno impartire l'insegnamento religioso nelle scuole elementari e negli asili sottraendo i bambini all'influsso dei parroci slavi.

14. Costituzione di una stretta rete di sorveglianza e informazioni su coloro che operano come mestatori e agitatori slavi, e su coloro che hanno parenti in questo paese e su quelli che hanno studiato oltre confine e ivi esercitano una libera professione. Limitare e possibilmente impedire il rilascio dei passaporti per la Jugoslavia.

Nota. Questo riguarda la Polizi a ma è cosa che va risolta ed affrontata come si dovesse ricominciare da capo.

15. Allontanamento dei pregiudicati slavi.

Nota: Fra questi vi sono non pochi mestatori.

16. Sorveglianza sulle attività dei Preti.

Nota: Questa sorveglianza va particolarmente rivolta al reclutamento dei seminaristi. Al proposito non sarebbe male costituire un fondo per mantenere i seminaristi italiani più bisognosi.

In merito poi all'attività dei Preti vi è la possibilità di (...) ²² bilire ad esempio: 1. che le funzioni religiose con prediche e canti slavi potrebbero rimanere per gli elementi anziani fino alla loro scomparsa; 2. che per i giovani, soprattutto quelli nati dopo il 1918, che hanno avuto una istruzione italiana, la messa dovrà essere celebrata con predica italiana e i conati consueti alle altre chiese del regno; 3. che i giovani per conseguenza partecipino alla messa inquadrati. E così via sostituendo l'italiano e il latino allo slavo in tutte le cerimonie ove la messa sia composta di giovani. Lo stesso dicasi delle scritte slave da sostituirsi con quelle latine o italiane. Mentre per l'istruzione religiosa dovrebbero quasi sempre essere usati insegnanti del Regno.

Aggiungo che, pur ritenendo opportuna una azione molto riservata, non si deve aver troppe illusioni sulla reazione jugoslava visto che gravi problemi interni ed esterni occupano per ora il Governo di Belgrado. Comunque la reazione sarà sempre capeggiata dai fuorusciti residenti a Zagabria. ²³

L'affacciarsi poi della Russia ai Balcani ²⁴ consiglia a non indugiare.

Italo Sauro (I.r.)

ROMA, 9 DICEMBRE XVIII

Dokument št. 5

²² Isto.

²³ Mišljeni so primorski in istrski emigrati v Jugoslaviji

²⁴ Glej dok. 2, op. 4.

²⁵ Naslov je dodan v rokopisu. Pod "territori redenti" je mišljeno ozemlje, priključeno Italiji po prvi svetovni vojni, "territori anessi" pa so ozemlja, priključena po okupaciji Jugoslavije: Ljubljanska pokrajina in Dalmacija.

Appunto per il Duce

Ufficio di Coordinamento per la nazionalizzazione dei territori redenti e annessi. ²⁵

Il problema della nazionalizzazione dei territori giuliani sloveni e dalmati impone per queste provincie un coordinamento di tutta l'azione di governo tendente ad un solo scopo: l'eliminazione dello slavismo.

I singoli Dicasteri, le varie Amministrazioni dello Stato e gli Enti dipendenti, agiscono ognuno nel proprio campo con il particolare ed il contingente, a ciò dovrebbero provvedere le Prefetture, mentre anche queste si limitano ad essere lo strumento per le questioni generali.

Nel caso dei territori menzionati il fine generale ha spesso soffocato le necessità di politica contingente onde poi si sono usati palliativi, ossia Istituti vari, per conciliare il generale con il particolare.

Mirabili opere sono state compiute ma la situazione nazionale è rimasta inalterata, se non si è aggravata, perchè l'azione non è stata armonizzata a quel fine unico: la nazionalizzazione dei territori che, se ora non è opportuno amministrare secondo le direttive generali è per avere maggiori benefici nel futuro.

Non si tratterebbe in definitiva di una amministrazione diversa ma di un coordinamento onde smussare o gravare a seconda delle circostanze l'azione del governo e in alcuni casi completarla.

I Ministeri o gli altri organi dello Stato non possono agire singolarmente in questo senso se non vengono di volta in volta stimolati; nè la loro struttura burocratica glielo può sempre permettere perchè agisce in binari prestabiliti scevra di molte sensibilità politiche necessarie.

In fine di questo campo specifico bisogna partire con un programma e un fine ben precisati da realizzarsi anche in molti anni.

Pertanto è necessario un organo politico che non emani disposizioni bensì suggerimenti ai singoli Ministeri e agli altri perchè la loro amministrazione nei territori redenti o annessi sia improntata in ogni caso ad una rigorosa "nazionalizzazione".

Questo Ufficio di coordinamento per la nazionalizzazione di territori redenti o annessi dovrebbe raccogliere tutti gli studiosi del problema, nati e vissuti negli stessi territori e perciò ricchi di quella sensibilità e conoscenza di situazioni locali che sono il lume necessario per una buona e sana attività di governo.

Oggi il problema della nazionalizzazione presenta aspetti diversi per le varie provincie: le Giuliane hanno da tempo quelle istituzioni sociali che sono a fondamen-

to dell'educazione del popolo, nella Dalmazia e nei territori sloveni, sebbene in misura diversa, è necessario creare queste istituzioni al più presto; nelle prime gli organi dello Stato sono già in funzione da tempo e il meccanismo economico è sincronizzato con quello nazionale, nelle seconde siamo all'inizio.

Perché i singoli ne traggano beneficio è necessario che tutte queste istituzioni sociali siano improntate ad una sana educazione onde far conoscere la grandezza spirituale economica e politica dell'Italia, sino a creare in essi l'intimo orgoglio di essere un italiano.

Questa è l'opera più difficile che, più sarà lenta, profonda e decisa più darà buoni frutti. Coloro che saranno a capo delle varie istituzioni dovranno essere fra i migliori italiani esempio di severità di costumi morali e politici per tutti.

Ed ecco la funzione essenziale dell'ufficio di coordinamento: vegliare, non sindacare, su queste istituzioni perché il fine sia ovunque raggiunto, per individuare le cause delle difficoltà che di volta in volta vi frapponessero e suggerirne i rimedi.

Per questo lavoro difficile che richiede soltanto quella sensibilità e quella conoscenza delle situazioni locali sopra accennate, si dovrà contare su uomini scelti sul posto. Potranno essere professionisti, maestri, autorità locali, tutti i migliori insomma dovrebbero essere considerati collaboratori nella grande opera.

La lotta dovrà essere anzitutto decisa onde, ad esempio, ad un prete slavo si dovrà sostituire un prete italiano che parli slavo e ciò perché in un primo tempo è bene agire lentamente per non provocare troppe opposizioni e andare facilmente in profondità. Il prete slavo dovrà in ogni caso essere prima affiancato a un italiano e poi eliminato.

Nella decisione nell'eliminare gli elementi contrari sta il primo successo. Forza e giustizia sono gli elementi sui quali gli slavi, come i popoli primitivi, fanno poggiare i troni, la forza, soprattutto, dovrà essere presente per reprimere con la massima severità: con gli slavi la clemenza è debolezza.

Vi sono poi intere plaghe giuliane ove non giunge mai la parola dell'Italia, o vi giunge di quando in quando con l'automobile di un gerarca: ciò è quasi negativo.

Non è vero che il popolo odi la radio, il cinema, il teatro, i libri e i giornali; non è vero che il popolo delle campagne voglia restare isolato ed ignorare Roma e l'Italia; non è vero che il popolo della campagna rifugge dal medico, dagli ospedali, dalle cliniche materne, dagli asili e dalle scuole. E' bensì vero che il popolo delle campagne non ha nulla o quasi nulla di tutte queste cose e, per i territori annessi, ieri o oggi, come lo Stato dovrebbe essere intransigente così non dovrebbe porsi alcuna limitazione nel approfondire questi tesori.

Nelle provincie giulie le scuole sono molto frequentate e i bimbi che ne escono parlano un bel armonioso italiano. Ma ciò è poco, perché nelle case di questi bimbi entra il prete che parla slavo ed è slavo, egli predica e fa cantare in slavo, e quelle poche notizie che arrivano sono di bocca slava.

L'amministrazione statale non è sempre in grado di giungere ovunque, abbiamo visto ora l'esempio, onde nella Dalmazia soprattutto e nel fiumano bisogna andare avanti decisi senza preoccuparsi di reazioni d'oltre confine, giungere in ogni casolare con l'Italia, a mezzo di assistenza, propaganda, religiosi, maestri, rappresentanti dello Stato e del Partito, eliminando di quando in quando gli elementi più perturbatori come ad esempio i preti.

Prima di tutto bisogna far conoscere profondamente l'Italia, da ciò ne deriverà in queste popolazioni la stima e in un secondo tempo l'amore.

Nel passato la Chiesa e la scuola, protette ed aidate dalla stampa slava, dagli avvocati slavi, dalle banche slave, dal Governo di Vienna e poi da quello di Belgrado, ebbero campo di esplicare una violenta campagna antitaliana, favoriti in molte parti dalla emigrazione dei migliori italiani che fuggivano alle persecuzioni. Questo, senza contare la profonda penetrazione economica nei territori italiani di masse agricole slave favorite da cooperative, casse rurali e banche slave.

A provvedimenti educativi si deve affiancare un miglioramento della vita economica, miglioramento però che solo in parte può essere opera del Governo, ma che non deve essere evitato. In seguito l'elevamento economico della nazione opereranno con il più benefico influsso.

Non bisogna però credere di cogliere presto dei frutti e dovunque; la politica di nazionalizzazione o assimilazione e tanto più efficace quanto meno sono progredite le popolazioni.

Per l'Istria, il Triestino, parte del Fiumano e del Goriziano, specie isontino e alcuni centri della Dalmazia non sarà lontano il tempo che vedremo degli ottimi risultati, più tardi molto più tardi ma sicuri li vedremo anche altrove.

Sempre però che la nostra penetrazione sia assoluta e che l'isolamento da influenze esterne sia ogni giorno più completo.

Le masse più importanti di slavi sono nelle campagne, di là bisogna incominciare e ove non basta l'opera educativa bisogna portare benessere economico con bonifiche, commassazioni terriere, piccole industrie, strade, acquedotti, elettricità e infine facilitare o provocare emigrazioni di intere famiglie in plaghe lontane come fece Roma e come sta facendo la Germania ma in scala minore. Vi è il modo di seguire anche la politica (...) ²⁶ quanto mai profiqua per sradicare dalle campagne

26 Dve besedi nečtljivi; ta stavek je dodan v rokopisu.

gli slavi e farli emigrare, anche in centri vicini, ove possono essere facilmente assimilati.

E in questi campi vastissimi l'ufficio di coordinamento, avendo le sue branche ovunque, potrebbe compiere un'opera molto efficace.

In complesso l'Ufficio di coordinamento funzionerebbe così:

1. Studierebbe continuamente ogni aspetto del fenomeno della nazionalizzazione e raccoglierebbe sul posto particolareggiate informazioni;
2. Prenderebbe contatto con i vari Ministeri, Amministrazioni dipendenti e altri Enti per studiare con essi gli eventuali provvedimenti e promuoverli;
3. Sorveglierebbe l'esecuzione di ogni provvedimento per vederne l'efficacia.

Non è necessario che l'Ufficio espliciti una funzione ufficiale ma la sua azione dovrà fondersi e confondersi in quella del Governo.

L'Ufficio non vuole essere una nuova amministrazione per appesantire la nave dello Stato, ma soltanto la realizzazione di una direttiva di governo.

Qualcuno allora potrà dire che nelle sue funzioni esiste mentre in realtà non esiste che nelle intenzioni.

Bisogna dare a chi esplicherà il lavoro in questo Ufficio la possibilità di essere ovunque ed essere sempre ascoltato.

Per questo la sua azione deve far capo a Voi, DUCE.

18 Nov XX²⁷

Dokument št. 6

APPUNTO PER IL DUCE

Ente Nazionale per le Tre Venezie²⁸

L'Ente che ha assorbito buona parte della proprietà tedesca dell'Alto Adige dovrebbe essere indirizzato ora ad assorbire - sebbene in forma e in maniera diverse - la proprietà slava, specie terriera di tutte le Province residenti della Giulia, della Dalmazia e inoltre della Provincia di Lubiana.

Le terre soprattutto, commassate razionalmente, attorno a villaggi rurali minimi, di nuova costituzione, dovrebbero essere, a guerra finita, donate ad ex combattenti italiani.

Si provocherebbe così un riflusso naturale dalla campagna ai centri urbani più vicini ed affrettati, ove la massa slava non terderebbe ad essere sopraffatta.

Sino ad ora l'Ente nella Venezia Giulia ha fatto ben poco.

La presenza del Consiglio Direttivo dell'Ente di un competente dei problemi slavi sarebbe indubbiamente utile se si volesse operare nel senso indicato.

I.S.²⁹

Roma 8 dicembre 1941 - XX³⁰

RIASSUNTO

Il capodistriano Italo Saura, fiduciario di Mussolini per le questioni nazionali, negli anni 1939-41 formulò delle proposte di provvedimenti volti alla completa italianizzazione degli abitanti sloveni e croati della Venezia Giulia. Le proposte, inviate al Duce e al Ministero degli Interni, contengono le istruzioni per rovinare i possedimenti degli "stranieri" che sarebbero state assorbite dall'Istituto per la rinascita agraria, per il trasferimento di alcune categorie di abitanti nelle colonie africane, per la colonizzazione con genti italiane delle terre abbandonate o confiscate, per aumentare il numero delle scuole e degli asili e la concessione di premi ai maestri quali principali fautori dell'assimilazione, per provvedimenti repressivi di polizia nei confronti di quanti si opponevano all'assimilazione, soprattutto il clero sloveno e croato. Dopo l'occupazione della Jugoslavia questo progetto prevedeva l'introduzione di questi provvedimenti anche nelle terre dell'annessa Provincia di Lubiana e in Dalmazia ed anche la costituzione di un organismo che avrebbe avuto il compito di coordinare l'azione.

²⁷ Leto 1941.

²⁸ To je naslov ustanove Ente di rinascita agraria delle Tre Venezie, ki je bila ustanovljena 14. avgusta 1931 za razlašanje in odkupovanje posesti neitalijanskih narodnosti (etnična bonifikacija). Z nekoliko drugačnim imenom je bila ustanova za isti namen ustanovljena že leta 1920.

²⁹ Italo Saura, lastnoročno.

³⁰ Glej dok. 1, op. 5

PRETEKLOST KORT V LUČI NJENIH LJUDI; LEGENDE, ZGODOVINSKE
PRIPOVEDKE IN SPOMINSKE PRIPOVEDI

Nada MORATO

učiteljica v pokoju, 66310 Izola, Korte 44e, YU
insegnante a riposo, Isola

POVZETEK

Prvi del spisa je sestavljen iz drobcev legend, kot so: nočne procesije mrtvih, strahovi, prikazovanja, štrige in volkodlak, Atila in njegov zaklad.

Zgodovinske pripovedke govorijo o naseljih, o poselitvah novih prebivalcev, o njihovih priimkih. Precej prostora je namenjenega cerkvi, ki je do sredine prejšnjega stoletja uporabljala "ščavet." Iz mest ob obali pa so silili latinsko bogoslužje in uvedli italijanski jezik v farno šolo. S prihodom duhovščine iz notranjih slovenskih dežel se začeta slovenski pouk in slovenska prebujanje, istočasno pa italijanski iredentizem.

Spominske pripovedi so urejene kronološko in imajo malo komentarja. Prikazujejo živahno družbeno in politično delovanje.

Ob koncu prve vojne ima kraj svoj narodni odbor, ki se poteguje za priključitev k državi SHS. V tako razpoloženje je zarezal fašizem.

Po razpadu Italije se je začela vstaja. Uničili so jo Nemci, ki so hoteli vas zažgati, v taborišče smrti pa so odpeljali voditelje. Mlade so pobrali v delovne enote, ki so utrjevale obalo. Vojaško sposobni pa so se umaknili v partizane.

Po končani vojni je prišla socialna svoboda z veliko veselja in vzgona za udarniško delo. Zapletali so status tega ozemlja. V mestih so ljudje optirali za Italijo in se odselili. S podeželja so se ljudje odselili v obmorska mesta, v Trst pa so odšli kot ekonomski emigranti. Cerkvi so odvzeli vodilno vlogo, župnika so hoteli izgnati, radikalno so spremenili imena. Zbrisali so narodnostno mejo, ki je dolga stoletja obkrožala Korte povsod razen na vzhodu.

PRIPOVEDNIŠTVO

V letih 1980-90 sem zbiral gradivo za zgodovino Kort. Ob tem se mi je nabralo tudi pripovedno izročilo, ki ga nisem uporabila. Zdelo se mi je umestno, da ga uredim in posredujem, to pa zato, ker je v moderni družbi premalo časa za pripovedovanje, starejši pa odhajajo s svojimi skrivnostmi in modrostmi. Snov sem razdelila na legende, zgodovinske pripovedke in spominske pripovedi.

LEGENDE

Istran je bil preprost človek. Svoje védenje o preteklosti in svoje modrosti je posredoval svojim potomcem s pripovedovanjem. Živel je od zemlje; živel z naravo. Veroyal je v uroke, ki so hudiča z ogljem in dimom

poljskega cvetja odganjali iz ljudi in živali. Zadnja, ki sta to počela, sta bila Jože Starac in Lina Vuk, še po zadnji vojni. Še vedno pa živi med starejšimi ljudmi strah pred štrigami (vsaka vas je imela katero), ki prinašajo zlo naravi in otrokom, in strah pred volkodlakom, ki pije kri in tlači spečega, dokler nekdo ne zabije nož v vrata. Strah so zbujale tudi naslednje zgodbe.

Na Kašlerju je živel kosmati velikan, ki je pasel ovce. Strašil je med razvalinami in vabil k sebi z besedami: "Idi simo!" - Pri Sv. Nedelji je bil velik mož (tudi grof, žena), ki je podnevi na razgrnjeni rjuhi sušil denar. K sebi je vabil kmeta. Ta se je prestrašil in zbežal. - Med Sv. Nedeljo in Krogom se je prikazovala velika luč - Marija, ki je postajala vedno manjša. Frate s Kroga so nas s tem strašili zato, da bi se razšli. (42, 36, 11) Ko je šla moja mama z družbo na Sv. goro, so v Podpadni, v Vali, plesale štrige in jih klicale: "Komare,

komare, hodte les!" Nato je prišel konjenik in štrige so se razbežale. Družčina pa se je vseeno bala in obšla Podpadno. Moja mama me je puvela anka tu: "Ko s'n pasla na Kašlerje, s'n vidla posešijon. In glej: Svečarju se je sveča naenkrat spremenila v kost." Mi imamo še danes parcelo tam. - Iz Stare vasi so k Sv. Nedelji odhajale ponoči procesije mrtvih s svečami. Nekdo je vprašal za svečo, ki se spremeni v kost. Župnik jo je ukazal zakopati. - V mladosti sem delal pri stricu v mlinu. Zvečer sem šel zgodaj spat in se stiskal od strahu, ker sem se bal, da bo prišel strašit župnik na konju. (58, 41, 11)

Razvaline porušenih naselij okoli Kort so zbuja le spomine na vojne grozote in na množične pomore, ki so jih povzročile kuge. Pripovedujejo, da je strašilo tudi pri P'ču v Stari vasi, Starih Čedljah, na Kašlerju, pri Sv. Nedelji, v Parecagu. - Legende o duhovih in prikaznih je znala lepo pripovedovati Marija Grbec (1915-1991). Pripovedovala mi je med drugim o procesiji plavajočih angelčkov; o predpasniku, ki naj ga starši plačajo, da bo dekleta lahko šlo v nebesa; o nezvestem dekletu, ki jo hoče umrli fant kaznovati; o mežnarju, ki se spravi zato, ker se prestraši župnika iz banjke.

Atila

Prej omenjena, v raznih dobah uničena naselja ljudsko izročilo pripisuje kar Atili. Sodobni zgodovinarji pa pravijo, da v Istri sploh ni bil, da je vdrl mimo Emone čez Hrušico v Italijo in leta 452 uničil Akvilejo. Po izročilu se je nekaj preživelih zateklo na piransko in izolsko obalo. Pisci v 16. stoletju govorijo o Hunih in Atili, ki so uničili Istro tja do Pulja.

Z zgodbo o Atili se je ukvarjalo več strokovnjakov, ki pravijo, da prave legende o Atili ni, pač pa so le drobci in pravljicne pripovedi, ki so jih ljudje po svoje oblikovali in prilagodili svojemu okolju.¹ V glavnem je Atila simbol zla, tudi fevdalec s Kašlerja in celo fašist. Zasledila sem elemente, ki so objavljeni v učbeniku in izhajajo iz *Rerum gestarum libri XXXI* in iz materialov, ki sta jih v Istri zbiral Hortis in Matičetov, v Furlaniji pa Mailly.²

Atila je bil šiba božja. Kamor je stopil njegov konj, ni zrasla trava tri leta. Huni niso jedli mesa, če niso jezdili na njem tri dni. - Atila je požgal naše vasi in šel v Akvilejo (v Italijo). Pokopali so ga tam, kjer se vode združijo v vodo v zlati banki; vse, ki so to videli, so umorili. To mi je povedal nonič, ki se je rodil leta 1850. - Bernardi iz Malije mi je pravil, da je Atila prišel sem iz Friula. Požgal je naše vasi in šel v Istro. Vračal se je po cesti, ki je tukaj spodaj, a v Padno ni šel, ker ga je odvrnila stara žena z vpitjem: "Gor je kuga,

kuga!" Atila je odgovoril: "Saj vas bo že ona uničila!" (41, 16, 37)

Atila je bil psoglavec, ker ga je mati spočela z brekon.³ Preden je spregovoril, je zalajal. - Bil je strah in trepet. Uničil je Staro vas, Stare Čedlje in Staro Jižlo, ki je bila na Kašlerju. - Padne ni uničil, ker so okoli nje polili gnojnico. - Pokopan je pod Bočanon. - V Koštaboni so mu našli žensko in ta mu je odsekala glavo. - Ko je nekoč družčina kartala in se sprla, je nekdo izmed njih zalajal. Imeli so ga za Atilo in ga zaklali. (33, 41, 47, 26, 42, 41)

Na Kašlerju je živel močni Atila. Imel je močno vojsko. Bal se ni nikogar. Imel je mnogo zapornikov. Ko je nekega večera stražar zaspal, je neki močni zapornik upognil železa na oknih, skočil na stražarja in ga ubil. Preoblekel se je v njegovo obleko in šel iskat olje. Ko se je zvečerilo, je olje polil po cesti. Tedaj se je Atila ravno vračal iz boja. Ko je prišel na strmi klanec, je stražar zavpil: "Pazite, nekdo poliva olje po cesti!" Bilo je prepozno. Atila, ki je bil prvi, se je obrnil. Konju je spodrsnilo na mastni cesti, treščil je na tla in počila mu je lobanja. Njegova vojska je bila premagana in od tistega časa oslABLJENA. (19-33)

Zaklad

Povsod tam, kjer so razvaline, so ljudje običajno iskali zaklad. Zlasti so to počeli pod vplivom zgodbe o Atilovem zlatem zakladu. V 16. stoletju je o iskalcih zaklada na Kašlerju pisal Izolan G. Tamar, in sicer to, da se že dolgo govori, da so našli zakopane zaklade (medalje in druge stvari) in jih odnesli v druge kraje.⁴ O Atilovem zakladu, ki je zakopan skupaj z zlatim mečem na Kašlerju, kjer dospe pot iz Rajula, ob železnih vratih, kroži med ljudmi tale pripoved:

Ko se je Kerlina Čurmanka birmala, je prišla njena šantla gospa iz Trsta v Korte na muši. Pri Škofljicah pod Kašlerjem je pokazala gor in rekla, da je na hribu veliko bogastvo. Drugi dan po birmi je šla gor in naredila načrt za kopanje. Naročila je, da morajo biti pri kopanju tiho in tèle morajo pripeljati zraven. Ko bodo prišli do stopnic, se bo prikazala zver. Vreči ji bodo morali tèle. Prišli so kopači in kopali, kopali več ur. Mimo je prišel financar. Vprašal jih je, kje je cesta za v Sulne (za v Portorož). Pokazali so le z roko. Vprašal je še enkrat. Molčali so in kazali z roko. Še je nadlegoval. Potem je enemu le ušlo. Ostali so bili jezni; morali so opustiti delo, saj bi bilo nadaljevanje brezuspešno. (15, 16)

Nekdo čaka iskalce, pa zasliši otroke, kot bi šli iz šole; nato zagleda prašiče brez repov. Končno pridejo

1 *Leggende d'Atila in Istria. Miscellanea di studi in onore di A. Hortis, Trieste, 1910, G. Vidossich, str. 1023*

2 Anton von Mailly: *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie. E. Goriziani, 1986 (M. Matičetov), Spiriti e fantasmi*

3 M. Matičetov: *Atila fra gli Croati e Sloveni. Ce fastu 24-25, pag. 120, 1948-49*

4 P. Tamar: *Isola nel 15... L'Istria, 1848, str. 47*

iskalci, a jih duša pošlje proč, ker niso tešči. Pregrešili so se, ko so pojedli feto angurje. "Vrnite se čez 50 let!" jim reče. Župnik iz Kaštelja pa: "Začnite obdelovati zemljo, to bo vaš zaklad!"(41)

Župnik Benedetti je lahko naredil večjo cerkev, saj je našel zaklad! Tudi cerkev v Koštaboni (v Krkavčah) so zgradili z zakladom s Kašlerja.(16)

Z iskalci zaklada so se nekateri norčevali. Pošiljali so jih po zaklad zato, da so prostor očistili robidovja. Nastala je tudi tale zgodba:

Nekoč sta šla kolona iskat zaklad. Našla sta ploščo z napisom: "Beato quel che me ribalterà!" Vsa nestrpna v pričakovanju zaklada sta ploščo obrnila. Namesto zlata sta našla napis: "Adešo štago mejo!"(30)

Pesjanec je vzdevek za rodbino, ki se je priselila iz Dekanov v Valo pod Staro vasjo, v mlin, ki je dobil po njih ime in v katerem se je vicalo. Stari Pesjanec je bil bister človek in posebnež, ki se je zanimal tudi za izkopavanje. Z bajalicami je iskal vodo in zaklad ter je ljudem napovedoval srečo (še leta 1954). Že samo po vzdevku, ki spominja na bitja iz pripovedk, je buril ljudsko domišljijo in kar je on rekel, so menili da je bilo zagotovo prav.

ZGODOVINSKE PRIPOVEDKE

Naselja

Nad Kortami so ostanki velikega prazgodovinskega gradišča, od koder so Histri branili Istro pred Rimljani. Nato so od tod Rimljani branili svojo oblast pred upornimi domačini. Za okope Kašlerja so se okoličani pa tudi Izolani zatekali tudi v srednjem veku. - V rimskem obdobju so bile naseljene Korte pa tudi vznožje Albucana - Bočan, v pozni antiki pa sosednji plato, ki je v srednjem veku imenovan tudi Villa franca.⁵ Na koncu srednjega veka je to naselje zaradi kuge izumrlo in dobilo ime Stara vas. - Srednjeveške Korte so začele nastajati nad Podjugnon.

Vsa stara naselja je uničil Atila. Stare Čedlje so bile pod (Jz) sedanjimi. Stara vas je bila tako velika, da se je poročilo naenkrat 18 parov (9 novic je prišlo, 9 odšlo). V Stari vasi so našli okostja 2 m visokih ljudi, obrnjena proti soncu, obdana s skrljami. - Nekateri so se držali za roke, po štirje skupaj. - Tudi na Sedenčiču je moralo biti poseljeno. Pred 2. svetovno vojno sem kopal, kjer mi je Pesjanec napovedal vodo. V globini 6 m sem našel posodo, ki je imela nekaj na dnu in je takoj razpadlo. Morda je bilo podobno oglju. Zemlja okrog je bila rahla in vlažna.(37, 17, 39, 30)

V Kortah je bila najprej korta. Ob njej so živeli prej Izolani, a nato so naredili štale. - V vasi so bile štale, v okolici pa so mali kmetiči pasli ovce. Svoje pašnike so zaščitili pred lisicami z zidovi. - Vas je stara 400 let, toliko, kolikor spodnji del naše stare hiše. (Mihčeva hiša pod staro šolo) - Na mestu, kjer stoji cerkev, je bila prej manjša, še prej pa kapela Sv. Antona Puščavnika.(42)

Moj oče je bil rojen leta 1854. Pravil je, da v njegovi mladosti ni bilo nobene hiše ob cesti, od Feldove v Čedljah do skladišča soli v Portorožu. Prvo hišo v Čedljah so sezidali Škrlji in nato Novaki. Kraj pod Kostančevim se je imenoval Kunfin. Nedaleč pod Konstančevim portonom je ledinsko ime Kunfin in tam se je začelo italijansko območje (zdaj dvojezično).(42)

Priimki

Bližina morja, blago podnebje, rodovitna prst in odličen položaj so že zgodaj prisklicali sem človeka. Morile so vojne, sistemi in kuge, zato so se ljudje menjavali. Prihajali so novi z onkraj morja, iz Benečije, s Krasa, Brkinov, Vrem in Čičarije, iz Istre. Od priimkov, ki so še danes živi, so bili znani že med leti 1500 in 1800 naslednji: najstarejši so Grbci, ki so prišli iz Čičarije, naseljenci z imenom Korenika so prišli iz Brtonigle, prišli z imenom Kleva pa iz Smrij iz okolice Ilirske Bistrice, ki se omenjajo leta 1691. Leta 1718 zasledimo priimke Felda, Hrvatina, Medoš, leta 1721 Babič, leta 1727 Slama, leta 1772 Tul, Panger, leta 1775 Jeličič, Vuk, Čuk (danes še vzdevek); v 18. stoletju so v vasi še: Gomazel (še ledina); Giurmon (Čurman še vzdevek), Jurjevič, Škerlič, Mejak, Kotrle, Kaligarič, Žudeh, Fičur, Moratto, Babič, Panger.⁶ Grbci so bili v zač. 17. stoletja župani. Prevladujoči priimek v 18. stoletju. Drugi pogost priimek so bili Hrvatini.⁷ Po drugi vojni so se najbolj množično odselili. - Kaj pravijo sami o svojih priimkih?

Grbci so po izvoru iz Čičarije. Čiči so na zimo pripeljali svoje črede na pašo v Valo pod Kortami. Nato se je eden izmed njih za stalno naselil. Danes se delijo na Delegate, Čurmane, Pitrolje, Zorzine in Brbišče.(7)

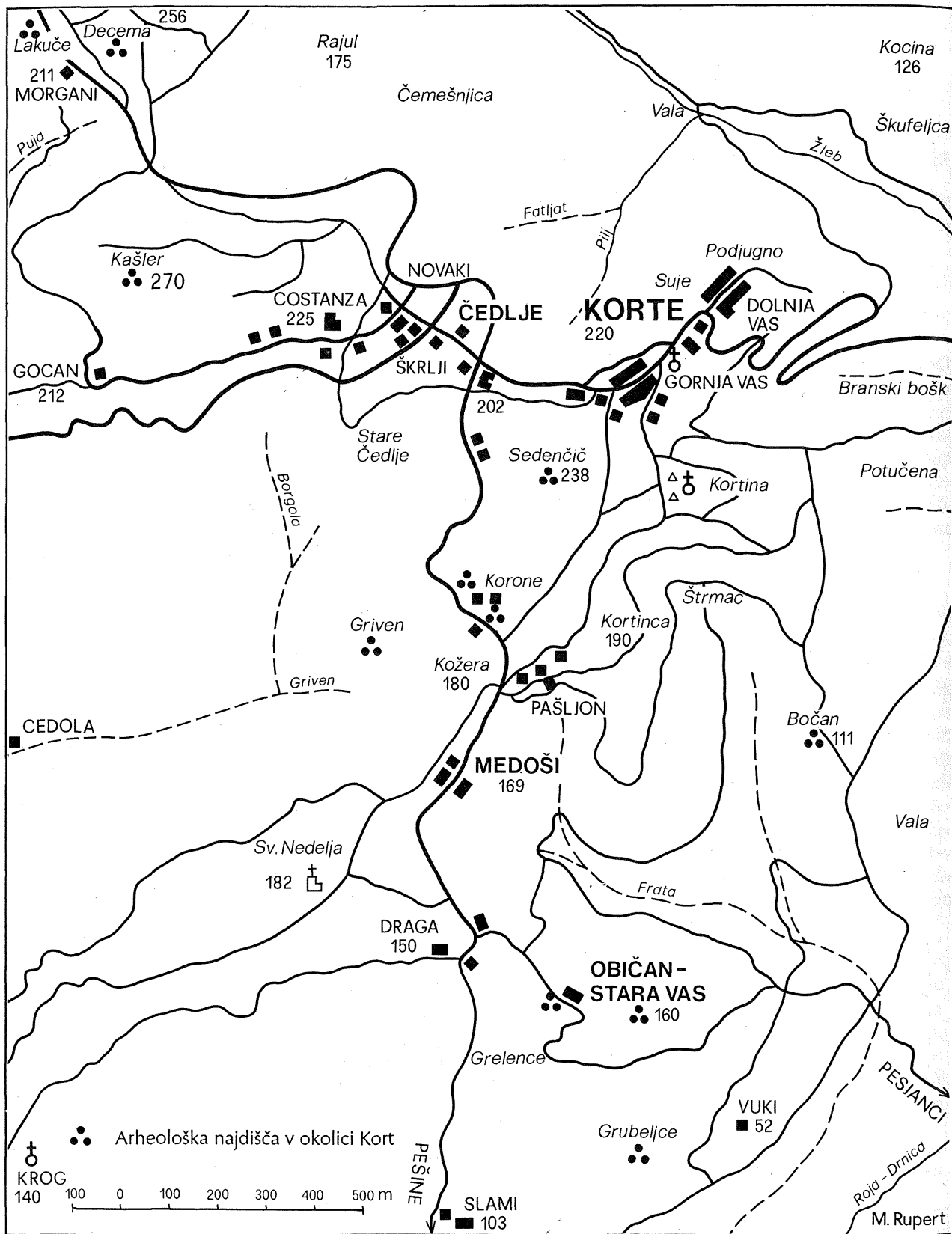
Pred kakimi 400 do 500 leti je iz Momjana prišel prvi Jurjevič. Ker je kugo preživel malo ljudi, je šele v Stari vasi dobil dekle, primerno za možitev. Tu sta takrat živela le priletna mož in žena s hčerko edinko.(28)

Hrvatini so bili veliki kmetje. Poleg bogatih so bili tudi revni. Pred tremi rodovi so bile pri nas še velike kmetije. Mi smo delili leta 1913. Po končani vojni smo šele naredili ob hiši še druge stopnice, čeprav bi jih morali narediti po pogodbi že leta 1917. Pred 200 leti so se kmetje borili za zemljo. Dala jim jo je občina.

5 C. Gregorutti: Le marche di fabbrica dei laterizi di Aquileia. V: Archeografo Triestino, vol. XIV, 1888, str. 369

6 J. Kramar: Izola, mesto ribičev, str. 123; Vidacovich: Mapa Grisonijevih posesti 1772, PAK; Catastico dei boschi, Trieste 1980; Farna matična knjiga

7 I. in II. družinska matična knjiga

Arheološka najdišča v okolici Kort

Branski gozd je dobila cerkev, ki je nato prodajala seno in les na lašti. Denar je imela za svoje potrebe. Hrvatini se delijo na starejšo vejo, ki ji pravijo Starci in se je sem priselila od Zagreba, ter na mlajšo vejo, ki je prišla iz Valdoltre. Ker je teh veliko, se delijo na rodbine s pridevki, ki so vpisani tudi v zemljiški knjigi. Tako: Pulicaji, Zaneti, Cekedrini, Balini. (18) Mejaki iz Kort smo prišli sem iz Senožec pred 300 leti. Moji starši so bili že svobodni kmetje. Nono, ki je umrl leta 1887, je bil čevljar. Starši pa so se želeli osvoboditi, zato so pridno delali. Kot najemniki so orali njive samostana Krog. Jeseni je oče odhajal v Trst, kjer je delal kot težak (prenašal pohištvo, ko so se družine selile). Mi in tudi druge družine, ki niso živele na lahko, smo gojili tudi sviloprejke. Moja mati je bila 55 let babica. Ona in oče sta bila pred poroko hlapec in dekla na Kostanci. Oče pa kasneje tudi sluga občine za Korte in Morgane. Z zaslužkom so si starši pod Italijo na dražbi kupili zemljo. (42)

Mejaki z Vrha od Medošev so prišli iz Doline, Baruti iz Boljunca, Korenike iz Brtonigle, Kotrle iz Benečije, Kleve iz Smrij, Škrlič iz Čičarije, Majcni iz Štorij oziroma iz Štrpeda pri Buzetu. (58, 42, 33)

Baroni Costanzo so bili tu 400 let. Imeli so skoro ves Kašler. Stari gospodar se je ubil, ko je trgoval z vinom. Prevažal je tudi gnoj. Njegov sin je imel 4 kolone, a v Valdoltri 2 in enega ribiča. Bil je napreden gospodar in s svojimi kmeti dober. Rodbina je bila izobražena in ugledna tudi v Trstu. (42, 18)

Novaki so prišli iz Morganov. Tu, v Puji, je živel prvi Novak in to v mali "kuči" z ovčami, ki jih je pripeljal s seboj iz Vrem, od koder se je priselil. Potem mu je grofica s Kašlerja dala zemljo v Čedljah. Sem so se priselili trije njegovi sinovi. V zahvalo so morali dolgo plačevati maše za blagor njene duše. (48)

Cerkev

Pripovedi, v katerih nastopa cerkev in njeni zastopniki, so zelo pogoste, saj je imela le-ta duhovno in kulturno vodstvo v kortežanski skupnosti do konca druge svetovne vojne. Vas se je razširila okoli cerkve, ko je ta postala samostojna, fara (1435-36). Imela je glagolsko bogoslužje, ki ga je opravljal pop. Izraz nekateri uporabljajo še danes; zapisan je na kustodiji iz leta 1468 za glavnim oltarjem, in to v glagolici. V glagolici je tudi zapis na posodi za krst iz leta 1556. Izola (lahko tudi Korte), je povezana s središčem glagoljaštva v Roču že leta 1482.⁸

Glagoljaši so se oprijeli naukov reformacije, kar kažejo procesi, na katerih so obsodili več duhovnikov okoli Buzeta.⁹ Za morebitne odklone od katolištva se je zanimal papežev odposlanec leta 1580 tudi v Kortah, ko je obnavljal versko življenje.¹⁰ Spodnja pripoved se skoraj gotovo nanaša na Pavla Vergerija, koprškega škofa, papeževega diplomata, kasnejšega reformatorja, ki je živel na svojem dvorcu v Zuccolah pod Staro vasjo.

V Dragi je živel škof, ki so ga zatožili papežu, da ne živi skladno z nauki Cerkve. Moral je na zagovor. Ker je bilo tedaj v Dragi še morje, je odplaval tja na svojem plašču. Pri papežu je plašč obesil, da se je odcedil. Papežu je dopovedal, da ni grešil, in se nato vrnil na svojem škofovskem plašču. (58)

V kortežanskem župnišču hranijo starocervenoslanski misal, pisan z latinskimi črkami, imenovan ščavet iz leta 1773. V letih 1764-1823 je tu župnikoval P. Benedetti iz Barbane pri Raši in je najbrž uporabljal to knjigo.¹¹ Pokopan je pred glavnim oltarjem. Naslednje pripoveduje Benedettijev sorodnik.

V njegovem času so imeli italijansko in latinsko šolo.¹² Župnik Benedetti je slabo obvladal jezik domačinov. Zato je Babič, ki je imel nekaj šol, rekel, da je bil Ilir. (13) Bil je bogat. Dal je sezidati farovž in razširil cerkev. Ljudje niso mogli verjeti, od kod njemu toliko denarja. Pa so rekli, da je našel Atilov zaklad. On jim je odgovarjal, da je le "luk eno palento". Z njim sta živeli mati Antonija in sestra, ki se je poročila Kleva. Njej je dal stari farovž - hišo, v kateri so stanovali. Benedetti je prinesel iz Italije trto refoška, ki so jo vsadili pred to hišo za spomin na začetek rodu Kleva-Benedetti. Trta po 152 letih še vedno raste. Potomkam tega rodu pa rečejo "benedetke". (23)

Ko so odprli povečano cerkev, je prišel tudi škof. Tedaj so opasilo prenesli od prve na tretjo nedeljo v oktobru. (2) Ko je bil moj nono župan, so šli po škofa k Bandelju s senenim vozom in s štirimi volmi, tako je bil klanec "navzguren". (17)

V letih 1823-1839 je v Kortah služboval župnik Gi-aniola. Bil je tudi učitelj. Poučeval je v stavbici bratovščine Sv. Antona, zadnji v italijanskem jeziku. Zgodbo, v kateri je on protagonist, pripoveduje ženska, rojena Slama iz Slamov. Tu so si v njeni mladosti na skupnem prostoru poleti dolgo v noč pripovedovali čudežne zgodbe.

Župnik Janola je nekoč peljal romarje v Strunjan (15. avgusta) zato, da bi izprosili dež, ki ga že leto dni ni bilo. Tako vneto je molil, da so prišli vsi mokri domov.

8 B. Fučić.: Glagolski natpisi. Zagreb, 1982, str. 124. V. Spinčič: Crnice iz hrvatske književne kulture, Zagreb, 1926, str. 17. - Iz bližnjega Lanišča je bil leta 1580 kortežanski župan Gašper, tam pa župnik Gregor Kaligarič, v bližnjem Verču pa Mihael Gerbaz. Oba priimka sta v kortežanski fari kar stara.

9 L. & M. Tachella: Il cardinale A. Valier e la riforma tridentina nella diocesi di Trieste. Udine 1974

10 A. Lavrič: Vizitacijsko poročilo A. Valiera o koprski škofiji leta 1579. Ljubljana, 1986, str. 108

11 Pistole i evangelja... po razlogu missala rimskoga, U Mletcizh MDCCLXXIII., po I. Novellus

12 F. Ravnik: Zgodovinske crnice ili kronika ljudske šole v Kortah. V: Istrski zgodovinski zbornik. Zgodovinsko društvo Jugoslovanske cone STO, Koper, 1953, str. 237-238

Pozabil pa se je zvicati za grehe vseh ljudi, ki jih je nosil s seboj. Zato je šel potem v Pesjančeve Malne k sestri. Tam se je vical in vical in-ojoj: mlini so začeli sami mleti! Nastal je strašen preplah. Poklicali so župnike sosednjih vasi, da bi Janolo spravili proč. Ta jim je očital tudi najmanjše grehe, celo novomašniku, da je materi vzel sladkor. Ta mu je rekel: "Pojdi proč!" - "Kam?" - "V gore, kjer ni žive duše." - "Čakaj, vrnil se bom čez 100 let!"(41)

Ko je Gianola leta 1839 umrl, ga je nasledil Jože Pavšič (do leta 1858). Bil je prvi slovenski učitelj in buditelj. V kortežanskem ščavetu je dvakrat podpisan. Njegov naslednik Valentin pa je najbrž naredil v tej knjigi, ob strani, izračun: 1860-1773=87, kar morda pomeni čas uporabe te knjige. Po letu 1860 so npr. v bližnjih Šmarjah s silo uvajali latinsko bogoslužje. Franjo Ravnik je služboval v Kortah med letom 1871 in 1883. Sem je bil premeščen zato, ker kot slovenski buditelj in voditelj taborov pri oblasteh ni bil priljubljen. Tako je o njem pripovedoval bivši mežnar:

Ravnik je umrl pri nas v sramoti. Osramotil ga je škof, češ da se pusti ukazovati od žensk. Ob birmi v kraju je ukazal kuharici, da pripravi gostijo za škofa v spodnji sobi, a ona jo je pripravila v zgornji. Ko je Ravnik pripeljal škofa v namenjeno sobo, je bila prazna. Škof se je užalil in je Ravnika okregal. To je bilo zanj preveč, saj je doživel že več ponižanj. Po tem dogodku je umrl.(55)

Ravnik je bil tu zadnji učitelj - župnik. Trudil se je, a brez priznanja, da bi se učenci kaj naučili in da bi imeli veselje do učenja. Ker je bilo za enega učitelja preveč, da bi poučeval sto in več šoloobveznih otrok, je poučeval le dečke, predlagal nastavitve poklicnih učiteljev in gradnjo šolske stavbe. Nanjo pa so morali čakati polnih 24 let.¹³

Na izpitu je mojemu očetu postavil vprašanje: Rojen sem 4. 11. 1832. Izračunaj koliko sem danes star! - Oče je naglo in prav izračunal, Ravnik pa mu je daroval knjigo s posvetilom. Pomagal je revežem.(7,35)

Na Krogu, jugozahodno od Kort - stoji bivša podružnica samostana benediktincev (iz Praglje pri Padovi oziroma iz Dajle pri Novemgradu) in dvorec grofov Grisoni. Njihov fevd je obsegal ves hrib in polovico Vale. V prejšnjem stoletju je rodbina izumrla, a benediktinci so si hoteli prisvojiti čimveč njihove zemlje.

Kako je umrl zadnji Grisoni?

Zadnji Grisoni je umrl tako: Na posestvu je imel konte vojaško posadko. Med vojaki je bil eden posebno bister. Konte ga je imel rad, njegov sin pa ga je sovražil. Bistremu vojaku je sin ukazal, naj ubije tovariša: "Če tega ne storiš, zahtevam od tebe dvoboja!" (Nekateri pravijo, da je prišlo do dvoboja zaradi

ljubezni.) Mečevanje se je odvijalo pred vrati samostana. Mladi grof je bil v dvoboju ranjen, a je vseeno vztrajal "do zadnje kaplje krvi". Vojak je še enkrat zamahnil in grofa ubil. Stari grof je naredil testament in ga izročil menihom v varstvo. Ti so ob pomoči vdove, ki jim je obljubila delež za maše, testament predelali in pobrali tri četrtine namesto polovice. Grof je namreč namenil polovico revežem iz Kort in Medošev. Domačini so tožili samostan. Tožbe so se vleklye še v to stoletje. Malokateri je vztrajal do konca. Frati so obdržali najboljšo zemljo in kmetom zapirali pot proti Sečovljam. Tudi pogreb so ustavili, če je šel po njihovem ozemlju.(34)

K vdovi je prišel frat v karoci, da bi jo pregovoril, naj da kaj za samostan. Ona jim je obljubila delež za maše, zato so si hoteli vzeti več, kot je pokojni mož namenil. Kortežani so samostan tožili. Pravda se je vlekla 14 let.(55)

Del Lonzane (Pešine), ki leži vzhodno od Sečovlj, spada pod faro Korte. Iz časa župnikovanja Škrbca (1893-1909), ki je vodil faro 15 let, je značilen tale dogodek. Iz Lonzane so nesli mrliča na naš britof po poti, ki vodi čez ozemlje samostana Krog. Ker se frati niso upali tožiti župnika, so tožili Kortežane. Prej pa so prišli v Korte k župniku, da bi se pogovorili, a on jim je zaprl vrata. Vedel je, kako se stvari streže, saj je bil državni poslanec. Na sodišču je zagovoril svoje župljane takole: Na čelu spreveda je bil Kristus, nato jaz pa mrlič in šele nato župljani. Kdo je torej kriv?(55) Grofici s Kroga je štrologa napovedala, da ji bo sin umrl v vojni, hči pa bo umrla od glada. Ona ni hotela verjeti, saj njej, bogatinki, se ne more nič zgoditi. In glej: sin je padel v dvoboju, hčerka je bila hudo bolehná. Kortežanske žene, dojilje, so ji dajale mleko; ko tega ni bilo dovolj, je od glada umrla.(55)

Baldo Korenika je zapustil cerkvi veliko zemlje: v Vali, na Bregu in Branski bošk. (Drugi pravijo, da so tega zapustili Padenjci ali neko dekle). Zato je morala cerkev brati maše. Število teh so z dovoljenjem znižali, po drugi vojni pa so to opustili.(48)

Imena, napisi, zapisi, knjige

Imena, napisi, zapisi, knjige so bili v vseh dobah predmet zanimanja, občudovanja pa tudi špekulacij, nerazumevanja ali odpora. Smo pač v krajih, kjer se slovanski svet stika z romanskim, in vsak prevrat je prinesel svoje, pa tudi svojsko kulturo - kulturo na meji.

Leta 1540 je Izolan Pietro Coppo omenjal, da so v starih časih, po koncu rimske vladavine, okoli Kašlerja uničili vse latinske knjige, da bi tako lažje uvedli vulgarno govorico, ki je mešanica barbarske in latinske.¹⁴ V srednjem veku so listine pisali v latinščini, nato v beneški

13 V. Bezek: Analitični inventar občine Izola, III., str. 68

14 P. Coppo: Del sito de L'Istria (A. Degrassi), Archeografo Triestino, 1924, str. 382

italijanščini. V 15. in 16. stoletju se je pri bogoslužju uporabljal tudi slovanski jezik, kar pričata dva ohranjena zapisa v glagolici. Domnevam, da so domači župniki, ko so ljudem pisali testamente in druge listine, vnašali slovenske, hrvaške in italijanske lokalizme, tako da je v teh tekstih nastala mešanica starocerkvene slovanščine, italijanskih, slovenskih in hrvaških besed.¹⁵

Sredi prejšnjega stoletja je latinska duhovščina, ki je pritiskala iz mest, dokončno zmagala. V začetku 19. stoletja je bila šola italijanska. Po letu 1839 pa so slovenski duhovniki, ki so prihajali iz slovenske notranjosti, začeli uvajati slovenski knjižni jezik in slovensko zavest. V matične knjige so uvedli slovenski črkopis. Redkokdaj pa so slovenili krajevna imena (Pišine - ribnik - v Pečina, Korte - Kurte - v Dvor); uvedli so slovenski pouk v osnovni šoli namesto italijanskega. Posvetila duhovnikom na spominskih ploščah so napisana v 19. stoletju v latinščini, v 20. stoletju pa v slovenščini. Fran Ravnik je leta 1883 napisal *Črtice ili Kronika šole v Kortah*. Ob koncu prve svetovne vojne sta nastala slovenska napisa na *monštaranci* in na pokopališču. V času italijanske okupacije je vojaški kurat leta 1919 pisal z italijanskim črkopisom. V času italijanskega fašizma so uradno pisali slovensko le v cerkvi, v šoli pa le do leta 1924. Potem so stvari skrili v Cetore. Tam so pred nekaj leti izsledili nekaj Orlovih knjig in časopisov. V letih 1925-73 je župnik Esih vodil Kroniko fare.

Po drugi svetovni vojni so zažgali neke papirje na Kostanci, a pred farovžem po ukinitvi osemletke pomembno knjigo zapisnikov.(40)

Kronike šole Korte iz leta 1954 ni najti več; od leta 1960 obstaja le kronika šole Dvori. Okoli leta 1960 so spremenili krajevna oziroma ledinska imena: Korte v Dvori, Cetore v Vinico, Fatljat v Fatljak, Štermac v Strmec, Grelence v Gredelce, Valdrnigo v Drnico (domače ime, vsaj več kot 200 let, je Ruja). Uradno ni več naslednjih vasi ali zaselkov: Medoš in Čedlje, Nožed in Morgani.¹⁶

Žena iz Malije je pripovedovala (1923), da je njen mož pred približno 10 leti našel na njivi na Malijskem hribu 2 stari lucerni na olje, eno grobnico, obloženo z opeko, z okostjem, zraven pa ploščo z latinskim napisom. "Ploščo so razstavili na našem vaškem trgu. Zdaj je ni več; ne vem, kako je izginila. Župnik iz Kort jo je videl in prebral. Šel sem k njemu, da bi zvedel o tem kaj več, a nisem dobil odgovora."¹⁷

Ob koncu prve svetovne vojne je moj oče skupaj z drugimi Novaki kopal njivo na Deceme, nad sedanjo avtobusno postajo Morgani. In glej, našli so neke vrste grobnico in tudi ploščo z rimskimi znaki. Vzeli so jo

domov in vzdali pod svisle (Čedlje 22). Za ploščo so se že zanimali. Zdaj je pod ometom.(50)

Ob koncu prve svetovne vojne so prišli Italijani s tremi ali štirimi konji. Nato je prišlo še 200 bersaljerjev. V vasi na stari šoli - na občini - so zagledali tablo z napisom Narodni odbor. Ker niso razumeli, kaj bi to bilo, so tablo sneli, nesli v Branski bošk in se s prestreljevanjem izživljali. - Župnik Nartnik se je takrat zbal za monštranco, za katero so zlato zbrali njegovi župljani in na kateri je slovenski napis.¹⁸ Odnesti jo je hotel v skrivališče, a so ga zalotili in obtožili ter spodili. Postavili so vojaškega kurata.(12)

Pred 2. svetovno vojno je bil nad Sečovljami pilon z napisom S. Onofrio protettore di Villa franca. - Po vojni so pod Krogom razbili tablo Villa franca. - Še danes, leta 1988, je na cerkvi na Krogu napis S. Onofrio protettore di Villa franca. (Skrivnostno ime pač za naselje, ki vzbuja polemike in je od njega po kugah ostala le Stara vas.)

Meja, kuga, pokopališče, gozdovi

Korte ležijo nad tromejo občin Izola, Piran, Koper. Ta se je dokončno izoblikovala po propadu fevda samostana iz Beligne pri Ogleju¹⁹ in po nastanku komun v 13. stoletju. Spori pa so trajali še nekaj stoletij med Izolo in Piranom zlasti na območju Čedelj, kjer se je ohranilo ime Kunfin. Spori so bili tudi med Izolo in Kortami za gozdove pod vasjo. Trajali so več stoletij.²⁰ Izročilo pravi:

Piraneži mejijo ob Starih Čedljah s kortežanskimi posestmi. Da bi se vsak dan ne vračali z dela domov, so prespali v kuči na meji. Rajnki Felda je znal povedati, kako je zalotil Piraneže pri predstavljanju kunfinov: "Munjeni Piranež, pesti stat kunfin, ko ne te hiten u Seču! Ten boš kuhu tojo palento!" Res je, tam, kjer so kuhali, se še pozna.(3)

Ko so na starem britofu ob zadnji kugi pogrebci kopali jamo za številne žrtve, je šel mimo delegato (župan) in jim rekel: "Skopljite globoko, ker bo tudi za vas lahko služila!" In potem: prvi, ki so ga za sedmimi žrtvami pokopali, je bil "delegato" sam. To je v levem kotu pod murvo. - Staro pokopališče so opustili po zadnji kugi. Mati mojega noniča (rojenega leta 1829) je pokopana še tam. Še leta 1935 so tam stali nagrobniki. Novi britof so odprli 12 do 20 let, preden sem se jaz rodil (1889). Ljudje so jokali od veselja in žalosti. Ko so ga pa razširili, so prišli tudi iz Dekanov in Šmarij. Bilo je najbrž ob postavitvi nagrobnika ali ob smrti Franja Ravnika leta 1883. Vasi Dekani in

15 Prim. J. Kramar: Izola, str. 138; M. Rožac: Listine o gozdovih, v: PAK; D Marušič: Ali je glagolica slovenska? V: Erazem, Primorske novice, 19. julij 1991; V. Spinčič, str. 62.

16 Uradni list LRS, 31. X. 1957; topogr. karte.

17 A. Degrassi: Tracce di Roma sulla spiaggia di S. Simone d'Isola, Trieste, 1923, str. 339

18 Posvetilo se konča: Darovali župljani iz Dvora (Korte) leta 1917

19 M. Pahor: Fevdalna posest na piranskem ozemlju do konca 13. st., Kronika, Ljubljana, 1981/I

20 V. Bezek: Analitični inventar občine Izola, I., Koper 1977, str. 27

Šmarje sta imeli čitalnici. Ravnik pa je bil voditelj taborov. (7,18,4)

Za gozdove je tudi tekla kri. Na Kamaneli so ubili Izolana, ker se ni hotel umakniti. Tepli so se pod Sujami, ki so bile prej kortežanske. Od tistih časov se bližnji gozd imenuje Fatljat. Beseda izhaja od grožnje: *Fatti in là!*

Ko je v prejšnjem stoletju župan delil gozdove, mojemu nonotu, ki je bil čevljar, deleža ni hotel dati; ta je grozil, da ga vrže v Ršed, če mu gozda ne bo prisodil: "Tudi jaz se moram greti, čeprav nisem kmet!" (42)

Novo cesto skozi Korte so gradili Francozi. Razširili so jo morali na več mestih, razen pred delegatovo hišo. Kot mož postave je dosegel, da njegove hiše niso rušili.

Francozi, Turki, ali Atila, ne vem natanko, v Padno niso šli, ker so jih žene odvrnile. Pritekle so s hriba in kričale, da je v vasi kuga. (14,47)

SPOMINSKE PRIPOVEDI

Sledijo pripovedi spominov od začetka 20. stoletja do leta 1980, in menim, da ne potrebujejo veliko komentarja. Najstarejši poročevalci so bili Matija Felda, rojen leta 1889, Marija Medoš, rojena 1891 in Antonija Felda, rojena leta 1895.

Zadnje obdobje pod Avstrijo

Ko sem bil majhen, smo taki, kot sem jaz, kukali skozi okno v prostore, kjer so imeli pojedino zadrugarji. Ob tem smo se zabavali zlasti še, če so nam kaj primaknili. Ob takem razkošju ni čudno, da je zadruga kmalu razpadla. Njeni voditelji so morali plačevati dolgove. Zadrugarji so bili tisti, ki so radi hodili k maši. V Ljubljano so prodajali vino. (42)

Nekoč, na začetku stoletja, je banda koledovala po vasi. Mladi bobnar je izgubil čevljev. Zaverovan v svoj boben, da ne bi pokvaril igranja, je na pol bos korakal za svojimi tovariši. Številna otročad, ki jih je spremljala, in vsi gledalci pa v smeh! (30)

Zorzin, trgovec in oštir, je podpiral muzikante. Kupil jim je inštrumente, ki so jih izplačali z delom. Po vajah so mu šli orat (kopat) njivo. Namesto volov so se vpregli oni. Na koncu so eno zagodli.

Zorzin je bil počasne pameti. Ker ni poznal not, je nekoč bral z narobe obrnjene partiture. Gostilno si je napravil, ker je slabo računal. (14)

Nekoč je banda igrala v Šupetru. "Tako lepo je igrala, da bi ljudje kmalu začeli plesati!" Na podlagi tega odmeva je ni kazalo več vabiti k cerkvenim obredom.²¹

Pred zadnjo vojno je bila v teh krajih velika revščina: kmetije so bile majhne, družine številne, izvendsomske zaposlitve bolj redke.

Ob nekem srečanju vaščanov z izolskim županom Pod murvo pred cerkvijo se je tam podila otročad. Dečki so bili po tedanji navadi oblečeni v krilca. Tedaj vpraša izolski župan našega župana: "Od koga je tisti šmrkav mulo?" - "Moj je, šjor podešta." (6)

Sem letnik 1900. Ko sem bil ša mlad, sem na predvolilnem zborovanju v Vali pri Roti, kjer je bila anbut štranga, prodajal melone. Tedaj so prihajali pastirji iz Čičarije na zimsko pašo. Kmetje so jim dali hleve, kar so plačali z gnojem. Otroci smo zanje nabirali frudelj. Dali so nam za to sira. V tistih časih je en dan oranja (do 13. ure) veljal 6 dni kmetovega dela. (18)

Za red v naseljih so skrbeli gvardijani. Nosili so puško, a na rokavu trak. Čuvali so naselja in njive, tudi ponoči. Volili so jih za fiere (opasilo, sv. Anton). Za svoje delo niso bili plačani. Konsiljere (župan) je pošiljal gvardijane tja, kjer je bilo potrebno. Imel je zvezo z občino. Pred cerkvijo je razglašal odloke in roboto. Verjetno je dobil plačilo. (30)

Mi se "krčimo" Pulicaji, ker je bil naš oče v Trstu policaj. Ko sem bil jaz mlad, smo imeli v vasi dva gvardijana. Eden je bil v Gornji vasi (Morato), a drugi v Spodnji. Mežnar je skrbel za pokopališče in cerkev. Dali smo mu 10 kg koruze. Organistu smo dali vino. Kapovila je bil Škrlič. Skrbel je za pošto, prižigal luči. Konsiljere je bil "delegato" (Grbec). Skrbel je za ples. Moj oče je letnik 1904. Ko je bil star 12 let, je že pel pri zboru v javnosti in v cerkvi. V taki vlogi je zbor pel še nekaj let po drugi vojni.

Med 1. vojno je razsajal tifus. K nam so ga zanesle mlekarice-perice iz Pirana. Tudi velika lakota je bila. Zato nas je učiteljica odpeljala z vlakom iz Sečovelj v Križevce. (14,46,53)

Pod Italijo

Ob koncu prve svetovne vojne so imeli v Kortah Narodni odbor. Njegov vodja je bil učitelj Orel. Moj oče je bil župan - načelnik, tajnik je bil Jože Kleva iz Malije, komunala pa Matija Morato in Ivan Hrvatinstarac (1869). V tej vojni je padlo iz Kort, Čedelj in Pašljona 11 mož in enega so ustrelili, ker ni hotel v boj (Novak), 2 sta umrla za posledicami; iz Medošev-Majcnov so padli trije. Zadnje mesece vojne se vojaki z dopusta niso več vračali. Ko sem bil v mlinu na Gorgu, so prišli vojaki, obkolili mlin in zajeli dezerterja-Pirančana. Od nas so bili trije ujetniki v Rusiji, med njimi Ivan Morato. Borcev za severno mejo je bilo pet, med njimi Franc Korenika. - Na prvih povojnih volit-

21 J. Premrl: Duhovniki in njihovo delovanje v krkvški fari od 1668 dalje, Krkvče 1966/67

vah Kortežani niso mogli oddati svojih glasov, ker so jih fašisti spodili izpred volišča (leta 1921). - Leta 1922 so po nedolžnem ubili v Parecagu mojega bolehnega 19-letnega strica Franca Koreniko names-to tistega, ki je bil borec za severno mejo in torej osumljenec. Moj brat Jože je ob razpadu Italije šel po morilce in bil potem odpisan. Prekletstvo nad Kortami se je nadaljevalo. Leta 1923 so fašisti streljali proti šoli in župnišču; proti naši hiši so vrgli bombo. Žene so se v strahu razbežale, moške pa so se pripravili na boj. (13,24,7)

Naš dolgoletni prizadevni učitelj Orel je umrl na svetoivansko noč leta 1919 od žalosti (ko mu je počilo srce), potem ko je moral ob koncu prvega šolskega leta pod Italijo nastopiti s šolskim pevskim zborom pred italijanskimi oblastmi. Orel je bil "pravoslavac", slovansko usmerjen. Imel je velik pogreb. (15)

Naše ženske so začele delati v ribji industriji v Izoli leta 1926. Delale so od teme do teme. Na delo so pešale slabo oblečene. Ob vsakem vremenu po svoji poti. To leto (1919) nam je toča vse pobrala. Tudi moški so se morali zaposliti (v rudniku Raša, kasneje pa v Sečovljah).

Do leta 1928, ko je bila zmrzal, je raslo pri nas veliko oljk. To je bilo veliko bogastvo. Rasle so tudi, če si jih le zabodel. (10,48)

Leta 1930, v času češenj, je princeza iz Miramara (Savoia D'Aosta) odprla pri nas otroški vrtec. - Takrat je bil capovilla Jože Škrlič. Zborovanje je bilo pred cerkvijo, kjer sta bili dve lipi. Princeza je imela govor. Cela vas se je gostila. Fašisti pa so kontrolirali vas že tri dni prej, zaprli vse sumljive ljudi. To se je zgodilo tudi, ko je prišel na obisk v Trst Mussolini. (16,17)

Šola je bila neprijazna in tuja. Močni in visoki učitelj Tommasoni se je v fašistični uniformi nosil oholo in oblastno. Klofotal je vseprek, ženo, otroke in učence, vaščane, če niso oblekli uniforme. Pri maši je bilo vse tiho, če je bil on zraven. Domačini so molčali, če niso smeli moliti v svojem jeziku. Župana so pred cerkvijo stopili, ker ni povedal objave v italijanščini. (40)

Nekega dne v maju leta 1934 so fašisti pridrveli v vas, obkolili cerkev in župniku grozili. Od ljudi so hoteli zvedeti, kdo jim je poslal žaljivo pismo. Dve dekleti sta se prijavi, ker jima je župnik pri spovedi tako ukazal, da bi tako nedolžne spustili. (38)

Družina mladih je sedela pred cerkvijo Pod murvo in se pogovarjala o hudih dneh, ki so doleteli vas potem, ko so fašisti v Izoli prejeli anonimno pismo z napisom "Crepa bruta sangue vostra." Naenkrat je v krošnji murve završalo. Mladež pa: "Duše se vicajo!" - "Guština so v Poli ubili!" Marija in Guerina sta se prestrašili in povedali župniku. (16)

Leta 1936 so fašisti kar odpeljali Kortežane na volitve v Izolo. ustrahovali so jih, da so volili z "da". (18)

Nekoč pred vojno sva šli s prijateljico po vodo globoko dol v Pil. Natočili sva golidi in se začeli počasi in težko vzpenjati proti Fontani, ki je bila suha. Pa se mi ena noga zatakne ob kamen, štrbunknem in razlijem vodo. Koliko truda zastonj in še vsa mokra povrhu. Druga pa se mi še smeje: "Ma kaj se prav munjena, se mogla zletet vre v Pilje!" (31)

Nekaj let pred začetkom vojne so okoli Kašlerja iskali premog. Zvrtali so 7 sond, med drugim na Žaneštri, na Zorzinovem (nad Dinom Grbcem), na Rajulu. Na Kašlerju v smeri Gocana so vrtali v prazno in izgubili veliko cevi. (3,37)

Za opasilo (tretjo nedeljo v oktobru) leta 1937 so izolski fašisti priredili v Kortah ples. To je razjarilo domačine. Ko je eden izmed fašistov hotel plesati s Karlo, ga je ta brnila v rit, da je zletel v bližnji vrt. - Dvignili so se domači fantje in s kamenjem fašiste pregnali v gostilno, da je bila polna kamenja. Ob plesu je zgrmela na tla blagajniška miza, ker so jo fantje povlekli s skrito vrvico. Zmeda je bila popolna. Potem so pridrveli karabinjerji, policija, fašisti. Fantje so jih počakali v zasedi. Streljanje... Karabinjerji so obkolili vas, preiskovali hiše, aretirali fante, zasliševali in jih zaprli. (36,7)

Ko je oni frat naredil leta 1939 nov šofit v naši cerkvi in ga nato porisal, je morala vsaka družina pomagati. Jaz nisem imel očeta in čeprav šele devet let star, sem moral mešati malto. Slikar pa je narisal moje roke in noge. Naslikal je tudi naše moške pa to in ono dekle. - Nad glavnim oltarjem je postavil dve dekleti, ki so se tedaj odpravljali v samostan. Slikarju je bilo ime Virgil Pittscheider. Bil je doma s Tirolskega. Zahajal je rad v hribe. Ko je ustvarjal naše freske, je hodil na naš Kašler, da je lahko opazoval pokrajino pod seboj, sončni zahod za morjem, kar je vnašal na strop. Ko je delo končal, je imel govor. Začel ga je tako: Non sono un oratore, ma un pittore... - Z novimi temnimi slikami (polnimi simbolike in hrepenjenja po svobodi) ljudje niso bili zadovoljni, saj so bile prejšnje bližje ljudem. Prikazovali so vas z glavnimi družinami, zaščitnika vasi... (12,2,32)

Samostanska posest Krog je bila pred drugo svetovno vojno vzor vseh posestev. Svoje njive so obdelovali s stroji, za to opravilo so imeli 24 volov. V sadovnjakih, oljčnih gajih in vinogradih so gojili prvovrstne rastline. Take oljke, kot so jih imeli oni, uvajamo mi šele zdaj. Veliko vsega so izvažali v Trst in Furlanijo. Matično posest so imeli v Dajli pri Novemgradu. Posest je vodil kmetijski strokovnjak fra Constantini. Bil je kmečkega porekla in je lepo ravnal s svojimi koloni. Prihajal je tudi v Korte k našemu župniku, saj je Krog do druge vojne spadal pod našo faro. Maševali pa so v svoji cerkvi, tako fra Gregorio, ki je bil bogatega rodu in se ni družil z domačini. - Pomladi leta 1944 se je fra Constantini peljal z rednim vaporeton S. Marco na

progi Novigrad-Trst. Na panti Salvore so zavezniki letala ladjo potopila. Pravijo, da je imel pater na ladji veliko dragocenosti, slike, denar in dokumente, ki jih je hotel spraviti na varnejši Krog. - Po vojni so samostansko zemljo razdelili kolonom, ki so se nato združili v zadrugo. Ta je z več poizkusi in naložbami hotela posest spraviti na trdne temelje, a ji ni uspelo. Ker zadnja leta za obnavljanje ni bilo denarja, so zemljo dali v najem, stavbe pa propadajo.(39)

Kapelico v Čedljah so naredili leta 1941 v spomin na zadnjo hudo bolezen (davico), ki je pomorila tukaj več otrok. Pred njo so postavili dva apnenčasta stebra, ki so ju dvignili v rudniku iz globine 270 m in sta služila za vrtnanje. V kapelico so postavili star Marijin kip iz cerkve in ga poimenovali Marija zdravja. Vsa ta dela je vodil Jožef Škrlič. Delali so z roboto in s prispevki.(10,7)

V cerkvi so že prej (leta 1935) postavili nov kip Marije Pomočnice v spomin na obdobje hudega narodnostnega preganjanja. - Marijina družba, ki je tedaj edina lahko še obstajala, je okrepila svoje delo. Imela je tudi svoj pevski zbor. - Cerkev je bila tako v času fašizma edina, ki je še v javnosti gojila slovensko besedo, čeprav so to oblasti prepovedovale, čeprav so me preganjale. Po aretaciji so me iz Pule fašisti odpeljali v Trst, Benetke in Ferraro, kjer sem bil en mesec, nato v Potenzo, kjer naj bi bil konfiniran. Ker so višji cerkveni dostojanstveniki posredovali, so me izpustili s podukom: "La politica la fa il capo dello stato!" V Pulju so mi pa rekli: "Vidite, gospod Esih, postanite Italijan in gotovo boste prišli v nebesa".(2,13,2)

Osvobodilni boj

Ob prvi nemški ofenzivi smo zbežali iz hiš. Varni so bili le tisti, ki smo se zatekli na Kostancovo. Nemci so streljali vseprek in jih več zadeli, partizanov in civilistov. Pobrli so kakih 100 mož in jih odpeljali v Sečovelje. Župnik je na čelu vrste nosil municijo. - Moj oče je bil trgovec in je s svojim kamionom vozil orožje za partizane iz Šmarje v Šupeter. Naletel je na Nemce, ki so mu kamion zažgali, a on se je uspel skriti. Takrat so zažgali Šmarje. - Ko so prišli Nemci v Korte, so Glavino, ki je znal nemško, vprašali, če so v vasi partizani. Odgovoril jim je, da ne. Ravno takrat sta se pojavila dva. Enega so ubili, drugi je zbežal.

Naslednji dan so iz Sečovelj ujete začeli spuščati domov. Posredoval je baron (trgovec, predstavnik rudnika). Ob tej ofenzivi sta v Gornji vasi padla dva neznana partizana. Franca Morato so zadeli v usta. Mihael Božič, babica Novak in Luvigi so ga zdravili 4 mesece v Gabrjah in pod Vuki.(33,49)

Skupina partizanov je pripeljala ob razpadu Italije v šolo dva fašista, ki sta v Parecagu leta 1922 ubila Franca Koreniko. Domačini so ju hoteli linčati. Nato

so ju odpeljali v Šmarje na komando. Ko se je začela nemška ofenziva, sta zbežala domov. - Čez nekaj dni so ju šli iskat terenci. Enemu je uspelo zbežati, drugi si je prerezal žile na rokah. Terenci so takega odpeljali v svojo bolnišnico in ga pozdravili. Potem ga je doletela pravična kazen. To je bil vzrok, da so Jožeta Delegato in Mirka Pulicaja iskali Nemci. Zalotili so ju neko nedeljo pri kartanju. Odpeljali so ju v Piran, kasneje z Guerinom Jurjevičem pa iz Coroneja v Nemčijo, odkoder se niso vrnili.(51,8)

Tudi mojega brata so iskali. Bil je skrit v "boške". Ker ga niso našli, so stočili po tleh sod vina, nas okradli in odpeljali mater v gostilno na zaslišanje. Potem je morala gledati, kako se mastijo ob pri nas vzetem puranu. Njej pa so zatlačili v usta puranovo perje. Mater so spustili, očeta pretepli skoro do smrti, zato se je brat predal; z Jožetom in Mirkom je šel po isti poti.(34)

V zimi 1943/44 so iz občine pripeljali v Korte orožje, da bi se z njim vas branila pred partizani. Po enem mesecu so orožje pobrali. Najbrž so se bali, da ne bi prišlo v roke partizanom. - Aprila so pobrali mlade fante in jih odpeljali v delovno taborišče v Pulj; oktobra pa so še dvajset najmlajših poslali v Podgorje. Delati so morali utrdbe. Iz prve skupine so zbežali v partizane, drugo skupino so spustili domov ravno za božič. Bunkerje okoli vasi pa so gradili starejši. Nemci so se namreč bali, da se bodo izkricali zavezniki. Zadnjih 6 mesecev vojne so bile po vaseh nemške postojanke. Vojake so namestili po hišah in šolah. Pouka po razpadu Italije (9.IX.1943) ni bilo več. Slovenščino pa so gojili le v cerkvi in pri verouku. Za partizansko šolo tu ni bilo pogojev, saj so bili tu tujci v vsakem trenutku.(29,44,1,6)

Mira s Ceter je bila partizanska kurirka. Zbirala je tudi mladino in jo učila peti slovenske pesmi. Zaradi nepremišljenosti neke ženske so jo Nemci aretirali. Najprej so jo imeli zaprto na Maliji. Tu so jo mučili, da se je njeno vpitje slišalo po vasi. Še kamen bi se usmilil nedolžnega dekleta, ki so jo zverj uničile. Nato so jo odpeljali v Coroneo in v Nemčijo. V taborišču je zbolela za tifusom. Ker je bila tudi bolna uporna, so jo pretepli in vrgli v peč.(20,24,25)

Kurirka Rožarja je nekoč nesla v hotel v Portorožu češnje, lepe in debele. "Kam greš deklica?" reče nemški stražar na vratih. "V kuhinjo jih nesem," odgovori mladenka, "za vas bodo, pogledajte, kako so lepe!" - "Pojdi!" Oddahnila se je: pošto, ki jo je imela pri sebi, je zdaj lahko odnesla, kamor je bila namenjena.

Nekega dne sva šli s prijateljico mimo šole na Maliji. Ni bilo še poletje, a Nemci so se sončili. S seboj sva imeli partizansko pošto in kar zvrhano mero strahu. Korajžno sva pozdravili, smeje pošrajali in strah je bil mimo.(27,6)

Za šolo na Maliji je pokopan Rus, ki je bil nemški vojak, a je delal za partizane. Nemci so ga izsledili in ga ubili. Preden so ga ubili, je prosil domačine, naj po vojni to povedo staršem. - Nemci so na Maliji zakopali konja z zlatom, ki so ga naropali. Po vojni so neke noči prišli in zlato odkopali. To se je naslednji dan poznalo...(25,1,25)

Na Maliji so Nemci ubili s puškinim kopitom devetletnega Klavdija Hrvatina in Minko Babič, ki je imela na glavi rdeč fačou; v Novigradu so ustrelili Tonija od Novakov, ker je imel na hlačah rdeč pas. Nemci so hoteli Korte požgati dvakrat (2. X. in 3. III.). Rešil jih je župnik, ker je znal nemško.(1,44,3)

Po drugi svetovni vojni

Zadnji župan na Maliji je bil Frčeta. Bil je tako bister, da mu ni bilo potrebno prav posebno gledati v načrte, ko so gradili cesto iz Vinjol proti Maliji. Kar iz Nožeda je vpil, kje naj trasirajo. Po zadnji vojni so mu rekli rdeči ali divji far, zato ker je sklepal civilne poroke.(26)

Poleti leta petinštirideset je prišla prva slovenska učiteljica. Zbrala je vse tiste učence, ki smo imeli četrti razred, in nas začela pripravljati za gimnazijo. Z vozom, ki ga je vlekla mula, nas je peljala k sprejemnim izpitom v Koper. Sprejeti smo bili vsi, čeprav smo se s slovenskimi profesorji bolj slabo razumeli. - Skoro vsi Malijčarji in Kortežani smo nadaljevali šolanje na učiteljski šoli. Dvanajst nas je bilo. Hoteli smo nadomestiti zamujeni čas, ko so nam fašisti iz ust trgali slovensko besedo.(57,21)

Šele po vojni so Kortežani gledali film prvič. To je bilo v stavbi nekdanjega vrtca. Ker še nismo imeli elektrike, smo uporabljali agregat. Aparatura je bila slaba, zato so predvajanje večkrat prekinili. Gledalci, med katerimi je bilo največ šolskih otrok, so predstavo spremljali z bučnim negodovanjem ali z glasnim krotanjem. Bila je že pozna ura, ko okvare niso in niso mogli odpraviti. Pa je stopila učiteljica Vlasta pred platno in rekla: "Otroci, zdaj pa domov, dovolj je tega, jutri morate zgodaj vstati!" Nič ni pomagal otroški "neee" in pregovarjanje filmarjev. Otroci so morali domov!(52)

V tem obdobju so cerkvi odvzemali njeno dotedanjo vlogo. "Nihče ne bo večni luči več prilival olja, ampak ga bo raje odlival", je rekel leta 1947 repentaborski župnik E. Wester, ki je dokaj dobro simpatiziral s partizani. Večina primorske duhovščine je namreč podpirala težnje po osvoboditvi in priključitvi k Jugoslaviji, a ne tudi teženj po družbi brez vere, ki se je pripravljala. Po izjavah domačinov sklepam, da je tudi tukajšnji župnik spadal mednje. To je bil tudi vzrok za protiverski veter, ki so ga sprožili iz političnega vrha občin in je dosegel višek 13. oktobra 1953 s poizkusom izгона.

Kmalu po vojni je nekega nedeljskega jutra pripeljal iz Jižle avto balila s pokritimi numerji, z ukazom, da morajo župnika odpeljati čez mejo. Skupina mladih fantov ga je skupaj z učiteljico na zadružnem kamionu spremljala na blok Škofije.

Tam so miličniki župnika namestili v svoj avto in ga odpeljali nazaj v Korte. Nekatere fante so zaprli. Učiteljica je bila zelena kot zid! Ko so mladeži dopovedali, da ni ravnala prav, so jo spustili. Ostala je na cedilu. - Starejši domačini so se jim posmehovali, se zgražali in zatrjevali, da so samo po župnikovi zaslugi ostali Slovenci. - Povod za to je bila moja prošnja, da bi mi farani, kot je bila navada, skopali vrt.(44,3,2)

Župnika Esiha so hoteli okrasti trikrat: leta 1967, 1977 in 1982. Leta 1977 se je v farovžu oglasil možki, ki se je tožil, da nima kje prespati, da nima za avtobus. Prišel sem s psom in baterijo in moža odpeljal k Vatovcu, da je poklical milico. Poleti leta 1982 je prišel neki možki z avtobusom ob enajstih. Ustavil se je v gostillni in se opoldne znašel v farovžu. Zahteval je denar. Ker ga župnik ni hotel dati, ga je možki napadel in denar iztrgal iz rok. Drobiž se je razletel. Župnik je klical na pomoč. Prišli so sosede in moja žena, ki je župniku prinesla kosilo. Prišel sem s sinom in tekla sva za bežečim možkim. Ujela sva ga v Ršedu in poklicala milico. Ja, bilo je kot v kavbojskem filmu.(18)

Leta 1953 so bile volitve. Nanje pa niso šli vsi. Kar naenkrat je pripeljal od drugod kamion z nekaj ljudmi in so vse take, ki niso bili na volitvah, pretepli. Nekateri se od tega niso dolgo opomogli, drugi so zbežali v Trst.(46)

Leta 1954 sem bila po tedanji navadi (Vzemi kovček in pojdi!) premeščena iz Dekanov v Korte. Bil je 18. september. Z avtobusom sem prišla v Izolo in se peš napotila v še nepoznani kraj. Na križišču vprašam moža z oslom: "Kje so, prosim, Korte?" - "Non capisco lo slavo," mi odgovori. Nato: "Dove sono Corte?" - "Li su a quattro chilometri." - "Saj to ni mnogo," si mislim in se napotim naravnost navzgor po makadamski cesti. Nato ovinki... še konca jih ni hotelo biti! Šared - tu mi povedo, da je v Korte šele od tod štiri kilometre! Kako? Nad Cetorami srečam mlekarški kamion. Vročina, sonce me je opeklo, žeja. Zvoni poldne - svojevrsten zvonik. Dospem pred šolo. Voz, ki ga je vlekel konj, je z mojo prtljago ravnokar prisopihal izpod Padne. Poslovim se od Jožeta, gostoljubnega Gregoriča-Dekančana.

Sprejela me je ravnateljeva žena, namestila v svoje stanovanje in vprašala: Boš učila slovenščino?" - "Ne, saj sem zgodovinar in geograf!" - "Saj smo vprašali za učitelja slovenščine." - Nesporazum torej. Takih je bilo ob pomanjkanju učiteljskega kadra takrat kar veliko. Tega leta smo osnovali s sedmimi učenci še sedmi razred. Ker so morali učenci doma delati, smo

jih zadržali še po pouku, da so pod našim vodstvom napisali domače naloge. Med počitnicami pa smo se z višjimi razredi preselili v Izolo, v prostore italijanske šole, ki je zaradi odhoda italijanskega življa ostala skoraj prazna. V tej šoli, v Besenghijevi ulici, za visokimi platanami, smo bili slovenski in italijanski učitelji, starši in učenci kot velika družina, ki je v novem okolju iskala zavetja in sožitja. Našim učencem, prišlim od zgoraj, ni bilo lahko. S svojo tradicionalno kulturo so se znašli med množico priseljencev. Nekateri so se prilagodili, drugi pa ne. Spominjam se, da se je g. Esih zanimal zanje. - "Matematika ne dela težav, slovenščina pa," sem rekla. V Kortah so ostali le nižji razredi, ki so se leta 1976 preselili na Kostanco, v novo montažno šolo. Stari stavbi, ki sta bili zgrajeni tudi s prostovoljnim delom krajanov, pa je matična šola prodala za mali denar podjetju Galeb iz Izole, da bi namestili obrtnike.(45)

Drugi razred gimnazije sem v letu 1956 začela v Izoli. Prve tedne pouka je razredničarka spraševala, kdo se bo naročil na nove učbenike. Ko je prišla vrsta name, sem rekla, da moram vprašati doma. Naslednjega dne pa smo šli namesto v šolo v Trst in ne tako kot so hodili še prejšnji mesec optanti za Italijo. Šli smo z obmejnimi knjižicami: starši, nona in nas devetero, v glavnem še mladoletnih otrok. Poslali so nas v Napoli, poletno oblečene, brez vsakega imetja. Strašno! V domovini smo bili lojalni državljani. Desetemu otroku je bil Tito boter! Kaj naj še rečem: Hodili smo k maši, zato smo bili v šoli tudi kaznovani. Oče je bil kmet, mati delavka brez otroških doklad.(22)

Vaščani so še v 70. letih na vseh svetih večer zvonili do enajstih zvečer, in to izmenjuje vsi gospodarji. Potreba po pitju je bila vedno večja; pogum tudi ... in sledila je barufa. Od tedaj zvonijo le malo časa. - Barufa je nastala tudi leta 1956 med člani vaške godbe. Od jeze so vrgli instrumente v šterno, last Marja Hrvatina-Cekedrina. Naslednji dan so se premislili, jih dvignili in prodali v Pobege. V vasi je ostal za spomin le boben, ki obišče domove le še enkrat na leto (za pusta) in prinaša duh preteklosti: še tisto malo, kar je od običajev preživel o čase povojnega zapostavljanja.(56,44)

Leta 1969 so se v Izoli pripravljali, da asfaltirajo cesto do Malije. Kortežani so se zbrali na zboru volilcev in zahtevali, da položijo asfalt do Kort, sicer se odcepijo od Izole in priključijo Piranu. Delegacija za občinsko skupčino je šla v Izolo po republiškega poslanca Branka Furlana. Ta je moral obljubiti, da bo šel v Ljubljano in izposloval denar za asfaltiranje do Kort. Sestanek smo zaključili ob dveh ponoči. Naslednji dan je poslanec šel in dosegel, kar smo zahtevali. - Ko

je bila cesta gotova, je sprevodnik vzkliknil: "Zdaj ne bo več kadelo, ma drselo!"(52,59)

22. julija 1981 so Medošeri v velikem veselju odprli pipo višinskega vodovoda. (Dve leti prej so to storili v Kortah.) To je storila najstarejša vaščanka Marija Medoš (1891). Pel je domači zbor. Na slovesnosti je bilo veliko domačinov in seveda tudi mladinska brigada, ki je bila nastanjena v Šmarjah in je pomagala ta vodovod graditi.²²

VIRI IN SLOVSTVO:

a) Ustni viri

Navajam abecedni seznam pripovedovalcev. Prva letnica je rojstna, druga pa označuje leto poročanja. Njihove številke so zabeležene ob tekstih.

1. Bernardi Piero, 1905, 1984
2. Esih Karel, 1900, 1983-84
3. Felda Just, 1930, 1982
4. Felda Matija, 1889, 1982
5. Felda Antonija, 1895, 1984
6. Grbec Emilija, 1927, 1982-91
7. Grbec Just, 1913, 1983-90
8. Grbec Štefanija, 1910, 1984
Grbec Tatjana, 1970, 1984
9. Grbec Vilma, 1928, 1984
10. Grbec Toni, 1911, 1984
11. Gregorič Albin, 1920, 1986
12. Hrvatini Emil, 1925, 1982-84
13. Hrvatini Franc, 1901, 1983
14. Hrvatini Ivan, 1909, 1990
15. Hrvatini Nevenka, 1955, 1988
16. Hrvatini Rozalija, 1920, 1988
17. Hrvatini Stanko, 1922, 1983-85
18. Hrvatini Viktor, 1900, 1983
19. Kaligarič Klavdij, 1964, 1977
20. Kaligarič Roža, 1928, 1985
21. Kaligarič Renato, 1935, 1985
22. Kleva Anita, 1942, 1985-88
23. Kleva Benedikt, 1913, 1983
24. Kleva Elda, 1925, 1984
25. Kleva Francka, 1901, 1984
26. Kleva Marino, 1952, 1985
27. Kleva Rozalija, 1920, 1984
28. Kregelj Aleš, 1920, 1983
29. Korenika Bruno, 1932, 1983
30. Korenika Franc, 1896, 1981-83
31. Korenika Emilija, 1925, 1985
32. Kotrle Ivan, 1901, 1983
33. Majcen Anton, 1902, 1984
34. Medoš Marčelo, 1927, 1986

35. Medoš Marija, 1891, 1982
36. Medoš Karla, 1916, 1985
37. Medoš Ludvik, 1912, 1991
38. Mejak Andrej, 1913, 1982-85
39. Mejak Albin, 1930, 1991
40. Mejak Bruno, 1925, 1984
41. Mejak Marija, 1914, 1986
42. Mejak Piero, 1902, 1981-84
43. Mejak Pierino, 1930, 1991
44. Morato Albin, 1927, 1986-88
45. Morato Nada, 1927, 1985
46. Morato Viktor, 1930, 1986-90
47. Novak Dino, 1939, 1985
48. Novak Jože, 1917, 1984
49. Novak Emil, 1927, 1983
50. Novak Marčelo, 1933, 1984
51. Novak Rugiero, 1929, 1984
52. Novak Silvo, 1940, 1985
53. Novak Toni, 1903, 1984-85
54. Novak Toni, 1908, 1984
55. Panger Franc, 1906, 1988-91
56. Panger Ivan, 1935, 1985
57. Sergaš Marija, 1933, 1985
58. Škerlič Ana, 1903, 1986
59. Tul Albin, 1919, 1970

b) Narečne besede

angurja = lubenica
 banjka = krsta
 barufa = prepir
 belila = balilla
 brumn = dober
 bošk = gozd
 fačou = ruta

feta = rezina
 fjera = veselica
 fontana = izvir
 frati = menihi
 frudelj = z vej postrgano listje
 golida = vrč za vodo
 gvardjan = čuvaj
 hiton ča = vržem proč
 jugno (postižje, kurta) = dvorišče
 kapovila = župan
 karoca = kočija
 komare = botra
 konšeljer = svetovalec
 konte = grof
 korta = dvorišče
 kunfin = mejni kamen, meja
 lašta = dražba
 lontrina = verouk
 mulo fantičmuša = oslica
 numerji = številke
 pošešjon = procesija
 pilon = steber
 podešta = župan
 robota = prostovoljno delo
 šantila = botra
 šofit = strop
 šterna = vodnjak
 štranga = zapornice
 štrige = čarovnice
 štroliga = kvartopirka
 tomba = grobnica
 vaporeto = parnik, manjša ladja
 vicalo = prikazovalo, spokoravalo

RIASSUNTO

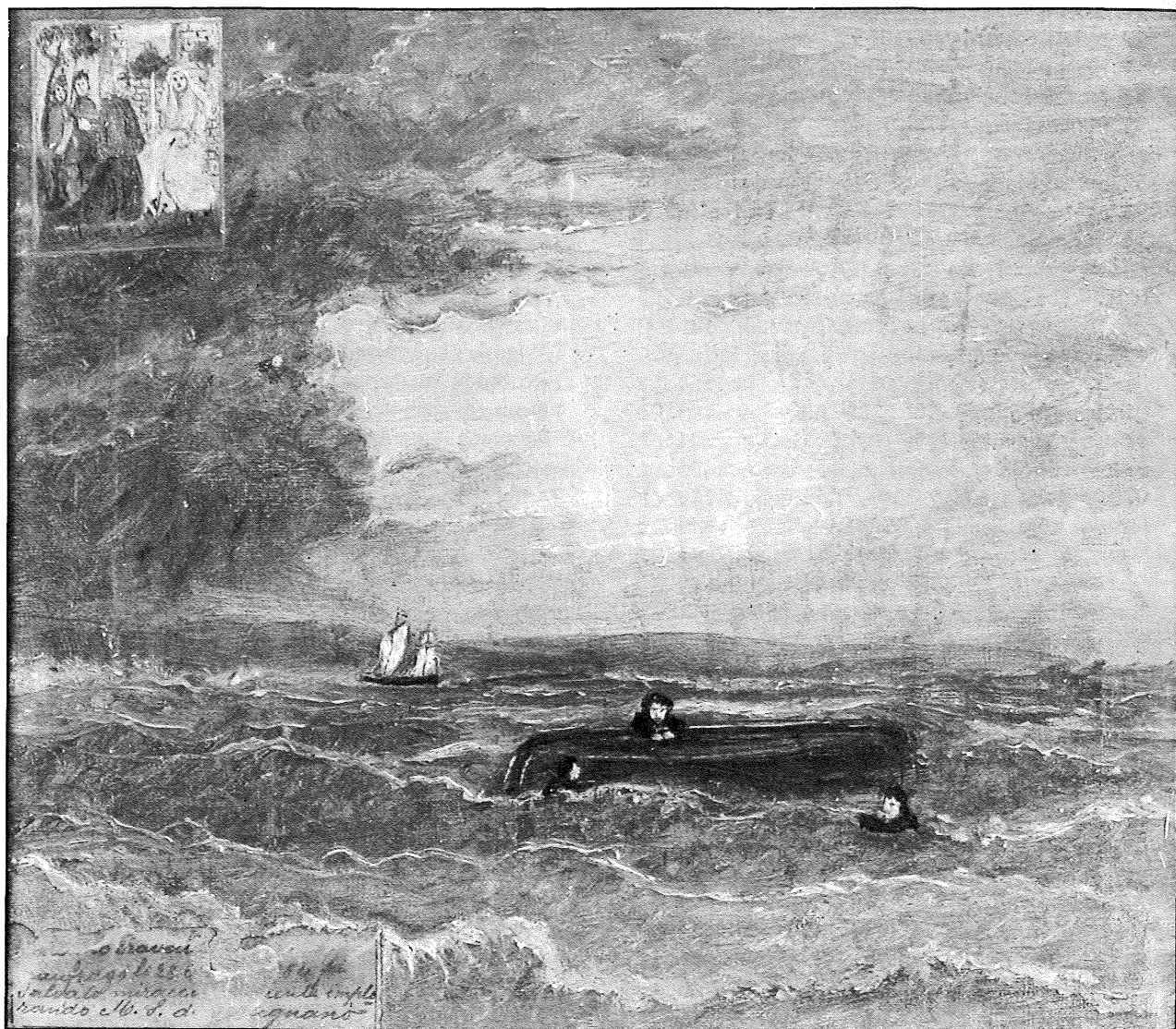
La prima parte dell'articolo è costituita da frammenti di leggende, come ad esempio quelle sulle processioni dei morti, sui fantasmi, le apparizioni, le streghe e il lupo mannaro, Attila e il suo tesoro.

I racconti storici trattano degli abitati, dell'arrivo di nuovi abitanti, dei loro cognomi.

Uno spazio notevole è dedicato alla chiesa, in cui, sino alla metà del secolo scorso si usava il dialetto detto "ščavet". Dalle città della costa venne imposta la liturgia latina ed introdotta la lingua italiana nella scuola parrocchiale. Con l'arrivo di sacerdoti dall'interno della Slovenia ha inizio il risveglio della coscienza nazionale e nel contempo compare l'irredentismo italiano.

I testi delle memorie sono ordinati cronologicamente e vengono proposti senza commento. Illustrano una vivace attività sociale e politica. Alla fine della prima guerra mondiale ha pure un suo comitato popolare che si adopera per il congiungimento agli altri popoli jugoslavi. Ma tutto ciò viene stroncato dal fascismo. Dopo il crollo dell'Italia ebbe inizio l'insurrezione, ma venne soffocata dai Tedeschi che intendevano bruciare il villaggio e mandarono nei campi di concentramento i capi della rivolta. I giovani furono inclusi nelle unità di lavoro che fortificavano la costa. Quelli che erano abili alla guerra fuggirono nelle file dei partigiani. Alla fine della guerra arrivò la libertà sociale e con essa una grande allegria e tanti lavori d'assalto. Ci furono complicazioni in merito allo "status" di questo territorio. Nelle

città la gente optò per l'Italia e si trasferì. Dalle campagne la gente andò nelle città della costa, e a Trieste quali emigranti economici. Alla chiesa venne tolto il ruolo principale, volevano scacciare il parroco, cambiarono radicalmente i nomi. Cancellarono il confine etnico che per lunghi secoli aveva circondato Corte d'Isola (non però ad oriente).

Slika št.15: Ex voto Piavatija, 1894, o. pl, 36 x 31 cm

MUZEJ SOLINARSTVA V SEČOVELJSKIH SOLINAH

Zora ŽAGAR

kustos, Pomorski muzej "Sergeja Mašera" Piran, Piran, Cankarjevo nabrežje 3, YU
conservatore, Museo del mare "Sergej Mašera", Pirano

POVZETEK

Avtorica podaja vsebinski pregled Muzeja solinarstva v Sečoveljskih solinah, katerega otvoritev je bila zaradi vojnih razmer v Sloveniji prestavljena iz meseca julija na mesec september 1991. Vsebinski del dopolnjuje prikaz dosedanjih prizadevanj za postavitev Muzeja solinarstva v prvobitnem solinskem okolju, ki se je na dveh območjih Piranskih solin (soline Fontanigge in soline Fazan) ohranilo do šestdesetih let tega stoletja.

K Muzeju solinarstva spada tudi tematsko in slikovno bogat katalog, ki so ga oblikovali avtorji z različnih strokovnih področij.

Muzej solinarstva v Sečoveljskih solinah je postavljen. Kljub številnim oviram, ki so ustavljale preteklo delo (skrajno neugodne vremenske prilike jeseni leta 1990 in letošnja deževna pomlad so upočasnili dela na solnem fondu), nam je uspelo akcijo zaključiti. Otvoritev smo načrtovali za 3. julij 1991. Prav tedaj pa je prišlo v Sloveniji do neljubih dogodkov, ki so dan spremenili v mōro. Zaprli smo muzejsko hišo, zapustili prostor Sečoveljskih solin in vso stvar preložili na jesenske dni.

Prvi snovalec Muzeja solinarstva na prostem je bil dr. Miroslav Pahor, ustanovitelj Pomorskega muzeja "Sergeja Mašera" Piran. Zelo dobro je poznal problematiko starega solinarstva ter delo in življenje, povezano s to ne-agrarno gospodarsko panogo. Konec petdesetih in v začetku šestdesetih let tega stoletja je z etnologinjo Tatjano Poberaj spremljal dogajanja v solinah Fontanigge in Fazan v Luciji. Tedaj je tam deloval še stari način pridobivanja soli, vezan na poletno-sezonsko bivanje v solinah. Sol so pridobivali s pomočjo ročnih in vetrnih črpalk, s preprostimi lesenimi in kamnitimi orodji in pripomočki - vsak solinar na svoji solni njivi. Konec šestdesetih let je staro solinarstvo zamrlo, čemur je vsekakor botrovalo prejšnje množično izseljevanje italijanskega prebivalstva v Italijo, ki je do tedaj poleg prebivalstva slovenskega obalnega zaledja predstavljalo glavno delovno silo v solinah.

Dr. Pahor je zgodaj spoznal, da bo z opustitvijo solin izginila tudi enkratna kulturna dediščina, zato je kulturne

delavce na obali večkrat opozarjal na omenjeni problem.

Muzej solinarstva naj bi po njegovem mnenju postavili v strunjanskih ali lucijskih solinah. Na obeh območjih bi bil na voljo turistom, lahko dostopen in vsem na očeh. Kasneje se je odločil za Strunjan, kjer so v sedemdesetih letih načrtovali gostinsko - turistično naselje. Ta odločitev pa je imela tudi svojo slabo plat, kajti v Strunjanu ni bilo ohranjene avtentične solinske hiše in bi jo bilo treba rekonstruirati. Z obnovo solnega fonda, zaključene proizvodne enote, pa bi posegli v miniaturne strunjanske soline, ki so prvi val modernizacij doživele že v začetku tega stoletja in so kasneje prešle na moderen način pridobivanja soli (enako kot severni del Sečoveljskih solin, t.i. Lera). Strunjanske soline so bile torej glede postavitve Muzeja solinarstva zelo vprašljive, zamisli so nasprotovali tudi tamkajšnji solinarji; v lucijskih solinah pa je zrastle marina.

Opuščene soline Fontanigge so medtem samevale. Izginjali so ostanki stare tehnologije, naglo so začele propadati stavbe (k temu so prispevali tudi ljudje, ki so odnesli, kar se je pač odnesti dalo). Prišlo je do naglega propadanja celotnega prostora opuščenih solin. Zato so zaprli dovodna kanala Curto in Giassi. Tako so zavarovali pred propadom notranje nasipe in solne fonde. Ker je bil prekinjen redni dotok morske vode, se je začel proces razkrajanja rastlinja in živalstva in "nekaj let se je v solinah širil tak smrad, da tja ni bilo moč stopiti".

V letih 1984 in 1985 sta *Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran* in *Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran* pregledala etnološko dediščino v solinah Fontanigge: hiše in ruševine, objekte z večjo etnološko pričevalnostjo in tiste, ki so bili zanimivi zaradi gradiva in konstrukcijskih podrobnosti ali ohranjenih ostankov opreme, kamnite zapornice, sledove solinske tehnologije. Po tehtnih premislekih in po pogovorih s solinarji ter predstavniki *Droge Portorož* smo določili mesto Muzeja na območju etnološkega rezervata v opuščeni solinah Fontanigge.

Muzej stoji na desnem - južnem - bregu dovodnega kanala Giassi in obsega: obnovljeno solinsko hišo, v interni dokumentaciji, označeno s številko 61, muzejsko zbirko ter pripadajoči solni fond s kanalom Giassi za dotok morske vode. Obnovljena solinska hiša združuje niz treh stavb: nadstropno solinsko hišo, ki je nekdanj služila za shranjevanje pridelane soli in bivanju solinarjeve družine, pritlično skladišče, ki je služilo izključno za shranjevanje soli, ter krušno peč, posebnost Sečoveljskih solin. V muzejski stavbi je našla mesto zbirka, ki združuje pisni in slikovni pregled razvoja solinarstva na SV obali Jadranskega morja, rekonstrukcijo bivalnega in delovnega okolja ter razstavní prostor z značilnimi solinskimi predmeti. Solni fond med hišo in dovozno cesto ob Dragonji obsega poleg izparilnih tudi 28 kristalizacijskih bazenov. K njemu pa spada tudi kanal Giassi, ki dovaja morsko vodo omenjenemu solnemu fondu (v preteklosti je napajal vse fonde ob kanalu) in odvaja odpadne vode ter deževnico nazaj v morje.

Obnovljena solinska hiša ohranja in ponazarja stanje, kakršno je bilo v obdobju pred uporabo betona, torej v času pred prvo svetovno vojno. Z izbrano notranjo opremo kaže solinarjevo delovno in bivalno okolje v zadnjih dveh stoletjih. Na novo postavljena krušna peč, naslonjena na vzhodno fasado pritličnega skladišča, je rekonstruirana na podlagi obstoječega slikovnega gradiva s konca petdesetih in začetka šestdesetih let, pripovedovanja solinarjev ter na podlagi ostankov krušne peči ob sosednji hiši proti morju. Solinska hiša ima pravokotni tloris, je enonadstropna in krita z dvokapno korčasto streho. Ob krajši stranici ima prizidano dodatno skladišče za sol, kar govori o tem, da je imela vsaka vrsta - "stiera"- kristalizacijskih bazenov svoje solno skladišče (v vsaki vrsti je bilo 14 bazenov). Bivalni prostori, ki so samo v nadstropni stavbi, kažejo na to, da so na kristalizacijskih bazenih delali člani ene družine. Zadnja, ki

je pridelovala sol na današnjem "muzejskem solnem fondu" je bila družina Grbac s Parecaga. Notranji ambienti so bili obnovljeni glede na nekdanjo in današnjo vlogo stavbe. Pritlično stransko skladišče je dobilo kamnit tlak, ker smo prostor namenili pisnemu in slikovnemu prikazu solinarstva (s poudarkom na Piranskih solinah). Solno skladišče v pritličju nadstropne stavbe smo pustili v njegovi prvotni vlogi - čeprav naj bi tu sol shranjevali zgolj simbolično. Potrebno se je bilo odločiti za kompromisno rešitev ter poiskati najboljšo pot za sožitje muzejskega predmeta z nekdanjo namembnostjo muzejskega prostora. Ko bi omenjeno skladišče služilo shranjevanju soli iz muzejskega solnega fonda, bi bil vprašljiv obstoj muzejskih predmetov. V omenjenem skladišču so razstavljena orodja in pripomočki, ki so jih uporabljali pri delu v skladišču in v solnem fondu. Kamnita pot, dodatno položena na zemeljska tla, služi zgolj ohranjanju čistoče v muzejski hiši.

Bivalni prostori v nadstropni stavbi prikazujejo kuhinjski in sobni inventar, ki ga je moč datirati v zadnji dve stoletji. Središče dogajanja v kuhinji je bil vsekakor ognjiščni prostor; že pred 1. sv. vojno se v nekaterih hišah namesto ognjišča pojavi zidani štedilnik. Pri inventarju ne moremo govoriti o enotni notranji opremi v solinskih hišah. Gre predvsem za uporabne in okrasne kose, ki so jih solinarji prinesli iz svojih mestnih ali podeželskih domov in so služili sezonskemu bivanju v solinah. Izjema pa so tisti kosi notranje opreme (pladenj za vzhajanje hlebcev-"concolo", nečke za kruh-"albol", glineni vrči in posode za pitno vodo-"arete" in "zare", krušni žigi, t.i. "timbri"...), katerih uporabo je narekovalo življenje v povsem specifičnih pogojih: oddaljenost od oskrbovalnih središč, težavno oskrbovanje s pitno vodo itd... Tem predmetom smo namenili eno od sob in jih razstavili kot značilne solinske kose ter tako opozorili na njihovo pomembno vlogo v vsakdanjem poletnem življenju solinarjev.

Gradivo, ki ga ni bilo moč poiskati v slovenskih muzejih ali med ljudmi na terenu, so nam izdelali v Mizarski delavnici Obrata Soline; kose kuhinjskega in sobnega tekstila pa nam je na osnovi starih vzorcev sešila gospa Marija Bažec iz Ravna.

Muzej solinarstva dopolnjuje vsebinsko in slikovno bogat katalog *Muzej solinarstva-Museo delle saline, Piran-Pirano 1991*, po katerem je tudi povzeto gradivo za omenjeni prispevek.

RIASSUNTO

L'autrice illustra i contenuti del Museo ubicato nelle saline di Sicciole, la cui apertura a causa della guerra in Slovenia è stata rimandata dal mese di luglio al settembre del 1991. Nell'articolo si espongono anche tutti gli sforzi compiuti sino ad oggi per collocare il museo nell'ambiente originario che, in due zone delle saline di Pirano - Fontanigge e Fasan - si è conservato inalterato sino agli anni Sessanta di questo secolo.

GARAŽNA HIŠA V PIRANU

Majda SKRINAR

dipl. ing. arhitekture, 66000 Koper, Kraljeva 13
laureata in architettura, Capodistria

POVZETEK

V nalogi se ukvarjam z možnostjo razreševanja prometne problematike Pirana, sredozemskega mesta, katerega trge in ulice, namenjene pešcem, zasedajo avtomobili. V načrtu garažne hiše, skrite v klifni steni pred mestom, ki bi prestrezala promet in bi bila namenjena parkiranju osebnih avtomobilov meščanov in obiskovalcev, vidim eno izmed več manjših garažnih hiš, ki bi jih bilo potrebno postaviti v Piranu.

UVOD

Piran bi lahko v prometnem smislu označili kot "mes-to-terminal". Obalna in slemenska cesta vodita prometne tokove v mestno jedro, kjer se promet ustavi in vozila zapolnijo trge in ozke ulice historičnega jedra. S projektom garažne hiše želimo torej prispevati k rešitvi enega od ključnih problemov urejanja prometa v Piranu, kjer je, še posebej v poletnih mesecih, ko se promet zaradi turizma bistveno poveča, težko najti prosto in varno parkirno mesto. Sezonska zgostitev prometa vpliva na ekološko in fizično kvaliteto okolja v historičnem jedru Pirana, s tem da zaseda glavne javne prostore mesta in otežuje dostop do njegovih najbolj vitalnih vsebin.

Temeljna predpostavka zasnove je bila, da naj bo nova parkirna hiša čim bližje mestnemu jedru, hkrati pa naj ne spreminja značilnega ustroja in podobe območja Piranskih vrat.

Dosedanje študije prometne problematike Pirana iščejo rešitev s postavitvijo parkirnih terminalov tik pred historičnim mestnim jedrom. Večina projektov locira parkirne prostore ob morje, na nasipe tik pred mestom ali pa v bližnjo dolino Salvetti. Lokacija garažne hiše v dolini Salvetti bi bila brez ustreznega dodatnega prevoznega sredstva mestu predaletč. Uvedbo prevoza do mestnega jedra bi zahtevala tudi zgornja lokacija garaže ob mestnem obzidju. Postavitve garažne hiše med klifno steno in morje oziroma na nasipe so manj primerne, ker spreminjajo naravno značilnost prostora Piranskih vrat, to je ožino med morjem in kopnim, ki je potekala pod

klifnimi stenami od Bernardina do točke, kjer se je razširila v osrednji mestni prostor Pirana. Ta značilnost Piranskih vrat je z izgradnjo hotelskega kompleksa Bernardin skrčena na odcep, kjer se slemenska cesta spusti k morju do luške kapetanije. Za preostalo ožino Piranskih vrat predlagamo, da jo ambientalno zaščitimo in opredelimo kot naravna vrata in prehod, ki ločuje morebitne novogradnje od historičnega mesta.

Vodilo pri izbiri lokacije nam je bilo, naj bo nova garažna hiša čim bližje mestnemu jedru. Pri tem smo upoštevali, da je za dostop v mesto primernejša cesta, ki se z Belega križa spusti k morju, kakor tudi dejstvo, da je prihod v Piran veliko atraktivnejši z morske strani kot z obzidja. Odločili smo se, naj bo ta lokacija v prevoju Piranskih vrat. Ker pa je to zaznavno izredno občutljiv prostor in predstavlja naravna mestna vrata in hkrati tudi edini preostali del nekdanje ožine, ki je potekala od Bernardina proti Piranu pod klifnimi stenami, smo parkirne površine postavili v podzemne predore pod steno izza obstoječe bencinske črpalke.

Na osnovi starih zapisov, arheoloških najdb in drugih podatkov vemo, da je bila tehnika gradnje podzemnih prostorov ljudem znana že od vsega začetka civilizacije. Zaradi težavnega dela in velikih nevarnosti pri gradnji so take naloge pomenile izziv in so bile prav v vseh časih upravičene le v izjemnih primerih (za obrambo, napad, transport vode, grobnice, promet, izkopavanje rud). Podzemne gradnje Asircev, Egipčanov, Grkov, Rimljanov

še danes navdušujejo z monumentalnostjo in drznostjo posameznih rešitev, še posebej, če vemo, s kakšnimi primitivnimi sredstvi so takrat graditelji razpolagali.

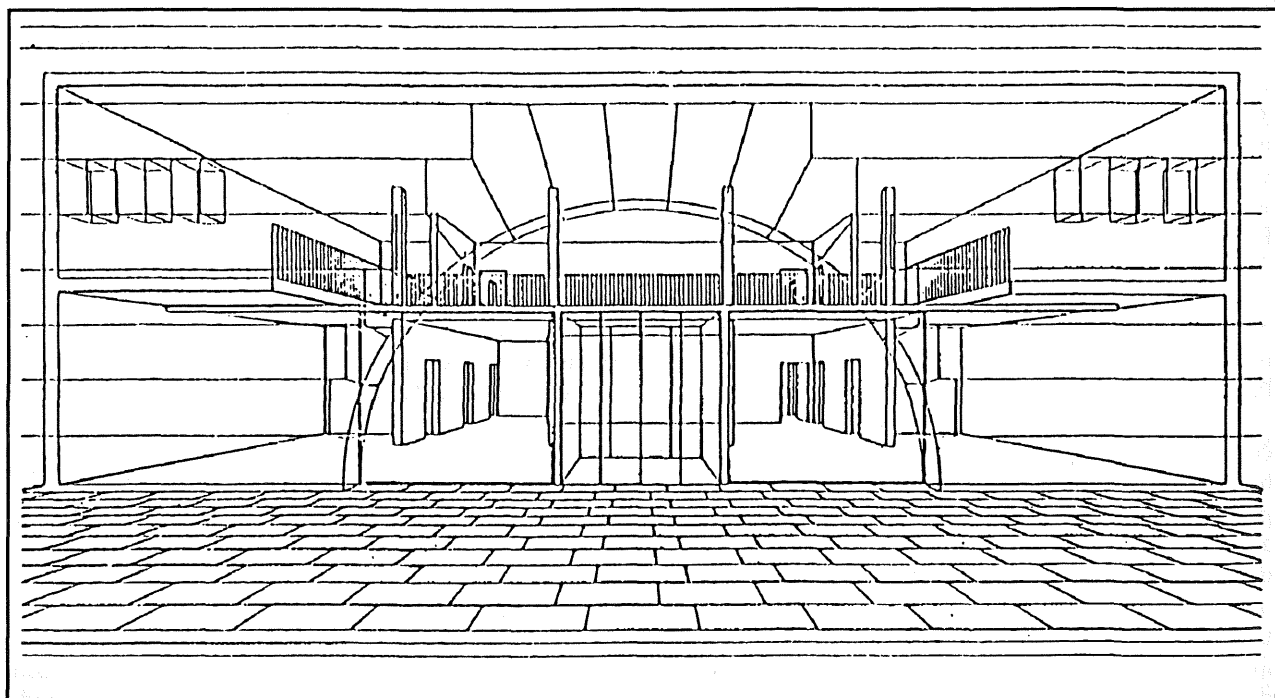
Z iznajdbo smodnika in njegovo uporabo v tehnične namene 1612. leta, kasneje pa z iznajdbo nitroglicerina 1849. leta in vrtnega kladiva je tehnika gradnje tunelov močno napredovala. Gradnja tunelov je postala mogoča v najslabših stenskih pogojih, kar je omogočilo izgradnjo sistemov podzemnih železnic v velikih mestih. Tako je London postalo prvo mesto, ki je leta 1863 uvedlo podzemno železnico. Gradnja tunelov je doživela razcvet po drugi svetovni vojni, ko se je začela množična uporaba avtomobila kot prevoznega sredstva. Tako je bila zgrajena vrsta predorov v masivu Alp. V mestih z gradnjo tunelov omogočimo reševanje zapletenih prometnih situacij. Najbolj razširjen tip suterenske gradnje danes so prometne zgradbe, (ki so pod javnimi prostori, pod dvorišči karejev in pod vrtovi). Tuneli služijo kot prostor za parkiranje. Eden zadnjih primerov uporabe tunela za parkirišče je idejni projekt italijanskega arhitekta Giancarla de Carla, ki rešuje problematiko z avtomobili zapolnjenega trga v historičnem jedru Trenta. Rešitev najde v tunelu, ki ga umesti pod trg. Poleg 70 parkirnih mest je skozi tunnel speljana tudi cesta, tako da je trg nad njim namenjen samo pešcem.

URBANISTIČNA ZASNOVA

Garažno hišo smo postavili za brežino, v nizu hiš pod klifno steno na vhodu v mesto. Prostor za parkirna mesta smo pridobili s tunnelsko tehniko gradnje, v portalno zgradbo tunela pa smo umestili motel z informacijsko službo, vstopno in izstopno postajo parkirišča in javna stranišča. Cesto pred parkirno hišo smo razširili proti postajališču in tako pridobili nov prometni pas za uvoz in izvoz v podzemne parkirne prostore. Od ceste, ki vodi v Piran, smo ga ločili s prometnim otokom in na njem postavljenimi bankinami. Pri določanju števila parkirnih mest v garažni hiši smo se odločili za minimalno število parkirnih mest (190), kolikor je danes parkirišč na Tartinijevem trgu, ki naj bi bil po preureditvi namenjen le pešcem. Podzemne garažne prostore lahko povečamo s podaljšanjem ali zvišanjem predorov v dve etaži. Pričakujemo lahko, da bo lokacija garažne hiše oživila danes manj obiskane poti proti Tartinijevemu trgu, kar bo verjetno spodbudilo tudi nastajanje novih dejavnosti v tem sorazmerno odmaknjenem delu mesta.

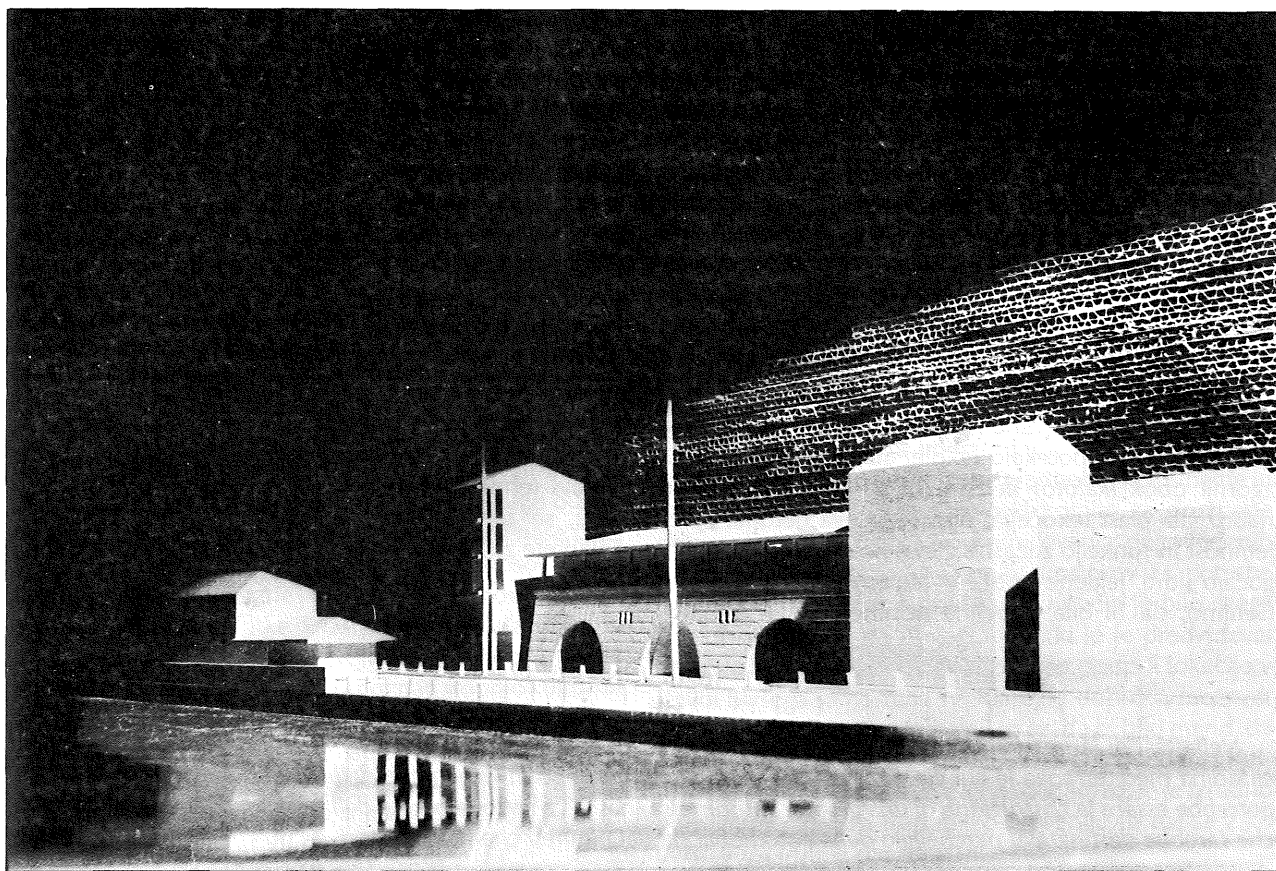
ARHITEKTURNA ZASNOVA

Garažo v klifni steni smo organizirali na nadmorski višini 2 m v dveh vzporednih tunelih, ki segata 175 m globoko in sta 12,6 m široka in 4,2 m visoka. Tunela sta trikrat prečno povezana. Skozi en vhod je uvoz v prvi tunel, v katerem je enosmerna cesta, široka 3 m, pločnik za pešce in parkirna mesta, postavljena pod kotom 45

Perspektiva vhodne avle motela garažne hiše v Piranu

Maketa garažne hiše v Piranu (foto Jaka Fürst, 1990)

stopinj na obeh straneh cestišča. Prehodi peljejo v drugi tunel, ki nas vodi na prosto. Tunel ima enako organizacijo kot prvi. Velikost garažne hiše lahko spreminjamo. V ta namen so v prehodih nameščena rešetkasta kovinska, zložljiva vrata, s katerimi lahko zapiramo dele parkirišča, ki jih trenutno ne potrebujemo. V vhodnih vratih je ob uvozu samodejna predaja kartic, ob izvozu pa blagajna. Tunel ima umetno razsvetlavo. Vrata so močnejše osvetljena, podnevi s sončno svetlobo, ponoči pa z močnejšo umetno razsvetlavo, ki služi lažji orientaciji v podzemnem prostoru. Prezračevanje v tunelu je naravno. V stropu so v ta namen razporejeni prezračevalni jaški, ki peljejo na vrh hriba. Za umetno vpihovanje čistega zraka pa so zagotovljeni tudi jaški v spodnjem oboku tunela. V prehodih med tuneli so servisni prostori.

Portal tunela je zid, ki podpira hribino. Zid smo razširili v hišo in vanjo poleg vhodov v podzemne prostore postavili motel in javna stranišča.

V vratih, zožitvi na meji med cesto, zunanjim prostorom in podzemnimi hodniki tunela smo namestili kontrolne kabine. V njih sta predaja kontrolnih kartic in blagajna, od koder je mogoče s televizijskimi sprejemniki spremljati dogajanje v tunelih. V vratih sta vhoda v javna stranišča.

V pritličju dvoetažne avle motela so recepcija, bife in informacijska služba. Na galeriji je zajtrkovalnica. V nadstropju je 12 sob ter servisni prostori. Vsaka soba ima kopalnico in balkon s pogledom na morje. Strešni napušč štiti pred dežjem in soncem. Iz hodnika je možen dostop na teraso pod steno, ki je zaščitena s kovinskimi mrežami, če bi bilo potrebno, pa bi jo dodatno utrdili z betonskimi sidranimi rebri. Etaže so povezane s stopniščem, osvetljenim s svetlobnim jaškom in z osebnim ter servisnim dvigalom.

TEHNIČNA ZASNOVA

Pogoji za gradnjo podzemne garaže na predvideni lokaciji so dokaj ugodni. V vsej dolžini predvidenih garažnih predorov lahko pričakujemo enakomerne geološke pogoje, in sicer skoraj vodoravne plasti laporja in peščenjaka. Kamnine so torej sorazmerno malo razpokane, peščene plasti pa so razdeljene s prečnimi razpokami na kose decimetrskih dimenzij. Ker na tem območju niso opazni večji prelomi, ni pričakovati širših, tektonsko močnejše zdrobljenih pasov kamnin. Ne moremo pa izključiti možnosti, da so na območju podzemnih garaž ožji, slabše zdrobljeni pasovi vzdolž manjših

prelomov. Zaradi skoraj vodoravne lege plasti bodo boki stabilni, pač pa je možno luščenje posameznih plošč v stropu. V večjem delu izkopa za garaže je ocenjena kvaliteta kamnine (po kategorizaciji za gradnjo predorov) s tretjo kategorijo, ob možnih zdrobljenih pasovih pa s četrto kategorijo. Verjetna dolžina takih zdrobljenih plasti ne bo presegala 10 %. Tretja kategorija hribin po avstrijski klasifikaciji obsega rahlo drobljivo kamnino. Izkop v takšnih hribinah lahko poteka z odkopnim kladivom, mestoma pa z rahlim razstreljevanjem. Za zdrobljene cone prihaja v poštev četrta kategorija, ki rabi zaprt profil s talnim obokom.

Glede na podane prognoze predvidevamo, da bi pri uporabi tako imenovane "nove avstrijske metode" kopanje predorov potekalo takole: najprej bi se izkopal zgornji obok (*kaloto*) in nanj bi se takoj po odkopu nabrizgala plast tekočega, hitrovezočega betona. Sprejemnost in funkcijo začasne gibke nosilne obloge omogočajo sidra, jeklene mreže in jekleni okviri (*remenati*). Cenimo, da bi bila debelina nosilne obloge iz hitro-

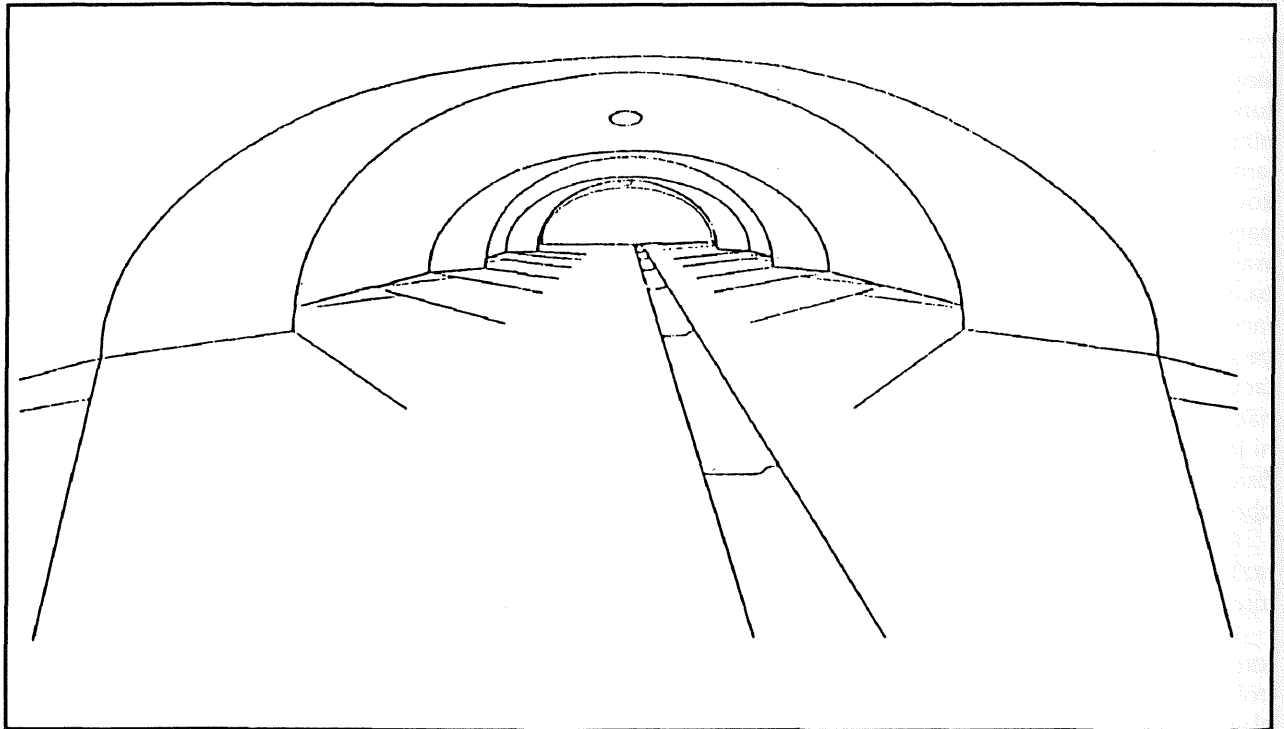
vezočega betona okrog 20 do 30 cm, v stropu pa bi bila sidra dolžine 7 do 8 m, ob bokih in na dnu (pod talnim obokom) pa dolžine 3 do 6 m na enaki razdalji. Remenati bi bili na vsak meter. Končna obloga iz betona bi bila največ 50 cm debela, če razpon profila garaže ne bi bistveno presegal 10 m.

Po avstrijski metodi ni pričakovati, da bi se posledice odkopavanja manifestirale na zemeljskem površju. Celoten proces bo šel na vrhu odprtine približno za pol b v višino (b je višina prereza).

Docentu Janezu Koželju s Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani se zahvaljujem za napotke in vsestransko podporo. Za pomoč pri sestavi tehničnega poročila, nasvete in spodbudo pri delu, se zahvaljujem prof. dr. tech. Ivanu Sovincu s Fakultete za naravoslovje in tehnologijo Univerze v Ljubljani.

RIASSUNTO

Nella tesi di laurea l'autrice ha studiato una possibile soluzione del problema riguardante il traffico a Pirano, la cittadina mediterranea le cui vie e piazze destinate ai pedoni sono invece invase dalle automobili. Uno dei sistemi potrebbe essere la costruzione di una grande autorimessa, nascosta sotto la parete della collina alle porte della città, che sarebbe destinata al parcheggio delle automobili sia dei piranesi che dei visitatori.

Perspektiva podzemnih garažnih prostorov

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Dr. Duša Krnel-Umek

NA POTI K DOKONČNI REŠITVI PROSTORSKEGA
VPRAŠANJA POKRAJINSKEGA ARHIVA V KOPRU

V letošnjem letu bo minilo 35 let od ustanovitve koprškega Mestnega arhiva. Obletnica bo tokrat nekoliko drugačna, ker bo vrsto let pereče vprašanje hranjenja arhivskega gradiva za šest južnoprimorskih občin (Kopra, Izole, Pirana, Sežane, Ilirske Bistrice in Postojne) dolgoročno rešeno.

Pomen arhivov, ki hranijo številne stare in nove dokumente, je bil premalo prisoten v naši zavesti. V arhivih so primarni viri za vsakršno strokovno razpravljanje o zgodovinskem dogajanju in številni dokumenti za naše poznavanje sprememb strukture družbenih odnosov in načina življenja. Neopazne v svoji molčečnosti hranijo arhivalije številne podatke o naši preteklosti, včasih slavni drugič spet težki in žalostni, vendar je prav po njihovi nepristranski obravnavi moč prepoznati stopnjo kulturne ravni, zrelosti in tolerantnosti posameznega območja, naroda ali časa. Koprski arhiv, ki hrani gradivo Slovencev in Italijanov na istrskem predelu Slovenije, je za samospoznavanje narodnostno mešanega ozemlja še toliko pomembnejši. Zaradi specifičnosti območja in kulturno zgodovinske kontinuitete ima arhiv velik pomen za vso republiko. Iz dokumentov, ki izvirajo iz 12. stoletja, je razvidno, da je Evropa tu vedno bila, pa tudi, da je bil zgodovinski razvoj samosvoj, lasten tej zemlji in tem ljudem, drugim premalo poznan, zato mnogokrat tuj in nerazumljiv.

Mestni arhiv v Kopru je bil ustanovljen 1956. leta z nalogo, da "zbira, varuje in ureja arhivsko gradivo upravnih, gospodarskih in družbenih organov in ustanov, ki imajo svoj sedež v Kopru. Vodi evidenco in zbira arhivsko gradivo bližnje okolice v mejah koprškega okraja z namenom, da ga zavaruje pred propadom"... "Z dnem ustanovitve prevzame arhiv v Kopru v svojo upravo vse gradivo, ki ga je doslej zbral depot v Koprskem muzeju, arhiv ostalih organov v Kopru pa po predhodnem sporazumu s pristojnimi nadzornimi organi."¹ Leta 1966 je opravljal arhivsko dejavnost za občine Koper, Izola, Ilirska Bistrica, Postojna in Sežana. Leta 1967 se je preimenoval v Pokrajinski arhiv Koper in 1974 se mu je pripojil Mestni arhiv Piran. Vendar je tradicija organiziranega arhivskega dela na tem območju starejša: Piranska občina je ustanovila Mestni arhiv 1877. leta in na občinski seji v Kopru so leta 1900 sklenili, da bodo uredili stari arhiv mestne občine.

Koprski mestni arhiv ni imel svoje stavbe. Gradivo se je večkrat selilo, po prvi svetovni vojni pa je bilo skupaj s knjižnico in muzejem v sedanji stavbi Pokrajinskega muzeja Koper. Prostorska stiska se je nadaljevala tudi po drugi svetovni vojni; gradivo je bilo na različnih neustreznih lokacijah in v neustreznih prostorih, večina gradiva pa ni bila prevzeta.

Prvi idejni načrt za obnovo in dozidavo prostorov bivšega samostana in cerkve sv. Klare je bil iz leta 1973, uresničevati pa se je začel šele leta 1985, ko je Izvršni svet občine Koper sprejel zaključek, da se za potrebe arhiva določijo bivša cerkev sv. Klare in prostori bivšega samostana sv. Klare, kjer so poslovni prostori delovnih organizacij Rižanskega vodovoda in Komunale Koper. Občinski komite za urbanizem, gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve in Občinski komite za družbene dejavnosti sta bila nosilca uresničevanja dogovorjenih izhodišč za reševanje poslovnih prostorov za potrebe arhiva. Na razgovoru s predstavniki občin je bilo istega leta dogovorjeno, da novogradnja, ki jo je predvideval družbeni dogovor, ni možna, zato so podprli lokacijo v stavbi bivšega samostana sv. Klare, ki dopušča možnost postopnega urejanja. Ugotovili so še, da bi bilo nujno, da financira obnovo tudi Republika Slovenija, tedanja Kulturna skupnost, "saj gre za arhivsko gradivo, ki je izredno pomembno tudi za Republiko Slovenijo in naj se zato uvrsti v republiški program investicij."²

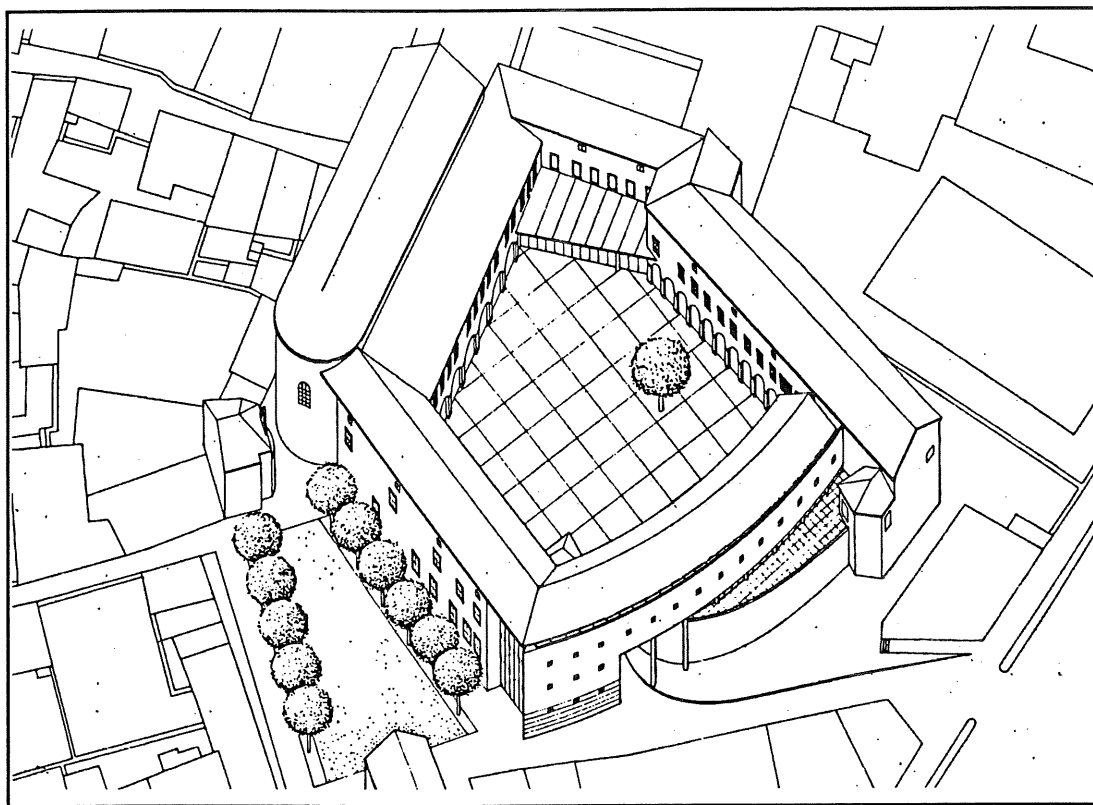
Začetek del pri obnovi bivšega samostana sv. Klare je bil mogoč, ko je leta 1987 koprski Izvršni svet namenil prvo stavbo iz celotnega kompleksa za arhiv in je leta 1988 tedanja Kulturna skupnost Slovenije namenila prva sredstva za obnovo strehe in utrditev sten.

Usklajevanje zahtev spomeniškega varstva in zahtev arhivske stroke je terjalo mnogo truda, vendar je pričujoča arhitekturna rešitev omogočila kar največjo možnost izrabe prostora za arhivsko gradivo in delovne prostore, obenem pa ohranja zunanjo podobo bivšega samostana, ki od leta 1806 ni bil več v cerkveni rabi in je služil različnim namenom, ker je bil v občinski lasti. Podobna primera arhivov v stavbah bivših samostanov sta v Benetkah in v Gradcu.

Z deli v notranjosti cerkve so bile odkrite tudi arheološke najdbe, zato so izkopavanja v letu 1989 trajala več mesecev. Nato so se gradbena dela nadaljevala. Obnovljeni del cerkve za depot arhivskega gradiva je bil odprt 19. oktobra 1990. Ima 3066 tekočih metrov polic, kar bo zadoščalo za selitev gradiva iz neustreznih lokacij in prevzem gradiva občinskih upravnih organov. Najprej bo prevzeto povejno gradivo okraja in občine Koper, ki je najboljše in najpomembnejše za začetek slovenske državnosti na tem območju. Rezerviran je prostor

1 Arhiv PAK, Spis 276/66

2 Arhiv PAK, Spis IS SO Koper 5.7.1985

Projekt zgradbe Pokrajinskega arhiva Koper (projektant: Vojteh Ravnikar, 1988)

za restitucijo gradiva starega koprškega občinskega gradiva, ki obsega čas od konca 14. do srede 19. stoletja in je shranjen v Italiji in za gradivo vojaške uprave za čas po drugi svetovni vojni, ki je v Beogradu.

Ves čas obnavljanja stavbe za depot so tekli razgovori za pridobitev prostorov Komunale Koper in Rižanskega vodovoda. S sklepom Izvršnega sveta SO Koper 1990. leta so bili dodeljeni prostori zahodnega trakta. Stavba bo po obnovi namenjena delovnim prostorom in dodatnim depojem.

V začetku aprila tega leta je arhiv prevzel tudi prostore v drugih dveh traktih stavbe, kjer je bil Rižanski vodovod. Sredstva za odkup je prispevala Občina Koper. Prostori so bili prepleškani in opravljena so bila najnujnejša dela, da se je zavod lahko preselil. S tem je omogočena boljša organizacija dela, ker so se začeli združevati delovni in skladiščni prostori na eni lokaciji. Vendar je rešitev samo začasna, ker je tudi ta del stavbe potreben temeljite obnove, da bo ustrezna za varovanje in urejanje arhivskega gradiva.

Pridobitev stavbe v Goriški 6 za Pokrajinski arhiv v Kopru, ki kot zadnja kulturna ustanova v slovenski Istri rešuje svoje prostorsko vprašanje, je bila rezultat načrtnega in skupnega prizadevanja Pokrajinskega arhiva Koper, Občine Koper, Republike Slovenije - bivše Kulturne skupnosti in komiteja oziroma sekretariata za kul-

turo, Arhiva republike Slovenije, Skupnosti obalnih občin, Rižanskega vodovoda in Komunale Koper. Vsak na svojem področju so prispevali, da je arhivska ustanova pridobila celoten kompleks, ki bo potem, ko bo obnoven, dolgoročno rešil vprašanje varovanja arhivske dediščine.

Pri obnovi so arhitekti, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran in izvajalci pokazali mnogo čuta za ohranjanje stavbne dediščine in prenovljena stavba bo obogatila tudi staro mestno središče.

Mišljenje, da so arhivi tisti del kulturne dediščine, za katero je potrebno vsaj enako, če ne še bolj skrbeti kot za druga področja, naj bi veljalo tudi nadalje. Zgodovinarjem, etnologom, arheologom, umetnostnim zgodovinarjem in drugim raziskovalcem naj bo omogočeno delo, da bomo v naslednjih letih lahko priče novim dognanjem, ki bodo obogatila naše védenje o preteklosti in omogočila boljše razumevanje današnjega časa.

Vida Rožac - Darovec

DELO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA JUŽNO PRIMORSKO V OBJAVAH V TISKU (1989-1991)

Prvo vest o ustanovitvi Zgodovinskega društva za južno Primorsko (dalje: **ZDJP**) je podal Tomo Šajn v Primorskih novicah (dalje: **PN**) št. 19 na strani 22, 10.

marca 1989. Šajn je podal tudi drugi zapis na straneh istega časopisa s št. 49 na strani 7, 23. junija 1989, in v njem javnost obvestil o prvi predstavitvi v organizaciji ZDJP, ko je bila predstavljena tematska številka časopisa za slovensko krajevno zgodovino - Kronika 37/1989, št. 1-2 - v celoti posvečena preteklosti južne Primorske. V njej je še vest Salvatorja Žitka in Darka Darovca o ustanavljanju ZDJP.

Dogodek je bil osnova tudi za zapis izpod tega peresa v Primorskih srečanjih (dalje: PS) št. 100/89 in za poročilo v isti številki PS o prvem občnem zboru ZDJP, ki je bil pred predstavitvijo. Napisal ga je Darko Darovec s pomenljivim naslovom: *Preteklost kot iztočnica sodobnosti*. V Zgodovinskem časopisu 43/1989, št. 3, je dogodek predstavljen pod naslovom: *Poročilo s 1. občnega zbora ZDJP*.

Sledili so naslednji dogodki: predavanje dr. Darje Mihelič in 2. občni zbor v Piranu ter poročilo Darka Darovca o tem v PS št. 110/90. Predstavitvi doslej še vedno zadnjega odmevnega monografskega dela dr. Miroslava Bertoše je sledilo po magnetofonskem zapisu sestavljeno poročilo Darka Darovca v Kroniki 38/1990, št. 3. Poleg avtorja in aktivnega občinstva sta na predstavitvi nastopila še dr. Janez Šumrada in mag. Darinko Munič. Poročilo v Kroniki vsebuje še podatek o obisku društva na gostovanju pri Čakavskem saboru v Pulju, ko so člani društva - dr. Miroslav Bertoša, Salvator Žitko, Darko Darovec in Radovan Cunja - z Matejem Župančičem in dr. Janezom Peršičem predstavili dvodelno monografijo *Koper med Rimom in Benetkami*.

Za stik z javnostjo za predstavitev dela Miroslava Bertoše je poleg odlomka novinarke Nataše Melon na TV Koper-Capodistria ponovno poskrbel Tomo Šajn (PN, 16. februar 1990, s. 15), ki se je izkazal tudi ob predstavitvi knjige Draga Žerjala (PN, 12. junij 1990, s. 3) v organizaciji ZDJP. Na predstavitvi je z avtorjema Aleksejem Kalcem - zgodovinar Narodne in študijske knjižnice - Odseka za zgodovino (dalje: NŠK-OZ) - in Dragom Žerjalom kot predstaviteljica sodelovala še dr. Milica Kacin-Wohinz. V veliko spodbudo delu društva je bila tudi objava njegovega programa za leto 1990 (PN, 3. aprila 1990, s. 4).

Angažiranje društva pri izdaji zbornika *Kraški rob in Bržanija* se je izkazalo tudi s predstavitvijo v sežanski knjižnici Srečka Kosovela, o čemer je bil objavljen zapis v PN 11. sept. 1990, s. 7, vendar brez omembe društva. O pripravi društva na izdajo pričujočega zbornika *Annales* pa poroča v članku Tomo Šajn (PN, 12. febr. 1991).

Še pred objavo te vesti je društvo priredilo predstavitev nove knjige Milana Pahorja *Slovensko denarništvo v Trstu* in predstavitev delovanja slovenske zamejske kulturne ustanove NŠK-OZ, katere direktor je avtor predstavljene knjige. Poleg običajne vesti v *Napovedih* (PN, 7. dec. 1990) in v ekonomsko-propa-

gandnem programu Radia Koper-Capodistria je bil o tem dogodku še odlomek na TV Koper-Capodistria, ki ga je pripravila novinarka Vida Gorjup-Posinkovič. Sledil je 3. občni zbor društva in predavanje mag. Darka Ogrina *Od Mlinov do Socerba* (PN, 11. jan. 1991). Ob tej priložnosti je nastala tudi brošura z istim naslovom v izdaji Geografskega društva Primorje in ZDJP, ki sta predavanje tudi organizirala. Skromne publicitete je bil deležen vsebinsko eden najboljših nastopov v organizaciji društva. Predavanje zamejskega rojaka, priznanega imenoslovca, kulturnika in še bolj znanega skladatelja in komponista dr. Pavla Merkúja je poleg izredno mrzlega vremena pospremila le drobna vest o prireditvi v rubriki *Prireditve* v PN z dne 22. jan. 1991.

Večje pozornosti je bilo deležno gostovanje zgodovinarke Marte Verginella z delom *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*, ki jo je predstavil Darko Darovec (predavanje objavljeno v PS, št. 121-122/91), prav tako pa tudi zavidanja vredni *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji - Tržaška pokrajina*, ki sta ga uredila Aleksej Kalc in Milan Bufon (raziskovalec Slovenskega raziskovalnega inštituta - SLORI iz Trsta). Predstavil ga je Salvator Žitko, za objavo v PN (10. maja 1991) je seveda poskrbel Tomo Šajn. Še odmevnejši ja bil teden dni starejši dogodek v istih prostorih glavnega pokrovitelja društva, zavarovalne družbe *Adriatic* iz Kopra, ko je nastopil znani slovenski zgodovinar dr. Tone Ferenc na temo: *OF na južnem Primorskem*. Njegovo delo je predstavila Vida Rožac-Darovec, za odmevnost predavanja in obletnico, ki je tedaj burila slovensko javnost, pa je ponovno poskrbel Tomo Šajn (PN, 26. aprila in 30. aprila 1991).

Skupaj s kulturnim klubom *Istra* je društvo predstavilo delovanje Čakavskega sabora iz Pulja (Robert Škrli, PN, 30. aprila 1991). Sledilo je kvalitetno predavanje Pavla Stranja - raziskovalca SLORI - z izdajo brošure v sodelovanju z Geografskim društvom Primorje: *Povojni razvoj manjšinskega in večinskega šolstva na obeh straneh italijansko-jugoslovanske meje* (Zdenka Lovec, PN, 11. jun. 1991). Zadnja in hkrati najbolj ambiciozna aktivnost ZDJP je vsekakor tudi pričujoči zbornik, kateremu za konec želim srečno pot.

Dr. Petar Strčić

ČAKAVSKI SABOR ISTRE I KVARNERSKOG
PRIMORJA

Istra je - poznato je - zemljopisni prostor na kojem su se tisućljećima izmjenjivali narodi i različite kulture; neki su od njih ovdje bili duže, neki kraće vrijeme, ali su gotovo svi jednako intenzivno ostavljali svoje tragove, od kojih su neki potrajali čvrsto ukorijenjeni sve do danas.

Već krajem 6.st. ovamo su stigli - tijekom velike seobe naroda - i Slaveni, možda već tada i Hrvati, a u sjevernu

Istru i Slovenci te su našli trajna staništa upravo ovdje, u susjedstvu s talijanskim nasljednicima starih Romana, na sjeveru Jadrana. Veoma rano, u dokumentima iz ranoga srednjeg vijeka, zabilježeno je da su ti Hrvati govorili čakavskim jezičnim izričajem, ostavivši i niz pisanih dokaza za to. Počevši, npr. od čuvenoga srednjovjekovnoga dokumenta "*Istarskog razvoda*" pa do naših dana, u dopisima novinskih čitalaca, a da se i ne govori o književnim ostvarenjima, susrećemo se s čakavštinom kao jednim od temelja hrvatskog jezika. I to onog jezika - kako je svojedobno, već u 19.st. ustvrdio znameniti hrvatski političar dr. Ante Starčević - koji je postao diplomatski relevantan činilac, jezik priznat od kulturenoga, međunarodnoga svijeta još u srednjemu vijeku.

Cijeli niz ostvarenja od vremena spomenutoga Razvoda do danas govori o toj činjenici, a u umjetničkom svijetu napose. Tu su mnogobrojni živi svjedoci osebnoga stvaralačkog otpora tuđinskom posizanju u biće jednoga naroda - kameni i rukopisni spomenici napisani glagoljicom, kojih je toliko da je Istra, uz otok Krk, najbogatija njima u Hrvatskoj, pa čak i u slavenskom svijetu općenito. Tu su i djela narodnog umotvora - pjesme i priče, tu su i radovi najznačajnijih književnika - Mate Balote i Zvana Črnje, na primjer. Tako smo - prirodnim slijedom razvoja - došli i do suvremenih dana, do Čakavskoga sabora i do trenutka žalosti, jer je ove, 1991. godine, preminuo njegov tvorac. Zvane Črnja ušao je u našu povjesnicu na široka vrata, predajući se svim svojim bićem afirmaciji tople rječe "ča" te prostornom okruženju koje obuhvaća taj naš starohrvatski izričaj.

Bio je jedan od najpoznatijih istarskih puntara i djelatnika, poput Matije Vlačića Ilirika te - iz novoga vijeka - biskupa dr. Jurja Dobrile, dr. Matka Laginje, poput njegova i našega suvremenika, spomenutoga prof. dr. Mije Mirkovića (Mate Balote). Črnja je odavno uvršćen u njihov časni red, ne samo kao značajan sudionik već i kao veoma važan kreator kapitalnih povijesnih događaja 20. stoljeća. Rođen 1920. godine u središnjoj Istri, u Črnjenima, prošao je isti životni put kao i toliki istarski Hrvati i Slovenci - primoran je emigrirati u Kraljevinu Jugoslaviju, u međuraću, kada je Istra pod okupacijom Italije, u bijegu pred fašističkim terorom. Već je tada stupio u antifašističke redove, a u NOR-u je bio na strani onih koji su s uspjehom proveli sjedinjenje hrvatske Istre s maticom-domovinom Hrvatskom. Črnja je bio vrlo aktivan sudionik tih prijelomnih dana, između ostalog pokrećući i vodeći *Hrvatski list* na Puljštini (1944-45). I poslije rata nije se dao - iako vodeća ličnost u novinarskim krugovima Hrvatske, glavni urednik više dnevnika i drugih glasila, istaknuti kulturni radnik, nije ga mimošao ni zatvor ni logor. Ipak, ništa ga nije slomilo - postaje autor cijele serije knjiga, a među njima i višetomne *Kulturne povijesti Hrvatske* (koja je zbog svoje vrijednosti prevedena i na više stranih izdanja). On za-

pravo nastavlja i u znatnoj mjeri unapređuje djelovanje Mije Mirkovića (Mate Balote) na književnom i kulturnom planu, postavši vodeći čakavski poeta i kulturni djelatnik hrvatske Istre. A jedno od njegovih najznačajnijih životnih djela upravo je Čakavski sabor.

Istra do 60-tih godina našega vijeka još uvijek nije u cijelosti integrirana u matični hrvatski krug, zbog jedne - blago rečeno - čudne, negativne politike tadašnjih središnjih organa vlasti. No tada, u šestom desetljeću, ova- mo stižu oformljene intelektualne ličnosti same Istre, prva brojnija generacija odgojena i obrazovana na hrvatskom jeziku, uglavnom u Zagrebu, koja sudbinu svoga rodnog zavičaja preuzima u svoje ruke. Započinje ubrzani procvat Istre u raznim vidovima. Črnja je pravodobno primijetio suštinu zbivanja, na vrijeme je na nju reagirao, jer je shvatio još jednu dimenziju povijesnoga događanja - i samome čakavskome duhu zaprijetila je opasnost pogubne unifikacije, i to upravo na čakavskom prostoru koji je, između ostaloga, dao temelje cjelokupnoj hrvatskoj književnosti. I Črnja ponovno postaje ne samo sudionik, već i presudan stvaralac novih, kapitalnih vrijednosti. Tako je, npr., reorganizirao *Riječku reviju*, ogranka Matice Hrvatske, a potom pokrenuo i danas znameniti časopis *Dometi* u Rijeci. Još i više - on je 1969. god. osnovao *Čakavski sabor*, instituciju širokoga kulturnog i znanstvenoga karaktera, s prvom članicom - katedrom u rodnome kraju, u Žminjštini, s karakterističnim nazivom: *Sabor čakavskog pjesništva*.

Ovom prigodom, predstavljajući Sabor javnosti na slovenskom jezičnom području, donosimo izvode iz dva značajna dokumenta koji će najsvrsishovitije prikazati i bit i komplementarnost djelovanja toga udruženja. Prvi je dokumenat tekst kojima se obrazlaže prijedlog za dobivanje republičkog priznanja SSRN Hrvatske u 1989, u povodu 20- godišnjice djelovanja Sabora, a drugi je izlaganje mr. Eme Derossi - Bjelajac, pretposljednjeg predsjednika Sabora, koje je iznijela na godišnjoj skupštini 19. siječnja 1991. godine.

Evo najprije nekoliko podataka iz prvog dokumenta: "(...). Aktivnosti Čakavskog sabora privukle su mnoge entuzijaste i ljubitelje zavičajne baštine, ali i velika i značajna imena naše kulture poput Miroslava Krleže, Mirka Božića, Dragutina Tadijanovića, Šime Vučetića, Marina Franičevića, Andre Mohorovičića, Dobriše Cesarića, Jure Kaštelana, Ive Frangeša, Grge Novaka, Marije Crnobori, Oskara Danona, Slavka Zlatića, Pavle Savića, Mihajla Apostolskog, Ive Mihovilovića te, dakako, Zvana Črnje kao njegovog osnivača i glavnog inspiratora. Čak i površno bilježenje podataka o Čakavskom saboru, o njegovu snažnom djelovanju urodilo bi cijelom jednom knjigom. Gotovo je teško pobrojati sve aktivnosti i imena sudionika mnogobrojnih manifestacija koje su drugim našim sredinama otkrile još netaknutu prelijepu i kulturnim blagom prebogatu Istru. (...). Posebno treba izdvojiti

izdavačku djelatnost Čakavskog sabora. Gotovo sve katedre objavile su na desetine tomova zbornika, almanaha i drugih pojedinačnih publikacija. Riječ je o impozantnoj gradnji koja se proteže na stotinjak zamašnih knjiga koje su izravni rezultat entuzijazma, stvaralačkog samoprijedora i, dakako, razumijevanje šire društvene zajednice za potrebe ovog kulturnog prostora. (...) Upravo kroz Čakavski sabor, kroz njegove otvorene programe pokazala se i dokazala na pravi način mogućnost ljudskog i stvaralačkog suživota raznih kultura, a to je trajni odraz dobilo i u reprezentativnoj ediciji *Istra kroz stoljeća* time što su u njoj predstavljena i ponajbolja pera iz tzv. talijanskog stvaralačkog kruga."

U drugome dokumentu stoji: "... Nametnuvši se svojom osebujnom aktivnošću, novim medelom kulturnog djelovanja na raznim područjima kulturnog stvaralaštva, Čakavski je sabor postao nezamjenjivim kulturnim subjektom, nezaobilaznom kreativnom snagom koja je mnogostruko dokazala svoju sposobnost da otkriva i valorizira kulturne vrijednosti ovoga područja pripadale one baštini ili aktualnom kulturnom stvaralaštvu. (...) To je u prvom redu znanstveno utemeljenje sveukupne djelatnosti na valorizaciji kulturne i povijesne baštine Istre, njenih otoka i Kvarnerskog primorja, te obnovi njihovih autentičnih kulturnih vrijednosti kao integralnog dijela svekolikoga kulturnog i povijesnog nasljedja Hrvatske. Na to se nadovezuje revitalizacija raznih oblika zavičajnog stvaralaštva kojima se obogaćuje suvremeni kulturni život. Tom djelatnosti Čakavski Sabor je do sada značajno pridonio prevladavanju starih i iskrivljenih matrica kulturno-povijesne zbilje Istre, nastalih pod pritiskom svekolikih protuhrvatskih represija. Sabor je aktivno sudjelovao u profiliranju novog kulturnog identiteta Istre. Oslanjajući se na kulturo i povijesno nasljedje kroz koje se istarski Hrvat branio pred raznim nasrtajima i očuvao svoju nacionalnu samosvijest, Čakavski sabor u svoje je suvremene programske sadržaje ugrađivao vrijednosti te bogate baštine i učinio ih prepoznatljivim sastojkom naše nacionalne hrvatske kulture. U toj domeni Sabor je razvio bogatu i raznovrsnu aktivnost od znanstvenih skupova do literarnih susreta i glazbenih manifestacija, značajnu izdavačku djelatnost, razne oblike disperzije kulture na ovim prostorima itd. Sva ta područja ostaju i ubuduće neiscrpni izvor novih inicijativa za sve oblike djelovanja Čakavskog sabora. Druga značajna dimenzija programske orijentacije Sabora sastoji se u uvažavanju plurikulturalnog karaktera područja na kojem djeluje. Suživot i bogatstvo demokratskog i humanističkog prožimanja hrvatskog, slovenskog i talijanskog autohtonog kulturnog stvaralaštva, kao i njihova otvorenost prema evropskim civilizacijskim strujanjima, smatramo našom značajnom komparativnom prednošću. Težeći evropskim standardima u shvaćanju i prakticiranju interkulturalizma, Čakavski sabor pridonosi

razvoju i obogaćivanju kulture medjunacionalnih odnosa na ovim prostorima. Vjerojatno o tome najbolje svjedoči najkapitalniji poduhvat Čakavskog sabora, stotomska biblioteka 'Istra kroz stoljeća' kojom se valorizira cjelokupna kulturna i povijesna baština Istre. "Političke konture istarske "fratelanze" - kako je s pravom ustvrdio Zvane Črnja - naziru se već u programima Dobrile Laginje i nije ideološki import novijega vremena nego autentični izraz istarske povijesne empirije ...". Na to se nadovezuju pozitivne tradicije antifašizma (...). Treći aspekt koji proizlazi iz prethodna dva - tj. zavičajnosti i plurikulturalnosti - možemo označiti pojmom kulturnog regionalizma u njegovom suvremenom značenju. Sabor se, naime, rukovodi suvremenim demokratskim stremljenjima koja se protive unifikatorskim obrascima koji potiskuju povijesno uvjetovane kulturne posebnosti, ali i svakoj samodovoljnosti koja degenerira u provincijalizam. Otvoreni koncept kulture koji gradi jedinstvo na raznolikosti omogućuje puno uvažavanje običajnih, jezičnih i svekolikih posebnosti materijalne i duhovne kulture pojedinih sredina i njihovu integraciju u jedinstveni vrijednosni sustav nacionalne kulture. Da spomenem samo primjer istraživanja glagoljaštva na ovim prostorima ili koliko je oživljavanje čakavske tradicije obogatilo kulturni život i čakavskom izričaju vratilo svoje dostojanstveno mjesto u svijetu umjetnosti riječi. (...).

U programiranju aktivnosti čakavskog sabora u narednom razdoblju mislim da težište treba staviti na dva kruga zadatka. U prvom redu revitalizirati novim snagama i programima katedre koje su posustale, a pokrivaju razna područja zavičajnoga stvaralaštva te angažirati se na osnivanju novih katedri za koje već postoje inicijative, osobito za istraživanje i valorizacije suvremenih tokova života u Istri. (...). Od katedara kojima treba angažiranjem novih i mlađih snaga dati veći poticaj, spominjemo u prvom redu najstariju Katedru Žminj. Ova je katedrala zadužila naš uži zavičajni prostor, ali i širu kulturnu sredinu značajnim projektima i manifestacijama u kojima su sudjelovali najistaknutiji stvaraoci iz Hrvatske i drugih krajeva Jugoslavije i inozemstva. Žminjska je katedrala omogućila i afirmaciju mnogih književnih imena u domeni čakavskog izričaja, a Žminj i Žminjstinu potvrdila kao svojevrsni centar čakavštine iz kojeg se koncentrično širi jasna svijest o suštini i ljepoti jezika i njegovih smisaonih i semantičnih vrijednosti. (...). Ma koliko istraživano i spoznavano, glagoljaško je nasljedje Istre trajno izvorno, a doprinos koji je dosad dala manifestacija *Ročki glagoljaški bijenale* svjedoči o neiscrpnosti ove problematike, tako važne u osvjetljavanju kulturnog i nacionalnog identiteta Istre. Mediteranski kiparski simpozij, čini se, ponovno sve više dobija na značenju, ali i ovoj su manifestaciji i samoj Katedrali Labinske republike potrebni podrška i pomoć da se ostvare u punoj mjeri

stvarni kreativni potencijali kojima raspolaže. Barbanska manifestacija *Kanat, svirka i ples naših najmlajih* (...) moći će nastaviti s realizacijom ne samo lijepih, već i nadasve značajnih programa, posvećenih kantu, svirci i plesu mladih Istre i Hrvatskog primorja. Katedra Opatija, (...) katedre Cresa i Lošinja, Novog Vinodolskog, Poreča, Pazina, Buzeta i Pule - svaka u svojoj domeni podjednako značajne - imaju definirane svoje programe. (...). Naime, katedra u Poreču oko manifestacije "Naš kanat je lip" okuplja zborove, u Buzetu se oko kolokvija *Buzetski dani* okuplja znanstveni i stručan svijet, u Opatiji se istražuje zavičajni liburnijski prostor, u Pazinu se preko znanstvenog skupa *Pazinski memorijal* revalorizira povijest Istre i susjednih područja u 19. i 20. stoljeću, bogate su i višeslojne djelatnosti katedara u Lošnju, Novom Vinodolskom i Puli. Dalje mr. Derossi kaže: "Na iskustvu dviju namladjih katedri - Istarske književne kolonije 'Grozđ' i Internacionalnog centra antropologije u Motovunu - koje su startale sa suvremenom koncipiranim programima i nešto drugačijim oblicima rada (...), otvaraju se nove mogućnosti angažiranja Čakavskog sabora na istraživanju dosad zapostavljenih oblika života i odnosa u Istri. Misli se na potrebu suvremenih načina valoriziranja društvenog, gospodarskog i kulturnog preobražaja Istre, suživota u plurinacionalnim prostorima, razvoja informatičkog sustava i ostalih oblika suvremenih komunikacija, itd. Od novih katedra koje bi trebale proraditi u idućem razdoblju, ističem posebno značenje i one koja bi se bavila izuzetno bogatom sakralnom baštinom Istre i susjednih područja" - završava svoja razmišljanja mr. Derossi o budućem radu Čakavskog sabora. Čakavski sabor vodile su kao predsjednici takve snažne ličnosti kao što su to akademik, književnik i potpredsjednik Hrvatskog sabora Mirko Božić, potpredsjednik Hrvatske (prije: Jugoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti prof. dr. Andre Mohorovičić, direktor Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu prof. Veselko Velčić, predsjednica Predsjedništva SR Hrvatske mr. Ema Derossi - Bjelajac, a, nadasve, neprežaljeni Zvane Črnja, književnik, polihistor, historiograf, izvanredni član JAZU kao glavni tajnik te, potom, kao prvi i jedini dosad izabrani počasni predsjednik. Sada Saboru predstoji proširenje djelatnosti, naravno, u duhu intencija njegova osnivača i drugih pregalaca na tome poslu (nedavno je kao nova - etnološka i glazbeno-folklorna katedra - u rad Sabora uključeno veoma veliko i plodno Kulturno-umjetničko društvo *Ivan Matetić Ronjgov* iz Ronjgi u Kastavščini kod Rijeke). A sve to s ciljem da se čakavski svijet Istre i Kvarnerskog primorja, ali i šire (neko vrijeme je Čakavski sabor djelovao i na području Dalmacije), što bolje i što brže inkorporira u kretanja matice-Hrvatske.

Osobito je to važno u ovo političko i ekonomsko ne-vrijeme, kada, npr., neofašisti i drugi u Italiji otvoreno

traže od vlade te apeninske zemlje da iskoriste neprilike u Jugoslaviji te opet okupira Istru (i Dalmaciju), te kada se i iz nekih drugih krajeva Jugoslavije u raspadanju posizhe za tom jednom od dvije (uz Dalmaciju) kolijevke hrvatsva. U odbrani prava na osebuynost, na opstojnost vjekovnih kvaliteta jednoga naroda, Čakavski će sabor i dalje biti na braniku prava hrvatskog naroda Istre, u borbi za časni suživot s drugim narodnostima, za još bolju kvalitetu življenja na kulturnom području.

Napomena: Dr. Petar Strčić, arhivski savjetnik i upravitelj Arhiva Hrvatske (prije: Jugoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, od 19. siječnja 1991. god. novi je predsjednik Čakavskog sabora koji ima sjedište u Puli. Zajedno s potpredsjednikom Sabora Armandom Debeljuhom i tajnikom Aldom Klimanom nedavno je posjetio Kopar i ovdje za članove Kluba "Istra" i Zgodovinskog društva za južno Primorsko govorio o razvoju i djelatnosti Čakavskog sabora; tom prigodom predstavljeno je koparskoj javnosti deseto kolo (u šest knjiga) biblioteke "Istra kroz stoljeća".

Mr. Božo Jakovljević

NOVOSTI S PODROČJA KULTURE NA BUZETSKEM.

Razdobje od početka 1990. do sredine 1991. leta je bilo na Buzetskem bogato s kulturnim događajima. Dosežene rezultate bomo zapisali glede na nekatera područja.

Zaštita kulturnih spomenika.

Nadaljevali smo većletno sanaciju mestnega jedra v Buzetu in začeli obnavljati grajske zidove v Roču. V starem mestu Buzeta smo postavili podrte, toda sanirane poškodovane vzhodne grajske zidove, ki jih je načel zob časa. Nadaljevali smo sanacijo severnih grajskih zidov. Podzidali smo ogrožene stene pod temelje in na območju cerkve sv. Jurija.

Pripravljamo elaborat za zidanje vetrobranskega zidu, ki se je pred petnajstimi leti porušil. Veliko smo naredili pri urejanju grajske fasade, zlasti pri sanaciji klasicistične palače. Pokrit je središčni del palače in pobarvana celotna fasada. Zaključena je tudi sanacija I. etape grajskih zidov Roča od Malih vrat do vhoda v mesto z vzhodne strani.

V tem (1991.) letu bomo nadaljevali II. in III. etapo oziroma sanacijo zida do Velikih vrat. Načrtujemo tudi obnovo Velikih vrat in postavitev nove strehe na cerkvi sv. Hieronima (sv. Jeronima) v Humu. Z zaščitnimi deli na temeljih in zidovih okrog cerkve sv. Jurija v Buzetu bomo zavarovali kulturni spomenik, katerega notranjost je opremljena z dragocenimi slikami. Prostor bomo urečili za razstavo dela sakralnih spomenikov, ki so v posameznih cerkvah na območju občine še nezavarovani. Cerkev sv. Janeza Krstnika (Ivana Krstitelja) v Sv. Ivanu je

bila temeljito obnovljena 1990. leta, prav tako tudi cerkev sv. Kozme in Damjana (sv. Kuzme in Damjana) v Senju. V Roču smo prekrili cerkvi sv. Antona (sv. Antuna) in sv. Roka, v Ročkem Polju pa lopico cerkve sv. Roka.

V 1991. letu smo temeljito obnovili cerkev sv. Helene (sv. Jelene) v Selcah. Začeli smo obnavljati cerkvi sv. Helene v Gornji Vugli in sv. Petra v Dolnji Vugli. Sanirali bomo zvonik in zvon cerkve sv. Trojice (sv. Trojstva) v Brestu. Od premičnih kulturnih spomenikov smo konzervirali Razpetje iz Lanišča (XIV. stol.). Po originalu bodo strokovnjaki izdelali kopijo tega kipa.

Natančno smo pregledali inventar cerkve sv. Jurija v Buzetu. Umetnine bomo valorizirali na osnovi ugotovljenega stanja in ohranjenosti, nato pa pripravili elaborat za restavratorska dela. Odbor za revitalizacijo zgodovinskih jeder se bo sestal meseca junija tega leta, skupaj z župniki Buzetščine; obravnaval bo temo Stanje sakralnih kulturnih spomenikov in program sanacije ogroženih spomenikov.

Spominske plošče v letu 1990

V mesecu marcu je bila vzdana na zadnji zid Občinskega sodišča (kapitanove hiše) v Buzetu nova kamnita plošča na tistem mestu, kjer je bila poprej uničena plošča z napisom o tajni prijavi proti pridelovalcem tobaka. Obnovljeni sta bili opustošeni kamniti plošči - ena v Vrhju, druga v Humu, hapidarij v Brnobičih pa je dobil novo glagolsko ploščo. Vse tri plošče je izdelal dr. Branko Fučić.

Ob proslavljanju 100. obletnice prve Hrvatske čitalnice v Buzetu je Narodno vseučilišče "A. Vivoda" odkrilo 23. nov. 1990 spominsko ploščo na zgradbi, kjer je bila odprta čitalnica. Na rojstni hiši prof. Josipa Ribarića v Vodicaх je bila odkrita spominska plošča 15. dec. 1990 v počastitev 110. obletnice rojstva tega znanega hrvaškega prosvetnega in kulturnega delavca, prvega raziskovalca istrskih ljudskih govorov in zbiralca pesmi tega kraja.

Založniška dejavnost

V letu 1990 so bile v Buzetu objavljene tri knjige: Buzetska zbornika, 14. in 15. knjiga, in knjiga pesmi "Srhi" Vladimira Pernića. V 14. knjigi Buzetskega zbornika so objavljeni referati z znanstvenega srečanja v Zagrebu, ki je bilo posvečeno Dragovanu Šepiću, rojenem l. 1907 v Buzetu, danes upokojenemu vseučiliškemu profesorju in najslavnejšemu aktivnemu hrvaškemu zgodovinarju iz Zagreba.

Vsebinska 14. knjige Buzetskega zbornika zajema naslednje priloge: Boris Sintić, Pozdravna beseda; Petar Strčić, Življenjepis prof.dr. Dragovana Šepića; Hodimir Sirotković, Akademik Bogišić - redaktor Črnogorskega splošnega imovinskega zakonika (ob 100. obletnici njegovega sprejetja); Božo Jakovljević, Vinko Šepić; Mirjana Strčić, Dragovan Šepić in hrvaški narodni prepoved v Istri; Miroslav Bertoša, Pogledi D. Šepića na jadranski

iredentizem; Mladen Švab, Dosežki Dragovana Šepića v preučevanju delovanja Frana Supila; Antun Giron, Dragovan Šepić pod italijanskimi antifašisti in njihovim odnosom do vprašanja o pripadnosti Istre in Reke; Dragoslav Janković, Dragovan Šepić o jugoslovanskem vprašanju v času prve svetovne vojne; Vladimir Iblar, Dr. Šepić o problematiki narodnih manjšin v 30-ih letih; Ljubinka Karpowicz, Kritike fašizma v delu Dragovana Šepića; Vladimir Iblar, Nastanek Združenih narodov v Šepićevih delih; Trpimir Macan, Šepićevo sodelovanje z Jugoslovanskim leksikografskim zavodom.

V 15. knjigi Buzetskega zbornika so natisnjeni članki:

- Božo Jakovljević, 20 let "Buzetskih ducnov"
- Darko Dukovski, Proces nastajanja in razvoj političnih grupacij in strank na Buzetskem v obdobju 1918-1929
- Jakov Jelinčić, Šolstvo na Buzetskem v XIX. stol.
- Branko Fučić, Ročke freske in mojster Ivan iz Kastr
- Jelka Radauš-Ribarić, Zbirka narodnih pesmi iz Čičarije iz začetka 20. stol.
- Vinko Šepić, Novi podatki o Prvi istrski partizanski četi
- Miro Rušnjak, Spomini na september 1943
- Alojz Čargonja, Narodne pesmi buzetske Bazgonije
- Miroslav Sinčić, Pesem
- Milena Draščić - Rušnjak, Pesmi
- Ivan Draščić, Pesem
- Vlado Pernić, Pesmi
- Fedor Putinja, Past (pripovedka)
- Ettore Poropat, Dane - vas na Krasu (Čičariji)
- Danilo Cerovac, Vas Veli Mlun
- Sanacija kulturnih spomenikov v 1989. letu
- Aleksandar Nikolić, Dva buzetska napisa

Konec leta 1990 je Narodno vseučilišče "A. Vivoda" iz Buzeta natisnilo knjigo pesmi Vladimira Pernića "Srhi". Pesmi so napisane v ročki čakavščini in standardnem - knjižnem jeziku, razvrščene pa so v šest ciklov: Znamen, Deštin, Srhi ud miline, Inšempjane besede, Tragovi ognja in Mirisi trava.

Miroslav Sinčić, urednik, je v predgovoru knjige zapisal: "Vlado Pernić je zavzet z domačimi temami; zemlja in ljudje rodnega kraja, duhovni izleti in bivanjska problematika tega mikrokozmosa so močna spodbuda in vrelc, v katerem se napaja njegova pesem. Ta je nestalna, mehka in ranljiva, v naslednjih verzih pa že vzleti na krilih humorja ali pristane v zanesljivi modrosti, v njej je pesnik razprt od naivnosti do resnosti, kjer se človekova usoda dotika njegove tragičnosti."

Do konca junija 1991 sta bili v Buzetu objavljeni dve knjigi:

- ob 470. obletnici rojstva Štefana Konzula Ishana v Buzetu (1521) je bil objavljen ponatis njegovega Katekizma, in to po edinem primerku te knjige, ki jo hrani javna biblioteka v Baslu. Poleg ponatisa v prvem delu ima

knjiga še dodatek, v katerem se govori o avtorju, jeziku in času tiskanja knjige (1564). Dodatek je napisal dr. Alojz Jembrih. Ko piše o Štefanu Konzulu, ki je bil v Ungnadovi tiskarni v Urachu na čelu hrvaškega prevajalskega kroga, se posebej ozira na to mojstrsko delo, ki je grafično najlepša hrvaška izdaja uraške tiskarne nasploh.

Katekizem, drobcena knjiga (Tübingen, 1564), je natisnjen v latinici; to je eno od sedmih del, natisnjenih v tem črkopisu (v glagolici je tiskano 13, a v cirilici 8 naslovov).

Dr. Alojz Jambrih pojasnjuje, da so latinsko pisavo uporabljali iz praktičnih razlogov. Poverjeniki za razširjanje knjig so namreč sporočali Ungnada v Urach, da se knjige, tiskane v cirilici, slabo prodajajo. Prav tako je grof Franc Barbo iz Kožljaka sporočil 1563. leta, da po Dalmaciji in drugih mestih ženske ne znajo brati glagolice, zato bi bilo dobro tiskati knjige v latinici.

Ponatis Konzulovega Katekizma je uredil odbor: Antun Hek, Božo Jakovljević in Alojz Jambrih, izdajatelji knjige pa so: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila" Pazin, Katedra čakavskog sabora Buzet in Hrvatsko kulturno društvo v Gradišću, Željezo - Eisenstadt.

- Druga objavljena knjiga v 1991. letu je **Buzetski zbornik**, zvezek 16. Ta knjiga ima tri dele.

Prvi del vsebuje prispevke, ki se nanašajo na življenje in delo prof. Josipa Ribarića, rojenega v Vodica (občina Buzet) 1890. leta. Prispevek v življenju prof. Josipa Ribarića je napisala dr. Jelka Radauš - Ribarić.

Akademik Božidar Finka je avtor članka "Znameniti Istran Josip Ribarić kot jezikoslovec". Najvažnejši del Ribarićevega jezikoslovnega dela so raziskave narečij. Imel je zavidljivo lingvistično znanje, posebno slavistično. Najpomembnejše Ribarićevo dialektološko delo je razprava "Razmeščanje južnoslovanskih dialektov na polotoku Istra", ki je bila objavljena 1940. leta v Srbskem dialektološkem zborniku (knjiga IX., 1-207, SKA Beograd). Ribarić je med prvimi začel sistematično raziskovati istrske govore, zato avtor dr. Šinka obširno piše o tem delu. Čeprav Ribarić vključuje v svoje dialektološko delo tudi slovensko dialektološko problematiko, in to ne samo tisto, ki je povezana z Istro, ampak tudi širšo, je bila Istra kot rojstni kraj in kot dialektološki eldorado njegovo trajno zanimanje.

V drugem delu Buzetskega zbornika (16. knjige) prof. Tanja Perić - Polonio piše o zbirki narodnih pesmi, ki jih je zbral in objavil Josip Ribarić. V zbirki so narodne pesmi iz Čičarije z začetka 20. stoletja. Nastala je med 1906. in 1908. letom - v času, ko je bil Ribarić študent slavistike na Dunaju. V zbirki je tri tisoč verzov iz vasi Vodice, Dane, Jelovica in Golac in so natisnjeni v tem delu knjige.

V tretjem delu Buzetskega zbornika (16. knjiga) so še drugi prispevki. Dr. Alojz Jembrih je napisal "Zvezo med Štefanom Konzulom in Primožom Trubarjem v Urachu". Prof. Jembrih predstavlja stvarne možne razloge za so-

delovanje in razhajanja med njima glede pojmovanja prevodnega jezika. Ob 100. obletnici odprtja hrvaške šole v Buzetu je Jakov Jelinčić napisal prispevek "Nekateri podatki v šolstvu na Buzetskem v 19. stoletju". Dr. Branko Fučić piše o rekonstrukciji glagolskih napisov na Buzetskem. Beseda je o napisu, vklesanem na podnožju zvonika v Humu (1552) in o napisu nad mestnimi vrati na humski "palači" (1562). Obnovljena sta bila leta 1974. Napis iz leta 1609, ki je vklesan na desni strani pročelja današnje župne cerkve v Humu, in glagolski napis iz 1463. leta na pročelju cerkve sv. Antona (sv. Antuna) v Vrhu sta bila obnovljena 1990. leta. Avtor obnovljenih plošč je dr. Branko Fučić.

O aktivnosti Odbora za revitalizacijo zgodovinskih jeder govori prispevek Boža Jakovljevića in đina Pintija, Dario Marušić pa je napisal članek o narodnih pesmih Buzetščine in Koprščine.

Angelina in Zlatko Petriševac pišeta o žafranah Buzetščine, Aleksandar Nikolić pa o razstavi dejavnosti Buzetskega muzeja. V zborniku je natisnjenih tudi nekaj pesmi Miroslava Sinčića, Vladimira Pernića, Milene Rušnjak-Draščić in Ivana Draščića ("Beli Mate").

23. novembra 1990. je bila obeležena **100. obletnica odprtja Hrvatske čitalnice v Buzetu**, ki je pomenila velik uspeh Hrvatov v Istri. Po zmagi Hrvatske narodne stranke na volitvah 1887. leta je bil za načelnika občine izbran Hrvat Franjo Flego. Naslednje leto (1888.) je občinsko zastopstvo izdalo odlok o uvedbi hrvaškega jezika v občinski urad. Po desetletnih poskusih in zahtevah po hrvaški šoli v Buzetu je bila ta končno odprta oktobra leta 1890. Tega leta je bil Fran Flego drugič izbran za načelnika občine, za svetovalca načelnika pa dr. Mate Trinaistić, odvetnik, po rodu iz Vrbnika.

V marcu leta 1890 se je sestal Odbor za odprtje čitalnice s Trinaistićem na čelu in sprejel pravila, ki so bila po treh mesecih odobrena; v začetku julija 1890 je bila čitalnica v Buzetu odprta. Čitalnica je bila kraj sestajanja in dogovarjanja za nove dejavnosti. Na pobudo Ivana Lancina, agronoma, in učiteljev Kazimira Rade in Vinka Šepića je bila v čitalnici oktobra 1905. leta ustanovna skupščina "Narodne glasbe". Glasbeno društvo, imenovano "Sokol", je združevalo veliko število ljudi iz okoliških krajev in Buzeta. Ustanavljajo se pevski zbori, kmalu se začne gradnja Narodnega doma (l. 1907) - žarišča celotnega napredka buzetskih Hrvatov.

V okviru proslavljanja 100. obletnice Hrvatske čitalnice se je Narodna knjižnica vselila v nov prostor, opremljen z novim pohištvo; tako je buzetska knjižnica dobila svojo pravo funkcijo. 8. marca 1991 je organizirala razstavo knjig, katerih avtorji so ženske (*Žena književnica*). Na večeru poezije in glasbe 6. marca so brali svoje verze tudi istrski pesniki: Miroslav Sinčić, Vladimir Pernić in Zdenka Višković.

Krajevni muzej je dosegel opazne rezultate v razstav-

ni dejavnosti leta 1991. Organiziral je 18 razstav, od tega jih je bilo 10 v Buzetu. Od buzetskih amaterskih likovnikov sta v Buzetu samostojno razstavljala Mladen Kaštela in Hari Ivančič. Skupaj sta razstavljala Emil Draščič in Srečko Ugrin, na posebni razstavi pa so predstavili svoja dela avtorji: Alojz Čargonja, Emil Draščič, Mladen Kaštela, Boško Keđo, Dragan Krbavčič, Petar Milohanović, Vladimir Orlič in Srečko Ugrin.

Buzetski likovni amaterji so se predstavili na razstavah, ki so bile organizirane v sodelovanju z drugimi kulturnimi institucijami. Vladimir Orlič je imel samostojno razstavo v Sežani, Hari Ivančič v Pazinu, Mladen Kaštela v Sežani, Ilirski Bistrici in Labinu. V Buzetu je razstavljala Nino Gortan, italijanski slikar, rojen v tem mestu 1931. leta.

(prevedla: Marjetka Morovič)

Darko Darovec

POROČILO O DELU NA FONDU KAPITELJSKEGA ARHIVA KOPER V POKRAJINSKEM ARHIVU V KOPRU, NAMENJENEM RESTITUCIJI (1991)

O zgodovini koprskega Kapitelskega arhiva verjetno lahko marsikaj povemo. Morda že zadošča spomniti, da spada med najstarejše škofije slovenskega ozemlja, saj je bila ustanovljena konec 6. stoletja, čeprav jo legenda o prvem škofu sv. Nazariju postavlja v leto 524.²

Vsekakor pa drži, da koprski Kapiteljski arhiv hrani najstarejšo originalno pergamentno listino na slovenskem ozemlju, in sicer z 9. decembra leta 1082, ko je tržaški škof Heribert podelil koprskemu kapitlju faro sv. Mavra v Izoli.³

Tudi sicer je koprski Kapiteljski arhiv bogat s pergamentnimi listinami, ki sežejo od omenjene iz leta 1082 pa vse do leta 1508. Seznam vsebuje 305 listin, čeprav kanonik dr. Angelo Marsich omenja preko 400 listin še leta 1876, ko toži nad njihovo zapostavljenostjo; tedaj je tri listine tudi objavil.⁴

Omenjeni avtor se je sploh precej ukvarjal z listinami koprskega Kapitelskega arhiva; nekaj listin je objavil v časopisu *Archeografo Triestino*,⁵ pomemben delež pa pomenijo listine v njegovi *Kroniki koprskih zgodovinskih dogodkov*.⁶

Iz *Kronike* še izvemo, da je beneški dož Mihael Steno z dukalom dne 24. decembra 1413 ukazal koprskemu potestatu in kapitanu, naj zaklene cerkvene listine (le bolle ecclesiastiche) v Levjem gradu s štirimi ključi. S tem odlokom so se kapiteljske listine očitno izognile požaru, ki je zajel Kapiteljski arhiv leta 1486, kakor izvemo iz neke "izgubljene" beležke v 6. škatli preostanka Kapiteljskega arhiva Koper (v nadaljnjem besedilu tudi: KAK), ki ga še hrani Pokrajinski arhiv Koper (v nadaljnjem besedilu tudi: PAK).

Zanimiva je tudi usoda tega "preostanka" koprskega Kapitelskega arhiva, kakor ga imenujem, ki je z ostalim arhivom priromal v "poverjenišvo" Mestnega arhiva v Kopru 8. oktobra leta 1953. Njegovo vrednost so spoznali tudi zgodovinarji cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, zato se ni čuditi prizadevanjem Srečka Vilharja: "Sklenil sem, da bom poskušal ugotoviti, kje je. Ko sem se obračal na nekatere tedanje cerkvene funkcionarje v Kopru (na pr. kanonika Cosola), so mi le-ti odgovarjali, da so Kapiteljski arhiv verjetno odnesli v Trst, ko je bila koprška škofija razpuščena (1828).⁷ Prepričan sem bil, da so me hoteli s to izjavo le prevarati in zaradi tega sem še naprej vrtal. Prišlo mi je na misel, da se obrnem na kanonika Mušico, ki ni bil v dobrih odnosih z italijanskimi duhovniki (Bruni, Cosolo itd.).

Stopil sem k njemu na stanovanje in vprašal, kje je Kapiteljski arhiv. Nekaj časa je okleval, potlej pa povedal, da ga ima kanonik Bruni na svojem privatnem stanovanju. Po navedenem razgovoru sem se oborožil z dokumenti in se podal k Bruniju. Povedal sem kar naravnost, da sem prišel pogledati Kapiteljski arhiv. V prvem hipu ni hotel priznati, da ga ima na svojem stanovanju, toda kmalu zatem se je ustrašil in priznal, da ga ima na svojem domu. Po površnem pregledu sem dal vse omare z arhivom zapečatiti in še tistega dne prosil v Ljubljano, naj ga pride nekdo pogledat. Tako je prišel v Koper dr. Maks Miklavčič, arhivar škofijskega arhiva v Ljubljani, ki je vse važnejše listine popisal. S tem smo dejansko preprečili, da niso arhiva izropali in odnesli čez mejo.⁸

"Ko je prišlo do napetosti med Italijo in Jugoslavijo (oktober 1953), sem ta položaj izkoristil za selitev arhiva v varnejše prostore," je Srečko Vilhar utemeljeval preselitev Kapitelskega arhiva v koprski arhiv (muzej), po-

1 Prim. razpravo R. Bratoža: Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja. - Ljubljana 1986. - Zgodovinski časopis 40, št. 4 str. 363-395

2 Prim. B. Gams: Series episcoporum Ecclesiae catholicae quotquot innotuerunt a Beato Petro Apostolo. - Ratisbonae 1873. Za Koper omenja v 6. stoletju še dva škofa: poleg sv. Nazarija še Maksimiljana v letu 557 in Agatha leta 567.

3 F. Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III - Ljubljana 1911 - št. 356 str. 210

4 A. Marsich: Diritto del capitolo di Trieste nell'elezione del proprio vescovo Marino de Cernotis e sua delegazione a una investitura del Capitolo di Capodistria - Trst 1877 - Archeografo Triestino (dalje A.T.) n.s. vol. 4 str. 7-46

5 IDEM: Fontes rerum histriensium anno 1229, 17 Febbraio, Castelliero presso Capodistria - v: A.T. 1869 vol. 1, str. 11; A. Hortis: Di Santo dei Pellegrini e di Blenghio dei Grilli. Lettera a Carlo dei Combi. - ibid. 1882 vol. 8 str. 433-437

6 IDEM: Nuova serie di Effemeridi Giustinopolitane - Koper 1877 - v: La Provincia dell'Istria a. XI/1877

7 Združena s tržaško in oddlejš do leta 1977, ko je ponovno ustanovljena samostojna koprška škofija, se je imenovala "Tržaško-koprška škofija". (op. D. D.). Prim. F. Petronio: Cenni cronologici sul Capitolo di Capodistria. - Trst, 1880. - Archeografo Triestino n.s. vol. 6, str. 211-238.

8 S. Vilhar: Zadeva Kapitelskega arhiva v Kopru. Poročilo z dne 4. decembra 1959. - Arhiv PAK. - Dosje fonda KAK v PAK.

tem ko je že bil upravnik Študijske knjižnice v Kopru in potem ko je bila s pravnomočno odločbo Tajništva za šolstvo in kulturo OLO Koper, šte. 06-608/7-1958 z dne 22.4.1958 določena vrnitev Kapiteljskega arhiva Apostolski administraciji v Kopru.⁹

Očitno pa so bili še po umiritvi na meji in po vzpostavitvi stikov z Vatikanom nekateri v dvomih, ali bodo pri koprskem kapitlju zmogli varovati tako pomembno kulturno dediščino. Šele 11.11.1963 je namreč Komisija za verska vprašanja SRS dala Občinski skupščini Koper svoj pristanek za vrnitev, kar se je zgodilo 10. maja 1967.¹⁰

Tedanja v.d. ravnateljica Mestnega arhiva Koper Marta Bevk in župnik in prošt Leopold Jurca kot predstavnik Stolnega kapitlja v Kopru sta podpisala izročilo oziroma prejem 387 arhivskih enot po popisu seznama "Indice dell'Archivio Capitolare di Capodistria" (v nadaljnjem besedilu: popis KAK) in 307 pergamentnih listin s priloženim popisom. Delavci PAK pa so še kasneje našli za 14 arhivskih škatel gradiva, ki je po vseh značilnostih in predvsem po vsebini pripadalo Kapiteljskemu arhivu v Kopru. Tako je "preostanek" arhiva kot fond tudi zaveden v vodniku po arhivskih fondih SFRJ.¹¹

S prevzemom del in nalog arhivista za gradivo do konca 18. stoletja pri Pokrajinskem arhivu v Kopru oktobra 1989 se mi je kmalu posvetilo, da bom za razumevanje in kompleksnejši pregled problematike tega obdobja iz zgodovine Kopra in sosednjih krajev nujno potreboval tudi gradivo iz že vrnjenega Kapiteljskega arhiva. Posest Koprškega kapitlja se je namreč že od nekdaj raztezala nad župnijami Rižana, Tinjan, Pomjan in Koštabona,¹² do leta 1374 tudi nad vasjo Šmarje, ki jo je tega leta Koprski kapitelj odstopil beneškemu samostanu sv. Jurija (s. Giorgio Maggiore). Do začetka 13. stoletja ima Koprski kapitelj pristojnosti tudi nad izolsko župnijo, ki mu mora še po letu 1388 plačevati 14 zlatih mark letnega davka.¹³

Ker je bil fond KAK v PAK neurejen in ker se je že prej ravnateljica PAK dr. Duša Knel-Umek dogovarjala s škofijskimi oblastmi o vrnitvi preostanka gradiva, sem osebno stopil do generalnega vikarja Škofije v Kopru gospoda Renata Podberšiča, ki mi je ravno tako izrazil

željo za vrnitev preostanka fonda KAK. Z ravnateljico sva se dogovorila, da fond KAK v PAK pregledam in sumarno popišem, tako da ga lahko nato PAK z vso potrebno dokumentacijo vrne Koprskemu škofijskemu ordinariatu, kjer hranijo ostalo večino že leta 1967 vrnjenega gradiva KAK.

Ko sem fond pregledal, sem opazil, da je v grobih elementih gradivo razvrščeno kronološko in po vsebini. Vendar ta ugotovitev ne velja znotraj zadev, mnogo gradiva pa fizično sploh ni urejenega po zadevah. Tako je tudi nastal *Delen popis fonda KAK v PAK*, ki v bistvu podaja pregledno sliko nad gradivom. Popis je shranjen v PAK in pri Škofijskem ordinariatu, kamor ga je PAK naslovil takoj po opravljenem delu skupno s poročilom o delu na fondu v začetku aprila 1991.

Fond KAK v PAK vsebuje nekaj "izgubljenega" gradiva, ki ga navaja že zapisnik z dne 17. aprila 1954, ko je tedanji ravnatelj koprškega arhiva Mario Bratina v prisotnosti gospoda Giovannija Cosola opravil pregled po popisu KAK,¹⁴ in sicer je pregledal fragmente arhivske enote (a.e.) št. 78: Brevi - Copia di Brevi del Papa Clemente XIII.¹⁵ in del a. e. št. 161: Indice di vari documenti e Indice dell'Archivio del Capitolo di Capodistria compilato nel 1920.¹⁶

Dvomljivo je še, kateri a.e. popisa KAK pripada 7 listin o obveznosti izolske župnije do koprškega kapitlja na dan sv. Mihaela, listin, ki se nanašajo na leto 1388 in na vsebino a.e. 244 in/ali 266 popisa KAK.¹⁷ Povsem neznan pa je zveza z dvema usnjenima trakoma vezane knjige 8 fasciklov, ki se nanašajo na spor koprškega kapitlja s koprskimi samostanskimi redovi glede pokopavanja preminulih.¹⁸

Za drugo gradivo fonda KAK v PAK, ki govori o t.i. *mansionerijah* (mansioneria) in *fondacijah* (fondazione),¹⁹ je značilno, da pripada civilno-pravnemu značaju gradiva, obravnavajočega tipična cerkvena posestva zgodnjersrednjeveškega izvora, verjetno germanskega porekla. V notranjosti slovenskega ozemlja so se ti ekonomski odnosi odvijali v okviru t.i. nadarbin. To so bile majhne posesti, ki so v glavnem zadoščale uporabniku za zgolj preživetje in oddajanje kolonatskih obveznosti, saj so bili

9 ibid.

10 ibid. -Mestni arhiv Koper. Izročitev Kapiteljskega arhiva Koper Stolnemu kapitlju Koper. Prevzemni zapisnik. Koper, 10.5. 1967 št. 403/67.

11 Pokrajinski arhiv Koper. 278. Kapiteljski arhiv Koper (Capitolo Concattedrale in Capodistria); XV. stol. - 1936: 14 § 1f. 1,5. Neurejeno. - Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ. SR Slovenija. - Beograd, 1984. - Savez arhivskih radnika Jugoslavije. str. 110.

Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana 1965. str. 94. Navaja v poglavju: "Depozit. Stolni kapitelj v Kopru, 1082 - ok. 1900. 11,50 tm; stopnja obdelave: 2; popis."

12 Več o koprski cerkveni upravni ureditvi v: P. Naldini: Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città, e della diocesi di Givstinopoli detto volgarmente Capo d'Istria. - Benetke 1700. Lib. 3-6.

13 Delen popis fonda KAK v PAK od a.e. 1 - a.e. 22 (XV. stol-1936. a.e. 2: Obveznosti izolske župnije (14 zlatih mark) do Koprškega kapitlja na dan sv. Mihaela. Delen prepis hrani PAK.

14 Verbale di presa in consegna dell'Archivio Capitolare di Capodistria. - Koper 17. aprila 1954 - Arhiv PAK

15 Delen popis fonda KAK v PAK, a.e. 3, škatla 1

16 ibid, a.e. 1

17 ibid, a.e. 2

18 ibid, a.e. 7

19 V popisu KAK od a.e. 200-220. Delen popis fonda KAK v PAK od a.e. 8-22, sicer prevladujoče gradivo v škatlah št. 2-10 v KAK v PAK.

ravno iz te oblike razviti odnosi podlaga kolonatskim odnosom predvsem v italijanskih deželah. Obsegale so vnaprej določen obseg zemljišča. Kolikšen je bil, je bilo odvisno od posameznega kraja, po svojem korenu iz latinske besede *mansus* pa pomeni zemljišče 3/4 ha. Kot nekakšne socialne ustanove Koprškega kapitlja so bile zakupne parcele zaupane v nadzor ali pa so bile od koprskih plemenitaških družin podarjene. Slednje so dajali v obdelovanje ubožnejšim kolonom.²⁰ Zemljišča so dajali tudi v trajen zakup kot cerkvene nadarbine posameznim duhovnikom.

Delen popis KAK v PAK evidentira naslednje mansionerije koprskih družin: Brutti, Beltramini, Gavardo, Gravis, Fattori, Vallaresso, Degrassi, Ragogna; med drugim gradivom pa nastopajo še družine: Riccobon, Pola, Sabini, Fini, Zanchi, Ruffini, Delloro, Steffe, Gerini, Gabrielli, Pellegrini, Depangher, Contarini, Cortese. V škatli št. 8 KAK v PAK sta seznama majhnih in velikih *mansionerij* Koprškega kapitlja. Med njimi so tudi mansionerije cerkvenih ustanov, npr. sv. Marije Nove, sv. Trojice, sv. Justa.

To so v glavnem sodno-dolžniški spisi pravnih iz konca 19. in začetka 20. stoletja. Med njimi so za razna dokazila priložene razmeroma številne notarske listine (manj originalov) v glavnem iz 18. stoletja, ne manjka pa še kopij iz prejšnjih stoletij, vse od 15. stoletja dalje. Manj je testamentov.

Pravde *mansionerjev* v glavnem pred koprskim in piranskim okrajnim sodiščem so v večini primerov izterjatvene tožbe proti zakupnikom-kolonom iz okrožnih vasi in naselij, ki kapitolu niso poravnali obveznosti. V nekaj primerih gre tudi za uveljevanje zakupnih pravic.

Gradivo podaja vsekakor pomembno sliko gospodarskega življenja pretežnega dela prebivalstva 18. in 19. stoletja v Koprskem primorju, obenem pa razgalja ekonomsko strukturo Koprškega kapitlja, ki kljub razmeroma številnim parcelam v koprskem zaledju že tradicionalno ni bila rožnata. Gradivo fonda KAK v PAK torej zaključuje obdobje specifičnih večstoletnih prepletenih lastninskih in s tem povezanih oblastnih odnosov in struktur med svetnimi in cerkvenimi posestniki v istrskih mestih in njihovem zaledju.

Razmeroma številno je še gradivo o finančnem stanju z zaključnimi računi (*Conto*) in opisi premičnega in nepremičnega premoženja (*Stato*) Koprškega kapitlja za prva štiri desetletja tega stoletja.²¹

V škatli št. 10 preostanka KAK je še 5 načrtov "Škofijske palače in starega Seminarja v Kopru na trgu Brolo" iz leta

1858, kar pa je tudi vse slikovno gradivo fonda, razen dveh skic istega poslopja v škatli št. 9.

Zadnji dve škatli pa sta poskus zbirke gradiva neugotovljene provenience. Predzadnja - 13. - škatla je zbirka pergamentnih fragmentov psalmov²²; poleg tega vsebuje pergamentno listino koprškega škofa Naldinija Hyeronimu Zarottiju, ko ga dne 15.11.1696 imenuje za kanonika, nato pergamentne listine iz leta 1538, ko presbiter Stefano de Petris kupi tretjino hiše v kraju Slaunich, ter šest pergamentnih listin iz let 1412, 1441, 1446, 1459, 1478 in 1460. Še posebno slednjim bo potrebno pozorneje ugotoviti izvor.

V zadnji - 14. - škatli je popis dohodkov koprške katedrale iz let 1572-1706 v treh knjigah²³ ter zadolžna knjiga koprške zastavne ustanove *Monte di Pietà* (Pio Monte). Te ustanove so značilne za italijanske dežele, vendar so bile v domeni svetne oblasti, zato je knjiga verjetno ne pripada obravnavanemu fondu KAK v PAK.

Gradivo, označeno kot "fascikel"²⁴, v omenjenem vodniku *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ - SR Slovenija* pa vsebuje še nekaj zaključnih računov mansionerij za leto 1919 in zaključnih računov za KAK, vse skupaj cca. 0,1tm. Menim, da gradivo ni bilo zadržano v nekdanjem Mestnem arhivu Koper zaradi kakih "posebnih" razlogov, temveč da se je pomotoma nekje založilo ob številnih preselitvah, ki jih je koprski arhiv doživel v burnih povojnih letih; preselitve pa so sploh že tradicionalna usoda koprškega arhiva.

Delen popis fonda KAK v PAK sem opravil z računalniškim programom ARMIDA, ki mi je poleg začetniških težav povzročal preglavice predvsem pri vpisovanju naslovnikov in prejemnikov, notarjev, advokatov, prič ter drugih oseb, ki nastopajo v teh dokumentih. Prepričan pa sem, da bodo strokovnjaki v kratkem uspeli prvi slovenski arhivski računalniški program prilagoditi vsem potrebam arhivistične stroke.

OCENE IN POROČILA

Ivano Cavalli: *MUSICA, CULTURA E SPETTACOLO IN ISTRIA TRA '500 E '600.*

Leo S. Olschki, Firenze, 1990, 243 strani

Roberto Starec: *STRUMENTI E SUONATORI IN ISTRIA.*

Pizzicato Edizioni Musicali, Udine, 1990, 195 strani

20 Prim. Enciclopedia Italiana 1932/XV (*Fondazioni*) in 1934/XXII (*Manso in Massaro*). V gradivu so tudi redki spisi v slovenskem jeziku, ki "mansionerije" tudi tako imenujejo, zato sem ta izraz obdržal. V "Delnem popisu fonda KAK v PAK" sem uporabil tudi izraz "zakupnina".

21 KAK v PAK. V škatlah št. 11-12.

22 ibid., škatla št. 13: "Promemoria Krovec v Kopru prinesel vodji arhiva M. Bevkovej leta 1963. 7.VI. Najdeno v zvoniku cerkve sv. Blaža. Obveščeni od upravnika Zdravstvenega doma. Bilo spakovano skupaj s 'Comitato femminile - Italia farà da se.'"

23 ibid., škatla št. 14. Mestni arhiv Koper. Registro delli Livelli, decime et entrate della cattedrale di Capodistria 1572-1706.

24 1 fascikel. - Prim op. št. 10!

Raziskovanje krajevne glasbene zgodovine je v zadnjih letih doživelo opazen pozitivni in progresivni premik. Sodobni metodološki pristop je v veliki meri odprl nove možnosti za proučevanje zgodovine ljudske in umetne glasbe.

Predvsem v Istri (a ne le v Istri) se večstranskost odnosov v glasbenem dogajanju pokaže kot stimulacija, istočasno zelo zahtevna. Ostanke glasbenih tradicij visoke starosti in številčne glasbene oblike, prisotne na istrskem polotoku, onemogočajo površno izhajanje iz splošno znanih evropskih kulturnih modelov. Čeprav je Istra kljub svoji perifernosti vezana na glasbene tokove srednje Evrope, je ravno tu in prav v glasbeni kulturi najbolj opazna "zgodovina dolgega trajanja".

Spekulativno postavljanje datumov sprememb glasbenih obdobj nam lahko služi le kot eno od možnih izhodišč za primerjalno delo. Razvoj etnomuzikologije je že postavil temelje za obvezujočo interdisciplinarnost pri proučevanju fenomenov, katerih bistvo je bilo mnogokrat postavljeno na glavo z romantičnim iskanjem in poudarjanjem "narodnega duha", ki naj veje iz zvočno-literarnih sekvenc.

Težko bomo v Istri našli glasbene prvine, ki izključno pripadajo enemu kulturnemu krogu, medtem ko so akulturacijski fenomeni eno od osrednjih gibal glasbenega življenja. Protislovnost akulturacije in zaprtosti kulturnih krogov je enostavno razložljiva. Zaprtost se pokaže predvsem v hotenju in sposobnosti ohranjanja starega, ne pa v odbijanju, vsaj ne zavestnem, novega. Inovacije so vedno dobrodošle, če ne postavljajo pod vprašaj socialni in tehnični (v našem primeru glasbeni) sistem ter se integrirajo v tradicijo in jo izpopolnjujejo. Rezultat integracije so hibridne oblike, ki na prvi pogled nastopajo samostojno v različnih kulturnih krogih.

Cavallijeva knjiga nam s svojo analizo istrskega "*cinquacentista*" in "*seicentista*" razjasni marsikateri dvom oziroma potrdi domnevo v zvezi s sicer dokumentirano prisotnostjo svojevrstne "*poesie maccheroniche*". Če ta zvrst v klasicizmu iz umetne glasbe popolnoma izgine, se v Istri kot večetničnem in večkulturnem prostoru razvija dalje do današnjih dni.

Druga interakcija, ki nam jo Cavallijevo delo potrdi, poteka med ljudsko in umetno instrumentalno glasbo. V dogajanju praznika namreč godci brez težav in predvsem brez predsodkov preidejo iz strogega verskega ceremoniala v ples in splošno rajanje, ki je lahko po svoji vsebini celo v nasprotju s prvim. Medtem ko v klasicizmu ta zveza med ljudsko in umetno glasbo doživi popolno prekinitev, se v ljudski kulturi nadaljuje, raste in se spreminja, ohranjajoč vse osnovne prvine praznika.

Enega od razlogov za tako stanje gre nedvomno iskati v odnosu med glasbo in sinestetsko organizacijo praznika, kjer glasba enostavno ne more obstajati kot "*l'art pour l'art*", ampak izključno funkcionalno, vendar ne s

podrejeno, temveč z jasno definirano vlogo. V tradicionalnem kolektivu vlada v največji meri funkcionalno ravnotežje med različnimi vidiki življenja in so torej spremembe možne le s spremembo tega ravnotežja.

V ostalih poglavjih Cavalli analizira tudi vlogo glasbenikov in glasbe v verskih nasprotjih med katoliki in protestanti, splošne glasbene tendence v Istri, priljubljenost madrigala, delovanja koprške *Accademie Paladine*, delo Sebastiana Quirinia ter prikaže izdana polifonska dela iz Istre in glasbene kodekse iz koprške študijske knjižnice.

Inovativna študija nam omogoča vrsto novih izhodišč v proučevanju glasbenega življenja polotoka. Še enkrat je poudarjena vloga Kopra kot kulturnega središča beneške Istre, pomembnost ljudske kulture za razumevanje današnjih etnično-kulturnih pojavov, predvsem pa nezogibnost komunikacije na vseh ravneh, ne glede na specifičnost posameznega področja.

Knjiga tržaškega etnomuzikologa **Roberta Starca** posega na ožje področje instrumentalne glasbe. Poudarek je predvsem na instrumentalni tradiciji istrobenškega kulturnega kroga, čeprav iz doslednosti na trenutke zajame tudi hrvaško in slovensko glasbo.

V skladu z etnomuzikološko klasifikacijo obravnava staro in novo tradicijo. Predvsem stara tradicija je bila od italijanskih raziskovalcev skoraj povsem zanemarjena. S svojo arhaično netemperiranostjo je tako zelo blizu glasbi istrskih Hrvatov (in Istroromunov), tako da so jo največkrat ignorirali. V skladu s takim ideološko-nacionalnim gledanjem so hrvaški kolegi podobno ravnali z novo tradicijo. Starejšo plast izročila iz Šišana (Sissano) in Bal (Valle) je prvič raziskal in objavil prav Starec.

Kot je razvidno tudi iz pričujočega dela, je stara tradicija Istre v širšem smislu vezana na dinarsko območje in Dalmacijo (kot npr. del belokranjske glasbe). Glede na glasbene oblike je v Italiji edino podobno območje v Markah, Umbriji in Abruzzih, ki pa ostaja otok med južnoitalijansko tradicijo. Prav to dejstvo nakazuje na smer, v katero se je obrnilo raziskovanje in ki bo morda potrdilo hipotezo o transnacionalnem jadranskem glasbenem področju.

V zvezi z novo tradicijo je marsikaj jasnejše, tako da je povezava s severno Italijo ter s slovenskim in avstrijskim zaledjem že povsem utrjena. Kaže se predvsem v uporabljenih glasbilih in tudi v glasbenih oblikah, čeprav estetika istrskih godcev prinaša svoj delež k ustvarjanju zvočnih sekvenc, ki jih lahko imamo za popolnoma istrske.

Starčeva knjiga ni le organološki katalog, temveč predvsem študija o socialnem kontekstu instrumentalne glasbe v današnji Istri, osvobodjena vseh predsodkov in nacionalnih getizacij, za katere je istrska glasba sama v svoji antropološki dimenziji uspela ostati imuna.

Dario Marušič

Andrej Medved: POETIKE OSEMDESETIH LET V SLIKARSTVU IN KIPARSTVU

Edicija Artes, Obalne galerije Piran, zanje Toni Biloslav Koper, 1991

Postali smo bogatejši za novo avtorsko delo pesnika, filozofa, umetnostnega zgodovinarja in dolgoletnega kustosa Obalnih galerij Andreja Medveda, ki že vrsto let uspešno sooblikuje slovensko kulturno sceno, predvsem na likovnem področju. Poleg tega velja omeniti, da je bil več let urednik ter glavni urednik *Tribune* in *Problemov*; objavljal je poezijo, eseje in razprave v jugoslovanskih in tujih časopisih in revijah (npr. redne objave v *Naših razgledih*) itd. Vleklo ga je tudi v tujino - na študijska potovanja v Rim 1981-82 ("*nova podoba*" v slikarstvu in likovni teoriji), ter večkrat v Pariz (poezija A. Artauda in G. Batailla).

Andrej Medved se je zgodaj uveljavil kot pesnik - že prva pesniška zbirka "*Po poti vrnitve po poti bega*" (Mladinska knjiga, 1969) je pritegnila Cirila Zlobca, ki je v oceni med drugim zapisal: "Lirika A. M. raste bolj iz spoznanja o svetu in človekovem mestu v njem, kot pa iz emocionalnega doživljanja tega sveta... V svoji zbirki kaže nenavadno uglajenost izraza, lahkotnost izražanja, obilje metafore. Preprosto povedano bi lahko zapisali, da je resnično spreten oblikovalec, kateremu je ritem besede in stavka že prirojen in je lahkota izražanja njegova vrlina, pa tudi nevarnost..."

Tudi za naslednje pesniške zbirke (*Sled*, *Obzorja* 1971; *Vbič*, *Obzorja* 1978; *Glava*, *Artes* 1987) velja ugotovitev Cirila Zlobca (iz prve ocene), da je za njihovo razumevanje potreben dokajšen napor, saj Medvedov miselni tok angažira bralca predvsem intelektualno in manj emocionalno. Opazna je prepletenost njegovega pesniškega jezika in umetnostno-literarno-kritičke metode, in sicer do tolikšne mere, da je včasih težko postaviti ločnico med njegovo pesniško govorico in filozofskim razmišljanjem. Prav to prepletanje miselnih tokov pa je rodilo povsem novo kvaliteto - nove poglede in nov način razmišljanja o sodobni likovni umetnosti, ki si je počasi, a vztrajno utirala pot v svet.

Publikacija *Poetike osemdesetih let v slikarstvu in kiparstvu* pomeni nekakšen kronološki pregled obdobja 1978-1990 oziroma prerez delovanja pomembnejših likovnih umetnikov in prav tako pomembnih prelomnic, ki so odločilno vplivale na potek razvoja sodobne likovne umetnosti v zadnjem desetletju. Za ilustracijo navedimo nekaj značilnih diskurzov Andreja Medveda, ki uvršča Jožeta Slaka, Živka Marušiča, Nino Ivančič, Andraža Šalamuna, Tuga Sušnika, Milana Eriča in Metko Krašovec med tiste slikarje, ki so na prehodu v predzadnje desetletje tega stoletja pri nas napravili najodločilnejši premik v smeri t.i. "nove podobe".

To naj bi tudi pomenilo, da je konceptualizem oziroma postanalitična slikarska manira, ki je v jugoslovanski tradiciji modernizma zašla na slepi tir, prišla do svoje končne postaje. Umetnost je v sedemdesetih letih doživljala različne faze, v ospredje pa so stopile individualne slikarske mitologije s katerimi je stopala vštric "objektivistična", ideološka, formalna in oportuna ustvarjalna praksa.

Slikarstvo je v osemdesetih letih znova postalo avtentična vitalna sila, avtohton proces, ki ima svojo notranjo genetiko s katero retrogradno vpliva na pogoje realne eksistence. Umetnostni zgodovinar A. Bonito Oliva je definiriral umetnost tega obdobja kot simbolno mesto genetičnega izbora, ki je zunaj katerekoli organizacije, načrtovanja tako da je mobilna in sposobna hitrih skokov (transformacij). Andrej Medved ugotavlja, da je "nova podoba" stilistična reakcija na formalizem sedemdesetih let, razbitje znakovnega hermetizma. V ospredju je notranja skušnja in dogodek, naslikan hitropotezno in naivno; prihaja celo do hotenega "primitivizma" risbe, doživlja ter do izginjanja dileme med abstraktnim in konkretnim. Nova podoba se je najprej uveljavila v Italiji (*nuova immagine*), v Združenih državah Amerike (*new image painting*) in v Nemčiji (*heftige Malerei*). Povsem razumljivo je, da je imela dokajšen vpliv tudi na naše slikarje. Novo slikarstvo pa seveda ni zgolj plod strahu pred praznim platnom, zapolnjevanje površine, kot se površnemu opazovalcu velikokrat dozdeva na začetku.

Prav nasprotno, gre za nekakšen "nomadizem", za spontano, evokativno, ritualno potovanje brez patosa, ki pa nima nobenega končnega cilja, pa zato veliko stranpoti in stezic; pri čemer celota ostaja neokrnjena. Vse to omogoča ponovni dialog slikarja s slikarstvom. Ponovno doživljamo izlivanje podob in ne redukcijo ter omejitve. Podoba je očitna, vendar hkrati notranja, imaginarna toda nikoli ni le odblesk, odbojna slika ogledala in zato ne dopušča distance, premisleka, temveč terja takojšnji impulzivni spoj: identiteto. Z razstavo "Podobe" (1981) je bila predstavljena t.i. *nuova immagine* sodobnega italijanskega slikarstva in prva jugoslovanska slikarska transavantgarda, ki je zrasla v genezi lastne tradicije in našla stik z evropsko in ameriško novo sliko.

Zagreb, Koper in Ljubljana so bili središče teh podob, vendar so bile med njimi že od samega začetka bistvene razlike. Tako sta npr. primorska avtorja Marušič in Šalamun izrazito mediteranska, blizu Italijanom, medtem ko se avtorji iz ostalih dveh centrov dokaj razlikujejo od "italijanske" usmeritve. V Medvedovem razmišljanju o novem kiparstvu so najbolj zanimive tiste usmeritve, ki pomenijo radikalen odmik od racionalistične skulpture in tudi od čiste, abstrahirane oblike ter analitičnega pristopa. Začetke nove skulpture najdemo v delih Luja Vodopivca (njegove "krajine" in "površine" - "telesa brez organov", ki so bila leta 1978 razstavljena v galeriji La-

birint), v delih Jakova Brdarja (serija "odlitos", "negativov" in "kosti" - razstavljeno v Meduzi leta 1980), ter v delih Dušana Tršarja (razstave v Mali galeriji v Ljubljani in koprski Meduzi leta 1978).

Prostor novega kiparstva je gibljiv, premičen prostor z nešteti središči, ki jih gradijo različne sanje, videnje in domišljija ali pa gibi roke, hipna ekspresija. Vodopivčeve skulpture lahko zato npr. gledamo od spredaj in od zadaj, s strani, od zgoraj in od spodaj, torej iz vseh zornih kotov. Gledalec se z vraščanjem v objekt in z neobveznim komentarjem, vključuje v proces kiparjeve podobe, v njene čutne in semantične razsežnosti. Dogodki, ki jih izražajo skulpture, si sledijo en za drugim kakor pulzirajoča kompozicija, ki pa nima ne središča, ne ozadja, dna, podstati.

Kipi so istočasno majhni in veliki, prostorni in zgneteni, brez historyčnih oznak in zdi se kot bi lebdeli v praznem. V nasprotju s slikarstvom nove dobe, slikarstvom transavantgarde, ki operira z ravnino in kjer je prostor povsem prekrit z mrežo čark in sličic, je nova skulptura zbita in zgnetena, čeprav ni osredotočena na enem mestu, ki bi fiksno zadržal naš pogled. Lahko se povsem strinjamo z avtorjevo ugotovitvijo, da so Vodopivčeva in Brdarjeva dela prava gradbišča nove resničnosti, kjer kipar gradi in ustvarja nekakšen coagulum, strdek, "goščo", nekakšne tvorbe, ki nasprotujejo centrizmu dotedanje kiparske prakse.

Kot sem že uvodoma omenil, so *Poetike osemdesetih let v slikarstvu in kiparstvu* določen kronološki pregled, s katerim je dejansko zajeta tudi razgibana dejavnost Obalnih galerij v zadnjem desetletju. Predstavljeni so številni naši in nekateri tuji likovni umetniki, kot samosvoje osebnosti oziroma kot predstavniki določenih usmeritev, ki so odločilno vplivale na razvoj likovne umetnosti osemdesetih let. Iz kolofona je razvidno, da je publikacijo uredil Andrej Medved, vendar je potrebno posebej poudariti, da bi tovrstna knjižna izdaja zaslužila vsaj nekoliko izdatnejšo spremno besedo, pregledno kazalo in vse ostalo, kar sodi v običajni znanstveni aparat za tovrstne izdaje. Razen podatkov v opombah in citatov je pred bralcem tudi skrivnost - kje in v kakšnem kontekstu je bil posamezni tekst objavljen. To so elementarne napake, ki močno kazijo celoten vtis sicer lično oblikovane in opremljene publikacije, ki je obogatena s sedemintridesetimi kvalitetnimi barvnimi fotografijami. Če odmislimo vse našete pomanjkljivosti, pa nikakor ne moremo mimo dejstva, da obravnavana knjiga nima niti paginacije, kar je *conditio sine qua non* vsake knjižne izdaje. Zaradi vsega naštetega ostaja povsem nejasen namen omenjene publikacije edicije Artes, ki bi jo morda najbolje opredelili kot nekaj več od klasičnega kataloga, pa dosti manj od strokovne knjige v pravem pomenu besede.

Urednik je očitno upošteval priporočilo UNESCO, da

šteje za knjigo "tiskana neperiodična publikacija, ki ima brez platnic najmanj 49 strani". Z doseganjem tega normativa so sicer zadovoljena formalna pravila, vendar menim, da je smiselno k temu sestavku dodati vsaj poljubno kazalo po kronološkem zaporedju enainštidesetih izbranih in objavljenih prispevkov Andreja Medveda, kot sledi:

Dušan Tršar (1978)
Živko Marušič (1978, 2x)
Živko Marušič (1979)
Andraž Šalamun (1980)
Andraž Šalamun (1981)
Boris Benčič (1981)
Nova podoba - prvi komentarji (1981)
Podobe - imagini (1981)
Živko Marušič (1982)
Podobe novega kiparstva (1982)
Milan Erič (1983)
Metka Krašovec (1983)
Anja Ševčik (1983)
Igor Rončević (1983)
Günter Brus (1983)
Mimmo Paladino (1983)
Nina Ivančič (1984)
Alter imago (1984)
Zmago Jeraj (1984)
Emerik Bernard (1984)
Gabrijel Stupica (1985)
O risbi v "novi sliki" (1985)
Mojca Smerdu (1984)
Duba Sambolec (1985)
Jakov Brdar (1986)
Mirsad Begić (1986)
Tugo Sušnik (1986)
Georg Baselitz (1986)
Hipermanierizem (1986)
Andraž Šalamun (1987)
Klavdij Tutta (1987)
Zdenko Huzjan (1987)
Marija Rus (1987)
Sergej Kapus (1987)
Edin Numankadić (1988)
Emerik Bernard (1989)
France Gruden (1989)
Ferrán García-Sevilla (1989)
Živko Marušič (1990)
Dušan Kirbiš (1990)

Pripis: Preostane nam le še upanje oziroma iskrena želja, da bo napovedano novo delo Andreja Medveda *Spisi in razlage* (literarno kritični eseji 1968-90) opremljeno s potrebnim strokovnim aparatom, kar bi vsaj deloma popravilo kaotičen vtis pričujoče Artesove publikacije.

Slavko Gaberc

KOPER ZWISCHEN ROM UND VENEDIG CAPODISTRIA TRA ROMA E VENEZIA.

Die Ausgrabungen im Kapucinerkloster / Gli scavi nel convento dei Cappuccini. Ausstellung / Mostra. Pokrajinski muzej Koper / Museo regionale di Capodistria. Ljubljana 1991, Pagg. 63.

Il volume che abbiamo di fronte è il risultato di una delle attività di ricerca più importanti portate a termine negli ultimi anni nel Capodistriano e che ha impegnato specialisti di quasi tutta la Slovenia.

Mentre la versione sloveno-italiana del catalogo *Koper med Rimom in Benetkami - Izkopavanja na vertu kapucinskega samostana* (Capodistria tra Roma e Venezia - Gli scavi nel convento dei cappuccini) è stata pubblicata in occasione della mostra che si è tenuta negli ambienti del Museo regionale di Capodistria nella primavera del 1989, l'edizione attuale, riveduta, in lingua tedesca ed italiana, vede la luce dopo che la mostra è già stata presentata a Lubiana, Ferrara, Innsbruck, Udine, Monaco, e a Wels presso Linz e a Tainach (Tinje) presso Völkermarkt (Velikovec) in Austria (qui già con il presente catalogo).

L'esposizione, caratterizzata da un allestimento ad ellisse che intendeva riprodurre l'andamento delle mura di Capodistria secondo una stampa del 1619, presentava al pubblico, assieme alle fotografie dei monumenti culturali di Capodistria, gli oggetti ritrovati durante gli scavi, dei quali è stata operata una scelta oculata che ha voluto metterne in evidenza la qualità piuttosto che la quantità. Sulla copertina del catalogo è riprodotto il manifesto, vincitore del concorso, opera di Matjaž Vipotnik.

Determinanti per la nascita del catalogo e della mostra sono stati gli scavi archeologici degli anni 1986/87 nell'ex orto dei cappuccini (su 1000 mq di superficie) a seguito della decisione delle autorità locali di procedere alla costruzione, in quel luogo, della palestra per le scuole medie. Gli scavi sono stati compiuti nell'ambito dell'attività dell'Istituto intercomunale per la tutela dei beni culturali e ambientali di Pirano, sotto la guida dell'archeologo prof. Mitja Guštin di Lubiana che è stato anche l'iniziatore e l'organizzatore della mostra e delle pubblicazioni collaterali. Un ruolo importante nel corso degli scavi è stato svolto dal Dipartimento di archeologia della Facoltà di Lettere e Filosofia di Lubiana.

Oltre alle supposizioni che sull'isola di un tempo dovevano celarsi reperti del suo ricco patrimonio culturale le indicazioni fondamentali per gli archeologi sono state il ritrovamento (risalente al 1882) di un sarcofago romano, che come uso secondario era stato adibito a coperchio di un pozzo, ed i sondaggi compiuti nel giugno del 1986.

Gli scavi e singoli ritrovamenti di epoca repubblicana (III-I sec.a.C.) avevano attestato che in quel tempo l'isola era abitata e sino ai recentissimi ritrovamenti di quest'anno ai piedi del Sermino presso Capodistria (resti di intonaco in argilla con ornamenti di spirali intrecciate risalenti al VI sec.a.C.) avevano contribuito ad avvalorare la tesi di quanti vedevano l'ubicazione dell'antica Aegida nel luogo in cui oggi sorge Capodistria.

La datazione dei singoli strati culturali scoperti coincide con le epoche storiche in cui la città vide mutare il proprio nome: quando l'epoca tardoromana (IV-VI sec.) è documentata da relativamente numerosi piccoli reperti di ceramica e metallo e dal mutare delle fondamenta delle costruzioni, la città, da Aegida greca diventa la latina Capra (Capris, Caprae, Capritana insula) da cui è derivato lo sloveno Koper. L'alto medioevo (VI-X sec.), quando pian piano entra in uso il nome ufficiale di Justinopolis, probabilmente in onore dell'imperatore Giustino II, è, come l'epoca tardoromana, riccamente documentato da piccoli reperti: parti in metallo di abiti e gioielli dell'area culturale bizantina sono affiancate da una ricca scelta di oggetti in osso e corno, la ceramica è invece rappresentata da anfore di varie forme, sigillate chiare e da ceramica rustica da cucina, ciò che indica stretti legami soprattutto con l'area nordadriatica, e in parte con la cultura materiale dei coevi abitati d'altura fortificati della Slovenia e dell'Italia settentrionale, con riferimenti anche a tutta l'area orientale del Mediterraneo. L'ampiezza dei collegamenti e delle relazioni è resa tra l'altro anche da due monete abassidi trovate sul luogo. Il periodo di transizione tra queste due epoche è illustrato, oltre che da caratteristiche fasi di costruzione, da un numero relativamente alto di sepolture di bambini, di cui tre in anfora.

Per il basso Medioevo (XI-XIII sec.) ed il tardo periodo medievale (XIII-XV sec.) quando la città assume il nome italiano di Capo d'Istria, è caratteristica la frammentarietà dei resti murari, in gran parte come conseguenza della costruzione del convento dei cappuccini agli inizi del XVII secolo. Ciò nonostante il materiale ceramico, ora più numeroso, oltre al valore estetico come riflesso del gusto dell'epoca nella quale è stato eseguito, ci permette di farci un'idea su come doveva essere la cucina di una famiglia capodistriana nel XV e XVI sec. e dei rapporti commerciali della Capodistria veneta in quel periodo, soprattutto con l'Italia settentrionale.

La versione tedesco-italiana del catalogo non è mutata soltanto per la lingua nella quale viene edita, ma anche come contributi, infatti vi sono presenti due saggi introduttivi di Matej Župančič (Inter utrumque tuta) e di Radovan Cunja, che è anche autore del testo del catalogo (*Die Ausgrabungen im Garten des ehem. Kapuzinerklosters in Koper* (Gli scavi archeologici nell'ex orto del convento dei cappuccini a Capodistria).

I due contributi sono già apparsi nella seconda parte del volume sloveno-italiano "Capodistria tra Roma e Venezia - Contributi per la storia di Capodistria" del 1989 che è seguito al catalogo. La seconda parte della pubblicazione con una miscellanea di saggi sulla storia, l'archeologia e l'assetto urbano di Capodistria dal periodo romano e sino all'epoca barocca aveva tentato di comprendere organicamente la collocazione culturale di Capodistria (cui fa riferimento anche il titolo, molto indovinato) tra Roma e Venezia, in quanto geograficamente ciò non sarebbe stato possibile. Aveva tentato, dicevo, perchè si tratta per lo più dei riassunti di opere già pubblicate relative a fasi e periodi storici passati della città che dovrebbero apparentemente venir collegati dai risultati degli scavi nell'orto del convento dei cappuccini - non di ricerche compiute ad hoc. Ciò è forse illustrato nella maniera migliore dallo studio, per il resto ottimo, dello scomparso Jaroslav Šidak "Koper / Capodistria", che è stato pubblicato di recente nell'Arheološki Vestnik (n.25,1976).

Siccome parlando di questo volume siamo riandati all'edizione precedente, presentata dalla Società storica del Litorale di Capodistria e dal Čakavski sabor di Pola anche a Pola, vorrei menzionare anche gli altri contributi del doppio volume, che nell'edizione recensita non ci sono. Si tratta del lavoro già citato di J. Šidak, poi di due contributi che compaiono nella versione tedesco-italiana, quindi il lavoro di Salvator Žitko sullo sviluppo politico e amministrativo di Capodistria dalla tarda antichità alla fine del XIII° secolo. Rajko Bratož e Janez Peršič si sono occupati della storia della chiesa capodistriana, Ana Lavrič ha invece illustrato la relazione del vescovo veronese Agostino Valier che descrive le condizioni della diocesi nel 1579. Sonja Hoyer presenta il nucleo urbano medievale e i contributi delle successive epoche artistico-culturali. Alla fine viene pubblicato anche il verbale del placito del Risano dell'804 nell'originale latino e nelle versioni italiana (dovuta ad A. Petranović e A. Margetić - già pubblicata negli ATTI del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, 1983/84) e slovena (curata da R. Bratož).

La breve presentazione di Matej Župančič della storia delle scoperte archeologiche e dei vari siti a Capodistria (che non sono esattamente indicati sulle cartine) completa degnamente l'edizione tedesco-italiana del catalogo, ciò che non vale completamente per il contributo di Radovan Cunja, in quanto il testo del saggio e quello del catalogo sono troppo simili ed il lettore vi incontra in genere le stesse notizie. Ciò, nel concetto del doppio volume è comprensibile, il lettore tedesco però non riuscirà a capirlo in quando si trova davanti un libro solo e nell'introduzione a questa edizione l'autore della mostra, Mitja Guštin, non fa purtroppo riferimento a tale particolarità.

Per il resto il catalogo si presenta in una veste molto curata, con un bell'apparato fotografico illustrante il materiale scoperto durante gli scavi e particolari caratteristici del patrimonio culturale di Capodistria. In conclusione presenta infine un dettagliato catalogo dei reperti con la descrizione dei siti e degli oggetti esposti e la bibliografia.

In breve una pubblicazione notevole e quindi riteniamo quanto mai benvenuta questa edizione tedesco-italiana.

Darko Darovec

(traduzione: Daniela Bertoni)

Milan Pahor: SLOVENSKO DENARNIŠTVO V TRSTU

- DENARNE ZADRUGE, HRANILNICE, POSOJILNICE IN BANKE V LETIH 1880-1919.

Trst, 1989; 150 strani.

Še preden se bralec loti prebiranja knjige, mu pade v oči lična podoba publikacije, opremljena s številnimi zanimivimi in dokumentarnimi fotografijami. To je glede na založnika - Tržaško kreditno banko - tudi razumljivo, saj je knjiga okronala njeno trideseto obletnico delovanja.

Pregled širšega družbeno-političnega in gospodarskega dogajanja v habsburški monarhiji od srede 19. do začetka 20. stoletja nam nudita uvodni poglavji. Po udarek je predvsem na prebujanju in povezovanju slovenskega naroda ter njegovem spoznavanju, da ga pri življenju lahko ohrani v prvi vrsti gospodarska neodvisnost.

V drugi polovici 19. stoletja je Trst doživel svoj gospodarski razcvet, saj je kot glavno pristanišče habsburške monarhije postal privlačen za svetovni kapital in se tako razvil v mesto s pisano narodnostno strukturo, katere del so bili tudi Slovenci, ki pa v industriji in pomorstvu niso bili močnejše zastopani.

Osrednji del knjige se začne z opisom nastanka in razvoja zadružništva, ki je bilo tesno povezano z narodnim preporodom s konca šestdesetih let 19. stoletja, saj je bila zahteva po ustanavljanju slovenskih posojilnic in hranilnic ena izmed zahtev taborov. Tako pride leta 1885 do ustanovitve *Tržaške posojilnice in hranilnice*, ki je omogočila integracijo celotnega slovenskega gospodarskega prostora. Ta postane pomembna gospodarska pa tudi kulturna ustanova tržaških Slovencev, saj je zgradila svoj sedež - Narodni dom - ki je postal dom ne samo za hranilnico, temveč tudi za druge slovenske ustanove, in društva. V letih svojega obstoja je imela velike zasluge za blaginjo slovenskega naroda in bila trn v peti drugim gospodarsko uspešnim narodom. "Konec vojne je Tržaška posojilnica in hranilnica dočakala na

zdravi ekonomski osnovi ter z vsemi pogoji za nadaljnje uspešno poslovanje. Vendar so se časi spremenili in razpadla je avstro-ogrška monarhija in v naše kraje je prišla Italija," zaključuje avtor poglavje o Tržaški posojilnici in hranilnici.

Sledi podrobnejši prikaz nastajanja in delovanja Narodnega doma - simbola narodnega, političnega in kulturnega preporoda tržaških Slovencev, kar pa je bilo posledica njihove gospodarske prosperitete.

Poleg Tržaške posojilnice in hranilnice so v Trstu delovale še druge denarne zadrugе, hranilnice in posojilnice. Leta 1904 je bila ustanovljena *Trgovsko-obrtna zadruga* - denarni zavod, ki je pomagal malim trgovcem in obrtnikom. Zadruga je bila pomemben člen v verigi slovenskega gospodarstva, poslovala je uspešno, podpirala pa je tudi kulturne in izobraževalne ustanove in društva.

Pri Sv. Ivanu je delovala od l. 1905 *Ljudska hranilnica in posojilnica*. Po vojni se je združila s Tržaško posojilnico in hranilnico.

Na nekoliko drugačnih temeljih je osnovala svoje delovanje *Splošna hranilnica*. Njen namen ni bil le nabiranje vlog in dajanje posojil, temveč naložba prihodkov, ki se obračajo in obrestujejo.

Tik pred vojno je bila ustanovljena *Narodna posojilnica in hranilnica*, ki je imela širok spekter delovanja; poleg posojilnih in hranilnih vlog, kreditov, hipotek, menic in valut zasledimo še dejavnost na zavarovalnem področju. Za zadovoljevanje ekonomskih potreb slovenskih prebivalcev v Trstu in okolici so nastajale trgovske, kmetijske, delavske in obrtne zadrugе.

Med omenjenimi denarnimi zavodi pa je bila med najpomembnejšimi *Jadranska banka*, ki je bila ustanovljena leta 1905 v prostorih Slovenske čitalnice. Nastala je na pobudo zavednih gospodarstvenikov in politikov in imela značaj delniške družbe z okoli 2500 delnicami, v nominalni vrednosti 400 kron. Začetki so bili za banko trdi predvsem zaradi močne tržaške konkurence, zato je kmalu poleg v bančništvu začela delovati tudi na drugih področjih: v trgovini, industriji, pomorstvu. Prav na slednjem področju so dosegli uspeh, saj so uspeli združiti več manjših paraplovnih družb v družbo *Dalmatija*, kjer je imela *Jadranska banka* 40% sredstev v svojih rokah. Pomembni koraki so bili doseženi tudi v ustanavljanju podružnic v Ljubljani, Opatiji, kasneje celo v Zadru, Splitu, Metkoviću, Kotorju in na Dunaju. Sklepala je še razne posle s podjetji, kot je bilo gradbeno podjetje Martelanc, vstopila v konzorcij hotelske družbe Grljan-Miramar, med največje poslovne uspehe pa sodi fuzija z Hrvaško vjersijsko banko v Dubrovniku. V špedicijsko družbo *Balkan* je vložila 10% kapitala. Vojni čas je kajpada vplival na dejavnost banke, saj se je usmerila v vojna posojila, ki so dala dobre rezultate in s tem koristi, tako da je banka to kočljivo obdobje dobro prestala.

Ko govorimo o denarništvu v Trstu, pa moramo poleg slovenskega omeniti še denarne zavode drugih slovanskih narodov. Sem sodijo:

- Hrvatska štedionica v Trstu (ustanovili Hrvati Zrinci),
- podružnica Ljubljanske kreditne banke v Trstu (ustanovljena leta 1908)

- Uštedni banka českých sporitelů (Osrednja banka českých hranilnic je bila podružnica češke banke, odprta že leta 1903. Med osnovnimi nalogami banke je bila tudi ta, da si pridobiva poslovne stike s čim večjim številom denarnih zavodov monarhije, posebno z denarnimi zavodi slovanske narodnosti. Posebno pozornost je posvetila tudi izseljeniškem vprašanju in zato ustanovila delniško družbo *Bohemie*, ki je imela svoje agenture tudi v Trstu.

- Živnostenska banka (To je bila podružnica v Trstu, katere poglobitna naloga je bila podpora češkemu prometu skozi tržaško pristanišče.)

V tem času pride v Trstu tudi do ustanovitve nekaterih zavarovalnic:

- Croatia (leta 1904)
- Prva češka splošna delniška družba za zavarovanje
- Zavarovalna banka Slavija iz Prage (Ta je odprla svoje zastopstvo v Trstu v vojnih letih.)

Po prvi svetovni vojni pride do spremenjenih političnih in ozemeljskih razmer; Slovenci smo bili razdeljeni med štiri države. Gospodarstvo Julijske krajine je izgubilo podonavsko zaledje in bilo zaradi tega v težkem položaju. Trst je bil le še senca najpomembnejšega predvojnega pristaniškega središča. Kriza je prizadejala tudi slovensko gospodarstvo in z njim denarništvu, stopnjeval pa jo je še prihod fašizma na oblast leta 1922, saj so nacionalisti videli v posojilnicah glavne postojanke slovenske politične obrambe. Tako je razpustu društev leta 1928 sledila še razpustitev slovenskih gospodarskih ustanov, med katerimi denarni zavodi niso bili izjema.

Po koncu druge svetovne vojne in padcu fašizma so si slovenski politični in gospodarski krogi postavili temeljno nalogo: ustanovitev slovenskega denarnega zavoda. Po večkratnih neuspeših poskusih je bila prižgana zelena luč za ustanovitev slovenskega denarnega zavoda ob podpisu londonskega memoranduma leta 1954. 22. julija 1957 je bil v Ulici Filzi ustanovni občni zbor slovenskega denarnega zavoda v Trstu. Nastala je banka na delniški osnovi z imenom: *Banca di credito di Trieste - Tržaška kreditna banka*, ki je še danes steber slovenskega gospodarstva v Trstu.

Knjiga zgodovinarja Milana Pahorja predstavlja pomemben prispevek k zgodovini zamejskih Slovencev, saj vemo, da razmere v gospodarstvu vplivajo na vsa področja političnega in družbenega življenja. Slovenci v Italiji seveda niso izjema, še več, njihova narodna samostojnost in obstoj sta pogojena s samostojnim gospodarstvom in financami.

Knjiga je tudi prva monografska študija na tem področju z omenjeno tematiko. Obilno je dokumentirana tako s fotografijami kot tudi (mogoče celo malce preveč) z zapisniki s posameznih sestankov in časopisnimi članki, ki so bili objavljeni v takratnem tržaškem časopisu.

Ena največjih pomanjkljivosti te knjige - kot je na predstavitvi v Kopru, organizirani v okviru Zgodovinskega društva za južno Primorsko, dejal sam avtor - je ta, da knjiga ni naprodaj zaradi italijanske zakonodaje o sponzoriranju. Mislim pa, da je avtor poskrbel, da je knjiga registrirana v vseh pomembnejših knjižnicah in kulturnih institucijah.

Vida Rožac-Darovec

faktorji tolikšne intenzitete, da je šele spoj njegove močne volje, notranje psihične stabilnosti in fizične zmožnosti zmogel izbojevati dosežene delovne in življenske uspehe. S tem se je uvrstil v sam vrh znamenitih zgodovinarjev zahodne Hrvaške in Istre, v red zaslužnih jugoslovanskih znanstvenikov, ki so ga poznali in cenili tudi v tujini."

Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti iz Zagreba je že pred časom načrtovala simpozij na temo življenjskega opusa dr. Danila Klena ob njegovi osemdesetletnici. Simpozij je lanskega septembra potekal na Reki brez njega, kajti v njegovi bolezni ga je smrt doletela že 12. aprila 1990.

Darko Darovec

IN MEMORIAM

Dr. Danilo Klen
(1910 - 1990)

Kratko znanstvo z njim mi je bilo v veliko zadovoljstvo. Prvi sestanek v prostorih Historijskega arhiva na Reki, kjer je zadnja leta pred upokojitvijo služboval kot direktor, je potekal v vzdušju starega prijateljstva. Sploh je bil dr. Danilo Klen izredno odprte in sprejemljive narave, pogovor z njim pa pravo zadovoljstvo, kar so trdili vsi, ki so ga imeli čast spoznati.

Rodil se je 9. septembra 1910. leta v Trstu kot sin ladjedelniškega delavca iz Hrvaškega Zagorja in matere iz Branika oziroma Rihemberga v Vipavski dolini. Izredno je bil ponosen na svojega klenega očeta, po materini strani pa je bil navezan na slovensko kri, kar se je poznalo v njegovih delih.

Čeprav pravnik po svoji osnovni izobrazbi, je kot visokošolski predavatelj za finančno pravo in gospodarsko zgodovino stopil v svet publicistov kot zgodovinar, s številnimi deli, predvsem iz srednjeveške preteklosti Istre, Kvarnerskega primorja in Gorskega Kotarja. Obdelal je prvenstveno podeželje Istre, in sicer koprsko ozemlje, okolico Buzeta, zaledje primorskim mest Poreča, Pulja, Labina in Reke. Postavil je temelje jugoslovanski historiografiji v proučevanju obdobja posvetne vladavine oglejskih patriarhov, statutih istrskih mest, fevdalnih posestev in vloge županov v Istri. Zanimali so ga predvsem pravno-podložniški in gospodarski odnosi v beneškem obdobju istrskega polotoka, posebno pa se je ukvarjal tudi s Pazinsko knežijo.

V zadnjem času je zbral in na podlagi že napisanih študij objavil izjemno delo o življenju galjotov na vzhodni jadranski obali: *Ščavunska vesla* v seriji *Istra kroz stolječa* (1986), ter napisal obširno monografijo o Reki. V uvodu k *Ščavunskim veslom* je dr. Petar Strčić zbral tudi Klenovo številno bibliografijo in takole označil to enkratno osebnost: "Življenje Danila Klena je prepleteno z zunanjimi

IN MEMORIAM

Dr. Branko Marušić
(1926 - 1991)

Istarska i sjevernojadranska arheologija izgubila je prvih dana 1991. godine neumornog i plodnog znanstvenog i stručnog radnika, dr. Branka Marušića, koji je preminuo 4. siječnja u bolnici na Golniku kod Kranja.

Branko Marušić, rođen 8. listopada 1926. godine u Planini kod Rakeka (Postojna), u obitelji istarskih emigranata. Arheologiju i povijest umjetnosti diplomirao je u Ljubljani 1950. godine, a još od 1948. godine radio je, do umirovljenja 1989. godine, u Arheološkom muzeju Istre u Puli. Na radnom mjestu kustosa od 1951. godine, utemeljio je i vodio Odjel za srednjovjekovnu arheologiju. Zvanje višeg kustosa stekao je 1960. godine, zvanje znanstvenog suradnika 1969., muzejskog savjetnika 1978. godine. Iste godine, temeljem obranjenе doktorske disertacije na Filozofskom fakultetu Univerze u Ljubljani (1976. godine) stekao je i zvanje višeg znanstvenog suradnika, a 1988. godine znanstvenog savjetnika. Od 1967. do 1979. godine obavljao je dužnost direktora Arheološkog muzeja Istre, a od 1972. do 1988. godine držao je nastavu iz kolegija Ranosrednjovjekovna arheologija na Filozofskom fakultetu u Ljubljani; najprije kao honorarni predavač, zatim u svojstvu izvanrednog i redovitog honorarnog profesora. Od osnivanja Hrvatskog arheološkog društva 1967. godine bio je član tog strukovnog udruženja, u dva mandata i član Uprave društva, a na Skupštini, održanoj u jesen 1990. godine, proglašen je njegovim počasnim članom, za izuzetan doprinos istraživanju arheologije i povijesti ranoga srednjega vijeka, naročito Istre, ali i susjednih područja.

Tijekom punih četrdeset godina rada u Arheološkom muzeju Istre u Puli dr. Branko Marušić ostvario je mnogobrojna terenska istraživanja, utemeljio je starohrvatsku arheologiju u Istri, sakupio je i obradio bogatu i značajnu kulturno-povijesnu gradju tog najstarijeg razdoblja na-

cionalne prošlosti, objavio je impresivan broj znanstvenih radova. Znanstveni i stručan rad dr. Branka Marušića kretao se unutar tri osnovne tematsko - problematske cjeline: sakralna arhitektura kasnoantičkog, starokršćanskog i ranosrednjovjekovnog razdoblja, kulturni i materijalni kontinuitet između kasne antike i ranoga srednjega vijeka, te materijalna i duhovna kultura ranoga srednjega vijeka u Istri.

Dugogodišnje sustavno izučavanje, snimanje i dokumentiranje spomenika crkvene arhitekture iz razdoblja između V. i XI. stoljeća urodilo je opsežnom sintetičkom doktorskom disertacijom i objavljenom publikacijom *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom* (Histria archaeologica, 5, 1-2, Pula, 1978), u kojima je obradio veliki broj crkvice iz Istre, pomičući time težište dotadašnjih istraživanja sa monumentalnih crkvenih kompleksa u gradovima (Pula, Poreč Nezakcij) na prividno manje značajna ostvarenja graditeljstva u seoskim sredinama. Treba na ovom mjestu svakako spomenuti i sintetičku monografiju *Kasnoantička i bizantska Pula* (Pula 1967) u kojoj je sakupio sve tada dostupne podatke o brojnim starokršćanskim spomenicima Pule i okolice.

Pitanjima kontinuiteta života između kasne antike i ranoga srednjega vijeka posvetio je nekoliko značajnih rasprava, vezano s arheološkim istraživanjima lokaliteta uz zapadnu obalu i u unutrašnjosti Istre. Objavio je izveštaje iskopavanja groblja u Dvigradu (V. - XI. stoljeće) (*Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje kaštela Dvigrad*, Histria Archaeologica, 1, 1, Pula, 1970), Sipra, Brijuna, Katora i Starog Gočana (*Neki problemi kasnoantičke i bizantske Istre u svjetlu arheoloških izvora*, Jadranski zbornik, 9, Rijeka - Pula, 1973-75), te rezultate istraživanja seobe naroda u Istri (*Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešcu i kod Malih Vrata ispod Buzeta u Istri*, Arheološki radovi i rasprave JAZU, 2, Zagreb, 1962; *Slavensko-avarski napadi na Istru u svjetlu arheološke gradje*, Peristil, 2, Zagreb, 1957).

Posebnu pažnju dr. Branko Marušić posvetio je problemima materijalne i duhovne kulture Istre u ranome srednjem vijeku. Istražio je manje nekropole romanskog i romaniziranog autohtonog stanovništva u sjevernoj i sjeverozapadnoj Istri, te veće nekropole slavenkog življa oko Buzeta (Brkač kod Motovuna, Mejica kod Buzeta), a nedavno je objavio monografiju arheološke gradje pronađene u nekropoli u Žminju (*Starohrvatska nekropola u Žminju*, Histria archaeologica 17-18, Pula 1987). Relativno veliki broj otkrivenih grobova (preko 500) na različitim lokalitetima (uz spomenute još u Čelegi kod Novigrada, u Velom Mlunu kod Buzeta, u Frančinima kod Pazina itd.) omogućio je stvaranje slike o međusobnim odnosima starosjedilačkog i doseljenog stanovništva tijekom ranoga srednjega vijeka, a oni su gotovo jedini izvor za poznavanje naseljavanja slaven-

skog, odnosno hrvatskog stanovništva u Istru.

Sintetične rezultate ovih istraživanja dr. Branko Marušić često je iznosio u saopćenjima na znanstvenim skupovima u zemlji i inozemstvu, od kojih posebno treba istaći sveobuhvatne sinteze tiskane u zborniku skupa Hrvatskog arheološkog društva u Puli (*Materijalna kultura Istre od V. do IX. stoljeća, i Materijalna kultura Istre od IX. do XII. stoljeća*, Izdanja HAD-a 11, 1, Pula, 1987). Sada, kad je neumitnost prekinula znanstveni rad dr. Branka Marušića, ova će dva posljednja spomenuta rada ostati kao temelj daljnjih istraživanja.

Posljednjih godina, i nakon umirovljenja, radio je neumorno na sredjivanju i pripremi za tisak bilješki i podataka sakupljenih tijekom četiri desetljeća. Usprkos teškoj i iscrpljujućoj bolesti, radio je do posljednjeg trenutka, pa neke radove očekujemo uskoro kao posthumno objavljene priloge za arheologiju i povijest istarskog ranosrednjovjekovlja.

Ostavio je iza sebe sakupljenu i sredjenu gradju, rezultate istraživanja, golemo znanje pretočeno u veliki broj temeljnih historiografskih djela, od kojih su mnoga danas nezaobilazna literatura; ostavio je mnogobrojne studente i arheologe kojima je prenosio tajne zanata i znanja, ostavio je veliku prazninu u ranosrednjovjekovnoj arheologiji Istre,

Mr. Robert Matijašić

ODMEVI - AKTUALNOSTI

Tomo Vidic

EVROPSKA VODA IN IMPLOZIJA

Na morskem bregu leži mesto. Nad mestom se namesto neba pne svod potujočega časa. Zato tudi mesto ni okamenela gmota, ampak je zaporedje prelivajočih se podob, niz izginjajočih in prihajajočih odtenkov. Mesto, v katerem se pretakajo nešteta mesta, je deležno enake usode kot njegovi prebivalci. Le-ti minevajo, odhajajo, puščajo za seboj kratkotrajne praznine in že prihajajo drugi, da je vrzeli čedalje manj. Tudi mesto mineva, odhaja, prevzema druge podobe, dobiva nove obrise, prerašča svoje nekdanje okostje.

Konec petdesetih, v začetku šestdesetih let se prične podoba starodavnega ribiškega in kaznilniškega mesta spreminjati - sprva seveda počasi, sčasoma pa čedalje hitreje: kot podivjana in nezaustavljiva logaritmična skala. Mesto se nenadoma prične spogledovati z Brasilio, Accro in Conakryem: in v tkivo prično vdirati znanilci tolikanj opevane moderne dobe, napredka in razvoja: beton, aluminij, steklo. Veliko betona, preveč aluminija, ogromno stekla. Zgroženi Stane Bernik napiše apokaliptično knjigo "Koper - Izola - Piran: organizem slovenskih obmorskih mest". Nikomur v opomin - kot vedno.

Izginjanju domačih obrazov sledi izginjanje starih obrisov: stavbe, ulice, trgi, dvorišča, vrtovi, promenade, vodnjaki se počasi, a trdovratno razblinjajo. Hkrati vznikajo tovarne in delavska naselja, poganjajo bahave in prevzetne stolpnice, ki dokončno (in brez sprenevedanja) skazijo in popačijo nekdanjo panoramo. Da jo zveržijo v groteskno zrcalo, v katerem seveda nočemo prepoznati boleznega odseva lastnega nečimrnega obličja. Obličja, ki zaslepljeno zanika izročilo in globoko v preteklost segajoče korenine, obličja, ki se sramuje obrobja, obličje, ki se gre zlagani kozmopolitizem in trhlo odprtost v svet. Na vsakem koraku se z nepojmljivo srditostjo dogaja zgodovina: abrazija, ki dolbe in izpodkopava, gloda in spodjeda, grize in podira.

Špine presahnejo, udarci zdrobijo in izrujejo srednjeveški tlak, ulice asfaltirajo, brez števila cerkva spremenijo v šole, telovadnice, delavnice, skladišča in urade. Izginejo stare ulične svetilke, posekajo ciprese, v mestno tkivo se pošastno zagriže luka, s pomolov v mandraču izginejo ribiške mreže in praznine zapolnijo avtomobili, baročni vodnjaki se spremenijo v odlagališča smeti in odpadkov in namesto nekdanjih boteg se razbohotijo samopostrežne trgovine. Pločevinaste garaže in divja smetišča obdajajo mesto - kot nekoč srednjeveški zid. Frenetično divjanje napredka, tiho in cinično zmagoslavje zgodovine: nepregledna množica poniglavih velikih začetnic.

Seveda so pričujoče besede enostranske, ozkosrčne, subjektivne, prenapete in nabrekli patetične (ne nazadnje tudi zato, ker ne omenjam krčevitih in požrtvovalnih prizadevanj vseh tistih, ki tako ali drugače skušajo zajeziti pogoltno divjanje ujme) - vendar le do trenutka, ko boste po daljšem času spet stopili v *Borilnico* v Kreljevi ulici. Do takrat, ko si boste natančneje ogledali podobo *da Pontijevega vodnjaka na Mudi*. Se soočili s praznimi nišami na pročeljih starih koprskih hiš: nikjer nobene sohe. S pogledom bežno ošinili zabetonirana Levja usta (*Bocca del leone*) ob vhodu v Calegario.

Toda zahotelo se vam bo svežega zraka. Na nekdanje soline ne boste mogli - ker jih ni več. Tudi na breg Škocianskega zaliva ne morete več: zaliv že desetletja zasipavajo in mrcvarijo na vse mogoče načine. Da gnije, zaudarja, propada, se razkraja kot zavržena mrhovina. Zato boste odšli na mestno kopališče. Torej na tisto, kar je še ostalo od kopališča: zaplata, omembe komajda vredna krpa površine. In če se boste na kopališču ozrli kvišku, boste med krošnjami na pročelju bogokletne stolnice ugledali uro, katere kazalca (na moč zgovorno) že celo večnost kažeta čas. Otrpli čas, nikogaršnji čas - zagotovo naš čas. Naš odnos do dediščine.

Verjetno se boste domislili opoldanskega zavijanja siren v živalskem vrtu: podivjana groza živali, ki rjovejo, tulijo, plahutajo, begajo po kletkah iz kota v kot - blodnjak, zverinjak na dnu suhega in brezizhodnega vo-

dnjaka. Kamen pa molči. Kajti čas ima človeško obličje. In to obličje je nestrpna Gorgona: ob pogledu nanjo kamen umolkne in se spremeni v prah. Veter vrtinči prah in ga odnaša proti obzorju. V preteklost, v pozabo. To, kar se sleherno uro dogaja okoli nas, je dogajanje nič: tiha implozija, sesutje vase, brezdanja izvotljenost, ničeva grobnica, v kateri odmeva porog.

Zvrtelo se vam bo, obšla vas bo omotična vrtoglavica: Rimbaudov "Pijani čoln" je dopotoval. Prispel na cilj, potem ko je bil kljuboval divjim viharjem - pristal v varnem pristanu, igrača v otroških rokah:

"Če želim evropsko vodo, je to luža,
črna, hladna, v temačnem gaju,
kjer potrč otrok čepi in spušča
čoln, krhek kot metulj v maju."

In jutri bomo zanamcem izročili svoje izročilo: be-raško prgišče palimpsestov. Seveda jim bomo spokojno zrli v oči.

Napis Tomažu Maurocenu (1706) na ostanku nekdanjega koprskega srednjeveškega obzidja.

NAVODILA AVTORJEM

1. ANNALES: Anali Koprškega primorja in bližnjih krajev - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine - je interdisciplinarni časopis humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin krajevnega značaja. Objavlja izvirne strokovne prispevke, ki se nanašajo na območje občin Koper, Izola, Piran, Sežana, Ilirska Bistrica in Postojna, vključuje pa še zamejski prostor v Furlaniji - Julijski krajini ter sosednje kraje Istre v hrvaški državi.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem in srbohrvaškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati. Za prevod poskrbi uredništvo.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, če je to potrebno ali če želite. Pripišite tudi svoj poštni naslov in številko žiro računa!

Navedite kategorijo prispevka!

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje kategorije:

IZVIRNA ZNANSTVENA DELA vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

STROKOVNA DELA prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

PREGLEDNI ČLANKI imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij (review article).

POROČILA vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Taki prispevki ne smejo presegati 5 strani.

ŠOLSKE NALOGE morajo biti urejene kot strokovna dela.

KOMENTARJI so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presegati 2 strani.

OBVESTILA so namenjena društvnemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Izvirna znanstvena dela in strokovna dela naj vsebujejo povzetek in izvleček. Izvleček je krajši od povzetka in za razliko od povzetka tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil. V izvlečku na kratko opičemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se skli-

cujemo le, če je to glavni motiv dela. Metode: na kratko opišemo metode in tehnike dela - kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Kar se da informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oz. odkrili.

Povzetke vsebujejo tudi pregledni članki. Povzetek je en sam odstavek. Začnemo ga s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

Povzetki znanstvenih besedil smejo vsebovati 200 besed, strokovnih 150, beležke in krajša sporočila 50.

6. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

- uvod
- pregled dosedanjih objav
- materiali in metode (dokazni postopek)
- rezultati
- komentar (sklepi)
- povzetek (résumé)
- izvleček (sinopsis)
- zahvala - če avtor želi
- priloge - če je potrebno
- viri (literatura, bibliografija)

7. Ločimo vsebinske in bibliografske opombe. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih pod črto. Z bibliografsko opombo pa mislimo na citat - torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točno stran, kjer je citat objavljen) ali na publikacijo kot celoto (točne strani, kjer smo besedilo prevzeli, ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki: avtor, leto izida in - le če citiramo točno določeni del besedila - tudi navedba strani. Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Literatura* (Viri, Bibliografija). Primer citata med besedilom: (Šiškovič R., 1990, s.11). Primer navajanja vira kot celote, brez citiranja: (Šiškovič R., 1990). Popolni podatki o tem viru v poglavju *Literatura* pa se glasijo: Šiškovič R.: *Prirodno geografski oris in rast prebivalstva. V: Kraški rob in Bržanija, Koper, 1990, s. 9-18.*

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še del naslova, toliko, da se viri med seboj razlikujejo. Primer: Šiškovič R., *Prirodno...*, 1990, s.11

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Le na isti strani (ali dvojni strani) smemo uporabiti kratice, če citiramo ponovno:

ibid.=ibidem=v istem delu

id.=idem=isti avtor

inf.=infra=spodaj

loc.cit.=loco citato=na citiranem mestu

op.cit.=opere citato=v citiranem delu

sup.=supra=zgoraj

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem, opomba pa zaključimo s piko in vezajem. Primer: Lane F.C., 1978; Šiškovič R., sup., s.11.-

8. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. Če navajamo isti arhiv oziroma fond večkrat, navadno uporabljamo kratico, ki smo jo navedli na začetku opomb. Primer: Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Rodbinski arhiv Gravis, arhivska enota (a.e.) 1. Academia di Belluno: Dissertazione di Bernardo Bernardi sopra il simbolo della società accademica.

9. Poglavlje o literaturi in virih je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote - knjige:*

avtor: naslov, izdaja, kraj, založba, leto izida, npr.:

Tolstoj N., Klepec M., Kovač T.: *Trilogija o poboju vojnih beguncev iz leta 1945. Vetrinje - Teharje - Rog. Maribor, Založba za alternativno teorijo, 1990*

- Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v zaključeni publikaciji - npr. prispevka v zborniku:

avtor prispevka: naslov prispevka. V: avtor knjige. naslov knjige, izdaja, leto izida, strani od-do

Šiškovič R.: *Prirodno - geografski oris in rast prebivalstva. V: Kraški rob in Bržanija. Koper, 1990, s.9-18*

- Opis tekoče publikacije - revije kot celote:

naslov periodike, kraj izdaje

Kronika, Ljubljana

- Pri opisu posamezne številke revije zgornjemu opisu dodamo

številko letnika, leto izida in številko zvezka

Kronika, Ljubljana, 37(1989)1-2

- Opis članka v reviji:

avtor članka: naslov članka. naslov revije, letnik, leto, številka, strani od-do

Golob F.: *Likovna upodobitev poštne postaje v Šent-odžoltu. Kronika 36(1988)1-2, s.23-29*

10. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo:

podčrtano za **polkrepko**

valovito podčrtano za **kurzivo**.

11. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo.

12. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo in leto izida (oziroma ustrezen opis iz točke 9).

13. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v korekturo. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu Slovenskega pravopisa, Ljubljana, 1962 in Slovenski pravopis 1, Prava, Ljubljana, 1990, s. 13/14.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

14. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER AUTORI

1. Gli ANNALES, *Anali Koprškega primorja in bližnjih krajev* - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine, sono un periodico interdisciplinare con contributi a carattere regionale che spaziano dalle scienze umanistiche a quelle sociali e naturali. La rivista pubblica contributi scientifici originali relativi ai territori dei comuni di Capodistria, Isola, Pirano, Sesana, Villa del Nevoso e Postumia compresa l'area del vicino Friuli-Venezia Giulia e dell'Istria inclusa nella Repubblica di Croazia.

2. La Redazione, che accetta articoli in lingua slovena, italiana e croata o serba, si riserva il diritto di una revisione linguistica dei testi e provvede alla loro traduzione.

3. Gli articoli devono avere un'ampiezza massima di 24 cartelle dattiloscritte. Ogni cartella, di 30 righe, deve avere a sinistra un margine di 3-4 cm.

4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore e, se questi lo desidera, titoli accademici, indirizzo e numero del conto giro.

Va indicato anche il tipo di contributo.

La redazione suddivide gli articoli nelle seguenti categorie:

SAGGI SCIENTIFICI ORIGINALI - comprendono i risultati ancora inediti di ricerche compiute dagli autori. La redazione si riserva il diritto di far recensire i lavori. L'autore si impegna a non pubblicare altrove il suo contributo.

LAVORI SPECIALISTICI - illustrano i risultati di ricerche e lavori specifici. Anche questi vengono sottoposti a recensione e non possono venir pubblicati altrove.

COMPENDI (review article) - vengono trattati come i saggi originali. Sono rassegne bibliografiche dettagliate e critiche riguardanti singole discipline.

RELAZIONI - comprendono brevi resoconti di ricerche già concluse o succinte notizie in merito a convegni o pubblicazioni scientifiche. Questi contributi non devono superare le 5 cartelle.

LAVORI SCOLASTICI - per questi valgono le norme dei lavori specialistici.

COMMENTI - riguardano temi d'attualità relativi alle singole discipline. Non devono superare le 2 cartelle.

INFORMAZIONI - riflettono l'attività delle associazioni. Limitate ad 1 cartella.

5. I saggi scientifici ed i lavori specialistici devono essere corredati da un *riassunto* e da una *sinossi*. Quest'ultima sarà più breve del riassunto e senza commenti; vi si descriveranno brevemente i metodi ed i risultati delle ricerche ed anche i motivi che le hanno deter-

minate; ci si richiamerà a fonti già pubblicate soltanto se sono l'argomento principale del contributo; i metodi e le tecniche di lavoro verranno illustrati sinteticamente nel caso sia necessario e soltanto se si differenziano da quelle già conosciute. Se nell'articolo non viene descritto il lavoro sperimentale o pratico bisogna citare le fonti di informazione. Risultati e conclusioni si possono abbinare. Vanno riportate in maniera sintetica, a titolo di informazione, soltanto le conclusioni o le scoperte alle quali si è giunti.

Anche le rassegne bibliografiche devono essere corredate da un *riassunto* di un solo capoverso. Si scrive in terza persona, usando solo in via eccezionale verbi impersonali, iniziando con una frase che riassume lo scopo del lavoro. Le frasi non devono essere troppo lunghe. Vanno usati termini scientifici esatti evitando abbreviazioni poco conosciute. Ci si deve attenere alle informazioni basilari e soltanto a quello che è riportato nell'articolo. I riassunti dei saggi scientifici possono avere un massimo di 200 parole, quelli dei lavori specialistici 150, delle note e relazioni 50.

6. Per quanto riguarda la stesura del testo si dovrebbero seguire i seguenti criteri:

- introduzione
- rassegna dei lavori relativi già pubblicati
- materiali e metodi (procedimento di dimostrazione)
- risultati
- commento (conclusioni)
- ringraziamenti - se l'autore lo ritiene necessario
- riassunto
- sinossi
- allegati - se necessario
- bibliografia e fonti

7. Bisogna fare una distinzione tra riferimenti bibliografici e note a piè di pagina. Queste ultime sono destinate essenzialmente a fini esplicativi mentre i riferimenti bibliografici richiamano un'altra pubblicazione (in questo caso non si indica la pagina da cui è stata tratta la citazione) oppure un brano particolare (qui invece la pagina va indicata).

La nota bibliografica deve contenere i seguenti dati: autore, anno di edizione e, se citiamo un determinato brano del testo, anche la pagina. I dati bibliografici completi delle fonti citate ed usate devono comparire nel capitolo *Fonti e bibliografia*. Esempio di citazione nel testo (*Šiškovič R., 1990, p.11*). Esempio di riferimento alla fonte, senza citazione (*Šiškovič R., 1990*). I dati completi su questa fonte nel capitolo *Fonti e bibliografia*, verranno scritti in questa maniera: *Šiškovič R.: Prirodno geografski oris in rast prebivalstva. In: Kraški rob in Bržanija, Koper, 1990, pp.9-18.*

Se si citano più lavori dello stesso autore pubblicati nello stesso anno accanto al cognome e all'iniziale del

nome si deve aggiungere una breve parte del titolo per distinguere i vari lavori. Ad es.: Šiškovič R., *Prirodno...*, 1990, p.11.

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagine e si scrive nella stessa maniera.

Soltanto se compaiono sulla stessa pagina (o sulla pagina doppia), nel caso la citazione si ripeta, si possono usare le seguenti abbreviazioni:

ibid.=ibidem=nello stesso lavoro

id.=idem=lo stesso autore

inf.=infra=sotto

loc.cit.=nel luogo citato

op.cit.=opera citata

sup.=sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. La nota va conclusa con un punto e una lineetta. Ad es.: Lane F.C., 1978; Šiškovič R., *sup.*, p.11.-

8. Nel citare le fonti d'archivio bisogna indicare in primo luogo

la denominazione dell'archivio, quindi il fondo o la raccolta e la segnatura. Se si rimanda sempre allo stesso archivio o allo stesso fondo si usa di solito l'abbreviazione che è stata inserita all'inizio delle note. Ad es.: *Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Rodbinski arhiv Gravisi. arhivska enota (a.e.) 1. Accademia di Belluno: Dissertazione di Bernardo Bernardi sopra il simbolo della società accademica.*

9. Il capitolo sulle fonti e la bibliografia è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un libro:

autore, titolo, edizione, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione

Pensato R., Montanari V.: Le fonti locali in biblioteca, Milano Editrice bibliografica, 1984

- se citiamo un passo ben definito dal libro aggiungiamo ai dati di cui sopra l'esatto numero della pagina dalla quale abbiamo tratto la citazione

- descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore del contributo, titolo. In: autore del libro, titolo del libro, edizione, luogo di edizione, anno di edizione, pagine (da - a)

Rizzi R.: Tra la materia e la forma alberga l'idea. in: La ceramica come materiale espressivo. S.Pietro d'Isonzo, 1988, pp.8-9.

- descrizione di pubblicazioni periodiche - riviste: titolo del periodico, luogo di edizione

Il Territorio, Ronchi dei Legionari

- descrizione di singoli numeri dei periodici:

titolo della rivista, luogo di edizione, annata, anno di edizione e numero del fascicolo

Il Territorio, Ronchi dei Legionari, 12 (1898) 25-26

- descrizione di un articolo in una pubblicazione periodica:

autore dell'articolo, titolo dell'articolo, titolo della rivista, annata, anno di edizione, numero, pagine da-a
Bonassi P.: Case gotiche in Istria. Il Territorio 12 (1989) 26, pp.70- 72.

10. Le parti del testo che richiedono un particolare risalto e debbono comparire a carattere spaziato vanno sottolineate.

Quelle che debbono comparire in corsivo vanno sottolineate con una linea ondulata.

11. Il significato delle abbreviazioni va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo.

12. Per quanto riguarda le recensioni nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 9.

13. Gli autori ricevono le prime bozze di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno rispedite entro tre giorni alla redazione. In questa fase i testi, corretti con segni adeguati (indicazioni in merito si trovano alla fine del libro "Slovenski pravopis", Ljubljana, 1962 e "Slovenski pravopis 1", Pravila, Ljubljana, 1990, pp.13-14.), non possono venir più ampliati. La revisione delle seconde bozze viene svolta dalla redazione.

14. La redazione raccomanda agli autori di attenersi alle norme di cui sopra ed è a disposizione per eventuali chiarimenti.

La Redazione

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

Slika na naslovnici: Ex voto posadke bracere Europa, 1904, o. pl, 70,5 x 50,5 cm (foto: D. Podgornik 1991)

Slika 1: Kačji pastir *Sympetrum fonscolombi* (foto: I. Geister, 1991)

Slika 2: Orhideja serap ali ralovec (*Serapias vomeracea*) (foto: M. Kaligarič, 1990)

Slika 3: Orhideja piramidasti pilovec (*Anacamptis pyramidalis*) (foto: M. Kaligarič, 1990)

Slika 4: Podgorski kras pod Slavnikom ima planotast značaj. Opuščene travnike in pašnike prerašča značilna vegetacija, med katero, zlasti jeseni, zlahka prepoznamo ruj. (foto: D. Ogrin, 1989)

Slika 5: Edini otok na slovenski obali s koprsko veduto (foto: I. Geister, 1991)

Slika 6: Francesco Valerio, Marijino prikazanje, 1520, o. les, 110 x 110 cm. Slika v strunjanski cerkvi. (foto: D. Podgornik, 1991)

Slika 7: Dvigrad (foto: D. Darovec, 1991)

Slika 8: Opuščene soline Fontanigge (opuščeni predel Sečoveljskih solin južno od stare struge reke Dragonje): "maona", ladja za prevoz soli iz hišnih v državna skladišča v kanalu Pichetto. Dokumentacija pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran (foto: Stanka Pustoslemšek - Koren, 1984)

Slika 9: Korte (foto: D. Darovec, 1991)

KAZALO K SLIKAM EX VOTO:

Slika št. 1: Ex voto Bortola Viezoli, 1787, o. pl, 37 x 30 cm, stran 10

Slika št. 2: Ex voto Lorenza Rosanteja, 1813, o. les, 42,5 x 28 cm, stran 45

Slika št. 3: Ex voto Nicoloja Fonde, 1823, o. les, 38,5 x 27,5 cm, stran 63

Slika št. 4: Ex voto Giacoma Castra in njegovih sinov, 1851, akvarel, 48 x 39 cm, stran 71

Slika št. 5: Ex voto posadke parne trojambornice Poseidon, 1889, o. pl, 72 x 46 cm, stran 74

Slika št. 6: Ex voto Bortola Giralidija, 1910, o. pl, 42,5 x 32,5 cm, stran 77

Slika št. 7: Ex voto kapitana Francesca Teracarja, sreda 19. stol., o. les, 44 x 30 cm, stran 124

Slika št. 8: Ex voto brodoloma med Izolo in Strunjanom, sreda 19. stol., o. les, 38,5 x 27 cm, stran 127

Slika št. 9: Ex voto Pietra Degrassija, 1849, o. les, 48,5 x 34 cm, stran 129

Slika št. 10: Ex voto z veduto Strunjana, sreda 19. stol., o. les, 40,5 x 28 cm, stran 132

Slika št. 11: Ex voto Nicoloja, Corassaja in Viesolija, 1889, o. pl, 65 x 54 cm, stran 160

Slika št. 12: Basi Ivanković, Ex voto mornarja Giuseppa Saloja, 1861, o. pl, 55,5 x 31,5 cm, stran 173

Slika št. 13: Ex voto treh mornarjev, 1925, akvarel, 42,5 x 31,5 cm, stran 198

Slika št. 14: Ex voto družine Giacoma Viezzoli, 2.pol.19.stol., o. pl, 48 x 35,5 cm, stran 214

Slika št. 15: Ex voto Piavatija, 1894, o. pl, 36 x 31 cm, stran 258

Vse fotografije ex voto so delo Dušana Podgornika, junij 1991

UDC 801.311/313(497.12-15)

Ivan GAMS, PhD, Senior Lecturer, the Faculty of Arts and Sciences, University of Ljubljana, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

Analysis of Names for the Coastal Region

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 7-12

Among many names appearing in general usage for the only region of the Republic of Slovenia by the (Adriatic) Sea, the article gives preference to the terms *Koprsko Primorje* (the Koper littoral) and *Koprsko* (the Koper region). Other names can be taken into account when a specialized subject matter or a part of the region are meant.

UDC 551.468(497.12 Koper)

Irena REJEC-BRANCELIJ, BA (Geography), Institute of Geography, University of Ljubljana, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, YU

Anthropogenic Changes in the Coastline around Koper

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 13-18

The article reveals how the coastline around Koper has been changed under the influence of man. It presents the period of the last two centuries, when the most intensive influences have taken place. By comparing the cartographic material in the period 1785-1988, it has been established that the surface of the mainland has increased at the expense of the sea by 3.46 sq km. During the above mentioned period the Gulf of Koper has been diminished by about 20%. The article highlights the events that have influenced the changing of the proportion of mainland to sea.

UDC 911.5(497.12-15):574

911.5(497.12-15):502.6

Darko OGRIN, MA (Geography), Faculty of Arts and Sciences (Geography Department), Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

The Region between Slavnik and Kubejska Varda : A regional ecological analysis

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 19-32

The article breaks down the lands between Slavnik and Kubejska Varda into regional ecological units. The term *Region between Slavnik and Kubejska Varda* is used to name the land in transitional area from the flysh part to the Karst part of Slovene Istria, which - due to its varied physical-geographical conditions - turned out to be very appropriate for a regional ecological study. Since the natural environment of the above mentioned lands has been considerably changed by the activity of man over several millennia, the author has decided to apply the so-called synthetic method. By means of this method the region has been analysed separately according to the elements important for the living world (relief, rock composition, climate, etc.), and in addition appropriate homogeneous units have been taken out and presented cartographically. Eventually, by applying the technique of map-over-map covering, 21 homogeneous ecotopes of the cultured landscape have been noted.

UDC 582.59(497.12-15)

Mitja KALIGARIČ, MSc (assistant lecturer), the Teacher-Training Faculty (Biology Department), University of Maribor, Koroška 160, 62000 Maribor, YU

The Distribution of Orchids (Orchidaceae) in Slovene Istria: A contribution to knowledge of the subject

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 33-40

The paper concerns 34 species from the *Orchidaceae* family in Slovene Istria and in the Slovene part of *Čičarija*. Their distribution is dealt with on the basis of specialist source material and the author's own observations.

UDK 911.5(497.12-15):574 911.5(497.12-15):502.6 Darko OGRIN, Magister der Geographie, Philosophische Fakultät, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Jugoslawien Die Landschaft zwischen Slavnik und Kubejska Varda - Eine landschaftlich-ökologische Gliederung Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 19-32 In seinem Beitrag gliedert der Autor die Landschaft zwischen den Bergen Slavnik und Kubejska Varda in landschaftlich-ökologische Einheiten. Landschaft zwischen Slavnik und Kubejska Varda nennt er das Gebiet beim Übergang aus dem Flysch in den Karstteil des slowenischen Istriens, daß sich wegen seiner abwechslungsreichen physischgeographischen Gegebenheiten als äußerst geeignet für eine landschaftlich-ökologische Studie zeigte. Da sich die Natur in der beschriebenen Landschaft im Laufe von einigen Jahrtausenden unter Einfluß menschlichen Wirkens stark gewandelt hat, war der Autor der Ansicht, der Forschungsabsicht entspräche am besten die Anwendung der sogenannten synthetischen Methode. Mit Hilfe dieser Methode wurde die Landschaft nach Elementen getrennt analysiert, und zwar nach Elementen, die für eine lebendige Welt (Relief, Zusammensetzung und Aufbau von Gesteinen, Klima usw.) wichtig sind. Dies wurde weiter ausgeführt und entsprechende homogene Einheiten wurden kartographisch dargestellt. Mit der Technik der Kartenüberdeckung konnten in der Endphase 21 homogene Ekotope der Kulturlandschaft herausgelöst werden.	UDK 801.311/.313(497.12-15) Dr Ivan GAMS, Dozent an der Philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Jugoslawien Analyse der Namen für die Küstenregion Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 7-12 Von den zahlreichen Benennungen für die einzigste Region an der Adria der Republik Slowenien, die in der Öffentlichkeit bekannt sind, werden in diesem Artikel die Namen <i>Koprsko Primorje</i> und <i>Koprsko</i> gebraucht. Andere Benennungen kommen nur in Betracht, wenn an ein spezielles Material oder an ein Teil der Region gedacht ist.
UDK 582.59(497.12-15) Mag. Mitja KALIGARIČ, Assistent an der Abteilung für Biologie an der Pädagogischen Fakultät der Universität Maribor, Koroška 160, 62000 Maribor, Jugoslawien Ein Beitrag zur Sachkenntnis über die Verbreitung von Orchideen (Orchidaceae) im slowenischen Istrien Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 33-40 Im Beitrag werden 34 Arten aus der Familie der Orchidaceae erörtert, die im slowenischen Istrien und im slowenischen Teil der Čičarija vorkommen. Der Autor behandelt ihre Verbreitung anhand von Quellen und eigenen Beobachtungen.	UDK 551.468(497.12 Koper) Irena REJEC-BRANCELJ, Geograph, Institut für Geographie, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Jugoslawien Anthropogene Veränderung der Küstenlinie in der Umgebung von Koper Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 13-18 Der Beitrag schildert, wie sich unter Einfluß des Menschen die Küstenlinie in der Umgebung Kopers gewandelt hat. Es werden die letzten zwei Jahrhunderte gezeigt, als die Einflüsse am intensivsten waren. Ein Vergleich kartographischen Materials aus dem Zeitraum von 1785 bis 1988 ergab, daß sich die Fläche des Festlandes um 3,46 qkm vergrößert hatte. In dem behandelten Zeitabschnitt verkleinerte sich die Bucht von Koper um 20%. Es werden Ereignisse beleuchtet, die auf den Wandel des Flächenverhältnisses Festland-Meer Einfluß nahmen.

UDC 595.7(497.12 Koper) Iztok GEISTER, freelance researcher, publicist, Pokopališka 13, 64202 Naklo, YU Something on Dragonflies around the Škocjanska luža (the Škocjan swamp) Annales: Annals of the <i>Koper Littoral and Neighbouring Regions</i>, 1, 1991, pp 47-50 The author describes his direct experience with nine species of dragonflies living by the brackish swamp in the hinterland of the Škocjan Bay, opposite the town of Koper. The author suggests the protection of this territory within the planned ornithological reserve.	UDC 949.71 Istra:334/336 Darko DAROVEC, Archivist, the Regional Public Archives Koper, Goriška 6, 66000 Koper, YU Forms of Insurance Business in Northern Istria in the Period of the Venetian Republic Annales: Annals of the <i>Koper Littoral and Neighbouring Regions</i>, 1, 1991, pp 69-80 The author gives a survey of forms of insurance business in northern Istria from the 13th to 15th century, and he has established that almost all forms of mutual insurance in maritime trade were developed, especially trading companies and maritime loans. For the time being no actual forms of insurance against premium have been noted in this region during the period discussed.
UDC 902.2(497.12 Izola) Elica BOLTIN-TOME, Archeologist, Retired Headmistress of the S. Mažera Maritime Museum, Piran, Oljčna pot 16, 66330 Piran, YU Archeological Finds on Land and on the Seabed in Viližan and Simon's Bay near Izola Annales: Annals of the <i>Koper Littoral and Neighbouring Regions</i>, 1, 1991, pp 51-58 Simon's Bay and Viližan are among the best known and most important archeological sites as regards research of the ancient maritime economy in the Slovene part of Istria. In her short article, supported by two geodesic photos of both sites, the authoress wishes to present the locations of finds discovered after 1968 during protective or topographic research work on the seabed and on land. Since neither site has been researched yet, these results will certainly be of great help to future researchers.	UDC 929 Fosco P. Krešimir ČVRLJAK, Archivist, the Croatian Public Archives Zagreb, Marulićev trg 21, 41000 Zagreb, YU Padua's Humanist Palladio Fosco in Dalmatia and Istria (1493-1520). (With special regard to Skradin and Koper) Annales: Annals of the <i>Koper Littoral and Neighbouring Regions</i>, 1, 1991, pp 81-90 The author depicts Palladio Fosco's journey through life (?-1521), a humanist and polymath from Padua. By the invitation P. Fosco came from Dalmatia to Koper, where he - as a popular teacher, classically highly educated humanist and experienced writer - also died. He distinguished himself by his travel work <i>De situ orae Illiricy</i>.
UDC 949.712 Rižana "804" Salvator ŽITKO, Head of the <i>Koper Regional Museum</i>, Kidričeva 19, 66000 Koper, YU A Document of the Rižana Placet - Dilemmas and contradictions of domestic and foreign historiography Annales: Annals of the <i>Koper Littoral and Neighbouring Regions</i>, 1, 1991, pp 59-68 The treatise reveals the complexities of the <i>Rižana placet</i>, i.e. its importance, copies so far, publications, commentaries, and the historical framework in the transitional period from the Byzantine to the Franconian system in Istria. The discourse includes also an up-to-date translation with a detailed commentary, which summarizes different interpretations and views of historians as regards the legal, economic and political system in Istria.	UDC 949.712 Piran."17":394 Darja MIHELIČ, PhD, Assistant Professor at the University of Ljubljana; Senior Research Associate of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 3, 61000 Ljubljana Town of Piran (1600-1602): Everyday Life in the Period of Baroque Based on Various Written Sources Annales: Annals of the <i>Koper Littoral and Neighbouring Regions</i>, 1, 1991, pp 91-102 The study depicts everyday life in Piran based on various written sources dating from the beginning of the 17th century and kept by the <i>Piran Civic Archives</i>. The study is divided into two parts; the first one deals with the life of the former urban settlement of Piran as a whole, whereas the second deals with specific periods of some individuals' life routines, being on a daily, yearly and life cycle basis. In conclusion the authoress presents an analysis of these sources and their meaningfulness.

UDK 949.71 Istra:334/336 Darko DAROVEC, Archivist, Regionalarchiv Koper, Goriška 6, 66000 Koper, Jugoslawien Versicherungsformen in Nordistrien in der Republik Venedig Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 69-80 Der Autor liefert eine Übersicht der Versicherungsformen im nördlichen Istrien vom 13. bis zum 15. Jahrhundert. Er stellt dabei fest, daß sich fast alle Formen eines Versicherungsvereins auf Gegenseitigkeit (VVG) im Seehandel, vor allem Handelsgesellschaften und Kreditwesen, entwickelt haben. Jedoch lassen sich auf dem Gebiet des nördlichen Istriens während des erörterten Zeitabschnitts keine Formen von Versicherungen gegen Prämien verfolgen.	UDK 595.7(497.12 Koper) Iztok GEISTER, freischaffender Forscher, Publicist, Pokopališka 13, 64202 Naklo, Jugoslawien Etwas über Libellen um die Škočjanska luža (den Škočjan Sumpf) Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 47-50 Es werden die Begegnungen mit neun Libellenarten beschrieben, die um den Bracksumpf im Hinterland der Škočjan Bucht, Koper gegenüber, leben. Es wird der Schutz dieses Gebietes vorgeschlagen, und zwar innerhalb des geplanten ornithologischen Reservats.
UDK 929 Fosco P. Krešimir ČVRLJAK, Archivist, Archiv Kroatens Zagreb, Marulićev trg 21, 41000 Zagreb, Jugoslawien Der Paduaner Humanist Palladio Fosco in Dalmatien und Istrien (1493- 1520). (Unter besonderer Berücksichtigung der Orte Skradin und Koper) Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 81-90 Der Autor beschreibt den Lebensweg des Paduaner Humanisten und Polyhistor Palladio Fosco (? - 1521). Palladio Fosco folgte einer Einladung aus Dalmatien und gelang nach Koper, wo er als beliebter Lehrer, Humanist und Schriftsteller starb. Als sein wichtigstes Werk gilt die Reisebeschreibung <i>De situ orae Illirici</i>.	UDK 902.2(497.12 Izola) Elica BOLTIN-TOME, Pensionierte Direktorin des Pomorski muzej S. Mažera Piran, Oljčna pot 16, 66330 Piran, Jugoslawien Archäologische Funde auf dem Festland und auf dem Meeresgrund in Viližan und der Bucht Simonov zaliv bei Izola Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 51-58 Die Bucht Simonov zaliv und Viližan in Izola gehören zu den bekanntesten und für die Erforschung der antiken Seeschifffahrt wichtigsten archäologischen Lokalitäten auf dem Gebiet des slowenischen Teils Istriens. In dem kurzen Beitrag, der mit geodätischen Aufnahmen beider Lokalitäten versehen ist, möchte die Autorin vor allem Fundorte vorstellen, die nach 1968 bei Schutz- oder topographischen Untersuchungen auf dem Meeresgrund und auf dem Festland entdeckt wurden. Da beide Fundorte noch unerforscht sind, werden diese Angaben zukünftigen Forschern zweifellos eine große Hilfe sein.
UDK 949.712 Piran."17":394 Dr Darja Mihelič, a.o. Professorin an der Universität Ljubljana, Höhere wissenschaftliche Mitarbeiterin der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst, Novi trg 3, 61000 Ljubljana, Jugoslawien Die Stadt Piran (1600-1602): Städtischer Alltag im Barock im Lichte verschiedener schriftlicher Quellen Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 91-102 Die Abhandlung schildert den Alltag von Piran anhand verschieden er schriftlicher Quellen vom Anfang des 17. Jahrhunderts, die im Piraner Stadtarchiv aufbewahrt sind. Die Diskussion ist in zwei Hauptteile gegliedert: der erste erörtert das Leben in der ehemaligen Piraner Stadtansiedlung als Ganzes, während der zweite Teil den Alltag einiger Personen im damaligen Piran behandelt, und zwar innerhalb eines täglichen, jährlichen und lebenslangen Rahmens. Im Abschluß wird die Aussagekraft der angewandten Quellen analysiert.	UDK 949.712 Rižana "804" Salvator ŽITKO, Direktor des Regionalmuseums Koper, Kidričeva 19, 66000 Koper, Jugoslawien Die Urkunde des Placitums von Rižana - Dilemmas und Widersprüche der einheimischen und ausländischen Geschichtsschreibung Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 59-68 In der Abhandlung wird die Problematik der Urkunde des Rižaner-Placitums ausgebreitet, und zwar ihre Bedeutung, bisherige Abschriften, Veröffentlichungen, Kommentare und der geschichtliche Rahmen am Übergang vom byzantinischen zum fränkischen System in Istrien. Die Abhandlung enthält auch eine moderne Übersetzung mit ausführlichem Kommentar, der verschiedene Interpretationen und Ansichten der Historiker über das rechtliche, wirtschaftliche und politische System in Istrien zusammenfaßt.

UDC 949.713 Dvigrad

Daniela JURIČIĆ, Archivist, the Slovene Public Archives, Zvezdarska 1, 61000 Ljubljana, YU

Dvigrad - a town that has ceased to exist

Annales: Annals of the *Koper Littoral and Neighbouring Regions*, 1, 1991, pp 103-110

The contribution presents a short history of the small town of *Dvigrad*, and the accompanying commune. The article describes the functioning of the *Dvigrad* commune, which was determined by the *Dvigrad* statute, its relationship to the commune of Koper, and in this connection, the relationship to the Venetian Republic - the supreme authority in the town since the 15th century.

UDC 949.71 Istra "15/16":359

Flavio BONIN, Acting Headmaster of the *S. Mašera* Maritime Museum, Piran, Cankarjevo nabrežje 3, 66330 Piran, YU

The Role of Warships in Coastal Towns during the 16th and 17th Centuries

Annales: Annals of the *Koper Littoral and Neighbouring Regions*, 1, 1991, pp 111-120

The contribution deals with the presence of warships in the Slovene littoral towns during the 16th and 17th centuries. Due to the strategic and economic importance of Istria, particularly of Koper and Piran, the Venetian Republic had warships permanently anchored in these towns. In case a warship was damaged or if it sank, it was immediately replaced with a new one by Venetian officials.

UDC 726.9(497.17 Strunjan):39

Duška ŽITKO, Curator, the *S. Mašera* Maritime Museum, Piran, Cankarjevo nabrežje 3, 66330 Piran, YU

Ex Voto; Votive Images of Sailors

Annales: Annals of the *Koper Littoral and Neighbouring Regions*, 1, 1991, pp 121-134

The paper presents votive images with sea motifs which have been preserved in the parish and pilgrimage church of *Marijinega prikazanja* (St Mary's Apparition) in Strunjan. A legend holds that a vision of the Virgin Mary was seen in the church in 1512, and since then, the church became one of the most frequented pilgrimage churches in Istria. Sailors and fishermen in large numbers would take vows in the church, bringing with them votive images; simple paintings done by skilled, imaginative and mostly anonymous artisans; paintings full of visual directness, folk expressiveness and dynamism conditioned by the content of the event depicted. Due to their richness in visual and also written power of communication (legends), the pictures are of great documentary value.

UDC 949.712-15"17/20":352

Leon MARIN, BA (History), Secondary School of Economics and Sociology, Koper, Kreljeva 5, 66000 Koper, YU

Administrative and Territorial Division of Slovene Istria during the Last Three Centuries

Annales: Annals of the *Koper Littoral and Neighbouring Regions*, 1, 1991, pp 135-148

The author elaborates on the development and territorial extent of the former Venetian Istria; then he deals with the administrative division of entire Istria during the French and Austrian period, and concludes his article with the capitulation of Italy in 1943. Besides the development of administrative units, the territorial organisation of the judiciary and the church is also shown. The micro-regional development of the administrative units is presented in the region of the three present-day municipalities - Izola, Koper and Piran.

UDC 929 Combi C.:323.12(497.12/13 Istra)

Petar STRČIĆ, PhD, Head of the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Strossmayerov trg 2, 41000 Zagreb, YU

Carlo Combi's Irredentist Activities in the Eighteen Fifties and Eighteen Sixties: A contribution to the study of the subject

Annales: Annals of the *Koper Littoral and Neighbouring Regions*, 1, 1991, pp 155-160

Among the most distinguished Istrians of modern history is an inhabitant of Koper, Carlo Combi (1827-1884). Combi was a lawyer, publicist, politician, and one of the chief founders and leaders of an organized Italian irredentist movement in which he was predominately active in the regions of Istria and Trieste.

UDK 949.712-15"17/20":352 Leon MARIN, Historiker, Ökonomische und sozialwissenschaftliche Mittelschule Koper, Kreljeva 5, 66000 Koper, Jugoslawien Die Verwaltungs- und Territorialgliederung des slowenischen Istrien in den vergangenen drei Jahrhunderten Annales: Annales des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 135-148 Der Autor behandelt neben der Entwicklung und dem territorialen Umfang der Verwaltungs- und Territorialgliederung des ehemaligen venezianischen Istriens auch die Verwaltungsgliederung des ganzen Istriens in der französischen und österreichischen Zeit bis zur Kapitulation Italiens im Jahr 1943. Neben der Entwicklung administrativer Verwaltungseinheiten wird auch die rechtliche und kirchliche territoriale Organisation geschildert. Die mikroregionale Entwicklung der Verwaltungseinheiten wird auf dem Gebiet der heutigen Gemeinden Izola, Koper und Piran aufgezeigt.	UDK 949.713 Dvigrad Daniela JURIČIČ, Archivistin, Archiv der Republik Slowenien, Zvezdarska 1, 61000 Ljubljana, Jugoslawien Dvigrad - Eine Stadt, die es nicht mehr gibt Annales: Annales des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 103-110 Der Beitrag stellt die kurze Geschichte der Stadt Dvigrad und der dazugehörigen Kommune vor. Der Aufsatz schildert das Funktionieren der Dvigrader Kommune, die durch das Dvigrader Statut bestimmt wurde, ihr Verhältnis zur Kommune von Koper, und das damit verbundene Verhältnis zur Venezianischen Republik, dem obersten Machthaber in der Stadt seit dem 15. Jahrhundert.
UDK 929 Combi C.:323.12(497.12/13 Istra) Dr Petar Strčić, Direktor des Archivs der Kroatischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst, Strossmayerov trg 2, 41000 Zagreb, Jugoslawien Ein Beitrag zur Sachkenntnis über die irredentistische Aktivität Carlo Combis in den fünfziger und sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts Annales: Annales des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 155-160 Zu den angesehensten Istrern der jüngsten Geschichte gehört der Einwohner von Koper, Carlo Combi (1827-1884). Combi war Jurist, Publizist, Politiker und einer der wichtigsten Gründer und Leiter der organisierten italienischen irredentistischen Bewegung, an der er vor allem in Istrien und im Hinterland von Triest aktiv teilnahm.	UDK 949.71 Istra "15/16":359 Flavij BONIN, Stellvertretender Direktor des Pomorski muzej S. Mašera Piran, Cankarjevo nabrežje 3, 66330 Piran, Jugoslawien Die Rolle der Seestreitkräfte in den Städten von Primorska im 16. und 17. Jahrhundert Annales: Annales des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 111-120 Im Beitrag wird die Präsenz einer Kriegsflotte in Städten von Primorska im 16. und 17. Jahrhundert behandelt. In Hinsicht auf die strategische und wirtschaftliche Bedeutung Istriens, besonders Koper und Piran, hatte die Republik Venedig in diesen Städten ständig bewaffnete Schiffe. Wurde ein Schiff beschädigt oder versank es, so ersetzten es venezianische Funktionäre schnell durch ein neues Schiff.
	UDK 726.9(497.17 Strunjan):39 Duška ŽITKO, Kustodin, Pomorski muzej S. Mašera Piran, Cankarjevo nabrežje 3, 66330 Piran, Jugoslawien Ex Voto - Votivtafeln der Seeleute Annales: Annales des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 121-134 In der Abhandlung werden Votivtafeln mit Seemotiven vorgestellt, die in der Pfarr- und Wallfahrtskirche Maria Erscheinung in Strunjan erhalten und auch zu besichtigen sind. Die Kirche ist seit 1512, als es einer Legende nach zu einer Maria-Erscheinung kam, eine der besuchtesten Wallfahrtskirchen in Istrien. Hier legten zahlreiche Seeleute und Fischer ein Gelübde ab und brachten Votivtafeln. Diese einfachen künstlerischen Arbeiten - von geschickten und phantasiereichen, oft anonymen Bildschnitzern geschaffen - sind voller visueller Direktheit, Expressivität und einer durch den Inhalt des gezeigten Ereignisses bedingten Dynamität. Sie sind vor allem wegen der reichen visuellen, aber auch schriftlichen Mitteilungskraft (Legenden) von großem dokumentarischen Wert.

UDC 392:347.67(497.12 tržaško)

Marta VERGINELLA, BA (History), the *Jožef Štefan* Professional State Institute of Industry and Trade, Via S. Cilino 16, 34100 Trieste, ITALY

The Last Will and Testament - Yes or No? Attitudes towards life and death in nineteenth-century journalism

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 161-170

The contribution deals with the stance held by the Slovene church and secular writers of the 19th century towards life and death, and especially towards the will. The authoress highlights behaviour patterns and values that were spread by the nineteenth-century publications designed for mass-circulation. Church authors emphasized the need for men's being constantly ready for death, whereas they did not attribute much importance to the making of a will. Secular writers placed emphasis on a courteous and well-ordered life and they spoke up for the prevention of potential conflicts that may be provoked by death. With Slovene secular writers there is no such enthusiasm for the testamentary act which could be found at the same time in the northeast Italian region, and which, in all probability, influenced also the testamentary practice in the very district of Koper.

UDC 929 Dolenc A.

Igor PRESL, Curator, the *S. Mašera* Maritime Museum, Piran, Cankarjevo nabrežje 3, 66330 Piran, YU

For Family, Homeland, and Emperor

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 171-178

The article highlights the way of life of an officer in the Austro-Hungarian navy, Anton Dolenc, and his relatives, to whom he was emotionally, financially, and so forth, deeply attached. First the author clears up some incorrect statements in the work by Dr Miroslav Pahor, who was the first to present this seaman to the Slovene public. The reader is then, by means of written (literature, correspondence, parish register) and oral sources, transferred to the turbulent times of World War I. The reader is confronted with fates and everyday lives of individuals, their anxieties, joys, hopes and the tragic nature of the family, which is, despite its high social status, only a pebble on the beach of history.

UDC 929 Zule P.

Nadja TERČON, Curator, the *S. Mašera* Maritime Museum, Piran, Cankarjevo nabrežje 3, 66330 Piran, YU

A Year among Cadets of the Naval Aviation School: From a diary kept by Pavlin Zule in 1929/1930

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 179-186

In her article, the authoress tries, through a diary kept by a seaplane aviator, Pavlin Zule, to depict life, study, work and leisure time of cadets in the Naval Aviation School in *Divulje* in the school year 1929/30. Students, among whom there were numerous Slovenes eager to fly, had to demonstrate their knowledge gained at school also in practice. Cruising on ships designed for that particular purpose was compulsory for all the students of Naval Schools.

UDC 371:323.1=50=863

Lucija ČOK, MA, Head of the *Koper* Department of the Teacher-Training Faculty, University of Ljubljana, Cankarjeva 5, 66000 Koper, YU

The Italian Language - A Means of Educating and an Element of Coexistence for People in Slovene Istria

Professional, pedagogical and social aspects of Italian language teaching in Slovene littoral schools

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 193-202

Italian as a compulsory subject prepares pupils in elementary and secondary schools of the Slovene littoral for bilingualism. The paper reveals the efforts being made by educationalists and social authorities to ensure the Italian language its place within the framework of the educational model of the ethnic majority school system. The educational and formative role of the Italian language should be defined by its syllabus.

UDK 929 Zule P. Nadja TERČON, Kustodin, Pomorski muzej S. Mašera Piran, Cankarjevo nabrežje 3, 66330 Piran, Jugoslawien Ein Jahr unter den Zöglingen der Seefliegerschule: Aus dem Tagebuch Pavlin Zules 1929/1930 Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 179-186 Die Autorin versucht in ihrem Beitrag mit Hilfe des Tagebuches des Wasserflugzeugpiloten Pavlin Zules das Leben und Lernen, die Arbeit und Freizeit der Zöglinge der Seefliegerschule in Divulje im Schuljahr 1929/30 zu schildern. Die Schüler, unter denen es zahlreiche slowenische Anhänger der Fliegerei gab, mußten ihr theoretisches Wissen auch in der Praxis beweisen. Kreuzfahrten auf dafür bestimmten Schiffen waren Pflicht für alle Zöglinge der Seeschulen.	UDK 392:347.67(497.12 tržaško) Marta VERGINELLA, Historikerin, Professionelles Staatsinstitut für Industrie und Gewerbe Jožef Štefan Trieste, Via S. Cilino 16, 34100 Trieste, Italien Testament - Ja oder Nein? Das Verhältnis zu Leben und Tod in der Publizistik des 19. Jahrhunderts Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 161-170 Der Beitrag behandelt das Verhältnis slowenischer geistlicher und weltlicher Autoren zu Leben und Tod und insbesondere zum Testament im 19. Jahrhundert. Es werden Verhaltensmodelle und Werte beschrieben, die im 19. Jahrhundert die Presse hatte, die sich mit dieser Thematik beschäftigte und auf breite Volksschichten ausgerichtet war. Die kirchlichen Autoren betonten, daß es notwendig sei, ständig auf den Tod vorbereitet zu sein, während sie dem Verfassen eines Testaments nur geringe Bedeutung zumaßen. Die weltlichen Autoren hoben hervor, daß es wichtig sei, ein ordentliches Leben zu führen; sie setzten sich dafür ein, durch Tod ausgelöste Streitfälle zu verhindern. Bei den slowenischen weltlichen Autoren läßt sich keine Begeisterung für den Testamentsakt feststellen, so wie sie in den nordöstlichen italienischen Gebieten zur gleichen Zeit üblich war, und die aller Wahrscheinlichkeit nach auf die Testamentspraxis im Bezirk Koper Einfluß nahm.
UDK 371:323.1=50=863 Lucija ČOK, Magister der Didaktik der italienischen Sprache, Vorstand der Abteilung der Pädagogischen Fakultät der Universität Ljubljana in Koper, Cankarjeva 5, 66000 Koper, Jugoslawien Die italienische Sprache - Erziehungsmittel und Inhalt des Zusammenlebens der Menschen im slowenischen Istrien Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 193-202 Sachkundige, pädagogische und gesellschaftliche Gesichtspunkte des Italienischunterrichts in slowenischen Schulen an der Küste Italienisch als Pflichtfach bildet Schüler der Grund- und Mittelschulen an der Küste zur Zweisprachigkeit heran. Der vorliegende Text stellt die Bemühungen des pädagogischen Fachgebietes und gesellschaftlicher Faktoren vor, im Rahmen des Schulmodells des Mehrheitsvolkes der italienischen Sprache ihre Stellung zu gewährleisten und die Bestrebungen, daß der Inhalt dieses Sprachunterrichts seine erzieherische Bildungsrolle bestimmt.	UDK 929 Dolenc A. Igor PRESL, Kustos, Pomorski muzej S. Mašera Piran, Cankarjevo nabrežje 3, 66330 Piran, Jugoslawien "FÜR KAISER, GOTT UND VATERLAND!" Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 171-178 Der Beitrag beleuchtet die Lebensweise des Anton Dolenc, Seeoffizier in der österreich-ungarischen Kriegsflotte, und seiner Angehörigen, an die er gefühlsmäßig, geschäftlich u.ä. stark gebunden war. Zuerst wird die Unklarheit in der Arbeit Dr Miroslav Pahors erklärt, der diesen Seemann als erster der slowenischen Öffentlichkeit vorstellte. Danach wird der Leser mit Hilfe schriftlicher (Literatur, Korrespondenz, Pfarrbücher) und mündlicher Quellen in die aufregende Zeit des ersten Weltkrieges versetzt, sowie mit Schicksalen und dem Alltagsleben einzelner Personen vertraut gemacht, mit ihren Nöten, Freuden, Hoffnungen und der Tragödie einer Familie, die ungeachtet ihrer hohen gesellschaftlichen Stellung nur ein Sandkorn auf dem Strand des Lebens ist.

UDC 371(497.12/.13=50 Istra)
371(497.13=50 Kvarner)

Loredana BOGLIUN-DEBELJUH, PhD (Sociology), Via Veljko Vlahovič 20, 51460 Buje, YU

School Institutions of the Italian National Community (INC) in the Multiethnic Reality of Istria and the Kvarner Gulf

Annales: Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 203-212

The study analyses the situation of schools which use the Italian language as a medium of instruction, of schools under the auspices of the INC, which is to function in the multiethnic milieu of Istria and the Kvarner Gulf. The ethnolinguistic heterogeneity, a characteristic feature of the school population, has its roots in positive influences of regional interculturalism, and in those negative ones stemming from the slow and steady assimilation of the Italian minority. The educational and formative role of Italian-language schools is connected with the perpetuation and maintenance of distinctive resolutions on the part of the Italian ethnic identity, which is being put into practice also according to the principles of multiethnic coexistence with programmes which are common to the entire school population of Istria and the Kvarner Gulf.

UDC 808.62/.63-08:914.971.2-12

France OSTANEK, Late (1989) Head of the Slovene School Museum Ljubljana, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, YU

The Slovene-Croatian Linguistic Boundary in Istria

Material for the period 1860-1956 (posthumously arranged by Lilijana Trampuž and Branko Šuštar)

Annales: Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 213-222

The treatise, showing the formation of national consciousness of the inhabitants of the borderland in Istria, has been written on the basis of numerous references and extensive archival records. It has been established that the territory is distinctively multinational, and that national consciousness is of recent date, while before that a sense of regional affiliation prevailed. (*Lilijana Trampuž*)

UDC 801.311/.313(497.12/.13 Istra)(093)

Branko MARUŠIČ, PhD, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Research Unit in Nova Gorica, Kidričeva 7, 65000 Nova Gorica, YU

A Contribution to Istrian Toponymics

Annales: Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 225-236

The annexation of the so-called Julian March (Venezia Giulia) was simultaneous with the formation of a special government commission for the toponymy of newly acquired territories. The commission had no Slavonic members, which was why the political society *Edinost* in Trieste strove to include also experts from the Slovene littoral and Istria in commission work. A task of that kind was undertaken by a Gorizia lawyer and public figure Dr Henrik Tuma, who simultaneously with his agreeing to participate in the commission work also initiated a campaign for gathering toponymic material in Istria. The gathering of the material was conducted by the political society *Edinost*; the replies received were sent on to Dr Tuma. In his estate there is preserved material on 45 places in Istria and 13 places on the islands *Cres* and *Lošinj*. The article publishes the materials of that toponymic poll only in the region of the Istrian peninsula.

UDC 323.14(497.12 Primorska)(044)

Milica KACIN-WOHINZ, PhD, Scientific Counsellor of the Institute of Modern History, Ljubljana, YU

Italo Sauro's Suggestions Concerning the De-nationalization of the Slovenes and Croats in Italy (1939-1941)

Annales: Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions, 1, 1991, pp 237-244

Five letters, written by Italo Sauro, an inhabitant of Koper, to Mussolini and one sent to the Ministry of the Interior in the years 1939-1941 suggest measures to be taken by Italy to completely Italianize the Slovene and Croatian population in the Julian March /Venezia Giulia/. In the letters it is a question of undermining foreigners' property, Italian colonization of the Julian March, and repressive measures against anybody who might impede the assimilation. After the occupation of Yugoslavia, as he puts it, a coordinating body should be established which would also operate on the territory polled.

UDK 801.311/.313(497.12/.13 Istra)(093) Dr Branko MARUŠIČ, Wissenschaftliches Forschungszentrum der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst, Institut für Geschichte <i>Milko Kos</i> Forschungseinheit Nova Gorica, Kidričeva 7, 65000 Nova Gorica, Jugoslawien Ein Beitrag zur Toponomastik Istriens Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 225-236 Gleichzeitig mit dem Anschluß der Region Friaul-Julisch-Venetien an Italien wurde eine besondere Regierungskommission für die Toponomastik der neu hinzugewonnenen Gebiete gegründet. In der Kommission waren keine slowenischen Mitglieder, deshalb strebte der politische Verein <i>Edinost</i> in Trieste danach, daß bei der Arbeit der Kommission auch Fachleute aus dem slowenischen Küstenland und Istriens mitwirken konnten. Diese Aufgabe übernahm der gorizianische Rechtsanwalt Dr Henrik Tuma, der mit seiner Zustimmung, in der Kommission mitzuwirken, eine Sammelaktion toponomastischen Materials in Istrien auslöste. Die Materialsammlung wurde von dem politischen Verein <i>Edinost</i> geführt, erhaltene Antworten wurden an Dr Tuma weitergegeben. In seinem Nachlaß befindet sich heute Material für 45 Orte in Istrien und 13 Orte auf den Inseln Cres und Lošinj. Im Artikel veröffentlicht ist Material dieser toponomastischen Umfrage nur für das Gebiet der istrianischen Halbinsel.	UDK371(497.12/.13=50 Istra) 371(497.13=50 Kvarner) Loredana BOGLIUN-DEBELJUH, Dr. soc., Via Veljko Vlahović 20, 51460 Buje, Jugoslawien Schulinstitutionen der italienischen Volksgruppe (IVg) in der multiethnischen Realität Istriens und des Kvarner Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 203-212 Die Studie beschäftigt sich mit der Analyse der Situation der Schulen mit italienischer Unterrichtssprache der IVg, die dazu berufen ist, in der multiethnischen Realität auf dem Gebiet Istriens und des Kvarner zu wirken. Die ethnolinguistische Heterogenität, die für die Schulpopulation charakteristisch ist, ist zurückzuführen auf positive Einflüsse des regionalen Interkultalismus und auf negative Einflüsse der stillen Assimilation der italienischen Komponente. Die erzieherische und ausbildende Funktion einer Schule mit italienischer Unterrichtssprache ist verbunden mit der Erhaltung charakteristischer Züge der italienischen ethnischen Identität, die auch nach Prinzipien des multiethnischen Zusammenlebens mit Programmen und Zielen verwirklicht wird, die der ganzen Schulpopulation Istriens und des Kvarner zu eigen ist.
UDK 323.14(497.12 Primorska)(044) Dr Milica KACIN-WOHINZ, Wissenschaftlicher Berater am Institut für jüngste Geschichte, Ljubljana Vorschläge des Italo Sauros für die Zwangsassimilation von Slowenen und Kroaten in Italien (1939-1941) Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 237-244 Fünf Briefe des Italo Sauros aus Koper an Mussolini und ein Brief an das Innenministerium, verfaßt in Jahren 1939 bis 1941, enthalten Maßnahmensvorschläge für eine totale Italienisierung der slowenischen und kroatischen Bevölkerung, die der italienische Staat in Julisch-Venetien verwirklichen soll. Es geht vor allem um die Untergrabung von Besitztümern der Nichtitaliener und um die italienische Kolonisation der Region Friaul-Julisch-Venetien, sowie um repressive Maßnahmen gegen alle Assimilationsgegner. Weiterhin wurde in den Briefen für die Zeit nach der Okkupation Jugoslawiens ein Koordinationsausschuß vorgeschlagen, der diese Aktion auch auf dem befragten Gebiet ausführen sollte.	UDK 808.62/.63-08:914.971.2-12 France OSTANEK, (+1989), Direktor des Slowenischen Schulmuseums, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Jugoslawien Slowenisch-Kroatische Sprachgrenze in Istrien. Material für den Zeitabschnitt 1860-1956 (postum vorbereitet bzw. bearbeitet von Lilijana Trampuž und Branko Šuštar) Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 1, 1991, S. 213-222 Auf der Grundlage von umfangreicher Literatur und ebenso umfangreichen Archivmaterials verfaßte der Autor eine Abhandlung, in der die Formierung des Nationalbewußtseins der Bevölkerung im Grenzgebiet in Istrien aufgezeigt wird. Dabei stellte der Autor fest, daß das Gebiet außerordentlich stark national gemischt ist und daß das Nationalbewußtsein jüngerer Datums ist, während vorher das Bewußtsein, zu einer Landschaft zu gehören, vorherrschte. (<i>Lilijana Trampuž</i>)

THE
TAMM
IN THE
MICHIGAN

6

7

8

9

Adriatic

zavarovalna družba d.d. koper
assicurazioni s.p.a.